

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

ОСТРОВСЬКА ГАЛИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 378.091.3(092):821

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКІВ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Науковий консультант – **Мірошніченко Леся Федорівна,**
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Островська Г.О. Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2019.

У дисертації науково обґрунтовано методичну систему підготовки майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників та технологію формування їх готовності до зазначеного виду професійної діяльності.

Вперше обґрунтовано зміст професійної готовності вчителя до вивчення з учнями біографії письменника та теоретичні засади її формування.

У науковій роботі розкривається методологічне підґрунтя формування готовності до такого виду діяльності. Це питання детально розглянуто у філософських, психолого-педагогічних джерелах, в історії методики вивчення літератури. З'ясовано, що готовність до професійної діяльності по-різному тлумачиться у психології та педагогіці, має різноаспектну спрямованість. Проте усі науковці погоджуються з тим, що її формування передбачає тісний зв'язок зі свідомістю та мотивацією до навчання, відповідальне ставлення до професійної підготовки, пізнавальну активність (Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Скаткін, Г. Щукін та ін.), засвоєння практично здобутих знань (Я. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), постійне самовдосконалення та цінність для особистості (Т. Титаренко). Доведено, що діяльність формує вміння і навички, а знання переводить у площину переконань (В. Сластьонін, І. Ісаєв, Є. Шиянов та ін.), тому психологічна готовність до діяльності безпосередньо пов'язана з мотивацією, знаннями і вміннями (С. Акімов), які формують ціннісний, смисловий та практичний аспекти професійної компетентності (В. Сластьонін).

Сформульовано визначення готовності майбутніх педагогів до вивчення з учнями біографії письменника, як внутрішньої вмотивованої здатності

компетентно вирішувати професійні завдання на основі сукупності міждисциплінарних знань про сутність та складові життя людини, особливості їх сприйняття учнями, спеціальних умінь і навичок, етичних та фахових якостей.

З'ясовано, що важливе значення у підготовці студентів мають ідеї відмінності істини і факту у наукових дослідженнях та у викладанні літератури, плюралізм трактувань і способів «конструювання буття» в залежності від політичних, соціокультурних, суб'єктивних факторів у різних його джерелах, ідеаційності та наявності конкретних принципів їхнього співвіднесення, інтеграція знань з різних наук про етапи життя людини та увага до внутрішньої (психологічної) біографії (О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський).

Висвітлюється внесок провідних вчених (М. Рибнікова, Г. Гуковський, Г. Беленький, В. Маранцман, В. Дробот, Н. Волошина, Т. Браже, Б. Степанишин, В. Гладишев, Л. Мірошніченко, А. Вітченко, О. Ісаєва, Ж. Клименко та ін.) у вирішення проблеми вивчення біографії письменника. Доведено, що це питання постійно перебуває в колі уваги теорії та практики вивчення літератури. Водночас простежується різновекторна спрямованість досліджень, відсутність чітко визначеної системи знань учителя літератури та способів набуття ним практичних навичок, що формують готовність до вивчення з учнями біографії письменника.

Проаналізовано сучасний стан готовності до вивчення біографії письменника як на рівні вимог до випускника вищого навчального закладу, так і на рівні базових вимог до учнів шкіл. Доводиться необхідність цілісного висвітлення проблеми та її критичного переосмислення у контексті підготовки сучасного вчителя літератури.

Представлено обґрунтування авторської методичної системи формування готовності студентів до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників.

Визначено місце готовності у структурі професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, вперше конкретизовано спеціальні компетенції готовності студента до вивчення життєпису письменника.

Змодельовано методичну систему формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями біографії письменника – складний

процес взаємопов'язаних елементів підготовки, що містить усі необхідні складові: концептуальну, методичну, аналітичну, процесуально-діяльнісну, контролюючу та результативну.

Розроблена методична система формування готовності студентів містить технологію підготовки – цілеспрямований процес логічно вибудованих етапів, що забезпечує необхідний рівень готовності майбутнього педагога до відбору інформації про життя митця, моделювання на її основі повідомлення про біографію письменника (логіка, зміст, жанр, форма, емоційний фон) та завдань, як передумови вивчення з учнями програмового твору і ефективності навчально-виховного процесу на уроці зарубіжної літератури. Технологію підготовки майбутнього вчителя до шкільного вивчення біографії письменника вибудовано на філософських засадах розвитку та взаємозв'язку особистості і суспільства, мислення та мовлення, ідеї вправління, під час якого перебудовується свідомість та переносяться лабораторно сформовані уміння в умови практики, а кількісні показники переходять у якісні до компетентності. Провідні положення технології поєднує теорія тексту (біографія – це опис життя).

Когнітивний, праксіологічний та мотиваційно-ціннісний (аксіологічний) компоненти технології забезпечуються різними формами та видами навчально-пізнавальної діяльності студентів, методами та прийомами роботи викладача методики, відповідно наповненим змістом навчання.

Доведено, що діяльність студентів виступає принципом пояснення і конструювання знань – студент через пізнавальну активність (внутрішню та операційну) перетворює зовнішні чинники (зміст навчання (технологію вивчення біографії письменника), вплив викладача та біографії письменника) на внутрішні смисли і регулятори власної поведінки (інтеріоризація) у компоненти власної професійної готовності. Ядро системи – особистість майбутнього учителя літератури.

Система підготовки студентів передбачає взаємопов'язану та цілеспрямовану діяльність викладача і студента. Осмислено методи і прийоми підготовки студентів у їх спрямованості на засвоєння базових знань та необхідних

практичних навичок, що формують готовність до викладання учням біографії письменника – відбору біографічної інформації, наведення автобіографічних паралелей між життям письменника та його твором, підготовки повідомлення про митця, моделювання навчальних ситуацій для учнів та аксіосфери уроку. Практично доведено, що в умовах особистісно орієнтованої професійної підготовки студентів зростає роль самопізнання, самоідентифікації, самоосвіти.

Визначено принципи підготовки студентів: системний характер навчання, активна пізнавальна діяльність, особистісно орієнтоване навчання, поєднання психолого-педагогічних та аксіологічних засад підготовки, її практико-орієнтована спрямованість, інтеграція міжпредметних знань.

Доведено ефективність застосування в авторській методиці антропологічного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, технологічного, аксіологічного та концептного підходів до навчання студентів; впровадження авторської системи вправ та завдань, які формують готовність майбутнього учителя літератури розпізнавати закладену в біографіях і творах письменників професійно значиму проблематику (етичну, мистецьку, суспільну), здійснювати ефективний відбір, інтерпретацію та моделювання біографічних матеріалів у повідомлення, завдання для учнів, урок літератури.

Змодельовано поєднання теорії та практики підготовки, вимог до вчителя та послідовності дій, котрі в ході рефлексії усвідомлюються як зразок і план діяльності; різних форм і видів аудиторної та самостійної роботи студентів. Розроблені зміст, система завдань та вправ з формування у майбутніх учителів літератури практичних навичок роботи з біографічними матеріалами письменника та моделювання навчальних ситуацій і уроку спрямовані на забезпечення здатності ефективно діяти у відповідності до завдань літературної освіти, осмислене планування способів своєї діяльності в умовах різновекторних педагогічних можливостей використання біографічної інформації – теоретичну, практичну та психологічну готовність студентів.

Практично доведено, що впровадження інноваційних педагогічних технологій та авторських вправ у систему підготовки студентів до вивчення з

учнями життєпису зарубіжних письменників виступає засобом навчання, елементом когнітивної складової для майбутньої роботи з учнями у школі, способом визначення етичних і фахових цінностей майбутніх учителів літератури. Розроблено модель набуття студентами навичок, визначено логіку моделювання образу письменника та уроку літератури.

Розкрито цінність життєпису письменника у професійній підготовці студентів та педагогічній діяльності через висвітлення життя як трикомпонентної смислоціннісної діяльності, прагнення кожної людини до щастя, зв'язки з епохою, історією власного народу, мистецтвом художнього слова, шкільною літературною освітою; мету і основні положення вивчення біографії митця в школі, функції, зв'язок з уроком літератури.

Практично доведено ефективність поетапного набуття окремих навичок (робота з інформацією, портретом, відтворення образу та опису світогляду письменника, підготовка повідомлення та уведення життєпису митця у структуру уроку літератури, вміння виявляти концепти у творі та використовувати їх для відбору фактів життєпису автора, побудова життєсфери письменника та аксіосфери уроку, пошук спільної домінанти «твір–життя автора–тема уроку») та власного конструювання знань.

Теоретична значущість дослідження полягає у визначенні основних умов і принципів формування професійної готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників; розробці методичної системи та технології підготовки студентів; чітко окреслених вимогах до знань та умінь учителя літератури, способах набуття спеціальних практичних навичок, що формують методичну готовність до цього виду професійної діяльності. Практичне значення дослідження полягає у розробці, експериментальній перевірці та впровадженні у практику технології формування професійної готовності студентів-філологів до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників, удосконаленні загальної системи професійної підготовки студентів-філологів; встановленні залежності зростання ефективності навчального процесу на уроках зарубіжної літератури та літературного розвитку школярів від рівня професійної

підготовки педагога; переорієнтації з інтересу до інформації про життя письменника на процес її опрацювання та застосування у навчанні учнів; засвоєнні студентами системи загальнолюдських і професійних цінностей, що визначатимуть їх високодуховне ставлення до світу, до своєї діяльності, до самих себе як людей та професіоналів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що вперше обґрунтовано поняття «професійна готовність учителя літератури до вивчення з учнями біографії письменників»; розроблено та описано критерії, показники та рівні розвитку цієї спеціальної методичної компетентності та її місце в системі професійної компетентності учителя; обґрунтовано, розроблено та апробовано систему формування професійної готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями біографії письменників, антропоцентричну модель навчання, авторську систему вправ з набуття необхідних спеціальних практичних навичок з вивчення життєпису письменника; запропоновано шляхи виявлення автобіографічних паралелей; введено поняття «аксіосфера уроку», визначено її складові та доведено її зв'язок з результативністю заняття. На основі наукової роботи підготовлено монографію, розроблено та апробовано спецкурс «Теорія та практика вивчення біографії письменника». Матеріали дисертації можуть бути використані для підготовки підручників, навчальних програм, спецкурсів, курсових та дипломних проектів студентів-філологів та слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, проведення навчальних тренінгів та семінарів в системі вищої філологічної освіти.

Ключові слова: методична система, підготовка майбутніх учителів літератури, принципи підготовки, технологія формування професійної готовності студентів, професійна готовність вчителя до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників, антропоцентрична модель навчання, життєпис митця, базові знання та навички, аксіосфера уроку літератури, інноваційні педагогічні технології.

ABSTRACT

Ostrovskaya G. O. Forming of future Foreign Literature Teachers' Professional Readiness for the Study of Writers' Biographies at Comprehensive School. – It is qualifying scientific work on manuscript's rights.

Theses for a Doctor of Pedagogical Sciences Degree in speciality 13.00.02 – Theory and Methodology of Teaching: Foreign Literature. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2019.

The author of the thesis «Forming of future foreign literature teachers' professional readiness for the study of writer' biographies at secondary comprehensive school» has scientifically substantiated the methodical system of future foreign literature teachers' preparation for the students' study of foreign writers' biographies and the technology of forming their readiness for the marked type of a professional activity.

The dissertation proves the subject of teachers' professional readiness for students' study of foreign writers' biographies and theoretical principles of its formation.

The scientific work motivates methodological principles of readiness formation for this type of the activity. This question is considered in philosophical, psychopedagogical sources, history of the methodology of literature study in detail. It is found out that readiness to professional activity is differently interpreted in psychology and pedagogy, has a different aspects' orientation.

The all scientists accede to the fact that its formation envisages close connection of consciousness and motivation in the process of learning, responsible attitude towards professional preparation, cognitive activity (Y. Babanskyi, I. Lerner, M. Skatkin, H. Shchukin etc.), mastering of the practically obtained knowledge (J. Komensky, J. Locke, J.-J. Rousseau), permanent self-perfection and value for personality (T. Tytarenko). It is proved that activity forms abilities and skills, and transfers knowledge to the sphere of persuasions (V. Slastenin, I. Isaev, E. Shyyanov etc.), that is why psychological readiness to activities is straightly related to motivation, knowledge and abilities (S. Akimov), that form valuable, semantic and practical aspects of professional competence (V. Slastenin).

Determination of future teachers' readiness for the study of writers' biographies is offered like the internal explained ability to decide professional tasks adequately on the basis of interdisciplinary knowledge combination about essence and components of person's life, features of their perception by students, special abilities and skills, ethical and professional qualities.

It is found out, that the ideas of difference between truth and fact in scientific researches and in teaching literature have very important meaning, pluralism of interpretations and methods of «constructing of existence» depends on political, sociocultural, human factors in its different sources, ideatsiynist and presence of certain principles of their correlation, integration of knowledge from different sciences dealing with the stages of life and attention to internal (psychological) biography of writer (O. Potebnya, D. Ovsyaniko-Kulikovsky).

The contribution of leading scientists (M. Rybnikov, G. Gukovsky, G. Belenky, V. Marantsman, V. Drobot, N. Voloshina, T. Brahe, V. Gladyshev, L. Miroshnichenko, B. Stepanishin etc.) is studied in the decision of the problem of writers' biographies study. It is proved that this question constantly is in the circle of attention of theory and practice of literature study. At the same time, the multi-vector orientation of researchers is traced, the absence of the clearly defined system of teachers' of literature knowledge and methods of practical skills' acquisition that form readiness for the study of writers' biographies with students are observed.

Both the level of requirements to the graduating student of higher educational establishment and the level of base requirements to the students of schools and modern condition of students' readiness are analyzed to the study of writers' biographies. The necessity of integral consideration of the problem and its critical rethinking in the context of modern teachers' of literature preparation has been risen.

The foundation of the authorial methodical system of forming students' readiness for the study of foreign writers' biographies is presented. In the research the place of readiness in the structure of professional competence of future teachers-philologists is determined; the special competences of readiness for the study of writers' biographies of a student are specified for the first time. The leading idea is

studying a writer's biography on the valued principles that provide the unity of theoretical, practical and emotionally-valued constituents of the special methodical competence of a future teacher of foreign literature.

The methodical system of forming future teachers of literature readiness for students' study of foreign writers' biographies is simulated; it is a difficult process of interrelated elements of preparation that includes all the constituents: conceptual, methodical, analytical, procedural-activity, supervisory and effective. The aim of the system is to prepare students for the pupils' study of a foreign writer biography. The methodical system of forming of readiness of students has been worked out and includes a technology of preparation - purposeful process of logically built-in stages, which provide the necessary level of a future teacher readiness for the selection of information about a life of an artist, design on its basis of a report about writer's biography (logic, content, genre, form, emotional background) and tasks, as pre-conditions of syllabus work study with pupils and efficiency of educational process at the lesson of foreign literature. The technology of study of writer's biography has been built on philosophical principles of development and intercommunication of personality and society, thinking and speaking, the idea of wise exercising during which consciousness reforms and the laboratory formed abilities are carried in the terms of practice, and quantitative indexes pass to the quality of competence. Leading positions of technology are united by the theory of text (biography is a description of life). Cognitive, praxiological and motivational-valued (axiology) components of the technology are provided by different forms and types of educational-cognitive students' activity, by methods and techniques of a teacher of the methodology according to the filler content of studies. It is proved that activity of students acts as a principle of explanation and constructing of knowledge – a student through cognitive activity (internal and operational) transforms external factors (contents of studies (technology of study of writer's biography), influence of a teacher and writer's biography) into internal sense and regulations of own behavior (interiorisation) into the components of own professional readiness. The core of the system is a personality of a future teacher of literature.

The system of preparation of students provides interconnected and purposeful activity of a teacher and a student. Methods and techniques of preparation of students have been thought over in their orientation on mastering base knowledge and necessary practical skills that form readiness for the study with the students a writer's biography - a selection of biographic information, a demonstration of autobiographic parallels between a life of a writer and his(her) work, preparations for a report about an artist, design of educational situations for students and axiospheres of a lesson. It is proved practically that the role of self-knowledge, self-definition, self-education grows under the conditions of the personality-oriented professional preparation of students.

Principles of preparation of students are offered: the systematic character of studies, active cognitive activity, personality-oriented studies, a combination of psycho-pedagogical and axiological principles of preparation, its practical orientation, integration of interdisciplinary knowledge. The efficiency of use of anthropological, personality-oriented, competent, technological, axiological and conceptual approaches in teaching students is definitely proved in the methodology of the author, the implementation of the authorial system of exercises and tasks, that form the readiness of a future teacher of literature to recognize situated in biographies and works of writers professionally meaningful information (of ethic, artistic, public character), effective selection, interpretations and designs of biographic materials in a report, tasks for students, a lesson of literature.

The combination of theory and practice in preparation, requirements for the teacher and the sequences of actions, that are aware during the reflection and realized as a standard and a plan of an activity have been simulated for different forms and types of audience and independent work of students. The content, system of tasks and exercises for future teachers of literature formation are made to develop practical skills of work with biographic materials of a writer and to design educational situations and a lesson in order to act effectively according to the tasks of literary education, thoughtful planning of methods of the activity under the conditions of multi-vector pedagogical possibilities of the use of biographic information - theoretical, practical and psychological readiness of students. It is practically demonstrated that introduction of

innovative pedagogical technologies and authorial exercises in the system of preparation of students to the study with the pupils biographies of foreign writers have become the means of studies, the element of cognitive constituent for future work with pupils at school and the method of determination of ethic and professional values of future teachers of literature. The model of the acquisition of students' skills has been worked out where the logic and image of lesson's creation are defined.

The analysis of a writer's life like triple-component sense-valuable activities is in the basis of the research. The value of knowledge of a writer's biography is presented for professional students' preparation and pedagogical activities with the help of an illustration of values of life, aspiration of each person to happiness, connections with an epoch, history of nation, art of artistic word, school literary education; the aim and substantive aspects of the study of an artist's biography at school, functions, connection with the lesson of a literature. The efficiency of stage-by-stage acquisition of separate skills (work with information, a portrait, recreation of world view and a character of a writer, preparation of a report and including artist's biography in the structure of a lesson of literature, ability to find out concepts in work and use them for the selection of facts of author's biography, construction of writer's sphere of life and axiosphere of the lesson, the search of general dominant «work-life of the author – the subject of the lesson») and own constructing of knowledge is practically demonstrated.

The theoretical meaningfulness of the research consists of the determination of basic terms and principles of professional future teachers' of literature readiness forming to the study with the students of foreign writers' biographies; the development of the methodical system and technology of students' training; clearly defined certain requirements to knowledge and abilities of a teacher of literature, methods of acquisition of the special practical skills that form methodical readiness to this type of a professional activity. The practical meaningfulness of the research is in the development, experimental verification and introduction into the practice of the technology of professional readiness of students-philologists forming to the study with the students biographies of foreign writers, improvement of the general system of

professional preparation of students-philologists; the dependence of the increase of the efficiency of an educational process at the lessons of foreign literature and literary development of schoolchildren which depends on the level of professional preparation of a teacher is established in the research. It is shown the re-orientation from the interest to information about a writer's life for the process of its working out and use in the studies of students, accent on common to all mankind and national values assists more effective forming of the special methodical competence - readiness to the study with the students of a writer's biography.

In the process of pedagogical experiment the efficiency of the worked out methodical system and the technology of future teachers of literature preparation to the study with the students foreign writers' biographies, importance of mastering of the system of common to all mankind and professional values that will determine their highly spiritual attitude the students' world, their activities, to themselves as people and professionals are confirmed.

The scientific novelty of the received results is in the system and the technology of Forming of future foreign literature teachers' professional readiness for the study of writers' biographies by students have been worked out and approved for the first time; a meaning «professional readiness of a teacher of literature to the study with the students of writers' biography» is specified; criteria, indexes, levels of the development of certain professional competence of graduating students-students of higher learning institutions have been presented and described; for the first time the model of the self-realization of a personality during its life, the anthropocentric model of studies have been developed and presented, the conceptual approach is offered to the study of a biography of a foreign writer due to which it has become possible to unite the theory of cognition of other personality, cognitive linguistics and the methodology of study of literature; the ways of autobiographic parallels' defining are suggested; in detail axiological preparation of students-philologists is described and the concept «axiosphere of the lesson» has been introduced, its constituents are determined and its relation to the effectiveness of the lesson is proved; the authorial system of exercises for acquisition of the necessary special practical skills for the study of a

writer's biography, constructing of knowledge and valuable relation to the life, the author of work, students, the art of word, professional training by the means of correlation of own values with the subject of the research or studying is presented. On the basis of this scientific research a monograph is prepared; the special course «Theory and practice of a writer's biography study» is worked out and approved. The materials of the dissertation can be used for the preparation of textbooks, educational programmes, course and diploma projects of students of philological departments and listeners of the institutes of postgraduate pedagogical education, reading of the special courses, educational training, seminars in the system of higher philological education.

Keywords: methodical system, preparation of future teachers of literature, principles of preparation, technology of forming professional readiness of students, professional readiness of a teacher to the study with the students a biography of a foreign writer, anthropocentric model of studies, biography of an artist, basic knowledge and skills, the axiosphere of literary lesson, innovative pedagogical technologies.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Островська Г. Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі: монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. 472 с.

Публікації у наукових фахових виданнях України

2. Островська Г. Педагогічна культура учителя (етична складова) як фактор соціалізації особистості учня. *ІМІДЖ сучасного педагога*. 2006. № 9-10. С. 59-61.

3. Островська Г. О. Використання елементів компаративного аналізу при вивченні роману А. Камю «Чума» (на матеріалі повісті В. Шевчука «Мор»). *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*: збірн. наук. праць./ Ред. кол. О. І. Курок, В.П. Зінченко та ін. Серія «Пед. науки». Вип. 7. Глухів: ГДПУ, 2006, С. 179-182.

4. Островська Г. О. Самоактуалізація як основна складова формування в

учнів навичок самостійної роботи у сучасній практиці вивчення літератури. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць / Ред.кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій та ін. Вип. 5 (15). К.: НПУ, 2006. 224 с. С. 203-207.

5. Островська Г. Не про морок. Валерій Шевчук і Альбер Камю на уроці позакласного читання в 11 класі. *Українська мова та література*, 41-43 (489-491), листопад 2006. С. 36-38.

6. Островська Г. Формування комунікативної компетентності учнів на уроках зарубіжної літератури як педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук праць / Ред. кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій, (відп. редактори) та інші. Вип. 6 (16). К.: НПУ, 2007. 220 с. С. 203-206.

7. Островська Г. Актуальні проблеми формування комунікативної компетентності учнів на уроках літератури (аналіз досвіду впровадження інтеракцій у школі). *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. / Ред. кол. Г. Г. Філіпчук, І. С. Руснак та ін. Вип. 338: Педагогіка та психологія. Чернівці: Рута, 2007, 208 с. С. 133-138.

8. Островська Г. О. «Найперше – музика у слові»: вчимося писати твір на уроках зарубіжної літератури. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 1. С. 2-4.

9. Островська Г. О. Культурологічний підхід до вивчення літератури в школі як методична проблема. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 10. С. 2-4.

10. Островська Г. О. Науково-методичне забезпечення профільного навчання (вивчення життя та творчості письменника в профільних класах). *Обрії*. 2008. № 2. С. 87-89.

11. Островська Г. О. Логічно-змістовий аналіз проблеми вивчення біографічних відомостей про письменника та його творчості у шкільному курсі «Зарубіжна література». *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 2. С. 7-9.

12. Островська Г. О. Реалізація принципу діалогічності під час вивчення життя та творчості письменника. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 3. С. 16-21.

13. Островська Г. О. Роль родини і учителя літератури у формуванні готовності юного читача до діалогу з мистецтвом художнього слова. *Джерела*. 2009. № 3-4. С. 46-52.

14. Островська Г. О. «Письменники народжені, щоби втручатися» (Мистецтво художнього слова проти війни. 7 клас). *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 1. С. 26-29.

15. Островская Г. А. Стремиться к добру, несмотря на всю жестокость окружающего мира. Уроки по изучению творчества О'Генри. *Русская словесность в школах Украины*. 2009. № 1. С. 30-33.

16. Островська Г. О. Епістолярна спадщина письменника як джерело вивчення його творчості. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2009. № 3. С. 27-28.

17. Островська Г. О. М. Алданов про О. Бальзака: «В нього мистецтво і життя були неподільні» (про вивчення творчості письменника у тісному зв'язку з його біографією). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2010. № 9. С. 21-25.

18. Островська Г.О. Зробити читання потребою, а не необхідністю. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2010. №2. С. 7-8.

19. Островська Г.О., Храброва В.Є. Формувати вищі цінності людського життя (урок-діалог в рамках «круглого столу» за віршем Р. Кіплінга «Якщо...»). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. № 4. С. 26-27.

20. Островська Г. О. Філософсько-художній синтез середньовічної культури у поемі «Божественна комедія» Данте, її алегоричний зміст (матеріали до вивчення творчості Данте). *Зарубіжна література в школах України*. 2011. № 11. С. 34-37.

21. Островская Г. Аксиологический подход к изучению жизни и творчества

зарубежного писателя. *Горизонты образования. Психология. Педагогика.* Севастополь : Рибэст, 2012. № 3 (36). Т. 3. С. 51-56.

22. Островская Г. А. Концептный подход к изучению студентами биографии зарубежного писателя. *Горизонты образования. Психология. Педагогика.* Севастополь : Рибэст, 2013. № 3 (39). С. 55-58.

23. Островська Г. О. Комуникативна складова готовності майбутніх учителів до ознайомлення учнів з біографією письменника. *Вісник Прикарпатського національного університету. Серія «Педагогіка».* 2013. Вип. XLIX. 374 с. С. 71-75.

Публікації у виданнях, внесених до наукометричних фахових зарубіжних видань

24. Островская Г. А. Активизация познавательной деятельности студентов при изучении биографии писателя. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology* [Budapest]. 2013. Vol. 9. P. 102-105. (p-ISSN 2308-5258; e-ISSN 2308-1996)

25. Островська Г. О. Аксіосфера уроку літератури. *Науковий огляд.* 2014. № 5(6). С. 109-115. (p-ISSN 2311-4509; e-ISSN 2311-4517)

26. Островська Г. О. Організація навчального процесу з формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення біографії письменника. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology* [Budapest]. 2015. III (21), Issue 43. P. 39-42. (p-ISSN 2308-5258; e-ISSN 2308-1996)

27. Ostrovska G. Axiological component of teacher training (the teachers of literature in particular). *Intercultural Communication: Pedagogical approach* [Józefów]. 2016. Vol. 1/1. P. 101-113. (ISSN 2451-0998)

28. Островська Г. О. Формування у студентів навичок відтворення світогляду та образу письменника при вивченні його біографії. *ScienceRise: Pedagogical Education.* 2017. № 7(15). P. 53-57, 66. (ISSN 2519-4976)

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. Островська Г. О. Принцип діалогічного вивчення літератури як мистецтва слова. *Книжка. Твір. Читання. Дитячий дискурс*: матеріали науково-практичної конференції «Дитина читає...» в рамках книжкової виставки-ярмарку «Форум видавців – дітям» (м. Львів, 8-10 травня 2008 р.) / ред. кол. Л. Ф. Мірошніченко, М. Г. Жулинський та ін. Київ–Львів. 2008. 160 с. С. 108-114.

30. Островська Г. О. Біографія письменника як предмет дослідження. *Методика. Досвід. Пошук. Проблеми вивчення шкільних курсів мови та літератури*: наук.-метод. зб. Вип. XI. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 239 с. С. 75-82.

31. Островская Г. А. Философские основы школьного изучения биографии писателя. *III Международные Севастопольские Кирилло-Методиевские чтения*: сб. науч. работ. Севастополь: Гит пак, 2009. Т. 1. 448 с. С. 391-398.

32. Островская Г. А. Проблема изучения биографии писателя в методике преподавания литературы. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школе и вузе*: сб. науч. тр. / ред. кол. Е. П. Голобородько, Л. В. Вознюк и др., под общ. ред. Л. А. Кудрявцевой. Киев, 2009. 442 с. С.432-436.

33. Островська Г. О. Принцип доміанти режисури уроку вивчення біографії та творчості письменника. *А. П. Чехов та світова культура*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження А. П. Чехова. Луцьк, 2010. 224 с. С.195-200.

34. Островская Г. Компетентностный подход к изучению жизнедеятельности писателя в общеобразовательной школе. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школе и вузе*: сб. науч. тр. / ред. кол. Е. П. Голобородько, Л. В. Вознюк и др., под общ. ред. Л. А. Кудрявцевой. Киев, 2011. 512 с. С. 491-494.

35. Островська Г. О. Взаємопов'язане вивчення учнями життєвого та творчого шляху письменника. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. Вип. 1. 192 с. С. 143-147.

36. Островська Г. Діапазон можливостей аксіологічного підходу до вивчення життя та творчості зарубіжного письменника. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Вип. 3. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 108 с. С. 98-102.

37. Островська Г. О. Теоретичне обґрунтування системи підготовки майбутніх педагогів до вивчення у школі біографії письменника. *Теория и технология обучения филологическим дисциплинам в вузе и школе*: кол. монографія; / под ред. М. И. Лапенко, И. Н. Авдеевой]. Белгород–Севастополь–Харьков : ООО «Щедрая усадьба плюс», 2013. 440 с. С. 280-300.

38. Островська Г.О. Підготовка студентів до проведення автобіографічних паралелей та їх застосування у практиці вивчення світової літератури в школі. *Язык и личность в поликультурном пространстве*: сб. ст. [Текст]; под ред. О.С. Фисенко, Л.В. Адониной. М.: Рибэст, 2013. (Серия «Молодой филолог»). Вып. 3. 343 с. С. 276-280.

39. Островская Г. А. Работа с текстом в профессиональной подготовке студентов к изучению с учениками биографии писателя. *Чтение как искусство: герменевтический аспект*: кол. монографія; / сост. и науч. ред. Е.О. Галицких. Киров : ООО «Радуга-ПРЕСС», 2013. 470 с. С. 58-65.

40. Островская Г. А. Культурологический подход к изучению биографии зарубежного писателя в высшей школе. *Диалог культур: лингвокультурологическая база гуманитарного образования*. Материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 45-летию кафедры методики преподавания филологических дисциплин и 40-летию международного образования в СГУ-ТНУ. Симферополь: Изд-во «Доля», 2013. 202 с., С. 198-200.

41. Островська Г. О. Упровадження ідей професора Л. Ф. Мірошніченко щодо вивчення біографії зарубіжного письменника. *Науково-методична школа професора Л. Ф. Мірошніченко: історія, сьогодення та перспективи розвитку*: зб. наук.-метод. праць / за ред. О. Ісаєвої. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. 248 с. С. 176-183.

42. Ostrovska G. O. Values' system in the teacher training. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні*: зб. тез наук. робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 серпня 2016 р.). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. 104 с. С. 67-70.

43. Островська Г. О. Виховуємо громадян та патріотів України на прикладах життя зарубіжних письменників та їх творів. *Джерела*. Наук.-метод. вісник. 2016. № 1-2 (81-82). С. 10-14.

Публікації апробаційного характеру в зарубіжних виданнях

44. Островская Г. А. Основные подходы к изучению биографий писателей в подготовке учителей литературы. *Uluslararası çok kültürlü alanda rus filolojisinin güncel problemleri sempozyumu (11-13 Kasım): bildiriler kitabı. Erzurum*. Материалы Первой Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы русской филологии в поликультурном пространстве»: сб. статей. Эрзурум: Атаюркский ун-т, 2013. 407 с. С. 182-184.

45. Островская Г. Подготовка к изучению биографии писателя (на примере любовной лирики М. Ю. Лермонтова). *Doğumunun 200. yilinin dünya kültüründe M.Y. Lermontov uluslararası sempozyum (25-26 Haziran): bildiriler kitabı. Erzurum*. Материалы Международной научно-практической конференции «Русская классическая литература в мировой культуре и научных исследованиях»: К 200-летию со дня рождения М. Ю. Лермонтова. Эрзурум : Атаюркский ун-т, 2014. 177 с. С. 77-79.

46. Островська Г. О. Соціально-педагогічний вплив життєпису письменника на майбутніх учителів літератури. *International Scientific-Practical Conference «Actual questions and problems of development of social sciences»*: Conference. June 28-30, 2016. Kielce: Holy Cross University. 200 p. P. 31-34.

47. Островська Г. Використання сучасних стратегій навчання у підготовці студентів до вивчення біографії письменника. *Inovativny vÿskum v oblasti vzdelavania a sociálnej práce. Medzinárodná vedecko-praktická konferencia: zborník z medzinárodná vedeckej konferencie 10-11 marca 2017, Sládkovičovo, Slovenska*

republica: Vysoká škola Danubius. P .74-77.

Наукові праці, що додатково відображають результати дисертації

48. Храброва В., Островская Г. Материалы к урокам литературы. 7 класс: метод. пособ. в помощь учит. рус. яз. и лит. Севастополь : Рибэст, 2007. 116 с.

49. Островська Г., Храброва В. Зарубіжна література. 7 клас: кн. для вчит.: навч.-метод. вид. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 424 с. (гриф МОН)

50. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Путешествие в страну Литературию : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (5 кл.). Севастополь : Гит пак, 2010. 74 с.

51. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Я – гражданин страны Литературии : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (6 кл.). Севастополь : Гит пак, 2011. 98 с.

52. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Тайны страны Литературии : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (7 кл.). Севастополь : Гит пак, 2011. 98 с.

53. Островська Г. Діалогічне вивчення світової літератури у школі. *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід* : навч.-метод. мат. для учит. св. літер.; за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. Ч. 1. 92 с. С. 6-9.

54. Островська Г. Діалог мистецтв на уроці: методичні рекомендації учителю літератури. *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід*: навч.-метод. мат. для учит. св. літер.; за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. Ч. 1. 92 с. С.10-16.

55. Островська Г. Методичні рекомендації по реалізації завдань Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти при вивченні у 5 класі життєдіяльності письменників (світова література). *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід* : навч.-метод. мат. для учит. св. літер.; за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. Ч. 2. 84 с. С. 6-11.

ЗМІСТ

ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1. Філософські засади підготовки людини до діяльності	39
1.2. Психолого-педагогічне підґрунтя формування готовності студентів до професійної діяльності	44
1.3. Обґрунтування базових понять дослідження	55
1.4. Питання формування готовності студентів з досліджуваної проблеми в історії методики вивчення літератури	60
1.5. Висвітлення проблеми підготовки студента до вивчення біографії письменників у сучасній методичній науці	80
1.6. Сучасний стан досліджуваної проблеми	91
Висновки до 1 розділу	102
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ	
2.1. Теоретичне обґрунтування експериментальної методичної системи формування готовності студентів до зазначеного виду діяльності	105
2.2. Побудова методичної системи	112
2.2.1. Когнітивна складова системи	129
2.2.2. Праксіологічна складова системи	140
2.2.3. Аксіологічна складова системи	157
Висновки до 2 розділу	160
РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗНАТЬ З ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄПІСУ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ	
3.1. Дослідження життя людини у філософській науці	171
3.2. Історико-культурологічне вивчення життєпису митців	183

3.3.	Психолого-педагогічне підґрунтя вивчення біографії письменників	200
3.4.	Джерела, жанри життєпису та образ письменника у літературознавстві	210
3.5.	Біографія письменника в системі загальних знань учителя-філолога	231
	Висновки до 3 розділу	282
	РОЗДІЛ 4. ОПИС ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ – ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА	285
4.1.	Формування навичок відбору фактів біографії та встановлення автобіографічних паралелей	285
4.2.	Формування навичок виявлення світоглядних цінностей письменника та відтворення його образу	320
4.3.	Формування навичок побудови повідомлення про письменника	348
4.4.	Моделювання біографії письменника в аксіосфері уроку літератури	378
4.5.	Використання сучасних стратегій навчання та контролю знань у підготовці студентів до шкільного вивчення біографії письменника	398
	Висновки до 4 розділу	409
	РОЗДІЛ 5. ОПИС ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ТА АНАЛІЗ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ	412
	Висновки до 5 розділу	434
	ВИСНОВКИ	435
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	440
	ДОДАТКИ	482

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міжнародне співробітництво, доступ до сучасних інформаційних та педагогічних технологій, інтеграція національної освіти України у світову систему освіти зумовлюють необхідність підготовки педагогічних працівників нового рівня. Реформа освіти в Україні передбачає створення оптимальних умов для всебічного розвитку, особистісного зростання та творчої самореалізації кожного громадянина нашої держави, формування у здобувача освіти національної ідентичності, загальнолюдських цінностей, поваги до самовираження представників інших народів, залучення до найкращих здобутків духовної культури людства (Закон України «Про освіту», «Концепція Нової української школи», «Концепція національно-патріотичного виховання»). Тому підготовка вчителя стала одним з головних завдань модернізації освіти і державної освітньої політики. Розбудова літературної освіти в національній школі неможлива без компетентного вчителя зарубіжної літератури, який залучить учнів до читання творів національної та світової літератури, засвоєння національних і загальнолюдських духовних цінностей, втілених у мистецтві слова та життєписах письменників, готового нести відповідальність за результати своєї діяльності.

Професійна підготовка вчителя-словесника передбачає тісний зв'язок теоретичних знань, практичних вмінь і навичок, особистісні характеристики готовності до педагогічної діяльності (Т. Дятленко, В. Коваль, Л. Мірошніченко, В. Паламарчук, М. Пентиліук, В. Сидоренко, О. Семенов та ін.). Л. Мірошніченко першою у професійній підготовці майбутнього учителя зарубіжної літератури проголосила обов'язковою до вивчення тему «Біографія письменника» та запропонувала шляхи і критерії такої роботи. Методична компетентність вчителя літератури передбачає готовність до шкільного вивчення біографії письменника (Т. Дятленко).

Традиція починати роботу над твором з біографії митця не є новою. Відповідно до Розпорядження Міністерства народної освіти Росії 1874 року під

час вивчення словесності педагоги мали вчити учнів аналізувати твори за такою схемою: біографія автора – засвоєння змісту твору – спостереження за його жанровою природою, будовою, мовою та стилем – історичний коментар. Ця логіка вивчення твору письменника у школі стала стійкою традицією на довгі століття.

На сучасному етапі розвитку шкільної літературної освіти вчителі типово розпочинають роботу з характеристики епохи та країни автора, а тоді переходять до його життєпису, жанру твору, проблематики. Тому слово вчителя про особистість письменника та його життя вимагає посиленої уваги до пізнавального, розвивального та виховного потенціалу біографії. Саме від компетентності учителя літератури залежить, чи буде вивчення життєпису розглядатися як особлива знакова система, яка вмотивує учня до читання та допоможе зрозуміти художнє інобуття виучуваного твору, сприятиме його розвитку та вихованню.

Ще на етапі зародження методики вивчення літератури видатні педагоги наголошували, що ознайомлення учнів з особистістю та фактами життя майстрів слова – обов'язковий вступ до роботи над твором письменника, який (вступ) передбачає вміння учителя донести біографію митця до учнів (В. Водовозов, В. Острогорський, Ф. Буслаєв, Б. Грінченко, С. Черкасенко).

На початку ХХ ст. вчені-методисти вимагали професійного підходу до цієї проблеми (Г. Гуковський), особливої уваги до особистості (як людини, митця і громадського діяча) як важливого чинника створення атмосфери на занятті та сприйняття твору (М. Рибнікова, Т. Бугайко, Ф. Бугайко), уваги до життя письменника і його творчого шляху як відправної точки аналізу твору (Л. Троїцький), подолання суперечностей у вивченні зарубіжних письменників (В. Голубков), взаємопов'язаного вивчення життєпису та твору письменника (О. Дорошкевич).

Науковці-методисти другої половини ХХ ст. підкреслювали важливість роботи над становленням творчої особистості як прикладу гордості народу (В. Нікольський), образом митця (В. Дробот, В. Маранцман, З. Шевченко),

портретом (І. Каплан, Є. Роговер, П. Сербін), історико-культурологічними відомостями (О. Богданова, С. Тураєв, Л. Шейман, Д. Чавчанідзе), біографічними жанрами (Т. Браже, М. Качурін) тощо.

На початку XXI століття у суспільстві та різних галузях наук значно посилюється інтерес до життя видатних постатей, зокрема й письменників. Біографія розкриває особистість – її світогляд, прагнення, пошуки (внутрішня біографія) та події її особистого, творчого, громадянського, суспільного життя (зовнішня біографія). У сучасній науці співіснують два рівноцінних напрями досліджень біографії письменника – особистісний і подієвий. Кожен з них має значення на уроці літератури: особистість письменника цінна світоглядом, що знаходить відображення у його творах; подієва біографія реалізує культурологічну та літературознавчу складові заняття. У методиці викладання літератури давно визнано, що біографія письменника – це перший крок до вивчення його творчості, адже життєпис митця відіграє важливе значення у підготовці учнів до сприйняття та аналізу його твору, їх вихованні як гідних громадян своєї країни, європейської спільноти, світового інформаційного та культурного простору. Особливу складність викликає вивчення життєпису зарубіжного письменника – представника іншого часу, іншомовної культури зі своїми цінностями та традиціями. Вчені-методисти Н. Волошина, А. Вітченко, В. Гладишев, О. Ісаєва, Ж. Клименко, Л. Мірошніченко, Г. Токмань, В. Уліщенко, Ю. Михайлова, О. Родіонова, Б. Степанишин та інші різноаспектно звертаються до цієї проблеми: увага приділяється соціокультурному і національному у житті людини, жанрам біографічних повідомлень, вимогам до слова учителя про письменника, рубрикам життєпису, краєзнавчій роботі з учнями, використанню автобіографічних матеріалів тощо. Проте питання формування готовності майбутніх учителів літератури до шкільного вивчення життєпису письменника як системи їх підготовки не розглядалось, немає єдиного підходу до термінології, не напрацьовано відповідної системи набуття ними базових методичних навичок, які б забезпечили готовність ефективно вивчати з учнями життєпис письменника як підготовку до прочитання та аналізу твору.

Європейська освіта в основі педагогічної діяльності вчителя передбачає його розуміння людини, сутності знань і процесу навчання, тому методика викладання в багатьох країнах світу займає одну з перших позицій стандартів педагогічної діяльності. У стандартах вищої освіти різних періодів підготовки вітчизняних учителів типово на перше місце висували загальнопедагогічну та загальнофахову підготовку, а не методику викладання. Така тенденція простежується і сьогодні.

Аналіз програм провідних університетів різних регіонів України виявив проблеми у формуванні професійної готовності студентів-філологів до вивчення з учнями загальноосвітньої школи біографії зарубіжних письменників: на тему зазвичай відводиться лише 2(4) години або її винесено на самостійне вивчення, відсутня система формування базових знань та необхідних навичок (відбору і застосування біографічних матеріалів при плануванні уроків та позакласної роботи, побудови повідомлення, підготовки наочності тощо). Саме ці чинники ускладнюють якісну підготовку вчителя. Відсутні і єдині вимоги до випускників одного фаху в різних вищих навчальних закладах освіти (Лист МОН України від 26.10.2015 №1/9-510).

Сьогодні інтеграція в галузі освіти і різних сферах життя відбувається на рівні цінностей, проте аксіологічна складова підготовки майбутніх учителів зовсім залишається поза увагою – студенти ще недостатньо замислюються над цінностями власного життя, не завжди вміють визначити їх у житті письменника. Як наслідок – робота над біографією митця носить безсистемний і формальний характер. Така якість освітніх послуг позначається на результатах шкільного вивчення літератури як мистецтва слова і на літературному розвитку здобувачів освіти.

Аналіз шкільних програм виявив, що усі вони пропонують біографічні відомості про письменників відокремлено від процесу вивчення творів, відсутня системність набуття знань учнів, порушена логіка формування практичних навичок у здобувачів освіти.

Недостатня розробка окресленої проблеми, необхідність розв'язання виокремлених суперечностей, об'єктивна потреба зміни акцентів у підготовці

сучасного вчителя-філолога відповідно до нових завдань національної шкільної літературної освіти переконують в актуальності теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами та темами.

Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри методики викладання світової літератури НПУ ім. М. П. Драгоманова з теми «Зміст і методика вивчення зарубіжної літератури за державними стандартами в умовах 12-річної загальноосвітньої школи» (реєстраційний №0100U000046). Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 28.04.2009 р.), відкореговано Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №2 від 30.03.2010 р.).

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні наукових засад, розробці та експериментальній перевірці ефективності методичної системи формування готовності студентів до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників. Для досягнення мети необхідно було вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати наукові джерела з метою визначення сутності поняття «готовність до діяльності» та складових особистісної готовності фахівця до професійної діяльності;
- дослідити історію вивчення та викладання біографії письменника в системі вищої філологічної та базової середньої освіти;
- проаналізувати реальний стан досліджуваної проблеми у сучасній практиці викладання методики вивчення літератури та шкільній практиці;
- вибудувати методичну систему формування готовності вчителя зарубіжної літератури до шкільного вивчення життєпису митця;
- окреслити зміст, критерії та рівні сформованості спеціальної методичної компетентності;
- підготувати і провести педагогічний експеримент (на теоретичному, практичному, науково-дослідному рівнях) з метою перевірки: якості та ефективності здобуття студентами базових теоретичних знань за

авторською методичною системою підготовки до викладання біографії письменника в школі; логіки та якості набуття необхідних навичок для роботи з життєписом митця; умов реалізації мотиваційно-ціннісної складової підготовки майбутніх учителів літератури, її впливу на ефективність вивчення з учнями біографії письменника та планування уроку; ефективності застосування розробленої методики та впровадження її у практику підготовки учителя літератури.

Об'єктом дослідження є процес фахової підготовки студентів-філологів до викладання зарубіжної літератури у школі.

Предмет дослідження – готовність майбутніх педагогів до вивчення з учнями біографії письменника.

Концепція дослідження. Розуміння людини як мети та міри моральності (І. Кант, Л. Фейєрбах та ін.) ставить особистість студента в центр системи підготовки, тому формування його готовності до вивчення з учнями життєпису митця має носити особистісно орієнтований характер, бути спрямованою на самопізнання, передбачати особистісну значущість як на рівні підготовки повідомлення біографії письменника майбутнім педагогом, так і на рівні її осмислення учнем, вибудовуватися на ціннісних засадах. Біографія письменника – джерело світоглядних цінностей особистості, тому вона має вплив на усвідомлення студентами власного майбутнього, власної життєвої та професійної позиції, самореалізацію майбутнього фахівця. Життя людини відбувається у певному соціокультурному просторі, тому процес підготовки студентів до вивчення біографій зарубіжних письменників має врахувати цінності його епохи, народу, особистості митця, учнів, філологічної освіти. Біографія (опис життя) на уроці літератури – це повідомлення (текст), яке передбачає обсяг, жанр, спосіб подання інформації, єдність змісту і форми, емоційний вплив на учня, має на меті зацікавити його читанням твору та допомогти зрозуміти задум автора. Осмислення означеної проблеми дало змогу сформулювати **провідну ідею дослідження:** формування готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення з учнями життєпису митця має здійснюватися на ціннісних засадах –

це забезпечить єдність теоретичної, практичної та емоційно-ціннісної складових підготовки, підвищення мотивації студентів до навчання, розвиток їх оціночної свідомості, самореалізацію в житті і професії.

Гіпотеза дослідження: ефективність підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення з учнями біографії письменника значно підвищиться, якщо буде розроблено і впроваджено спеціальну систему організації навчання студентів та технологію поетапного засвоєння базових знань та формування спеціальних методичних умінь.

Під час проведеного теоретичного аналізу проблеми готовності до професійної діяльності з'ясовано, що це питання активно досліджується у педагогічній науці. Наявні наукові роботи з вивчення біографії письменника в школі. Проте немає єдиного підходу до термінології, організації навчального процесу студентів, не напрацьовано відповідної системи набуття ними необхідних методичних навичок, які б забезпечили готовність учителя ефективно вивчати з учнями життєпис і твір письменника.

Методологічна основа дослідження – здобутки різних наук про формування готовності фахівця до діяльності: засади теорії пізнання (Аристотель, Сократ, Прокл, Сенека, Т. Аквінський, Вольтер, А. Бергсон, М. Бубер, М. Шелер, Л. Вітгенштайн, В. Вандишев, В. Іванов, Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Скаткін, Г. Щукін та ін.), пізнавальної та життєвої активності особистості (Прокл, Г. Сковорода, І. Бех, І. Єрмаков, Л. Сохань та ін.), взаємозв'язку знань та досвіду, які лежать в основі особистісного і професійного зростання (Д. Юм, П. Блонський, В. Моляко, І. Ісаєв, І. Зязюн, М. Ємець, В. Сластьонін, Л. Кудашова та ін.); загальнотеоретичні та психолого-педагогічні розвідки з формування професійної ідентичності (Ю. Бабанський, І. Зязюн, Л. Шнейдер, Д. Завалишина, К. Левітан, О. Щербаков) і професійної готовності педагога (Н. Кузьміна, В. Сластьонін, О. Асмолов, Б. Ананьєв, П. Гальперін, Д. Ельконін, І. Ісаєв, В. Зінченко, В. Давидов, К. Платонов, І. Слоневська, С. Рубінштейн, О. Яшкова та ін.); обґрунтування смислової, практичної та ціннісної складових професійної компетентності (В. Сластьонін, В. Андрущенко,

І. Зязюн, О. Малихін, І. Павленко, О. Лаврентьева, Г. Матукова та ін.). Серед компонентів потенціалу спеціаліста науковці виділяють індивідуальні якості та здібності, рівень продуктивної діяльності, уміння, психологічну готовність тощо. Особистість, її життя та цінності – те спільне, що поєднує підготовку студента і біографію письменника і може бути мотиватором до пізнавальної активності майбутнього вчителя.

Методологічними засадами вивчення біографії як опису життя стали теорія тексту як системи, філософське обґрунтування триєдиної сутності буття (Сенека, Прокл, Г. Гегель, Г. Сковорода, Л. Вітгенштайн та ін.); трьох категорій буття: якість, кількість, міра (Г. Гегель); трьох фаз духовного розвитку суспільства і людини (Л. Фейєрбах, В. Розанов); трьох складових життєвого шляху людини (Ш. Бюлер); тримірної моделі особистості як нерозривної цілності фізичного, психологічного та духовного (В. Франкл); трьох складових факту життя – намір, світогляд, вчинок (Сенека, Прокл); соціологічної тріади життєвого світу – особистість, суспільство, культура (Ю. Хабермас); взаємозв'язку життя особистості і суспільства, мислення і мовлення; літературознавчі розвідки життєписів видатних постатей та ідеї вчених-методистів з підготовки вчителя до вивчення біографії письменника в школі. Це зумовило увагу до типового і особливого на рівні епох, культур, особистості, її світогляду і цінностей та способу їх розпізнавання в описах різних жанрів.

Вихідним положенням концепції та методологічних засад дослідження стало моделювання методичної системи формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі. Методологічні засади готовності до діяльності та дослідження життя письменника визначили основні напрями підготовки студентів – мотиваційно-ціннісний (аксіологічний), теоретичний (когнітивний) і практичний (праксіологічний). Ціннісна складова професійної освіти відіграє вагомую роль у підготовці учителя, адже саме вона впливає на мотивацію до навчання, усвідомлений особистісний та професійний розвиток.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань застосовувалися

такі методи наукового дослідження:

- *теоретичні*: аналіз філософських, літературознавчих, історико-культурологічних, психолого-педагогічних джерел про життя людини та її готовність до діяльності;
- *емпіричні*: аналіз концептуальних наукових засад професійної підготовки та загальнолюдських уявлень про успішну особистість; діагностики, спостереження, порівняння, опитування (бесіда, анкетування студентів, педагогів, учнів), вивчення й узагальнення педагогічного досвіду;
- *практичні*: проблемно-пошуковий, моделювання (системи, моделі навчання, алгоритмів роботи, авторських завдань), педагогічний експеримент (для перевірки ефективності впровадження авторської методики), математична статистика: порівняльні методики, кількісно-якісний аналіз результатів експериментального навчання, систематизація – для формулювання висновків дослідження.

Методична система містить ґрунтовне теоретичне забезпечення, систему практичних підходів, логічно вибудовану технологію набуття основних знань та базових спеціальнометодичних умінь студентів, підбір навчально-методичних матеріалів і рекомендацій для учителя, а також практико-зорієнтовані алгоритми та приклади відбору інформації, способи наведення автобіографічних паралелей між життєписом і твором автора, опису образу епохи та світогляду письменника, побудови повідомлень різних жанрів про митця, моделювання біографічних відомостей у структуру уроку та різні форми його проведення.

Етапи дослідження:

На першому етапі (підготовчому, 2009-2011 рр.) відбувалося спостереження за практикою вивчення біографії письменника у загальноосвітніх школах та системі університетської освіти, проводився аналіз шкільних та вишівських програм, підручників, фахових видань; здійснювалися теоретичний аналіз проблеми, визначення її актуальності; формулювалася гіпотеза, проводилася розробка системи укладання програми експерименту, визначалися

діагностичний інструментарій та експериментальна база, складався план експериментальної роботи.

На другому етапі (констатувальному, 2012-2013 рр.) проводились діагностика та аналіз готовності випускників ВНЗ та молодих учителів (до 5 років стажу) до організації шкільного вивчення біографії письменника.

На третьому етапі (формульовальному, 2014-2016 рр.) здійснювалась розробка методичної системи підготовки студентів, технології та її навчально-методичного забезпечення, реалізовувалося експериментальне навчання з метою перевірки його ефективності.

На четвертому етапі (узагальнювальному, 2017 р.) проводився кількісний та якісний аналіз результатів формульовального експерименту.

Експериментальна база. У рамках експериментальних досліджень було визначено базові заклади вищої освіти для проведення формульовального експерименту (2014-2016): Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Севастопольський міський гуманітарний університет, Київський університет імені Бориса Грінченка, Криворізький державний педагогічний університет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківський ОІППО.

Експериментом було охоплено 636 студентів-філологів 4 курсів спеціальності 6.02.03.03 «Філологія. Мова і література» (англійська, німецька, російська, українська, освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр; семестри 7, 8), 12 викладачів з методики викладання літератури, 127 учителів зарубіжної та української літератури Івано-Франківської області зі стажем до п'яти років (курсова підготовка, проект «Біографія письменника», «Школа молодого словесника» на базі Івано-Франківського ОІППО), «Літня наукова філологічна школа» (м. Севастополь); проведено робочі зустрічі з викладачами методики вивчення літератури. У Севастопольському міському гуманітарному університеті експеримент було розпочато, але не завершено.

Добір та аналіз джерельних матеріалів, обґрунтування концептуальних положень дослідження, використання відповідних методів забезпечили

достовірність отриманих наукових результатів та формулювання висновків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в методичній науці *комплексно вивчено* проблему формування готовності майбутнього учителя зарубіжної літератури до вивчення з учнями біографії письменників;

- *обґрунтовано* поняття «професійна готовність учителя літератури до вивчення з учнями біографії письменників» та визначено місце цієї спеціальної методичної компетентності в системі професійної компетентності учителя;

- *розроблено та описано* критерії, показники, рівні визначеної професійної компетентності студентів-випускників закладів вищої освіти;

- *обґрунтовано, розроблено та апробовано* систему формування професійної готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями біографії письменників;

- *розроблено й теоретично обґрунтовано* антропоцентричну модель навчання, яка сприяє поглибленню фахових знань та створює можливості якісного наповнення змісту і форми як шкільної літературної освіти, так і професійної підготовки учителів-словесників;

- *розроблено й теоретично обґрунтовано* модель самореалізації особистості протягом життя,

- з метою налагодження міжкультурного діалогу на уроці та зняття бар'єру сприйняття твору іншомовної культури та її представника – зарубіжного письменника у вивчення його біографії *запропоновано до використання* аксіологічний та концептний підходи, завдяки яким вдалося поєднати теорію пізнання іншої особистості, твір зарубіжного письменника, когнітивну лінгвістику, літературознавство та методику вивчення літератури;

- *запропоновано* шляхи виявлення автобіографічних паралелей;

- *детально описано* елементи аксіологічної підготовки студентів-філологів, яка поєднала усі складники технологічного процесу;

- *введено поняття* «аксіосфера уроку», визначено її складові та доведено її зв'язок з результативністю заняття;

- *розроблено* авторську систему вправ з набуття необхідних спеціальних практичних навичок з вивчення життєпису письменника, яка відповідає сучасним тенденціям в освіті і передбачає конструювання студентами власних знань та ціннісного ставлення до життя, автора твору, учнів, мистецтва слова, співвіднесення власних цінностей і професійної підготовки з суб'єктами дослідження та навчання;

- *запропоновано та надано опис* поетапної побудови нових форм уроків літератури за допомогою домінанти.

Практичне значення дослідження полягає у розробці, експериментальній перевірці та впровадженні у практику підготовки майбутніх учителів літератури авторської методичної системи формування професійної готовності філологів до шкільного вивчення біографії зарубіжних письменників, у підвищенні загального рівня професійної підготовки студентів-філологів.

Особистий внесок здобувача. Усі висвітлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві (два посібники, 1 стаття та 3 робочі зошити для учнів 5-7 класів), особистим внеском здобувача є матеріали по роботі з біографіями та портретами зарубіжних письменників, розробки уроків. Матеріали співавторів у дисертації не використовувалися.

Матеріали кандидатської дисертації «Методика вивчення епічного твору параболічного типу в шкільному курсі зарубіжної літератури (11 клас)» (спеціальність 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література), захищеної в 2004 році в Інституті педагогіки АПН України, в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження оприлюднено на наукових і науково-практичних конференціях, симпозіумах, конгресах та педагогічних читаннях різного рівня:

- *26 міжнародних*: «Дитина читає»: форум видавців «Дітям», (2008, м. Львів), «Гоголь і світ» (2008 р., м. Луцьк); II, III, IV, V, VI, VII

«Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения» (2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 р., м. Севастополь), V, VI «Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школах и вузах» (2009, 2011 рр., м. Київ), «Творча спадщина Миколи Гоголя і сучасний світ» (2009 р., м. Ніжин), I-III Міжнародні симпозиуми «Література. Діти. Час» (2010-2012 рр., м. Львів; м. Івано-Франківськ), «Формування мовної особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (2013 р., м. Івано-Франківськ), «Язык и личность в поликультурном пространстве» (2013 р., м. Севастополь), IV Международная филологическая научная школа «Славянский мир и славянские языки в XXI веке» по теме «Инновационные подходы к преподаванию филологических дисциплин в школе и вузе» (2013 р., м. Севастополь), IV конференція «Діалог культур: лінгвокультурологічна база гуманітарної освіти» (2013 р., м. Сімферополь), «1 Uluslararası çok kültürlü alanda rus filolojisinin güncel problemleri sempozyumu» («Актуальные вопросы русской филологии в поликультурном пространстве») (2013 р., м. Ерзурум, Ататюркський університет, Туреччина), «Doğumunun 200. yilinanina dünya kültüründe M.Y. Lermontov uluslararası sempozyum «Русская классическая литература в мировой культуре и научных исследованиях»: К 200-летию со дня рождения М. Ю. Лермонтова» (2014 р., м. Ерзурум, Ататюркський університет, Туреччина), «Modern problems of education and science» (2013, 2015 рр., м. Будапешт, Угорщина), «Current issues and problems of social sciences: aktualne pytania i problemy rozwoju nauk społecznych» (2016 р., м. Кельце, Республіка Польща), II-III International scientific conference «Socio-cultural, economic and innovation factors of rural development: European experience» (2015-2016 р., м. Пултуск / м. Івано-Франківськ, Польща-Україна), «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (2016 р., м. Львів), «Inovativny výskum v oblasti vzdelavania a sociálnej práce» (2017 р., м. Сладковичево, Словацька Республіка);

- 10 всеукраїнських: «Актуальні проблеми формування навчально-виховного середовища в сільських загальноосвітніх навчальних закладах» (2008 р., м. Івано-Франківськ); «Чехов та світова культура» до 150-річчя від дня

народження А. П. Чехова (2010 р., м. Луцьк), «Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи» (2011 р., м. Вінниця), «Сучасний урок мови й літератури: проблеми, пошуки, перспективи» (2012 р., м. Глухів), «Театр корифеїв і українська драматургія кінця XIX – початку XXI ст.» (2012 р., м. Глухів), «Літературний процес: Територія Гутенберга чи віртуальна реальність?» (2013 р., м. Київ), «Науково-методична школа професора Л. Ф. Мірошниченко: історія, сьогодення та перспективи розвитку» (2013 р., м. Київ), «Інтеграція науки і практики як чинник розвитку післядипломної освіти в умовах інформаційного суспільства» (2014 р., м. Івано-Франківськ), «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури й культури» (2016 р., м. Ізмаїл), «Актуальні проблеми літературної освіти в середній та вищій школі» (2017 р., м. Київ);

- 5 *регіональних*: «Інноваційні технології в освіті: реалії, проблеми, пошуки» (2007 р., м. Чернівці), «Творчість М. В. Гоголя в контексті світової культури» (до 200-річчя від дня народження) (2009 р., м. Івано-Франківськ), I-III «Особистість в історії та літературі» (2015-2017 рр., м. Івано-Франківськ).

Упровадження результатів дослідження здійснювалося на заняттях з методики навчання зарубіжної і української літератури та під час педагогічної практики в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/1750 від 17.10.2017), Київському університеті імені Бориса Грінченка (акт № 289 від 18.09.2017), Криворізькому державному педагогічному університеті (довідка № 09/1-561/3 від 25.09.2017), Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (довідка № 01-15/06-07-1298 від 07.09.2017), Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя (довідка № 05/304), на курсах підвищення кваліфікації учителів-словесників в системі післядипломної педагогічної освіти (довідка ІФОІППО (№ 01/352 від 26.03.2018).

Публікації. Усього публікацій – 99, після захисту кандидатської дисертації – 89. Основні положення дослідження відображено у 55 публікаціях: 1 одноосібній монографії, 5 статтях у наукометричних фахових зарубіжних

виданнях, 22 статтях у провідних фахових виданнях України (1 у співавторстві), 19 публікаціях у наукових збірниках і матеріалах конференцій України, Угорщини, Словенії, Туреччини, Польщі, Росії (у 2 колективних монографіях), 2 – методичних посібниках (у співавторстві, один з них з грифом МОН), 3 робочих зошитах для учнів 5-7 класів (у співавторстві), 3 статтях у збірках навчально-методичних матеріалів для учителів світової літератури (співредактор). Одноосібних праць за темою дисертації – 49, поміж них дотичних до теми – 5.

Результати дослідження доповідалися й обговорювалися під час стажування на засіданнях кафедри методики викладання світової літератури факультету іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2010, 2015 рр.).

Структура і обсяг дисертації. Наукова робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (478 найменувань, з них 289 – іншомовних), додатків (аналітичних, дидактичних та апробаційних матеріалів). Загальний обсяг дисертації 538 сторінок, основний текст дослідження викладено на 416 сторінках рукопису. У тексті дисертації вміщено 25 схем, 20 таблиць, 21 рисунок.

Презентоване дослідження сприятиме підвищенню загальнопрофесійної, фахової, етичної компетентності вчителів-словесників.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Філософські засади підготовки людини до діяльності

Діяльність – базове поняття для багатьох наук, тому доцільно визначити філософські засади підготовки студентів до роботи з життєписом письменника.

У філософських дослідженнях немає єдиного підходу до розуміння діяльності як процесу. Її розуміють як буття, спрямованість на розвиток та самореалізацію, пізнання іншого через самопізнання, особистісне становлення (Сократ). Отже, людина – центр діяльності як процесу [239, с. 170, 180], у дослідженні – студент та його розвиток. Прокл одним із перших висловлює думку про суб'єкта, здатного мислити самого себе, про зв'язок мислення і буття [191, с. 70]. Це вимагає активної самостійної роботи майбутніх педагогів. Знання – це участь (М. Шелер), тому на пізнавальну діяльність впливають різні фактори, зокрема активність особистості, її виховання та самопізнання [406, с. 339, 356-357]. Водночас, «за зовнішнім ланцюжком подій завжди стоїть інтимно-внутрішній план, у якому життєвий шлях узагальнюється і усвідомлюється як саморозвиток особистого «я», як лінія позитивних здобутків і самоствердження особистості відповідно до поставленої нею життєвої мети й ідеалу...» (В. Іванов) [281, с. 17]. Мотивацію та цілеспрямованість необхідно враховувати у підготовці студентів, а ідеалом-метою буде «Компетентний учитель».

Філософи усіх часів підкреслювали важливість знань для людини, мети в житті та наполегливості у її досягненні. Луцій Антей Сенека у «Моральних листах до Луцілія» застерігав: «хто живе без цілі на майбутнє, той завжди блукає» (XCV) [381]. Аристотель зазначав, що у житті людини більше значення мають погляди і судження, «мета яких стосується самого себе і які існують заради себе» для подальшого особистісного зростання [208]. Цінними для дослідження стали вислови Конфуція про важливість самовдосконалення, щирості у навчанні та діяльності («усвідомлювати свій обов'язок і не виконувати його – боягузтво») [299, с. 6, 20], що

посприяли у створенні системи підготовки студентів «зміст навчання і мотивація – формування переконань (світоглядні цінності) – набуття та вдосконалення умінь та навичок».

До методів пізнання Аристотель відносив наслідування, досконалі міркування, здатність діяти належним чином; Плутарх і Сенека – моральність [150]; Марк Аврелій – взаємозв'язок усіх речей, пошук причинно-наслідкових зв'язків [191, с. 195]; Т. Аквінський – досвід і волю [1, с. 629]. Важливе значення має мета навчання [1, с. 792] і раціональний чинник [31, с. 49]. Отже, йдеться про сформульований діяльнісний підхід до навчання та ідею його наступності: від споглядання до осмислення, а від нього через мотивацію і волю – до самовдосконалення. Тобто самовдосконалення особистості пов'язане з мотивацією, опануванням найкращого, зокрема у житті інших.

Розум людини робить її творцем історії, своєї долі [240, с. 286-287]), тому Вольтер акцентував увагу на саморозвитку особистості, її свідомому ставленні до свого навчання та життя. Ф. Бекон підкреслював важливість прагнення до знань, блага для себе або для суспільства (трактат «Про гідність і примноження наук») [229, с. 407, 414]. Тому методологічними засадами підготовки студентів визначаємо об'єктивізм (наше пізнання спрямоване в т.ч. на оточуючих нас людей), емпіризм (знання – результат в т.ч. чужого досвіду), раціоналізм (інтелектуалізм).

Г. Сковорода вважав основою щасливого життєвого шляху людини – її відповідальне ставлення до свого життя, прагнення знань та самовдосконалення, «роздуми про вчинки та життя інших», [161, с.251]. Просвітителі (Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм та ін.) виступали за використання методу спостережень та дедукції для самопізнання та вдосконалення. Д. Юм підкреслював, що знання повинні мати практичну спрямованість, бути опорою у практичному житті («Дослідження про людський розум», «Дослідження засад моралі»), тому на початку пізнавального процесу радив ставити питання не «як?», а «для чого?». К.-А. Гельвецій спрогнозував певний алгоритм пізнавальної діяльності – «попереднє знання серця людського і розуму», наслідування найкращих рис видатних людей, врахування вікових особливостей, методів і вправ, моральності навчання та

виховання, аналізу подібностей і відмінностей між різними знаннями [255, с. 11, 153]. А Е.-Б. Кондільяк висловився про чуттєвий досвід і рефлексію в основі пізнання («Досвід про походження людських знань», «Трактат про системи»). Ці ідеї важливо врахувати у визначенні мети та змісту підготовки студентів.

Гегелем вперше було проголошено ціннісний підхід до навчання, тому він радив розкривати прагнення особистості до знань та самореалізації. Цінними для дослідження є думки О. Герцена про те, що життя – це мета, а вчинки людини – це вияв її свідомості і розуму [256, с. 29, 32, 165]. Людина – не засіб, а мета (І. Кант), мірило моральності (Л. Фейєрбах). Ці ідеї закладають засади ціннісних орієнтирів у підготовці студентів – активної життєвої позиції, компетентності, відповідальності, моральності, світоглядних цінностей, адже вони будуть «служувати зв'язком, центром цілого кола людей» [256, с. 165].

Цінні для дослідження ідеї простежуємо в працях філософів-феноменологів, інтуїтивістів, соціалістів-утопістів. Пізнавальна діяльність людини складається з інтелекту та інтуїції (А. Бергсон). Процес пізнання та самореалізація особистості підпорядковані закону загальної аналогії (Ш. Фур'є) [412, с. 129], тісно пов'язані зі свідомістю, а відмінності інтерпретацій зумовлені різними способами екзистенції суб'єктів (П.-Р. Гуссерль), відбору і подання інформації про особистість та її життя [467, с. 143-154], зокрема й тим, що «людина сприймає в структурі естетичної інформації ті відомості, які відповідають усвідомленим переживанням» [285, с. 91]. У дослідженні ці позиції реалізуються шляхом набуття студентами навичок відбору інформації про письменника, її моделювання у навчальні ситуації для учнів, підготовки повідомлення про митця.

Спрямованість розвитку особистості, взаємозалежність і водночас зумовленість підготовки фахівця вимогами суспільства обґрунтував К. Ясперс («Я – те, що є час. ...щоб досягнути розуміння справжнього буття, я повинен знати ціле, згідно з яким я визначаю, де ми знаходимося сьогодні» [434, с. 303]). Цінною у теорії пізнання є ідея Х.-Г. Гадамера – «для розуміння загального необхідно збагнути сутність окремого і навпаки» [246, с. 421-426]. Ці позиції філософів закладають основи логіки пізнання, об'єктивності сприймання життя, діалогічного

та етичного характеру навчання. На думку Л. Вітгенштайна, ми сприймаємо та запам'ятовуємо особистісно значиме і проектуємо інформацію на власний життєвий досвід, міміку та емоції (закон проєкції) [22, с. 37], тому в основі проєкції має бути щось спільне [22, с. 266]. Це підтверджує й позиція Хосе Ортеги-і-Гасета – «ідея залишається голою моделлю, нагадуючи риштування, з нього ми намагаємось досягнути реальність» [106, с. 261-262]. Для дослідження важлива також ідея Ю. Хабермаса про зв'язок фактів і цінностей, адже їх відокремлення «означає протиставлення чистого буття абстрактно належному» [182, с. 231]. Значення смислу відкривається інтерпретаторові тільки за умови, якщо йому «прояснюється його власний світ», коли він «застосовує традицію до себе і до своєї ситуації» [182, с. 234-235].

Першим принципом екзистенціалізму стала відповідальність людини не тільки за себе, а й за інших, і за те, «якою вона хоче стати» (Ж.-П. Сартр) [379, с. 319-337]. Процес підготовки спеціаліста – ключова умова подальшого ефективного літературного розвитку учнів: «не інформаційний зміст теорій, а формування розумного і освіченого обличчя самих теоретиків створює врешті-решт наукову культуру» [182, с. 229]. Відповідальність – важлива риса вчителя. Формування відповідального ставлення до навчання та наслідків професійної діяльності – основа аксіологічної підготовки студентів. Саме від учителя залежить ціннісне наповнення змісту навчального матеріалу.

Сучасних студентів та письменників минулого віддаляють подеколи століття та різні способи екзистенції. Тому завдання трансцендентальної логіки – встановлення істинності апріорного знання і способу відношення до його предмета [467, с. 205-235]. Метод осмислення П.-Р. Гуссерля – це пошук смислу певного знання, логічних зв'язків, аргументів (зокрема й у вивченні біографії людини – Г. О.). Щоб уникнути різночитань у пізнавальній та практичній діяльності студентів, доцільно взяти за основу ідею спільного М. Мерло-Понті (наша доля в наших руках, світ і життя мають спільні тенденції і реалізуються у «діалозі суб'єкта зі світом» [457, с. 10, 17]). Діалог як спосіб самовираження, засіб пізнання іншого і методичний прийом засвоєння знань «вимагає від людини свідомості, здатної

осягнути саму себе» [225, с. 12, 54] «як частку загального», як «зустріч Одного та Іншого», діалогу (М. Бубер, М. Бахтін) [225, с. 138-142], побачити роль часу, «в дрібниці закономірність і загальнолюдське» (В. Розанов) [370, с. 176]. Ці ідеї знаходимо у багатьох філософів (Ф. Розенцвейг, М. Гіршман, О. Розеншток-Хюссі, В. Кожин). Загальнозначиме знання «кожен може засвоїти «лише на шляху до себе, в акті унікальної та неповторної життєдіяльності» (М. Гіршман) [258, с. 21; 409] шляхом самоспостереження, ідентифікації себе з досконалим у професії (В. Вандишев) [18, с. 241-242]. Тому у підготовці студентів важливо задіяти самоаналіз та самоконтроль.

«Національна свідомість – це свідомість ціннісна, яка тяжіє до художніх форм вираження» [50; 179, с. 366-370]. У різних теоріях та наукових школах сучасної філософської думки можна помітити спільну ідею, висловлену Деррідою: «система категорій – це система способів конструювання буття». Важливе значення для майбутніх учителів зарубіжної літератури мають питання культури, національного та загальнолюдського, їх трактувань (К. Поппер). Різноміслючання інтерпретацій Г. Щедровицький пояснював відсутністю єдиної наукової картини світу [427, с. 382-383]. Тому, майбутнім учителям зарубіжної літератури важливо пристати до певних принципів роботи з життєписом письменника.

Обсяг дослідження обмежує можливості охопити усі філософські підходи до пізнавальної діяльності. Мислителі різних часів висловлюються від категоричного заперечення особистості структуралістами (деперсоналізація, людина-матриця, людина-міф – Фуко) до гуманістичних ідей екзистенціалістів (людина сама себе формує кожним своїм учинком) та ідеї балансування між свободою вибору і зовнішніми умовами буття, серед яких переважає останнє (М. Хайдеггер). Усіх об'єднує спільна думка про те, що технологічний світ зумовлює необхідність творення людини (спеціаліста. – Г. О.) з новою життєвою філософією особистого успіху, що спонукає до постійного самоудосконалення [333, с. 25], мотивації її пізнавальної активності, засвоєння нею етичних засад майбутньої професійної діяльності.

1.2. Психолого-педагогічне підґрунтя формування готовності студентів до професійної діяльності

Підготовка вчителя-філолога вимагає психолого-педагогічного обґрунтування його діяльності, зокрема і з вивчення біографії письменника. Першою згадкою підготовки педагога вважаємо афоризм V ст. з Талмуда: «Чимало я навчився у своїх наставників, ще більше – у своїх друзів, але найбільше – у своїх учнів». Провідна думка – навчання полягає у базовій підготовці, взаємонавчанні та перевірці його практикою. Переконані, що цей досвід необхідно врахувати у дослідженні. Окремі корисні ідеї підготовки до педагогічної діяльності простежуємо у різні часи зародження наукових знань з педагогіки та психології починаючи з XVI ст. Зокрема з відбору тих знань, що спрямовані на самопізнання (М. Монтень, К. Гельвецій) [340, с. 189-212; 254]; використання у навчанні прикладів життя, історії моралі та практично здобутих знань (Я. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та ін.) [294; 315; 375]. Ці ідеї згодом заклали основу діяльнісного підходу до навчання.

Психологія стає самостійною наукою в середині XIX століття. Питання підготовки вчителя пов'язувалося передусім з теоретичною підготовкою з психології. К. Ушинський зазначав: «вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви хочете управляти, і дійте відповідно до цих законів та тих обставин, у яких ви хочете їх застосувати». Педагог виступав за поєднання освіти з життям, озброєння «знаннями, ... які були б корисні» [405, с. 116]. Їх набуття бачив у практичних заняттях та педагогічній практиці. У педагогічній літературі цього періоду термін «готовність» щодо педагогічної діяльності не вживався.

У 20-х роках XX століття з розвитком психології та досліджень поведінки людини зростає інтерес до проблеми готовності діяти професійно. Використовуються поняття «настанова» на діяльність як здатність до праці та виконання обов'язків, «уміння», «дія», «фактори впливу на особистість», «здібність», «спрямованість навчання», «школа життя» та інші (П. Блонський, С. Шацький). На думку П. Блонського, освіта «повинна говорити людині про

людину», звертатися «до власних сил особистості, яку виховують, діяти на неї не ззовні, а <...> зсередини» [217, с. 4], уникати розриву між різними типами знань, потрібними для життя (С. Русова). Було окреслено труднощі підготовки майбутніх учителів – їх невпевненість в собі, некомпетентність, низький рівень взаємодії з дітьми, мотиваційні проблеми [102, с. 275-290]. Погоджуємося з Ф. Фребелем, що до роботи можна допускати лише тих, хто пройшов спеціальну професійну підготовку, зокрема з викладання мистецтва слова.

На початку 30-х рр. почала формуватися професіографія. С. Геллерштейн, В. Коган, Л. Селецька, І. Шпильрейн досліджували проблему формування та розвитку професійних умінь [425, с. 124-135]. С. Геллерштейн експериментально довів, що під час виконання тренувальних вправ відбувається перебудова свідомості, формується можливість переносу лабораторно сформованих умінь в умови виробництва [448, с. 218-219]. На тісний зв'язок свідомості та діяльності вказав і українсько-російський психолог 40–50-х рр. С. Рубінштейн («Основи загальної психології») [373]. Він обґрунтував, що певний вид діяльності (професія, підготовка до неї) формує особливу систему мислення. Вченим були визначені головні компоненти структури особистості (спрямованість, установки, інтереси, потреби, здібності, воля у поєднанні з власною активністю). Ці ідеї, безперечно, мають бути враховані при формуванні професійної готовності студентів.

Перебудова «школи життя» на «школу навчання» у подальших десятиліттях вимагала досліджень теорії особистості. На думку Б. Ананьєва, готовність до діяльності – це сукупність професійно значущих здібностей, саморегуляція, самопізнання [202, с. 307]. У різні періоди розвитку науки психологи в основу системи когнітивної психологічної діяльності особистості ставили звички (У. Джемс), стереотипи поведінки (І. Павлов), установки (Д. Узнадзе), співвідношення знаку і значення (Л. Виготський), навички (А. Бандура). Різні погляди на ключову позицію розкривають окремі складові готовності. Домінанта (домінувальна, найбільш сильна) О. Ухтомського, на наш погляд, поєднує різні теорії, біологічне і соціальне в людині [403, с. 307]. Вчений вводить у науковий

обіг поняття «інтегрального образу» як елементарної одиниці пізнання і домінанти як принципу міждисциплінарного значення, що пов'язує фундаментальні питання людського буття і пізнання. Ця ідея має важливе значення у побудові системи підготовки майбутніх учителів.

Питання професійної готовності неодноразово піднімалися у дослідженнях Н. Волкової, І. Зязюна, І. Ісаєва, В. Сластьоніна, Л. Кудашової, В. Ковальчук, О. Лаврентьєвої, А. Ліненко, О. Малихіна, Г. Матукової, В. Моляко, Н. Ничкало, С. Сисоєва та інших. *Готовність до професійної діяльності – це результат професійно-педагогічної підготовки та особистісних навчальних досягнень студента* (С. Литвиненко, О. Отич та ін.) [80, с. 16; 47; 51]; характеристика емоційно-когнітивної і вольової мобільності суб'єкта в момент його діяльності, педагогічна спрямованість особистості, її моральність, певний рівень знань та умінь, самостійність у розв'язанні професійних завдань (А. Ліненко) [312, с. 56]. *Компетентність – вищий прояв готовності до здійснення діяльності* (Р. Балтусайте, І. Катане, І. Калніне, А. Кепайте) [437; 452; 453]. Л. Арнольд, Д. Бок, М. Найер, І. Зязюн мають протилежну думку: професійна компетентність особистості – основа професійної готовності [219; 62, с. 42; 148, с. 30]. Британські вчені (Т. Бурдон, С. Джонсон, П. Мідоус, Л. Мілвард) до готовності відносять професійно важливі навички, компетенції та необхідні для цієї діяльності особистісні риси [456, с. 48], канадці додають ще функції цієї діяльності та обов'язкову її експертну оцінку (викладачем, колегами, однокурсниками) [460; 62, с. 42]. Науковці називають системно-моделюючий, локально-моделюючий, адаптивний, репродуктивний рівні готовності до педагогічної діяльності [88, с. 48], її пізнавальну, самоосвітню, прогностичну, коригувальну, виховну функції [303, с. 116]. Отже, єдиного погляду на проблему немає.

Вважаємо, що необхідно розрізняти визначення «бути готовим до діяльності» та «діяти професійно (компетентно)». Професійна готовність – це перша сходинка до професійної компетентності та майстерності. Вона передбачає цілий комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію професійної діяльності на рефлексивній основі. Професійна

компетентність – результат професійно-педагогічної теоретичної та практичної підготовки (О. Попова, Н. Протасова та інші); це – інтегративна характеристика ділових і особистісних якостей спеціаліста (В. Сластьонін), тобто рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для виконання завдань професійної діяльності, моральна та громадянська позиція особистості. Професійну компетентність, на думку В. Сластьоніна, складають *смісловий, практичний та ціннісний аспекти*. О. Малихін, І. Павленко, О. Лаврентьева, Г. Матукова та інші вважають професійну компетентність готовністю особистості фахівця до продуктивної діяльності на основі професійних компетенцій та зорієнтованості на самостійну активність у виконанні професійних функцій [88, с. 40]. Отже, *професійна готовність – основа та складова сформованої професійної компетентності*.

Психологічна готовність до діяльності безпосередньо пов'язана з мотивацією та соціальним компонентом [152, с. 90], ціннісними переконаннями, цінностями освіти, дотриманням педагогічної етики (В. Андрущенко, І. Зязюн, І. Ільїн, Л. Сохань та інші), загальними компетенціями педагога – здатністю відшукувати інформацію, вивчати, думати, співпрацювати, адаптуватися (С. Агапов, І. Шишов, І. Ісаєв та інші). Усі ці ідеї знаходять відображення у спроектованій Х. Ф. О'Нілом моделі компетентностей, що забезпечують готовність до здійснення професійної діяльності: особистісний самоменеджмент; академічні знання; кар'єрні орієнтири; навички міжособистісної взаємодії; особливості мислення / вирішення професійно важливих завдань; володіння технологіями; здатність до ефективної комунікації, ідентифікації з професією, роботи в організаціях певного типу [460, с. 42]. Отже, підготовка студентів передбачає мотивацію; інтелектуальний (знання відповідно до програм), емоційно-вольовий та практичний компоненти у їх взаємозв'язку. Готовність до діяльності чітко сформулював С. Акімов [201, с. 78] формулою:

«готовність = бажання + знання + вміння» або «готовий = хочу + знаю + вмю».

Психологічна готовність до педагогічної діяльності складається з педагогічної спрямованості особистості [270], інформаційно-орієнтовного, мотиваційного, ціннісно-сміслового, особистісного компонентів, які необхідно

реалізувати вже на першому курсі навчання студентів (Л. Кудашова) як умови їх свідомого навчання. У рамках зазначеного дослідження у побудові системи враховуються такі завдання, як підвищення мотивації до навчання та пізнавальної активності студентів, постійне залучення їх до ролі вчителя. Це вимагає врахування вікових можливостей студентів.

Вік 17-25 років – доленосний період життя, пошуків свого покликання та життєвих пріоритетів, їх практичної перевірки життям, професійного самовизначення та працевлаштування, кохання та створення сім'ї, напружених емоцій, вибору та рішень. У цьому віці формуються свідомі мотиви поведінки, особистісні важелі саморегуляції, сталі якості характеру. Це період високих можливостей інтелекту, мислення, пам'яті, працездатності, соціалізації. У студентські роки у молоді «посилюється інтерес до моральних проблем (ціль, спосіб життя, обов'язок, любов, вірність), цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність у процесі діяльності та спілкування, вміння володіти собою» [303, с. 59]. Тому у формуванні готовності до професійної діяльності важливе значення має настанова на майбутню діяльність (В. Гладких, М. Ємец, Д. Узнадзе та інші) [259; 400].

Підготовка студентів, на думку психологів та педагогів, передбачає мотивацію навчання у закладі вищої освіти, професійну мотивацію та мотиваційну готовність до роботи, тобто «цінність для її (особистості) розвитку, зростання, для майбутнього» (Т. Титаренко) [174, с. 346-347]. Несвідомий або зманіпульований кимось вибір особистості ставить студента у ситуацію «перетину двох або кількох неузгоджених дійсностей, що живуть кожна за своїми законами» [360, с. 360-361]. Мотиваційна складова навчання у вищій закладає основу готовності до роботи майбутніх учителів, стає результатом життєвого вибору іншої особистості – учня [10, с. 43]. Тільки діяльність формує вміння і навички, а знання переводить у площину переконань (В. Сластьонін, І. Ісаєв, Є. Шиянов та ін.). Отже, професійні вміння педагогів – це наслідок теоретико-пізнавальної і практичної діяльності; готовність визначається як характеристика особистості та водночас настанова на діяльність.

У визначенні професійно-педагогічних умінь педагогів сучасні науковці не мають єдиного підходу: В. Сластьонін, І. Зязюн за основу беруть етапи управління педагогічним процесом, І. Ісаєв та Н. Яковлева – логіку діяльності, а Н. Кузьміна, Я. Спіркін, Ш. Амонашвілі – функції педагогічної діяльності. Психологи поділяють діяльність на внутрішню (інтелектуальна, психологічна передбачає мотивацію, потреби, цілі, предмет уваги (проблему), вибір засобів) та операційну (моделююча, навчальна, управлінська, виконавча, гра тощо). Більшість науковців називають такі компоненти професійної діяльності учителя як гностичний, проектувальний, діяльнісний (конструювальний, моделюючий), комунікативний, організаційний, контрольно-оцінювальний (рефлексивний) [148, с. 16-17]. В. Сластьонін до педагогічних умінь відносить такі їх групи: уміння проектувати зміст освітньо-виховного процесу в окремі педагогічні завдання; уміння вибудувати завершену діючу педагогічну систему (комплексне планування освітньо-виховних завдань; обґрунтований відбір змісту, форм, методів і засобів їх організації); уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між компонентами і приводити їх у дію, зокрема створювати необхідні умови; уміння обліковувати й оцінювати результати педагогічної діяльності. Усі ці вміння ляжуть в основу практичних критеріїв оцінки готовності студентів до вивчення біографії письменника, зокрема організаторські вміння педагога (мобілізаційні, інформаційні, розвивальні, орієнтаційні). Мобілізаційні вміння відповідно до завдань дослідження спрямовані на формування у студентів-філологів стійкого інтересу до біографії письменника, різних видів діяльності на основі здобутої інформації, потребу набуття навичок продуктивної діяльності. Інформаційні передбачають вміння знаходити біографічні відомості в різних джерелах та використовувати різні методи їхньої обробки відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу. Розвивальні передбачають врахування у майбутніх педагогів «зони найближчого розвитку» (Л. Виготський), умов для розвитку їх пізнавальних інтересів, пізнавальної самостійності і творчого мислення. Орієнтаційні вміння спрямовані на формування професійно значущих якостей особистості, морально-ціннісних установок і наукового світогляду

майбутніх педагогів.

Знання здобувають, тому пізнавальна діяльність – основна рушійна сила цього процесу. У педагогічній літературі існують різні підходи до визначення сутності активності особистості в пізнавальній діяльності: «Одні автори розглядають її як діяльнісну характеристику, другі – як рису особистості, треті – як стан. Ряд дослідників, поєднуючи ці підходи, трактують активність як інтегровану особистісно діяльнісну характеристику» [8, с. 7]. Активність відображає особистісні зміни (творчі потреби, мотиви, вимоги) та цілеспрямованість і продуктивність діяльності (Ю. Бабанський, Б. Єсіпов, І. Лернер, М. Скаткін, Г. Щукін та інші). Усі науковці схиляються до узагальнення, що активна діяльність – це ставлення до життя, професійна якість. У дослідженні цілеспрямоване і вмотивоване діяльнісне ставлення студентів до навчання буде визначатися як активна пізнавальна діяльність.

Вища педагогічна школа ставить за мету сформувати професійно компетентного фахівця, спроможного самостійно розв'язувати педагогічні завдання. Професійна ідентичність з представниками свого фаху, на думку Л. Шнейдер, формується у процесі професійного самопізнання (від стереотипності поведінки в типових обставинах до моделювання творчих рішень в непередбачуваних ситуаціях) [424, с. 121-122] і складається з ціннісно-сміслового, емоційного та когнітивного компонентів, вимагає засвоєння норм, вимог та традицій професії (Д. Завалішина) [276, с. 105]. У професійному становленні сучасного педагога науковці зазначають зміну акцентів з передачі знань студентам на організацію їхньої активної пізнавальної діяльності (В. Сластьонін, Ю. Сенько та інші). Під професіограмою розуміють характеристику певної професії, опис змісту професійної діяльності, вимоги до спеціаліста (Є. Антипова, А. Вітченко, М. Болдирев, К. Левітан, Н. Остапенко, І. Підласий, В. Сластьонін, Б. Степанишин, Н. Філіпченко, О. Щербаков). А. Вітченко, К. Левітан визначили «професійно значущі якості особистості» [24, с. 176; 307, с. 33]. Американський національний вчительський стандарт з-поміж

п'яти базових професійних вимог називає однією з перших знання предмета та вміння його викладати. Науковці Є. Джимез, М. Леннон, П. Мерсер, Х. Мурей, М. Робінсон до педагогічних знань і вмінь відносять комунікативність, вибір ефективних методів викладання матеріалу, забезпечення можливості для практики й зворотного зв'язку, вміння працювати з різними учнями [459]. Узагальнюючи професіограми В. Сластьоніна, Є. Антипової, М. Болдирева, ми виділили такі компоненти: 1) *якості особистості*: науковий світогляд, громадянська зрілість і активність, обізнаність із подіями світового і місцевого життя; моральність; інтерес до професії та прагнення до її висот; ерудованість; любов до дітей; компетентність, професійна працелюбність; уміння вести психолого-педагогічні спостереження; вимогливість до себе й до учнів, наполегливість, цілеспрямованість; справедливість; педагогічний такт, витримка, терплячість; чуйність, щирість; самокритичність, скромність, педагогічний оптимізм; комунікативність, охайність; 2) *вимоги до теоретичної підготовки* передбачають знання методологічних засад профдіяльності, психолого-педагогічних особливостей учнів різних вікових категорій; змісту навчального предмета й методики його викладання; теорії і методики виховання; політики, історії, краєзнавства, літератури та мистецтва, моралі, етики, естетики, релігії, права, техніки і культури; 3) *практичні уміння і навички*: конструктивні (планування навчально-виховної роботи та розвитку окремої особистості та колективу; відбір навчального програмового матеріалу, конструювання уроку, навчання та виховання учнів), організаторські та дослідницькі.

На думку науковців, завдяки професійно значущим якостям «відбувається впорядкування сприйнятої інформації всієї палітри ставлення до навколишньої дійсності й вибору найбільш правильних, педагогічно обгрунтованих дій стосовно учнів, своїх духовних потреб і до себе як до суб'єкта педагогічної діяльності й діяча соціального прогресу» [428, с. 23]. Різні науковці називають значимими різні професійні якості: інтерес і любов до дитини, як відображення потреби в педагогічній діяльності; справедливість [7, с. 6-16]; педагогічна пильність та спостережливість; педагогічний такт; педагогічна уява;

товариськість; вимогливість; наполегливість; цілеспрямованість; організаторські здібності; витримка; врівноваженість; професійна працездатність (В. Сластьонін) [385]; педагогічний оптимізм, впевненість у собі, відсутність страху перед учнями, вміння володіти собою, наявність вольових якостей (І. Зязюн) [148, с. 50]; ідейно-політичний та культурний світогляд, суспільна активність, наполегливість, вимогливість, самооцінка, навчальні та організаторські якості (Ю. Бабанський) [209]; гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські (Н. Кузьміна) [302]; інформаційні, мобілізаційні, розвивальні й орієнтувальні (О. Щербаков) [428]. Усі науковці акцентують увагу на любові до учнів, вмінні та потребі з ними працювати, знаннях у галузі свого предмета. Проте їх професіограми мають загальний характер і не розкривають спеціальних умінь, зокрема мотиваційно-ціннісної готовності та ставлення до такої діяльності.

Питанню професійної підготовки вчителя-словесника присвятили свої дослідження Л. Базиль, В. Коваль, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, В. Паламарчук, М. Пентилюк, В. Сидоренко, О. Семенов та інші. Підтримуємо позицію В. Коваль, що ступінь оволодіння професійною діяльністю «об'єднує теоретичні характеристики (знання), практичні (вміння, навички, досвід) й особистісні характеристики (якості, здібності) готовності суб'єкта до професійно-педагогічної діяльності». До професійної компетентності науковець відносить такі компетенції: *предметно-фахову* (інформаційна, лінгводидактична, мовленнєва, лінгвокраїнознавча, літературознавча компетенції); *особистісно-комунікативну* (світоглядно-ціннісна, соціальна (соціокультурна), особистісна, інтелектуальна, комунікативна, життєва, спеціальна (рефлексивна)), *діяльнісно-технологічну* (проектувальна, дослідницько-пошукова, методична, інтерактивна, технологічна) [65]. О. Семенов у професіограмі учителя-філолога вбачає мовну, мовленнєву, комунікативну, іншомовну, лінгвокраєзнавчу, соціолінгвістичну, культурознавчу, фольклорно-літературознавчу, методичну, педагогічну, психологічну та науково-дослідну компетенції. В основу методичної компетенції учителя-словесника ставить теоретико-методологічні знання з методики

вивчення мови і літератури, засобів навчання та практичні вміння застосовувати їх у професійній і громадській діяльності [156]. В. Сидоренко визначає загальнокультурний, фахово-кваліфікаційний і функціональний компоненти професійної компетентності. До компонентів професійної компетентності вчителя літератури відносить методичну, інформаційно-технологічну, ціннісно-світоглядну тощо. Проте когнітивно-технологічна та методична (спеціальна) компетентності в описах не містять знань та навичок роботи з біографією письменника [158, с. 74]. Така ситуація простежується у більшості праць науковців (О. Кучерук, Г. Грибан, Т. Симоненко, О. Семенов, І. Зимня та інші). Передбачаємо, що готовність до викладання біографії письменника закладена в них у формулюванні «діяти згідно з визначеними державою освітніми стандартами». На наш погляд, методична компетенція вчителя – це сукупність його методичних знань, умінь і навичок, зокрема з вивчення біографії письменника. У Т. Дятленко серед складових методичної компетентності знаходимо знання студентами «біографій письменників у основній і старшій школі, позакласного читання й літератури рідного краю, з'ясування теоретико-літературних понять, оглядових і монографічних тем тощо». Обов'язкових умінь з вивчення біографії письменника у її працях не визначено, проте є дотичні до проблеми: «організовувати сприймання учнями художнього тексту і його аналіз; створювати сценарії позакласних заходів; організовувати позакласну й позашкільну роботу з літератури» [45].

Дослідивши проблему формування готовності студентів-філологів до викладання світової літератури, Л. Мірошніченко розробила модель підготовки студентів, що містить теоретичну (лекції, спецкурс, семінарські, науково-дослідна діяльність, консультації) та практичну (лабораторні, практичні, педагогічну практику) складові, обґрунтувала методи навчання студентів. Вченою підкреслюється важливість моральності, любові до професії, розвитку естетичного смаку майбутніх учителів [95, с. 14]. Вперше науковець проголосила *обов'язковим вивчення майбутніми педагогами біографії письменника*, запропонувала шляхи та критерії роботи як складові професійної підготовки

учителя. Практичне значення у підготовці студентів мають і напрацювання вчених з розвитку креативності у майбутніх вчителів літератури (О. Куцевол) [74, с. 135], вміння працювати з різними видами мистецтв (С. Жила), з формування інтерпретаційної компетентності (А. Вітченко, О. Ратушняк, Є. Шкловська та інші), оскільки узагальнення різних біографічних матеріалів та підготовка повідомлення про митця передбачають їх наявність у педагога. З-поміж основних критеріїв набуття інтерпретаційної компетентності А. Вітченко називає поінформованість, прийоми та види інтерпретацій, готовність обґрунтовувати інтерпретаційні рішення текстом твору, досвід спостережень за відповідною діяльністю та здатність її втілювати у різних видах роботи [23]. О. Ратушняк до показників інтерпретаційної компетентності відносить необхідні знання та «специфічні вміння використовувати інші компетентності» (рецептивну, лінгвістичну, літературознавчу, читацьку, історико-краєзнавчу, етнокультурну, комунікативну) [153].

Отже, з'ясовано, що готовність до виконання професійних обов'язків учителем – актуальна методична проблема. Єдиного розуміння готовності до професійної діяльності у науковців немає. Більшість із них погоджуються, що вона передбачає емоційно-когнітивний і вольовий компоненти, педагогічну спрямованість особистості, її моральність, певний рівень знань та умінь у взаємозв'язку з іншими професійними компетентностями, самостійність у розв'язанні професійних завдань, мотивацію цієї діяльності. Праці науковців вказують на необхідність визначення спеціальних компетенцій з вивчення біографії письменника в рамках методичної компетентності.

1.3. Обґрунтування базових понять дослідження

Тлумачні та енциклопедичні видання послуговуються різними термінами в описах понять готовності та біографії, тому є необхідність конкретизувати термінологічний глосарій дослідження з метою уникнення різночитань.

Готовність визначається як: 1) згода зробити щось (допомогти); 2) стан, при якому зроблено усе, готове усе для чогось (словник С. Ожегова) [398, с. 145], а **готовий** тлумачиться як: 1) той, хто зробив усі приготування; 2) готовий до дій або подій; 3) остаточно придатний (наприклад, до використання, застосування, продажу тощо); 4) виконаний [там само]. Психологічна енциклопедія (О. Степанов) визначає **готовність до дії** як «приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем організму, необхідних для ефективного виконання певних дій», фізичну та нейродинамічну підготовленість [152, с. 89], інтелектуальний, мотиваційний і соціальний компоненти. Український педагогічний енциклопедичний словник визначає готовність як складову професійної компетентності, інтегративну особистісну якість, показник діяльності: «сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії; процес повідомлення учням відповідних знань й умінь» [34, с. 73]. Словник з педагогіки визначає готовність як «високий рівень розвитку мотиваційних, пізнавальних, емоційних та вольових процесів особистості, <...> який забезпечує успіх майбутньої діяльності; це адекватна настанова на майбутню діяльність» [388, с. 64]. Отже, готовність визначається як психологічний стан, характеристика особистості, настанова на діяльність, результат підготовки – свідомо висока здатність виконувати професійні завдання; передбачає мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний компоненти. У межах дослідження **готовністю майбутніх педагогів до вивчення з учнями біографії письменника вважаємо внутрішньо вмотивовану здатність ефективно вирішувати професійні завдання на основі сукупності міждисциплінарних знань про сутність та складові життя людини,**

особливості їх сприйняття учнями, спеціальних умінь і навичок, етичних та фахових якостей.

Навчальна діяльність студентів потребує внутрішнього особистісного перетворення на готовність до діяльності, що, на наш погляд, позначається поняттям інтеріоризація – «процес перетворення зовнішніх, реальних дій з предмета на внутрішні, ідеальні дії. До того ж вони <...> узагальнюються, вербалізуються, скорочуються і, головне, стають здатними до подальшого розвитку. <...> Інтеріоризація дає змогу людині оперувати образами <...>, подумки переміщатися у минуле, майбутнє, у просторі тощо.» [34, с. 148]. Це поняття репрезентує і специфіку роботи з біографіями письменників різних епох.

У більшості словників тлумачення **біографії** пов'язують з походженням слова від грецької *bios* – життя, життєві процеси та *grafia* – пишу, креслю, що у складних словах вказує на зв'язок з поняттями «записування», «відображення», «відтворення» (на основі фактів і документів) життя й діяльності, історії духовного розвитку особи у зв'язку із суспільними умовами її доби; життєпис [19, 89] і тлумачиться: 1) **опис** життя будь-кого; 2) **чиєсь життя** (наприклад, випадок з біографії) [398, с. 53]. Український словник (укл. Д. Ганич, І. Олійник) та український енциклопедичний словник у 3-х томах (гол. ред. Ф. Бабичев) визначають біографію як «**життєпис**» [375, с. 32; 401]. Одночасно додаються коментарі, за якими «у біографії на основі фактичних відомостей простежується процес формування особистості людини у зв'язку із суспільними умовами епохи. Біографія може бути художньою, науковою, популярною тощо» [402, с. 186], вона може бути написаною самим митцем або його біографом, науковцями-дослідниками, свідками або просто сучасниками. Академічний тлумачний словник української мови визначає біографію як «опис чийого-небудь життя і діяльності; життєпис (людини або історії українського народу (О. Довженко, III, 1960, 23); **життєвий шлях** кого-небудь (В його бойовій біографії було чимало героїчних епізодів (Ю. Смолич, III, 1959, 445); митці знаходили багато спільного в своїх біографіях (О. Ільченко, Серце жде, 1939, 302)» [375, с. 187]. Отже, біографія передбачає опис глибший, ніж тільки факти з життя. Енциклопедичні

словники тлумачать біографію як: 1) **опис** життя людини, **жанр** історичної, художньої та наукової прози, що «виявляє історичну, національну і соціальну зумовленість, **психологічний тип особистості, її причинно-наслідкові зв'язки з соціокультурним світом** (пор. Автобіографія); 2) життя людини як сукупність її вчинків, подій, «умонастроїв» [220]. Цієї самої думки дотримуються і укладачі Біографічного національного словника Австралії, які пропонують «короткі, інформативні та захоплюючі описи життя визначних і репрезентативних осіб в австралійській історії» [436].

У вступі до Словника канадських біографій зазначено, що він «описує життя людей <...> в період з 1000 по 1930 р., і ставить за мету не тільки інформувати, а й конкурувати щодо інформування про видатних постатей» (Д. Ніколсон) [451]. На думку П. Зелінські, біографією можна вважати трек або дисертацію, що містить історію життя і діяльності конкретної постаті у її зв'язку з навколишнім середовищем; портрети або історію національного театру [478, с. 40]. Укладач Словника Національної біографії Британії Л. Стефен (Словник 1885 року) використовує поняття «біографія» ширше – як історію нації, історію Європи, популярну шотландську біографію 1882 р. [475, с. 11, 15, 106, 408], тобто як широку палітру значень – опису подій, ходу історії, розвитку нації. Біографічна російська онлайн-енциклопедія містить цікаві факти життя, життєвий шлях і творчість [216]. Відомості у Словнику Американської біографії згадують поняття у коментарях як стиль життя («есе-інтерпретація Кітса про «нове покоління поетів і критиків» зобов'язане відмінності їх біографій» [442, с. 454], тобто в межах спільного модуса «покоління поетів» вони ведуть різний спосіб життя).

У різних джерелах паралельно вживають вирази «життєвий та творчий шлях», «життя та творчість», «життя та діяльність». Творчий шлях нами розуміється як синонімічний творчій діяльності. **Творчість** (творча діяльність), як будь-яка інша діяльність, – складова життєвого шляху письменника, його внесок у літературний та культурний процес, тому неправомірно загальне і підпорядковане урівнювати як однопорядкові явища. «Про свої новели скажу тільки одно, – писав І. Франко, – що майже всі вони показують дійсних людей,

котрих я колись знав, дійсні факти, на котрі я дивився, або про котрі чув від свідків, малюючи крайобриси тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами. В такім розумінні, – всі вони частки моєї автобіографії» [180, с. 251-252]. Вираз «життя та творчість» має право на існування, якщо вживати слово «творчість» у розумінні наслідку діяльності, творчого доробку (буквально – «твори»). Проте відсутність коментарів до творчості ставить під сумнів конкретність семантики виразу.

Життя передбачає усі події (народження, особистісне становлення, знаменні досягнення, творчий доробок, інтимне та громадянське життя особистості): «не можна задавати «змалювати Гоголя» або – «увічнити пам'ять про його творчість», адже пам'ятник ставлять «цілому» людині і творця», тобто «і ідеалам, і ранній творчості, і пізнім творам, і спаленому, і навіть божевілля» (В. Розанов) [371, с. 346-347]. Життєва стежина узагальнює життя (складна, не проста, яскрава, терниста...). Творчий шлях – історія однієї зі сфер діяльності людини. Отже, ці поняття однопорядкові, але не синонімічні. Проблему відмінності понять «шлях» і «дорога» («стежина») розглянуто Є. Гусєвою, яка підкреслює, що слово «дорога» у культурі людства – це елемент середовища (природи), згодом – культурного та суспільного простору і конкретизується формулою «дорога – для усіх, а шлях обирається» («у кожного свій шлях») [264]. Поняття «біографія» у різних джерелах має різні значення: життя як таке, його опис, окремі факти з життя, його стиль, взаємозв'язок із життям суспільства, життєвий шлях, історія розвитку тощо. Отже, в рамках наукового дослідження вважаємо за необхідне зазначені поняття *«життєвий та творчий шлях»*, *«життя та діяльність»*, *«життя та творчість (як діяльність)»* вважати як *некоректні та неточні*. Науковці-психологи використовують такі формулювання: «часовий світогляд» (П. Фресс), «життєсвіт» (Е. Гуссерль), «життєвий світ особистості» (Х. Томе, У. Лер), «життєдіяльність людини» (Л. Сохань), «життєвий хронотоп людини» (Т. Титаренко), «життєві світи» (Л. Анциферова). На думку П. М'ясоїда, поняття «життєвий шлях» найбільш багатомірне та узагальнювальне до таких понять, як «життєвий цикл»,

«онтогенез», «час життя», «віковий розвиток». *Життєвий шлях містить такі складові однієї біографії як громадянський, соціальний, професійний, творчий розвиток особистості.* Категорія життєвого шляху пов'язана з поняттям творчого шляху особистості (В. Моляко, В. Роменець), адже другий виступає модифікацією особистісного світу, творенням людиною себе через різні форми активності. Життєвий шлях особистості, як зазначає І. Кон, «унікальна, єдина у своєму роді драма, <...> результат зчеплення безлічі індивідуально-неповторних характерів і обставин» [297, с. 254]. У дослідженні ми розрізняємо історію життя (перебіг подій, факти) та розповідь про життя (повідомлення). За основу термінологічного глосарію взято поняття **біографія, життєпис, опис життя (зі складовою діяльністю)**, що *використовуватимуться як синоніми зі спільним «опис» – текст, розповідь.* Опис важливий з огляду на: 1) групування фактів та їх інтерпретацію, особливо коли це стосується різних джерел біографії (мемуари, листи, щоденники, нотатники, сповіді, розповіді, спогади, інтерв'ю, виступи, документи, епітафії, некрологи, фотоматеріали, відеозаписи, музейні експонати – усе, що вказує на певний факт з життя людини); 2) жанри та форми повідомлення про життя письменника; 3) складову практичної підготовки студентів з написання біографій різних жанрів. **Життєвий світ** (життєсвіт, життєсфера) – поняття, ширше за біографію окремої людини, адже містить додаткові інформаційні фактори (історичні події, суспільні традиції, відомості про оточення тощо).

В основі роботи використано спільний для багатьох наук **біографічний метод** дослідження – «суть якого полягає у збиранні та аналізі матеріалів, які характеризують життєвий шлях і розвиток досліджуваної особи» [362], її «тілесно-духовне становлення, поведінку та долю в світі від народження до смерті» [406, с. 159]. У дослідженні увагу зосереджено на світоглядних та особистісних позиціях, умовах становлення митця, автобіографічних паралелях між фактами життя та образами і подіями у творах, що має важливе значення у формуванні особистості студента та його професійній підготовці.

1.4. Питання формування готовності студентів з досліджуваної проблеми в історії методики вивчення літератури

Витоки методики викладання літератури можна віднайти ще в словесності, яка вивчалася з часів Київської України-Русі аж до XVII століття. Першим виявленим нами посібником для педагогів з означеної проблеми вважаємо «Опыт исторического словаря о российских писателях» 1772 р. М. Новікова – біографічні відомості про понад 300 письменників. Посібник став основою усіх подальших аналогічних видань [280]. Через п'ятдесят років М. Греч видав «Учебную книгу русской словесности» – нарис історії російської літератури, у якому надав стислі біографічні відомості про найкращих російських письменників та культуру від прадавніх часів до Карамзіна. Це була «настільна книга для літератора», «довідковий адрес-календар діячів російського слова» з хрестоматією-додатком (В. Белінський) [213].

Видатні педагоги В. Водовозов, В. Острогорський під час лекцій на учительських курсах розповідали біографії давніх і сучасних письменників (М. Некрасова, І. Тургенєва, М. Добролюбова, Ф. Достоевського, І. Гончарова, О. Островського). В. Острогорський підкреслював неоціненне значення інформації про життя відомих митців у самовдосконаленні, творчому розвитку, моральному вихованні молоді, дидактичних завданнях їх вивчення («Русские писатели как учебно-воспитательный материал для занятий с детьми», «Двадцать биографий образцовых русских писателей»). Ним вперше було наголошено на необхідності дотримуватися подібності у структурі викладу матеріалу про митця з метою полегшення його сприйняття та організації самостійної роботи над біографією письменника [359]. А О. Незеленов уперше запропонував органічно поєднати аналіз та переказ творів з життєписами їх авторів («О преподавании русской словесности») – так закладався пошук автобіографічних паралелей у творі. У перших методичних посібниках з вивчення літератури 60–90-х років XIX ст. акцент робився на читанні та аналізі прочитаного (В. Стоюнін «О преподавании русской литературы», В. Водовозов «Словесность в образцах и

разборах» та інші). У підготовці учителів використовували лекції, виступи, письмові роботи, предметом бесіди були доля та погляди письменника, текст твору, виховна роль літератури. Ф. Буслаєв одним із перших радив педагогам звернути увагу на зміст та якість вивчення біографії письменника у процесі літературної освіти («пріоритет має бути наданий саме письменникові, тому що він про себе повідомляє» [227, с. 8], підкреслював значення першоджерела інформації, важливість вивчення нової літератури (М. Гоголя, О. Островського, Л. Толстого), зарубіжної літератури та літературної критики, збільшення годин словесності для вивчення творів письменників [257, с. 98-99]. Відповідно до Розпорядження Міністерства народної освіти Росії 1874 року під час вивчення словесності педагоги мали навчити учнів аналізувати твори за такою схемою: біографія автора – засвоєння змісту твору – спостереження за його жанровою природою, будовою, мовою та стилем – історичний коментар [380, с. 206-207]. Як бачимо, традиція починати роботу над твором з біографії митця не нова, це підготовка учнів до сприйняття твору, обов'язковий елемент його аналізу. Ц. Балталон вважав доцільною подавати біографію автора на завершальній стадії вивчення твору («Пособие для литературных бесед и письменных упражнений»).

Б. Грінченко у своєму зверненні «До вчителів» вперше наголосив на важливості вміння донести біографію письменника до учнів на основі врахування їх віку та змісту біографічної інформації. С. Черкасенко підкреслив обов'язковість знань про національні постаті: «Англія має В. Шекспіра, Дж. Байрона, Німеччина – Й. Гете, Ф. Шиллера, Іспанія – М. Сервантеса, Греція – Гомера, а Україна – Т. Шевченка», вперше було наголошено на необхідності звертати увагу на «безмірну любов автора до рідної країни, рідного народу, що простує до всесвітньої любові» [187, с. 13-14]. У збірці для учителя «Ялинка. Як упорядкувати дитячі свята» С. Черкасенко пропонує до вивчення портрети, життєписи, твори найвизначніших українських поетів та зразок, як розкривати тему дитинства, – нариси «Шевченко і діти». Вперше було звернуто увагу на патріотизм та тематичний підхід до вивчення біографії письменника, що не втратило актуальності і сьогодні. Проте ці передові для методики ідеї за часів

радянської влади були відкинута, а діячі освіти, які їх висунули, зараховані до націоналістів.

Наприкінці XIX століття у вищій школі зростає інтерес до дослідження біографії (задумане М. Ковалевським видання серії біографій відомих діячів, дослідження життя Кобзаря О. Кониським, Г. Батталій, В. Маслієм (Масловим) та ін.), з'являються перші розвідки світогляду Т. Шевченка видатних педагогів М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Франка. І. Франко наполягав, щоб біографія демонструвала «живий образ Кобзаря як чоловіка, артиста й громадянина на тлі свого часу й своєї суспільності». Його ідея взаємозв'язку особистісної, громадянської, суспільної та творчої складових біографії має неабияке значення у підготовці учнів до сприйняття твору, а майбутніх педагогів – до розповіді про митця. У дослідженні взяли участь професори Петербурзького університету Ф. Вовк, М. Стороженко, Львівського університету О. Колесса та інші. О. Колесса в одному з листів пише, що біографія Т. Шевченка має бути «повним, комплексним дослідженням, що показало б митця цілісно як людину й художника, всебічно висвітливши не лише його зовнішню й внутрішню біографію, а й творчість, місце в історії літератури» [21, с. 16, 122-123]. Науково-дослідницька робота викладачів та студентів (Ф. Колесса, Б. Барановський та інші) над біографією Т. Шевченка виявила чітке розуміння ними високих вимог до таких матеріалів, урахування їх спрямованості на сприйняття читачем, прагнення вкласти життєпис «в систематичну цілість» та «створити докладний образ життя Шевченкового з теплом ніжної любові і глибокої пошани» [51; 54, с. 35-37]. Отже, праці видатних письменників, педагогів та літературних критиків XIX ст. заклали міцну основу у розвитку методичної науки з підготовки вчителя до вивчення біографії письменника та відродження національної літератури. Проте простежувався значний розрив між передовими теоріями з вивчення біографії письменника та педагогічною практикою. У рамках дослідження національна ідея, науковість, ґрунтовність, структурованість, багатогранність, глибока повага до особистості як людини і митця, поєднання з епохою та аналізом твору стануть методологічною основою системи підготовки студентів.

Початок ХХ століття до 1917 року – це дискусії з питань літературної освіти (зокрема «естети» – послідовники О. Потебні, представники формального підходу, історико-культурного вивчення літератури, інтуїтивісти), розвитку методики викладання у вищій школі (активно відкривалися державні вчительські семінарії та земські вчительські заклади), загальноосвітньої підготовки майбутніх учителів [98, с. 43]. Провідні науковці, письменники та викладачі ознайомили студентів і учителів з біографією і творами Т. Шевченка, українською історією та культурою: статті про життєвий шлях Кобзаря у журналі «Світло» 1911 року (С. Волох) [27]; лекції «Тарас Шевченко, життя його та діла» (С. Єфремов), «Про українських козаків, татар та турків» (М. Драгоманов), «Про Буковину та життя буковинських українців» (В. Доманицький) [98, с. 66, 72]. Ідея національної ідентифікації та вивчення біографії Т. Шевченка об'єднала освіту і громаду України та внесла розуміння педагогами ролі особистості в мистецтві та суспільному житті. Проте у шкільних програмах 1912, 1915 років, навчальних посібниках та у підготовці педагогів вивчення біографії письменників не передбачалось. Основними прийомами засвоєння життєпису видатної людини у той час були розповідь, лекція, бесіда, заучування напам'ять; основні види письмових робіт студентів – це переказ, занотовування, що стануть активно використовуватися і у наступні роки.

З появою предмета «История русской литературы» (1918) та введенням у його програму творів світових письменників (Гомера, Софокла, В. Шекспіра, Мольєра) та заборонених раніше до вивчення (О. Радищева, О. Герцена, Т. Шевченка, М. Чернишевського, М. Горького) виникла практична потреба у стислій розповіді учителя про автора. Педагоги національних шкіл зіткнулися з проблемою відсутності необхідних текстів, біографій письменників, методичних матеріалів (їх не було напрацьовано і не було можливості видати). Учителі активно використовували дореволюційні історико-літературні праці відомих критиків і педагогів, посібники «Русская хрестоматия» Ф. Буслаєва, «Русская хрестоматия» Л. Поліванова у трьох частинах (куди ввели твори І. Тургенєва, О. Островського, Л. Толстого, Ф. Достоєвського, Ф. Тютчева та інших визнаних

класиків XIX ст.), «Очерки по истории русской литературы XIX века» и «Краткий курс истории русской словесности» В. Саводніка, «Теорія словесності» Д. Овсянико-Куликовського. Основою підготовки педагогів були просвітництво і конспектування, основні теорії обґрунтовували сприйняття літератури як відображення суб'єктивних думок і переживань митця (О. Потебня, І. Плотніков, Д. Овсянико-Куликовський) і соціально-історичного аналізу біографії (М. Соколов). У літературній освіті цього періоду відбулася низка трансформацій: від біографії – обов'язкового елемента аналізу твору та «ілюстрації суспільних явищ» (у загальноосвітньому тематичному комплексі) до внутрішньої (психологічної) біографії письменника і пошуку її національних витоків, що будуть категорично відкинуті як націоналістичні у науці і підготовці педагогів у подальшому.

Значний внесок у досліджувану проблему належить методистам 30–40-х років. Вчений-методист, учитель, викладач жіночої гімназії, педінститутів, МДУ М. Рибнікова виступала за системну і усвідомлену роботу вчителя («Работа словесника в школе»), уперше висловила ідею про те, що «особистість поета – це той єдиний центр, навколо якого можна щільно об'єднати усе ним створене» [327, с. 184]. Вважала завданням учителя не просто наводити приклади, а «відточувати гостроту пізнавальної думки <...> на елементах творчого процесу, мислення письменника», організувати їх стислий аналіз у класі, виставку книг та наочності, самостійну підготовку учнями усних маленьких доповідей тощо [327, с. 119, 184]. Вперше М. Рибніковою було окреслено допоміжну роль біографії на уроці як важливого чинника створення атмосфери та супроводу для розуміння прочитаного твору, її обсяг на уроці як стислого історичного живого нарисую-коментаря до виучуваного твору про «середовище, побут, суспільні умови, передумови творчості», учителів поета [327, с. 210]. Методист виступала проти швидкого без любові і поваги «пробігання» митців [327, с. 209], тому запровадила терміни «ознайомлення» (достатньо почутої інформації) і «проработка» – власне дослідження (обов'язкове для Пушкіна і Достоєвського) [327, с. 186]. Науковець наполягала на необхідності чітких пояснень для учителів

щодо дозування («біографія дається в тому обсязі, який необхідний як історичний коментар до твору»), засобів і форм впливу інформації на сприймання учнів [378, с. 28-32], її диференціації, окреслення «шляху, яким автор йде до своїх висновків», пошуків відповіді «у суспільному бутті його класу у певний історичний момент, у загальних впливах літературних традицій», розкриття письменника як особистості, учителя, борця [378, с. 33]. Аналіз життя поета з позиції його класу і суспільного стану (світогляд, система виховання тощо), історичних реалій та особливостей розвитку літературного процесу був кроком вперед від відкритого дидактизму до наукового системного підходу.

Корисним для дослідження стало обґрунтування вченим Л. Троїцьким принципу історизму у вивченні літератури у школі, визначення проблеми вивчення біографії письменника одним з основних методичних питань історико-літературного курсу старшої школи («К методике историко-литературного курса»). Уперше у структурі біографії методист виділив лінію особисту (в т.ч. інтимну) і лінію літературної діяльності, розглянув їхній взаємозв'язок: подекуди вони переплітаються (Л. Толстой), іноді навіть не доторкаються (О. М. Островський). При відборі матеріалу радив учителю враховувати співвідношення прагнень людини та впливу на неї суспільного чинника [327, с. 267]. Висвітлення авторської позиції Л. Троїцький вважав найскладнішим в умовах партійного принципу викладання літератури [там само]; заперечував ефективність рефератів учнів, радив перевагу надавати лекції учителя з невеликою кількістю дат (роки життя; вихід твору, коли і як став відомим, основні етапи творчості з відповідною їм тематикою), показувати суперечності та перемогу таланту художника. Вважав хронологію життя митця відправною точкою аналізу його твору [327, с. 270].

Ідеї М. Рибнікової і Л. Троїцького розвинув науковець-методист В. Голубков – без ґрунтовних знань епохи та життя не можна вивчати творчість письменника. Він запропонував перехід лекції у бесіду, особливо якщо учні мають уявлення про епоху і митця з попередніх класів. У підготовленій ним «Методиці викладання літератури», яка впродовж тридцяти років була єдиним підручником

для студентів, було окреслено логіку навчання «від лекційного заняття через бесіду до зацікавлення самостійною роботою», важливість емоційності уроку, позакласних занять, екскурсії. В. Голубков видав посібник для педагогів «Письменники-сучасники» з біографічними довідками, критичними матеріалами та бібліографією, що стало поштовхом до пошукової діяльності учителів. Погоджуємося з його позицією, за якою «питання вивчення зарубіжних письменників у старших класах – одне з найбільш суперечливих у нашій методиці» [261, с. 441]. У посібнику для вчителів «Українська література. (Спроба методики)» О. Дорошкевич наголошував на важливості уваги до рис характеру письменника, вивченні життєпису та твору митця у їх тісному взаємозв'язку: «кожний новий факт у Шевченковому житті чи нова психічна рисочка поетова мають своє значіння» [44, с. 369].

Науково-методична діяльність М. Рибнікової, Л. Троїцького, В. Голубкова, О. Дорошкевича стала своєрідним кроком уперед у теоретичному осмисленні роботи учителя над біографією письменника: акценти зроблено на системному підході до вивчення біографії митця, врахуванні її обсягу, знань суспільного життя цього періоду, засобів подання інформації, самостійної пошукової діяльності. Проте партійно-класовий характер вивчення літератури у школі відкинув важливі для методики викладання літератури напрацювання, а вивчення біографії випало з численних посібників для педагогів (О. Білецького, Л. Булаховського «Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи» (додаток до підручника «Українська мова»), А. Машкіна «Методика літератури» та «Методика літературного читання» тощо).

Важливий внесок у вивчення пізнавальної та світоглядної функцій життєпису письменника зробив Г. Гуковський, який назвав біографію одним із трьох визначальних факторів формування світогляду особистості, системою знань про епоху, автора, літературні течії, боротьбу критики, яка допоможе зрозуміти твір [119, с. 7, 34, 71]: «Ні в чому письменник не виявляє так глибоко, відверто, повно свій світогляд, як у своїх творах» [263, с. 34]. Погоджуємося з Г. Гуковським, який правомірно вважав, що цінність особистості письменника в

тому, що він – автор безсмертних творів (О. Пушкіна пам'ятають не як камерюнкера, чоловіка, батька, друга). Методист називав біографічний коментар важливою складовою єдиної системи роботи на уроці, аналізу тексту [263, с. 35]. Отже, була висунута важлива ідея – професійного підходу до вивчення біографії письменника у викладанні літератури. Проте суперечливість ідеологізованого подання біографій у наступні роки буде тільки посилюватися.

У передвоєнні роки науковці-методисти Т. Бугайко та Ф. Бугайко видали ряд методичних посібників, зокрема з вивчення творчості П. Грабовського, Лесі Українки, провідна думка вчених – біографію письменника необхідно використовувати на усіх етапах вивчення художнього твору. Науковці застерігали від надмірності інформації, радили обирати доступну віку учнів форму її подання, акцентувати увагу на особі письменника як автора і громадського діяча, його поглядах, любові і співчутті до трудового народу, благородстві поглядів, патріотичних почуттях [16, с. 34]. Цінним для дослідження є приклад-рекомендація учителям: перед вивченням оповідання «Дорогою ціною» розповісти учням про життя письменника, його політичні погляди і поставити проблемне питання з життєпису як основу аналізу твору – «Чому М. Коцюбинського приваблювали героїчні події з історії народу?». Вперше окреслено логіку проблемного введення біографії письменника в аналіз його творчості [16, с. 59]. Запропоновано зразок бесіди про творчий шлях А. Тесленка (естетичні та етичні погляди, портрет, хронологічна таблиця життя, карта «етапів» (зіслань) письменника, читання уривків із творів, листів і спогадів); зіставлення найголовніших дат життя митця і важливих суспільних та літературних подій [16, с. 126-127]. Бугайки вперше запропонували використовувати план побудови лекції про біографію митця: 1. Зв'язок життя й творчості з визвольним рухом. 2. Ідейні і моральні переконання письменника. 3. Естетичні погляди митця. 4. Висновки [16, с. 128, 136]. Вчителі вперше отримали приклад оцінки творчості не тільки з класової, а й з естетичної позиції. Водночас навчати учнів розбиратися в людях, оцінювати їхні якості пропонувалося на прикладах літературних героїв («Вивчення творчості Лесі

Українки в середній школі»). Недостатня професійна підготовленість більшої частини педагогів з окресленого питання була наслідком вульгарного соціологізму, що панував у партійному сприйнятті творчості письменників до 40-х років, та патріотичного спрямування повоєнних років, яке певним чином «деформувало» увагу до письменників та їхніх біографій.

У післявоєнні роки методична наука зробила значний крок уперед: з'явилися «Очерки по методике преподавания литературы в средней школе» (за ред. Л. Троїцького, О. Моденської), статті про викладання літератури у журналі «Література в школі», монографія В. Сорокіна «Аналіз літературного твору у школі», перші публікації досліджень з історії вивчення літератури Я. Ротковича [397, с. 82]. Цей період пов'язаний з орієнтацією на вищу освіту, має риси академізму, невиправданого заучування, хронологій, характеристик, цитування.

У 1960 році лист Міністерства освіти СРСР переорієнтує педагогів з «моральних, ідейних та естетичних проблем, які ставить письменник» на «живі душевні бесіди» [344, с. 33]. У методиці точиться дискусія про співвідношення читацького сприйняття твору, його аналізу й інших видів роботи на уроці. Л. Рибак у своєму посібнику для учителів «Образне мислення і урок літератури» запропонував усі коментарі та розповідь про життя письменника надавати тільки після ознайомлення з твором. Не погоджуємося з його категоричною суб'єктивною позицією, адже багато творів потребують біографічного, історичного, культурологічного або літературознавчого коментарів до прочитання або по ходу читання твору як умови його повноцінного сприйняття. Перехід до обов'язкового восьмирічного (згодом десятирічного) навчання, введення систематичних занять з літератури з IV класу та факультативних курсів у старших класах стали кроком уперед у вивченні біографії письменника в школі – педагоги отримали більше часу для роботи з учнями над цією важливою складовою літературної освіти. Посібники Н. Муравйової, С. Тураєва «Західноєвропейська література», О. Мазуркевича «Нариси з історії методики української літератури» містили стислі коментарі про епоху, авторів та їхні твори. В. Саводнік підкреслював важливість зображення світогляду письменника під час вивчення

епічного твору («Цілісне вивчення епічного твору»). В. Маранцман вважав, що без уявлення про біографію письменника «ускладнюється шлях до художнього твору» [321, с. 73]. Отже, науковці знову порушують питання вивчення біографії письменника.

До 60-х років радянське літературознавство не заперечувало ролі особистості у вибудовуванні власного життя, проте відмовлялося від біографічного психологізму як буржуазного напрямку в науці. Ця суперечність знайшла вирішення у доробку В. Нікольського («Методика викладання літератури у середній школі»). Акцент учених попередніх поколінь на вплив суспільного буття на життя митця методист розвертає на його відображення у творчості, з хронології життя на історію формування особистості (її характеру, світогляду, суспільної і літературної позиції) [345]; поєднує суспільно-історичне, зовнішню та внутрішню біографії людини як єдиний об'єкт дослідження (суспільство, час, людина). Методист наполягав на присутності біографії у роботі з учнями 5-6 класів (слово про письменника перед вивченням його твору про любов митця до життя, батьківщини, несприйняття несправедливості); повідомленнях, які мали б містити слово митця «про себе»: цитування листів і автобіографічних творів; увага до світогляду та фактів життєпису письменника, що безпосередньо пов'язані з програмовим твором, дитячими та юнацькими роками митця. Історико-літературне дослідження біографії письменників виправдане і доступне у старших класах [344, с. 88, 189; 345, с. 171]: біографію письменника необхідно розглядати як складову життя народу («Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини...» Т. Шевченко), приклад гордості народу, життєвого подвигу громадянина та патріота, надзвичайних особистісних якостей. Погоджуємося з методистом, що робота з біографіями письменників дозволяє переконатися у правдивості зображення літературних персонажів, побачити ступінь свідомого наслідування автором історичної правди. Цінними у підготовці студентів є два ключових питання В. Нікольського «що?» і «як?»: без «як?» (у якій формі, в який спосіб) біографічне «що?» (я відберу з фактів, розкажу учням) втрачає свою значущість [345, с. 94]. Методист

радить педагогу створювати сприятливу атмосферу розмови про життя письменника, використовувати літературне краєзнавство, музичні та живописні твори, портрет письменника, виставку його творів, ілюстрацій до них, проводити конференції [345, с. 48, 146]. В. Нікольський застерігає учителів від ототожнення персонажа автобіографічного твору та автора, «біографічного тлумачення поезій» [345, с. 193], радить враховувати суб'єктивну позицію мемуариста, «перекладати» наукові біографії з академічної мови на доступну учням [345, с. 190]; вважає ефективним урізноманітнювати аналіз твору окремими завершеними біографічними екскурсами, проблемною лекцією, бесідою, активними методами навчання, прослуховуванням запису голосу письменника. У вимогах до повідомлення методист радить виявляти захоплення письменником, звертати увагу на виразність мови вчителя. Погляди В. Нікольського мають важливе практичне значення у підготовці студентів.

70-ті роки – період появи багатьох посібників та хрестоматій, у яких стверджувалася необхідність знань біографічних відомостей, коментарів епохи та творчості, уривків програмових творів. Біографічні довідки підкреслювали надзвичайну цілеспрямованість, працьовитість письменників, суспільні суперечності, що позначилися на долях персонажів і митців, загальнолюдський характер їхніх образів та творів [416]. Основними підручниками для підготовки педагогів залишалися методики В. Голубкова, М. Рибнікової, В. Нікольського. Посібник К. Нартова – одна з перших ґрунтовних праць з зарубіжної літератури. Його біографічні коментарі вперше гармонійно поєднали програмовий твір з життєвою і мистецькою позицією письменника, проте у працях методиста відсутній «ключ» до створення такого повідомлення [342]. Цінними для учителів того часу були ідеї щодо руху від емоційно-художнього сприйняття прочитаного твору до відомостей про письменника, сенсу його життя, характеристики епохи (Н. Станчек) [308, с. 20], від проблематики твору до проблем у житті автора (Т. Чирковська) [308, с. 120], від захоплення письменника народними піснями і казками, їх записування і переробки до написання авторських творів (М. Качурін) [308, с. 140]. Ф. Прокаєв, І. Долганов, Б. Кучинський пропонували учителям

подавати біографію паралельно з аналізом твору, проте система уроків за підручником це заперечує (кожний перший урок починається з висвітлення епохи і огляду біографії письменника» [277, с. 113, 117].

На початку 80-х рр. методисти конкретизують критерії відбору біографічних відомостей. С. Тураєв, Д. Чавчанідзе вперше звертають увагу на походження, удосконалення мови, інтерес до англійського фольклору, театральну долю (В. Шекспіра); дитяче захоплення читанням, спортом, витоки творчості (Д. Байрона), порівняльний аналіз взаємозахоплень письменників один одним (наприклад, В. Шекспір – О. Пушкін) [399, с. 82-85]; Д. Дубініна – на те, що письменник «у житті любив, що ненавидів, чого чекав від себе та інших» [387, с. 40]; Г. Беленький – на прагнення самовдосконалюватися, питання смислу життя, патріотизму, обов'язку, ставлення письменника до Батьківщини, дружби, кохання, родини у біографії і творі письменника (пошук автобіографічних паралелей. – Г. О) [387, с. 4, 11]; Л. Перлов – на світогляд письменника, його життєву позицію, підготовку життєпису письменника виконувати за планом [387, с. 182-183]. В. Пушкарська пропонує педагогам нариси вивчення життєпису письменників-епох (В. Шекспіра, Мольєра, Й.-В. Гете, Д. Байрона, О. Бальзака) [368, с. 88], а О. Чирков – не доступні тоді учителям біографії зарубіжних письменників ХХ століття (Б. Брехта, Е. Хемінгуей, А. Зегерс, П. Неруди, Ю. Фучика, А. Екзюпері, Ю. Тувіма) [283]. Дієвою допомогою педагогам став посібник Г. Беленького, Ю. Лиссого, Н. Крупиної [387], в якому наголошено на важливості уваги «до ідейно-моральних позицій письменника, його поглядів на світ, людину, мистецтво, що зумовили ідейно-художню своєрідність твору, його концепцію» [387, с. 4]. Отже, науковцями визначено суспільну зумовленість творчості митця, основні види роботи над біографією, надано окремі орієнтири у відборі відомостей про митця, запропоновано пошук тотожного у житті та творі автора; слово учителя, бесіда та самостійна пошукова робота визначені найефективнішими у вивченні біографії письменника – усе це має важливе значення у підготовці майбутніх учителів літератури.

Підручник «Методика викладання літератури» за редакцією З. Рез 1977 та

1985 років видань – важливий внесок у підготовку не одного покоління педагогів. У ньому були проголошені важливі ідеї про «нерозривність естетичної сили твору письменника і морального аспекту його біографії», поєднання вивчення життєвого шляху письменника з характеристикою його творчих пошуків [326, с. 174]. Проте методичні поради з реалізації цих ідей були відсутні. В. Маранцманом було визначено мету вивчення біографії – «побачити своєрідність особистості, характеру та долі, пояснити естетично та історично погляди художника», «виділити ідеологічні, моральні й естетичні проблеми, що цікаві певному віку і органічні для самого автора твору» [329, с. 215]; форми проведення занять (лекція, урок-роздум, урок-диспут про книги, бесіда, заочна екскурсія, присвячені життю та творчості письменника) [329, с. 215-227], запропоновано «знайти до біографії кожного письменника свій ключ» [329, с. 222], цільові принципи роботи з життєписом. У 4-7 класах як установку на читання запропоновано подавати тільки окремі факти з життя, «відділити біографію від вивчення творчого шляху письменника» [329, с. 216] (що суперечить розумінню поняття «біографія»); у старших класах – вивчати її цілісно: продумати план розповіді, епіграф до уроку, ввести в нього вікторину, порівняння фактів біографії, візуальний матеріал, запис голосу митця, його улюблену музику, уривки з його творів [329, с. 221, 225]. В. Маранцман радив виділяти головне у літературному портреті-біографії [328, с. 224], використовувати проблемний підхід до вивчення життєпису письменника і таку «схему засвоєння»: від наївного реалізму до моральної оцінки героїв, від неї – до історичного осмислення позиції письменника та естетичної природи твору в цілому [243, с. 57]. Отже, вперше запропоновано логіку поєднання життєпису письменника і його твору на уроці.

Кожний твір тією чи іншою мірою побудовано з позиції «національного погляду на світ», «національної художньої «логіки», «мережи координат» народу (Г. Гачев) [247, с. 44]. І. Каплан пропонує розкривати громадянську позицію митців, їх звернення до національної історії, мотивів і образів усної народної творчості, віднаходити визначальне у письменника [288, с. 45-49],

використовувати мемуарні уривки, записи авторського читання творів, перегляд документальних кадрів (не більше 4-6 хвилин уроку, а громіздкі уривки заслуховувати на позакласних та факультативних заняттях); підводити учнів до життєво важливих висновків, розкривати захоплення читанням, творчі зв'язки зарубіжних та національних письменників, їх моральний образ [288, с. 53-56]. Вперше І. Каплан запропоновано розкривати внутрішню біографію митця через його листи («в них виявляється світ душі письменника, його переконання, вірування, ідеали, судження про життя»), «звернутися до найважливіших історичних, літературних і біографічних фактів, розкрити їх смисл і значення» [288, с. 53, 59]. Специфіка роботи над біографією з позиції виявлення національного у представника іншої культури допоможе учням у сприйнятті перекладного твору.

Глибше сприйняти біографію митця допомагає живопис. До роботи над портретом звертались І. Каплан, В. Маранцман, Є. Роговер, П. Сербін та інші. Для вчителя важливо вміти осягати композицію, колір, художню деталь, порівнювати портрети різних років життя та різних художників (наприклад, портрети О. Пушкіна В. Тропініна і О. Кіпренського) [288, с. 60]. Портрет має розглядатися як результат кропіткого спостереження за видатною особистістю. П. Сербін пропонує на лекції з теми «Методика вивчення біографії письменника» «проаналізувати кілька портретів письменників, створених видатними художниками, показати студентам, як можна побудувати бесіду, яка буде передувати вивченню життя і творчості письменника» [384, с. 131]. Отже, набуття навичок роботи з портретом у вивченні біографії письменника має важливе значення у підготовці майбутніх учителів літератури.

Цінні поради з вивчення біографії письменника надавали науково-методичні збірники ІІІ УРСР з методики викладання мови та літератури. С. Пультер пропонував звертати увагу на особливості вивчення біографії письменника в старших класах [90, с. 36-45]; М. Бойко – виявляти українсько-російські зв'язки на рівні спільного у житті письменників Т. Шевченка і М. Чернишевського, інтересів і мети боротьби з царизмом знедолених народів,

«із суттєвих питань» загальнолюдських та світоглядних засад [20, с. 10, 28]; А. Сафонова радила досліджувати дитинство та умови формування революційно-демократичних поглядів, коло друзів, проблематику творчості [330] засобами інсценізації, історико-культурологічних коментарів, інших видів мистецтв. В. Неділько вважав, що вивчення біографії слід починати з фронтальної бесіди, використовувати екскурсії до музею, на батьківщину письменника, перегляд театральної вистави, прослуховування грамзапису, читання уривків мемуарної літератури, епістолярної спадщини, художньобіографічних творів [89]. Натомість З. Шевченко радить починати монографічну тему з учнівських повідомлень або рефератів. Науковець звернула увагу на нові складові змісту: джерела творчості, перекладацьку діяльність, умови формування світогляду, стосунки у сім'ї, оточення, особисте життя; опрацювання статей (О. Білецького, П. Колесника) та монографій з метою зацікавити учнів мистецтвом та прикладом «самовідданого служіння письменника народові» [91, с. 15-17, 21]. Мета вивчення біографії письменника зазнала змін – з уваги до його особистості на увагу через біографію до твору. Ідеї З. Рез, З. Шевченко розвиває В. Дробот [268]. Він рекомендує використання лінійного принципу (вивчення біографії письменника в системі уроків) та концентричного принципу (частина матеріалу, який вивчається в середніх класах, повторюється потім у старших, але з різною мірою глибини на різних ступенях літературного розвитку учнів) [269, с. 19, 75-89], що має важливе значення у формуванні системи роботи педагога. Але ідея загубилася за заідеологізованим змістом, неузгодженими програмами та обмеженням годин на вивчення творчості письменника. Цінною для нашого дослідження є увага науковця до ролі світогляду письменника у його творчості, робота над нарисом як видом біографії [269, с. 67-74]. У підготовці студентів важливе значення має розвиток особистісного ставлення до письменників: вікові та індивідуальні особливості, емоційність сприймання, багатство читацьких асоціацій, розуміння авторської позиції (Н. Молдавська) [243, с. 29]. М. Качурін вважав, що необхідно «допомогти побачити текст як творіння людини...» [243, с. 147]. Саме тому вчений ставить проблемне запитання: «Що може розповісти нам

художній твір про його автора?», тобто пропонує йти від тексту до особистості митця. Цю ідею підтримує і науковець Н. Сосніна, («розмірковувати над «зчепленнями» героїв і над позицією автора» [387, с. 124]). Н. Крупіна зазначає, що «сприйняття твору виявляється через його оцінку, в якій даються ознаки і соціальні, і моральні, і естетичні погляди» [387, с. 136]. Вчені-методисти підкреслюють відсутність гармонійного поєднання вивчення художнього тексту і біографії письменника у роботі педагога. У рекомендаціях вчителям читаємо: «показати», «навчити розбиратися», «допомогти побачити», проте поради щодо реалізації відсутні. У науковців різних періодів спостерігаємо два протилежних підходи до вивчення літератури у школі – розкрити людину-митця або твір за допомогою письменника-людини. Тому педагоги самі обирали свою позицію.

О. Богданова зробила важливий внесок у вивчення життєпису митця у різних вікових групах: у середніх класах відомості з життя письменника безпосередньо пов'язані з читанням та аналізом виучуваного твору, «у старших класах робота над біографією орієнтована на розуміння історико-літературного процесу, художнього світу письменника» [218, с. 181]. У слові учителя вона пропонує «зняти хрестоматійний глянець» з образу митця і «зрозуміти складність становлення його особистості й таланту» [218, с. 181]. Вперше запропоновано систему уроків з вивчення життя письменника, випереджуюче і супутнє вивчення творчої біографії митця, рекомендовано виявляти ставлення письменника до народу, історії, цінності його особистості та їхнє втілення у творчості митця; встановлювати логічні зв'язки між окремими фактами [218, с. 207]. Проте прикладів того, як саме встановлювати логічні зв'язки, немає.

Кожен зарубіжний письменник – представник іншої національної культури. «Висвітлення учителем біографії письменника, – відзначає Л. Шейман, – це особливим чином організоване відтворення життя художника слова, його творчої та громадянської діяльності, становлення його особистості у зв'язку з характеристикою суспільного життя і прогресивних традицій національної культури» [331, с. 76]. «Особливе» у вивченні біографії передбачає наявність у педагога відповідної підготовки. Науковець конкретизував освітньо-виховні

завдання вивчення біографії: підготовка до зацікавленого та емоційного сприйняття творів, що вивчаються текстуально; розкриття зв'язків літератури із соціально-історичною дійсністю, з життям народу, країни, людства, розвитком національної та світової культури; виховний вплив на учнів особистості автора, його життєвого і творчого подвигу. Цінними у підготовці студентів стануть визначені форми повідомлень біографій: розповідь про пов'язані з твором епізоди з життя письменника (курс літературного читання); характеристика-опис особистості автора, розгорнуте повідомлення про життєвий шлях письменника (систематизований курс).

На думку Т. Браже, метою шкільного вивчення біографії є «виявлення найкращого у кожному письменнику через його твори, відгуки про нього, документи, листи». Науковець вважає, що життєпис митця має кілька значень: 1) самостійне – ця людина, ця особистість; 2) контекстне: а) введення окремих творів письменника в єдину картину творчості; б) введення творчості письменника в контекст рідної літератури і мистецтва його часу; в) введення творчості письменника в контекст світової літератури, її історичного розвитку [222, с. 31-41], - що мають створювати єдину систему у різних монографічних темах. Т. Браже рекомендує використовувати різні жанри біографії письменника та форми проведення уроків, вважає за доцільне подавати біографічний матеріал як стислий нарис про цінності життя митця з акцентами на особливому (коло читання, художні інтереси, відгуки однодумців і опонентів), мотивах творчості (кохання, віра у сили мистецтва, людини, мови). Практично значимою у підготовці студентів стала спроба науковців Т. Браже, Г. Іоніна, М. Качуріна та інших подати зразки повідомлень про письменників «відповідно до їх природи» («явна художня стильова інтонація», есе, публіцистичний пафос, аналітична довідка, інтелектуальний нарис [221, с. 5]). Безперечно, вони мають важливе значення у формуванні готовності майбутнього педагога відбирати факти життєпису та створювати повідомлення про митця різних жанрів.

Вивчення проблеми в історії методичної науки дозволяє зробити такі висновки:

- увага до біографії письменника простежується у методиці з моменту її зародження, але має безсистемний характер;
- усіх науковців поєднують ідея розгляду життя і творів письменника у тісному взаємозв'язку, у формі стислих коментарів, доцільність різних прийомів вивчення біографії письменника та форм проведення занять, відсутність завдань та вправ на формування необхідних навичок у вчителя;
- типовою є невизначеність мети вивчення біографії: «вивчення письменника як людини – це не самоціль, а засіб вивчення літератури» (Г. Гуковський); «побачити своєрідність особистості, характеру та долі, пояснити естетично та історично погляди художника», «виділити ідеологічні, моральні й естетичні проблеми, що цікаві для певного віку і органічні для самого автора твору» (В. Маранцман); «роль особистості та світогляду письменника, його життєвого досвіду у його творчості» (В. Дробот); «ідейно-моральна позиція письменника, його погляди на світ, людину, мистецтво, що зумовили ідейно-художню своєрідність твору, його концепцію» (Г. Беленький); «виявлення найкращого в кожному письменнику через його твори, відгуки про нього, документи, листи» (Т. Браже); «навчити розбиратися в тому, як письменник зображує людину <...> допомогти побачити текст як творіння людини» (М. Качурін); «зацікавити учнів мистецтвом письменника, глибше осмислити програмовий твір, зрозуміти, що усе життя митця – «приклад самовідданого служіння письменника народові» (З. Шевченко); «висвітлення учителем біографії письменника – це особливим чином організоване відтворення життя художника слова, його творчої та громадянської діяльності, становлення його особистості у зв'язку з характеристикою суспільного життя і прогресивних традицій національної культури» (Л. Шейман);
- упродовж багатьох десятиліть були відсутні напрацювання з підготовки учителів до шкільного подання біографії письменника в єдності з його твором;
- різним було й спрямування вивчення біографії: дидактичне, патріотичне, особистісне, національне – до 1917 р., з позицій історичного матеріалізму з 1918,

соціологічне (класове) у 20–30-х рр., партійне (30–40 рр.), суспільно-патріотичне (1941 р.), за принципом історизму (як складова життя народу);

- різною була мотивація вивчення життєпису письменника: ознайомлення учнів з епохою, культурою, для розуміння твору, виховання, інтеграції знань, створення «ефекту присутності митця» тощо;
- науковці визначили принципи викладання життєпису (системності, історизму, актуальності, психологізму, екзистенційності, естетизму) та методи вивчення біографії (репродуктивний, дослідницький, проблемний, ілюстративно-демонстраційний); пропонували педагогам вивчати біографію письменника до творчості, паралельно або після вивчення твору письменника;
- впродовж останніх ста років висували різні вимоги до знань і умінь учителя:
учитель мав знати подієву і внутрішню (психологічну) біографію письменника, роль особистості у мистецтві та суспільному житті; літературний твір – суб'єктивні авторські переживання; програмові вимоги (біографія – обов'язковий елемент аналізу твору (к. XIX ст.), з 1917 р. у СРСР біографія перестає бути обов'язковою до вивчення і стає «ілюстрацією суспільних явищ», додатковим фоном заняття, а письменник – «продуктом» свого класового середовища); засоби візуалізації, вікові особливості учнів, види роботи з біографією (просвітницька, краєзнавча, дослідницька);

учитель мав вміти: відбирати ті факти біографії, що розкривають епоху та історико-культурний зміст твору, історію формування особистості, її характеру; коментувати факти біографії та світогляду письменника як результат впливу історично зумовлених суспільних факторів; аналізувати твори, починаючи з біографії письменника (поєднувати аналіз та переказ творів із життєписами їх авторів у їх тісному взаємозв'язку); складати повідомлення про митця: біографічний коментар учителя до твору мав бути повним, стислим, структурованим, показувати митця як людину й художника, націлювати на виховання патріотів, виконувати пізнавальну та світоглядну функції, бути історико-літературним фоном уроку; розкривати взаємозв'язок особистісної, громадянської, суспільної та творчої складових біографії; зацікавити творчістю

письменника через різну міру глибини змісту, враховувати вік та інтереси учнів; впроваджувати проблемний та тематичний підхід у вивченні життєпису письменника; працювати із синхроністичною таблицею; відбирати візуальний матеріал для створення ефекту присутності митця; розкривати творчі зв'язки зарубіжних та національних письменників;

- основними видами роботи над біографією були ознайомлення і опрацювання: аналіз та переказ творів із життєписами авторів, заучування напам'ять, нотування, складання хронології та характеристик, виписування цитат, обговорення проблемного питання, прослуховування запису голосу письменника, порівняльний аналіз життєписів та творів письменників, пошукові завдання, виступ із повідомленням, підготовка реферату, робота з географічною стежиною подорожей автора або його персонажів, музичними та живописними творами, портретом письменника, виставка його творів, ілюстрацій до них, конференції, інсценізації, історико-культурологічні коментарі та їх супровід виразним читанням поезій;
- заняття проводили у формі лекції, бесіди, зустрічі з письменником;
- питання практичної підготовки учителя літератури досліджувалося тільки на рівні узагальнень: «необхідно врахувати», «вміти встановити логічні зв'язки» та «використовувати».

Національна ідея, науковість, ґрунтовність, структурованість, багатогранність, глибока повага до особистості як людини і митця у рамках дослідження стануть обов'язковими вимогами до системи підготовки майбутніх учителів літератури.

1.5. Висвітлення проблеми підготовки студента до вивчення біографії письменників у сучасній методичній науці

Аналіз українських шкільних програм за часи незалежності показав, що учителю зарубіжної літератури пропонується розглядати біографію не всіх письменників, відсутній системний підхід до цієї проблеми та акценти щодо того, які факти життя митця вважати найважливішими (додаток В). Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти вимагає від учителя організувати роботу так, щоб учні знали окремі факти біографії і творчості митців, їх внесок у розвиток національної і світової культури, вміли визначати авторську позицію, оцінювати життєві явища тощо. Для цього пропонується вчити учнів збирати та систематизувати відомості про письменників, «визначати ключові концепти людського буття в художній літературі» та моральні проблеми особистості, залучати їх до пошуково-дослідницької діяльності. Щоб педагог міг реалізувати поставлені завдання, йому необхідна відповідна підготовка з вивчення біографії письменника. Слід зазначити, що проблема є спільною для вивчення і української літератури, і світової, яку ввели як окремий шкільний предмет «Зарубіжна література» вже за часів незалежної України (як і підготовку відповідних спеціалістів) [122; 351]. Важливо дослідити, як на сучасному етапі методична наука забезпечує професійну готовність філологів до викладання біографії письменника як складової методичної компетентності. Відлік сучасного періоду у дослідженні визначено від моменту введення нового шкільного навчального предмета «Зарубіжна література».

Важливою для дослідження готовності педагога є позиція Н. Волошиної про діалектичне мислення та інтеграцію знань в єдину, узагальнену систему: «у творах різних видів мистецтва висвітлюються одні й ті ж теми, конфлікти, типові події та характери. <...> в різних видах мистецтва діють однакові творчі методи, напрями, течії» [99, с. 196-197]. Її реалізацію науковець вбачала у системному підході до засвоєння знань, міжмистецьких і міжпредметних зв'язках, вивченні життєпису письменника у нерозривному зв'язку з його творчістю. Н. Волошина

рекомендує з численних спільних аспектів вивчення біографії і текстуального аналізу творів відбирати лише ті, які поєднуються із загальними закономірностями художньої творчості, зі своєрідною творчою манерою письменника та завданнями шкільного аналізу літературного твору [28, с. 2]. Науковець визначає шляхи вивчення життя письменника: викладання біографії з загальною характеристикою творчого шляху і послідовним текстуальним вивченням твору; розповідь про життя та літературну діяльність письменника переривається аналізом твору; монографічна тема починається з вивчення творчості художника, а біографія вивчається самостійно з наступним узагальненням учителя. Отже, узагальнено поєднання біографії і твору письменника, визначено шляхи вивчення життєпису.

Є. Пасічник підкреслював важливість вивчення біографії митця як найкращого коментаря до його творів (життєпис розкриває «політичні ідеали свого часу, боротьбу ідей, психологію поколінь», «коло питань, які хвилювали письменника в певний період життя, <...> життєві і творчі задуми та шляхи здійснення їх» [147, с. 196]). Науковець радив обирати до кожного митця жанр оповіді та форму повідомлення: емоційне пояснення, «заочна екскурсія», монологічна лекція із завданнями на активізацію мислення тощо [147, с. 186-200]. Вчений окреслив джерела, принципи та методи вивчення біографії письменника, які мають засвоїти студенти на рівні базових знань.

Л. Мірошніченко вважає вивчення життєпису письменника важливою складовою професійної підготовки студентів-філологів. Вчена визначила принципи відбору фактів (біографічні епізоди, що безпосередньо пов'язані з програмовим твором, портретами письменників, а далі за рубриками або за логічною послідовністю, якої потребує тема). До вже відомих критеріїв життєпису науковець додала правильне написання прізвища та імені письменника, увагу до псевдоніма, епістолярної спадщини митця, автобіографії, нагород, музеїв письменників. Л. Мірошніченко пропонує у 5-7 класах використовувати кілька епізодів з життя письменника, які мають безпосередній зв'язок з програмовим твором. У старших класах конкретизовано шляхи

вивчення біографічного матеріалу, методи навчання та рубрики [95, с. 23]. Науковець вперше звернула увагу на відмінності в позиції письменника у творах, написаних у різні часи, суперечності в поглядах і творчості митця («світогляд людини формується впродовж життя, а отже – змінюється») [94, с. 366]. Правомірно зазначено, що обмежену кількість дат біографії доцільно подавати у контексті історичних подій, а історико-культурологічний матеріал – у вигляді міні-блоків і коментарів (наприклад, Ш. Петефі у п'ятнадцять років володів п'ятьма мовами, а у двадцять його назвали першим поетом Угорщини) [93, с. 213]. У роботі над біографією письменника науковець вважає ефективним використання технічних засобів навчання, наочності, музики. Ідеї Л. Мірошниченко мають велике практичне значення для майбутнього педагога і будуть впроваджені в систему формування готовності з вивчення біографії митця.

Відмова від фактів на користь особистості спонукала Б. Степанишина до думки про необхідність замінити термін «біографія» на «пізнання особистості письменника», що, на наш погляд, звужує предмет дослідження і тому є невиправданим. Науковець вбачав основне завдання учителя в тому, щоб через життєписи розкрити історію народу, «пізнати особистість письменника – його світогляд, мораль, уподобання, характер, вдачу (темперамент), ставлення до природи і суспільства та інші грані» (ефект присутності) [168, с. 179, 182]. Не погоджуємося, що необхідно «з сотень фактів вибрати сім-вісім найхарактерніших, найтипівіших» [168, с. 81, 188], адже це суперечить інтересу до неповторного («щоб суть методу відповідала характерові особи письменника», а розповідь «зачудовувала величчю духу Митця і творця» [168, с. 193, 194]). Важливою є думка вченого щодо «олюднення» фактів [168, с. 69], відповідальності за опис життя письменника.

Використання автобіографічних матеріалів, їх «особливу роль у формуванні особистісного ставлення до письменника» і «більш глибокого засвоєння морально-естетичного змісту творчості автора» досліджував В. Гладишев [32]. Вчений вважає, що життєпис письменника типово подається з досліджень літературознавців у різних інтерпретаціях, звернення до

біографічних матеріалів має випадковий характер [32, с. 2]. Вперше чітко наголошено на системному характері вивчення біографічних матеріалів, важливості проблемного навчання, розвитку «самостійної пізнавальної активності і творчої діяльності», пріоритетності у слові про митця «що він про себе повідомляє» [32, с. 3, 8]. В. Гладишеву належать ідеї використання автобіографічних матеріалів як основи творчого портрета письменника для виявлення зв'язку особистості митця і його твору, інформаційно-емоційного нагнітання (від лекції до проблемних завдань, бесід, дискусій, дослідницьких завдань) [32, с. 17], поділ автобіографії на фрагменти, які під час лекції доповнюються коментарями педагога, уривками з мемуарів, художніх творів письменника. Педагог має володіти системою необхідних знань та умінь з вивчення біографії письменника, враховувати зміст його твору, підручників, бути готовим до моделювання уроку [155, с. 10, 14]. Методику вивчення студентами малої автобіографічної прози розглянуто Н. Романишиною. Науковці зробили значний внесок у вирішення проблеми взаємозв'язку біографії та творчості письменника, що має важливе значення для дослідження і буде впроваджено у побудову системи підготовки студентів.

На думку А. Ситченка, учитель літератури у підготовці розповіді про письменника має орієнтуватися на вік здобувачів освіти: учням 5-6 класів важливо знати місце народження митця, хто були його батьки, де він навчався, назву першої книги («Система уроків за повістю Я. Стельмаха»); семикласникам доцільно пропонувати художньо-біографічний нарис з яскравими фактами (освіта, дитяче захоплення читанням, народними та історичними переказами, шлях до творчості, зв'язок з суспільними подіями, історія написання твору). Підтримуємо позицію О. Чиркова про те, що вдало підібрані педагогом факти біографії здатні ефективно виконувати функцію коментарів під час читання та аналізу творів письменника, а їх текстуальний аналіз дасть можливість охарактеризувати стан суспільства та мистецтва певного періоду, розкрити світоглядні та творчі особливості митця [420]. Важливою є думка Ю. Бондаренка про необхідність «відмежовувати точний біографічний фактаж від суб'єктивної

позиції того, хто створює біографію письменника», використання ідеаційно-концептуального підходу до шкільного вивчення літератури (космо-, тео-, антропо- чи націоцентричну спрямованість авторського погляду на світ) [12, с. 13-15, 61-62, 79; 13].

Вагомий внесок у розробку проблеми зробила Г. Токмань. Вчена визначила завдання-орієнтири для учителя з вивчення біографії письменника з учнями: 1) ознайомити учнів з рисами особистості та долею митця; 2) зрозуміти особливості його творчого доробку – жанрові, тематичні, ідейні; 3) виявити його стосунки з різними людьми й із суспільством у цілому; 4) дізнатися, чи було гідно поціновано талант за життя і після смерті; 5) відчувати болі й радощі письменника як людини, захопитися сильними рисами його особистості, зацікавитися творчістю цієї непересічної постаті: «Як він ішов по життю? Який зробив вибір? Чи виявив своє неповторне «Я» серед людей? Чи знівелював його у натовпі? Чи пішов у «внутрішню еміграцію», відкриваючись лише перед аркушем паперу?» [175, с. 120].

Максимальної тактовності й виваженості вимагає робота з особистою інформацією про людину. М. Сіробаба підкреслює, що «на ознайомлення з такими фактами має право тільки обмежене коло фахівців <...>, а не широкий загаль» [160, с. 260]. Погоджуємося з етичною складовою підготовки студентів, однак обмеження інформації заперечує об'єктивність погляду на письменника як людину та діяча. Нам близька позиція Н. Петриченко про те, що передусім особа письменника виступає «системотворчим фактором», а його «листи – джерелом його духовного світу, осмислення особливостей історичних епох, розвитку літературного процесу» [149, с. 1]. Науковець наголошує, що увага учителя має зосереджуватися на процесі пізнання і самопізнання як основи виховання та самовиховання особистості [149, с. 7], що має важливе значення у підготовці студентів до професійної діяльності та в їхньому особистісному становленні.

Дослідники І. Волинець, О. Демчук та інші підкреслюють важливість «оптимального мінімуму» біографій зарубіжних письменників, уваги до питання національності і часу життя письменника, «прив'язок» біографій до знаменних

історичних подій (принцип історизму), зв'язків з українськими митцями, видатними особистостями, з Україною [25, с. 7, 16], обережного використання життєписів «для розуміння й інтерпретації літературних творів» та з виховною метою [66], єдності біографії письменника з його творчістю.

Дослідження О. Ісаєвої, Ж. Клименко, А. Вітченка, О. Ратушняка дотично торкаються проблеми і можуть бути використані в системі вивчення біографії письменника студентами. О. Ісаєва, досліджуючи проблему розвитку читацької діяльності школярів, враховує три аспекти впливу літератури: освітньо-змістовий, практичний та ціннісно-орієнтаційний [55, с. 6]. Зазначені складові стосуються і системи підготовки студентів до шкільного вивчення біографії письменника. Інтерес до творчості і самого письменника науковець пропонує розвивати через інтерес до його захоплення книгами («по-різному входять письменники в життя людини» [55, с. 12]), цікаві способи повідомлень про письменників [55, с. 23, 62-63, 89]. І хоч звернення до біографічних матеріалів спрямовані на розвиток навичок читання, в рамках дослідження вони – орієнтири для практичної підготовки студентів до вивчення біографії [55, с. 182-184].

Висвітлюючи проблеми сприйняття інокультурних творів, Ж. Клименко однією з проблем роботи педагога назвала відсутність професійних знань, умінь і навичок, зокрема «знання особливостей національного характеру, психології народу», віх становлення творчої особистості, особистих зв'язків [60, с. 48, 66, 143-144]. Науковцем запропоновано зразки підготовки біографічних довідок, біографічних розповідей, «візитки», навчальної гри та тем наукових досліджень на засвоєння біографічних матеріалів, творів («Епістолярний автопортрет М. Лукаша (за уривками листів Г. Кочуру)») [60, с. 147, 148].

Цінним для дослідження є й досвід зарубіжних науковців. Російська вчена Ю. Михайлова запропонувала вивчення письменницьких біографій на основі їх жанрової типології, принципу наростання складності, «духовно-морального розвитку письменника» та краєзнавства («загальнолюдське легше і глибше сприймається через національне і регіональне») [336, с. 3, 10, 13, 16]. Вважаємо, що від спільного легше йти до оригінального і самобутнього. О. Родіонова

ефективними у роботі над біографією називає системний підхід, правильний відбір матеріалу (з урахуванням його виховних та навчальних можливостей, квоти часу, значимості творчості письменника в історико-літературному процесі). На думку вченої, мета, способи та прийоми введення біографічних матеріалів мають змінюватися від класу до класу: у 5-6 класах вивчати формування особистості письменника, у 7-8 – епоху, у якій жили митець та його персонажі; в 9-11 – зрозуміти особистість у її «біографічному просторі», способи формування особистістю себе, «художній світ автора» [369, с. 8, 11]. Цінною є думка О. Родіонової про неприпустимість поверхово оповідати біографію або задавати її на самостійне вивчення учнями. Важливе значення для дослідження має визначення В. Полосухіним факторів взаємозв'язку життєвої («бытийной») та творчої біографій (індивідуальні особливості письменника, соціокультурні особливості часу, вплив суспільних ідеалів на тип життя та поведінку митця); диференціація життєписів за типами діяльності їх «суб'єктів»: історико-соціологічний, психологічний, формальний і змішаний» [364, с. 12]; реконструкція життя людини-художника за допомогою ключових точок життя митця, його суперечностей, ціннісних орієнтирів та їх інтерпретації автором (у долі і поведінці його героїв, надмірній демонстрації певного образу, стильових особливостях творчості як основній характеристиці художньої індивідуальності), інтерпретації смерті митця [364, с. 19, 22].

Отже, у науковців мета та зміст вивчення біографії письменника різні і «рухливі» за віком учнів та способом реалізації. Значний здобуток у методичній науці – змістилися акценти з декларативних на зорієнтовані на професійну підготовку (Н. Волошина, Л. Мірошниченко, Б. Степанишин, В. Гладишев, Ю. Бондаренко), з уваги до творчої еволюції митця та його світогляду (І. Каплан, В. Дробот та ін.) на екзистенційне викладання життєпису (Г. Токмань), культурно-пізнавальне (І. Волинець, О. Демчук), навчально-методичне (Л. Овдійчук, С. Жила, С. Кравчук, Н. Супринова, Н. Фіщенко, С. Привалова, В. Захарова). Водночас більшість матеріалів для учителів – готові розробки, а не спрямовані на підготовку учителя матеріали.

Шкільні програми з зарубіжної літератури скеровують педагогів до вивчення біографії, на виховання і самореалізацію творчої особистості школяра, проте не пропонують учням досліджувати наочні витoki самореалізації письменників та наслідувати ці зразки, тобто не націлені на результат (додаток В). Ця спрямованість чітко сформульована у програмах з української літератури («соціальна обумовленість творчості письменника», «значення в літературному творі громадянської позиції автора», «проблема суперечностей у світогляді і творчості письменника» тощо). Щоб з'ясувати, чи готують студентів до аналізу та інтерпретації біографій письменників, проаналізовано **програми з літератури (світової, української) та методики її викладання** п'яти закладів вищої освіти за певними критеріями: наявність у програмі теми «Біографія письменника»; кількість відведених годин на вивчення теми; форми проведення занять із засвоєння знань та формування відповідних навичок з досліджуваної проблеми; взаємозв'язок набуття знань, умінь та навичок та їх контролю. З'ясовано, що в курсах історії української і зарубіжної літератури вивчення біографії письменника окремою темою не передбачено. Порівняльний аналіз навчальних програм з методики викладання літератури для майбутніх учителів-філологів також засвідчив недостатню увагу до проблеми вивчення біографії письменника (додаток Д). Сучасні викладачі методики роблять усе можливе, щоб донести базові знання до студентів, проте відсутність необхідної кількості годин, системного підходу до викладання цієї теми (немає чіткої логіки набуття знань та формування базових навичок) унеможлиблюють результативність їхніх зусиль. Переважно тему студенти опрацьовують самостійно, тому рівень їхньої підготовки з цього питання поки не відповідає вимогам сучасної освіти.

Аналіз підручників для студентів дав можливість констатувати наявність проблеми із забезпеченням здобувачів освіти необхідною навчальною літературою з методики вивчення біографії письменника. Сучасним вимогам до підготовки студентів з окресленого питання відповідають посібники Є. Пасічника «Методика викладання української літератури» [147], «Наукові основи методики літератури» (за ред. Н. Волошиної) [99], «Методика викладання

української літератури» (креативно-інноваційна стратегія) О. Куцевол [74], «Викладання української літератури в школі» Б. Степанишина [168], «Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція» Г. Токмань [175]. Проте цікавий матеріал із зазначеної проблеми в них має різноспрямований загальнорекомендаційний характер, акцент зроблено на теоретичних відомостях, ілюстративний матеріал стосується українських митців, відсутні практичні завдання для формування необхідних умінь та навичок. Ф. Штейнбук у посібнику «Методика викладання зарубіжної літератури у школі» також порушує питання вивчення біографії письменника, як підготовки до читання та аналізу твору митця, наводить корисний ілюстративний матеріал для вчителя [197]. Посібник для студентів Т. Недайнової «Искусство преподавания литературы в школе» [284] пропонує теоретичну підготовку студентів винести на самостійне опрацювання, а акцент перенести на практичну роботу студентів – розробку фрагмента чи конспекту уроку, виконання творчих або пошукових завдань, осмислення їх практичної значимості. Такий підхід сьогодні називають «перевернутий клас», однак це можна реалізувати тільки за наявності розробленої методики з окресленого питання та якісного навчально-методичного забезпечення (наприклад, електронних посібників «Мовна особистість учителя» (авт. О. Семиног, Л. Базиль), «Історія зарубіжної літератури» (за ред. Г. Давиденко) тощо).

Вагомий вплив на формування готовності майбутніх педагогів до вивчення біографії письменників мають підручники Л. Мірошниченко «Методика викладання світової літератури» [93-94], у яких студентам запропоновано основні теоретичні положення (вимоги до слова вчителя, особливості роботи над біографією письменника у середніх та старших класах, з портретом, датами, прізвищами тощо), зразки навчальних ситуацій уроку за життєписом, запитання та завдання на набуття навичок підготовки біографій окремих письменників та розробки конспектів уроків у середніх та старших класах. Проте у цьому, найкращому на сьогодні з досліджуваної проблеми, практикозорієнтованому підручнику не зазначено практичних способів пошуку зв'язків між біографією та

творчістю митців, вимог до відбору інформації. «Методика викладання «наскрізних тем» у шкільному курсі «Література» В. Храбрової містить наочну спробу поєднання фактів біографії та творчості письменника, підготовки учнів до ґрунтовного сприйняття твору [184, с. 188]. У розробках занять науковець пропонує використовувати інформаційні картки про життя письменника. Подібний принцип закладено й у посібниках Г. Островської і В. Храбрової «Зарубіжна література. 7 клас: книжка для вчителя», «Материалы к урокам литературы. 7 класс: методическое пособие в помощь учителю русского языка и литературы» [145; 413] та робочих ілюстрованих зошитах для учнів «Путешествие в страну Литературию» (5 кл.), «Я – гражданин страны Литературии» (6 кл.), «Тайны страны Литературии» (7 кл.) [414-416]. У наявних в них біографічних матеріалах враховано вікові особливості сприйняття учнів, взаємозв'язок із твором, що вивчається, запропоновано додаткові відомості для вчителя. Проте ці готові матеріали не формують у майбутніх (молодих) учителів необхідних навичок.

Аналіз вишівських підручників та науково-методичних матеріалів показав, що діапазон посібників невеликий, а наявні типово мають як правило інформативний або рекомендаційний зміст; біографічний матеріал у навчальних посібниках пропонується без опори на єдину систему навчання та текст автора; відсутні завдання та тренувальні вправи з розвитку базових знань та навичок у майбутнього учителя з досліджуваної проблеми.

У сучасних вітчизняних часописах «Зарубіжна література в школі», «Всесвітня література в середніх навчальних закладах», «Всесвітня література та культура в навчальних закладах України» та інших нерідко порушуються питання вивчення біографії письменника в єдності з його творчістю (Н. Волошина, Б. Шалагінов, Т. Матюшкіна), філософсько-історичних підходів до вивчення біографії письменника (Ю. Бондаренко), використання біографічних та автобіографічних творів на уроках літератури (М. Толстенкова), подаються зразки сучасних типів уроків з вивчення біографій письменника («на тлі доби», з використанням довідкових матеріалів, художніх і документальних фрагментів,

«подорожі у часі та просторі», «усного журналу сторінками біографії», віртуальної екскурсії, ігрових методів, краєзнавства та ін.). На сторінках видань для вирішення цієї проблеми передові учителі-практики пропонують складати «спіч про письменника» [5, с. 57], творчо поєднувати аналіз поезій та біографічних коментарів [30], використовувати компакт-біографію письменника [37, с. 172-174], прийом ключового слова [177], проводити літературно-музичні композиції «Біографічний портрет» [185]. У фахових виданнях друкуються конспекти уроків для 5–12 класів, у яких біографія письменника типово подається як фактичні відомості, що мало пов'язані з навчальним процесом [100-101; 254]; їхні автори у викладанні життєпису використовують історизм, психологізм, екзистенційність; документальні, художні і автобіографічні джерела; застосовують різні методи та прийоми. Отже, проблема вивчення життєпису висвітлюється постійно, однак не пропонується системи підготовки вчителя-філолога до цієї діяльності.

Дослідивши питання сучасної підготовки педагогів до вивчення біографії письменника у вітчизняній практиці викладання літератури, зроблено висновки:

- увага до вивчення біографії письменників постійно знаходиться в полі зору науковців, авторів підручників та педагогів-практиків, але має інформативно-констатувальний і безсистемний характер, різновекторну спрямованість;
- шкільні та вишівські програми не спрямовані на набуття системи базових знань та необхідних умінь в учнів і студентів;
- готовність до викладання біографії письменника (вивчення з учнями) як системне особистісне утворення та результат спрямованої професійної підготовки у методиці не розглядалася; окремі її складові простежуються: когнітивна домінує (однак мета цих знань у науковців різна, інформація безсистемна, вибіркова); праксіологічна майже не проглядається (провідна ідея – учителі мають використовувати перевірені джерела, вивчати з учнями біографію і твори письменника у взаємозв'язку, вправ на набуття цих навичок майже немає); аксіологічна складова стосується тільки пошуку загальнолюдського та дидактичного в біографії письменника, поодинокі згадується нерозривність естетичної сили твору автора і морального аспекту його біографії, повага до митця

у розповіді учителя (мотивація до цієї складової професійної діяльності та емоційно-ціннісне ставлення до неї не розглядаються зовсім);

- єдиної системи підготовки майбутнього спеціаліста до вивчення життєпису митця не вибудовано.

Результати проведеного наукового дослідження підтверджують актуальність обраної проблеми.

1.6. Сучасний стан досліджуваної проблеми

Система стандартів вищої освіти передбачає вимоги до освітніх рівнів вищої освіти, професійної підготовки фахівців, вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів сформованості в особи соціальних і громадянських якостей з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності, а також вимоги до формування у неї патріотизму, любові до України та української мови (Закон України «Про вищу освіту» ст. 12, п. 3, 4). У руслі загальноєвропейських процесів реформування та розвитку освіти, зокрема Болонського, в Україні відбувається переорієнтація національної освіти з накопичення знань на здатність їх застосовувати на практиці та вчитися упродовж життя. Завдання розробки європейської системи кваліфікації були визначені в Спільній доповіді Ради з освіти і Європейської Комісії (2004 р.), присвяченій реалізації робочої програми «Освіта й навчання 2010». Україна приєдналася до процесу впровадження системи кваліфікацій, про що свідчить факт внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про національну систему кваліфікацій» (реєстраційний № 4843). Ядром формування національної системи кваліфікацій (НСК), узгодженої з європейською системою кваліфікацій (ЄСК), є національна рамка (framework) кваліфікацій (НРК) – визнана на національному та міжнародному рівнях цілісна система, що дає змогу незаперечно вимірювати, порівнювати і співвідносити одне з одним досягнення в галузі навчання та встановлювати відносини між усіма дипломами/сертифікатами освіти. Складові галузевих стандартів (освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ), освітньо-професійні програми (ОПП) і засоби діагностики якості вищої освіти (ЗД)

розробляються на основі компетентнісно орієнтованого підходу в освіті з урахуванням положень Національної рамки кваліфікацій, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України (від 23 листопада 2011 р.) за № 1341. Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу відображає цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначає місце фахівця в структурі певної галузі та вимоги до його компетентності, інших соціально важливих якостей, систему професійних функцій і типових завдань діяльності й умінь для їх реалізації. Учителі світової літератури – це випускники різних вітчизняних вишів, педагоги з різною філологічною освітою (російська мова і література, українська мова і література, зарубіжна література). Одна з проблем підготовки учителів літератури – це *відсутність єдиних вимог до випускників вищих закладів освіти*, адже Міністерство освіти і науки України «не здійснює погодження та затвердження складових ГСВО (ОКХ, ОПП, ЗД) за напрямками (спеціальностями) підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів», а визначені вишами до акредитації *не потребують погодження* [79, с. 88-89]. Отже, відсутність єдиних вимог тягне за собою різну якість надання освітніх послуг та різний результат підготовки педагогів.

У Постановах Кабінету Міністрів України №1247 (від 7 серпня 1998 р.) «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» та за № 14-1/10-1376 (від 30 квітня 2013 р.) «Про розроблення галузевих стандартів вищої освіти» зазначено, що атестація випускників проводиться «з метою визначення відповідності показників якості вищої освіти встановленим державним стандартам вищої освіти». Для цього використовують засоби діагностики якості вищої освіти (ЗД) – державні тести, екзамени, методики, захист кваліфікаційної роботи. Також зазначено, що «стандартизованим засобом вимірювання показників якості вищої освіти є тести об'єктивного контролю рівня освітньо-професійної підготовки фахівців та діагностичні методики, орієнтовані на виявлення якостей особи (психометричні тести)». Проте *психометричного тестування у вищих закладах освіти не проводять*, а державна підсумкова атестація випускників фіксує (узагальнює) здобутий рівень кваліфікації за теоретичною підготовкою, що є

недостатнім для потреб професійної діяльності у школі.

У документах Міністерства освіти і науки України компетенція розглядається як загальна здатність, яка базується на знаннях, уміннях, цінностях, навилах, набутих завдяки навчанням. Особливість компетентнісного підходу полягає в тому, що зміст навчання формується на основі спрямованості навчального процесу на формування набору компетентностей, необхідних для повноцінного виконання своїх професійних завдань. Викладання літературного курсу у середній та вищій школі сьогодні також зорієнтоване на компетентнісний підхід. Цій проблемі присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних учених і дослідників – В. Болотова, А. Бараннікова, М. Жалдака, А. Кузнєцова, В. Лаптева, Дж. Равена, С. Ракова, І. Фрумїна, А. Хуторського та інших. Питання взаємозв'язку компетентностей і компетенцій, їх вимірювання осмислені в роботах Н. Бібіка, Л. Ващенко, І. Єрмакова, М. Жалдака, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачова.

За шкільними програмами (2005, 2012, 2015) базові вимоги до знань та навичок учнів-випускників *не передбачають навичок використання біографії письменника при аналізі твору*, що вивчається [122]. Серед критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти передбачені *знання основних віх життя та творчості письменників*. Як правило, учні *переказують розділи підручника та набувають навичок пошуку інформації про письменника*. Наведемо результати анкетування учнів: усі учні дали пояснення біографії як «життя письменника», що свідчить про загальне розуміння змісту біографії; усі дали позитивну відповідь щодо вивчення життєпису в школі (розповідає учитель / читаємо за підручником – 90-95%, готують учні – 15%); вважають біографічну інформацію необхідною для вивчення в школі 10% учнів, корисною під час вивчення твору – 6% (без уточнень). Більшість респондентів переконані, що вчителю потрібно «наводити цікаві приклади». Інформація «очима дітей» опосередковано засвідчує реальний стан викладання біографії письменника у школі. Отже, випускник школи стає абітурієнтом, а згодом студентом-філологом, який не має елементарних знань і навичок вивчення

біографії. Під час анкетування (Додатки 1, 2) та спостережень було виявлено, що *відбір інформації про письменника у вчителів і студентів носить випадковий та інтуїтивний характер (95%)*.

Освітньо-професійна програма підготовки бакалаврів розрахована на 4 роки навчання і передбачає опанування нормативними та вибірковими навчальними дисциплінами. Фахівець повинен розуміти структуру філологічної науки, поділ знань на мовознавчу та літературознавчу складові, усвідомлювати специфіку кожної; розуміти лінгвістику як особливу науку, що вивчає структуру і функціонування мови; володіти знаннями з усіх галузей мовознавства, історії мови та сучасної мови; володіти основними поняттями, концепціями і фактами сучасної літературознавчої науки; мати здатність оперативно засвоювати нові теорії, концепції, методики дослідження, що народжуються як у галузі філології, так і на межі різних гуманітарних наук; володіти сучасними методами отримання науково-бібліографічної інформації; мати навички аналізу та інтерпретації гуманітарних текстів; мати навички наукових досліджень у галузі філології та практичного застосування сучасних інформаційних технологій. Навички роботи над біографією не виокремлено.

На етапі констатувального експерименту було проведено аналіз вимог до професійних умінь випускників вищих навчальних закладів за Державним галузевим стандартом підготовки фахівця зі спеціальності «Філологія» відповідно до реалізації завдань з вивчення біографії письменника; проаналізовано освітньо-професійні програми (ОПП) підготовки майбутніх учителів літератури за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», адже цей нормативний документ визначає зміст навчання, вимоги до його обсягу та рівня. Освітньо-професійна програма передбачає такі цикли підготовки: гуманітарний, професійний (професійно-орієнтований) та практичний. Відповідно до проблеми дослідження було проаналізовано та визначено блоки змістових модулів, що забезпечують професійну готовність майбутніх учителів літератури до висвітлення життєпису письменника. З'ясовано: проблема простежується в контексті загальних тем. У загальному переліку професійних умінь показників

освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ) філологів переважають загальнопрофесійні, а спеціальних професійних представлено недостатньо, зокрема з вивчення біографії письменника.

Через відсутність єдиних типових навчальних програм з методики викладання світової літератури для бакалаврів філологічних факультетів у вищих навчальних закладах розробляються власні робочі навчальні програми з різною кількістю годин на вивчення біографії письменника – від 2 до 6 (додаток Д). У зв'язку з тим, що вивчення біографії письменників у більшості програм університетів зорієнтоване на самостійне опрацювання студентами теми, доцільно проаналізувати реальний стан підготовки випускників-філологів (їх знання та рівень володіння спеціальними вміннями).

У рамках експериментальних досліджень у 2012 році було визначено базові заклади вищої освіти з проведення констатувального експерименту (Севастопольський міський гуманітарний університет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київський університет імені Бориса Грінченка, Криворізький педагогічний університет, ІФОІППО). Проведено робочі зустрічі з викладачами, констатувальне анкетування студентів 3-5 курсів та вчителів, які тільки почали педагогічну діяльність. Опитуванням було охоплено 367 студентів-філологів з чотирьох вишів та 128 молодих спеціалістів Івано-Франківської області зі стажем роботи до 5 років («Школа молодого словесника», слухачі курсів підвищення кваліфікації). Досліджували мотивацію, знання з проблеми та способи її розв'язання, аналізували конспекти уроків та проведені заняття студентів та молодих педагогів. Рівні готовності було визначено відповідно до здатності студентів вирішувати професійні завдання, де критеріями виступають базові знання, уміння й навички, ціннісне ставлення до власної підготовки з означеної проблеми (див.: Розділ 5). Проведені нами спостереження збіглися з результатами досліджень мотивації навчальної діяльності студентів у системі їх ціннісних орієнтацій О. Швед, згідно з якими тільки 29,7% опитаних навчаються заради знань, а прагнуть оволодіти професією

тільки 4,7% респондентів. За незначної комунікативної активності простежується незначна пізнавальна активність у системі ціннісних орієнтацій студента (54,5% студентів мають низький рівень потреби у спілкуванні і формальний характер спілкування у групі, що об'єктивно не сприяє розвитку комунікативної компетентності майбутніх словесників) [195, с. 7]. Саме тому навчальна діяльність студентів має носити діалогічний характер з метою відпрацювання образності мови, формування вмій донести інформацію, зробити її особистісно значимою.

Аналіз анкетування студентів та молодих педагогів показав, що майже половина респондентів (49%) не дає точного визначення терміна «біографія» і нехтує її важливою складовою – описом. На запитання «Чи вважаєте Ви важливим вивчення біографії у школі?» позитивну відповідь дали майже 91%, «не завжди» – 3%, «не знаю» – 2%, «ні» – 4%. Мету вивчення біографії письменника майже чітко визначили 17%, у загальних рисах сформулювали 20%, 63% не розуміють, для чого вона необхідна на уроці. Це свідчить про те, що ця важлива інформація випадає з поля зору студентів. Типово, на думку студентів та молодих спеціалістів, ознайомлення учнів з біографією відбувається у формі лекції, роботи з підручником, складання хронологічної таблиці, переказу. За значимістю основними видами роботи над біографією письменника молоді фахівці вважають: конспектування розповіді учителя та роботу учнів з підручником (47%), випереджувальне завдання / складання хронологічної таблиці (38%), інші: рольова гра, тести, презентація, прес-конференція (15%).

Місце біографії в структурі уроку студенти та молоді вчителі вбачають при засвоєнні нового матеріалу (66%), на початку уроку (29%), називають «важливою», але не знають, де її використовувати, – 5%. Молоді спеціалісти вказали квоту часу, яку вони зазвичай виділяють на засвоєння учнями біографічної інформації на уроці:

Час уроку	5-7 хв.	10-15 хв.	15-20 хв.	20-30 хв.	Залежить від письменника та класу (від 10 хв. до уроку)
Кількість респондентів	32,3%	17%	18%	17,8%	14,9%

На запитання «Як ви визначаєте обсяг біографічної інформації та за яким принципом її відбираєте?» вчорашні випускники вишів дали такі відповіді: «розповідаю про дитинство» – 5%, «відбираю інформацію у зв'язку з твором» – 5%, «конкретне, цікаве, важливе» – 49%, «за хронологічною таблицею» – 10%, «за віком» з уточненням – 10%, «за віком» без уточнення – 21%. Отже, підбір біографічної інформації у більшості респондентів відбувається інтуїтивно і тільки 5% роблять це методично правильно.

На запитання «Що таке автобіографічні паралелі?» дають правильну відповідь 24% студентів, не знають або невірно визначають – 76% (32% вказали на зіставлення, але не уточнили, чого з чим, більшість (44%) називали паралелі з іншими письменниками або поставили прочерк у цьому питанні). Студенти практично не знають, як виявляються автобіографічні паралелі.

Чітко розуміють різницю у роботі з учнями середньої та старшої вікових категорій над біографічними відомостями 25% опитаних студентів та молодих викладачів; 32% вважають, що відмінності є, але не називають їх; 43% опитаних не дали відповіді на це запитання. Це свідчить про те, що викладачі вишів наголошують на цьому питанні, проте відсутність активних практичних занять робить ці знання неефективними. Більшість опитаних студентів і молодих вчителів не знають жодного з жанрів повідомлення про письменника (18% назвали оповідь, реферат, доповідь, що не мають стосунку до жанрів). Отже, стає зрозумілим, що методична підготовка студентів до вивчення біографії письменника не передбачає уваги до жанрів оповіді про митця. На завдання назвати письменників, біографії яких обов'язково необхідно вивчати учням у школі, були висловлені дві позиції: 1) *усіх*, твори яких вивчаються у школі; 2) *конкретних* письменників, серед яких Г.-Х. Андерсен, О. Пушкін, Й. Гете, Й. Шіллер, А. Міцкевич, В. Шекспір, М. Гоголь, К. Дойл, О. Генрі, О. Вайльд, Е. Томпсон, Е. Портер.

Учні 10-11 класів мають вміння «визначати ключові концепти людського буття в художній літературі» (Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти), проте ніхто зі студентів та молодих викладачів не зміг дати

визначення концепту, навести приклади.

До складових досліджуваної готовності студенти зараховують знання про джерела біографічної інформації та їх використання на уроці – 21,5%; вміння і навички презентації життєпису письменника – 15,5%, якості оповідача та організатора навчання – 63%. Натомість недооцінюють значення мотивів, цілей власної діяльності, не розуміють ролі біографічних відомостей в організації читацької діяльності школярів, осягненні глибинного змісту прочитаного, проблематики та цінностей життя творчої особистості і мистецтва слова певної епохи; значення автобіографічних паралелей та шляхів їхнього виявлення.

Методику вивчення зарубіжної літератури студенти вивчають на 3/4 курсі. За результатами спостережень та анкет констатувального експерименту встановлено, що значна кількість студентів (71,1%) пов'язують реалізацію своїх професійних функцій з вивчення життя письменника з інформаційно-методичною або організаційно-методичною діяльністю. Науково-методичний характер педагогічної діяльності визначають 28,9% респондентів. Серед найтипівіших труднощів у роботі з біографією у практико-орієнтованій діяльності називають підготовку і проведення уроку (відсутність знань про відбір та введення біографічних матеріалів у структуру уроку 64,2% (усі студенти володіють навичками пошуку інформації про письменника, але у більшості випадків роблять це інтуїтивно), відсутність досвіду проведення (моделювання) навчальних занять та уроку – 92,7%).

Було проведено **аналіз реальних професійних умінь** випускників вищих навчальних закладів за Державним галузевим стандартом підготовки фахівця зі спеціальності «Філологія» відповідно до окреслених професійних функцій. Унаслідок спостереження за майбутніми педагогами ми отримали такі результати: 36,4% студентів при розробці навчальних ситуацій за біографіями письменників та написанні конспектів уроків з вивчення їх творчості допускають численні методичні помилки, не помічаючи і не виправляючи їх (не враховано *обсяг інформації, її зміст, стиль подання, відповідність програмі і віку учнів тощо*); не спроможні дати адекватну об'єктивну оцінку виконаному завданню,

мотивації своєї діяльності, у т.ч. *вибору домінанти уроку, методів, прийомів та видів роботи з вивчення біографії письменника, порівнянню запланованого та зробленого, встановлювати зв'язки та причини*. Аналіз виконаних завдань 63,6% студентів засвідчив відсутність умінь та навичок самоконтролю, мотивації творчо виконувати поставлене завдання; водночас 40,4% з них можуть виправити недоліки за підказкою педагога; 19,7% – допускають помилки й здатні виправити їх самостійно. Одиниці свідомо і чітко планують свою діяльність, цілеспрямовано йдуть до поставленої мети, не розпорюшуються на деталі, не відволікаються, організовують свою роботу так, щоб не допустити помилок, ретельно підбирають біографічний матеріал і виважено використовують кожне слово в навчальній ситуації, проте і їх сплановані уроки потребують корекції щодо узгодженості мети, завдань та провідної ідеї уроку з біографією письменника. Тому у рамках експерименту їх рівень не може бути визнаним високим. Отже, *спеціальні навички не показав ніхто* (половина респондентів не змогла дати чіткого визначення біографії, назвати порядок роботи з нею): майбутні педагоги не вміють проводити автобіографічні паралелі з твором, що вивчається у школі, віднаходити концепти у тексті, відбирати ефективні методи та прийоми навчальної діяльності учнів з вивчення біографії письменника, встановлювати логічні зв'язки. *Спостерігається суперечність між наявністю знань і практичних умінь у студентів (середні показники) та рівнем їхньої самооцінки*: серед опитаних студентів власну професійну компетентність щодо роботи над життєписом письменника оцінили на низькому рівні – 5,5%, середньому – 78,5%, високому рівні – 16%. (виведено середні показники):

	Низький	Достатній	Високий
<u>Конст. експеримент</u>	36,4%	63,6%	-
<u>Самооцінка</u>	5,5%	78,5%	16%

Констатувальний аналіз підготовки майбутніх учителів літератури виявив недостатню увагу викладачів ВНЗ до відбору біографічної інформації, її обробки, практичного застосування студентами знань та відомостей про митця при

розробці конспекту уроку, ролі біографії у вивченні програмового твору і залучення учнів до читання, мотивації самоконтролю та самооцінки власної діяльності. Отже, доведено недостатність підготовки у ВНЗ з досліджуваної проблеми та необхідність перегляду традиційної практики формування професійної компетентності студентів-філологів.

З метою визначення мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до життя людини та професії було використано методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації». М. Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні – переконання в тому, що кінцева мета варта того, щоб до неї прагнути; інструментальні – переконання в тому, що певний спосіб (властивість особистості) кращий в будь-якій ситуації (цінності-цілі і цінності-засоби). Респондентам запропонували два списки адаптованих під дослідження цінностей (по 18 у кожному) (додаток Ж). Спочатку було запропоновано набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей. Необхідно було підкреслити важливі для себе і визначити з кожного списку по п'ять найактуальніших. Студенти виділили в першому списку особистісні, а не професійні цінності (здоров'я, любов, наявність добрих друзів, щасливе та матеріально забезпечене життя). Проте, отримавши другий список, зрозуміли, що випустили пізнання, цікаву роботу, самореалізацію (11). Відповідно до вивчення біографії письменника з першого та другого списків студентам було запропоновано визначити ті критерії, за якими б вони характеризували світогляд та успішність людини у житті. З першого списку більшість студентів назвали позиції 1, 2, 9, 11, 14, 17. З другого – 3, 7, 12, 15, 17. Цей вид роботи було запропоновано, щоб порівняти ці показники з результатами практичного відбору біографічної інформації стосовно певних митців. Визначення особистісних цінностей студентів за методикою М. Рокича та біографією письменника під час констатувальних зрізів не збіглося [192]. Вважаємо, що під час практичної роботи у студентів «активізуються» інтуїція та стереотипне мислення, а не професійний підхід, що свідчить про *відсутність відповідної спрямованості*. Для дослідження рівня мотивації та суб'єктивного контролю студентів, їхнього ставлення до успішності або негативних результатів

власної діяльності було застосовано методикау Дж. Роттера. За Дж. Роттером, усіх людей можна умовно поділити на інтернальних (покладають на себе всю відповідальність за усе те, що відбувається у їхньому житті) і екстернальних (винні інші люди або зовнішні обставини). До початку роботи шляхом спостереження визначали кількість студентів-екстерналів за відвертими проявами емоційного невдоволення («красномовний» вираз обличчя, репліки «не вмію», «хто це вигадав?», «давайте не будемо» ...) – типово 1-3 на групу.

Отже, проведений констатувальний етап дослідження засвідчив необхідність змін як на рівні теоретичної, так і на рівні практичної підготовки студентів до вивчення біографії письменника. Аналіз практичного досвіду вивчення біографії письменників у шкільній практиці переконує, що відомості про митців зазвичай виконують роль «трампліна» до їхніх творів – підготовки до сприймання тексту і майже не працюють при текстуальному аналізі. Під час проблемно-тематичного аналізу твору такі паралелі проводяться, але переважно цю функцію виконує педагог. Усі можливості комплексного і системного вивчення біографічних відомостей про письменників педагогами ще повною мірою не реалізовані: цей навчальний матеріал якісно не використовується ні на рівні літературного розвитку, ні на рівні набуття навичок дослідницької роботи, читання та роботи з текстом, ані на рівні формування комунікативної компетенції учнів. Констатувальний аналіз виявив недостатній рівень готовності майбутніх педагогів до відбору біографічної інформації, її практичного застосування, виявлення автобіографічних паралелей, написання повідомлення про письменника, мотивації самоконтролю та самооцінки власної діяльності.

Висновки до 1 розділу

У розділі детально розглянуто питання готовності особистості до професійної діяльності, досліджено її філософські та психолого-педагогічні засади, узагальнено досвід наукових розвідок з вивчення біографії письменника в історії методичної науки, проаналізовано реальний стан проблеми в системі вищої філологічної освіти. З'ясовано, що діяльність – базове поняття для багатьох наук, а формування готовності майбутніх учителів до неї науковці почали розглядати тільки наприкінці ХХ століття.

Філософи, від минулого до сучасності, підкреслюють значення особистості як домінуючої у пізнавальному процесі, її світоглядних цінностей та моральності; наголошують на практичній значимості знань, діяльнісному підході у навчанні, діалозі, пошуку смислу певного знання, логічних зв'язків і особистісно значимого, спрямованості пізнання на себе, власний життєвий досвід, майбутню діяльність, зокрема через дослідження чужого досвіду. У вибудовуванні методичної системи підготовки студентів важливе значення мають ідеї відмінності істини і факту у наукових дослідженнях та у викладанні літератури (К. Поппер), плюралізм трактувань способів «конструювання буття» в залежності від політичних, соціокультурних, суб'єктивних факторів у різних його джерелах (Ж. Дерріда), ідеаційності (П. Сорокін) та наявності конкретних принципів їхнього співвіднесення (М. Можейко), інтеграція знань студентів з різних наук про етапи життя та складові світогляду людини.

Єдиної позиції щодо розуміння готовності до професійної діяльності у науковців немає. По-різному вона тлумачиться у психології та педагогіці, має різноаспектну спрямованість. Проте усі погоджуються з тим, що її формування передбачає тісний зв'язок зі свідомістю та мотивацією до навчання, відповідальне ставлення до професійної підготовки, пізнавальну активність (Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Скаткін, Г. Щукін та ін.), засвоєння практично здобутих знань (Я. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), постійне самоудосконалення як особистості і спеціаліста, етичних засад професійної

діяльності, цінність для особистості (Т. Титаренко), використання домінанти як міждисциплінарного принципу, що пов'язує фундаментальні питання людського буття і пізнання, психічного відображення реального та духовного, стає системоутворювальним чинником навчання (О. Ухтомський). Гуманістична спрямованість діяльності учителя безпосередньо пов'язана з його ціннісними переконаннями, цінностями освіти, дотриманням педагогічної етики (В. Андрущенко, І. Зязюн, І. Ільїн, Л. Сохань та ін.). Діяльність формує вміння і навички, а знання трансформує у переконання (В. Сластьонін, І. Ісаєв, Є. Шиянов та ін.), тому психологічна готовність до діяльності безпосередньо пов'язана з мотивацією (бажанням), знаннями і вміннями (С. Акімов), які формують ціннісний, смисловий та практичний аспекти професійної компетентності (В. Сластьонін) і, безперечно, становлять основу системи підготовки майбутнього спеціаліста.

У зв'язку з тим, що визначення готовності до вивчення життєпису митця у наукових джерелах немає, у межах дослідження готовністю майбутніх педагогів до вивчення біографії письменника вважаємо внутрішньо вмотивовану здатність компетентно вирішувати професійні завдання на основі сукупності міждисциплінарних знань про сутність та складові життя людини, їх сприйняття учнями, спеціальних умінь і навичок, етичних та фахових якостей.

З'ясовано, що питання вивчення біографії письменника постійно перебуває в колі уваги науковців, однак простежується відсутність єдиного підходу в термінології: вчені паралельно вживають такі поняття, як хронотоп, онтогенез, біографія, життєпис, життєвий шлях, доля, життя і творчість тощо. У дослідженні за основу термінологічного глосарію нами взяті поняття «біографія», «життєпис», «історія життя», «опис життя» (зі складовою діяльністю), що використовуватимуться як синоніми зі спільним «опис».

Ідея розглядати літературний твір як суб'єктивні авторські переживання привернула увагу до внутрішньої (психологічної) біографії письменника (О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський), а з кінця XIX століття біографія автора стає обов'язковою складовою вивчення твору в школі.

На важливості вміння вчителя донести біографію письменника до учнів вперше наголосив Б. Грінченко, а С. Черкасенко – на патріотизмі національних письменників та тематичному підході до вивчення життєписів митців.

В історії методики вивчення літератури розглянуто різні аспекти підготовки фахівців-словесників до роботи з життєписом письменника (М. Рибнікова, Г. Гуковський, Н. Волошина, В. Гладішев, Л. Мірошніченко, Б. Степанишин та ін.). Проте наукові розробки майже не торкнулися організації навчального процесу з системного вивчення біографії письменника у вищій школі. Професіограми вчителя літератури, зокрема її когнітивно-технологічна та методична компетентності, типово не передбачають вимог до знань та навичок роботи з біографією письменника. Вимоги до вчителя у стандартах освіти різних періодів на перше місце висували загальнопедагогічну та загальнофахову підготовку, а не методику викладання, що й сьогодні простежується в системі вищої педагогічної освіти. У вищих закладах освіти передбачено недостатню кількість годин на підготовку до вивчення біографії письменника (від 2 до 6), відсутні єдині типові програми та вимоги до випускників. Як наслідок – проголошена ще Г. Гуковським на початку ХХ століття ідея необхідності професійного підходу до вивчення біографії письменника у викладанні літератури залишається актуальною й сьогодні.

Це засвідчує і реальний стан досліджуваної проблеми. Результати анкетування та проведених спостережень констатують недостатній стан підготовки філологів до вивчення біографії письменника: нерозуміння її мети у школі, обсягу життєпису, форм та способів подання, шляхів виявлення автобіографічних паралелей. Відсутність розробленої методичної системи підготовки вчителів до вивчення біографії письменника негативно позначається на загальній компетентності педагогів, шкільному вивченні світової літератури як мистецтва слова, знаннях та переконаннях учнів. Проведений констатувальний етап дослідження засвідчив необхідність змін на рівні теорії та практики підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури до шкільного вивчення біографії письменника.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

2.1. Теоретичне обґрунтування експериментальної методичної системи формування готовності студентів до зазначеного виду діяльності

Нормативно-правове обґрунтування системи

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що «підготовка педагогічних працівників є центральним завданням модернізації освіти, провідним принципом державної освітньої політики». Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти визначено «формування національних і загальнолюдських цінностей, постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу» [105, с. 6], тому до обов'язків держави належить «формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості» [105, с. 7]. Вирішення цих завдань потребує перегляду та вдосконалення програм з підготовки педагогів. Серед них варто відзначити проблеми університетського курсу методики викладання літератури, зокрема з вивчення біографії письменника. У статті 56 Закону України «Про освіту» зазначено, що педагогічні працівники мають «постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру; <...> настановленням й особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродійностей». Приклади з життя відомих особистостей (історичних діячів, письменників) і спостереження за роботою педагога мають велике *виховне значення* для студентів та учнів, адже сприяють соціалізації школяра, розвитку його особистості, навичок дослідницької діяльності, творчих здібностей, поєднанню навчання та виховання

(стаття 38, Закон України «Про загальну середню освіту»). А це вимагає від учителя забезпечення належного рівня викладання, використання цікавих завдань та прийомів роботи, постійного самовдосконалення. У Концепції загальної середньої освіти визначено пріоритет особистісно орієнтованої моделі навчання та гуманістичних цінностей, які зумовлюють «використання особистісного діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій», тому «домінантою стає *підготовка педагога, здатного до здійснення міждисциплінарних зв'язків, який усвідомлює значущість професійних знань в контексті соціокультурного простору*» (Концепція загальної середньої освіти, розділ IV). У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти серед завдань освітньої галузі зазначено важливість «засвоєння через мову і літературу історії, культури народу, моральних та естетичних цінностей; формування духовного світу учнів, їхніх світоглядних переконань, громадянських якостей», розвиток умінь «висловлювати оцінки та почуття щодо життєвих явищ». Отже, знання, практичні навички та переконання педагогів визначають їхню компетентність та виступають факторами забезпечення якісних освітніх послуг.

Концептуальне обґрунтування

Тема дослідження, її філософське та освітнє розуміння людини як мети та міри моральності (І. Кант, Л. Фейєрбах та ін.) ставить особистість майбутнього педагога в центр системи підготовки. Підготовка студентів ґрунтується на філософських засадах теорії пізнання (самопізнання), пізнавальній та життєвій активності особистості (життєтворчості), взаємозв'язку знань та досвіду, які лежать в основі особистісного і професійного зростання студента. Філософські розвідки різних періодів дозволяють констатувати, що наше пізнання спрямоване на нас, на світ та інших людей (об'єктивізм), наше знання – результат інтелектуальної діяльності (раціоналізм) і практичного досвіду, в т.ч. чужого (емпіризм). У вибудовуванні системи роботи вони інтегровані в процесуальну складову системи підготовки студентів.

Методологічна основа системи формування готовності студентів до вивчення біографії письменника – здобутки різних наук, а саме:

- положення теорії систем (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Дж. Локк, Л. фон Берталанфі, Ж. Піаже, А. Авер'янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг та ін.);

- теорія пізнавальної діяльності особистості, «здатної мислити себе» (самопізнання), «здіяної і цілеспрямованої у пізнанні» (Аристотель, Сократ, Прокл, Сенека, Т. Аквінський, Вольтер, А. Бергсон, М. Бубер, М. Шелер, Л. Вітгенштайн, В. Вандишев, В. Іванов, Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Скаткін, Г. Щукін та ін.), вмотивованої до пізнання і здатної до самоаналізу власної особистості та поглядів на життя, самоудосконалення (Аристотель, Ю. Хабермас, Е.-Б. Кондільяк, К. Ясперс, В. Вандишев, Т. Титаренко та ін.);

- ідеї педагогіки та психології життєтворчості (Прокл, Г. Сковорода, І. Бех, І. Єрмаков, Л. Сохань та ін.);

ідеї сучасних досліджень, які розглядаються як методологічні:

- загальнотеоретичні та психолого-педагогічні розвідки з формування професійної ідентичності (Ю. Бабанський, І. Зязюн, Л. Шнейдер, Д. Завалишина, К. Левітан, О. Щербаков та ін.), педагогічної спрямованості особистості майбутнього учителя (Д. Юм, П. Блонський, В. Моляко, І. Ісаєв, І. Зязюн, М. Ємець, В. Сластьонін, Л. Кудашова та ін.) і професійної готовності педагога (Н. Кузьміна, В. Сластьонін, О. Асмолов, Б. Ананьєв, П. Гальперін, Д. Ельконін, І. Ісаєв, В. Зінченко, В. Давидов, К. Платонов, І. Слоневська, С. Рубінштейн, О. Яшкова та ін.);

- смислова, практична та ціннісна складові професійної компетентності (В. Сластьонін, В. Андрущенко, І. Зязюн, О. Малихін, І. Павленко, О. Лаврентьєва, Г. Матукова та ін.).

Біографія письменника – вагома складова професійної діяльності учителя-філолога, підготовки учнів до аналізу твору, джерело світоглядних цінностей особистості, тому має вплив на усвідомлення власного майбутнього, власної життєвої та професійної позиції, самореалізацію майбутнього фахівця, прагнення професійного успіху [137]. В умовах відсутності колишніх моноідеологічних

установок та відповідної цілеспрямованої підготовки студент вибудовує власну систему цінностей, мотиваційно-ціннісний і цільовий компоненти професійної діяльності, проте вони залишаються не протестованими і не враховуються при видачі диплома про фахову підготовку. Тому важливе значення у підготовці студентів має розуміння ними головних ціннісних орієнтирів філологічної освіти, уроку літератури, біографії письменника, етики учителя, як факторів соціалізації учня [129].

Методологічні засади підготовки студентів та значення пізнання життя письменника для їхнього особистісного розвитку визначили **основні напрями підготовки студентів – мотиваційно-ціннісний (аксіологічний), теоретичний (когнітивний) і практичний (праксіологічний).**

Мотиваційно-ціннісна складова покликана сформувати інтерес та внутрішню потребу активної навчальної діяльності, усвідомлення зв'язку цієї підготовки з особистісною та професійною самореалізацією, прагнення професійного становлення. Вивчення біографії письменника тісно пов'язане із самореалізацією майбутнього фахівця, адже емоційно сприйняті факти і події «запускають» його вольові, творчі, комунікативні, емоційно-ціннісні механізми пізнавальної активності, самовиховання та самоконтролю, стають критеріями самооцінки, спрямовують до професійного успіху [310, с. 121-125]. Під час вивчення біографій видатних письменників студенти проектують особисте життя, майбутню професійну діяльність та конструюють власні практичні знання через спостереження цілеспрямованості, працелюбності, усвідомленого сприйняття свого майбутнього, власної життєвої та професійної позиції. Тому під час лекційно-практичних занять важливо наводити приклади біографій письменників, яким довелось надмірними зусиллями подолати нелегкий шлях до визнання [137]. Мотивація до навчання – важливий фактор формування особистісної потреби змін і удосконалення.

Біографічна інформація та навчальний процес будуть особистісно значимі для студентів тільки тоді, коли їх ціннісне наповнення накладатиметься на власні цінності майбутніх спеціалістів, а пошук мотивації письменницької

життєтворчості стане пошуком засад власної життєтворчості [310, с. 154-158]. У центрі уваги підготовки студентів, досліджень біографії та методики її викладання майбутніми педагогами – особистість та її життя, пізнання іншого (в т.ч. письменника) через самопізнання. Тому особистісно орієнтований підхід до навчання студента забезпечить його професійний та особистісний розвиток [107, с. 103]. Це вимагає особистої участі кожного студента у навчально-пізнавальному процесі *«мотивація – цілевизначення – опрацювання навчального матеріалу – рефлексія»*, під час якого майбутній педагог визначить для себе мету роботи над біографією зарубіжного письменника, намітить завдання для опрацювання (з'ясування життєвих прагнень, мотивації творчості, виявлення автобіографічних паралелей, авторської оцінки власного життя та діяльності, підготовки завдань для учнів, презентації власного бачення образу митця), проаналізує зроблене і дасть йому оцінку. Щоб у підготовці студентів-філологів життєпис письменника виконував не тільки навчальну й інформативну, а й просвітницьку, соціалізуючу, виховну та мотиваційну функції, викладач методики має ретельно підбирати приклади біографій – ключовими позиціями стануть діяльність (громадянська, творча, пошукова, дослідницька) і цінності.

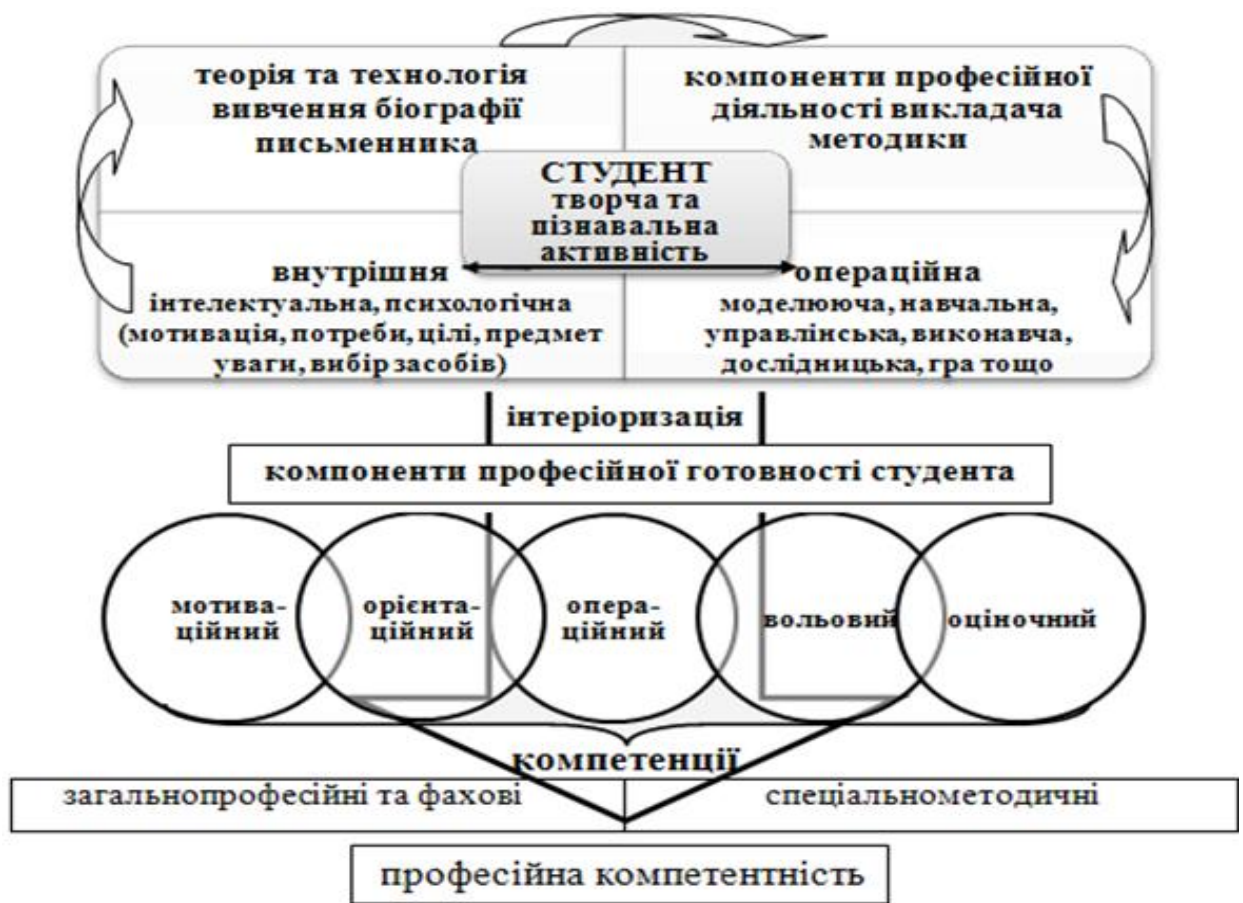
Без аксіологічної складової не може бути не тільки готовності вивчати з учнями життя письменника, а й професійної підготовки педагога загалом. *Моральність суджень, оцінок, поведінки* – одна з провідних вимог до особистості педагога. Студент упродовж навчання у виші має сформувати оціночну свідомість на засадах загальнолюдських, етичних цінностей та цінностей філологічної освіти – *світоглядно-ціннісну (аксіологічну) компетентність*.

Підготовка майбутніх учителів реалізується через розроблену технологію вивчення біографії письменника і таку побудову занять, де *діяльність студентів виступає принципом пояснення (системний підхід) і організації мислення (конструювання знань)* як трансперсонального процесу діяльності, діалогу, полілогу, навчальної гри [430; 431; 135]. У такий спосіб відбуваються інтеріоризація, ідентифікація та екстеріоризація особистості майбутнього педагога. Саме студент через пізнавальну активність (внутрішню та операційну)

перетворює зовнішні чинники (зміст навчання (технологію вивчення біографії письменника), вплив викладача та біографії письменника) на внутрішні смисли і регулятори власної поведінки (інтеріоризація) у компоненти власної професійної готовності (схема 2.1).

Схема 2.1

Інтеріоризація пізнавальної активності студента у компоненти його професійної готовності

Рушійною силою морально-психологічної готовності виступатимуть діалогічна форма побудови заняття (дискусія, бесіда), проблемний виклад теоретичного матеріалу; створення ситуацій вибору особистісної позиції при оцінці фактів біографії та поглядів письменника, суперечності між досягнутим та необхідним рівнем професійного становлення.

Складові професійної підготовки (теоретичні, практичні, емоційно-ціннісні) трансформуються особистістю у формулу «знаю–вмію–роблю» через різні компоненти (мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий,

оціночний); вони спрямовані на визначення інформаційних, комунікативних, перцептивних, ціннісних орієнтирів; набуття необхідних практичних навичок роботи з біографією письменника, організацію вивчення з учнями життєпису митця, вміння проаналізувати результативність своїх знань та умінь.

Готовність майбутнього вчителя літератури до шкільного вивчення життєпису письменника носить комплексний характер, адже формується у його свідомості відповідно до логіки цієї діяльності як внутрішнє особистісне вмотивоване ставлення до ролі і функцій біографії письменника в цілісній системі професійної підготовки і пов'язана з іншими компетентностями (схема 2.2).

Схема 2.2

Готовність до вивчення з учнями біографії письменника у структурі професійної компетентності майбутніх учителів-філологів

Нами визначені **спеціальні компетенції** готовності вчителя до **шкільного вивчення життєпису письменника**:

- знання вимог та умінь чіткого добору біографічної інформації, факторів впливу на становлення творчої особистості – представника іншого історичного та культурного середовища, мети їх застосування у практиці вивчення програмового твору зарубіжного письменника в школі (*інформаційна, пошукова*);

- знання та навички різних способів виявлення автобіографічних паралелей у творі (*технологічна*);

- знання та навички створення особистісного та літературного портрета

письменника за фактами біографії, підготовки різного виду завдань для учнів (*моделююча*);

- знання різних жанрів презентації життєпису митця та вміння їх підготовки (*творча*);

- знання вимог та вміння організації навчально-виховного процесу з шкільного вивчення біографії зарубіжного письменника (*організаційна*);

- уміння відбирати ефективні методи та прийоми навчання відповідно до специфіки вивчення життєпису письменника в основній / старшій школі (*методична*);

- розпізнавання закладеної у біографії та творі письменника професійно значимої проблематики (етичної, мистецької, суспільної), цінностей епохи, культури, літератури та особистості і вміння їх впровадження у навчальний процес; моральність оцінок та діяльності педагога (*аксіологічна*).

Визначені основні методологічні засади, необхідні складові підготовки студентів та спеціальні компетенції готовності до викладання життєпису письменника в школі дають підстави для побудови системи підготовки майбутніх педагогів до зазначеного виду діяльності.

2.2. Побудова методичної системи

Під методичною системою формування готовності майбутніх учителів до вивчення з учнями біографії зарубіжних письменників розуміємо науково обґрунтовані зміст, методи, прийоми, види, форми, умови навчально-пізнавальної діяльності студентів, результатом реалізації яких стане набуття майбутніми учителями необхідних спеціальних методичних компетенцій в рамках професійної компетентності.

Готовність учителя до вивчення з учнями біографії письменника:

- інтегроване особистісне утворення, в основі якого внутрішня впевненість у собі та сукупності своїх професійних знань та практичних навичок;

- вміння ефективно організації навчального процесу з вивчення життя та творів письменника;

- стійке прагнення до виявлення витоків та умов творчої самореалізації письменника з метою більш глибокого сприйняття його творів;
- здатність віднаходити в межах епох спільне (загальнолюдське) і особливе, що дозволяє здійснювати пізнання іншого і самопізнання, проводити паралелі між біографією письменника та його творами.

Готовність майбутніх фахівців визначається наявністю у них теоретичних знань (здобутих під час аудиторних занять та самостійної роботи), практичних навичок і психологічної готовності до виконання професійних обов'язків, до професійної самореалізації. Це вимагає інтеграції глибоких теоретичних знань з історії, філософії, психології, педагогіки, історії літератури, методики її вивчення та інших дисциплін [110, с. 78], практичних навичок дослідницько-пошукової, проектної, творчої, управлінської діяльності, формування високих моральних якостей та оціночної свідомості, перегляду підходів до організації навчально-виховного процесу студентів.

У розробці системи ми опиралися на дидактичні положення: науковість, комплексність, системність та інтеграція знань, активна пізнавальна діяльність студентів, особистісно орієнтоване навчання, зв'язок підготовки з практикою, моральність ставлення до особистості.

У побудові методичної системи підготовки ми використали такі методи дослідження: теоретичні та емпіричні (аналіз концептуальних наукових засад професійної підготовки та загальнолюдських уявлень про успішну особистість; спостереження, порівняння, опитування (бесіда, анкетування студентів та педагогів), вивчення й узагальнення педагогічного досвіду), практичні (моделювання, педагогічний експеримент).

Запропонована система поєднує методологію, організацію навчання (етапи, форми, методи, види діяльності та контролю), механізм реалізації (технологія підготовки) і прогнозований результат – компетентність випускника вишу.

У дослідженні розглядається готовність студента, тому його особистість виступає центром усіх системних взаємозв'язків (технології навчання, навчальної діяльності викладача, власної пізнавальної діяльності), спрямованих

на набуття компетенцій та формування оціночної свідомості майбутнього учителя.

Ядро системи – особистість майбутнього учителя літератури (схема 2.3).

Концептуальні положення системи – це провідна ідея, мета, завдання та принципи підготовки студентів.

Провідна ідея – вивчення біографії письменника на ціннісних засадах забезпечить єдність теоретичної, практичної та емоційно-ціннісної складових спеціальної методичної компетентності майбутнього вчителя зарубіжної літератури, підвищення рівня його загальної професійної компетентності, сприятиме формуванню його оціночної свідомості та самореалізації в житті і професії. **Мета системи** – підготувати студентів до вивчення з учнями життєпису зарубіжного письменника.

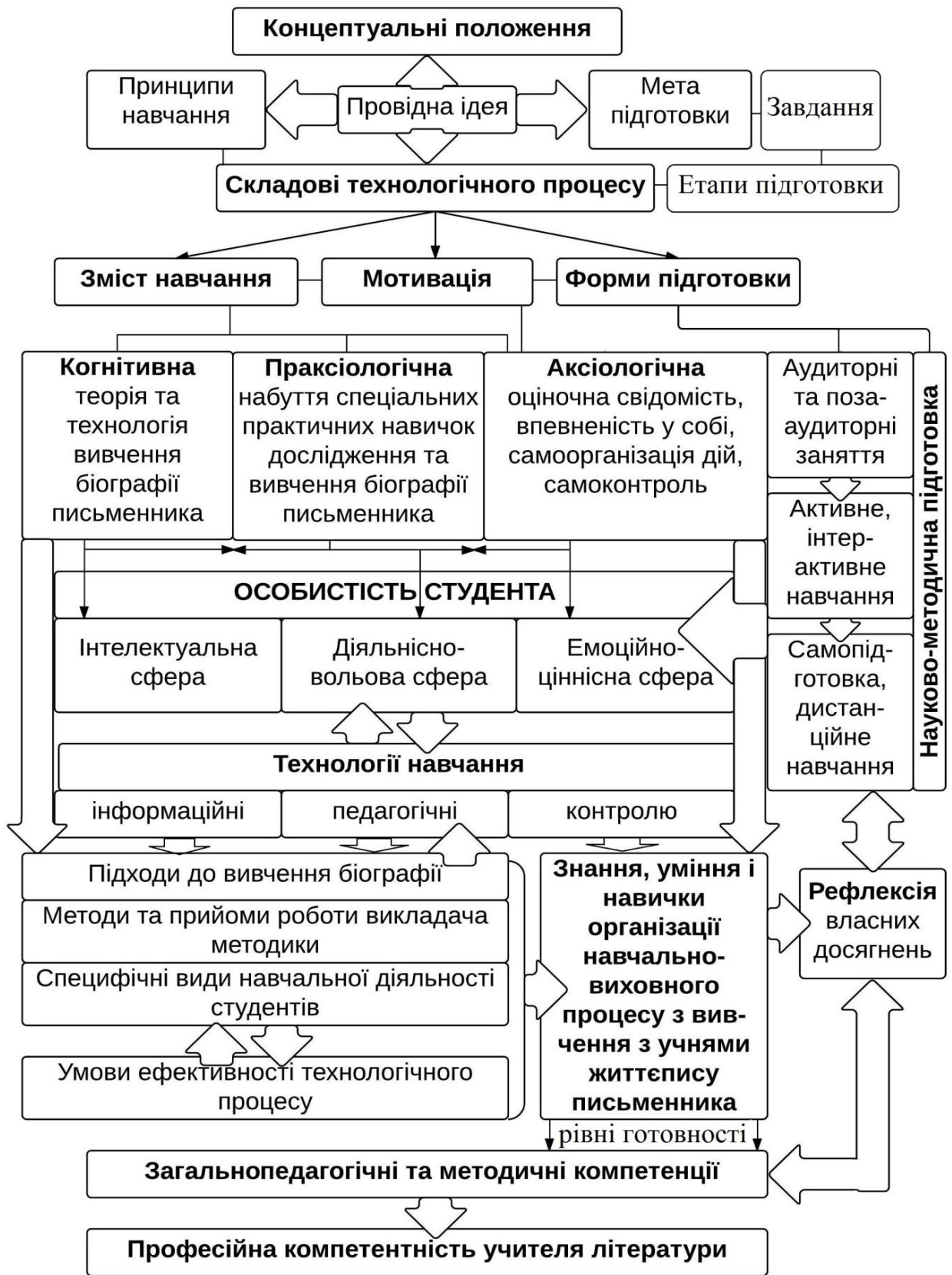
Завдання системи:

- забезпечення ефективної теоретичної підготовки студентів і розвитку необхідних умінь та навичок з вивчення життєпису зарубіжного письменника;
- набуття мотиваційно-ціннісного ставлення до навчання в системі формування професійних компетенцій;
- формування ціннісних орієнтирів компетентного спеціаліста з методики вивчення літератури;
- формування культури сприйняття іншої особистості, представника іншого народу.

Мета та завдання окреслили напрями підготовки: мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів, оновлений зміст навчання, форми навчання, умови реалізації, які забезпечать знання та навички відповідної педагогічної діяльності, розширяють можливості духовного і професійного зростання.

Підготовка студентів відбувається на інформаційно-змістовому, операційно-діяльнісному та організаційно-методичному рівнях. Організаційно-методичний рівень взаємопов'язаний з усіма елементами системи та містить форми навчання і умови реалізації.

Система формування готовності студентів до вивчення з учнями біографії письменника

Принципи підготовки студентів:

- системний характер навчання сприятиме всебічній теоретичній та практичній підготовці (сукупності необхідних компетенцій) і особистісному розвитку студента;
- активна пізнавальна діяльність студентів забезпечить міцні знання та формування необхідних умінь і навичок;
- особистісно-орієнтоване навчання передбачає в центрі уваги особистість студента, вмотивованість, змістову та процесуальну значущість навчання для особистості, її цілеспрямованість і здатність до рефлексії власних навчальних досягнень;
- поєднання психолого-педагогічних та аксіологічних засад навчання забезпечить поєднання фахової професійної підготовки з її ціннісним забезпеченням й етичним вихованням майбутнього педагога;
- практико-орієнтована спрямованість полягає в поєднанні теорії та практики, орієнтації на запити школи, практичній значимості підготовки спеціаліста;
- міжпредметна інтеграція поєднає знання різних наук в єдину систему знань про особистість та її життя, стане основою формування практичних умінь і навичок на засадах порівняння, асоціативних зв'язків, концептуальної інтерпретації, варіативності рішень.

Підходи до навчання:

- **антропологічний** – спрямований на розуміння значимості особистості (студента, учня, письменника) та її розвитку [357], а **особистісно орієнтований** забезпечить цілеспрямовану підготовку майбутнього учителя [354];
- **компетентнісний** – інтегрує набуті студентами знання і навички з вивчення біографії письменника у фахові та методичні компетентності [109; 116; 349];
- **діяльнісний** – через різні види навчальної діяльності орієнтує студентів на пізнавальну активність, пізнавальний інтерес та мотивацію до свідомої професійної підготовки з методики вивчення біографії письменника і літератури

загалом: знання здобувають, отже, діяльність – основна рушійна сила цього процесу, тому цілеспрямоване і вмотивоване діяльнісне ставлення студентів до навчання буде визначатися як активна пізнавальна діяльність або пізнавальна творчість [136; 358];

- **технологічний** – спрямує пізнавальну активність на формування у студентів-філологів спеціальної методичної готовності до вивчення з учнями життєпису письменника і забезпечить максимальний результат [113; 138];

- **аксіологічний** – поєднає усі підходи та сформує оціночну свідомість майбутнього вчителя на основі загальнолюдських, національних, етичних, педагогічних, фахових цінностей (аксіологічна компетентність); забезпечить засади професійної культури і ціннісні орієнтири у відборі біографічного матеріалу та побудові повідомлення про письменника і уроку літератури [117; 348; 462].

На інтелектуальну, діялісно-вольову та емоційно-ціннісну сфери особистості студента впливають когнітивний, праксіологічний та мотиваційно-ціннісний (аксіологічний) компоненти, що забезпечать теоретичну, практичну та психологічну готовність. Когнітивний і праксіологічний компоненти формують зміст навчання, аксіологічний – поєднує усі складові системи та надає їм ціннісного спрямування. Мотивація студентів тісно пов'язана зі змістом навчання (пізнавальний інтерес), аксіологічним компонентом підготовки, формами проведення занять та організації навчальної діяльності.

Професійна готовність формується у процесі професійного самопізнання – від стереотипних дій до моделювання творчих рішень.

Складові системи – когнітивний, праксіологічний та мотиваційно-ціннісний (аксіологічний) компоненти забезпечуються різними формами та видами навчально-пізнавальної діяльності студентів, відповідно наповненим змістом навчання. Методична система формування готовності студентів містить теорію та технологію підготовки – цілеспрямований процес логічно вибудованих етапів, що забезпечує необхідний рівень готовності майбутнього педагога до відбору інформації про життя митця, моделювання на її основі повідомлення про

письменника (логіка, зміст, жанр, форма, емоційний фон) та завдань, як передумови вивчення з учнями програмового твору і ефективності навчально-виховного процесу на уроці зарубіжної літератури [138].

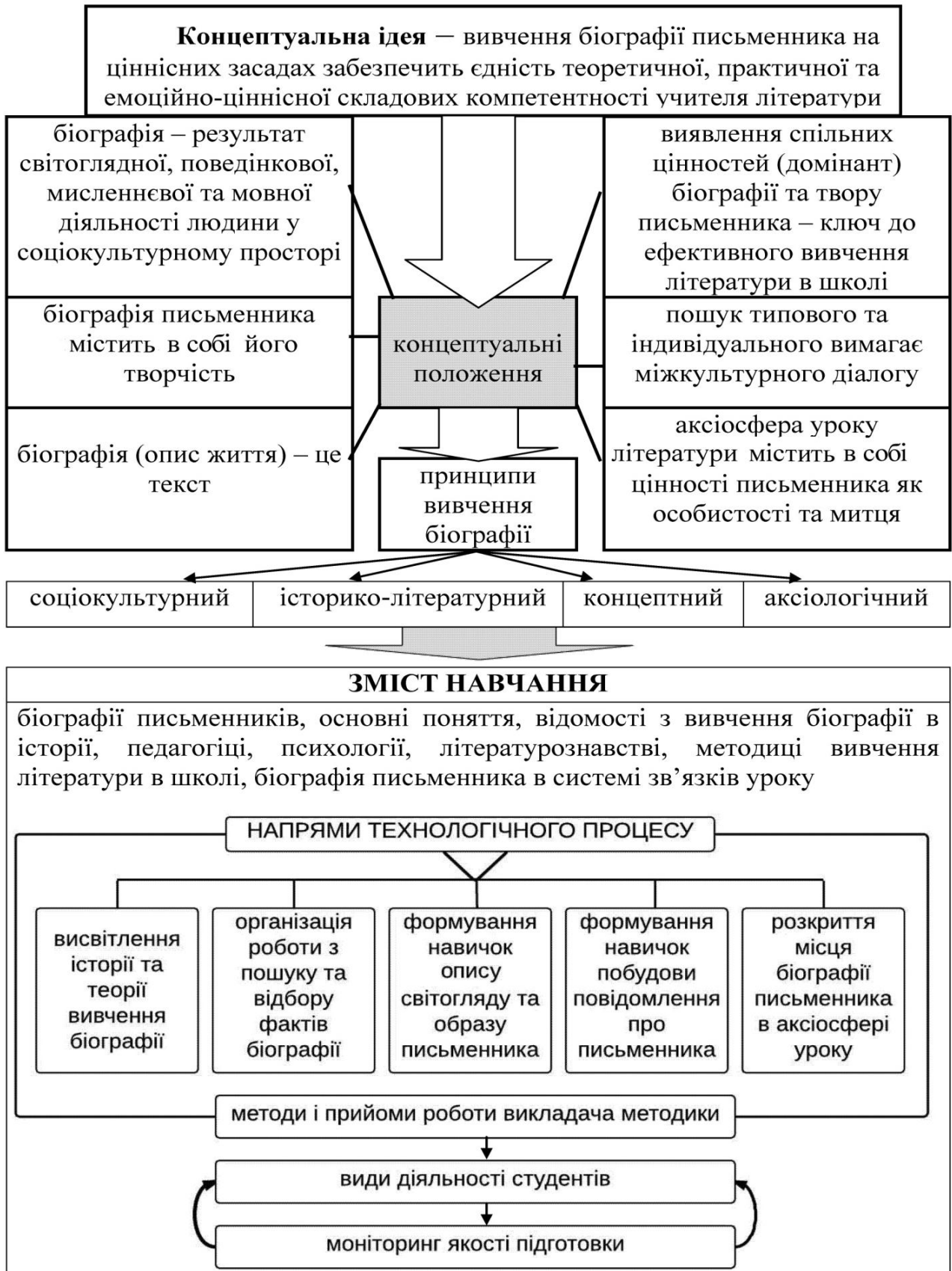
Сутнісні ознаки технології – чітка поетапно алгоритмізована послідовність навчальних дій з набуття студентами знань та формування практичних навичок, регламентована логікою підготовки вчителів до вивчення з учнями біографії письменника, спроектована на технологічний продукт (навички роботи з біографічною інформацією, підготовки повідомлення про письменника і уроку літератури), кількісно та якісно визначений критеріями відповідної професійної діяльності.

Технологію готовності студентів до вивчення з учнями біографії зарубіжного письменника (схема 2.4) вибудовано на філософських засадах розвитку та взаємозв'язку особистості і суспільства, мислення і мовлення, ідеї вправління, під час якого перебудовується свідомість та переносяться лабораторно сформовані уміння в умови практики (С. Геллерштейн), а кількісні показники переходять у якісні (Г. Гегель) – від набутих компетенцій і відпрацьованих умінь та навичок до компетентності; концептному підході, завдяки якому вдалося поєднати теорію пізнання іншої особистості, когнітивну лінгвістику та методику навчання, теорію та практику підготовки студентів до виявлення спільних цінностей життя та твору зарубіжного письменника, його світогляду та мови.

Провідні положення технології поєднує теорія тексту як концептуальної системи, модальність якої учителю необхідно розшифрувати та ефективно використати у навчальному процесі.

Здатність людини бути самостійною, самоактуалізованою особистістю, режисером свого життя – основа не тільки біографічного підходу, а й організації навчання студентів.

Технологія підготовки студентів до вивчення з учнями біографії зарубіжного письменника

Принципи підготовки майбутніх учителів літератури до організації ними вивчення біографії зарубіжного письменника в школі спрямовані на розуміння цінності людини – виявлення взаємозв'язку особистості та суспільства, мислення і мовлення, світогляду письменника як індикаторів його творчості; інтеграції знань про особистість та систему цінностей (епохи, нації, держави, освіти, мистецтва художнього слова, учителя і уроку літератури), на творчість студентів – інтерпретаційність, модальність, варіативність педагогічних рішень.

Когнітивна (теоретична) підготовка передбачає цілеспрямовану систему здобуття знань про біографію людини, її джерела, критерії відбору інформації, загальнометодичні знання про структуру та моделювання уроку з використанням відомостей про письменника, сучасні ІКТ та педагогічні технології, умови ефективного застосування життєпису митця на уроці відповідно до віку учнів. Теоретичні знання студенти здобувають під час аудиторних занять, самостійної підготовки з навчально-методичним забезпеченням та різними джерелами інформації.

Праксіологічна (практична) підготовка передбачає систему вправ та завдань з формування умінь відбору біографічної інформації, виявлення автобіографічних паралелей, створення особистісного та літературного портрета письменника, різних жанрів презентації життєпису митця, підготовки різного виду завдань для учнів, організації навчально-виховного процесу з вивчення біографії зарубіжного письменника з учнями різного віку [138; 143]. Практична підготовка формує готовність студента до самостійного пошуку, відбору, інтерпретації та моделювання біографічних матеріалів у повідомлення вчителя, завдання для учнів, урок літератури. Великий арсенал можливостей методики, різноманітність змісту біографічних джерел та творчих пошуків студентів створюють простір для різних версій виконання одного й того самого завдання.

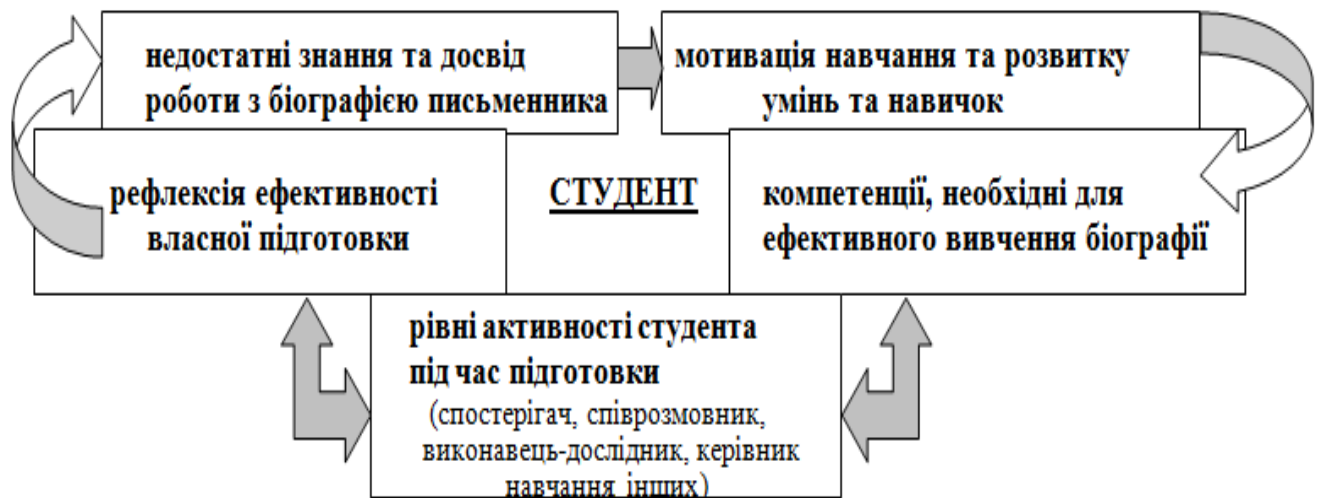
Варіативність передбачає, що одне й те ж завдання може мати кілька рішень на усіх етапах роботи з біографічною інформацією (збір матеріалів, презентації, підготовка повідомлення або навчально-методичного забезпечення). *Варіативність рішень педагога вважається ефективною, якщо сприяє*

продуктивним змінам у розвитку суб'єкта навчання. Ці зміни відбуваються на «перетині» суперечностей між незнанням та відкриттям на занятті і мають бути «прожиті» та проаналізовані самими студентами під час лабораторних занять. Варіативність рішень у своїй основі передбачає науковість, інформаційну достовірність, об'єктивність. Тому цей підхід напряду пов'язаний з усіма складовими підготовки, зокрема системою контролю ефективності навчальної діяльності майбутніх педагогів.

Аксіологічна готовність – це особливий психічний, активно-дієвий стан особистості, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності – умови його компетентності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості та рефлексії [41, с. 282-288]. Вважаємо, що для реалізації цього завдання майбутні педагоги мають постійно збагачувати особистий досвід прикладами успішної передової педагогічної практики, етичної поведінки учителя в проблемних ситуаціях, емпатично розпізнавати закладену в біографіях та творах письменників професійно значиму проблематику (етичну, мистецьку, суспільну).

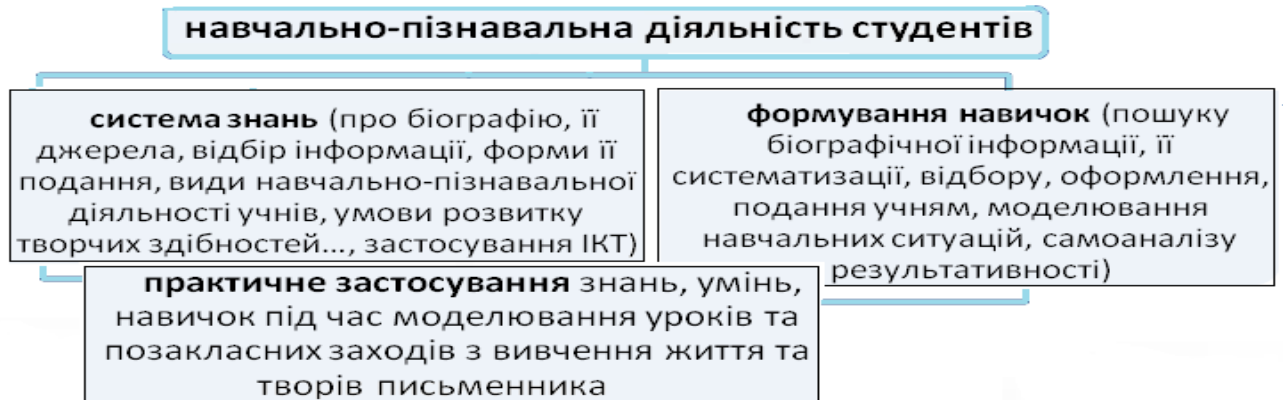
Спеціальні компетенції студентів з вивчення з учнями біографії письменника у сукупності із загальнопедагогічними та методичними формують готовність до цього напряду професійної діяльності і впливають на якість загальної професійної компетентності вчителя літератури [128, с. 39, 41]. Відповідно до дидактичних положень та ідеї життєтворчості система підготовки передбачає постійну активну навчально-пізнавальну діяльність студента (схема 2.5), тому переорієнтована з інформаційної на особистісно-діяльну та на самовдосконалення.

Активізація навчально-пізнавальної діяльності студента

Логіка засвоєння знань та системний характер навчання створюють умови, за яких *майбутній учитель щоразу піднімається на новий рівень активності, тим самим удосконалюючи свою підготовку* [107]. Цьому сприяють різні форми аудиторної і самостійної роботи (пасивна, активна, інтерактивна) та види навчально-пізнавальної діяльності студентів, що поєднують теорію та практику. У підготовці учителів літератури під час лекцій, навчальних ситуацій, розв'язання різного типу навчальних задач акцент робиться на такій інформації, з якої у студентів вибудовується «система вимог» (за Ю. Швалбом) і послідовність дій, котрі в ході рефлексії усвідомлюються як зразок і план діяльності. Навчально-професійні задачі, які студенти розв'язують під час аудиторних занять, мають на меті *поетапність підготовки, опанування способами практичної діяльності, переорієнтацію з інтересу до інформації про життя письменника на процес її ефективного опрацювання та застосування у навчанні учнів* (схема 2.6). Систему знань забезпечує **аудиторна та самостійна навчально-пізнавальна робота студентів**. Відпрацювання навичок доцільно проводити аудиторно з необхідною корекцією викладача, особливо з виявлення автобіографічних паралелей за допомогою концептів та побудови аксіосфери (письменника, уроку літератури). Практичне застосування знань та умінь відбувається аудиторно, самостійно, під час педагогічної практики.

Поетапність підготовки студентів

Система підготовки студентів передбачає взаємопов'язану та цілеспрямовану діяльність викладача і студента, тому важливим є питання методів та прийомів навчання. У науці наявна велика кількість підходів до визначення методів навчання та їх систем (І. Лернер, М. Скаткін, М. Данилов, Б. Єсіпов, С. Петровський, В. Паламарчук, М. Махмутов, А. Алексюк, Г. Ващенко, Ю. Бабанський, І. Харламов, С. Шаповаленко та ін.). Кожна із систем зорієнтована на певний чинник (джерело знань, засоби навчання, характер пізнавальної діяльності, взаємодію викладача і учнів, логіку передачі та сприймання навчальної інформації тощо), а тому не є досконалою. *Викладач методики виконує різні види роботи на занятті* (навчальну, методичну, організаційну, наукову, корекційну, контролюючу) і використовує такі **загальнопедагогічні методи навчання** (за класифікацією Ю. Бабанського):

- **стимулювання і мотивації студентів** (постановка проблемних питань; інтрига, завдання дослідницько-пошукового, проблемного, порівняльного, моделюючого та творчого характеру, використання принципу незавершеності, різних видів візуальної наочності, звернення до досвіду тощо);

- **організації навчально-пізнавальної діяльності студентів:**

- організація проблемного та інтерактивного навчання на занятті, діалогу, тренінгу, змагання груп, самопідготовки студентів в системі різних форм навчання, «перевернутий клас»;

- забезпечення консультування та корекційної допомоги у виконанні

практичних вправ, визначенні домінанти, концептів, життєсфери та аксіосфери письменника,

- інформування про біографію як жанр, її джерела та технологію її вивчення, застосування знань під час навчання учнів, концептуальної інтерпретації, домінанти, порівняльного аналізу, наскрізної теми;

- **контролю ефективності навчання** (підготовка тестів та перевірочних завдань на виявлення (самовиявлення) необхідних знань, умінь, ціннісних установок педагога щодо роботи з біографією письменника і організації навчання учнів).

Відповідно до логіки вивчення літератури як навчальної дисципліни та методів М. Кудряшова доповнено й уточнено використання традиційних прийомів і видів навчальної діяльності студентів, розроблено специфічні інноваційні **методичні прийоми формування готовності студентів до викладання біографії письменника** (сміслоціннісної діяльності, модальності, «нанизування», «проекції», моделювання соціокультурного образу країни, життєсфери митця, аксіосфери письменника, аксіосфери уроку тощо) [94, с. 185] (табл. 2.1). Система підготовки майбутнього педагога передбачає зміну акцентів у роботі викладача методики – з транслятора (лектора) на керівника процесу навчання студентів, з пасивної на активну та інтерактивну форми навчання.

Бажаний результат підготовки буде досягнуто за умов:

- свідомої вмотивованості студентів (морально-психологічної готовності) засвоювати знання про мету, завдання та ефективні способи використання життєпису письменника на уроці літератури в ЗНЗ;

- активної пізнавальної діяльності студентів, інтеграції знань з різних наук, емпатійного засвоєння професійно значимих цінностей;

- діалогічної форми побудови занять та створення під час них ситуацій морального вибору для визначення особистісної позиції майбутнього учителя;

- відкритого комфортного педагогічного середовища, що поєднує

Таблиця 2.1

Методи формування готовності студентів до вивчення біографії письменника

Методи навчання літератури (за М. Кудряшовим)			
Творч. читання	Дослідницький	Евристичний	Репродуктивний
Прийоми роботи з біографією письменника			
Мовчки/вголос, виразне (листів, спогадів, цитат), вибіркове (про яскраві події життя, країну, захоплення), творчокритичне (інтерпретаційне), коментоване, повторне читання	Система запитань, постановка проблемного питання, дослідницького завдання (<i>порівняння життєпису і твору письменника, критичної літератури, їх аналіз, узагальнення</i>); оцінка та «нанизування» фактів біографії; визначення тем виступів, творчих дослідницьких робіт	Бесіда, діалог, бесіда за прочитаним, постановка проблеми / системи запитань за життєписом письменника, <i>порівняння біографій, портретів, цитат</i> , «проекція» моделі самореалізації особистості на життя письменника	Емоційна розповідь, лекція-презентація, застосування нотаток, жанри повідомлення, алгоритми роботи над образом, з портретом, аксіосферою
Навчально-пізнавальна діяльність студентів			
Сприйняття біографії	Аналіз і самостійне опрацювання життєпису та твору митця	Поглиблене засвоєння (співтворчість)	Засвоєння та відтворення знань
Види навчальної діяльності студентів			
З джерелами біографії	З біографією та твором письменника	Творчі	Організаційні
<i>Аналіз та відбір біографічного матеріалу з різних джерел; робота з біографічними словниками, складання плану, запис цитат про погляди митця; порівняння автобіографій, біографій, портретів; відтворення життєсфери і аксіосфери письменника, соціокультурного образу країни</i>	<i>Пошук аналогій, автобіографічних паралелей; виявлення загальнолюдських, суспільних, національних, особистісних цінностей, наскрізної теми, концептів (сміслоцінна діяльність), визначення домінуючої риси характеру (діяльності) автора, трикутник модальності, «нанизування смислів»; підготовка на їх основі навчальних ситуацій та завдань для учнів</i>	<i>Пошук ідей, написання повідомлень різних жанрів про митця; відтворення його образу; написання конспекту / плану уроку з використанням домінант; підготовка гри, схем, ментальних карт, плакатів, буктрейлерів за біографією письменника за допомогою ІКТ; розробка різних за формою уроків</i>	<i>Проведення майстер-класу (аудиторно), різних за формою уроків (педпрактика), тематичної дискусії про письменника, презентації його життя; спостереження, аналіз/самоаналіз уроку, ефективності введення біографії митця у зміст заняття</i>

алгоритми роботи і варіативність рішень (біографію письменника можна повідомити по-різному в залежності від віку слухачів, обставин, творчості та здібностей студентів);

- поєднання індивідуальної і колективної, активної та інтерактивної, аудиторної та самостійної форм навчально-пізнавальної діяльності, класичної методики і сучасних інноваційних педагогічних технологій;

- ефективного використання біографіки та системи цінностей для професійного та особистісного розвитку студента;

- практико-орієнтованого характеру усього процесу професійної підготовки майбутніх учителів літератури [128, с. 41].

Технологічний підхід до формування у студентів-філологів готовності до вивчення з учнями історії життя письменника передбачає ефективне використання активної та інтерактивної форм навчання, при яких набуття знань, умінь і навичок студентів дає максимальний результат. Система підготовки студентів вперше поєднує психолого-педагогічні та аксіологічні засади навчання, відомі педагогічні та авторську технології навчання. Технології навчання спрямовані на засвоєння теоретичних знань та розвиток і удосконалення практичних навичок роботи з біографією письменника, підготовку та проведення на її основі уроку. Інноваційні педагогічні технології у системі виступають як засіб навчання, елемент когнітивної складової для майбутньої роботи з учнями у школі, спосіб визначення етичних та фахових цінностей майбутніх учителів літератури. Інформаційні технології виступають навчальним середовищем та засобом навчання – інструментальними орієнтирами діяльнісно-вольової сфери. У такий спосіб набуваються внутрішня позитивна мотивація до діяльності, впевненість у своїх знаннях та уміннях, відчуття себе педагогом і наставником, самовизначення шляхів майбутньої діяльності, самоорганізація дій, здатність поєднувати особистісні, суспільні та загальнолюдські цінності з метою уроку (емоційно-ціннісна складова).

Технології контролю спрямовані на виявлення рівня засвоєння знань і сформованості практичних навичок студентів, вмотивованого та ціннісного ставлення до навчання, виконання завдання, особистості письменника, учнів. *Поточний контроль* здійснювався під час проведення практичних, лабораторних занять. Його мета – перевірка рівня теоретичної підготовки студентів та готовності до виконання конкретних завдань за біографією зарубіжного письменника. Це – спостереження, опитування, перевірка викладачем виконання практичних завдань з підготовки повідомлень, навчально-методичних матеріалів, навчальних ситуацій, уроку, моделювання заняття з однокурсниками, проведення уроку з учнями під час педагогічної практики (визначені навчальними планами і програмами форми контролю навчальної діяльності студентів), тестування. *Підсумковий контроль* проводився з метою оцінювання результатів навчання студентів на певному освітньо-кваліфікаційному рівні або на окремих його етапах у формі екзамену, заліку або диференційованого заліку. Технології контролю передбачають *самоконтроль* (самооцінювання) і *взаємооцінювання*. Моніторинг навчально-пізнавальної діяльності студентів здійснювався на усіх етапах підготовки за допомогою визначених **критеріїв**: професійні компетенції та базові наукові уявлення про розвиток та соціалізацію особистості, її зв'язок із розвитком суспільства, знання про джерела біографічної інформації, мету та обсяг на уроці, шляхи вивчення; знання і розуміння системи цінностей, етичних норм поведінки стосовно інших людей та їх особистої інформації; креативність, здатність до системного та критичного мислення, дослідницької діяльності, управління навчанням інших; навички пошуку інформації про митця, автобіографічних паралелей, підготовки та презентації повідомлень життєпису різних жанрів відповідно до віку учнів, теми уроку і програмового твору, розробки завдань для учнів, навчально-методичного забезпечення за біографією письменника та різних форм занять. Система передбачає тісний зв'язок мотивації, контролю, рефлексії власних досягнень, спрямованості на самопізнання, самоідентифікацію, самовдосконалення та самоосвіту. Студенти, як майбутні педагоги, «проживають» результативність власної діяльності під час практики, в проблемних ситуаціях

пошуку рішень. *Самопідготовка* передбачає різні види пошукових, дослідницьких та творчих завдань, вправ на порівняння, аналіз, узагальнення. Швидкість та ефективність виконання завдань програмують їхній подальший професійний розвиток і самооцінку. Запропонована система розкриває загальнопедагогічний процес підготовки, адже без розуміння усіх складових впливу на особистість студента неможливо вирішити проблему його якісної підготовки. Система підготовки майбутніх вчителів літератури до шкільного вивчення біографії письменника забезпечує ефективність впровадження розробленої технології формування спеціальної методичної компетентності.

Авторська методична система реалізує такі **функції**:

- дидактичну (забезпечує спеціальну підготовку з методики вивчення біографії письменника, удосконалює загальну підготовку з методики вивчення літератури, навички навчальної діяльності тощо);
- аксіологічну (закладає систему ціннісних орієнтирів мисленнєвої та поведінкової діяльності учителя літератури);
- розвивальну (літературний розвиток і загальні уявлення про способи життя, життєві принципи та стратегії, їх реалізацію у мистецтві; навички роботи з біографією, побудови повідомлень про життєпис письменника, уроку літератури за допомогою наскрізної теми або домінанти);
- виховну (закладає основи готовності до постійного вибору у різних життєвих обставинах, професійної культури та толерантності до людей, критичного переосмислення досвіду митця, його персонажа, атмосфери навчального середовища);
- соціалізуючу (спрямована на здобуття досвіду професійної діяльності через спілкування, співпрацю та взаємодію з іншими);
- діагностичну (зорієнтована на визначені критерії контролю та самоконтролю знань, навичок і переконань студентів).

Отже, система формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями біографії письменника – це складний процес

взаємопов'язаних елементів підготовки, що містить усі необхідні складові: концептуальну, методичну, аналітичну, процесуально-діяльнісну, контролюючу та результативну. Система ґрунтується на інтеграції та досягненнях сучасної науки, її результативність забезпечує виваженість її змістового та процесуального наповнення, а ефективність упровадження передбачає оптимальне використання засобів і часу.

2.2.1. Когнітивна складова системи

Спрямованість змісту навчання при підготовці фахівця визначається об'єктом його діяльності і сферою застосування його праці (ДК 003:2010 Національний класифікатор України «Класифікатор професій»). Об'єктом діяльності учителя зарубіжної літератури є літературний розвиток учнів. Вивчення біографії письменника – вагомий чинник їхнього розвитку, обов'язковий елемент підготовки до сприйняття та аналізу програмового твору. Це передбачає знання педагогом джерел біографії, її видів та витоків, шляхів і способів її вивчення, виявлення автобіографічних паралелей, вимог до підготовки повідомлення про письменника та навчально-методичних матеріалів за його життєписом.

Теоретичні засади вивчення життєпису письменника передбачають увагу до філософських, історико-культурологічних та психолого-педагогічних засад вивчення біографії людини, літературознавчих розвідок та досліджень цього питання у методичній науці (табл. 2.2). Когнітивна складова підготовки студентів ґрунтується на методологічних засадах теорії пізнання (самопізнання) іншої людини, життєвої активності особистості (соціалізації, життєтворчості), взаємозв'язку життя особистості і суспільства, життя та творчості, ціннісного і подієвого розвитку людини, її мислення і мовлення. Ці базові положення лежать в основі професійного зростання студента, у змісті навчальних матеріалів з біографії письменника. Отже, зміст навчання стає особистісно значимим для майбутнього педагога, а відтак і для його учнів.

Когнітивна (знання) підготовка студентів

Теоретичні засади вивчення життєпису письменника		
Психолого-педагогічні засади розуміння особистості та її життя	Методика вивчення біографії письменника	
<ul style="list-style-type: none"> - структура особистості; - подієва та прихована біографія; - вікові етапи життя людини; - фактори впливу на долю людини; - світоглядні цінності особистості; - зв'язок мислення і мовлення 	<p>Теоретичні засади вивчення життєпису письменника у науці :</p> <ul style="list-style-type: none"> філософські; історико-культурологічні; літературознавчі; методичні 	<p>Практичні засади вивчення біографії письменника в школі</p>

В основі когнітивної складової підготовки студентів до вивчення біографії письменника лежать:

- основні положення про взаємозв'язок особистісного та суспільного (Сократ, Прокл, Г. Гегель, Х.-Г. Гадамер, Е. Гуссерль, Д. Дьбюї, К. Ясперс, К. Альбуханова-Славська, М. Беляєва, В. Іванов та ін.), які в особі письменника реалізуються на рівні свідка подій, носія мови, національної культури, світогляду;
- філософські та психолого-педагогічні розвідки про єдність мислення та мовлення (С. Раппопорт, М. Бахтін, Л. Виготський, Л. Вітгенштайн, О. Потебня, С. Рубінштейн, І. Чивилева та ін.), розвиток творчого мислення (В. Моляко, В. Андрєєв, С. Сисоєва, Н. Посталюк та ін.), які допоможуть віднайти особливості світогляду та художнього мислення митця, їхнє відображення у семантичному полі твору, автобіографічні паралелі між життям та твором письменника;
- біографічний метод дослідження в системі гуманітарних наук допоможе визначити методичний інструментарій (конкретизувати критерії відбору біографічної інформації, вибудувати схеми роботи над життєвим простором письменника, його системою цінностей, літературним портретом), що зробить систему підготовки майбутніх учителів літератури ефективною;
- літературознавчі розвідки у дослідженні теорії біографічного жанру та методів вивчення біографії як тексту виступатимуть інформаційно-

ілюстративною базою та основою формування практичних навичок студентів з розпізнавання і творення біографічних повідомлень;

- загальнотеоретичні напрацювання в методичній науці з вивчення окремих складових біографії письменника (Т. Браже, Н. Волошина, В. Гладишев, В. Дробот, Л. Мірошниченко, Ю. Михайлова, Г. Токмань, О. Родіонова, Б. Степанишин, В. Уліщенко та ін.) дозволять узагальнити напрацювання з цього питання в єдину систему знань, необхідних для підготовки учителя до вивчення з учнями життєпису митця.

Філософію пізнання і психолого-педагогічні засади розуміння особистості та її життя начитують студентам на I курсі. Проте обсяг і широка спрямованість курсів філософії, загальної та вікової психології і педагогіки «розпорошують» ключові позиції, необхідні для вивчення біографії письменника, а до 4 курсу і засвоєне з методики викладання літератури зовсім губляться на фоні інших знань. Вважаємо за доцільне у певний спосіб актуалізувати базові знання студентів не тільки для глибшого засвоєння етапів життя творчої особистості, а передусім для розуміння «ключів» аналізу біографії та технології її вивчення з учнями.

В основу розробленої когнітивної системи закладено ідею про те, що біографія людини – це шлях її соціалізації і самореалізації у житті, на який впливають суспільні та особистісні фактори (зміни особистості на різних етапах її розвитку і суспільства, стадії життєвого шляху, співвіднесення особистісного та соціального, свободи у творенні власної долі, зв'язок особистості з її народом, національною культурою, епохою). Знання факторів впливу на становлення творчої особистості – представника іншого історичного та культурного середовища, мети та принципів їх застосування у практиці вивчення програмового твору зарубіжного письменника у школі – основні напрями теоретичної підготовки майбутнього учителя літератури. Нова логіка побудови змісту навчання веде до значних позитивних змін у професійній підготовці студентів.

Соціологічна онтологія життєвого світу визначається тріадою – культура, суспільство та особистість [446]. Особистість виступає складовою тріади і

водночас надає їй життя, сенсу і пов'язує її з природою, працею, мистецтвом, спілкуванням, адже суспільство – це середовище комунікації та цінностей (Ю. Хабермас) [167; 446]. Кожне суспільство створює для людини своє специфічне ціннісно-сміслові середовище, яке впливає на неї і формує її як особистість. Історично життєвий світ особистості визначається часовими межами, мірою засвоєння нею культури людства та значимості для суспільства, тісно сплітається з долею конкретного суспільства, народу, держави. Соціальне вивчення особистості не враховує індивідуальне; просопографічне дослідження за основу бере певний вид діяльності, поєднує історію, соціологію та теорію пізнання, але не враховує вплив культури. *Життєвий простір письменника нами розглядатиметься, по-перше, як приналежність до багатьох, як набуття соціально значимого досвіду в межах загальноприйнятих норм, цінностей, культурних традицій та суспільної думки свого часу* [358]. Науковці, говорячи про «середньовічну людину», «людину бароко», «людину романтизму», мають на увазі людину соціокультурну. Тому в основі підготовки студентів лежить соціокультурне вивчення біографії письменника з позиції взаємозв'язку особистості, суспільства і культури, зокрема на рівні «системи цінностей, зразків поведінки, <...> ставлення до природи...» [304, с. 54]. По-друге, життєвий простір письменника розглядатиметься як *світ неповторної особистості*. Це передбачає аналіз активності письменника у взаємодії з іншими, його особистісної та творчої еволюції; відповідності або невідповідності його самосвідомості типу суспільства, в якому він жив. По-третє, *особисте і суспільне певного періоду вимірюється системою загальнолюдських цінностей*. Тому у рекомендаціях студентам та алгоритмах їх пізнавальної активності «акцент робиться на стійкі, усталені, повторювані риси буття і свідомості людей, <...> стан середовища» [272, с. 48] та систему особистісних ціннісних орієнтирів.

На думку психолога ХХ ст. В. Франкла, особистість можна уявити у формі тримірної моделі нерозривної цілності фізичного, психологічного та духовного. Після фашистських концтаборів, втрати рідних і звільнення з табору Дахау вчений вбачав сенс власного життя у допомозі іншим знайти сенс у житті. Він

вважав, що «той, хто знає, для чого жити, може витримати будь-що» [409, с. 132]. Основою мотивації людини, за В. Франклом, є прагнення смислу, обґрунтування свого існування, його зв'язку з іншими людьми та світом. До сфери духовного (ноетичного) науковець зараховує прагнення смислу, ідеали, свободу вибору, натхнення, здатність любити, совість, відповідальність, гумор, інтуїцію. Визначені Франклом *три складові ядра особистості* (свобода волі, воля до смислу, смисл життя) можемо виявити у біографії та творі письменника через концепти «свобода», «воля», «сене».

Загальні закони розвитку природи, особистості і суспільства; індивідуальне та типове, суспільно зумовлене та загальнолюдське розуміння сутності буття людини, його зв'язок з мисленням і мовленням поєднує гегелівська діалектична тріада взаємозв'язку (одиничне–типове–загальне; суб'єктивне–об'єктивне–абсолютне тощо). Тріада життєвого простору людини, її світоглядно-ціннісної позиції та творчості ляже в основу технології вивчення біографії письменника як трикутник модальності.

Спілкування дозволяє людині соціально об'єктивувати (а письменнику – художньо відтворити) свій індивідуальний досвід, тому у змісті навчання враховано *зв'язок сприйняття світу, мислення та мовлення як на рівні підготовки студентів, так і на рівні вивчення конкретного письменника*. Як зазначає С. Рубінштейн, «наше пізнання об'єктивної дійсності починається з відчуття і сприймання. Від відчуття і сприймання воно переходить до мислення» [373, с. 360]. Кожна людина осмислює об'єктивні явища по-своєму. Письменник це робить через художні образи («художнє бачення»). Це дозволяє встановлювати паралелі між життям і твором письменника. Філософське та психолого-педагогічне обґрунтування взаємозв'язку життя особистості і суспільства, життя та творчості, мислення і мовлення дасть можливість студентам побачити очевидні паралелі між біографією письменника та його творами, що створить умови для якісної підготовки студентів, повноцінної реалізації функцій біографії у проведенні уроку, сприятиме літературному розвитку учнів, стане ефективним засобом впровадження основних змістових

ліній літературної освіти (емоційно-ціннісної, літературознавчої, культурологічної і компаративної). Робота над образом у перекладному творі має враховувати вплив перекладача [60, с. 134], тому передбачає пошук концептів.

Поняття автора – важливий етап у розвитку літератури та науки [411, с. 12]. Відтворити образ письменника, «вдихнути в нього життя» на уроці – важливе завдання учителя літератури. Тому у підготовці студентів вагому роль відіграють увага до індивідуального, пошук витоків своєрідного художнього мислення письменника. «Біографія – це ключ до творчості, до розгадки феномена митця і культурного феномену народу» [165, с. 181-182]. Саме вона пояснює спосіб мислення митця, його глибину та здатність бачити суть речей і явищ. Загальна лекція про біографію людини як предмет дослідження у науці має розкрити її історико-культурне, соціокультурне, психологічне та педагогічне обґрунтування. Інші аудиторні заняття навчають студентів методичних засад підготовки та презентації образу письменника та його життя, організації відповідної роботи з учнями.

Світова література сягає своїм корінням національних літератур. Письменники живуть у різні епохи та в різних країнах, традиції яких можуть істотно відрізнитися між собою. Для аналізу соціокультурних форм поведінки людини традиційно використовують історичний підхід (П. Жане «Психологічна еволюція особистості»). Проте теоретична підготовка студентів передбачає вивчення біографії письменника та його творів у контексті конкретної культури, за можливості – її мовного середовища. Саме тому оцінка біографії і творів письменника учителем відбуватиметься як продукту конкретної культури («голосу культури...»), «образного сприйняття слова через усвідомлення його духовних смислів і відтінків» [226, с. 428], мисленнєвої активності (світоглядної, духовно-моральної, естетичної) і мовної діяльності особистості (історико-культурологічний та лінгвокультурологічний контексти), як тексту.

Науковці вказують на тісний зв'язок мислення і мовлення: «Речення є образом дійсності <...> речення є описом стану речей <...> речення повідомляє нам про певну ситуацію, отже його зв'язок із ситуацією має бути важливим» [22,

с. 37, 38]. Дослідження С. Раппопорта, М. Бахтіна, Л. Виготського, Г. Костюка та інших переконують, що «в єдності з розвитком абстрагуючого й узагальненого мислення відбувається <...> перехід до вищих рівнів мовлення» [70, с. 236]. Філософ Л. Вітгенштайн пояснює це тим, що «можливість усіх порівнянь, усієї образності нашої мови полягає у логіці відображення» [22, с. 37], яку він називає *законом проєкції* (тому симфонію читають з партитури або відтворюють з лінії грамофонної платівки). Отже, можна зробити висновок, за яким пізнання і мовлення перебувають у тісному взаємозв'язку. Тексти письменника та його біографів допоможуть «проникнути у приховану від нас сферу ментальності, яка визначає спосіб будови світу у тій чи іншій культурі» [324, с. 6], визначити ідеаційність (приналежність до певного типу світоглядних суперсистем (тео-, антропо-, соціо- чи націоцентричної)), реалізувати діалог культур. Біографія як текст використовує фонетичні, лексичні, граматичні мовні форми, тому спрямовує нас до лінгвістики.

Концептний підхід у роботі з біографічним текстом [350] поєднає різні контексти та скерує студентів на *пошук спільних для різних народів уявлень про щастя, працьовитість, правду, сміливість, мужність та інші моральні якості, поціновувані людьми у всі віки; відмінного в ідеалах, способі життя, традиціях та їхньому впливі на формування особистості, її світосприйняття*. Важливими у цій діяльності є усвідомлення «спадкоємності культури, що зберігає споконвіків усе те найкраще, духовно нетлінне, що виробило людство» [159, с. 180-181], системність мислення та духовний розвиток майбутнього педагога. Ефективність підготовки студентів забезпечать літературознавчі розвідки конкретних біографій як джерела інформації, зразків біографічного жанру, а також діалогічність занять, світоглядний плюралізм, компаративність. Студенти будуть знати основні вимоги до роботи над біографією письменника, зрозуміють роль епохи та національної культури у його світогляді, особливості їхнього впливу на життя митця, знатимуть поняття «концепт» та способи його використання в методиці вивчення біографії письменника. Це переорієнтує майбутніх педагогів з накопичення літературознавчої та культурологічної інформації на опанування

методикою їхнього застосування.

Методологічною основою розробки методики підготовки студентів стануть засади біографічного методу досліджень, яким майбутні педагоги мають оволодіти. Біографічний метод використовується у різних науках (філософії (соціології), історії, літературознавстві, психології) для опису типової структури життєвого шляху колективної біографії окремих поколінь або реконструкції життєвого світу особистості на основі вивчення її документів (листування, щоденників, автобіографій та ін.). Біографічний метод має широке поле дослідження: «історій життя», «життєписів», переживань особистості (Н. Дензін) [441, с. 183], мотивації її соціальної поведінки (сімейні обставини, спадковість, спосіб життя, контакти, переломні моменти життя, ступінь зв'язку з природою) (У. Хеллінг) [449], осмислення структури діяльності (В. Дільтей) [443, с. 246] тощо. Увага до біографічного методу в системі наук допоможе виокремити критерії відбору біографічної інформації, окреслити життєвий простір письменника (життєсферу), зрозуміти його спосіб життя і твори, тобто «у якій формі ця особа інтерпретує ці переживання» [441, с. 183]. Це дасть можливість вибудувати його особистісну характеристику та творчий портрет. У такий спосіб студентами засвоюються необхідні знання, забезпечується основа для практичної роботи над біографією письменника з учнями.

Біографічний метод працює і на удосконалення студентом себе через свідоме або неусвідомлене прагнення до пошуку в житті іншої людини орієнтирів для побудови власного життєвого шляху. Тому теоретична підготовка студентів передбачає не тільки увагу до біографіки письменників та знання методики її вивчення, а й робить *акценти на знаннях, які сприятимуть формуванню особистості майбутнього педагога* (структура особистості, її ціннісні орієнтири, цінності життя та освіти, вікові інтереси учнів, відмінності сприйняття іншої людини у підлітковому віці та в період ранньої юності). Особистісно зорієнтована спрямованість змісту навчання на студента (Сократ «Пізнай самого себе», Г. Злобін «Дорога до інших – дорога до себе») забезпечить умотивованість і, як наслідок, ефективність підготовки студента до вивчення

біографії письменника.

Загальнотеоретичні напрацювання провідних науковців-методистів (Т. Браже, Н. Волошина, В. Гладишев, В. Дробот, Л. Мірошниченко, О. Родіонова, Г. Токмань, Б. Степанишин та ін.) містять ключові положення про шляхи вивчення біографії, її складові, жанри, зв'язок з літературним краєзнавством, автобіографічною літературою, мотивацією учнів до читання; окреслюють окремі способи відбору інформації; пропонують різновекторні рекомендації учителю з цього виду роботи з учнями середніх та старших класів. Когнітивна складова підготовки студентів до вивчення біографії письменника узагальнить напрацювання в єдину систему знань, необхідних для повноцінної роботи учителя з учнями над життєписом митця під час вивчення зарубіжної літератури.

Лекція – це основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, під час якої відбувається системний науково обґрунтований виклад обов'язкового для засвоєння студентами теоретичного матеріалу (методологічні засади вивчення біографії, складові життєсфери, методика викладання біографії у школі (шляхи, принципи, обсяг, джерела інформації, способи засвоєння, жанри, види роботи, місце біографічної інформації на уроці, прийоми введення біографічних матеріалів у структуру уроку, способи виявлення автобіографічних паралелей, роль біографії на уроці (пізнавальна, розвивальна, виховна, комунікативна, світоглядна, аксіологічна, інтегруюча), види уроків з використанням біографічних матеріалів, види завдань та засоби реалізації, умови використання сучасних інноваційних технологій під час вивчення життєвого шляху та творчості письменника). Під час лекцій мають бути реалізовані та задіяні усі компоненти професійної готовності – мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оціночний (*студент повинен чітко зрозуміти, що він має знати, для чого йому необхідно це знати, з якою метою і як цю інформацію про життя письменника використовувати у практиці роботи, які одночасно задіяти емоційно-вольові зусилля і оціночні критерії, щоб учні зацікавились, прочитали і зрозуміли твір письменника*).

Нами розроблено експериментальну систему занять «Вивчення біографії

письменника» університетського курсу «Методика викладання зарубіжної літератури», яка забезпечить необхідний обсяг знань та умінь майбутніх учителів зарубіжної літератури (табл. 2.3). Розділи дослідження, їх зміст співвідносяться із зазначеною системою занять і розкривають основні її положення.

Таблиця 2.3

Вивчення біографії письменника

Тема	лекції	лабор.	практ.	сам.р.	разом
1. Біографія людини як предмет наукового інтересу	2		2	2	6
2. Біографічний метод дослідження та критерії відбору інформації про письменника. Автобіографізм як відображення зв'язку життя та творів митця	2	2	2		6
3. Біографія письменника в системі загальних знань учителя-філолога (цінності життя, уроку літератури, методів навчання)	2	2		2	6
4. Типи та форми занять з використанням біографії письменника, види завдань з вивчення його життєпису	2	2	2	2	8
5. Образ письменника та його літературний портрет	2	2		2	6
6. Повідомлення учителя про особистість та життя письменника (жанри та вимоги до слова)	2	2		2	6
7. Підготовка уроку зарубіжної літератури із застосуванням біографічних матеріалів	2	4			6
8. Використання сучасних педагогічних стратегій у вивченні з учнями біографії письменника	2	2		2	6
Разом	16	16	6	12	50

Учитель літератури має володіти науковими підходами до пошуку і аналізу

біографічної інформації та вміти ефективно використовувати її у навчальному процесі з учнями, цьому сприятимуть чітко продумані лекційні заняття. Усі теоретичні положення мають обговорюватися на семінарських заняттях та практично відпрацьовуватися студентами, тому у їх підготовці значно зросла кількість аудиторних лабораторно-практичних занять, завдань для активної пізнавальної практичної діяльності. Зазначена кількість годин є рекомендованою. Вважаємо, що обсяг зазначених занять є тим базовим мінімумом, який забезпечить необхідну підготовку студентів. Години практичних занять важливі для проговорення основних теоретичних положень та виявлення можливих суперечностей у знаннях студентів. *Розроблена система реалізує важливу складову підготовки учителя з методики викладання літератури, тому не може бути запропонована на самостійне вивчення або як курс за вибором.*

Когнітивна складова реалізує теоретичну підготовку студентів з методики вивчення біографії письменника. *Життєпис митця розглядається як складова єдиної системи методичних знань і передбачає проектування змісту біографії в конкретні педагогічні завдання, схеми побудови завершеної логічної системи уроку, способи аналізу життєвого світу митця, побудови його образу та характеристики, встановлення взаємозв'язків між життєписом та твором письменника. У результаті когнітивної підготовки **студенти мають знати:***

- зміст поняття «біографія» (життєпис);
- жанри та види біографії та її роль на уроці;
- як практично використовувати біографічний метод у підготовці до уроку;
- що таке автобіографічні паралелі і як їх ефективно виявляти;
- як самому вибудувати образ письменника і навчити цього учнів;
- як проаналізувати життєвий простір письменника;
- як поєднати історико-культурологічні знання, програмовий твір і життєпис письменника;
- як побудувати аксіосферу митця;
- шляхи та особливості вивчення біографії письменника в школі;
- як обрати ефективний метод вивчення біографії з учнями;

- вікові особливості сприйняття учнів середньої та старшої вікових груп, їх інтереси;

- як створити достовірне, цікаве і нешаблонне повідомлення про митця;

- як працювати з портретом;

- як зацікавити учнів особистістю письменника та його твором через практичні завдання;

- як ввести біографію письменника в єдину логіку заняття (аксіосфера уроку, використання домінанти).

Когнітивна складова підготовки студентів також розвиватиме різні види мислення (аналітичне, критичне, асоціативне, творче), вмотивує до індивідуального пошуку, практичної реалізації знань.

2.2.2. Практиологічна складова системи

Практичні навички педагогів вказують на їх компетентність та здатність надавати якісні освітні послуги. Несформовані у майбутніх учителів літератури вміння різновекторного вирішення педагогічних завдань з вивчення біографії письменника та їхньої ціннісної оцінки є бар'єром, який цікавий матеріал про життєпис видатної особистості перетворює на сухий фактаж. Уміння – це готовність і здатність застосовувати знання на практиці, у дії (І. Зязюн). *Здатність до продуктивної діяльності може бути розвинена тільки в умовах продуктивної діяльності.* Репродуктивність не забезпечує практичний розвиток особистості (С. Рубінштейн, А. Леонт'єв, М. Дьомін та ін.). Тому практиологічна підготовка має допомогти студенту пройти шлях від репродуктивного до продуктивного та творчо-моделюючого рівня [128, с. 41].

Знання здобувають, а практичні навички та переконання формують у процесі активної самостійної практичної діяльності. Це передбачає акцент на різних видах практичної аудиторної та позааудиторної самостійної роботи студентів: різні види читання, робота з текстом, різними джерелами інформації, моделювання, написання повідомлення тощо [132, с. 111]. Практиологічна складова системи формування готовності студентів до вивчення біографії

письменника допоможе подолати перевагу теоретичної підготовки над практичною, якщо спрямувати роботу над датами і етапами життя на виявлення неповторного, цікавого і співзвучного сучасному у житті та творчості митця, на організацію навчання інших. Практиологічна підготовка майбутніх учителів – це система навчально-методичної аудиторної і позааудиторної, науково-методичної та самостійної роботи, під час якої студент самостійно здобуває знання та формує **практичні навички ефективного вивчення біографії письменника** (*пошуку і відбору біографічної інформації, її систематизації, встановлення автобіографічних паралелей, витоків творчості письменника, роботи з портретом, моделювання образу письменника, побудови його життєсфери та аксіосфери, опису світогляду, повідомлення про митця, навчально-виховного процесу зі школярами, відбору ефективних методів і засобів вивчення життєпису письменника та його твору*).

Перехід від начитування лекцій (інформування) до активних методів і форм навчання [109] вимагає додаткової підготовки викладача з методики вивчення літератури, використання ним системи вправ, що передбачає різнорівневі за складністю, різноспрямовані за метою та комплексні завдання з набуття студентами спеціальних навичок.

Проблему класифікації методичних завдань розглядали у своїх дослідженнях Г. Балл, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Лернер та ін. Психологічні засади задіяного мислення досліджували Д. Богоявленський, Л. Гурова, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Л. Рубінштейн та ін. Розроблена система практичних вправ сприятиме розвитку логічного мислення студентів, а способи їх розв'язання забезпечать набуття необхідних навичок та професійної компетентності. Мета методичних завдань полягає у формуванні готовності майбутніх педагогів до вивчення з учнями біографій письменників – набуття студентами практичних умінь опрацьовувати біографічні матеріали, відбирати ефективні методи, прийоми та види навчальної діяльності учнів; виявляти автобіографічні паралелі та використовувати спільну доміную у системі «біографія письменника – твір автора – ідея заняття» та у розробці уроку тощо.

Нами розроблено експериментальну авторську класифікацію методичних завдань для підготовки студентів. Її роль – якісне наповнення практиологічної складової професійної підготовки майбутніх педагогів.

Класифікація завдань для студентів:

- **за рівнем складності:** *прості* (пошук біографічної інформації, побудова системи запитань за інформацією про письменника тощо), *складні* (створення навчальної ситуації та введення її у канву уроку, підготовка повідомлень різних жанрів про письменника і його життя, підготовка конспекту уроку, написання сценарію тощо);

- **за дидактичними цілями:** *розвивальні* (на розвиток певних умінь та навичок), *тренувальні* (на відпрацювання навичок), *контролюючі* (перевірка рівня набуття умінь та навичок);

- **за змістом:** *інформаційні, наповнюючі, організуючі, інтегровані;*

- **за спрямованістю:** *теоретичні, практичні* (стереотипні, діагностичні, творчі).

Наприклад:

- розвивальні – з набуття навичок пошуку і відбору інформації (інформаційні), підготовки навчального забезпечення (наповнюючі), організації навчання інших (організаційні);

- тренувальні передбачають неодноразове вправлення з виявлення студентами найефективніших методів, прийомів та форм вивчення біографій письменників учнями;

- стереотипні (алгоритмічні) завдання спонукають до діяльності відповідно до заданого алгоритму (відбір та аналіз інформації про письменника за планом (рубриками), робота з портретом, підготовка бесіди за запитаннями);

- діагностичні (контролюючі) мають на меті виконання завдань відповідно до заданого алгоритму з елементом часткового моделювання (наприклад, пошук автобіографічних паралелей через концепти у творі, створення проблемної ситуації, організація дискусії, створення навчальної ситуації та введення її у

канву уроку тощо);

- творчі завдання передбачають вибудовування нового, пошук нових рішень, потребують використання «великих масивів» оперативної та раніше засвоєної інформації, розкривають творче мислення майбутніх педагогів (підготовка повідомлень різних жанрів, розробка презентації, написання прес-релізу про митця тощо).

Пошук біографічної інформації – це просте розвивальне інформаційне стереотипне завдання; розробка навчально-методичного забезпечення уроку – практичне розвивальне наповнююче творче завдання, а написання конспекту уроку – це складне діагностичне інтегроване творче завдання.

Усі методичні завдання відповідно до складових системи мають бути когнітивні (про життєпис письменника, задум і написання твору, методику їх вивчення); праксеологічні (на формування практичних навичок); аксіологічні (на виявлення цінностей епохи, особистості, уроку, власної позиції, етичних узагальнень тощо). Суттєва особливість методичних завдань з формування готовності студентів до вивчення біографії письменника – їх узгодженість з метою майбутньої діяльності. Вони спрямовані, з одного боку, на напрацювання у студентів навичок роботи з біографічною інформацією, з другого – на управління навчально-пізнавальною діяльністю інших (організаційні).

Додаткова мета системи завдань та роботи викладача методики – *«переломити» свідомість студента з накопичення теоретичної та біографічної інформації позиції Я-студент (учень, виконавець) на Я-педагог – усвідомлення себе і свого призначення як учителя, вмотивовану підготовку на планування та проведення навчання учнів з вивчення життя та творів митця.*

Навчальні завдання (як похідні педагогічної діяльності) утворюють певну **логіку етапів практичної підготовки викладача та студентів:**

- 1) *аналітичний* (осмислення мети та завдань);
- 2) *моделюючий* (вибір способу діяльності студентів (учнів), який стане ефективним на шляху до результату);
- 3) *прогностичний* (прогнозування результатів: студенти (учні)

дізнаються..., навчаються..., зрозуміють...);

4) *проектувальний* (складання плану роботи, визначення проміжних завдань);

5) *технологічний* (розробка навчально-методичного забезпечення заняття);

б) *рефлексивний* (емоційно-оціночна перевірка результативності).

Студенту необхідно мати «універсальну» методичну підказку з організації практичної роботи:

- сформулювати навчальну проблему;
- конкретизувати необхідність пошуку невідомої інформації, актуалізації опорних знань з методики про способи діяльності;
- обрати план дій;
- застосувати знання, методичні уміння і навички в конкретній ситуації;
- проаналізувати досягнуті результати.

Методична підказка (як відбирати інформацію, запитати, пояснити, розповісти...) може бути стисло виражена вербальною формулою «Для чого? Як? Чому так?».

Навчальну діяльність студентів з формування готовності до вивчення з учнями біографії письменника можна звести до трьох видів:

- **репродуктивна** (на ознайомлення, засвоєння та відтворення знань та способів діяльності за чітко фіксованими алгоритмами і моделями роботи над біографією письменника, запропонованими викладачем);
- **продуктивна** (*пошукова* (акцент робиться на вибудовуванні власних стратегій роботи з інформацією про життя творчої особистості тощо), *дослідницька* (виявлення світоглядних переконань, аналіз біографічних досліджень (теорій та підходів), системне бачення зв'язків між суспільними подіями та життям письменника, життєвими колізіями та провідними темами творчості);
- **творчо-моделююча** (на моделювання навчального процесу та завдань як на рівні змісту, так і на рівні діяльності учнів, форми та способу повідомлення про життєпис митця (діалог, бесіда, подорож тощо), поєднання біографії письменника та його твору, аксіосфери митця і уроку літератури).

Практичне – це форма навчального заняття, під час якого викладач організовує *детальний розгляд окремих теоретичних положень з вивчення біографії*: методологічних засад досліджень життєпису письменника, шляхів проведення автобіографічних паралелей, зв'язків долі митця з культурно-історичним життям суспільства та програмовим твором, методів навчання та видів навчально-пізнавальної діяльності учнів з життєписом письменника. Це вид фронтального та індивідуального опитування, закріплення знань, здобутих під час самопідготовки. На занятті визначаються критерії пошуку та відбору інформації, особливості роботи з текстом, портретом, умови створення ефективної навчальної ситуації та введення її в структуру уроку, шляхи та ефективність застосування ІКТ-технологій під час вивчення біографії письменника.

Лабораторне – це форма навчального заняття, на якому студенти під керівництвом викладача імітують урок літератури у школі, експериментальним шляхом розвивають та перевіряють рівень навичок створення ними навчальних ситуацій, управління навчанням інших (рольова гра). Студенти відпрацьовують такі навички роботи з біографічною інформацією: відбір, пошук концептів, підготовка різних за жанром повідомлень про митця (розповідь, есе, спіч, прес-реліз та ін.), мультимедійної презентації, віртуальної подорожі (у країну, місто, робочий кабінет, музей письменника), інсценізації, прес-конференції тощо), побудова навчальних завдань, навчальних ситуацій уроку, написання конспекту заняття та позакласного заходу з використанням біографічних відомостей і домінант. Під час лабораторних занять майбутні учителі вчаться давати емоційно-ціннісну оцінку біографічним фактам, пов'язувати їх з програмовим твором, виявляти спільне на рівні життєвих цінностей, програмувати виховну лінію заняття, керувати навчанням інших, досягати мети уроку.

Самостійна робота – складова підготовки та один із шляхів засвоєння студентом навчального матеріалу. Традиційно реалізується у вільний від навчальних занять та зручний для студента час, поза аудиторією, інколи з урахуванням специфіки роботи в бібліотеці, архіві, музеї, Інтернеті. Вона передбачає підготовку студента до лекцій, семінарських занять, лабораторних,

практичних і контрольних робіт, виконання індивідуальних завдань, написання рефератів, курсових, захист проектів та дослідницьких робіт. Індивідуальні завдання виконуються студентом самостійно або з **консультацією викладача** (*розробити життєсферу / аксіосферу письменника, модель уроку за біографією письменника, плакат, таблицю автобіографічних паралелей тощо*). Допускаються випадки виконання комплексної роботи кількома студентами (наприклад, *робота над проектом «Дитячі захоплення сучасних учнів та їх ровесників – майбутніх відомих письменників»*). Вільний доступ до освітніх Інтернет-ресурсів, платформи дистанційного навчання Moodle, консультування викладачем через соцмережі та спеціально розроблені завдання підвищують ефективність їхньої самостійної підготовки. Тому студент має володіти ІКТ, навичками дослідницької діяльності, сам обирати зручний час для самостійної роботи, тривалість навчальної діяльності, темп засвоєння знань, необхідну кількість теоретичного матеріалу для виконання практичних вправ та тестів, звернень до теорії та практики тощо.

Отже, ефективно реалізується особистісно орієнтований підхід до підготовки майбутніх педагогів (самостійне здобуття знань, досвіду, розвиток пізнавальних та особистісних можливостей). Доцільно використовувати різні види індивідуальної самостійної роботи студентів (робота з різними джерелами біографічної інформації, її відбір, тренувальні вправи; підготовка повідомлень різних жанрів, навчально-методичного забезпечення заняття, конспекту уроку, сценарію виховного заходу з використанням інформації про письменника; дослідницько-пошукова робота з виявлення автобіографічних паралелей, соціокультурних впливів на світогляд письменника, його спогадів та висловлювань про ставлення до життя, творчість; опрацювання дистанційних курсів, спецкурсу з методики вивчення біографії, навчальних фільмів; використання ІКТ для аналізу шкільних електронних підручників та навчальних програм з означеної проблеми, створення електронної газети, навчального проекту, мультимедійної презентації; написання курсової роботи тощо).

Ефективне використання життєпису учителем літератури передбачає

сформованість навичок пошуку і відбору біографічної інформації, її систематизації, оформлення та творчого подання (повідомлення, коментар, публічний виступ, написання робіт різних жанрів); поєднання біографічних відомостей і матеріалів про історико-літературний процес; поєднання біографічних відомостей та твору письменника; проектної діяльності.

У процесі формування практичних умінь та навичок використовувалися усі доступні джерела біографічних відомостей (літературознавчі матеріали, методичні посібники та електронні сайти), on-lain та oflain спілкування (консультування); ефективно поєднувалися **різні інноваційні моделі навчання**: *контекстне навчання* (інтеграція навчальної, наукової, практичної діяльності студентів, імітації (інтерактивні вправи, навчальна гра, імітація навчального процесу у школі) *з практикою в школі*; *модульне навчання* (зміст структуровано на блоки з обов'язковими до них вправами і відповідним контролем) *з проблемним* (самостійне розв'язання студентом навчальних проблем та ситуацій, створених на занятті викладачем). Поєднання кількох моделей залежить від рівня мотивації студентів та готовності викладача працювати на результат і бути гнучким. За такої організації навчання зростає не тільки його ефективність, а й навантаження на викладача (нові вимоги до організації навчання студентів, змісту запропонованого ним матеріалу, збільшується час на підготовку та консультування). Поєднання різних моделей навчання студентів формує в них необхідні сьогодні навички самоосвіти, творчої та дослідницької діяльності [113].

Для реалізації науково-методичної підготовки студентів пропонуємо їм теми для виконання дослідницьких завдань, виступів на практичних заняттях, наукових студентських конференціях, форумах, круглих столах та для написання курсових і дипломних робіт (наприклад, «Автобіографічні паралелі у творі Джека Лондона та способи їх ефективного використання на уроці літератури», «Світогляд письменника у творах митця та в побудові уроку», «Біографія письменника в системі аксіологічних зв'язків уроку зарубіжної літератури», «Використання біографічних джерел у шкільному аналізі твору письменника», «Мистецькі витoki формування творчої біографії письменника та засоби її

вивчення в школі», «Історико-культурологічні засади вивчення з учнями старших класів біографії письменника на уроці літератури», «Позакласна робота учителя зарубіжної літератури з вивчення учнями біографії письменника» тощо). Важливо звернути увагу викладача методики вивчення літератури на формулювання тем – обов'язкове поєднання літературознавчого та методичного аспектів та прикладну спрямованість. Це не тільки спрямує до якісної роботи студента, розвитку його дослідницьких та методичних навичок, практикозорієнтованого досвіду, а й унеможливить запозичення чужої інтелектуальної праці.

У підготовці студентів до роботи з біографією письменника переважали активна та інтерактивна форми навчання, проблемний виклад матеріалу, науковий пошук, різноманітні форми самостійної роботи. Їхні переваги – мотивація навчальної діяльності, пошук студентами нових смислів і рішень навчальних проблем (активне здобуття знань), можливість створити і реалізувати ситуацію діалогу та співробітництва, максимально наблизити аудиторні умови до імітації шкільних, врахувати сприйняття своєї діяльності іншими. Інтерактивне навчання активізує засвоєння знань та набуття практичних умінь; діалогічна форма занять удосконалює мовлення майбутніх учителів, корегує зміст, форму та етичну площину презентації життєпису зарубіжного письменника.

Високу результативність підготовки студентів забезпечать робота зі схемами-зразками (над образом письменника, його світоглядом і життєсферою, аксіосферою уроку), звернення до концептів, пошук спільного у вивченні біографії та програмового твору, побудова навчальної ситуації і уроку.

Творчість – це не тільки мистецька діяльність, відкриття або творення нового, а й мистецтво діяльності (творчий підхід), розвиток здібностей. Як процес і результат вона акумулює в собі різні цінності, спонукає до їхнього переосмислення і відповідно збагачує особистість студента. Саме тому практичні завдання мають носити творчий характер, що розвиватиме не тільки професійні уміння та навички, а й емоційно-ціннісне ставлення до себе, навчання, майбутньої професійної діяльності. Такими завданнями з формування готовності

до вивчення біографії письменника можуть бути *підготовка повідомлення про письменника у різних жанрах* (спіч, есе, публічний виступ, біографічна довідка, літературний портрет, нарис, сторінка віртуального журналу, стаття до газети тощо), *розробка завдань учням та уроку* (урок-зустріч, урок-презентація, урок-дослідження, урок-конференція, урок-подорож тощо), *підготовка його навчально-методичного забезпечення* (електронні презентації життєпису, інтелект-карти, кроссенси, дудли, інтерактивні плакати тощо), *позакласного заходу* (літературна вітальня, мистецька зустріч, творча майстерня, ток-шоу, дискусія, засідання круглого столу тощо), *проведення студентом майстер-класу або уроку* під час педагогічної практики, *написання рефератів, виступи з результатами власних досліджень* тощо.

Підготовка повідомлень різних жанрів про життя митця спрямована не тільки на ознайомлення з біографічними відомостями письменника, набуття спеціальних навичок створення короткого повідомлення, а насамперед на аналіз інформації про життя видатної людини, виявлення витоків творчості. Наприклад, про О. Вайльда студенти пишуть так: «Пістрявий папуга з тростиною в руці, принц парадоксу. Що в нього в душі? Як він говорив – усі замовкали, хоча про гріхи його добре всі знали. Та кинути камінь ніхто не посмів, бо кожен попав у полон його слів. Він – модник, естет у мистецтві і мові, читаєш його – не спиняйся на півслові!» (Антоніна Л.). «Його ім'я у Золотій книзі Оксфорда, він – «професор естетики», кумир творчої молоді кінця ХІХ століття, талановитий письменник, епатажний денді, закоханий у коштовності та творчість, створив свою філософію мистецтва» (Тетяна Ж.).

Творчий підхід, пошук нестандартних шляхів аналізу життя письменника, прагнення студента бути успішним і визнаним однокурсниками сприяють досягненню ними високого рівня виконання завдань, а це веде до професійного самовдосконалення, набуття необхідних умінь та навичок, свідомого ставлення до навчальної діяльності. Отже, студент сам активно вибудовує навчально-пізнавальну ситуацію, надаючи їй предметного змісту, а це – основа його професійної компетентності (мотиваційної, когнітивної, операційно-діяльнісної,

практично-продуктивної, рефлексивної).

Завдання за біографією письменника передбачають ознайомлення та опрацювання. На *ознайомлення* подаються критичні та наукові статті, відповідні розділи підручників, зразки конспектів уроків. Завдання формулюються так: прочитати, законспектувати, скласти план, виписати. *Опрацювання* цих матеріалів передбачає певну спрямованість аналізу запропонованих викладачем матеріалів (виявити життєві цінності письменника у його листах відповідно до проблематики шкільного програмового твору (наприклад, М. Гоголя, О. Бальзака, М. Цветаєвої, Б. Пастернака), визначити життєву та громадянську позицію митця в автобіографічних та художніх творах (Ф.-Г. Лорки або Ш. Петефі), знайти витoki проблематики творчості у біографії письменника (Данте, А. Міцкевича, М. Булгакова, Е. Хемінгуей та ін.).

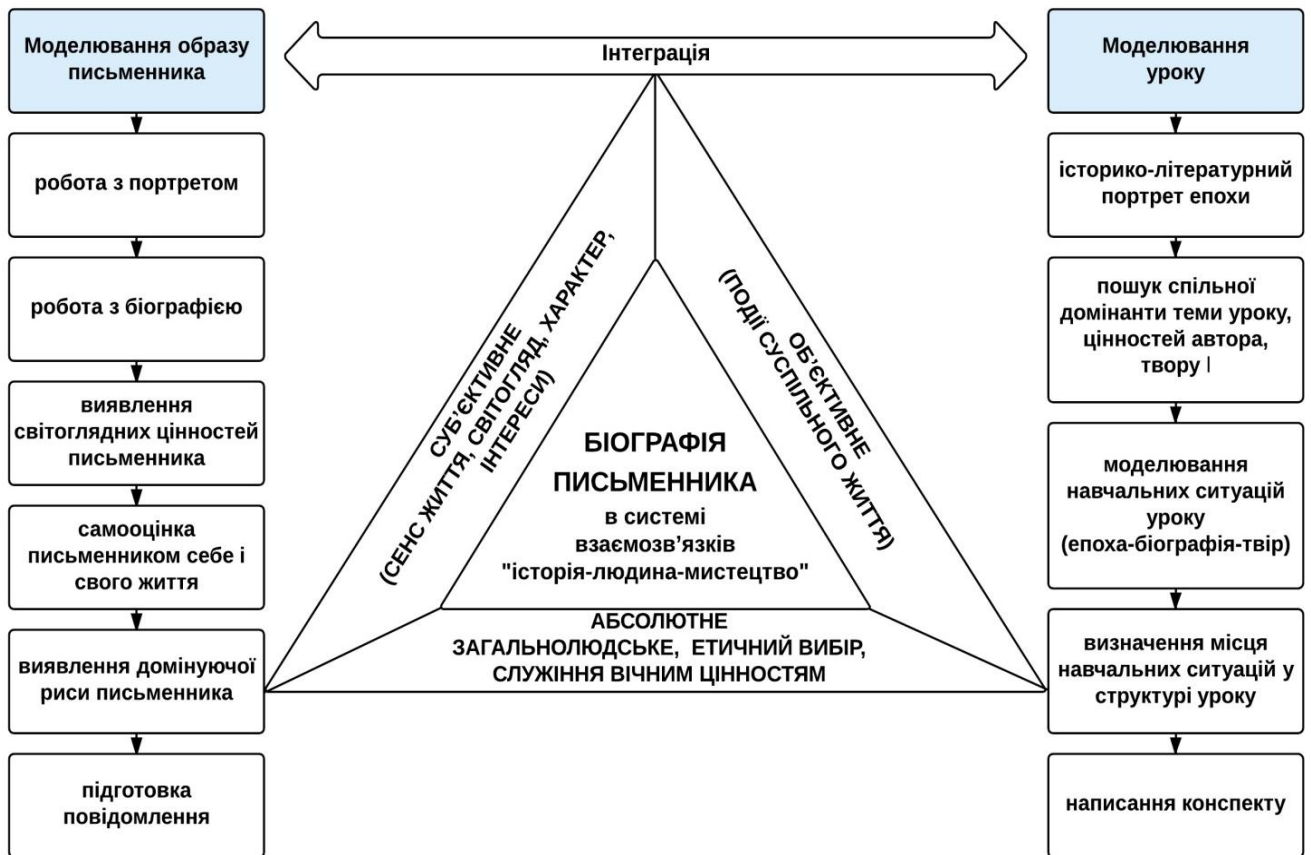
Практичні навички мають формуватися відповідно до логіки їх набуття: ідентифікація біографічних відомостей у різних інформаційних джерелах, їх порівняння, відбір та структурування; аналіз біографічних фактів та їхніх потенційних можливостей для інтеграції з вимогами програми до конкретного уроку; адаптація матеріалів до рівня сприйняття учнів конкретної вікової групи та мети уроку; введення життєпису митця у структуру заняття та розробка його навчально-методичного забезпечення; написання детального конспекту уроку зарубіжної літератури. Формування практичних навичок доцільно проводити у двох напрямках – *відтворення образу особистості* (її громадянської, патріотичної, мистецької та життєвої позиції) *та введення біографії письменника у структуру уроку* (автобіографічні паралелі, використання концептів, доміанти, наскрізної теми) (схема 2.7).

Щоб розкрити зв'язок мислення та мовлення письменника використовуємо у підготовці студентів закон проєкції Л. Вітгенштайна, де основою міркувань буде *трикутник модальності*. Він розкриває взаємозв'язок загальнолюдського, суспільного та особистісного в межах одного життя, вимагає поєднання трьох видів інформації: історичної (соціокультурної, національної) у хронотопі конкретної біографії, біографічної (життя письменника) та художньої

(авторського твору).

Схема 2.7

Модель набуття студентами навичок роботи над біографією письменника

Три позиції пояснюють назву «трикутник». Об'єктивно життя та світогляд творчої особистості перебувають у системі суспільно-історичних та мистецьких зв'язків (особистісні, суспільні та загальнолюдські уявлення про сенс життя, щастя, добро, справедливість, красу знаходять відображення у мистецтві). Це дає можливість *поєднати навички роботи над біографією (спеціальні) з навичками підготовки уроку літератури (методичні)*. Модель-орієнтир не претендує на те, аби бути остаточною і незмінною. Модель виступає навчальною підказкою, яку творчий студент, а згодом учитель зможе удосконалити і доповнити. Практична готовність студентів буде визначатися їхньою здатністю поєднати та творчо використовувати на практиці ці два напрями.

Під час лабораторних занять студенти відпрацьовують практичні навички роботи над образом автора, побудови його аксіосфери, власної оцінки біографії письменника на основі достовірного судження (за трикутником модальності),

повідомлення про митця у різних жанрах, введення біографії письменника у структуру уроку. Розкриємо основні з них відповідно до послідовності у запропонованій моделі, що враховує логіку сприйняття іншої людини та послідовність підготовки до заняття.

Аксіологічна характеристика культурного простору епохи та напряму у мистецтві, його естетики та поетики має пов'язати особистість письменника, час його життя та твір. Вирішити це завдання певною мірою може робота з портретом. Мета портретного жанру – найбільш точно передати зовнішній вигляд, риси характеру та душевний стан людини. Портрет відтворює типові риси особистості як представника певної епохи, його соціальну приналежність, національність, вік, професію, здоров'я, настрій зображеного. У різних класах *робота з портретом має свої особливості, проте єдину мету – привернути та зафіксувати увагу на візуальному образі митця* (поставі, виразі обличчя, погляді) *та зацікавити учнів* до подальшої роботи. Тому студентам необхідно відпрацювати **навички роботи з портретом** (порівняння портретів) [145; 413-415]. Використання на уроці живописного (літературного) портрета письменника, створеного його сучасниками, передбачає розуміння і врахування поряд з характеристикою митця оціночної точки зору автора (свідомого наголосу на певній рисі обличчя, деталі одягу, постави тощо). Тому корисно буде знати історію написання портрета, використати 1-2 коментарі художника. Доцільно запропонувати студентам методичні рекомендації щодо роботи з портретом та засобами образотворчого мистецтва [116, с. 10-13].

Головна роль біографії на уроці – сприяти глибшому розумінню учнями програмового твору, тому робота з фактами біографії та їхній аналіз вимагають врахування майбутнім педагогом вимог до відбору такої інформації: **відбирати інформацію з життєпису необхідно відповідно до проблематики твору, виховної мети уроку, віку учнів, їхніх інтересів і можливостей сприйняття**. Виявити світоглядні цінності письменника допоможуть вислови-цитати митця про життя, людей, державу, свободу, працю, природу. Це вимагає удосконалення навичок конкретизації та узагальнення.

Самооцінка письменником себе – його найточніший власний портрет. Це передбачає увагу студентів до листів [118], щоденників, автобіографічних творів митця [130]. Під час роботи над світоглядними цінностями письменника та його самооцінкою простежується певна повторюваність у характеристиках та цитатах, що дозволить студентам *виявити домінуючу рису характеру* (гостинність А. Чехова, загострений патріотизм Ф.-Г. Лорки, виснажливу працелюбність О. Бальзака [123]), яка поєднає усю роботу над образом митця.

Моделювання студентами навчально-виховного процесу з вивчення з учнями біографії письменника, на наш погляд, необхідно *починати з теми програмового твору, яка має стати наскрізною для відбору фактів біографії* (тема патріотизму, війни, життя і смерті, добра і зла, сенсу життя тощо). Діалогічність навчання студентів [120] передбачає діалог з біографічним текстом, взаємодію з його змістовими рівнями (фактичним, концептуальним та підтекстовим) [115], інтерпретація тексту вимагає концептуалізації його змісту через актуалізацію його мовних одиниць (І. Арнольд, В. Кухаренко та ін.). Допоможе в цьому студентам введення в систему їхньої підготовки нового підходу – **концептного**. Він дозволяє студенту побачити яскраві змістові підказки – семантичні поля (спільні поняття, повтори в тексті), що відображають авторську точку зору. Пошук концептів у творі спрямує студента до вірної інтерпретації, а це вимагає, по-перше, уважного прочитання твору письменника, визначеного шкільною програмою; по-друге, практичного застосування знань про цінності життя засобами актуалізації мовних одиниць.

Наскрізна тема та виявлені у творі концепти дозволяють студентам **визначитися з домінантою**, що поєднає усі елементи уроку в єдину систему, встановить безпосередній зв'язок між епохою, біографією та твором письменника [133]. Маючи такий «ключ», студент краще вибудує навчальну ситуацію з цими матеріалами (чітко сформулює проблемне запитання, вміло вибудує логіку системи запитань для евристичної бесіди з учнями, якісно підготує дослідницьке завдання, вміло буде керувати уважним читанням учнів тощо). *Домінанта допомагає вибудовувати логіку «нанизування» навчальних*

ситуації уроку. Наприклад, до твору О. Гріна «Пурпурові вітрила» оберемо домінанту «мрія». Її логіка (прагнення, можливості, перешкоди, зусилля, результат) діє на рівні і біографії письменника, і долі персонажа (Ассоль), і навчальної діяльності учнів у ході уроку. Робити це поетапно чи паралельно – творчий вибір учителя. Тому студентам доцільно запропонувати «прожити» кожен шлях. Відпрацьовані практичні вправи не повинні залишатися на рівні сформованого вміння студента, а мають **перейти з етапу навчання себе в етап навчання інших (компетентності) шляхом моделювання завдань для учнів, визначення місця навчальної ситуації в структурі уроку та її відпрацювання під час рольової гри на лабораторному занятті.**

Розвиток навичок володіння методами та прийомами вивчення біографії письменника з учнями середньої та старшої вікових категорій реалізується через досвід самостійної практичної роботи. Кожне заняття має переконувати майбутнього педагога у тому, що серед методів навчання важливо обрати той, який веде до результативності (досягнення мети уроку, здобуття учнями знань, формування ними умінь і переконань).

Для досягнення максимального результату у підготовці майбутніх педагогів під час лабораторних занять *студенти мають практично перевірити, що біографія письменника може бути запропонована до опрацювання з використанням різних методів навчання*. Для цього у групі студентів створюють підгрупи, кожна з яких розробляє навчальну ситуацію з домінуванням визначеного викладачем методу (репродуктивного, творчого читання, евристичного, проблемно-пошукового) та застосуванням ілюстративно-демонстраційних засобів навчання. Усі групи працюють одночасно в рамках виділеного викладачем часу на занятті (не більше 20 хвилин, адже ще необхідно встигнути перевірити роботу чотирьох груп та обговорити її). Після завершення роботи в ситуації аудиторної імітації шкільного навчального процесу проводиться взаємоперевірка результатів роботи груп, визначення ефективного методу та оцінювання студентів.

Результатом такої роботи мають стати навички моделювання навчальної ситуації уроку за домінувальним методом, взаємо(само)перевірки та переконання

студентів у важливості вибору ефективного методу навчання. Студентам можна запропонувати алгоритм, який спрямує їх саме до викладацької, а не до літературознавчої діяльності (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Чого не знають учні?	Як їх навчити?	
	Учитель	Учень
- історію життя та витоки творчості письменника;	розповідає про життя та погляди письменника, демонструє портрет (фотографії), зачитує, описує, запрошує на зустріч у подорож, у музей, творчий кабінет митця...	слухає, переглядає, ознайомлюється, запам'ятовує, робить нотатки, відтворює (переказує)
- як ця людина стала письменником;	запитує; запрошує до гри...	читає, шукає відповідь
- чому митець обрав саме цю тему і проблематику;	пропонує ознайомитись з біографічною довідкою	читає, підкреслює, виписує, переказує
- як сформувався саме такий погляд на проблему (життєві випробування, суспільні події, громадська думка тощо)...	пропонує порівняти (факти, події, портрети) пропонує описати портрет письменника, його погляди на життя, суспільство, мистецтво ... створити схему / портфоліо письменника, заповнити ячейки кроссенсів / таблиці, дати відповідь на запитання	зіставляє, аналізує, узагальнює читає, підбирає цитати, відгуки про митця, приклади досягнень, описує письменника як людину і митця (словесне малювання), малює схему/ плакат, готує повідомлення тощо
	проводить: зустріч, екскурсію, біографічний крос, тестування тощо	заповнює карту життєвого шляху митця, виконує тест-вибір...

Побудова вправ для студентів ґрунтується на завданнях професійної діяльності та очікуваних результатах. Важливо наголосити, що робота над біографією письменника передбачає не так інформування учнів, як організацію їх навчання відповідно до зазначених видів діяльності педагога та учнів («Як

навчити?») [124; 125; 127; 131; 134; 142]. Система практичних завдань праксіологічної складової спрямована на ефективну реалізацію цього завдання.

Успішне формування у студентів умінь і навичок вивчення біографії письменника відбудеться за умов:

- чітко поставлених викладачем завдань, усвідомлення кінцевого результату підготовки студентів;
- планування студентом власної діяльності на кожному її етапі, де кожен з етапів стає продовженням і завершенням попереднього;
- постійного контролю і самоконтролю результативності навчання студентів;
- мотивації та активної пізнавальної діяльності студентів, спрямованих на удосконалення умінь та навичок роботи з біографією письменника та її використання при моделюванні уроку літератури.

У результаті праксіологічної підготовки студент зможе:

- знайти, систематизувати та відібрати необхідну інформацію про життя та особистість письменника відповідно до теми уроку, мети, віку школярів;
- проаналізувати біографічний матеріал відповідно до обраного підходу;
- володіти різними шляхами вивчення біографії митця;
- презентувати життєпис письменника в різних жанрах і формах;
- виявляти автобіографічні паралелі у творі;
- проектувати і моделювати навчальні ситуації з учнями з використанням біографічних матеріалів;
- моделювати факти життя письменника у структуру уроку;
- реалізовувати міжпредметні та міжмистецькі зв'язки за допомогою біографічних відомостей;
- використовувати сучасні інноваційні технології у вивченні з учнями життєпису письменника;
- давати етичну оцінку фактам біографії письменника.

Наявність необхідних спеціальних компетенцій унеможливить типову

помилку педагогів-філологів – безсистемне накопичення інформації, її необґрунтоване використання, відокремленість біографії та твору, що вивчається учнями.

2.2.3. Аксіологічна складова системи

Аксіологія, як філософське вчення про цінності, визначає ціннісну сутність життя людини та її діяльності. Аксіологічний компонент полягає у засвоєнні студентами системи загальнолюдських і професійних цінностей, що визначатимуть їхнє високодуховне ставлення до світу, до своєї діяльності, до самих себе як людей і професіоналів. Раціонально-емоційне засвоєння ціннісних значень біографій письменників та методики роботи над ними виступає складовою та умовою професійної підготовки та соціалізації студентів [461, с. 113]. Ціннісний зміст занять та завдань корелює з цінностями майбутніх спеціалістів, а пошук джерел самореалізації письменників стає пошуком засад їхньої професійної підготовки [460].

Аксіологічна складова поєднує усі компоненти методичної системи підготовки студентів до вивчення життєпису письменника, пронизує зміст навчання, мотивує до самовдосконалення, формує оціночну свідомість майбутніх учителів зарубіжної літератури.

Реалізація аксіологічної складової відбувається на різних рівнях підготовки і передбачає:

- набуття студентами знань про загальну систему цінностей (загальнолюдські, національні, суспільні, професійні, особистісні), цінності освіти та літератури;
- чітке розуміння мети і завдань філологічної освіти та шкільного вивчення життєпису письменника як ціннісних орієнтирів у фаховій підготовці;
- засвоєння місця біографії людини у системі загальних знань учителя і учня;
- переконання у цінності кожної особистості (педагога, письменника, учня), її життя, загальнолюдських ідеалів, діяльності, творчості, конкретної епохи,

іншомовної культури, естетичного у мистецтві, досконалості у професійній діяльності;

- опрацювання біографій письменників (виявлення цінностей життя і світогляду письменника на його шляху до самореалізації та визнання) і порівняння з власними цінностями та прагненнями як мотиватор усвідомленого ставлення до свого життя і майбутньої професії;

- набуття фахових знань, загальних і спеціальних умінь та навичок – інструментальні цінності професійної діяльності;

- врахування обсягу та змісту таких знань про письменника як важливої умови ефективної підготовки учнів середніх та старших класів до аналізу твору;

- практичне відпрацювання моральності суджень про іншу людину і її життя (повідомлення про письменника, його характеристика, літературний / світоглядний портрет, життєсфера митця, діалог і взаємооцінювання під час аудиторних занять).

В основі аксіологічного підходу лежить принцип єдності особистісного і професійного розвитку майбутнього учителя на основі загальнофахової та спеціальної методичної підготовки до вивчення біографії письменника. Знання про структуру особистості, її ціннісні орієнтири, її життєвий світ, цінності життя і освіти, вікові інтереси, особливості сприйняття іншої людини мають важливе ціннісне значення для особистісного та професійного становлення майбутнього учителя літератури, його відповідальності за результати своєї діяльності.

Аксіологічний підхід передбачає пошук зв'язків між епохою, типом культури, способом мислення митця, проекцію загальнолюдських цінностей на біографію письменника та його твір [108], діалог культур [112], автора та читача [348, с. 53]. Кожна епоха і культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему, тому під час аудиторних занять студенти досліджують процес соціальної та культурної ідентифікації письменника [121], його національної свідомості [353], ціннісних відносин у сфері буття [114; 131; 352], концептуальних смислів у творах [350]. Аксіологічний аспект притаманний кожному уроку [108]. Коли він стане основою побудови заняття, то буде

спрямовувати реалізацію усіх його завдань. У цій системі важливу роль відіграють атмосфера на уроці, рівень взаємодії учасників навчально-виховного процесу, спільність їхніх ціннісних пріоритетів. Моделювання уроку літератури за цим підходом створює умови для вибудовування студентом власної системи знань [348, с. 53].

Цінності виконують функції принципів, критеріїв, орієнтирів, регуляторів діяльності (пізнавальної, навчальної, методичної), виступають критеріями оцінки життя (учасника навчального процесу, письменника, персонажа), механізмом вибору методів навчання, способів застосування знань.

Світогляд, патріотизм, громадянська позиція, рівень культури та професіоналізм учителя виконують важливу роль у сприйманні інформації учнем, формуванні його життєвої позиції, інтересу до читання [111; 119; 129; 130; 141; 144]. Тому студенти вчаться виявляти цінності у життєписі письменника, власному житті і підготовці, коректності та доброзичливості під час спілкування та взаємодії на заняттях.

Цінність методів визначається їх можливостями розширити світогляд учнів, наблизити їх до засвоєння знань і моральних цінностей [139; 140; 355; 356].

Мотиваційно-ціннісний компонент підготовки студентів містить мотиви, цілі, цінності, інтерес до професійної діяльності як складові кожного теоретичного та практичного заняття:

- **мотивація професійного становлення** передбачає розвиток емоційно-ціннісного ставлення до професії; спрямованість підготовки на набуття інформаційної, комунікативної, дослідницької, етичної культури майбутнього педагога; засобами виступатимуть заохочення, зразки передового педагогічного досвіду, педагогічна вимога, пізнавальний інтерес, пошукова та дослідницька діяльність тощо; *результат – відповідальне ставлення до навчання;*

- **активізація навчально-пізнавальної діяльності на занятті** вимагає виконання студентами аналітичних і дослідно-пошукових вправ та завдань, їхньої участі у навчальній грі та діалозі, створення ситуації успіху; *результат – набуття*

фахових та спеціальних знань, прагнення нового, готовність до самонавчання;

- **особистісно-діяльнісна мотивація студентів вимагає у центр уваги ставити особистість** (Я-студента, Іншого (учня, письменника), передбачає особистісно орієнтовані засади навчання (вмотивованість, цілеспрямованість, рефлексія своїх результатів, співробітництво, конструктивний діалог, робота у парах та групах, атмосфера поваги та взаєморозуміння); різні види самостійної роботи та зацікавлене емоційно-ціннісне ставлення до навчальної діяльності; врахування вікових психолого-педагогічних засад навчання); *результат – формування фахових та спеціальних умінь та навичок, світоглядних цінностей.*

Аксіологічна складова підготовки поєднає усі складові системи та сформує оціночну свідомість майбутнього вчителя на основі загальнолюдських, національних, етичних, педагогічних, фахових цінностей, закладе ціннісне ставлення до особистості, впевненість у собі, ціннісні орієнтири у відборі біографічного матеріалу та побудові повідомлення про письменника і уроку літератури.

Аксіологічна компетентність учителя – важлива складова його професійної компетентності і психологічної готовності до діяльності.

Висновки до 2 розділу

Школі сьогодні потрібен «учитель з відповідною професійною підготовкою, здатний допомогти учням відкрити смислові та естетичні сутності літературного твору» [61]. Для розв'язання цієї проблеми у дослідженні представлено розроблену систему формування спеціальної методичної компетентності учителя літератури.

Теоретичне обґрунтування методичної системи підготовки містить методологічні засади формування готовності до вивчення біографії письменника, основні напрями підготовки студентів – мотиваційно-ціннісний (аксіологічний), теоретичний (когнітивний) і практичний (праксіологічний), де діяльність здобувачів освіти виступає принципом пояснення (системний підхід) і організації мислення; визначено спеціальні компетенції готовності студента до вивчення

життєпису письменника.

Під методичною системою формування готовності майбутніх учителів до вивчення біографії зарубіжних письменників розуміємо науково обґрунтовані зміст, методи, прийоми, види, форми, умови навчально-пізнавальної діяльності студентів, результатом реалізації яких стане набуття майбутніми учителями необхідних спеціальних методичних компетенцій в рамках професійної компетентності.

Концептуальні положення системи – це провідна ідея, мета, завдання та принципи підготовки студентів, функції.

Ядро системи – особистість майбутнього учителя літератури. На його інтелектуальну, діяльнісно-вольову та емоційно-ціннісну сфери впливають когнітивний, праксіологічний та мотиваційно-ціннісний (аксіологічний) компоненти, що забезпечать теоретичну, практичну та психологічну готовність.

Когнітивний і праксіологічний компоненти формують зміст навчання, аксіологічний надає ціннісне спрямування усім складовим системи формування готовності.

Авторська технологія вивчення студентами біографії письменника реалізує набуття ними базових умінь та навичок.

Підготовка студентів ґрунтується на методологічних засадах теорії пізнання (самопізнання) іншої людини, життєвої активності особистості, взаємозв'язку життя особистості і суспільства, життя та творчості, ціннісного і подієвого розвитку людини, мислення та мовлення; містить методику вивчення життєпису.

Запропоновано орієнтовну систему занять, що забезпечить необхідний обсяг знань та умінь майбутніх учителів зарубіжної літератури.

Праксіологічна підготовка має допомогти студенту пройти шлях від репродуктивного до продуктивного і творчо-моделюючого рівня: розроблено модель набуття студентами навичок, у якій визначено логіку моделювання образу та уроку, передбачено ефективне поєднання різних інноваційних моделей навчання й авторську систему завдань з формування необхідних навичок у

студентів, теми для виконання дослідницьких завдань, виступів на практичних заняттях, конкретизовано умови ефективного формування у студентів умінь і навичок вивчення біографії письменника.

Мета аксіологічної складової підготовки студентів – формування системи ціннісних орієнтирів майбутнього учителя, загальної культури та мотиваційно-ціннісного ставлення до навчання і професії.

Аксіологічна підготовка передбачає ціннісно-орієнтовний, мотиваційний, ціннісно-смысловий та ціннісно-діяльнісний елементи. Тому відповідно до теми дослідження визначено цінності-мету, цінності-засоби і цінність-процес; подаються визначення та складові аксіосфери учителя літератури і аксіосфери уроку літератури, запропоновано алгоритм її моделювання за допомогою наскрізної теми або домінанти та критерії оцінки; умови ціннісного ставлення студентів до людини і професійної підготовки, показники аксіологічної готовності.

У розробленій системі формування готовності майбутнього учителя літератури вирішальну роль відіграють зміст освіти, системний підхід до організації навчального процесу, активна самостійна пізнавальна та творча робота студентів над виконанням різного рівня завдань, спрямованість усіх компонентів змістового та методичного наповнення на досягнення результату – підготовку компетентного випускника закладу вищої освіти.

Розроблені зміст, система завдань та вправ з формування у майбутніх учителів літератури практичних навичок роботи з біографічними матеріалами письменника та моделювання навчальних ситуацій і уроку спрямовані на здатність ефективно діяти у відповідності до завдань літературної освіти, осмислене планування способів своєї діяльності в умовах різновекторних педагогічних можливостей використання біографічної інформації.

Система підготовки майбутніх учителів літератури до вивчення біографії письменників у школі забезпечить результат – *теоретичну готовність* (міцні знання про життєпис письменника, його джерела, автобіографічні паралелі та шляхи їхнього виявлення; завдання, функції, шляхи, можливості, засоби,

прийоми та форми вивчення біографії в школі; ефективні способи поєднання біографії, твору письменника та діяльності учнів у структурі уроку); *практичну готовність* (навички проведення занять та розробки навчально-методичного забезпечення з використанням відомостей біографії зарубіжного письменника); *психологічну готовність* (мотиваційно-ціннісне ставлення до навчальної діяльності, знань, набуття навичок, впевненість у собі та своїх діях, мобільність, світоглядні ціннісні орієнтації, креативність, здатність до творення нового).

Система відображає цілісний та цілеспрямований процес підготовки майбутніх спеціалістів, передбачає усі аспекти теоретичного і процесуального етапів, підходи, методи навчання, результативність, зв'язок із практикою.

РОЗДІЛ 3

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗНАТЬ З ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄПISY ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Біографія як явище стосується кожної особистості, спільноти, народу, нації, людства. Вивчення життєвого шляху – ключова проблема сучасного людинознавства. Біологічна основа біографії людини передбачає такі періоди, як: 1) дитинство, 2) підлітковий період, 3) юність, 4) молодість, 5) зрілість, 6) похилий вік, 7) старість [431, с. 26]. Об'єктивно життя та світогляд творчої особистості перебувають в системі суспільно-історичних та мистецьких зв'язків (особистісні, суспільні та загальнолюдські уявлення про сенс життя, щастя, добро, справедливість, красу знаходять відображення в мистецтві). Учитель літератури на уроці цікаво і стисло подає біографію письменника (окремий її період), дає власну оцінку фактам на основі достовірного судження (модальність), гармонійно вплітає складові зовнішньої та внутрішньої біографії митця у логіку уроку. Розкриття учителем загальнолюдського, суспільного та особистісного в межах одного життя передбачає поєднання на уроці різних видів інформації (історичної (національної) у хронотопі конкретної біографії, життєпису письменника і художньої (авторського твору)), що не тільки реалізує навчальну мету заняття, а й розвиває мислення учнів, їхнє вміння узагальнювати та виявляти цінності творчості, світогляду, життя на прикладі життєпису письменника [126; 130; 140].

Біографія письменника розглядається нами як результат взаємодії історико-соціокультурного впливу та внутрішньої життєвої спрямованості особистості – модальності, що в різних науках має відмінності в розумінні. У логіці модальність – це достовірність узагальнення або судження. У філософії модальність – зумовлений обставинами спосіб життя [405, с. 273], основні ознаки якого – це можливість, дійсність, необхідність. Модальність у психології – це якісна характеристика відчуттів, їхня вмотивованість.

Готовність учителя до вивчення біографії письменника в школі передбачає:

- чітке розуміння базового тезаурусу (біографія, життєпис, історія життя, життєвий шлях, творчість як процес (складова життя) і результат діяльності (твори), життєсфера людини (життєвий час, простір, умови, можливості, оточення), біографічний метод (дослідження та реконструкції образу людини і її життя);
- вміння знаходити і відбирати тільки необхідну для уроку ціннісно спрямовану інформацію з історії життя письменника;
- вміння ефективно її використовувати для засвоєння учнями знань та набуття необхідних умінь з вивчення програмового твору;
- вміння розповісти (організувати роботу) про життя митця так, щоб зацікавити його творчістю.

Повідомлення педагога про письменника має бути достовірним, давати пояснення зумовленості його поглядів та творчості, виявляти ціннісну характеристику його життя. Учитель має володіти необхідними знаннями, щоб показати письменника як особистість історичну, соціокультурну, мовну, ціннісно спрямовану. Це вимагає глибокого наукового аналізу проблеми вивчення життєпису письменника в контексті різних дисциплін, серед яких:

- філософія (світогляд, віра митця, сенс життя і творчості);
- історія (визначальні події цього періоду, їх вплив на долю письменника – свідка або учасника подій);
- соціологія (митець – представник певного суспільного класу, спільноти);
- політологія (громадянська активність / пасивність письменника);
- культурологія (національна ідентичність, традиції та звичаї народу у житті та творах митця, його внесок у розвиток світової культури, мистецькі традиції);
- психологія (етапи життя людини, розвиток та становлення особистості, її індивідуальні характеристики);
- педагогіка (виховні можливості біографії видатної особистості, методи і прийоми її вивчення з учнями, система виховання у родині та закладах

освіти, формування переконань);

- літературознавство, біобібліографія, історіографія, словниково-енциклопедична справа, інформатика тощо [110, с. 78];
- методика викладання літератури.

На підставі аналізу досліджень науковців нами визначено, що життя людини – це нерозривний міжподієвий та міжособистісний індивідуалізований зв'язок особистості зі світом, тобто її ціннісно-сміслова діяльність. Тому в основі вивчення біографії письменника лежить аналіз його життя як трикомпонентної смислоціннісної діяльності (схема 3.1).

Схема 3.1

Трикомпонентна модель аналізу життя письменника

Трикомпонентна модель сформована на основі узагальнення:

- триєдиної сутності буття (Сенека, Прокл, Г. Гегель, Г. Сковорода, Л. Вітгенштайн та ін.);
- трьох категорій буття: якість, кількість, міра (Г. Гегель);
- трьох фаз духовного розвитку суспільства і людини (Л. Фейєрбах, В. Розанов);
- трьох складових життєвого шляху людини (Ш. Бюлер);

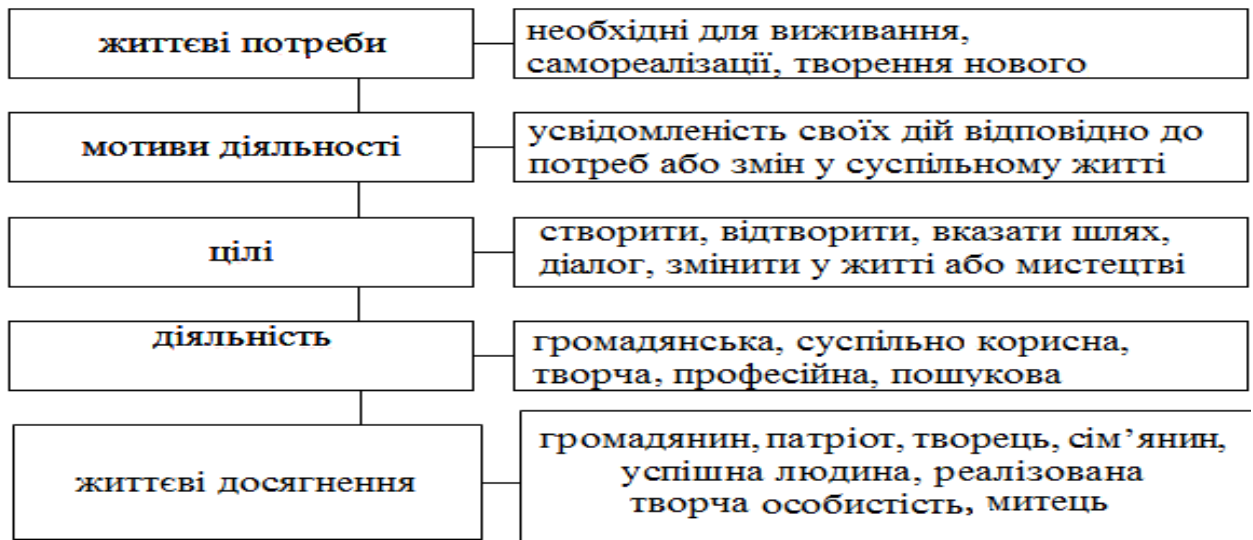
- тримірної моделі особистості (свобода, воля, сенс) як нерозривної цілісності фізичного, психологічного та духовного (В. Франкл);
- трьох складових факту життя – намір, світогляд, вчинок (Сенека, Прокл);
- соціологічної тріади життєвого світу – особистість, суспільство, культура (Ю. Хабермас).

Категорії буття (якість, кількість, міра) визначають життя письменника, де якість визначальна у вивченні і співвідноситься з тривалістю. Міра поєднує кількість та якість життя письменника в його досягненнях (результативність творчості). Порушення міри на суспільному або особистісному рівні змінює якість життя або його тривалість (закон переходу кількості в якість). Світоглядні цінності людини – основа особистості і першопричина її суперечностей, життя – зовнішня форма та прояв людської сутності (взаємозв'язок внутрішньої і зовнішньої біографій). Наукові розвідки обґрунтовують та підштовхують до аналізу трьох компонентів: особистісне (суб'єктивне) виявляється в індивідуальному, об'єктивне – на рівні суспільства, держави, історії; абсолютне (ідеальне, загальнолюдське) – у мистецтві, релігії, філософії. Саме загальнолюдське в житті видатної особистості виділяє її з натовпу. Тріада відображає взаємозв'язок біографії конкретної людини з суспільством і людством, її мислення у різні історичні періоди, визначає складові взаємопов'язаного вивчення історії життя та творів письменника, де «кінцеве виявляється вихідним початком нескінченного» [249, с. 419]. Тріада потребує знань епохи, країни (історико-культурологічні знання), загальних знань особистості і етапів її розвитку (психолого-педагогічні), біографічних (літературознавчі розвідки), творів художника, понять про етичні, естетичні, освітні цінності (етика, естетика, аксіологія). Ці завдання вирішує загальна теоретична підготовка «Біографія людини як предмет наукового інтересу». Вона має підвести студентів до трикутника модальності (особистісне – суспільне – загальнолюдське) та аналізу життя письменника на основі трикомпонентної смислоціннісної діяльності. *Модель відображає взаємозв'язок свідомості митця, його життя і його діяльності (передусім творчості, мислення та мовлення) як єдиного цілого.*

Свідоме регулюється і формується на основі зовнішнього впливу і розвивається паралельно з ним: цінності соціобуття (суспільно-історична свідомість епохи (головні події, домінуюча система державотворення та вірування, видатні персоналії), цінності найближчого оточення, цінності виховання та освіти певного історичного періоду) формували письменника як представника свого часу, його громадянську позицію, патріотизм. Його життєвий шлях та світоглядна позиція можуть збігатися із суспільним (війна, революція, голод, епідемія, загальноприйнята думка тощо), а можуть не збігатися і стати джерелом суспільних переслідувань чи новаторства у мистецтві. Студенти під час лекцій засвоюють, які вимоги висувало суспільство до письменника, як аналізувати біографію митця, виявляти у його творах мовне відображення суспільних, національних цінностей, смислокультурних кодів епохи, життєвої позиції. Виявити домінанти життєвого шляху людини у різний історичний час та інтегрувати знання з різних дисциплін допоможуть такі **принципи**: *історико-літературний* (суспільно-історичний вплив на життя письменника), *соціокультурний* (особливості становлення творчої особистості впродовж життя), *концептний* (головні світоглядні орієнтири письменника у мові його спогадової та творчої спадщини), *аксіологічний* (поєднає усі відомості в єдину систему цінностей життя письменника та уроку літератури).

Загальнолюдські етичні та мистецькі цінності виступають критеріями оцінки творчості письменника та дозволяють розглядати його життя і твори як спроектовані свідомо. Студенти мають засвоїти систему загальнолюдських та загальномистецьких цінностей, щоб порівняти з ними смислоціннісну діяльність письменника і дати їй оцінку (схема 3.2). Реалізують це завдання історико-літературний та аксіологічний підходи до аналізу біографії митця (порівняння історичних і літературознавчих джерел та фактів).

Основні складові смислоціннісної діяльності творчої особистості

Цінності особистісного життя письменника вибудовуються на основі його світогляду, уявлення про щастя, системи цінностей та переконань (які можуть збігатися або вступати у суперечність з ціннісним уявленням його оточення), вчинків, висловлювань, стану здоров'я, рис характеру, суспільно-громадської активності, відкритості до людей / замкнутості. Особистісні цінності можуть змінюватися впродовж життя, тому студентам необхідно враховувати етап життя митця (дитинство, молодий митець, зрілий письменник). Порівняння цінностей творчої особистості та якості її життя дає можливість зробити висновки про її *реалізованість* або *нереалізованість* у письменницькій діяльності – дати оцінку життя: *щаслива / нещаслива людина*. Особистісні цінності письменника та оцінка ним свого життя буквально чи опосередковано відображаються в його творах, «в його діалозі з іншими людьми, зорієнтованому на значиме» (Б. Губман) [262, с. 342]. Аксиологічний підхід поєднує теоретичні знання студентів в єдину систему знань учителя літератури.

Технологія передбачає використання ефективних активних та інтерактивних форм проведення занять (проблемна лекція, лекція-діалог, лекція-бесіда, тренінг, семінар-круглий стіл, семінар-конференція, лабораторні заняття у формі моделювання, дослідження, рольової гри тощо). Методи творчого читання, дослідницький, евристичний та репродуктивний забезпечать теоретичну

підготовку студентів, засади сприйняття біографії письменника, її опрацювання, виконання завдань, які пропонує викладач. Ефективний результат дадуть нові прийоми смислоціннісної діяльності, модальності, «нанизування», «проекції» та традиційні – діалог, евристична бесіда, аналіз ситуації, обговорення проблемного питання, дискусія, дебати, «мікрофон», «незавершені речення», педагогічне проектування, моделювання навчальних ситуацій для учнів та уроку, ділова гра, створення портфоліо письменника тощо. Перевірити знання студентів допоможе підготовка ними повідомлення про життєвий шлях письменника, опис портрета письменника, його аксіосфери, порівняльна характеристика біографії та автобіографії митця, пошук причинно-наслідкових зв'язків між прагненнями, поглядами, вчинками та наслідками життя письменника, вибудовування аксіосфери уроку літератури (виявить знання цінностей життя, мистецтва, уроку літератури, методів навчання). Різноманітні види навчальної діяльності студентів будуть розкриті у контексті практичної реалізації технології. Засвоєння базових знань студентами, перевага активних та інтерактивних прийомів їх навчання стануть рухом уперед на шляху їхнього професійного розвитку.

Розпад наукового мислення середини ХХ ст. на безліч наук, відсутність єдиної наукової картини людського існування (Г. Щедровицький) [427, с. 382-383] спонукає до необхідності інтеграції знань з різних наук і створення на її основі онтологічної картини біографії як такої. Як зазначав Сенека, «істини не досягти, не знаючи основоположень: вони вміщують у собі все життя...». Систему теоретичних знань студентів «Біографія людини як предмет наукового інтересу» вибудовують основні положення філософського, історико-культурологічного, психолого-педагогічного, літературознавчого вивчення життя людини та біографії письменника в методиці викладання літератури. Звернення під час лекції до розгляду життя людини у різних науках та проблемні питання після неї сформулюють потребу свідомого засвоєння та систематизації знань з вивчення життєпису митця у методиці вивчення літератури (Див.: Розділ 1, підр. 1.4-1.5).

3.1. Дослідження життя людини у філософській науці

Філософи з прадавніх часів замислювалися над загальними законами життя людини. Авіцена пропонував загальний поділ буття на сутність та існування, тому у підготовці вчителя важливе значення має увага до сенсу життя конкретної людини (індивідуальне), конкретного народу та людства (загальнолюдське). Слова Конфуція стосовно того, що «соромно бути багатим і величним, коли у державі панує беззаконня» [299, с. 75], пояснюють, чому більшість митців гинула у вирі історичних і суспільних зламів, жила і вмирала у злиднях та невідомості, але завжди була на передньому краї суспільного життя. Архілох закликав пізнати «ритм, що прихований у житті людському», а Плутарх – приклади зразкової моральності видатних постатей [150]. Корисним для дослідження є погляд Аристотеля на видатну людину, яка «мусить мати не тільки чесноти, але й здатність діяти належним чином. <...> ще більшого значення мають її погляди і судження» [2, с. 186]. Тому важливо звернути увагу на ставлення митців до життя. Вислови Сократа «пізнай самого себе», «пізнання інших через іншого» розкривають шлях нашого дослідження, взаємозв'язок думки та дійсності, одиничного факту і узагальненого поняття, особистого та загальнолюдського. Сократ поставив людину у центр картини світу, назвав її «мірою усіх речей», «осередком усіх загадок буття», а Сенека підкреслив, що *«людина – предмет для іншої людини священний...»*. Античні філософи закликали бачити у вчинках «мінливу плинність», стійкість, «Єдине Буття» [239, с. 170, 180]. Марк Аврелій вважав, що «усе, причетне до будь-чого загального, тяжіє до єдинородного з ним», адже взаємозв'язок причин підводить людину до певної події [191, с. 195]. Прокл у картині світу бачив триєдину сутність буття і розрізняв неминучість, необхідність та карму (долю); його узагальнена ієрархічна структура усього буття може бути зведена до трьох позицій: індивідуальне – загальне – всезагальне [316, с. 20-21]. Прокл одним з перших висловлює думку про суб'єктивність життя, «причетність до себе» («Якщо мислення кожного тотожне з його буттям, то і кожний розум є ... і мисленням, й

буттям. Будь-який розум є неділимою сутністю.» [205, с. 170-171]). Тому кожен окремий *факт біографії* (у Сенеки їх три – *вчинок, намір, світогляд*) має розглядатися у взаємозв'язку з іншими як складова цілого на засадах етичного аналізу (Сенека «Нравственные письма к Луцилию»: листи X, XXXIV, XLIII, LV, LXVI тощо) [382]. Розуміння суспільного часу ототожнювалося зі здобутками легендарних особистостей (майбутнє це підтвердило: сенсом життя і творчості українського письменника І. Франка була націотворчість, а О. Бальзак символізує перемогу реалізму в літературі). Отже, стародавні мислителі першими підняли одвічну проблему дослідження життя людини як частки загальної триєдиної картини світу: подієве і внутрішнє буття має причинно-наслідковий характер та може бути розкрито через погляди і судження.

Першопричиною наслідкових зв'язків у бутті мислителі Середньовіччя називали Бога. Важливим кроком до пізнання життя людини вважаємо ідею Т. Аквінського про «досконалість інтелекту людини у її діяльності». Він пов'язував інтелект з абстрагуванням, поняттями, архітектонічним, а практичну діяльність – із прагненнями і волею, скерованими інтелектом до блага [1, с. 629] «заради самого себе, чи задля друзів, чи з метою набути чеснот» [1, с. 792]. Аквінським вперше висловлена ідея оцінки людини та її життя через взаємозв'язок мислення та діяльності (творчості. – Г. О.); окреслено спосіб оцінювання внутрішньої біографії людини через її прагнення (мрії, ідеали), образи, поняття, глибинне загальнолюдське, через пізнання світу (об'єктивізм), досвід (емпіризм), мислення, розум (інтелектуалізм) [31, с. 49]. Співзвучною до переконань Аквінського є позиція Ф. Бекона, який вважав, що життєвий шлях людини залежить від її прагнень до знань, могутності, блага для себе або для суспільства («Про чесноти і примноження наук»); вчинки для загального блага не підвладні часу [229, с. 407, 414]. Отже, висунуто ідею мотивації в житті людини і вивчення суспільно значимого у біографії видатних людей.

Просвітителі вірили у розум людини і вважали її творцем історії, своєї долі. Водночас Д. Юм зазначав, що жодна теорія не може повністю витлумачити життя людини через його унікальність і неповторність («Трактат про людську

природу»). К.-А. Гельвецій у своїй праці «Про людину» зауважив, що люди прагнуть подобатися: «письменник, який шукає милості від влади і хвилинного визнання, повинен засвоїти її погляди» [255, с. 8]. Це пояснює, чому до багатьох відомих нині письменників слава приходила після їхньої смерті, а за життя вони зазнавали переслідувань. Гельвецій бачив необхідність у «попередньому знанні серця людського і розуму, знанні їхніх різноманітних дій, нарешті, перепон...» [255, с. 11] та удосконаленні законів та виховання. Філософ вважав, що людина народжується копіювальником, підпорядковується прикладу і, відповідно, своїми звичками та характером зобов'язана вихованню, зокрема наслідуванню найкращих рис людей освічених і талановитих («розум, добродійність та талант як продукт виховання») [255, с. 12, 27]. Водночас філософ вказує і на важливу роль випадку в житті людини: «Якби Шекспір завжди залишався, подібно до батька, торговцем вовни, якби внаслідок поганої поведінки він не покинув торгівлю і рідний край, якби він не приєднався до розпусної компанії, не вкрав лані у парку одного лорда, не переслідувався за цю крадіжку, не вимушений був тікати до Лондона і вступити у трупу акторів, якби, нарешті, <...> він не став автором, то Шекспір з його життєвим здоровим глуздом ніколи б не став відомим Шекспіром і, яку б спритність він не виявив у торгівлі вовною, його ім'я не прославилось би в Англії. Майже така сама випадковість виявила покликання Мольєра до театру. Юнак вів легковажний спосіб життя. Його дід любив комедію і часто водив онука у театр. Помітивши це, батько з гнівом запитав, чи не бажають з його сина зробити комедіанта. «Дай бог, – відповів дід, – щоб він був таким же добрим актором, як Монроз». <...> цій випадковій відповіді Франція зобов'язана своїм видатним автором комедій. Залишившись драпірувальником, Мольєр ніколи б не належав до великих людей свого народу» [255, с. 29-30]. Гельвецій робить висновок, що «у великих наслідків завжди передбачаються великі причини» [255, с. 32]. Вольтер пояснював неповторність біографії людини так: «Немає двох листків на землі, двох світил у безмежному просторі неба, котрі були б однакові <...> випадковостей не існує, – усе на цьому світі або випробування, або покарання, або нагорода, або призивітка» [240, с. 286-287]; вивчення долі народу,

як і долі окремої особистості, потребує достовірності фактів [240, с. 232]. Загальновизнаним було твердження про право кожної особистості на щастя, спільний, хоч і повільний, шлях людства до досконалості. Д. Локк, Д. Берклі, Д. Юм, Вольтер висловилися на користь спостережень та дедукції в оцінці життя і самопізнанні («Тож пізнавай себе, годі вивчати Бога, самопізнання – єдина дорога людству»). Отже, просвітителями обґрунтовано неповторність кожної особистості, роль ключових подій життя, відповідального підходу до біографії як предмета дослідження. Ці ідеї важливо врахувати у процесі вивчення біографії творчої особистості. Яскравим прикладом можливостей розуму людини є філософія Г. Сковороди та його життя. За стислими фактами його біографії (походження, освіта) розкривається суперечливість світогляду філософа. І. Франко про Сковороду писав так: «Син простого козака-українця, учень Києво-Могилянської колегії Сковорода поєднує в собі ці дві суперечливі течії в одну досить оригінальну і характерну цілісність. Можна було б сказати, що це – старий міх з новим вином. Усе в ньому: походження, спосіб життя, характер, мова, форма письма – усе це має двоякий характер, є сумішшю старої традиції з новим віянням» [396, с. 29-30]. Для Г. Сковороди людина – частина і продовження світу суспільного і загального, а її біографія – складова історії суспільства і світу. На думку філософа, життя людини неоднозначне і має два шляхи – до вічного і до тлінного. Г. Сковорода визначає Вищий розум (Бог, розум, істина) [161, с. 16]. Отже, філософ поєднав загальне і одиничне, Бога у всесвіті і людину («він у тобі, а ти в ньому») [161, с. 16], надав можливість натурі та розуму впливати на життя особистості, вірив, що щасливий життєвий шлях людини залежить від її відповідального ставлення до свого життя, прагнення знань та самовдосконалення. Тому важливо підбирати такі факти біографії письменників, які б це розкривали в особистості, примушували студентів замислитись над її та своїми вчинками, їхніми причинами [161, с. 251].

Біографія людини певною мірою залежить від самоусвідомлення себе, самопізнання, пізнання світу та інших в ньому, «знання сил, які її спрямовують

та керують нею» [251, с. 356]. На думку Г. Гегеля, буття відбувається у часі та виявляється через діяльність; його основні категорії – якість, кількість і міра, де сутність – внутрішня основа, першопричина та суперечність буття, а саме буття – це її форма [250, с. 190, 95, 155]. Філософ дійшов висновку про те, що буття є відображенням закономірностей у світі, тому розписує тріаду логіки, основу якої становлять спільні закони розвитку природи, суспільства, мислення (загального, особливого і одиничного) [248, с. 50; 25, с. 130, 133]. Ці положення філософії Г. Гегеля – основа трикомпонентної технології вивчення життя письменника.

І. Кант вважав, що до людини треба ставитися як до мети, а не як до засобу; волю людини та її поведінку спрямовує розум, а моральність поведінки залежить від поваги до закону та почуття обов'язку («Критика практичного розуму», «Релігія в межах чистого розуму») [406, с. 198]. Увага до освіти, виховання, волі, моральності, громадянської позиції письменника мають бути враховані учителем при відтворенні його образу. Три ключові для нашого дослідження позиції висловив у своїх працях Л. Фейєрбах: мислення походить від буття; надумані людиною навіть фантастичні образи зумовлюються її власною людською сутністю; людина – мірило моральності, тому повинна керуватися у житті любов'ю та знаннями [18, с. 206-208]. Кожній людині притаманні дружба, любов, батьківство, честолюбство (Ш. Фур'є): біографія людини підпорядкована закону загальної аналогії [412, с. 129].

Геній – розкіш історії, її стрибок, результат її творчості (О. Герцен). О. Герцен вважав, що поетам як пророкам дано висловити те, що ще дримає у закутках свідомості мас [256, с. 18, 32, 189]. Тому особистість письменника необхідно висвітлювати як того, хто випереджав свій час, бачити вияв його свідомості, розуму і того, що сприяло появі геніального у митця [256, с. 165]. Кожен митець, як кращий представник свого народу, увібрав у себе дух нації. Виїзд за кордон, еміграція не позбавляли письменників національного: «Байрон, який критикує англійське життя, бігає від Англії, як від чуми, залишався типовим англійцем. Гейне, який намагався зі злості на мерзенне політичне становище Німеччини офранцузитися, залишався справжнім німцем» [256, с. 188]. Отже,

життя письменника слід розглядати як частину загального (типове) і водночас неповторного [256, с. 18, 29, 32]. Саме в індивідуальному, на думку В. Розанова, закладена історія, її сенс, значущість, особливе і неповторне, яке прийшло у цей світ і піде з нього разом з цією особистістю. Розмірковуючи про значення генія в історії, В. Розанов вважає головним сконцентрований переважаючий духовний досвід, знання того, що розпорошено у тисячах інших [371, с. 172]. Мислитель виділяє спільну для усіх геніїв ознаку – здатність бути уважним до життя, бачити в дрібниці закономірність і загальнолюдське. В. Розанов називає три типові фази у духовному розвитку кожної людини, народу та людства загалом («безпосередньої похідної ясності», падіння і відродження). Про роль часу і власного шляху Ф. Достоєвського філософ писав: «Тавро епохи його, полохливої, бунтарської, лежить і на його схвильованих працях; на щастя, він зумів уберегтися від звичайних шляхів свого часу <...>, дещо змінив дійсність, підніс її до вічного смислу і значимості» [371, с. 176], адже за смиренністю і красою людською, за мудрістю і вірою письменників йде натовп [371, с. 233], В. Розанов застерігав від дегуманізації, коли людина стає лише засобом досягнення мети – цього слід уникати і педагогам у роботі з письменником. У статті «Про Достоєвського (Уривок з біографії...)» мислитель зазначає, що людина усамітнюється з книгою, автором, щоб розібратися у своєму житті, навчитися, поспілкуватися, «без ставлення письменника до наших індивідуальних тривог, турбот, побоювань саме читання марне...» [371, с. 170-171]. Без ставлення до письменника і знань щодо витоків його думки також важко розібратися в його поглядах.

У зміст досліджуваної проблеми вносить свої акценти ХХ століття. Е. Гуссерль підкреслював, що відмінності інтерпретацій зумовлені різними способами екзистенції суб'єктів [450; 467]. Осмисленню піддається окремий момент цього світу (час, претензії, щаслива зустріч, події місцевого чи суспільного характеру), проблема, рішення, вимушена дія (М. Мерло-Понті) [457, с. 17]. Проте педагог не повинен оцінювати життя письменника за законами сучасності, а має стояти на позиції достовірності знань. З появою герменевтики Х.-Г. Гадамер трактує мистецтво тлумачення як вчення про буття – онтологію, а

життя людини розглядає як буття інтерпретації (тлумачення духовного життя особистості і суспільно-культурних явищ на основі їхньої цілісності, взаємодії загального та окремого, типового у людській поведінці) [246, с. 422]. На думку науковця, справжній діалог-пізнання історично неповторного або іншої людини можливий за умови відкритості та здатності «рахуватися з чимось у мені самому, навіть якби не було нікого, хто вимагав би від мене брати це щось до уваги» [246, с. 424] – особистісно значимого смислу. *Діалогічність мислення* – це і спосіб самовираження, і творчість, і саме життя (діалог суб'єкта зі світом [457, с. 10]). Л. Вітгенштайн вважав, що світ є світом фактів у логічному просторі, а «суб'єкт є межею світу» [22, с. 71]. Отже, життя особистості вимагає дослідження на мікро- і макрорівнях. Погоджуємося з позицією філософа, що *«смерть не є подією життя, бо смерть не переживають»*. Це змінює традиційний підхід (у біографії завжди вказують часові межі життя). Філософ окреслив механізм сприймання іншого – **закон проєкції** на власний досвід міміки та емоцій, доленосних подій і творчості, пригадування та «переживання спогадів»: в основі проєкції має бути спільне і конкретне образне уявлення [22, с. 266, 309]. З одного боку, «наше життя – це те, що ми думаємо про нього» (М. Аврелій), з другого – це може не збігатися з його оцінкою іншими. Об'єкт дослідження «завжди більший, він інакший, аніж те, що міститься в уявленні про нього», тому «ступінь наближеності до реальності дорівнює мірі емоційної участі у реальній події» (Х. Ортега-і-Гасет) [106, с. 246, 261]. А це, зокрема, означає, що у вивченні життя людини необхідно враховувати поведінку комунікативну і поведінку стратегічну, рівень зв'язку фактів і цінностей (Ю. Хабермас) [191, с. 231], значення смислу, що «відкриється інтерпретаторові тільки тією мірою, якою для нього одночасно прояснюється його власний світ» («застосовуючи традицію до себе і до своєї ситуації») [191, с. 234-235]. К. Ясперс зазначав, що «суб'єктивність самобуття» називають особистістю [37, с. 296], тому доцільно знати та аналізувати ціле (історичну епоху) і соціологічний стан («Я – те, що є час») [37, с. 303]. Людина приречена обирати себе в цьому світі і водночас обирати всіх, бути такою, якою вона хоче стати, – перший принцип екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр) [434, с. 322-323]. Мислителі ХХ ст. оцінюють

людське життя як випадковість, абсурд, незахищеність, відчуження (Альбер Камю «Міф про Сізіфа»), перебувають у постійних сумнівах щодо себе, своїх прав, істини (М. Бердяєв) [214, с. 138-142]. Сучасна людина вперше стала «проблематичною» для самої себе, усвідомила це і прийняла [41, с. 111-112], а тому «людство воює за розуміння себе» [225, с. 12, 54]. Е. Фромм пояснював нестримне прагнення безперервної діяльності самотністю і тривогою особистості. За допомогою психоаналізу він встановив, що структура особистості визначає її характер, вчинки, поведінку; конкретизував *чинники* формування соціального характеру (1) спосіб життя суспільства, 2) методи виховання, що перетворюють соціальні вимоги на особистісні якості людей («Иметь или быть?», розділ 7) [410].

Письменників відрізняють епоха, походження, країна, мова, стиль, емоційність, їх поєднують між-буття (М. Бердяєв, М. Бубер, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюссі, М. Бахтін, В. Кожинів) і діалог (людина і світ, людина та людина, людина і Бог). Цей зв'язок реалізується через колективне несвідоме – незалежні від часу і місця життя та творчості спільні образи людської свідомості (К. Юнг), любов, віру (М. Бубер). Проте чужа історія життя аналізується та запам'ятовується на індивідуальному рівні – через її «переживання», діалог як співтворчість, «лише на шляху до себе, в акті унікальної та неповторної життєдіяльності» (М. Гіршман) [258, с. 17, 21,64].

Отже, зрозумілим стає загальнолюдський зміст біографії, її особистісно значимий характер та діалогічність (жоден не існує відокремлено від світу), тому біографія письменника може розглядатися через міфологічний, ідеологічний, раціональний, символічний, ціннісний контексти, у яких поведінка людини регулюється цінностями та нормами. Впродовж життя «людина схильна постійно ідентифікувати себе з тим, що в даний момент привертає до себе її увагу...» (В. Вандишев) [18, с. 242], тому увага до біографії митця спонукає до самооцінки, самоспостереження та самовиховання, розвитку свідомості, дозволяє зрозуміти закономірності світу, пізнання та своєї діяльності. Це важливо усвідомити педагогу для розуміння механізму впливу біографічної інформації на

учня і побудови повідомлення про митця.

Форма подачі фактів іноді може ставити під сумнів справжність подій (К. Поппер «Факты, нормы и истина: дальнейшая критика релятивизма»). Тому необхідно не підмінити пошук і факт з питанням про те, що ми маємо на увазі, коли говоримо про істину та факти у викладанні літератури. За наявності у сучасній філософії різних теорій і наукових шкіл їх, проте, об'єднує спільна ідея, висловлена Деррідою: «система категорій – це система способів конструювання буття», яка залежна від багатьох факторів – політичних, соціокультурних, суб'єктивних (І. Бичко, М. Бузький, П. Сорокін, В. Табачковський та інші), тому передбачає конкретні способи їхнього співвіднесення і відбору [337, с. 487] та плюралізм трактувань. Кожна людина сама творить та обирає себе, а обираючи – творить і впливає на всезагальне [179, с. 351, 366-370]. На думку філософів, *свідомість людини вимірюється епохою, життям нації або народу, покоління, особистості, в основі яких лежить ідеаційність* (П. Сорокін) однієї з вироблених людством світоглядних суперсистем (тео-, антропо-, соціо- чи націоцентричної) зі своєю розгалуженою проблематикою. Таке осмислення життя людини в системі суспільних відносин може допомогти при відборі та аналізі біографічних відомостей. О. Забужко у своїй книзі «Філософія української ідеї та європейський контекст» зазначає, що *національна свідомість – це свідомість ціннісна, яка тяжіє до художніх форм вираження* [50]. Практичну значущість для пояснення різнотлумачення біографій представників різних епох і культур (людини з минулого) та їх художніх образів має теорія інтенціональності Г. Щедровицького – про мислення образу, «що знаходиться поза нами і на тій відстані, на якій воно знаходиться» [427, с. 395]. Деформація відбувається вже на рівні первинного осмислення реального образу письменником (творчість), згодом стає власним інтенційним образом учителя та учнів (співтворчість). Тому інтерес становлять судження філософа про активну діяльнісну позицію індивіда та його відповідальність за свій «суб'єктивний підхід і вольове рішення» [427, с. 16]. Роль діяльності як духовно-практичного удосконалення життєвого світу особистості (біографії) обґрунтовано в

філософсько-психологічних концепціях Ш. Бюлер, Є. Головахи, В. Козловського, Л. Сохань, В. Табачковського та інших. Відмінність позицій вчених полягає в різному підході до розуміння проблеми людини у світі: аналіз раціонального й ірраціонального у позитивістів і неопозитивістів, антропологічний підхід в екзистенціалістів та в персоналізмі тощо. Обсяг дослідження обмежує можливості опису філософських підходів до біографії людини. У загальному зазначимо, що мислителі висловлюються у діапазоні від категоричного заперечення особистості структуралістами (деперсоналізація, людина-матриця, людина-міф – М. Фуко) до гуманістичних ідей екзистенціалістів (людина сама себе формує кожним своїм учинком) та до ідеї балансування між свободою вибору і зовнішніми умовами буття, де переважає останнє (М. Хайдеггер). Усіх вчених поєднує спільна думка, що суспільство нерівності диктує культ наживи, індивідуалізму, особистого успіху, що ускладнює процес самоудосконалення особистості [333, с. 25], а технологічний світ висуває необхідність творення нової людини з новою життєвою філософією.

Біном екзистенції «особистість – суспільство» досліджує соціологія, яка в кінці XIX ст. відокремлюється від філософії як самостійна наука; вона розглядає життя людини як набуття нею соціально значимого досвіду (*соціалізація*), засвоєння різних соціальних ролей в межах колективного, взаємодія із соціальним середовищем (держава, сім'я, виховання, право). Перші біографічні дослідження XX ст. належать У. Томасу, Ф. Знанецькому, М. Веберу, Т. Парсонсу, які розробили теорію соціальної дії; К. Абульханова-Славська, М. Бобнєва, А. Кронік, М. Рокіч детально описали проблему життєвих цінностей, самовизначення, самореалізації і цілеспрямованості особистості в суспільстві; Н. Перна, К. Кокс, Р. Кеттелл, Дж. Кеттелл досліджували життєвий шлях генія як закономірне розгортання закладеного в людині таланту. Усіх соціологів поєднує розуміння, що соціальна спільнота (рід, народ, держава) «наділена найвищою мірою самодостатності» (Т. Парсонс, Е. Юдін) [360; 430], має визначені кордони [297, с. 44-45], спільний «життєсвіт» (Е. Гуссерль) із складовими: культура, суспільство та особистість (Ю. Хабермас) [446, с. 135], є середовищем руху

учасників комунікації (А. Шюц) [426]. Мова поєднує людей та різні сфери життя, соціалізує досвід. Розірвання зв'язків тріади руйнує систему і веде до деперсоналізації особистості, нейтралізації культурної традиції та втрати цінностей [426, с. 309, 311; 447]. Отже, особистість виступає складовою тріади, де культура – це запас необхідних знань для комунікації, а суспільство – регуляторний механізм співіснування соціальних спільнот [446, с. 137-138]. Науковці (Б. Ананьєв, О. Кисельова, М. Недашковська та ін.) визнають необхідність циклування людської біографії на рівні людства (діахронічно), свого покоління (синхронічно), соціального розвитку та життєвої активності; визнають нерівномірність зрілості у часі і у формаціях [203, с. 71]. Важливими для підготовки студентів стануть визначені соціологами стратегії життя: виживання (незахищеність, пасивність) та досягнень (цілеспрямованість, оптимізм, амбітність, прагнення змінити світ на краще, відповідальність за своє життя) [166, с. 53]. Нерідко в одному життєвому середовищі у різних соціально-просторових модусах буття у сучасників можуть мати місце різні особистісні цінності (на рівні інтересів, пережитого досвіду, особистісних втрат, рівня дотримання норм пануючої моралі) [406, с. 546], тому важливе значення має особистісне, адже «слава надає перевагу індивідуальному» (Ф. Хайдер) [447]. Погоджуємося з позицією науковців (К. Крамаренко, Н. Наумова, Міхаель Д. Стахл та ін.) стосовно того, що «успіх – це особистісне досягнення в межах суспільного» [71, с. 74, 76, 79; 344, с. 26; 471, с. 5], а це має практичне значення не тільки під час вивчення життя письменника, а й щодо мотивації студентів до навчання. Публічне впливає на інтереси колективного [266, с. 52], а приватне приховане від сторонніх і асоціюється з особистим, домом, сім'єю, тому це найслабша ланка наукових досліджень (Ю. Хабермас, А. Шюц, І. Гофман, Е. Гіденс, О. Мещеркіна, О. Левінсон, Л. Іонін, М. Диденко та ін.) [266; 426; 446; 454]. Професійний успіх окремі науковці (Д. і Дж. Левінсони, К. Мелашенко, А. Толсон) пов'язують з гендерними відмінностями і гармонійним балансуванням між особистим та суспільним [198, с. 210; 64]. У світовій літературі чимало жінок-письменниць, проте їхня кількість тільки підтверджує

дослідження соціологів.

Огляд філософських концепцій життя людини дозволяє визначити такі **концептуальні для дослідження положення:**

- буття – це триєдина сутність індивідуального–спільного–загального (Сенека, Прокл, Г. Гегель, Г. Сковорода, Л. Вітгенштайн, Х.-Г. Гадамер та ін.);
- природа, суспільство, мислення мають спільні закони розвитку (Сократ, Г. Гегель, Л. Фейєрбах та ін.);
- людина – частина і продовження світу, її біографія – складова історії буття, а тому підпорядкована закону загальної аналогії (Г. Сковорода, Л. Фейєрбах, В. Розанов);
- вивчення долі народу і окремої особистості потребує достовірності фактів (Вольтер, Д. Локк, Д. Берклі, Д. Юм та ін.);
- життя людини реалізується у діалозі зі світом: людина і світ, людина та людина, людина і Бог (М. Мерло-Понті, Л. Вітгенштайн, Х.-Г. Гадамер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, М. Бубер, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюссі, М. Бахтін, М. Гіршман, В. Кожинів та ін.);
- соціальна спільнота (рід, народ, держава) має спільний «життесвіт» (Е. Гуссерль), складовими якого виступають культура, суспільство та особистість (Ю. Хабермас);
- основні категорії буття – якість, кількість і міра (Г. Гегель);
- окремий факт біографії містить три складові – намір, світогляд, вчинок і має розглядатися у взаємозв'язку з іншими (Сенека, Прокл);
- мислення (погляди і судження) та діяльність взаємопов'язані, вибудовують внутрішнє та зовнішнє (подієве) життя особистості і мають причинно-наслідковий характер (Прокл, Т. Аквінський, І. Кант, М. Бердяєв, Е. Фромм, Г. Щедровицький, Є. Головаха, В. Козловський, Л. Сохань та інші);
- свідомість людини вимірюється епохою, життям нації або народу, покоління, індивіда (О. Герцен, Г. Сковорода, І. Бичко, М. Бузький, П. Сорокін, В. Табачковський);

- шлях людини залежить від її прагнень (блага для себе або для суспільства), виховання, діяльності, випадку (Ф. Бекон, К.-А. Гельвецій, А. Камю та ін.);
- загальнолюдські прагнення виділяють постать з натовпу: видатна людина повинна мати чесноти, здатність діяти належним чином, нести відповідальність за свої вчинки (Аристотель, Ф. Бекон, В. Розанов);
- людина – мірило моральності: її розум, добродійність і талант зумовлені її вихованням (Сенека, К.-А. Гельвецій, Л. Фейєрбах);
- біографія людини регулюється цінностями та нормами (К. Абульханова-Славська, М. Бобнева, А. Кронік, М. Рокіч);
- навіть надумані людиною фантастичні образи скеровані її власною людською сутністю (Л. Фейєрбах);
- у вивченні життя людини необхідно враховувати поведінку комунікативну і поведінку стратегічну (цілеспрямованість, оптимізм, прагнення змінити світ на краще, відповідальність за своє життя) (Ю. Хабермас, Н. Соболева).

Філософська наука спрямовує методику вивчення біографії письменника до пошуку причинно-наслідкових зв'язків зовнішнього і внутрішнього чинників розвитку особистості та їхнє віддзеркалення у творах митця. Проведене дослідження підтверджує, що філософське вчення є важливою складовою у розв'язанні проблеми підготовки студентів до викладання біографії митця.

3.2. Історико-культурологічне вивчення життєпису митців

Життя видатної особистості – це поворотний момент у культурі народу, його історії, розвитку наукового знання. Її життєвий простір визначається часовими межами, мірою набуття історичного досвіду людства та значимості для суспільства, тісно сплітається з долею конкретного суспільства, народу, держави [198, с. 30]. Разом з тим повний і детальний життєпис від народження людини до її смерті – рідкість, тому типово увага приділяється окремим його аспектам або етапам. Народження людини фіксується в часі, територіально і соціально, що накладає свій суттєвий відбиток на усю її подальшу біографію. Фактами

біографії, на думку французького історика Л. Февра, може бути усе, «що, належачи людині, залежить від неї, служить їй, виражає її, вказує на її присутність, діяльність, смаки і способи людського буття» («Битви за історію»). Одне з важливих питань історії – виявлення закономірностей щодо місця життя окремих особистостей у вирі загальнолюдських подій. Для опису типової структури життєвого шляху і особливостей колективної біографії окремих поколінь використовується біографічний метод, аналіз соціально-історичних відомостей, реконструювання життєвого світу окремих постатей.

Історичні наукові дослідження біографії.

Життя людини первісного суспільства знайшло відображення в давніх міфах та легендах про героїв, які передавали з вуст в уста або за допомогою візуальних засобів (танець, наскельний малюнок), а з появою писемності – у рукописах. Біографія окремої особистості була нерозривно пов'язаною із життям роду. Індивідуалізація особистого життя виникає з появою власності і майнової нерівності в межах залежності від загальної історії роду [56, с. 30-31].

Перші описи біографії особистості спостерігаємо за часів античності (Тацит, Гай Салюстій Крисп). На честь завоювання Єгипту на Народному майдані імператор Август у 10-9 рр. до н. е. спорудив обеліск з надписом: «Імператор Цезар Август, син божественного (Юлія), верховний жрець, дванадцять разів головнокомандувач, одинадцять разів консул, чотирнадцять разів трибун, що передав Єгипет під владу римського народу, присвятив цей дарунок Сонцю»). У Греції за ранньоімперських часів жанр набуває досконалості у творах Плутарха («Паралельні життєписи»), які складаються з 46 біографій видатних греків та римлян за принципом паралельного порівняння у парах двох законодавців (Лікурга та Нума), двох найкращих ораторів (Демосфена та Цицерона), найвидатніших полководців (Македонського та Цезаря) та ін. Мета таких праць – не тільки зберегти факти, а й відверто повчальна. У цей же час з'являється й інша праця – римлянина Гая (Кая) Светонія Транквіла (70-140 рр. н.е.) «Життя дванадцяти цезарів». Автор звертав увагу на опис зовнішності цезарів, стан здоров'я, побутові звички, «життя перед здобуттям влади»,

«державну діяльність», «приватне життя», «добрі» та «погані» вчинки, риси характеру, обставини смерті, «смерть і поховання». З часом з'являються біографії-карикатури у Сирії (119-190 pp.). Вже у перших працях істориків проводилися паралелі між суспільством і людиною. Полібій у 168 р. до н. е., згодом Гольбах у «Природній політиці» (1773 р.) зазначають спільні етапи у «біографії» людини та держави – дитинство, юність, зрілість, старість, смерть. Отже, закладаються основи порівняльного аналізу спільного й індивідуального, історії різних народів [198, с. 30], відповідних рубрик і критеріїв методики підготовки учителя.

Із зародженням світових релігій життя людини розглядали як служіння Богу, тому в усіх релігіях вивчають біографії святих з метою засвоєння теологічних цінностей та наслідування. Біографії відомих особистостей (коронованих осіб, полководців) оцінювали з позиції їх відданого служіння Богу та державі. Теологічний підхід до вивчення життя особистості – це аналіз підпорядкування її життя загальним канонам віри і суспільним законам (наприклад, у буддистів усе у світі (і життя людини) підпорядковане закону причини і наслідку за формулою причинного зародження (дванадцять її позицій прописані у палійських буддистських канонах Трипітака). Античне рабовласництво позбавляло більшість населення усвідомлення себе як людини, домінантою античного життя було служіння державі [106, с. 49].

За часів середньовіччя людина впродовж свого життя повторювала долю своїх батьків (належала до одного суспільного класу, проживала в одній і тій самій місцевості та виконувала ту саму роботу, що і предки). Зміни були явищем винятковим. Домінантами життя виступали ієрархічна залежність, служіння (Богу, королю, феодалу, церкві, Прекрасній дамі та ін.) та самозбереження за принципом «бути як усі» (усе, що мало вияв «надто» переслідувалося інквізицією, а це була пряма загроза життю). Християнство підкреслювало необхідність відповідальності за свої вчинки і залежності подальшої долі від «грішного та праведного» у думках і діяльності, тому «проблема визначеності та пов'язаного з нею питання про детермінованість поведінки людини – одна з

центральных у християнській теології» [200, с. 159]. Біографія середньовічної людини (шлюб, введення у рід, отримання спадку, посвята у лицарі) була регламентована суспільною ієрархією, груповою інтеграцією, релігією, тому особистість прагнула максимально її реалізувати. До середньовічних цінностей історики відносять працелюбність (для простолюдинів), службу (мечем, пером королю або феодалу), аскетичне самозречення [198, с. 71]. За часів хрестових походів з'являються житія святих, хроніки і біографії (праці Гібера Ножанського, Ото фон Фрайзінга, Жана де Жуанвіля та ін.). У XIII столітті в окремих країнах розпочинається формування особистої ідентичності та виховання національної еліти; провідним фактором у цьому процесі виступає свідомість [39, с. 39]: «Ми маємо служити нашим монархам, оскільки вони охороняють нас, але якщо вони більше не захищають нас, то ми більше не повинні їм служити» [332, с. 96]. Для європейської знаті та в історії України до XVII століття головними аргументами були права та привілеї, питання про захист, договірна домовленість, «законний і моральний авторитет – звичай» [170, с. 25-26]. Поєднання прагматичного та альтруїстичного є типовим для патріотизму знаті у XVII–XVIII ст. [170, с. 153].

Віра в залежність від долі залишається і за часів Відродження, але з'являється відчуття множинності можливостей, а до того ж вперше виникає ідея особистої відповідальності за власну долю (Т. Рис-Девідс «Буддизм», С. Радхакришнан «Індійська філософія» та ін.).

Доба Просвітництва чітко визначила тих, «хто творить історію»: вожді, полководці, імператори, королі, князі, духовні подвижники, зловісні лиходії – «непересічні люди» [198, с. 124-125]. Освіта, інтелектуалізм, ідея цінності людини, історичний поступ усвідомлення свободи, патріотизм стають ключовими цінностями цієї епохи (Г. Гегель) [252]. Думка про те, що історія світу була біографією Великих Людей, знайшла продовження в розвитку філософії (Т. Карлайл «Про Героїв, Культ Героїв і Героїчне в історії», праці Л. фон Ранке). Отже, визнано роль видатної особистості в історії, що необхідно врахувати у вивченні біографії письменника.

Письменницька діяльність дотична до історії суспільства.

Праці М. Грушевського дають можливість зрозуміти роль письменницької діяльності в історії суспільства: «Письменники українські пригадували колишню славу гетьманщини, жалували і обурювалися на неволю народну, гірку долю кріпаків, вихваляли високі чесноти селянської душі, селянського розуму, селянського життя, славили народне слово і народну поезію. Так підготовлявся ґрунт під народне українство... найвизначніші, найкращі сили тодішньої України: Шевченко, Костомаров, Куліш, Гулак, Белозерський й інші <...> поставили своїм завданням добиватися скасування на Україні всякої неволі, розкріпощення селянства, свободи віри, слова і друку <...> знищення всяких класових привілеїв і нерівностей, поширення освіти й піднесення добробуту народного» [36, с. 45-46]. Наприклад, англійський письменник Дж. Свіфт не обіймав жодної урядової посади, проте був ініціатором багатьох державних рішень. Завдяки йому 1713 року Англія і Франція уклали мир після 13 років війни. А його «Листи сукнаря» припинили обіг мідної монети (яка не мала відповідної вартості) на землях Ірландії, чим захистив зруйновану економіку цієї країни. Грушевський вважав, що у вирі революцій і війн гинуть не тільки міста, традиції, люди, а й ідеї, тому з таких подій люди виходять іншими за своїми поглядами [36, с. 198]. Письменники не тільки описували жахіття Другої світової війни, а й відстоювали мир на фронтах (О. Твардовський, А. Екзюпері, Е. Хемінгуей та ін.) [131]. Завдяки письменниці ХХ століття А. Ліндгрєн Швеція стала першою у світі країною, яка законодавчо заборонила тілесні покарання дітей; вона ж добилася прийняття у Швеції закону про захист тварин. Тобто в усі часи митці не тільки займаються творчістю, а й ведуть активну просвітницьку діяльність, виступають ідейними трибунами, готуючи ґрунт для історичних перетворень. М. Грушевський визначив провідні риси митців: «вдумливо і об'єктивно придивляються до найменших змін у суспільному житті, готові до цих змін та можуть взяти на себе відповідальність заговорити про них першими і повести за собою інших» [36, с. 229]. Іван Франко про обраних писав, що їх життєпис розкриває «таємниці духу їхньої доби, бо саме в них цей дух міститься».

Аналізуючи філософсько-світоглядні системи тлумачення минулого, науковці визначили, що основну роль у них відіграє структура ціннісних орієнтацій, вірувань, традицій. Саме тому пропонують розглядати окремі періоди розвитку історії та культури народів з позицій їхньої спрямованості. Наприклад, у давньому Римі значення мало сучасне, а минуле і майбутнє були несуттєвими; християнство вбачає головну цінність життя в його діяльності в ім'я збереження душі (майбутнього); сьогодні ж говорять про діалог епох та культур, їхню ідеаційність. На роль конкретної історичної свідомості вказують сучасні українські філософи І. Бичко, М. Бузький, В. Табачковський. На їхню думку, вона вимірюється епохою, життям нації або народу, покоління, індивіда. Аналіз біографічних відомостей має починатися з осмислення життя людини в системі суспільних відносин.

Історичний погляд на життя людини дає можливість визначити його доміанти (табл. 3.1). Світогляд виступає стрижневим елементом спрямованості духовного світу особистості, її життя, зв'язку з історією свого народу: історію життя окремої особистості можна розглядати лише у зв'язку з конкретною соціальною і культурною ситуацією, тоді «описане життя набуває значення історії, особливої змісто-часової цінності, до якої можна застосувати поняття універсальності, розвитку, самоздійснення» (Є. Соловйов) [389, с. 138]. Більшість науковців вказують на те, що предметом аналізу біографії мають стати:

- множинність подієвості життєвого шляху особистості, що відображало б насиченість різноманітними елементами життєвого світу епохи;
- співвіднесення особистої біографії з історією (введення в систему типових історичних обставин, історичної типовості та культурних цінностей);
- розгляд її у соціальному контексті (як шлях творення історії, культури).

Таблиця 3.1

Суспільно-історичні домінанти життя людей різних епох

Культурно-історичні епохи		Основні суспільно-історичні домінанти життєвого шляху людини	
		за Л. Сохань	за Г. Островською
Давня історія	первісне суспільство	«одноманітна єдність»	визначеність долі традицією роду
	рабовласницьке суспільство	«одномірна одноманітність»	визначеність долі інтересами держави, класовим походженням
Середні часи	Середньовіччя	«багатомірна одноманітність»	служіння Богу і королю – обов'язок кожної ієрархічної ланки
Нова історія	Відродження Просвітництво	«різноманітна єдність»	відчуття множинності доль та особистої відповідальності за власне життя
Новітня історія	Капіталізм Соціалізм Сучасна культура: модерн, постмодерн	за Е. Соловйовим «множинність подієвості життєвого шляху особистості»	залежність долі усіх і кожного від наслідків науково-технічного прогресу та політики; прагматизм мислення, критично-іронічне ставлення до цінностей; пошук надійної опори у житті

Передусім епоха визначає кордони і способи самореалізації людини. Саме тому, вивчаючи життєвий шлях зарубіжних письменників в історичному контексті, дослідник повинен завжди мати на увазі варіювання у плані як синхронії (розмаїття особливостей типів особистостей різних країн і народів), так і діахронії (зміни соціального типу як у межах формації, так і в їх порівнянні) [273, с. 16-17]. Тому одна зі стратегій аналізу біографії – виявити «канву подій, спільних для представників тієї чи іншої соціальної групи в конкретну історичну епоху, традиційні можливості самореалізації та ін. В межах цієї системи можливе колосальне розмаїття індивідуальних варіантів...» [273, с. 21]. Соціально значимі цінності в системі типових смисложиттєвих цілей для представників певної епохи визначають типовий життєвий шлях (загальне «поглинає» індивідуальне) і

варіанти індивідуалізованого життєвого шляху («творення» особистістю історії суспільства і власного життя).

У біографії видатних постатей історичне і особисте тісно переплітаються: «життя окремих особистостей допомагало глибше і повніше з'ясувати сенс і хід історичних подій, робило хронологію більш конкретною» (А. Вільсон) [234, с. 1]. Для людства це історія, для окремої особистості – її біографія. Здатність керувати власною долею тісно пов'язана з відповідальністю за своє життя і самореалізацією (завершеністю певного призначення). Біографія тих, хто свідомо творив своє життя спільно з історією свого народу, може вважатися частиною загальнолюдської історії. Перебільшене значення власної долі в історії суспільства породжувало «великих інквізиторів» (Наполеон, Ленін, Сталін, Гітлер та ін.) і знайшло відображення у текстах В. Шекспіра, Ф. Шиллера, Ф. Достоєвського, В. Соловйова, М. Бердяєва [386, с. 298, 300]. За фактами біографії «завжди стоїть інтимно-внутрішній план» як саморозвиток особистого «я», як лінія позитивних здобутків і самоствердження особистості відповідно до поставленої нею життєвої мети й ідеалу...» (В. Іванов) [281, с. 17]. Поєднання численних ракурсів та інформації з різних джерел (найперше історичних) може претендувати на «повну» історію. Об'єктивність дослідження та підготовки вчителя вимагає інформації з різних джерел (без надмірного захоплення) та її коректної інтерпретації (А. Евенс) [438].

Окремої уваги потребує питання загальнолюдського в долі письменника. Наприклад, В. Гюго був активним учасником суспільно-політичної боротьби не тільки у Франції. Він виступав за демократію і національне об'єднання інших народів: підтримував Лінкольна і Гарібальді, борців за незалежність Польщі, діячів російського визвольного руху, був категорично проти колоніальної експансії Мексики та Китаю. Байрон виступав не тільки в Англії на захист незалежності Ірландії, її конституції, її народу від злиднів та наслідків технічного прогресу; перебуваючи в Італії, поет приєднався до лав карбонаріїв – борців за її незалежність. Іспанський письменник С. Мадар'яга у своєму виступі у 1948 р. на Європейському конгресі у Гаазі підтримав ідею «наднаціональності» [469, с. 4-5].

Р. М. Рільке не можна вважати тільки німецькомовним поетом, тому що частина його спадщини є франкомовною; він був поетом європейським, настільки багатонаціональною була його мандрівна муза (Австро-Угорщина, Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Швеція, Голландія, Бельгія, Алжир, Туніс, Єгипет, Іспанія, Росія і Україна). Рільке хотів бачити світ «відкритим», без національної обмеженості, щоб це не обкрадало мистецтво.

Національні поети у своїх доробках несли ідею державотворчості, тому доцільно *проаналізувати національну свідомість митця, національне в його біографії*. М. Смотрицький у своїй книжці «Ствердження невинності» писав: «Не віра робить русина русином, поляка поляком, литвина литвином, а народження і кров руська, польська, литовська» [198, с. 243]. Національні поети вибудовували та проголошували ідею державотворчості у своїх доробках. Так, О. Ольжич писав, що «держави не творяться в будучині, держава будується нині», отже, залежить від кожного тут і тепер; І. Франко «все, що мав, віддав для одної ідеї. І горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї». А. Міцкевич, описуючи аккерманські степи, оспівував передусім свою батьківщину. Тому дослідження біографії зарубіжних письменників також вимагає уваги до національної свідомості митця. Тривалий час (аж до XIII ст.) європейці ототожнювали себе з тими, хто володіє спільною мовою, належить до одного власника, до одного соціального стану, громади християн. Науковці підкреслюють, що «національність існує у психіці людей», «національність як спосіб дивитися на себе» [466, с. 16-17]. Трансформація історичних постатей та видатних письменників у національних героїв – складова пошуку колективної ідентичності [39, с. 51, 362]. В. Чоповський слушно зазначає, що життя героїв іменних чи безіменних – «це джерело життя нації», а їхня образна та етична оцінка має важливе значення у сприйнятті цієї особистості молоддю [193, с. 408]. У своїх дослідженнях історик пише про Шевченка, який у кожного свій: «Образ найщирішого лірика і гнівного бунтаря, поета, художника, людини, духовного батька відродженої української нації», ... він «ввібрав у душу пам'ять і долю народу, зрозумів його велич і трагедію», поклав початок новому

українознавству: історико-об'єктивному, патріотичному, філософському, педагогічному, етичному, інтелектуально-психологічному та духовно-творчому [194, с. 136, 138]. У долі та творчості письменника зберігається географічна, національна і культурна доля народу. Цінною для дослідження і підготовки учителя є роль поета у розвитку національного самоусвідомлення, взаємозв'язок його життя та народу, увага до становлення письменника (спілкування з природою, розповіді старих людей...) [194, с. 154]. У вивченні біографії зарубіжного письменника важливе значення має патріотичне сприйняття інформації (В. Липінський «Націоналізм, патріотизм і шовінізм» з листа до Б. Шемета). Читаючи зарубіжних письменників, необхідно «спиратися на любов до своїх земляків», зосереджуватися на тому, щоб віднайти розуміння не тільки чужого, а передусім свого народу і своїх ближніх, адже «бути патріотом – це значить, будучи українцем, виховувати в собі перш за все громадські, політичні, державотворчі, духовні вартості» [78, с. 745-746]. Це має велике значення у підготовці студентів, формуванні їхньої громадянської позиції, вектора оцінки біографій письменників.

Біографічні матеріали – не тільки джерело інформації, а й основа оцінки особистості. Наприклад, з листів відомих зарубіжних письменників дізнаємося про початок Першої світової війни та їхню особисту оцінку подій 1914 року. Марсель Пруст писав: «Мільйони людей вирушають, щоб їх убили у війні світів...» [464]. Томас Ман у листах до старшого брата Генріха зауважував: «Чи не слід нам бути вдячними за цілком несподіваний шанс пережити такі величні події? Моє головне почуття – величезна цікавість і, визнаю, найглибша любов до цієї ненависної, незбагненої, фатальної Німеччини...» [474, с. 69-70]. Стефан Цвейг спочатку піддався патріотизму перехожих на вулицях, а згодом засудив війну: «...тисячі й сотні тисяч людей відчули те, що мали відчувати і за мирних часів: усі вони – єдина спільнота, – скорившись невідомій силі, яка відірвала їх від повсякденного життя.» («Вчорашний мир. Воспоминания европейца»: первые часы войны 1914 года) [419]. Ромен Роллан, закінчивши роботу над біографією Л. Толстого, писав: «Я спустошений. Хотілося б умерти. Страшно жити серед

цього божевільного людства.» [465]. А Б. Шоу запропонує винайти газ, який безболісно буде знищувати людей (що і зроблять фашисти під час Другої світової війни). Як бачимо, одне й те саме явище оцінюється свідками подій по-різному і свідчить про небезпеку «подвійного» конструювання та варіювання його оцінки вчителем. Це вимагає чітких орієнтирів аксіологічної підготовки студентів, наочних прикладів дієвої антивоєнної позиції митців, взірців побудови занять [131].

Важливий внесок у дослідження біографії людини внесли наукові підходи ХХ століття:

- психоісторичний підхід спрямований на аналіз історії життя людини через психоаналіз її поведінки, щоденників, листування, факторів, що впливають на формування видатної особистості (З. Фройд, Е. Еріксон): адекватні чи невмотивовані вчинки, вік, життєві обставини, особливості культури тощо;

- структуралістський підхід виявляє найпопулярніші у працях письменників тропи (метафори, порівняння), які тісно пов'язані зі світоглядом авторів (Г. Вайт): думка є «в'язнем мови» [476];

- «мікроісторія» досліджує «соціальний контекст», у якому діє персона (Дж. Стюарт, Дж. Леві, К. Гінзбург): стиль поведінки, освіта, кар'єра, соціальне оточення.

Серед прийомів біографічних досліджень цього періоду виділяються герменевтика, семіотичний та структурний типи аналізу, стратегії реконструкції, просопографічні та історико-порівняльні дослідження [198, с. 250]. Їхнє поєднання знаходимо у працях Ф. Сисина («Між Польщею та Україною. Дилема Адама Кисіля, 1600–1653 рр.»: зразок «соціальної біографії» А. Кисіля); Д. Фрика («Мелетій Смотрицький» : зразок «світоглядної біографії» М. Смотрицького); Я. Грицака («Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільноти» (1856–1886): «національна біографія» Каменяра).

По-різному описують події свідок, потерпілий та учасник [230, с. 246]; по-різному змальовують образ людини автори біографій. Образ Івана Мазепи –

багатоликий у працях як істориків, так і митців (Д. Байрона, В. Гюго, О. Пушкіна, Ю. Словацького, М. Рудницького та ін.): згадують його походження, кар'єру, знання 7 мов, особисте життя і роблять висновок про те, що «це була людина – син свого часу» [198, с. 399, 404-405]. Архіви (за історичними джерелами), М. Костомаров і П. Куліш (на основі польських друкованих джерел, народних українських пісень) по-різному розкривають глибокий державний розум, залізну волю, великий дипломатичний хист, організаторські здібності і щирий український патріотизм Б. Хмельницького, який «відірвав руки від плуга і очолив повстання» [43, с. 235, 237, 278-279; 470].

У сучасній історичній науці паралельно вживають терміни «біографістика», «наукова біографія», «біографія», «біографіка» [212]. У 90-х рр. ХХ ст. в Україні відбулося утвердження біографіки як самостійної історичної науки [230].

Важливим є питання *сприйняття іншого народу історично*: давні «образи» накладали вікові стереотипи у ставленні українців до поляків («ляхів»), росіян («москалів»), німців, татар та ін. (П. Чуйкевич, Н. Яковенко) [198, с. 445, 447]: «Те, що кожен народ має власну історичну пам'ять, є цілком природним і закономірним, як і те, що пам'ять одного народу часто суперечить пам'яті іншого» у ставленні до тих чи інших подій або персоналій [69, с. 67]. Переосмислення «уроку історії», сучасні процеси інтеграції народів вимагають толерантності до історії та культури будь-якого народу / особистості (заклики до братерства віднаходимо ще у Г. Гребінки, С. Величка). Це має важливе значення у підготовці учителя світової літератури. Отже, часово-просторова характеристика біографії людини має тісний зв'язок із конкретно-історичною, морально-психологічною та світоглядною інтерпретаціями біографії [273, с. 200]. Кожна біографія – це історична та культурна пам'ять народу, його свідомість і національна ідентифікація, пов'язаність із територією; критичне та ціннісне осмислення дійсності та культури, історичне мислення [11, с. 7-10].

Підходи до концепції життєвого шляху людини змінювалися історично. Традиційні уявлення про життєвий шлях формувалися в умовах панування

нерівноправних суспільних відносин та релігії, залежали від типу держави та рівня усвідомлення людиною себе у єдності з природою та оточуючими. Вони змінювалися в залежності від змін уявлень про світобудову та успішне життя. У різні часи акцент робиться на різних значеннях людського життя – на моральності, ціннісній орієнтації; зумовленості соціально-історичною подієвістю, рівнем активності особистості в суспільному житті (виступає об'єктом чи суб'єктом подій). Тому біографія письменника може бути розкрита тільки у зв'язку з конкретною соціальною та історико-культурною ситуацією типовості або винятковості, суспільного та культурного значення. Наприклад, образ Вольтера – людський масштаб, вибуховий темперамент, воля, наполегливість, розум – більше розкриває епоху Просвітництва, ніж його внесок у мистецтво.

Науковці поділяють життєві події на типові та особистісні (індивідуальні); в залежності від локалізації на зовнішні (середовищні), поведінкові (вчинок) та внутрішні (психологічні, моральні); зумовлені історичними обставинами (соціокультурні). На основі узагальнення праць науковців (К. Крамаренко, Л. Коган, Б. Паркер, Л. Часмір та ін.) нами визначені фактори, що впливають на біографію людини: 1) події суспільного життя (революції, війни, зміна суспільного устрою тощо); 2) соціокультурні умови життя (походження, статки, освіта, виховання, підтримка родини); 3) життєві потреби людини; 4) індивідуальні фактори (гендерні цінності, здібності, задатки, спадкові хвороби, травми тощо) 5) випадковості; 6) тривалість життя (вік голландських, дамаських художників XVII і німецьких живописців XIX століть у середньому був 60-70 років, російські письменники цих періодів рідко доживали до 40) [12; 71, с. 82; 293; 463 тощо].

В історичній науці вважаємо основними такі погляди на біографію людини:

- як залежної від загального – доля пересічної особистості (Дж. Стюарт, Дж. Леві, К. Гінзбург, А. Лосєв, С. Аверинцев, О. Субтельний, Л. Сохань та ін.);

- як результат розвитку суспільства, яке народжує обраних, аби відчуті необхідність змін, котрі ведуть до цих змін (М. Грушевський, Т. Карлайл, І. Бичко, М. Бузький, В. Табачковський, А. Сампсон та ін.);
- як залежної від домінувальних світоглядної та ціннісної суспільних систем (С. Аверинцев, Н. Дейвіс, П. Сорокін, Є. Соловйов, Г. Рінер та ін.);
- як національної ідентифікації та культурної свідомості народу певного періоду (М. Смотрицький, В. Липінський, Я. Грицак, Н. Яковенко, Н. Дейвіс, В. Чоповський та ін.);
- як поєднання зовнішніх впливів та внутрішнього вільного вибору людини (Н. Яковенко, Н. Соболева, А. Браун та ін.).

Дослідження біографії прогресують від історичної антропології (уваги до зовнішніх подій) до мікроісторичних досліджень внутрішнього вибору людини, об'єктивності і толерантності до представників іншої культури, національних та світоглядних цінностей, часу.

Культурологічні наукові дослідження біографії.

Культурологічні наукові дослідження окреслюють два взаємопов'язані напрями вивчення проблеми – а) біографія людини в історії розвитку мистецтва; б) культурантропологія про біографію особистості.

Історія розвитку мистецтва передбачає відображення основних етапів життя людини у різних видах мистецтва: шлях від наскельних малюнків (бл. 12 тис. р. до н. е.), масок померлих, скульптур (кам'яних, дерев'яних, мармурових скульптур і їхніх сюжетних композицій) до портретів, на яких спостерігаємо особистість у дитинстві, юності, під час баталій або у парадному костюмі. Тривалий час окремі релігії (наприклад, іслам) забороняли зображення людей. Поява зображення обличчя та фігури людини свідчить про значний інтерес до особистості (20 тис. р. до н. е.). Портрет, скульптура підкреслюють зовнішність, індивідуальне в людині, її соціальний статус, внутрішній світ, можуть підносити (викривати) риси характеру, виявляти типове в костюмі чи способі поведінки у цей період, національне. До 350 р. до н. е. портрет був мало поширеним. Розвиток

цього виду мистецтва розпочинається в епоху еллінізму у грецькому мистецтві, Давньому Єгипті, Римі: розписи, мозаїки, скульптури гробниць «розповідали» про земне життя фараонів, імператорів (скринька із зображеннями сцен життя Тутанхамона, портрети Нефертіті, Ехнатона, окремих слуг), відображали зростаюче значення людини. Статуї невідомих атлетів прославляли людську силу і фізичну досконалість, а скульптурні портрети Платона, Аристотеля, Демосфена – їхній інтелект. З часом статуї богів замінили на статуї фараонів та царів (статуя Мавсола, чаша Фернезе із зображенням Клеопатри у подібі Ісиди, мозаїчний портрет Олександра Великого художника Апеллеса та ін.) Із зародженням світових релігій мистецтва «розповідають» про життя Будди, Христа передусім як сакральні «тексти для безграмотних». Згодом жанри набувають світського характеру. Відомі перші портрети зарубіжних письменників: портрет китайського поета Лі Бо (жив у VIII ст.) на папері тушшю художника Лян Кай (XIII ст.); зображення Данте, Боккаччо (за малюнками рукописів – XIV ст.). Середньовічний портрет віддзеркалював небезпечний подих свого часу (війни, хрестові походи, інквізицію), тому обличчя були суворі, комірці попід шию, фарби темні. Зображення усіх сходинок життя людини від колиски до смерті можна простежити за французькими гравюрами XIV–XV століть. Такі зображення при їхній біографічній достовірності можуть бути предметом глибокого аналізу. В епоху Відродження змінюються пріоритети, зокрема і в портретному жанрі: образ стає більш об'єктивним. З появою якісних дзеркал у XIII ст. активно розвивається жанр автопортрета. Видатні художники Ботічеллі, Рафаель, Леонардо да Вінчі, Перуджино, Мікеланджело, Дюрер та інші нерідко зображували себе другорядними персонажами своїх полотен. Під кінець другої половини XV ст. з'являються перші автопортрети (наприклад, юного Дюрера з надписом: «Таким я намалював себе з дзеркала у 1484 р., коли я був ще дитиною»). Автопортрети митців вирізняються майстерністю та стилем. Найбільшу серію психологічних автопортретів (близько 100) в історії живопису залишив після себе Рембрандт. Портретний живопис допомагає глибшому сприйняттю історії життя митця. З кінця XVIII ст. зустрічаємо портрети, бюсти та інші зображення зарубіжних

письменників (наприклад, скульптура Вольтера 1778 р. (автор Жан-Антуан Гудон), портрет поета Персі Шеллі 1845 р. (автор Джозеф Северн), медаль із зображенням портрета поета Альфреда Мюссе, портрет Оноре де Бальзака 1842 р. (автор П'єр Жан Давид д'Анже), портрет Еміля Золя 1868 р. (Едуард Мане), карикатурні портрети (поета Джованні Маріо Крешімбені (автор П'єр Леоне Гецці, 17 ст.), шаржі на Оскара Вайльда (Обрі Бердслей), карикатурні скульптури Жана-П'єра Дантана (1800–1869): на Олександра Дюма (1831, бронза), Оноре де Бальзака (1835, гіпс) та ін.). У портретах художників передаються подібність, захоплення костюмом, у портретах письменників підкреслюються близькі автору портрета риси внутрішнього світу. З появою фотографії бачимо письменників у родинному та професійному оточенні, під час певних суспільних подій. Образ людини передбачає «ретельний аналіз соціальної ситуації, в якій опинилася особистість» [314, с. 161]. Це підтверджують і мистецтвознавці Ю. Борєв, М. Стафецька: «мистецтво як форма свідомості нерідко концептуалізує найбільш складні проблеми життя» [315, с. 183]. Різні художні напрями опираються на різні естетичні та світоглядні засади, різні концепції суспільства та особистості. Імпресіонізм розкриває захопленість людини враженнями, у символізмі людина – таємниця духовності, знак; натуралізм розкриває людину природно і подекуди фізіологічно. У модерністській літературі особистість ірреальна, поліструктурна, поліфонічна. Постмодерн – суміш відомого і нового (реалізм, екзистенціалізм, поп-арт та ін.), зокрема і у погляді на людину. Сильна особистість орієнтована на особисту незалежність і свободу. П. Гуревич, Д. Рісмен та інші вважають, що людина прагне у різний спосіб уподібнитися до інших [314, с. 148, 152, 154, 162; 388, с. 15-16]. Спостерігається перевага одних проявів життя особистості і відкидаються інші. Тому у дослідженні важливе значення має визначення спільної домінанти в характеристиці певного етапу розвитку суспільства, його культури, літературного процесу та світоглядної позиції митця.

Культурантропологія, досліджуючи біографію, свідчить про те, що перші уявлення про долю людини традиційно пов'язані з часом появи дитини згідно з календарем та її зв'язком зі спільнотою. Традиції календарної обрядовості

зберегли типові знакові події в біографії усіх або окремого класу, наприклад селян. Головними подіями життя вважалися народження, одруження та смерть людини, їхня узгодженість з циклами природи, що знайшло відображення в усній народній творчості (казки, билини, думи, пісні, приказки та ін.), обрядах та традиціях, спробах вплинути на долю [273, с. 182; 99]. Відома і «мода на вік» своїх «героїв»: Франція XVIII ст. не поважала період старості і захоплювалася молодістю; у др. пол. XIX ст. молодих приваблювали солідні манери літніх людей, тому вони прагнули швидше позбутися юності і копіювали втому від життя; початок XX ст. знаменується подовженням віку дитинства в Європі [106, с. 257; 207, с. 235; 374]. Є сенс говорити про культурно-антропологічні подібності долі поетів, художників певного етапу розвитку суспільства: «специфіка становища творця у суспільній ієрархії – обслуговування потреб вищої касты або необхідність самому виступати законодавцем смаків, соціально адаптований або «порушуючий спокій» характер творчості – усе це формує у свідомості сучасників найбільш вірогідні константи його людського образу і життєвого шляху». Характер життєвих та творчих суперечностей, спосіб їх подолання глибоко вкорінені у ментальності певної культури [301].

Корисними під час вивчення студентами життя видатних письменників стануть введені В. Франклом уявлення про ціннісні універсали: цінності творчості (не належать до необхідних, найбільш природні); цінність переживання (любов – головна цінність, це переживання неповторності й унікальності іншої людини); цінності відношення – осмислене надання життєвого сенсу стражданню у складних обставинах [40, с. 87, 198-200, 431]. Аналізуючи цінності творчості, художній критик поч. XX ст. В. Стасов зробив висновок про те, що у літератури, живопису і музики – «одна й та сама душа, один дух, серце і зміст, одні й ті самі прагнення і завдання» [393]. Культурні та мистецькі зв'язки створюють можливість віднайти та глибше відчувати дух епохи, світоглядні та естетичні пошуки особистості (творче єднання О. Пушкіна, К. Брюллова і М. Глінки, М. Гоголя, А. Іванова і М. Щепкіна, вплив на творчість О. Вайльда Дж. Рескіна, музики С. Рахманінова на Б. Пастернака тощо).

Отже, цінними для методики вивчення життєпису письменника стали:

- відображення основних етапів життя людини у різних видах мистецтва;
- виявлення національного, індивідуального та типового в образі, костюмі, способі поведінки людини у візуальних видах мистецтва;
- порівняльний та ціннісний аналіз історико-культурологічних засад творчості різних народів певного етапу розвитку суспільства, міжкультурних та міжмистецьких зв'язків;
- визначення спільної домінанти в характеристиці певного етапу розвитку суспільства, його культури, літературного процесу та світоглядної позиції митця.

Це дає можливість створення єдиного алгоритму вивчення біографії людини в історико-культурному вимірі, розробки рубрик та критеріїв відбору біографічної інформації, реконструкції образу і життя письменника, їхньої оцінки з позиції загальнолюдського та національно-патріотичного спрямування.

3.3. Психолого-педагогічне підґрунтя вивчення біографії письменників

Біографія людини – складова загальної системи життя, що передбачає різні можливості у своєму розвитку. Біологічний, психологічний та історичний час у біографії створюють єдину систему. Наукове вивчення біографії письменників у психології відносимо до початку ХХ століття (В. Оствальд, Р. Емерсон, М. Рибніков, Г. Винокур, Ш. Бюлер та ін.). Саме в цей період було окреслено предмет, структуру, методи біографічних досліджень, сфери їхнього застосування, джерела отримання інформації. У психології сформувалися два основні напрями дослідження біографії – психобіографія (охоплює психоаналіз З. Фрейда (пояснює зв'язок між переживаннями, зокрема дитячими, та поведінкою людини), вчення про характер Е. Фромма, концепцію психосоціальної ідентичності Е. Еріксона) та біографічний метод. Для вивчення біографії письменника корисними є висновки про необхідність цілісного підходу до вивчення життєвого шляху людини (Ш. Бюлер «Життєвий шлях людини як психологічна проблема»). На загальнометодологічному рівні обґрунтування

життєвого шляху людини («життєвий цикл», «онтогенез», «час життя», «віковий розвиток») знаходимо у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Анциферова, О. Асмолов, Г. Балл, Ш. Бюлер, Л. Виготський, М. Вебер, Е. Дюркгейм, П. Жане, І. Кон, Д. Леонтєв, К. Левін, А. Маслоу, В. Моляко, М. Рибніков, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм та багато інших. На рівні конкретних теоретико-експериментальних і прикладних досліджень проблему вивчали науковці О. Бондаренко, М. Боришевський, Л. Бурлачук, Є. Головаха, О. Донченко, В. Казмиренко, О. Киричук, Г. Костюк, О. Кронік, І. Маноха, В. Москаленко, В. Роменець, Л. Сохань, О. Старовойтенко, Т. Титаренко, Ю. Швалб, С. Яковенко, Т. Яценко та ін.

Психологи розрізняють біографію подієву (зовнішню) і внутрішню. Внутрішня біографія є в кожного з нас, «хто думав, любив, помилявся, падав духом і знову підносився» (І. Франко). Внутрішню біографію пов'язують із психологічною самооцінкою особистих перемог і втрат на життєвому шляху. Внутрішня біографія не завжди відповідає зовнішній (незначне для інших може бути найважливішим для цієї особистості і накладає відбиток на усі її прагнення та вчинки, знаходить відображення у творчості). Життєвий шлях особистості не є прямолінійним і має складну структуру, велику кількість можливих напрямів розгортання тощо [82, с. 106-107]. Найбільш напружені переломні періоди у житті особистості психологи називають часом загострення (К. Г. Юнг), критичними етапами з розладами душі (Р. Ассаджиолі), конструктивними зрушеннями (К. Хорні), вузловими точками (Н. Перна), поворотними пунктами (С. Рубінштейн), під час яких особистість змінює вектор самореалізації та свого життєвого шляху. На думку психологів, саме внутрішнє життя створює життєзмінюючі тенденції через боротьбу з собою (власною ідентичністю, власною моделлю світу). Свідомість людини (психологічне) керує її емоціями і регулює її діяльність. Тому важливо розкрити «часовий світогляд» (П. Фресс) письменника, що залежить від його «життєвого хронотопу» (Т. Титаренко) і «життєвого світу» (Х. Томе, У. Лер, Л. Анциферова).

Усі науковці визнають необхідність циклування людської біографії як цілісності (вибудованої під впливом життєвих потреб, мотивів у її життєвій активності) за віком (загально: дитинство, юність, зрілість, старість), сферами самореалізації (суспільна, професійна, трудова, сімейна тощо) та рівнями психологічного розвитку особистості. Єдиної класифікації сьогодні немає, більшість учених погоджуються з багатофазовістю життя (Ш. Бюлер) і тим, що «настання зрілості людини як індивіда (фізична зрілість), особистості (громадянська), суб'єкта пізнання (розумова зрілість) і праці (працездатність) у часі не збігаються, і подібна гетерохронність зрілості зберігається в усіх формаціях» (Б. Ананьєв та ін.) [203, с. 71]. Отже, життя людини – «відкрита система, що передбачає безперервне пряме й зворотне проектування внутрішнього й зовнішнього світів один на одного» [174, с. 344, 359], це – «результат зчеплення безлічі індивідуально-неповторних характерів і обставин», що визначаються рамками епохи, фазами її розвитку у конкретній країні [296, с. 135]. Тому історія та культура, оточення та випадок виступають фоном і супутником біографії письменника. Як зазначає Т. Титаренко, у життєвому просторі людини немає нічого випадкового і незначного, кожна людина по своєму впливає на погляди та вчинки іншої, адже, «вибудовуючи власний психологічний простір, ми пускаємо в нього значимих людей, створюємо близькі та віддалені кола спілкування, взаємовпливів. У кожному колі – свої друзі та недруги, свої симпатії і антипатії» [174, с. 81]. Поведінка й мотивація завжди пов'язані з процесом відображення людиною навколишнього світу, з пізнанням суспільства, інших людей і самої себе та вимагають системного аналізу (Б. Ананьєв, Ш. Бюлер, Х. Томе, Т. Титаренко та ін.). Тому у побудові технології вивчення біографії письменника доцільно врахувати поняття «життєві відносини особистості» С. Рубінштейна, яке передбачає три ставлення – до світу, до інших людей і до себе; вимагає *дослідження умов життя митця, еволюції його світогляду та результатів самореалізації* [310].

Як зазначає П. М'ясоїд, в епоху Відродження провідна роль у розвитку людини належала мотивації, у наступні епохи прийшло розуміння виняткового

значення перетворювальної активності, тобто вчинку. На тісний зв'язок свідомості та діяльності (професійної, комунікативної, пізнавальної) вказують Дж. Дьюї, С. Рубінштейн, І. Чивилева та інші науковці. Життєвий шлях письменника містить такі складові однієї біографії, як громадянський, соціальний, професійний, творчий розвиток особистості. Категорія життєвого шляху письменника пов'язана з поняттям творчого шляху особистості (В. Моляко, В. Роменець), адже друге виступає модифікацією особистісного світу, творенням людиною себе через різні форми активності. Це має важливе значення у підготовці студентів. Життєві цілі інтегрують особистість (Ш. Бюлер), а їх реалізація сприяє розумінню загальних закономірностей життєвого шляху (цю саму ідею розвиває Х. Томе) [473]. Кожна особистість, як вважає Ш. Бюлер, розвивається і живе відповідно до необхідності задоволення життєвих потреб, її адаптації до обмежень середовища, прагнення через творчість розширити кордони життєвої активності, налагодження внутрішньої гармонії – власного порядку. Погоджуємося з науковцем в тому, що саме наявність у житті мети формує особистість і впливає на зміну етапів її життя. На цьому необхідно акцентувати увагу при навчанні майбутніх педагогів. Сучасні психологічні дослідження увібрали в себе різні напрями вивчення особистості та її життя. У рамках життєпису письменника, на наш погляд, доцільно використовувати гуманістичну та когнітивну психологію зі структурою цінностей людини; біхевіористський підхід з формулою «стимул-реакція» (Дж.-Б. Вотсон, К.-Л. Халл, Е.-Ч. Толмен та ін.), образ, мету і потреби (необіхевіористи), екзистенціальний психоаналіз (Ж.-П. Сартра, Л. Бінсвангера, С. Мадді, М. Босса, Дж. Бьюдженталю) тощо. Різні напрями досліджень розвитку особистості поєднує тріада – сутність індивіда, особистості і суб'єкта діяльності (Б. Ананьєв).

Моральність – стрижнева основа сенсу життя (Н. Соболева) [166, с. 53]. Більшість науковців вважають, що на це впливають складові структури особистості; за Е. Фроммом – характер, вчинки, потреби і прагнення як результат відносин зі світом (економічних, психологічних, ідеологічних та ін.). На думку

С. Рубінштейна, структуру особистості вибудовують три рівні: перший – спрямованість установки, інтереси і потреби людини; другий – здібності; третій – темперамент і характер («Основи загальної психології»). І. Кон зазначає, що життєвий досвід може виявлятися по-різному і не тільки у винятковому: мужній підкорювач вершин може бути у повсякденному житті абсолютно безпорадним, адже екстремальна ситуація виявляє міру рішучості, а справжню сутність людини розкриває незначне і буденне. Науковець вважає, що нереалізовані можливості залежать насамперед від вимогливості до себе [295, с. 155-160]. Воля людини у поєднанні зі свідомим ставленням до дійсності та власною активністю створюють умови для досягнення певних результатів, розвивають критичне мислення та принциповість [202, с. 307]. Як зазначав К. Ушинський, біографії багатьох письменників, «якими пишається людство, ясно доводять, що далеко не всі ці особи були здоровими людьми, починаючи з Аристотеля...» [404, с. 438], проте вони зуміли самореалізуватися: «Простежте, наприклад, як кульгавість впливала на характер Байрона, і ви переконаєтесь, що та сама тілесна вада могла дати в іншій людині й за інших обставин життя результати цілком протилежні» [404, с. 440]. Отже, різні факти з життя митців можуть свідчити про формування сили їхнього характеру та сприяти активній життєвій позиції студентів. На думку психологів, необхідно звернути увагу на використання особистістю шансу, пошук підтримки, здатність до опору, ідентифікування з цілями та долями інших людей, готовність здійснити життєвий вибір та усвідомити його правильність (Х. Томе, Ю. Швалб та ін.). Б. Ананьєв у дослідженні життя особистості пропонує звертати увагу на такі фактори, як сучасники, статус у суспільстві та професії, освіта, суспільна діяльність. А. Лурія вказує на такі складові, як інтелект, воля, емоції, спрямованість, характер, здібності [320, с. 16]. І. Єрмаков і Д. Пузіков вважають, що найважливішим особистісним механізмом життєвого проектування є рефлексія: «... поза рефлексією особистість не спроможна осмислити, засвоїти та реалізувати досвід життя (свого або чужого)» [48, с. 63-64]. Предметом рефлексії науковці називають саму особистість, її біографію та життя інших людей. У дослідженнях науковців привертає увагу активність ставлення до життя, увага до тих

складових особистості, завдяки яким людина здатна до самореалізації, що має практичне значення для особистісного розвитку студентів та їхньої оцінки біографій письменників. На наш погляд, кожна позиція важлива у розкритті особистості митця та витоків його творчості.

Особистість – поєднання пластичності та стійкості при взаємодії із соціумом: різні життєві ситуації активізують різні особистісні якості та ідеали (М. Рибніков) [115, с. 15]. Тому накопичення й аналіз великої кількості фактів про її поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях забезпечать точність характеристики конкретної людини. На сприйняття біографій інших людей впливає вік респондента: дітям молодшого шкільного віку цікаві та корисні родинні, згодом громадські ідеали і цінності (спогади про дитинство, відомості про навчання, юнацькі щоденники); у старших учнів переважають історико-літературні ідеали. Сприймання (його предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість) вимагає таких життєвих фактів та портретів, які привернули б до себе увагу, утрималися в пам'яті (П. М'ясоїд) [82, с. 265-267]. Константність – це індивідуальна здатність утримати образ з його характеристиками (величина, форма, колір, яскравість, рухливість тощо). Психологи Р. Декарт, О. Логвиненко та інші вважають, що константність дозволяє людині пізнавати світ та його образи цілісно, як діючу систему [152, с. 174]. Ця позиція важлива для усвідомлення впливу уваги на сприймання іншої особистості і її біографії, відбору прикладів та засобів навчання. Отже, розвідки психологів передбачають увагу до часу та тривалості життя письменника, його здоров'я, особливостей характеру, цінностей, громадянської позиції, інтересів та прагнень, творчості як складової життєвого шляху, особливостей сприймання іншої людини і мають важливе практичне значення у формуванні готовності студентів вивчати з учнями біографію письменника.

Методи та прийоми вивчення біографії визначилися та почали застосовуватися задовго до педагогіки і психології як галузей науки. На буквальному копіюванні (уподібненні) не тільки зовнішніх ознак, а й прихованого наполягав Плутарх, описуючи біографію Лікурга [363, с. 70]. Марк

Фабій Квінтіліан («Про виховання оратора») акцентував увагу на дозуванні такої інформації в залежності від віку учнів та доцільності уподібнення лише того, що відповідає меті навчання. Розвиваючи ідеї своїх попередників, Платон підкреслював важливість читання біографій видатних особистостей та заучування їх біографічних відомостей про них («Протагор»); накреслив шлях навчання від емоцій до роздумів, від суперечностей до їхнього аналізу, адже «суперечність у чуттєвих сприйняттях призводить до мислення» («Держава»); наголошував на сильному впливі візуального чинника у засвоєнні інформації [418, с. 21]. Отже, ще за античності було закладено основи репродуктивного методу, проблемного навчання та наочних засобів подання біографічних відомостей. У XVI ст. Ф. Бекон назвав два основних методи навчання – магістральний (який наставляє і потребує довіри до слова) та *ініціативний* (який залучає до пошуку і перевірки) («Успіх навчання»). На думку Бекона, метод має пристосовуватися до предмета розповіді [229, с. 340-342]. Він вважав за необхідне звертатися до прикладів з реального життя, з'ясовувати шляхи та стимули вчинків, враховувати етичний та емоційний фактори [228, с. 160]. Для успішного навчання Бекон радив застосовувати допоміжні засоби навчання – нотатки, таблиці, збірники тощо. Педагог розвиває думку Сенеки («Благородные умы питаются трудом») про результативність практично здобутих знань, наголошує на словесних та практичних (пошукових) методах навчання і методі самоконтролю, засобах навчання. Ці ідеї знайшли розвиток у XII–XIII розділах «Великої дидактики» Я. Коменського, який радив не фактоцентризмом займатися, а шукати причини, логічні пояснення та зв'язки, проникати у суть проблеми, критично мислити, вміти застосовувати здобуті знання у житті, навчатись усього мудрого, добродійного і благочестивого; захоплювати розповіддю, навчанням та «спрямовувати піднесені і свободолюбні душі дітей». Я. Коменський наголошував, що дітей постійно мають супроводжувати приклади порядного життя митців [294], що є одним із критеріїв відбору біографічної інформації. Дж. Локк розвинув ідеї Коменського і зробив висновок, що самих

прикладів поведінки недостатньо, – необхідно «керувати спостереженнями і фіксувати увагу на тій чи іншій добрій або негативній рисі у поведінці цих людей», супроводжувати це відгуками про гідність чи аморальність цього вчинку (див.: Приклади, §82) [315]. Отже, педагог поєднав ілюстративний метод, слово вчителя та емоційно-ціннісну характеристику особистості, що має важливе практичне значення для підготовки сучасних учителів.

Щоб краще пізнати людей, необхідно бачити їх діючими, «порівняти те, що вони роблять, з тим, що вони говорять і ким намагаються себе представити» (Ж.-Ж. Руссо) [376, с. 104]. К. Гельвецій у своїй праці «Про людину, її розумові здібності і її виховання» писав про аналіз особистості за певними критеріями [255]. Ці ідеї знайшли подальший розвиток у міркуваннях К. Ушинського: недостатньо аналізувати тільки окремі факти «послужного списку наших письменників», уваги потребують «підсумки цілих систем почувань і бажань» [404, с. 449]. На завданнях педагога під час роботи над біографією наголошував і М. Монтень: «Нехай він (вихователь. – Г. О.) намагається закарбувати у пам'яті учня <...> звички Ганнібала і Сципіона; не стільки, де помер Марцелл, скільки те, чому закінчив життя так і таки прийняв недостойну його становища смерть. Нехай він викладає юнакові не стільки події, скільки вміння судити про них. <...> Нехай наставник розповість своєму вихованцеві, що означає: знати і не знати; яка мета пізнання; що таке хоробрість, стриманість і справедливість; у чому відмінність між жадібністю та честолюбством, рабством та підлеглистю, розпустою і свободою; які ознаки дозволяють розпізнавати справжній і стійкий достаток; до яких меж припустимо боятися смерті, болю чи безчестя, які важелі приводять нас у дію та яким чином у нас виникають такі різноманітні прагнення, бо я вважаю, що міркуваннями, які мають насамперед наповнити його розум, повинні бути ті, які мають навести лад у його звичках і почуттях, навчити його пізнавати самого себе, а також жити належним чином» («Опыты», розд. XXVI) [339, с. 612, 615; 340]. Було наголошено на формуванні оціночної свідомості, самопізнання та самонавчання, «дійти до суті кожного», використовувати усе, зокрема твори – «в них більш цільно виступає розмаїття і правдивість внутрішніх

властивостей людини». Ці ідеї обґрунтовують порівняльний аналіз історії життя митця та його творів, пошук автобіографічного, логічного і суперечливого, виступають основою підготовки творчо-пошукових завдань за біографією. Важливе практичне значення мають і дидактичні рекомендації щодо побудови навчання системно, на причинно-наслідкових зв'язках та самостійних формах роботи за допомогою біографічного методу (відтворення та аналіз значимих у житті людини подій та її особистісного вибору, виявлення їхніх причинно-наслідкових зв'язків та впливу на подальший плин життя особистості). Науковці (М. Рибніков, С. Рубінштейн, В. Мясіщев, Б. Ананьєв, Н. Логінова, І. Єрмаков, Д. Пузіков) виокремили у біографічному методі різні прийоми: самоспостереження, опитування, біографічне інтерв'ю, анкетування, бесіда, аналіз (кола спілкування, подій, вражень, міркувань) [48; 202; 372; 377 тощо]. Біографічний метод, яким послуговуються у психології та літературознавстві, формує основу підготовки практичних завдань для студентів, в описі ж роботи над біографією у межах дослідження ми будемо використовувати загальноприйняті у методиці вивчення літератури методи.

Погоджуємося з І. Єрмаковим і Д. Пузіковим, які вважають, що не менш важливі і пов'язані з біографічним методом нарація та спостереження [48, с. 63-64]. Нарация – усна розповідь про життєві події, яка містить оцінки та виражає емоційне ставлення респондента до подій та їхніх учасників. На відміну від біографічного методу, що намагається охопити усе життя, нарація – це аналіз окремого періоду або події. Спостереження – це спосіб накопичення та аналізу біографічної інформації через порівняння з власним життям, можливість проектування власного життя та діяльності. Як зазначають психологи, спостереження життя іншої особи зумовлює проекцію обставин, її «примірювання» на себе та до ідеалу («проживання» чужої долі, ідентифікація), «розкодування» прихованого, співпереживання та співтворчність (В. Лазарева, П. Юркевич та ін.) [286, с. 135, 143]. «Перцептивний образ має певний особистісний смисл, який характеризує ставлення індивіда до предмета сприймання» [82, с. 270]. А це означає, що учителю літератури важливо не тільки

виявляти цей смисл, а й застосовувати відповідну систему його оцінок, вміти донести образ до учнів. Пасивне сприйняття іншого на етапі співпереживання переходить у моделювання образу конкретної особистості у формі зорових, слухових, нюхових, смакових, дотикових мнемічних образів <...> і створює асоціації переважно зорової чи слухової модальності [82, с. 386]. Для вивчення біографії письменника необхідно враховувати те, що різні форми відчуттів у людини взаємопов'язані. Їхнє поєднання значно підвищує сприймання інформації [373, с. 243]. Це пояснює важливість різних видів мистецтва та наочних засобів у вивченні біографії та відтворенні образу письменника. Отже, сприймання іншої людини та її життя – це процес, який поєднує спостереження, співпереживання, моделювання образу, здатність мислити образами (творчість); вимагає уваги до категорії часу (час подій, їхня тривалість, послідовність, типовість для цього покоління, зв'язок з іншими подіями, винятковість) та його впливу на особистість.

Психологічні дослідження окреслюють критерії відбору біографічної інформації про письменника: особистісне – образ, характер, вчинки, потреби і прагнення, мета, мотиви, цінності та їх переоцінка, інтелект, моральність, спрямованість, здібності, воля, вимогливість до себе, здатність до опору, використання особистістю шансу, ставлення до життя, співвіднесення свого особистого життя з життям інших людей, здатність до рефлексії; діяльнісне – громадянська, соціальна, професійна, творча, комунікативна, пізнавальна активність (друзі-сучасники, статус у суспільстві та професії, освіта, суспільно корисна діяльність тощо).

Безумовно, глибоке вивчення та критичне осмислення праць видатних педагогів і психологів створює міцну теоретичну основу для вчителя щодо вивчення біографічних відомостей про письменника. У роботі над біографією науковці роблять акцент на різних методах навчання (репродуктивному, творчого читання, контролю), словесних та практичних, пошукових і дослідницьких завданнях, самостійній роботі та наочних засобах. Корисними в підготовці студентів стануть вимоги до повідомлення біографічних відомостей, критерії

відбору фактів життя письменника, виховні завдання в роботі над життєписом митця. Науковий аналіз методів вивчення біографії засвідчив, що їхня сукупність в єдиній системі підготовки студентів не тільки формує їх професійну компетентність, а й розвиває професійно необхідні художньо-світоглядні уявлення, ціннісні орієнтації, художньо-образне мислення.

3.4. Джерела, жанри життєпису та образ письменника у літературознавстві

Біографію не випадково називають ключем до творчості письменників, адже саме вона розкриває її витoki, суперечності, образи. Про багатьох митців до наших днів дійшло мало відомостей. Інші підкреслювали, що життя поета – не у фактах біографії, а у їхній творчості (Т. Шевченко, С. Єсенін, Б. Пастернак, О. Кобилянська та ін.). Тому доцільно проаналізувати розвиток інтересу до біографії, її джерела, жанри та образ письменника у різні епохи.

Біографію у літературі започаткували греки за часів античності (Тацит, Гай Салюстій Крисп). В елліністичну добу виникло кілька її різновидів (біографія-довідка, біографія-похвала, біографія-характеристика, біографія-епітафія). Біографічна література процвітала і у давньому Римі. Її поява зумовлена суспільним визнанням значимості конкретної особистості для національної історії, культури на державному рівні або прагненням людини переосмислити своє життя (автобіографія-епітафія Вергілія, Плутарх «Порівняльні життєписи», Донат «Життєпис Вергілія», Кай Светоній Транквіл «Життя дванадцяти цезарів»). Літературні джерела фіксували «яскраві» особистості свого часу («людей з біографією» поміж «людей без біографії» [318, с. 365]). Транквіл уперше впровадив рубрики для опису біографій цезарів (опис зовнішності, стан здоров'я, побутові звички, життя перед здобуттям влади, державна діяльність, приватне життя, «добрі» та «погані» вчинки, риси характеру, обставини смерті, смерть, поховання), які стануть основою подібних праць на довгі середньовічні часи (наприклад, Ейнгарда «Життя Карла Великого» 817–821 pp.). Спочатку це були бесіди (діалоги) про життя видатних правителів/поетів, згодом їхні

життєписи. Започаткована біографіка (біографічна література) згодом охопить художню та науково-популярну біографію.

Перші біографії були зразковими, оспівували сміливість, мудрість, з часом – освіченість і красномовство (царя Соломона). У «Галицько-Волинському літописі» автор називає князя Романа Мстиславовича «самодержцем», що є калькою з грецької («автократор»), тобто дає йому оцінку; опис Данила Галицького – це ідеалізація князя («від стопи ноги його і аж до верху голови його не було в ньому вади») [198, с. 100]. Давньоримський письменник Авл Геллій у своїй праці «Аттичні ночі» неодноразово підкреслював стиль Цезаря, Лукреція та інших давніх письменників. Саме йому Ш. Сент-Бев та Е. Курціус приписують введення поняття «класичний письменник» (зразковий, авторитетний, «гідний визнання, до якого прислуховуються») та визначення основного критерію – правильність і краса мови [73, с. 276-277]. Віршовані твори найдостойніших вирізьблювали на мармурових плитах на Піфійських агонах на честь Орфея (III–I ст. до н.е.). Зовсім інше завдання ставила перед собою усна народна творчість, що зберегла відомості про народних героїв Святогора, Іллі Муромця, Добрині Микитича, Альоші Поповича, Василя Буслаєва. У ці образи оповідачі з народу вкладали передусім свої роздуми про те, якими повинні бути людина та її життєвий шлях. Відомості про життя славетних захисників рідної землі називали *билинами* або *старинами*. «Хіба дивно, що чоловік загинув на війні? Умирали так кращі з предків наших» («Повчання» В. Мономаха) [282, с. 169-170]. Отже, тривалий час історія життя людини розглядалася з позицій її відданого служіння своєму народові і носила пафосно-описовий (героїчний) характер.

Історичного і критичного осмислення шанування поетів за часів середньовіччя не збереглося (Е. Курціус), проте відомо, що їх обожнювали, що вело до ідеалізації та спотворення фактів (середньовічний переказ про Вергілія, Стацій часто з'являється під псевдонімом Сурсул/Суркул; фальсифікація IV ст. – листування між Сенекою і Павлом; неправильне прочитання імені А.(=Aulus) Gellius породило автора Agellius) [73, с. 62]. Натомість Н. Яковенко вважає, що середньовічні давньоруські життєписи мали історико-біографічний характер

(житіє Кирила Туровського, автобіографія Володимира Мономаха, «Повчання дітям», «Повість временних літ», «Галицько-Волинський літопис», «Слово о полку Ігоревім» тощо). Хроніки, житія, проповіді – це запозичені за часів Київської Русі візантійські літературні форми життєписів [198, с. 81]. Появу однієї з перших запозичених біографій (агіографій) в українській літературі Д. Стус відносить до XV ст. так само, як і елементи біографії в українському речитативному епічному жанрі дум [169, с. 31]. Стають популярними житія з самоаналізом (житія голландського мислителя У. Акости, протопопа Аввакума (по суті, це автобіографія, адже містить побутові деталі, подробиці про дружину, добре ставлення до неї, не завершується смертю автора) та ін.); *хроніки* (документальні та легендарні оповіді про життя королів, видатних лицарів, феодалів (12-13 ст.): Оттона Фрейзингенського, Ордеріка-Віталіса, Сігеберта з Жамблу [103, с. 36]; перші сімейні хроніки італійських ремісників та торговців); звертання (наприклад, кальвіністських проповідників). Для переконливості в них використовували «зразкові фігури» та «образи для прикладу». Типовою була ідеалізація (наприклад, у Томи Аквінського образу Амікла, як зразка відважної добродісної бідності (панегірик Францискові Ассизькому) [73, с. 70-71]). За часів хрестових походів зміст біографічних праць (Гібера Ножанського, Ото фон Фрайзінга, Жана де Жуанвіля та ін.) вперше було спрямовано на виховання свідомої національної еліти [39, с. 396]. Важливе методологічне значення мають автобіографії (листи про подієве життя, діалоги про внутрішню боротьбу з аскетичною мораллю) та сповідь Ф. Петрарки, у яких проголошується, що «благородна людина не народжується з великою душею, але сама себе робить такою прекрасними своїми справами». Це і коментарі Сервія до «Енеїди» щодо інтерпретування творів, де першим пунктом рекомендацій стоїть «життя автора», і думка Данте про роль біографії у сприйнятті творчості митця (лист Данте до Кана Гранде). Поет підкреслює необхідність на початку кожного навчального посібника (*doctrinale opus*) ставити запитання про предмет, автора, форму, мету [73, с. 249]. Саме з Петрарки та Данте вперше започаткований інтерес до особистого в письменника (внутрішньої біографії людини), а життєпис

визнається необхідною складовою розуміння творчості. Це знайде продовження в коментарях XIV–XV ст. до навчальної поезії «Paraclytus» Варнерія, де відомості про автора позначаються як «причина наслідку». Д. Боккаччо став першим біографом Петрарки, описав нещастя знаменитих людей та 106 жіночих біографій («De claris mulieribus»), створивши історико-культурний біографічний портрет епохи.

За часів Просвітництва з'являються професійні автобіографії (педагога Я. Коменського, історика Е. Гіббона та ін.), епістолярний роман. Біографії мають документальний характер: предметом опису стають раціональне у бутті людини, мотивація вчинків (наприклад, патріотизм, жага знань), самоствердження, зв'язок і суперечність особистого та суспільного, перемога останнього. Прикладами спогадової літератури цього періоду є «Поезія і правда. З мого життя» і автобіографічний роман «Страждання молодого Вертера» Й.-В. Гете, «Былое и думы» О. Герцена, згадки XVI–XVII ст. про багатьох монахів (старця Артемія, Афанасія Межигірського та ін.) осередку слов'янської філології Острозької академії [92, с. 82]. У XVII ст. спостерігаємо розвій біографіки на території України (біографічні описи української шляхти у літописі Самійла Величка, спроби автобіографічного письма у «Діаріюші Грішного Ієромонаха Дмитрія, постриженця Кирилового Київського Монастиря» та «Житіє святих» Дмитра Туптала (Тупталенка), перші зразки біографій козаків та їхніх старшин). У цей період з'являється багато перекладних агіографій, українських епічних переказів – *протобіографій* (12-томів «Четы-Мінеї» Дмитра Туптала, у яких зібрані давні апокрифічні житія; переосмислена в християнському дусі історія життя Будди – «Варлаам та Іосаф») [169, с. 31].

В епоху романтизму (к. XVIII ст.) у біографів та читачів типово викликає інтерес образ вмираючого поета, який не зміг подолати життєвих проблем, живе у злиднях, а слава приходить до нього занадто пізно. Майже усі видатні німецькі письменники XVIII століття – «нереалізовані» пастори: вчаться на богословів, стають літераторами і за сумісництвом вихователями (гофмейстерами) у

дворянських сім'ях, де до них ставляться як до лакеїв [274, с. 140-141]. Служба була ключем до самоідентифікації дворян, їхнього статусу в суспільстві, а вільні від службового обов'язку мусили завойовувати авторитет. Напади на особистість письменника з боку суспільної критики, на думку Ю. Лотмана, свідчать про постійну боротьбу за самоствердження та моральне виправдання щодо вибору цієї життєвої стежини [318, с. 365-376].

У складних умовах поч. ХІХ ст. в Україні з'являються біографії Богдана Хмельницького та Івана Мазепи (літопис «Історія Русів»), біографічні портрети Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Феодосія Печерського, Володимира Мономаха, Данила Галицького, Костянтина (Василя) Острозького, Петра Могили, Лазаря Барановича, Дмитра Туптала, Івана Мазепи (див. Микола Костомаров «Історія України в життєписах визначних її діячів»). У видатних письменників з'являються біографи (М. Ковалінський пише про Г. Сковороду, С. Стеблін-Камінський – про І. Котляревського, О. Кониський – про Т. Шевченка тощо). ХІХ ст. значиме для дослідження тим, що, за словами біографа А. Моруа, «жанр біографії особливо відповідав тому, щоб допомогти людям зрозуміти складність людської натури», «передати складність людського характеру», показати, як «суперечливі пристрасті допомогли написати видатні твори» [96, с. 189]. До жанру біографії все активніше звертаються письменники (О. Бальзак пише про Ф. Стендаля, Р. Роллан – про Л. Толстого і Л. Бетховена, С. Цвейг – про Ф. Стендаля та Л. Толстого, згодом у ХХ ст. А. Моруа напише про П. Шеллі, В. Гюго, Ф. Стендаля, О. Бальзака, А. Камю). Про літературні праці Луї Рейбо Оноре де Бальзак писав: «Частина праці складається з біографій Сен-Сімона, Шарля Фур'є, Оуена, які не тільки нижче цих людей, але й нижче поточної літератури, що випускають видавці всесвітніх біографій. Це сухо, холодно, безплідно. Автор не показав нам ні фізичного, ні духовного обрису цих відомих або знаменитих людей» [210, с. 134]. О. Бальзак наполягає на створенні живого образу видатної людини, вимагає від письменника якостей цікавого оповідача: «Будь-яка історія може зацікавити нас лише тоді, коли вона добре розказана. Усілякий сюжет потребує своєї особливої форми. Геній художника виявляється у

здатності відбирати природні обставини і перетворювати їх на елементи літературної правди.» [210, с. 146, 147]. Створений образ, як зазначає Бальзак в «Етюді про Бейля», має «відповідати якійсь ідеї, породжуватися таким сприйняттям світу» [210, с. 162-163], мати правдивий характер: «Люди, яким ми зобов'язані великими поемами, завжди вивчали стан розумової атмосфери суспільства. Вони вдивлялися в нього, відчували пульс свого часу, його хвороби, спостерігали його фізіономію, досліджували його настрої; їхні книги чи персонажі завжди були блискучим голосним закликком, якому відповідали в кожному епоху сучасні ідеї, народжені фантазії, приховані пристрасті» [210, с. 160]. Безумовно, ці ідеї мають важливе методологічне значення, адже вперше ставиться питання реалістичного відтворення життєпису письменника, пошуку витоків його творчості, осмислення вимог до біографії митця, створення живого образу письменника [123].

Починаючи з кінця XVIII – поч. XIX століття слід говорити про науковий підхід до вивчення біографії. Стрімко розвиваються гуманітарні науки, з'являються друковані біографічні та енциклопедичні словники: російські (М. Новікова, С. Венгерова, О. Половцева), «Польський словник біографічний», перший «Український біографічний словник» (у 1918 р. його перші два томи були вилучені з друкарні й знищені, а співробітники комісії репресовані) [192] та історико-біографічні дослідження (В. Модзалевського, В. Антоновича, О. Лазаревського) [75]. Біографію у літературознавстві XX – поч. XXI ст. досліджували О. Галич, О. Валевський, І. Калинович, І. Кревецький, Л. Кудряшова, Ю. Лотман, А. Тарновський, Дм. Стус, І. Огієнко, М. Федунь та ін. Погоджуємося з Ю. Бондаренком у тому, що біографію необхідно сприймати у двох ракурсах – за допомогою точно встановлених фактів та в критичному осягненні суб'єктивно-ціннісної парадигми мислення біографів чи автобіографів, яка перебуває в рамках актуальної для неї ідеаційності [11, с. 7]. Для загального уявлення про розмаїття біографічної літератури студентам доцільно запропонувати систематизацію біографічних матеріалів за ознаками (М. Федунь): обсяг (від роману до криптомемуарів), час написання (за «гарячими

слідками» або по пам'яті), роль автора у подіях (активні, пасивні), зміст (монологічні / діалогічні), тематика (політичні, військові, подорожні, літературно-мистецькі, науково-публіцистичні та ін.) [178, с. 5, 11]. Наукове або художнє переосмислення історії життя особистості, рівень та якість відбору фактів, їхня оцінка і аналіз, адресат повідомлення визначають **вид біографії**.

І. Лосієвський називає такі види біографії письменника: «роман-реконструкція» (Ю. Лотман); літературознавче дослідження (Б. Мейлах, О. Демченко); особлива наукова праця, що позбавлена або майже позбавлена елементів літературознавчого аналізу та художньої творчості (М. Чудакова); «художня біографія» створена за принципом науковості – (О. Демченко, О. Валевський) [317, с. 31]. За формальними ознаками, у відповідності до функціонального призначення біографічного тексту, Дм. Стус визначив такі з них: монографія – 5 підвидів наукових біографій (життєтворча концептуальна, творча концептуальна, життєтворча фактографічна, життєтворча змішаного виду і творча змішаного виду); нарис може містити 5 підвидів наукової біографії; енциклопедична, словникова стаття – життєтворчі підвиди фактографічного і змішаного видів наукової біографії; літопис (хроніка) – життєтворчі підвиди фактографічного та змішаного видів наукової біографії; науково-художня розповідь – життєтворчий підвид обох видів науково-художньої біографії; есеї – 4 підвиди науково-художньої біографії [169, с. 37]. О. Родіонова додає ще академічну біографію [369, с. 9], а О. Галич – документально-біографічну [29, с. 109], які фактично прирівнюються до наукової. О. Дацюк вважає, що художньо-документальна біографічна література не є видом або жанром письменства [38, с. 6], а Г. Грегуль наполягає на тому, що біографія «існує як самостійне жанрове утворення», і розмежовує її на наукову, науково-художню та художню [35, с. 233]. Нам близька позиція М. Бахтіна, який розмежував архітектонічні форми (які входять в естетичний об'єкт: трагічне і комічне, ліричне та епічне, гумор, героїзація тощо) і форми композиційні (жанри, що організують цей матеріал) [399, с. 136]. На наш погляд, біографія як літературне явище тяжіє до архітектонічної форми, а

композиційно жанри біографії зручніше систематизувати відповідно до стилів мови, що стане ефективним і практично значимим у підготовці студентів (схема 3.3).

Схема 3.3

Життєпис, написаний по пам'яті, називають *спогадовою літературою*. Пласт біографічної літератури надзвичайно багатий з жанрового погляду та стильового (науково-художні, художньо-епістолярні). Цінними для підготовки студентів стануть визначені науковцями *загальні особливості* усіх біографічних жанрів – автобіографізм, документальність, історична достовірність, ретроспективність, суб'єктивність [178, с. 19], прагнення відтворити сутність саме цієї людини. Форма життєпису зумовлена функціональними завданнями біографії (*поінформувати, розважити, схвилювати, настановити тощо*): нарис, епіграма, сповідь, повчальна розповідь тощо. Розглянемо окремі з них.

Наукова біографія оперує фактами, тому *вимагає достовірності, документальної точності, логічності і виваженості узагальнень, аргументованості висновків*. Її мета – детально (хроніка, літопис, монографія) або стисло (енциклопедична анотація, стаття) розкрити життєвий шлях письменника, його особистісне та творче зростання, випробування та досягнення, провести їх ретельний аналіз. Студентам доцільно пояснити, що в підготовці педагога наукові джерела мають бути основні, але відібраний матеріал потребує адаптації його змісту, мови і стилю до адекватного сприйняття повідомлення учнями.

Жанр визначає автор-біограф (п'єса, кіноповість, поема, вірш), тому в

літературі часто трапляються випадки поєднання біографічних жанрів (роман-хроніка, роман у листах, роман-дослідження, роман-сповідь, лист-сповідь; автобіографічна нотатка та діалог-інтерв'ю із собою у Ф.-Г. Лорки, тост-діалог (наприклад, Гарсії Лорки та Пабло Неруди про Рубена Даріо) тощо).

Художня біографія відрізняється суб'єктивністю (оригінальністю погляду, суб'єктивною позицією оповідача) та стилістикою (відповідними художніми засобами мовлення, спрямованими на емоційність, образність, експресивність). У своїй статті «Літературна біографія» Б. Томашевський ще у 20-х роках тлумачив художню біографію як вільний авторський твір, а художню мову пояснював спрямованістю твору на себе (естетичне) на відміну від побутового спрямування мови на співрозмовника [399, с. 136-137]. На його думку, автор може створити свою літературну біографію в залежності від естетики певного періоду. Д. Жуков у дослідженні «Біографія біографії» зазначає, що створення художньої біографії можна порівняти з мистецтвом портретиста, який вдало застосовує досягнення інших живописних жанрів, пропускаючи їх крізь призму власної манери [376, с. 167]. На думку Я. Кумка, художні засоби біографа такі самі, як і в романіста (пейзаж, діалог, ритм, композиція, повтори, контраст, авторський відступ та ін.), а форму і художній стиль створеної біографії визначають соціальна спрямованість та особистісне у поглядах автора (наприклад, Б. Бурсов свою працю про Ф. Достоєвського назвав «роман-дослідження») [305, с. 21]. Отже, художня біографія не заперечує достовірність інформації про письменника, але передбачає присутність оповідача у формі подачі інформації, емоційності, узагальнень, що має важливе значення для майбутніх філологів. Наприклад, у В. Розанова читаємо: «Гоголь вечно, всею своею биографией, говорил: «Мне трудно». А что такое «трудно» и в чем трудно – не умел и, вероятнее всего, не в силах был объяснить. «Темно во мне», «и сам в себе дна не вижу», «вам около меня грозно, а мне с собою страшно», право, это как будто рвется из его биографии» [370, с. 123]. Вдало відібрані цитати нагнітають відчуття мороку, тривоги, безпорадності, захоплюють пошуком їхніх причин.

Літературний портрет має на меті відтворити зовнішній образ

письменника (обличчя, фігуру, ходу, одяг, жестикуляцію тощо) та розкрити його внутрішній світ, підкреслити соціально-типологічне в людині та її неповторність, соціальний статус, чесноти, ставлення до власної діяльності. Важливу роль у характеристиці й емоційності оповіді відіграє художня деталь. Ш. Сент-Бев писав: «К тому смутному, общему, абстрактному облику, который удается охватить первым же взглядом, примешиваются, постепенно сливаясь с ним, неповторимые характерные черты, сугубо индивидуальные, точно найденные, все более отчетливые и дышащие подлинной жизнью; вы чувствуете, как рождается, как возникает у вас на глазах подлинное сходство; а в тот час, в то мгновение, когда вам удастся ухватить в нем нечто неповторимое – особую улыбку, какую-нибудь царапину, скорбную морщину на челе, прячущуюся под прядью уже редящих волос, – анализ уступает место творчеству, портрет начинает дышать и жить, образ найден» [383, с. 109]. Достовірність літературного портрета забезпечують факти життя, імена свідків – відомих діячів (показові літературні портрети Г. Флобера, І. Тургенєва, О. Бальзака, Е. Золя, написані Гі де Мопассаном; П. Корнеля, Д. Дідро, В. Гюго, Ф. Війона – Ш. Сент-Бевом, автопортрет Ф.-Г. Лорки).

Окремі біографічні відомості може містити *епіграма* (від грец. epigramma – надпис). Їй як жанру притаманні стислий характер оповіді, визначальна роль авторської оцінки у зображенні особи, події, явища. Ще в давніх греків і римлян на пам'ятниках або будинках писали епіграми; з часом з'явився особливий жанр – короткий вірш із сатиричним змістом здебільшого на адресу якоїсь персони. Широкого розповсюдження жанр набув у XVII–XVIII ст. До нього зверталися Н. Буало, Ж. Лафонтен, Ф. Шиллер, І. Гете, О. Пушкін, М. Лермонтов та інші. Писали епіграми і на себе, наприклад, Ф. Війон: «Я – Франсуа, чому не рад, / увы, ждет смерть злодея. / И сколько весит этот зад, / узнает скоро шея».

Лист виник з потреби спілкування, передачі інформації та емоцій [149, с. 5-6]. Епістолярну біографію традиційно ототожнюють з листуванням. Закрита особиста кореспонденція з часом перетворилася на публічне читиво (листи

М. Гоголя, Б. Шоу, О. Бальзака, М. Лермонтова, М. Цветаєвої, Б. Пастернака та ін.) та окремий жанр художньої літератури (С. Єсенін «Лист до матері», Е. Золя «Лист до молоді», С. Цвейг «Лист незнайомки» та ін.). У XVIII ст. лист став формою опису поїздок-подорожей («Листи російського мандрівника» М. Карамзіна).

Мемуари (від фр. *memoire* – пам'ять, спогад) – оповідь у формі нотаток автора про події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був. Типово мемуари пишуться у зрілому віці особами, які відігравали важливу роль в історії. Письменник О. Назарук вказував на такі складові мемуарів, як нотатки, рефлексії (думки), рішення, діяння [97, с. 59]. У центрі уваги мемуарів «концепція певного історичного періоду в подіях і людях очима письменника» [29, с. 195]. У 30-х роках І. Кривецький зазначав, що написання мемуарів має починатися з автобіографії («Українська мемуаристика»).

У центрі уваги *автобіографії* – особистість автора. Тому ми не погоджуємося з науковцями, які редукують біографію до автобіографії (В. Дільтей, Г. Міш). Автобіографія (самобіографія – І. Дізраелі, термін «автобіографія» ввів В. Тейлор пізніше, у 1797 р.) – це опис власного життя, самодослідження його етапів, де більше уваги приділяється не фактам біографії, а їх осмисленню (наприклад, «Автобіографія» М. Костомарова, «Моя автобіографія», «Отак і пишу» Остапа Вишні). Авторський життєпис дає найточніше розуміння особистості письменника, його творчих задумів та вчинків з позиції його власного світосприйняття та власних цінностей. О. Кобилянська в епістолярній автобіографії «Про себе саму» писала: «Всі дрібні поезії – це «каплі моєї крові». Повставали з хвилин, де я чула себе понижованою, скривдженою, несправедливо осуджованою. <...> я плакала поезіями в прозі. Ніколи не чув ніхто в моїй рідні скарги з моїх уст, чи я чула себе щасливою, або й ні» [63, с. 25]. С. Єсенін за два місяці до смерті у своїй статті «Про себе» написав про дитячі роки, близьких, перші проби пера і вчителів літератури. Стаття завершується словами: «Що стосується решти автобіографічних відомостей, – вони в моїх віршах» [271, с. 26]. Р. Гром'як, Ю. Ковалів та інші літературознавці

приписують цьому жанру суб'єктивність, психологізм, епізодичність, наявність ліричних та краєзнавчих відступів, різне жанрове оформлення («Оповідь Мономаха про своє життя», «Повчання» В. Мономаха, житіє Аввакума, нарис Т. Шевченка, «Автобіографії» П. Куліша, автобіографічні повісті Л. Толстого і трилогія («Дитинство», «В людях», «Мої університети») М. Горького, «Казка мого життя», «Три портрети: Франко – Стефаник – Оркан» Б. Лепкого, «Мої спогади» С. Русової, «Зачарована Десна» О. Довженка, щоденник «Різні дні війни» К. Симонова, мемуари М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Франка та ін.) [81, с. 12-13]. Українські і зарубіжні літературознавці стверджують, що ніхто «не повинен забирати з собою у могилу того, що знає, що він пережив, що може мати загальний інтерес», адже це – хроніка-літопис минулого [186, с. 44]. Автобіографічна література, на думку Г. Міш, розкриває не історію розвитку свідомості, а її соціально-історичні, психологічні і жанрові особливості шляхом тісного переплетіння автора-героя та автора-оповідача. До автобіографічної літератури зараховують сімейні хроніки, сповіді, звертання, автобіографічні повісті та романи, зокрема у формі листів («Листи до себе», «Листи з чужини») [83, с. 39].

Щоденник має хронологічний характер, розкриває оточення письменника, його світоглядні позиції; за відсутності сюжету логіку оповіді вибудовують авторські роздуми та спостереження (наприклад, щоденники Т. Шевченка, О. Довженка та ін.) [173].

Публіцистична біографіка. Надписи на пам'ятниках, епітафії (з грец. – надмогильний надпис) чимало можуть сказати про доробок та особистість митця або політика. Наприклад, на честь завоювання Єгипту на народному майдані імператор Август у 10-9 рр. до н. е. спорудив обеліск-дарунок Сонцю з написом про свої перемоги. На надгробку Д. Байрона викарбувані слова: «Тут спочиває прах Джорджа Гордона Ноеля Байрона, автора «Паломництва Чайльд-Гарольда», помер в Міссолонгах, у Західній Греції, при героїчній спробі повернути цій країні її давню свободу і славу». Відома *епітафія* на смерть Данте, складена його другом Джованні: «Теолог Данте, який не цурався жодної науки, виплеканої на

величних грудях філософії, слава Муз, улюблений автор простого читацтва, тут спочиває. Слава його сягає небес: померлим вказав він Його терени й обидва полюси Його обширів мовою простолюду і вчених. А ще озвучив піерійською флейтою пасовиська».

У XVIII ст. в Англії та Франції набув популярності субжанр біографіана, що характеризувався безсистемним зібранням різних історій та анекдотів з життя окремої людини [87, с. 13]. Отже, життєпис людини вибудовують різні джерела та жанри.

З давніх часів ім'я багато розповідало про людину. Увага до імені вимагає врахування історії імен ще за часів Давнього Риму: особисте ім'я, родове ім'я (приналежність до роду), прізвище – належність до певної родини [39, с. 183]. У слов'янських жінок Степанова позначало її приналежність чоловікові, а Борисівна – батькові. За середньовіччя феодал вимагав зв'язку особи з власністю (Карл Лотаринзький) чи способом діяльності, тому з'явилися Ковалі, Мельники. За написанням імені або прізвища зарубіжного письменника можна визначити, з якої країни він походить (Т. Браун, В. Блейк (Англія), Жан / Поль / Франсуа / Шарль (Франція), Карл / Вільгельм / Фрідріх / Генріх (Німеччина) та ін.). У французьких письменників частка «д'» або «де» позначала дворянський титул.

Письменники часто під своїм першим твором ставлять **псевдонім** (від грецьк. pseudos – вигадка, onoma – ім'я) – підставне ім'я / умовне позначення, яким автор підписує свої твори, захищаючи себе від насмішок, політичних чи релігійних переслідувань (Жан Поль – псевдонім німецького письменника Іоганна Пауля Фрідріха Рахтера; Андре Моруа — псевдонім французького письменника Еміля Герцога та ін.). Розрізняють псевдоніми у вигляді звичайного прізвища (Н. Щедрін – псевдонім М. Є. Салтикова), вигаданої чи існуючої особи (Феофілакт Косічкін, І. П. Белкін – псевдоніми О. Пушкіна, Леся Українка – Лариси Косач, Анастасій Белінський (Анастасій з грецької – воскреслий) – псевдонім М. О. Добролюбова). Є приклади підписів ініціалами, які не завжди збігаються з початковими буквами імені і прізвища автора («П.Щ.» й досі не

розкритий автор-критик газети «Молва» 1833-1835 років); відомі підписи жартівливого інакомовлення («Брат мого брата» – один із псевдонімів А. Чехова), у вигляді цифр («1...14-16» – один з перших підписів О. Пушкіна) або зірочок (***) та ін. Деякі псевдоніми «зрослися» з автором і стали його постійним літературним прізвиськом (Жорж Санд, Стендаль, Максим Горький, Пабло Неруда та ін.). Псевдоніми А. Чехова-сатирика мали на меті зацікавити читача, розважити («Людина без селезінки», «Лікар без пацієнтів», «Гайка №6» та ін.). Без згоди автора його псевдонім за життя не розкривали. Складено словники псевдонімів (І. Масанова та ін.). Проте у своїй статті «Що таке автор?» М. Фуко дестабілізує ідею автора тим, що вважає його ім'я та підпис функціями різних дискурсів, які створюють «множинність сутностей» [411, с. 112].

Наприкінці ХІХ ст. посилюється інтерес до внутрішнього світу особистості (М. Алданов «Повість про смерть», Е. Лепеллетьє «Таємниця Наполеона» та ін.), формується наукове вивчення біографії. У літературознавстві окреслюються **два напрями вивчення творчості письменників – через аналіз творів митця і його біографію** (Н. Котляревський «Старовинні портрети», українські письменники-біографи П. Колесник, Вас. Шевчук, Б. Левін, І. Пільгук, Ю. Мартич та ін.). У літературознавстві використовують різні *методи аналізу літературного твору*: біографічний, історичний, соціологічний, структурний, психологічний, комплексний, інтерпретаційний, феноменологічний (твір сам по собі, філософське абстраговане пізнання світу, без біографії і без історії), формальний (в центрі – форма твору)... В основі біографічного методу лежить спосіб вивчення літератури, за умов використання якого біографія і особистість митця розглядаються як визначальні у творчості [81, с. 89]. Цей метод пов'язують з іменем французького літературознавця Ш. Сент-Бева («Літературні портрети»). Він та прихильники методу стверджували, що тлумачити літературу слід як відображення біографії та індивідуальності письменника. Звідси випливає, що *біографічний метод – це метод дослідження художніх творів на основі встановлення їхнього зв'язку з біографією письменника* [77]. Проте ще у 20-х

роках Б. Томашевський із жалем називав спроби осмислення твору мистецтва тільки крізь призму біографічного методу «науковою контрабандою» [399, с. 7]. Не абсолютизуючи біографічний метод та залишаючись на позиції наукової об'єктивності погоджуємося з позицією Б. Томашевського, за якою цей метод не може розглядатися без зв'язку з іншими методами (порівняльно-історичним, типологічним, структурно-системним, джерелознавчим, описовим). Погоджуємося з науковцями Д. Лихачовим, Є. Мелетинським у тому, що «історизм виступає фундаментальним принципом у підході до гуманітарних наук» [325, с. 2], є «відправною точкою» для художніх оцінок творів мистецтва та біографії митця [313, с. 12, 38]. На взаємозв'язок долі митця й історико-краєзнавчих відомостей вказували І. Тен («Історія англійської літератури»), Г. Брандес («Літературні характеристики»), Г. Лансон («Історія французької літератури»), О. Веселовський («Історична поетика») та ін. Науковці застерігають від надмірного захоплення документальною історією, накопичення фактів, нехтування інтерпретацією.

Біографістика радянських часів тривалі роки висвітлювала життєпис особистості як наслідок соціального впливу, національної ідеї, ідеології пануючого класу, участі в національно-визвольному русі свого народу (О. Валевський, В. Чишко та ін.) [11, с. 7]. Проте важливу методологічну цінність для дослідження має позиція більшості літературознавців, відповідно до якої життєпис письменника – складова системи зв'язків, сукупність історичних, соціальних і біографічних відомостей, що «складають ідейно-художню основу історико-соціальної алюзії як однієї з форм художнього тайнопису» [298, с. 23]. Науковці виокремили таке явище, як *біографічна свідомість епохи* – уявлення про те, який життєвий шлях людини можна вважати вдалим і повноцінним відповідно до соціальної приналежності або професії.

Життя та мистецтво у письменників подекуди «зростаються», і розділити їх доволі складно [123], ще й суспільна думка нахабно втручається у їхнє приватне життя [394, с. 4]. Твір письменника «виявляється задіяним у складній системі позатекстових зв'язків, які своєю ієрархією нехудожніх та художніх норм різних

рівнів <...> створюють складний код, що дозволяє дешифрувати інформацію, яка міститься у тексті» [127, с. 18-19]. Тому Ю. Лотман порушує питання досліджень біографії в історико-культурному контексті [318, с. 365]. Нам близька позиція літературознавців Ю. Лотмана, З. Кирилук, І. Козлика та ін., які вважають за доцільне розглядати творчість митця в комплексі знань про епоху, самого письменника і його твір [59, с. 62; 67]. Отже, науковці засвідчують важливість цілісного системного підходу до аналізу творчості як складової біографії письменника.

Цінними для дисертації є дослідження науковцями образу автора (цілісного, мовного), важливість уваги «до появи тієї миті, коли виникає щось нове, якийсь новий відтінок» його постаті [306, с. 42]. Це питання розглядали Р. Барт, М. Бахтін, О. Білецький, Б. Корман, Л. Мацько, Ю. Шерех та інші. Більшість науковців називають характерні **складові структури образу**: *одиничне* (певна жива людина: портрет, вчинки); *загальне* – типове для цього часу, народу, класу; *особливе* (своєрідність особистості). Ці ідеї важливо врахувати у вибудовуванні образу та розповіді про життя письменника.

Теорія Р. Барта про «смерть автора», його думка, що мовна особистість письменника та його художньо-індивідуальна картина світу проступають крізь індивідуально вжите слово [211, с. 347], та спроба французьких літературознавців стерти кордони між твором, автором та його біографією і поєднати все це у «текст» стали поштовхом до нових наукових пошуків. У 30-х рр. текст опиняється в центрі уваги таких відомих мовознавців, як В. Виноградов, Г. Винокур, Л. Щерба та ін. На думку В. Виноградова, «образ складається з основних рис творчості поета», це його «індивідуальна словесно-мовленнева структура, що пронизує художній твір і визначає взаємозв'язок і взаємодію всіх його елементів» [236, с. 113, 151]. Науковці вважають, що художній текст є «феноменом/творінням особливої мовної особистості – естетичної, ... яка виражає в ньому квінтесенцію власного неповторного «Я», екстраполюючи власне буття і його сутність» [9, с. 15]. Отже, свідомість особистості розкривається через її мовний тезаурус. Велику цінність для

дослідження має позиція Л. Булаховського про **мовні портрети** окремих письменників як мовний контекст усєї епохи. На його думку, вирішальна роль у створенні художнього ідейно-образного цілого належить мові, що вимагає уваги до тексту, його жанру. Він писав: «Мовна своєрідність того чи іншого автора зумовлена не лише рівнем розвитку літературної мови, а й певною жанрово-мовною своєрідністю, соціально-мовними смаками» [17, с. 37]. Науковці визначають такі функції автора в тексті: відображає власну позицію, створює суб'єктивний план «образу автора», виконує роль оповідача та ін. [9, с. 13-18]. На думку Л. Гінзбург, це найкраще помітно в автопсихологічних текстах, де автор сам аналізує свій внутрішній стан, «акцентує тему руху до себе самого». Мовний портрет письменника, на думку науковців (Ю. Степанов, Д. Лихачов, В. Маслова, В. Кононенко, К. Голобородько, Н. Слухай, Т. Єщенко та ін.), розкриває *«індивідуально-авторську концептосферу»* – образну, «олюднену» картину, в якій особистість поета постає як відображення її існування» [323, с. 57, 192; 322, с. 42], це «семантичний простір мовної особистості, сформований на базі ментального авторського світу, який актуалізується у когніютипах, концептах...» [33, с. 295]. На думку науковців-лінгвістів, концепти (у перекл. – думка, уявлення, поняття) підтримують вертикальну зв'язність тексту; це своєрідна історична колективна пам'ять носіїв мови, нації (Є. Верещагін, В. Костомаров, О. Снітко, В. Телія та ін.). У процесі мислення людина оперує образами, які «несуть» закріплені за ними раціональні знання про життя і смерть, рай і пекло, добро і зло [365, с. 40-41]. Кожна людина має свій активний набір концептів, що фіксують у свідомості її знання про світ. Типово науковці називають природні (візуальні, слухові, тактильні, нюхові і смакові) та семантичні концепти (соціально зумовлені) [164, с. 306]. В. Шаховський виокремлює емоційні концепти, адже «емоції – мотиваційна основа свідомості, мислення и соціальної поведінки» [422, с. 4]. На думку вченого, емоційність мови письменника свідчить не тільки про риси його характеру, ставлення до світу і людей, це – основа порівнянь автор/персонаж. Напрацювання когнітивної лінгвістики та лінгвоаналізу мають важливе значення у розумінні світогляду

письменника, при вибудовуванні його образу, моделюванні уроку.

Життєва позиція письменника виявляється через порівняння і зіставлення інформації з різних джерел, асоціативні зв'язки. Інформаційну базу таких пошуків сьогодні забезпечують біографічні розвідки науковців, зокрема Інституту біографічних досліджень НБУВ, інформаційно-бібліографічні видання: біографічні словники російських та зарубіжних письменників, українські біографічні довідники, спогади, окремі рубрики «Життя славетних» і «Літературний портрет» у журналах «Молодь» та «Дніпро»; видавничі проекти «100 видатних українців», «Українська журналістика в іменах», «Біографічний словник діячів культури», електронні каталоги. Біографічні дослідження вимагають професіоналізму, щоб «до кінця розуміти чужу душу, бачити не тільки те, що написано і видрукувано, але й те, що поза ним тільки починається, те все невисказане, що домагалось тільки у творця свого втілення в образи і пробивається поміж рядками, чути весь час укриту, потенціальну силу твору, його патос» [46, с. 24]. Ціннісні орієнтації, закладені в дитинстві, можуть бути єдиним ключем до прочитання життя та твору письменника, проте, на думку Н. Марченко, більшість джерел побіжно фіксують дитячі роки видатних письменників. Написати біографію – це означає «показати, як формується геній, перемагаючи внутрішні протиріччя», «вловити момент натхнення і злету, знати героя як близького друга, але писати про нього, дивлячись здалеку» (І. Андроніков) [204, с. 176-178]. Я. Кумок у статті «Біографія і біограф» підкреслює: «Велика людина цікава для нас усіма проявами – не лише творчою діяльністю, але й своїми уподобаннями і смаками, своїми зв'язками з людьми, своїми манерами і звичками, навіть своїми помилками, які завжди повчальні й історично зумовлені. Життя людини та її особистість – предмет уваги біографа» [305, с. 33]. Біографічний твір – це синтез фактологічного та ідеологічного (С. Семенов) [381, с. 52], тому його написання вимагає суб'єктивно-індивідуального самообмеження як вторинного (відомі літописці ніколи не називали в текстах свого імені). Вибудувати образ письменника допомагає його власне ставлення до проблеми свого життєвого шляху: «Берімось краще до

роботи, змагаймося за нове життя» (Леся Українка), «Яке його життя, така й його свідомість» (Володимир Винниченко), «Людина сильніша за свою долю, доки бореться» (Еріх Марія Ремарк), «Живи по правді – ось найкраща проповідь» (Мігель де Сервантес) та ін. Письменники у своїх творах дають оцінку людському життю або розмірковують про свою долю («Молодість – ось час для засвоєння мудрості, старість – час її застосування» (Ж.-Ж. Руссо), «Що не розвивається, те не живе» (В. Белінський), «На життєвій дорозі у людини одна вершина, чи й нема вершини» (Д. Павличко) та ін.). Ш. Бронте у романі «Джен Ейр» писала, що людині «необхідне життя діяльнісне; і вона творить його, якщо воно не дано їй долею», мільйони мовчки бунтують проти одноманітності, і «ніхто не знає, скільки повстань – окрім політичних – визріває у надрах звичайного життя» [223, с. 90]. У період війн та революцій митці стають голосом народу, його совістю, проживають з ним його долю («Я там, где мой народ, к несчастью, был» (А. Ахматова), «Я с теми, кто вышел строить и мечь» (В. Маяковський) та ін.). Совістю українців називають сьогодні Л. Костенко, яка у час політичних дискусій їде у Чорнобильську зону, відстоює життєві потреби поодиноких її мешканців, описує культурну спадщину чорнобильського Полісся та без «політичної біжутерії» «відновлює образ свого народу», говорить правду про владу, вибори, народ» [114, с. 10-14]. Усі літературознавці підкреслюють, що для створення правдивого образу письменника необхідно зіставити факти загальновідомої і маловідомої біографії митця, виявляти талант літературознавця, історика, проникливого психолога.

До джерел біографії зараховують усе пов'язане з життям людини (документи, листування, щоденники, автобіографію, спогади, сповіді, записники, мемуари, художні твори, інтерв'ю, службові документи, статистичні дані, поліцейські звіти, особисті анкети, судові справи, медичні картки, фотографії, літературознавчі розвідки тощо). Цінність має те джерело біографії, яке найточніше розкриває життя і особистість митця, його систему цінностей.

Дослідження біографії в літературознавстві дає можливість зробити висновки:

- біографія – це опис (текст) життя людини (зокрема і її діяльності) і потребує аналізу різних джерел (Плутарх, Транквіл, Д. Боккаччо, Д. Стус);
- біографія – ключ до творчості: інтерпретація творів має починатися з життя автора (Сервій, Е. Курціус, Ю. Лотман, Т. Шевченко, О. Кобилянська, Б. Пастернак та ін.);
- творчість письменника та його біографія – цілісне утворення, складова системи знань про епоху, народ, мистецтво, особисте і загальне, одиничне і типове, тому вимагає цілісного системного підходу та комплексного аналізу (Варнерій, О. Бальзак, І. Франко, О. Веселовський, Г. Лансон, І. Тен, Д. Туптало, Г. Брандес, З. Кирилюк, І. Козлик та ін.);
- історизм виступає фундаментальним принципом у підході до гуманітарних наук та дослідження біографії (В. Антонович, О. Веселовський, О. Галич, Г. Лансон, Д. Лихачов, Є. Мелетинський, В. Модзалевський, О. Лазаревський, Л. Куценко та ін.);
- біографію митця необхідно сприймати з урахуванням суб'єктивно-ціннісної парадигми мислення біографів (автобіографів) у рамках актуальної для них ідеаційності (Ю. Бондаренко, Ю. Коновальчук та ін.);
- біографіка – біографічна література, що може бути за стилем науковою, публіцистичною, художньою, епістолярною та різною за жанром (О. Валевський, Р. Гром'як, І. Калинович, Ю. Ковалів, І. Кривецький, Я. Кумок, І. Огієнко, Л. Кудряшова, М. Федунь, В. Чишко та ін.);
- обсяг, рівень та якість відбору фактів з життя митця, їхня оцінка, аналіз і адресат визначаються жанром біографії (Б. Бурсов, Г. Грегуль, І. Лосієвський, Ю. Лотман, Б. Томашевський та ін.);
- біографічний твір – це синтез фактологічного, ідеологічного, національного (І. Андроніков, Є. Верещагін, В. Костомаров, Я. Кумок, С. Семенов, О. Снітко, В. Телія, Д. Лихачов, Ю. Лотман та ін.);
- розвиток біографії та образ письменника змінювалися історично: колективна біографія – ідеалізований образ (Тацит, Транквіл, Т. Аквінський,

Е. Курціус, Ш. Сент-Бев та ін.) – суперечливий до суспільного: відмова від особистого – суперечливий до суспільного: вмираючий поет (В. Жирмунський, Дм. Стус, Ю. Лотман та ін.) – реалістичний портрет (О. Бальзак) – цілісний образ: науковий підхід, документальна біографія (В. Антонович, О. Валевський, О. Галич, О. Лазаревський, В. Модзалевський, А. Тарновський та ін.);

- образ має відповідати певній ідеї і потребує цікавого оповідача (О. Бальзак, Ш. Сент-Бев);

- визначено складові структури образу: одиничне (певна людина: її портрет, вчинки); загальне – типове для цього часу, народу, класу; особливе: своєрідність характеру, світогляду, ціннісних орієнтацій, образної картини світу, мови, стилю тощо (Р. Барт, М. Бахтін, О. Білецький, Б. Корман, Ю. Лотман, Л. Мацько, Ю. Шерех та ін.);

- мовна особистість письменника – складова його внутрішньої біографії (Авл Геллій, Ш. Бронте, Л. Булаховський, В. Виноградов, Г. Винокур, Л. Гінзбург, Л. Щерба, А. Загнітко, Г. Бітківська та ін.);

- мовну особистість письменника розкривають концепти та концептосфера (К. Голобородько, Ю. Степанов, Д. Лихачов, В. Маслова, В. Кононенко, Н. Слухай, В. Шаховський, Т. Єщенко);

- біографічний метод вивчення літератури має розглядатися у зв'язку з іншими методами: порівняльно-історичним, типологічним, структурно-системним, джерелознавчим, лінгвокультурологічним, описовим тощо (Б. Томашевський).

Визначені положення у літературознавстві з проблеми спрямовують до роботи над біографією як текстом, віддзеркаленням загального та особливого; до історичної, суспільної, творчої та мовної особистості, що втілює певний образ, несе свою ідею і потребує цікавого подання. Теоретичні засади підготовки в дослідженні виступають основою знань студентів та змістовим наповненням лекційного курсу з вивчення біографії письменника.

3.5. Біографія письменника в системі загальних знань учителя-філолога

Щоб отримати найвищий результат у підготовці учителя літератури, необхідно, щоб цінності життя та освіти стали невід'ємною частиною його навчання і світогляду (В. Андрущенко (Україна), Т. Ловат (Австралія), Х. Бансал, П. Чатурведі (Індія), М. Рейнолдс (Великобританія) та ін.). П. Чатурведі зазначає, що «програма підготовки вчителів є істинно священним Призначенням», де педагог може «своєю особистістю вирішувати «божественне завдання» змінювати та формувати долі багатьох поколінь країни, маючи відповідну систему цінностей і віру у високу мету життя», він має «бути навченим стимулювати, провокувати, інформувати та сенсифікувати учня з посиленням на значення ситуації в житті» [439, с. 20]. Біографії письменників – благодатний матеріал для реалізації цього завдання, адже життєпис митця наочно демонструє майбутнім педагогам, як освіта, прагнення знань та наполегливість впливали на його самореалізацію. «Красномовні приклади» письменницьких біографій під час лекційно-практичних занять працюють на здобуття базових знань і розвиток особистісного потенціалу майбутніх фахівців (їх ціннісних орієнтирів, духовних потреб, почуттів), що у поєднанні зі спеціально розробленою нами методичною підготовкою сприятимуть їхній життєвій та професійній самореалізації (мотивації на пізнання (самопізнання), переоцінку цінностей, свідоме навчання, набуття фахової і методичної компетентності). Тому вважаємо за важливе з'ясувати місце біографії письменника та її складових у системі загальнолюдських та освітніх цінностей, в системі загальних знань учителя-філолога.

Теорію цінностей детально почали розробляти науковці з кінця XVIII ст. у філософії моралі (І. Кант, Р. Лотце), культурології (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), соціології (М. Вебер), психології (А. Мейнонг, А. Маслоу), педагогіці (Г. Ващенко, К. Ушинський). Єдиної визнаної системи цінностей у науці немає. Нами вибудовано відповідну систему цінностей, з якими безпосередньо пов'язане вивчення біографії творчої особистості та які мають засвоїти студенти:

систему створює сукупність загальнолюдських (життєвих / екзистенційних / буття), суспільних (національні, соціокультурні, класові, професійні, родинні) та особистісних цінностей.

Загальнолюдські цінності перебувають на вершині піраміди цінностей, мають значення на рівні буття людини, народу або людства; найбільш природні для людини – це цінності буття та переживання: життя, безпека, мир, природа, братерство народів, здоров'я, життєві потреби (вода, їжа, повітря, сон, дім, робота, батьківство, спілкування тощо), сенс життя, гуманістичні цінності (дружба, любов, гуманізм, свобода, повага до особистості, честь, гідність, совість, добро, щастя, милосердя тощо); цінності ставлення (осмисленого сенсу власних життєвих обмежень або страждань) – до себе (вимогливість, самокритичність, впевненість тощо), до інших (повага, милосердя, доброта, співчуття, доброзичливість, готовність прийти на допомогу, терпимість, альтруїзм тощо), до країни (патріотизм, громадянськість, самопожертва), до світу і природи (захоплення, толерантність, терпимість, милування, захист). Головною цінністю переживання В. Франкл вважав кохання – переживання неповторності та глибинної сутності іншої людини. Загальнолюдське прагнення кохати і бути коханим – вічна тема у мистецтві. Приватну сферу життя людини розкриває дружба. Яскравий приклад – дружба між двома видатними німецькими письменниками-просвітителями Й. В. Гете і Й.-Ф. Шиллером («Справжнім щастям для мене було те, що я мав Шиллера. Хоча натури наші були різними, однак ми прагнули одного й того ж, і це налагоджувало між нами настільки тісні стосунки, що, по суті, один із нас не міг жити без другого» (Й. В. Гете) [196, с. 18]). Усім відомі дружні стосунки між О. Пушкіним та М. Гоголем; М. Цветаєвою, Б. Пастернаком і Р.-М. Рільке. Схожих або зовсім протилежних у поглядах на творчість митців поєднували передусім загальнолюдські або світоглядні цінності. В межах антропологічної парадигми життя кожного письменника містить типові етапи та подібні факти як індивідуалізацію всезагального. Цінності творчості не належать до життєво необхідних, але є природним прагненням людини (В. Франкл). **Цінності творчості** для митця

типово виступають життєво необхідними. Під час лекції викладач має переконати студентів у тому, що життя – це діяльність, творчість, любов, потреба особистісно значимої справи і праці. У складних обставинах життя людина звертається до цінностей ставлення – займає осмислену позицію, що надає їй страждання життєвого сенсу [409, с. 87, 198-200, 431].

Життя – це найбільша цінність у системі ціннісних зв'язків, тому цінність має і його опис (життєпис, біографія): «Слід любити життя, понад його сенс» (Ф. Достоевський), «Коли любов до життя зникає, жоден смисл не може дати нам втіхи» (А. Камю). Біографія письменника презентує життя людини як цінність. Переконливий аргумент для майбутніх учителів літератури – слова А. Швейцера, сказані ним у серпні 1945 року: «Коли однією бомбою вбивають сто тисяч людей – мій обов'язок переконати світ у цінності одного-єдиного людського життя». Наприклад, для Л. Толстого життя – це вічна тривога, праця, боротьба, здатність віддавати; для А. Франса – це діяльність, для В. Шекспіра «життя – театр, а люди в ньому – актори», для М. Булгакова – свобода. Реальний та особистісний світи людини взаємопроникають і водночас відрізняються хронологічно, функціонально, якістю: масштабами задумів, сподівань, широтою інтересів, напруженістю зусиль, стосунками з людьми, матеріальними обмеженнями, суб'єктивними інтерпретаціями навколишнього світу [174, с. 29], особистими засобами «опосередкування свого минулого й майбутнього теперішнім» [199, с. 20]. **Стиль життя**, його наповненість змістом та **результативність** – критерії оцінки життєвого шляху особистості. Нерідко **темп і зміст** внутрішнього життя більш багаті, ніж його зовнішній прояв. Г. Гейне, зупиняючись на біографії І. Канта, зазначав, що описати її неможливо, адже в нього «не було ні життя, ні історії». Сусіди могли звіряти годинник за його одноманітним, розміреним і чітко спланованим днем, однак за усім цим було приховане надзвичайно багате інтелектуальне і духовне життя мислителя та філософа [253, с. 102-103]. «Життя моє бідне на події...» – могли б сказати В. Жуковський, О. Бальзак, Ф. Кафка та ін.

Воля до життя – складова найбільшої цінності, її внутрішній життєтворчий потенціал; вона пов'язує мислення, мовлення і діяльність особистості («Я мислю,

отже, я живу» (Декарт), «Коли людина думає про себе і своє місце у світі, вона утверджує себе як волю до життя» (А. Швейцер) та ін.) і спрямовує біографію людини [273, с. 9]. Її заперечення закінчується фатально (Р. М. Рільке, М. Цветаєва, П. Верлен, А. Рембо, В. Маяковський, Е. Хемінгуей та ін.). Дослідження таких біографій вимагає уваги до внутрішнього світу митців, його суперечностей – сильніших за волю до життя. Воля до життя дається знаки в індивідуальній дії (побутова, пізнавальна, творча, громадська, суспільно-політична діяльність). Досягнення людини в одній чи кількох сферах можуть визначити життя як успішне. Його етичність – вибір особистості, власне рішення щодо розширення меж особистісного та професійного до загальнолюдського. Життєпис видатного письменника має цінність через його спрямованість на загальнолюдські ідеали та їхню трансляцію засобами мистецтва слова.

Безпека і мир – найбільші потреби людини, адже вони виступають основою усіх інших потреб. Їхня відсутність відсуває усі інші цінності на другий план. Усвідомлення цього дає розуміння героїзму письменників, які, ризикуючи своїм життям, свідомо брали участь у революціях та війнах, йшли всупереч владі заради майбутнього свого народу і своєї країни, відкрито займали антифашистську позицію (А. Камю, Е. Хемінгуей, К. Чапек та ін.).

Цінність часу життя зумовлена його короткотривалістю, невизначеністю завершення, обмеженістю прагнень і можливостей їхнього здійснення. Час – визначальна категорія буття людини. Життя письменника цінне його здатністю зазирнути у минуле або майбутнє всупереч традиціям свого часу, канонам віри та суспільному опору, цікаве синтезом позачасового. Пригадаємо «Іліаду» Гомера, «Божественну комедію» Данте або «Людську комедію» Бальзака. Життя дається усім, а позачасовий прорив здатні здійснити окремі з найвидатніших. Високу мету у житті обирають не усі, як і не усі здатні для цього проявити волю і силу духу, працелюбність та наполегливість. Кожна біографія має свою топологічну і часову тривалість (Г. Томе). Прагнення усіх людей – жити довго і щасливо. Проте люди не цінують час свого життя і, навіть, одного дня. Відмінність письменників – їхнє намагання виснажливою працею донести свою

думку до читача, змінити його і світ на краще. Переконливий аргумент для навчальної мотивації студентів – порівняти рамки життя письменників та їх набуток, наприклад, Л. Толстого і О. Бальзака з Г. Аполлінером чи В. Стусом. Відомими стали кожен з них: праці перших складають десятки томів, твори других займають скромне місце на журнальному столику; одні прожили довге життя, зірка інших згасла ще на злеті. Проте внесок у мистецтво кожного – безцінний. Якби окремі постаті чекали своєї зрілості, щоб заявити нове слово у мистецтві, вони так і не встигли б цього зробити. Тому на прикладах біографій письменників студенти мають усвідомити важливість свого життя і навчання, неприпустимість марнування жодного дня.

Щастя – одне з прагнень кожної людини та загальнолюдська цінність. Проблемне питання «Що робить людину щасливою?» примушує студентів замислитися, типово звучать різні припущення. Майбутнім педагогам пропонуються чотири умови щастя за Едгаром По (жити на природі, бути коханим, відмовитись від честолюбних задумів, творити) і запитання: «А що Вам необхідно, щоб стати щасливою людиною?». Джек Лондон писав: «Я прожив дуже щасливе життя! Я був більш вдалим за багатьох сотень і мільйонів людей мого покоління на цій землі. Я багато жив і багато бачив». Ефективною стала інтерактивна робота студентів на 2-3 хвилини над вибудовуванням складових успішного життя та щастя (робота в парах, групах, бесіда). Результати різні, адже уявлення про щастя у кожної людини своє. Нерідко заради певної бажаної мети людина жертвує своїм здоров'ям і комфортом. Нами вибудовано екзистенційну схему складових щастя та самореалізації особистості (схема 3.4), адже нещасливою відчувається нереалізована людина. Можна визначити спільні життєві позиції студентів, учителів, кожної людини (мир, здоров'я, родина, кохання, друзі, дім, робота) і особисто необхідне (потреба, мрія, мета).

Смисл життя особистості – це стрижень її внутрішнього світу, який безпосередньо пов'язаний зі світоглядом, свідомою цілеспрямованістю людини, її мотивацією, стратегією життя, способом діяльності. В основі смислу життя лежать цілі, цінності та ціннісні орієнтири особистості. Стає зрозумілим, що

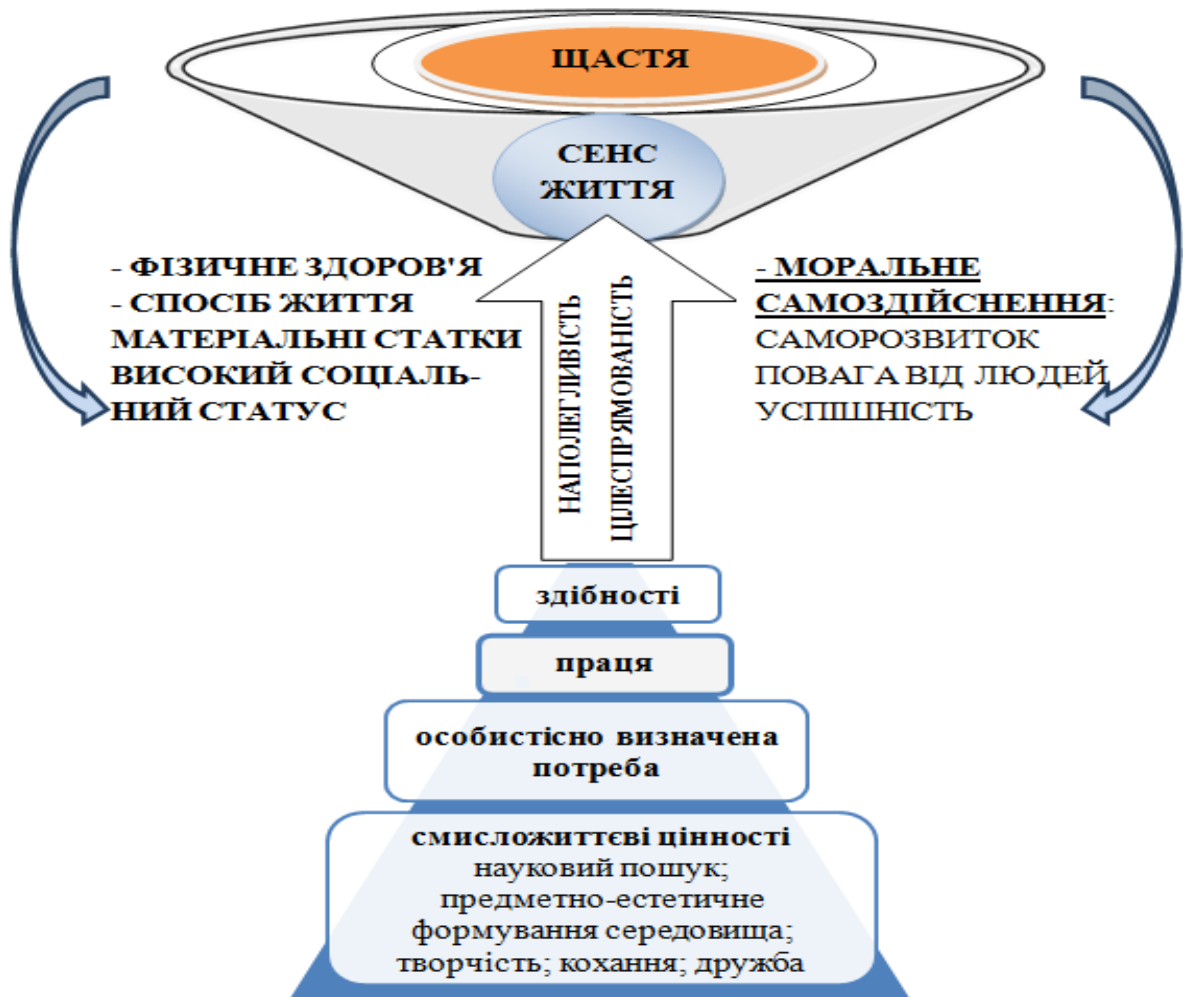
смысл (сене) життя – це його головна мета-цінність, а ціннісне ставлення до себе і світу зумовлюється особистісним свідомим смыслом (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, Д. Леонтьев та інші).

М. Гоголь писав, що народжений «зовсім не для того, щоб створити епоху в царині літературній», смысл його життя – мати «душу і надійну справу життя» [231, с. 428]. Спрямованість творчої особистості та її розуміння себе художньо віддзеркалюються у її мистецтві. Недосконалість другого тому «Мертвих душ» примусила автора спалити його – «необхідно спочатку померти для того, щоб воскреснути» [231, с. 428].

Доцільними стануть цитати самих письменників, наприклад, Антуана де Сент-Екзюпері: «Ти шукаєш смысл життя; але єдиний його сене у тому, щоб ти нарешті відбувся», «Хоч людське життя дорожче за все на світі, ми завжди чинимо так, ніби у світі існує щось більш цінне за людське життя...», «Ти живеш у своїх вчинках, а не тілі. Ти – це твої діяння, і немає іншого тебе».

Щоб життя людини було активним і щасливим, особистість надає йому сене – творити (красу, добро), народити і виховати дітей, особистісно реалізуватися, змінити життя та суспільство, прославитись, мати повагу від інших, бути потрібним людям або бути в центрі суспільної уваги, жити цікаво, отримувати задоволення від життя тощо. Досвід митців переконує, що цілеспрямованість на високі ідеали формує особистість, робить її значимою для себе і суспільства, закладає орієнтири для самоконтролю. **Смысложиттєві цінності** формують потребу самоздійснення, яку людина реалізує завдяки наполегливій цілеспрямованій праці та здібностям. Це стає сенсом її життя на певному етапі, а досягнення викликають стан щастя, що «виплескується» здобутками (моральними, матеріальними, емоційними, соціальними, творчими) або «втратами на шляху» (підірване здоров'я, бідне існування, критика, невизнання, самотність тощо).

Схема складових щастя і самореалізації особистості

У схемі чітко простежується зв'язок цінностей, потреб, працелюбності, цілеспрямованості та наполегливості особистості щодо реалізації свого призначення та досягнення мети. Водночас бажані статус, визнання, комфортне життя, успішність не є наслідком, а навпаки можуть «відніматися» – стати своєрідною «платою» за мрію. Дослідження життя відомих літераторів вказує на те, що цілковита посвята себе письменницькій діяльності типово не супроводжується значними економічними прибутками, тому викликає невдоволеність собою, своїм незахищеним і незабезпеченим соціобуттям. Подієве життя письменника підпорядковується важкому творчому процесу (Д. Лондон, О. Бальзак виснажували себе працею – тижнями писали і не виходили з кімнати). Під час лекції обов'язково необхідно наголосити на словах Г. Сковороди «Хочеш знищити людину – дай їй усе, що вона хоче»: для повного щастя завжди має

чогось не вистачати (Оноре де Бальзак усе життя прагнув багатства і титулу дворянина, Михайло Булгаков задихався від несвободи, Леся Українка була позбавлена здоров'я, Микола Гоголь не міг ідентифікувати національну приналежність своєї душі тощо). Отже, під час вивчення біографії письменника доцільно звертати увагу на особистісно визначену ним потребу-мету та суперечності життя, що ставали основою руху митця вперед, його творчих відкриттів, а визнання найменших досягнень стимулювало до саморозвитку. Ця логіка діє і на рівні підготовки студентів. Ключовими питаннями для обговорення зі студентами можуть бути такі: «У чому письменник розумів своє щастя?», «Чим пожертвував заради щастя творити?», «Що вважав головним у письменницькій діяльності?» тощо. Під час лекції важливо наголосити: *цінним у житті людини є все, що має доленосний характер, є чинником формування її особистості, визначає її ставлення до світу, взаємозв'язок із ним, готовність до власного вибору* (Л. Дорфман, С. Рубінштейн, Т. Титаренко) [174, с. 351-358; 372, с. 259-261].

Біографія письменника має цінність як приклад буття в індивідуальному його прояві; історія можливостей, спроб, перемог і досягнень / розчарувань, досвід крокування / боротьби за власний шлях, мету, творчість, цінності.

Система ціннісних орієнтацій особистості – це підсистема більш широкої системи, яка описується різними авторами як «життєвий світ людини», «образ світу», «аксіосфера» і т. п., що має, в свою чергу, складний і багаторівневий характер. З філософських досліджень стає зрозумілим, що аксіосферу людини складають її знання, життєвий досвід, особистісні цінності, рівень взаємодії з світом і людьми (спосіб життя), рівень осягнення нею основних моральних категорій. Цінностями людини можуть виступати як конкретні явища, так і бажані, які стали орієнтиром у житті. Кожна людина сама визначає для себе, чим їй дорожити, чому найбільше приділяти увагу в житті, щоб його не змарнувати (суспільні ідеї / професійні інтереси / власні інтереси, вигода, кар'єра, слава тощо). Саме на індивідуальному рівні людина вибудовує власні смисложиттєві цінності, що визначають основні сфери її самореалізації, принципи ціннісного вибору в житті

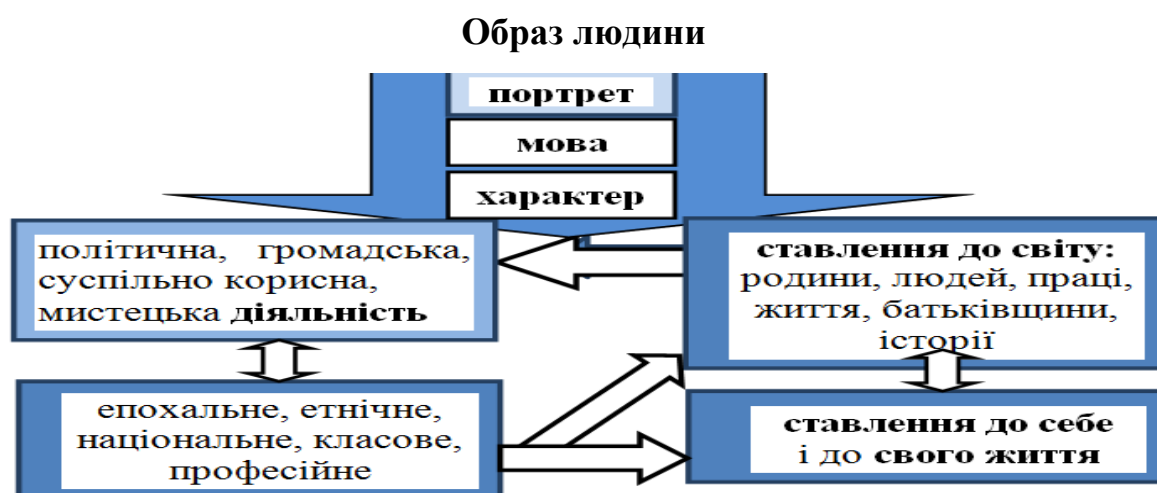
[57, с. 55-67; 42, с. 25]. Приклади цінностей письменників як реалізованих особистостей можуть вплинути на переоцінку особистісних життєвих і професійних цінностей студентів.

Перша ціннісна оцінка іншої людини – її **образ**. *Особистісний портрет письменника може мати візуальний, психологічний, діяльнісний, мовний, творчий, аксіологічний або комплексний зміст.* Тому студентам доцільно запропонувати різні плани, алгоритми, схеми його вибудовування (візуальна наочність), що згодом може мати форму повідомлення, словесного малювання, колажу, відео або буктрейлера. Перше враження про людину складають її портрет (візуальний образ), мова («заговори, щоб я тебе побачив») і тоді характер (схема 3.5).

Характер розкривається через емоції, вчинки та мовлення. **Мова** відтворює морально-ціннісне ставлення митця до себе і світу.

Портрет багато може сказати про епоху, соціальну приналежність, національність, вік, професію, здоров'я, настрої зображеного, типові риси особистості. Якісний портрет фіксує неповторне в людині та стисло відтворює її життєпис. Біографія цінна тим, що може наповнити незнайомий образ глибоким змістом.

Схема 3.5

Візуальний образ письменника – методично значима цінність уроку літератури. Портрет письменника робить його образ осяжним та емоційним (ефект присутності). Під час заняття студентам пропонувались завдання по роботі з портретами (фотографіями) різних етапів життя письменників та різних

художників. Така робота вимагає уваги до традицій жанру цього періоду і художньої деталі (одяг, зачіска, вираз обличчя, постава, погляд, дальній план, фон тощо). Порівнюючи портрети письменника різних часів, доцільно нагадати слова В. Розанова, що «в обличчі – вся правда життя», «це ніби навігаторська мапа, за котрою вже здійснилося мореплавання...» [371, с. 18, 232]. Портрет (бюст) у виконанні видатного художника-сучасника зазвичай підкреслює певну яскраву рису зовнішності або характеру письменника.

Психологічний портрет письменника типово розкриває рівень його особистісного становлення на певному етапі життя (дитинство, юність, зрілість, старість), риси характеру та його індивідуальні особливості (надмірна щедрість, гостинність, обережність у стосунках, гучномовність, нестриманість в емоціях, звичка усамітнюватися, готовність допомагати іншим тощо). Вибудовування психологічного портрета письменника вимагає від студентів загальних знань психології (про особистість та вікові етапи життя людини), біографії митця, зокрема його поведінки під час доленосних подій, стійкості перед труднощами, вміння планувати та виборювати власний шлях – активна життєва позиція; навичок уважного і вдумливого читання біографічних джерел (листів, автобіографії, мемуарів [118; 119; 120; 135; 356], емоційних публічних виступів («емоції – мотиваційна основа свідомості, мислення і соціальної поведінки» [422, с. 4]) [120; 141], вміння виокремлювати і узагальнювати інформацію. Риси характеру письменника та його ставлення до світу і людей розкриваються через його вчинки та емоційність мови. Студентам цю інформацію необхідно вміти інтегрувати, використовуючи концепти, асоціації, смислові поля. Гарним прикладом психологічного портрета письменника стане для студентів характеристика М. Гоголя І. Аксаковим: «Много еще пройдет времени, пока уразумеемся вполне всё глубокое и строгое значение Гоголя, этого монаха-художника, христианина-сатирика, аскета и юмориста, этого мученика возвышенной мысли и неразрешимой задачи!». Для уточнення, *які приклади відбирати учителю*, доречними на лекції стануть слова А. Франса: «Мистецтво навчання – це мистецтво пробуджувати в юних душах допитливість, а потім

задовольняти її. А здорова жива допитливість буває лише при хорошому настрої <...> Щоб перетравити знання, треба ковтати їх з апетитом» [319, с. 6]. Тому доречними стануть приклади дитячих витівок, вчинків заради дружби або кохання, ситуацій супротиву, особистісного вибору, захоплень читанням, конкретною книгою і персонажем, філософських міркувань про життя та його сенс, наполегливості у житті.

Діяльнісний портрет письменника має містити приклади вчинків з родинного, суспільного, державного, національного, творчого життя цієї особистості. Творчість письменника – це один з видів діяльності, результат поєднання суспільної і його індивідуальної свідомості; загальнолюдських, національних та особистісних цінностей; здібностей, таланту, працелюбності і бажання розкрити власний внутрішній світ, донести свій досвід, життєву позицію, змінити людей і їхній світ на краще [213, с. 185, 195].

Творчий портрет письменника може містити яскраві та цікаві уривки за змістом і стилем уривки з творів митця (2-3), інформацію про огляд його творчих здобутків (кілька назв, узагальнення про внесок у мистецтво літератури), його афористичні висловлювання про літературу та творчість (1-2 цитати), самоаналіз власної творчості (1-2 цитати), цікаві спогади про нього його сучасників – письменників та критиків (1-2 цитати), місце виучуваного твору у творчості та національній літературі. Наприклад, творчий портрет В. Гюго може мати такий вигляд: «Я хочу бути Шатобріаном або ніким», – таку мрію-мету записав у своєму щоденнику 14-літній підліток, тому через рік він бере участь у конкурсі літературної академії, а через два вже стає її лауреатом за чудово написані оди. Сам король Людовик XVIII відзначив збірку молодого поета «Оди й різні вірші», що забезпечило йому пристойний заробіток, увагу та дружбу провідних митців-сучасників. А прославила Віктора Гюго п'єса «Кромвель». Проте справжній талант письменника розкрився у його романах «Собор Паризької Богоматері», «Знедолені», «Людина, що сміється» та поемі «Мазепа». У своїх нотатках у поважному віці письменник записав: «Я у своїх книгах, драмах, прозі та віршах заступався за малих і знедолених, благав могутніх та неблаганних, я відновив у

правах людини: блазня, лакея, каторжника, повію». Його герої – надзвичайно сильні духом особистості, які намагаються протистояти ворожому суспільству. Про Мазепу він пророчо написав: «...цей труп живий, що, повзаючи, гине, колись ще буде народом України звеличений як князь». Видатний поет, прозаїк, драматург, борець за республіканський устрій у Франції, великий гуманіст та захисник бідних, Гюго заповідав молитися за усі душі, а його гроші віддати бідним.

Світоглядний портрет митця є найскладніший. Світогляд – це узагальнені уявлення людини про себе, світ та їхню взаємодію; система поглядів та оцінки людиною природи, суспільства, науки, мистецтва, що передбачає увагу до знань, переконань, цінностей, віри. Носіями світогляду можуть бути людина, соціальна група, суспільство і навіть цивілізація. Світоглядний портрет митця вимагає уваги педагога до його епохи, національного самовизначення, системи особистісних цінностей, адже на формування життєвих пріоритетів людини впливають суспільні і соціальні фактори, досвід спілкування і протистояння, професія, кохання, народження (втрата) близьких тощо. *Епоху і національне необхідно давати в контексті біографії письменника*, а не відокремлено. Тому, виходячи з практичних потреб методики шкільного курсу світової літератури, життя письменника слід розглядати як складову триєдиної сутності особистості (схема 3.6).

Схема 3.6

У розповіді про дитинство Т. Шевченка на уроці української літератури учитель підкреслить, що воно «було кріпацьке, босоноге», «з старою торбою за спиною, у якій нічого не було, окрім черстої шкуринки та щербатого ножа, щоб вирізувати з верби свистки та сопілки» [330, с. 51]. Дитинство М. Некрасова також було нерадісним, адже його батько був «поміщиком-деспотом – тиранив не тільки кріпаків, а й дружину та дітей. Болем відгукувалися у чутливому серці хлопчика картини свавілля поміщика і дорога Владімірка неподалік батьківської садиби, якою гнали до Сибіру арештантів. М. Некрасов бачив їхні похмурі обличчя, чув дзвін їхніх кайданів. На усе життя запам'яталися йому й інші пісні – схожі на стогін пісні бурлаків» [330, с. 51]. Такий порівняльний аналіз фактів біографій двох поетів-сучасників, що належали до двох різних народів і соціальних прошарків сформує більш цілісне уявлення про соціокультурний вплив середовища на долю та світогляд людини.

У вивченні біографії письменника має цінність **історизм**, що виявляється через співвіднесеність життєвого шляху митця з часом життя його народу: аналіз хронотопу, виявлення типовості (винятковості) обставин способу життя, головних суспільних подій цього періоду, світоглядної позиції особистості, національного подвигу письменника як учасника та свідка подій його країни; через порівняння творчості з пануючою традицією у мистецтві (напряму, стиль) та новаторство автора на цьому етапі розвитку національної та світової літератури. Часова відстань між життям письменника та змальованими ним подіями вимагає особливої уваги вчителя – до характеру їхнього зображення (відстороненого, особистісно зацікавленого, критичного, ідеалізуючого), фактів збирання митцем необхідної інформації, джерел його знань та висновків, ціннісних пріоритетів автора, захоплення величним, критичного осмислення подій, намагання встановити зв'язок між минулим та сучасним, попередити, винести певний урок, спроектувати найближче майбутнє. Водночас, як зазначав Д. Чижевський, М. Гоголь «не ставив собі завдань етнографічної точності і подавав картини надзвичайної вразливості, вірні загальним тоном, а картину історичного минулого підніс у «Тарасі Бульбі» до високої романтичної епопеї» як мрію про волю і

невмирущий дух нації [190, с. 132-133]. Отже, творчість та ідейний задум митця взяли верх над історичною достовірністю.

Епохою прийнято називати значний за тривалістю проміжок часу, ознакою якого є визначні події або процеси у природі, розвитку суспільства, науки або мистецтва. *Критерії епохи – час, визначні події та постаті, домінуюча система цінностей.* Епоху можна представити іменами видатних політиків, науковців, митців, що змінили розвиток не тільки свого народу, а й історії або певної галузі. Для цього достатньо назвати одне прізвище, і тоді стає зрозумілим, про який період історії або літератури йдеться, – Аристотель, Гомер, Данте, Наполеон, В. Шекспір, О. Пушкін, Т. Шевченко. **Портрет епохи** можна подати через суспільно-історичну свідомість епохи – загальноприйняте ставлення до віри, життя, суспільства (оцінки, погляди, судження), це домінуюча система державотворення певного історичного періоду, головні події, видатні персоналії, ідеологічні, моральні та естетичні норми світосприйняття її сучасників [179, с. 351] (табл. 3.2). Їх «художньо-філософська інтерпретація» письменником у творі розкриває особистісні ідеали та орієнтири, що сформувалися впродовж життя, особисте ставлення до них.

Середньовічний поет Данте втілює домінування віри в Бога як ключову ознаку того часу і творчості у головному творі «Божественна комедія». Водночас він присвятив себе дослідженням філософії релігійних шкіл свого часу (але віра не потребує обґрунтувань), брав участь у диспутах з цієї проблеми, першим відмовився від латини у творі про Бога і написав його тосканським діалектом італійської мови, таким чином, понизивши його статус. Проте саме такий сміливий крок відкрив шлях до розвитку національної італійської літератури та мови. При аналізі філософсько-світоглядних систем минулого було виявлено, що основну роль у них відіграє структура ціннісних орієнтацій, вірувань, традицій. Саме тому доцільно розглядати окремі періоди розвитку історії та культури різних народів з позиції їх спрямованості. Догматизм та авторитарність типово формували покору і рабську психологію трудового населення. Войовниче сучасне в давньому Римі було важливішим за минуле та майбутнє.

**Взаємозв'язок життя людини та суспільства
на ціннісному рівні**

Періоди розвитку в історії та мистецтві	Основні суспільно-історичні доміанти життєвого шляху (Г. Островська)	Життя особистості і цінності епох
первісний лад	визначеність долі традицією роду	домінанти життя – рід і міфологічне мислення: особистість не проживала своє окреме від общини, роду, історії і традицій прашурів буття
рабовласницький лад Античність	визначеність долі інтересами держави, класовим походженням	домінанта життя – держава: войовнича мораль, рабовласницька правова система: право у рабовласників, життя нижчих за статусом класів (воїни, раби, слуги, селяни) підпорядковувалося службі державі і рабовласнику
Середньовіччя	служіння (Богу, королю, пану) – обов'язок кожної ієрархічної ланки	домінанти життя – віра в Бога (теоцентризм): теологічна залежність і регламентованість думки та поведінки (грішне і праведне) в державі і приватному житті; праця (простолюднів), служба королю (мечем, пером), аскетичне самозречення
Нова історія. Відродження Просвітництво	відчуття множинності доль та особистої відповідальності за власне життя	домінанти – гуманізм, антропоцентризм, освіта та інтелектуалізм як чинники зміни не ієрархічно залежного життя, а внутрішньої біографії
Новітня історія. Модерн	відчуття причетності до нації, європейських народів, спільної історії	домінанти – націєцентризм, європоцентризм: формування національних держав у Європі, розвиток «національних» мов, «націоналізація» церков
Постмодернізм	пошук надійної ціннісної опори в житті	домінанта – життя: залежність долі усіх і кожного від наслідків науково-технічного прогресу та політики; бунт і заперечення старої моралі, критично-іронічне (споживацьке) ставлення до цінностей, прагматизм мислення

Для християнства головна цінність життя – збереження душі (майбутнє), що необхідно врахувати при аналізі творів письменників-християн. Сьогодні говорять про міжкультурний діалог, полікультурне і калейдоскопічне мислення. У великій кількості джерел про епохи та етапи розвитку літератури студентам важливо навчитися відбирати ціннісні орієнтири епох та їхнє прийняття або заперечення письменником, доцільно звернути увагу на такі позиції, як цінності життя, проблема людини та загальноприйняті погляди на мистецтво у світогляді того часу; врахувати, що система норм та ідеалів ХХІ століття відрізняється від попередніх часів.

Кожна епоха, кожен народ, клас, кожна соціальна група напрацьовують свої цінності: за часів Античності – це гармонія людини з природою, «у здоровому тілі – здоровий дух», прагнення самовдосконалення, водночас античний письменник – це «невизнаний геній», «незбагнений новатор», «торувальник нових шляхів», який може сподіватися хіба що на вдячність нащадків» [67, с. 19]; основний принцип Середньовіччя – служіння (Богу, королю, пану), життя земне – це покора і терпіння; домінанти Відродження – гуманізм, антропоцентризм; для селянина в усі часи найбільші цінності – земля і здоров'я. Біографія письменника виступає не тільки цінністю свідка епохи, а й інформаційним, екзистенціальним, світоглядним та сполучним цінним елементом відтворення самого духу епохи [274, с. 140-141]. У біографії Ф. Тютчева читаємо: «Поет народився 23 листопада 1803 року у стародворянській багатодітній родині брянського поміщика – людини ординарної, гостинної, щедрої, яка поважала права інших. Як тоді було прийнято, в домі говорили французькою мовою, а церковнослов'янською читали псалтир та молитовник. Хлопчиком з чотирьох років займався звільнений батьками від кріпацтва Микола Хлопов – грамотний і благочестивий, він ніжно піклувався про Ф. Тютчева усе його життя. Федір отримав добру домашню мовно-літературну освіту під керівництвом поета-перекладача С. Раїча (згодом учителя М. Лермонтова): вивчив латину, давньоримську поезію, у 12 років він перекладав оди Горация, у 14 багато читав та відвідував лекції в Московському університеті, а

у 15 став членом «Товариства любителів російської словесності». Біографічна міні-довідка відтворює засади формування світогляду поета – кріпацтво у країні і людяні погляди батьків, двомовність, обов'язкове знання латини, глибоке засвоєння давньоруської та іноземної (зокрема античної) літератури під керівництвом доброго її знавця, інтерес до читання, православність. Отже, Ф. Тютчев завдячує своїм світоглядом цінностям соціальної приналежності, найближчого оточення, вихованню в родині, освіті.

Студенти отримали приклад історико-літературного портрета епохи: «Перша половина ХІХ ст. у Франції – це період правління Бурбонів, захоплення влади Бонапартом, походу Наполеона через Європу на Росію, Реставрації, правління короля Луї Філіппа, революцій 1830 і 1848 рр. Літературу цього періоду пов'язують із зародженням французького романтизму (Ж. Санд, А. Мюссе, В. Гюго), а згодом реалізму (О. Бальзак, Ф. Стендаль, П. Меріме). Ф. Стендаль (Анрі Бейль) – один з видатних французьких письменників ХІХ ст. – був палким прихильником Наполеона, що знайшло відгук у його творчості. Свідчення цього знаходимо у його романі «Червоне і чорне». Письменник брав участь у поході Наполеона до Росії у 1812 році, був у Москві, Смоленську, Могильові. Але ставлення до Бонапарта, особливо після захоплення останнім престолу Франції і перетворення на імператора, стало критичним. Деякі зауваги Ф. Стендаля свідчать про те, як добре він розумів загарбницькі прагнення Наполеона та його загрозу для справжнього духу революції. На думку Ф. Стендаля, цінність письменника визначається мірою його участі у суспільному житті свого часу і добрим знанням мистецтва минулого.»

Літературні пам'ятки досліджуваної епохи та історичної белетристики – цінна складова історико-літературного портрета епохи, біографії народу: О. Герцен описав Париж 1848 р., Г. Гейне – рух сілезьких ткачів, М. Твен – пароплавство на Міссісіпі, Д. Лондон – лондонські нетрі, А. Барбюс – картини імперіалістичної війни 1914 р. та ін. Біографія письменника – документ епохи; листи, статті і щоденники – свідчення очевидця подій. Отже, історичні події стали фактами біографії митця, а його життя – частиною історії.

Біографія письменника має цінність у сприйнятті авторських творів (Англія Джонатана Свіфта та Англія Гуллівера). Щоб студенти могли практично відчутти цей зв'язок, їм доцільно пропонувати для самостійного опрацювання на практичних заняттях такі питання, як «Історія написання «Фауста» Й. В. Гете», «Срібне століття: фарби часу, життя, творів», «Образ війни у житті і творах зарубіжних письменників ХХ століття» [131] тощо.

Соціокультурні цінності знаходять відображення у світогляді митця (вірування, ідеали, переконання, суперечності), вчинках письменника, творчості. Тому особистість письменника та його життя розглядаємо на рівні трикомпонентної моделі взаємозв'язку біографії конкретної людини з мистецтвом, суспільством і людством загалом – тріади цінностей «загальнолюдське – суспільне – особистісне», що передбачає аналіз трьох його ціннісних компонентів: цінностей особистості, суспільства й ідеального (загальнолюдського), втіленого у мистецтві, релігії, філософії. Детальне цілеспрямоване засвоєння студентами трикомпонентної моделі та її подальше опрацювання під час лабораторних, практичних занять та самостійної роботи розвиватиме практичні вміння та навички студентів з виявлення життєвих, особистісних та мистецьких цінностей, їхнє поєднання на уроці.

Національна ідентичність – складова біографії та основний компонент національної самосвідомості особистості, це її усвідомлення себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінка себе як носія національних (етнічних) цінностей [14, с. 138]; це рівень спорідненості з свідомістю свого народу у ставленні до світу, Бога, природи, людей, інших народів. До домінантних рис українців психологи зараховують індивідуалізм, інтровертованість, емоційно-естетичну домінанту, екзекутивність і толерантність, <...> почуття меншовартості, «комплекс кривди» [72, с.718] В. Уліщенко до ментальних рис українців відносить ввічливість, доброзичливість, пошану до батьків і землі, релігійність, емоційність, делікатність, демократизм, індивідуалізм, вразливість [176, с. 162], які важливо враховувати як основу сприйняття сучасним вітчизняним читачем особистості і

життя зарубіжного письменника. **Національна самоідентифікація** письменника, як і кожної людини, розкривається через рівень його духовної єдності з власним народом, рідною землею, мовою та культурою, історичною долею, гордість за свою націю [121]; виявляється через готовність до самопожертви, світоглядну та діяльнісну позицію: участь у історичних та соціокультурних подіях свого народу, шанобливе відображення та оцінка у творах історії, любов до національних традицій та етнокультурних цінностей: їхнє знання, збирання та збереження; самоусвідомлення себе, відчуття обов'язку увічнити історію і культуру свого народу. Студентам доцільно наголосити, що нація – це кровно-духовна спільнота «мертвих, живих і ненароджених» (Т. Шевченко), яка чітко спрямовує увагу до виявлення та врахування сформованих віками ціннісних орієнтирів певного народу, що має практичне значення під час вивчення його представника. Проте не завжди й сам письменник був спроможним чітко визначити свою національну приналежність. Наприклад, М. Гоголь писав: «...сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская» (Лист О. Смирновій, 1844 р.) [110, с.80, 82]. Водночас Гоголь вважав, що його серце «всегда останется привязанным к священным местам родины». Національна свідомість – це свідомість ціннісна. До базових знань студентів відносимо **знання національних цінностей**: держава, її незалежність та непорушність кордонів, природні ресурси, народ, національна мова, національна історія, культура і традиції, національні герої, традиційне світосприйняття на засадах релігії та вірувань. **Етнокультурний код нації** (стислий перелік символів та ознак) педагог може представити як вступ до слова про митця: **національна візитівка** (карта, мова, символіка, видатні представники) у формі відеоролика, мультимедійної презентації, кліпу, колажу тощо. У контексті ідей концептної методики Н. Мішатіна визначає **етапи засвоєння культурного концепту**: 1) потреба розуміння / засвоєння культурних концептів; 2) концептуальний аналіз слова як мовної одиниці – накопичення читацького, мовного і мовленнєвого досвіду; 3) особистісне творення концепту. До концептів російської культури науковець відносить такі, як *«істина / правда / справедливість,*

добро / зло, краса, совість, віра, любов та інші категорії національної культури в якості базової одиниці навчання (ДОС, старша школа, профільний рівень)» [337, с. 27]. Вважаємо, що названі концепти універсальні для кожної культури і мають своє смислове наповнення з позиції ментальності народу, авторського світогляду, його індивідуальної картини світу.

Наприклад, перед вивченням творчості японських письменників і розповіді про їхнє життя доцільно окреслити основні національні цінності культури цього народу. Японія (Ямато) (в перекладі – «Велика гармонія»), символізує поєднання життя – земного та небесного. Культура цього народу завжди дотримувалась збереження власних традицій напротивагу здобуткам інших країн: споконвічна ієрархізованість суспільства, незаперечний авторитет імператора, предків та історії народу (епохи Хейян, Миру і Спокою), «збереження культури – питання честі кожного японця, найприкметніші риси японського характеру – колосальна здатність до самопожертви в ім'я загальнонаціональних інтересів», «здатність зупинитись і озирнутись в екстремальній ситуації, генетичне відчуття рівноваги та гармонії, працелюбність – найбільша чеснота, зрада – найважчий злочин, честь – найвищий закон, природа – найдорожчий скарб, мистецтво – найнеобхідніша насолода» [157, с. 49]; взаємодоповнення релігій: «синтоїзм вчить спочатку думати про імператора, а потім про себе і родину, поважати старших, традиції, природу»; «буддизм виховує здатність до самозречення, аскетизму, терпіння; конфуціанство, даосизм і християнство вибудовують полігамність духовного життя...» [157, с. 49]. Отже, культурний код японців можна означити такими концептами: гармонія, традиція, імператор, нація, честь, праця, природа. Ця інформація створить умови для повноцінного сприйняття життя і творів японських митців.

Студенти отримали зразок того, як поєднати історико-культурологічний фон країни і розповідь про письменника: «Індія, в якій народився Р. Кіплінг, була англійською колонією. І маленький Редьярд почував себе бабу (хазяїном), володарем двох світів – світу білих хазяїв і світу індійських слуг. І дім, і провулки навколо, і сусідній ринок – усе це уявлялося дитині її володіннями. З

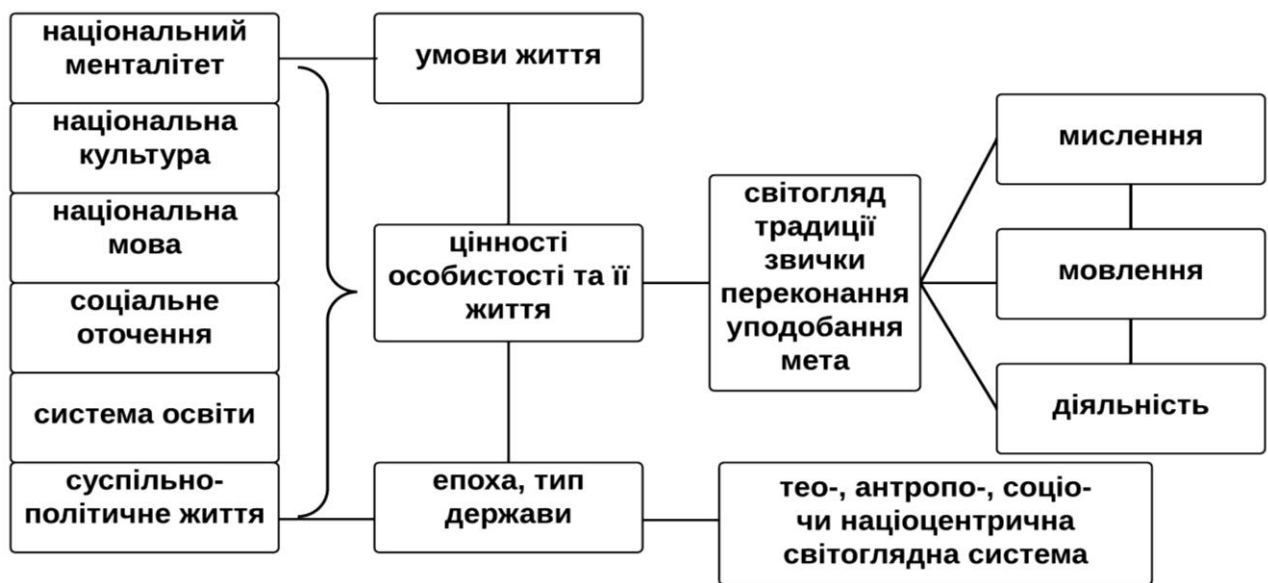
кожним із своїх підданих він говорив його мовою. З білими людьми (саїбами) – англійською, з джампані (носильниками паланкінів), саїсами (конюхами), джобі (чоловіками, які займаються пранням) і торговцями з ринку – на хінді, урду, на різних місцевих діалектах. Усі розуміли його, і він розумів усіх. В англійців, які служили у британських колоніях, був звичай віддавати дітей на виховання до Англії. Редьярду також довелося вирушити до школи на південному узбережжі Англії. Школа стала для хлопчика «Домом Відчаю»: його свідомо позбавляли того, що він більш за все любляв (наприклад, читання), і примушували робити те, що він менше за все розумів (наприклад, молитися); за ним стежили, його весь час допитували, за найменші порушення жорстоко шмагали. Коли занепокоєна мати приїхала забрати Редьярда, то вона виявила його на межі божевілля і майже осліпим. Не дивно, що хлопчик заплутався і розгубився: за якими правилами жити? Відповісти на це запитання Р. Кіплінгу допомогла військова школа, куди його віддали у дванадцять років. Маленький хлопчик в окулярах, незграбний і у спорті, і в бійці, Редьярд і далі терпів образи і приниження, але вже не обурювався. Більше того: він змирився з правилами шкільного життя, як приймають правила важкої гри. Сімнадцятирічний Кіплінг повертається до Індії і стає журналістом. Заради репортажу спілкувався з усіма: від бідного індуса до англійського головнокомандувача. І кожен з них говорив своєю мовою. Знову, як у дитинстві, Редьярд навчився розуміти різні мови. Саме так він набирався досвіду і вражень, щоб присвятити себе письменницькій діяльності. Знову він відчув себе володарем світу білих і світу індусів. Тільки тепер це була влада письменника над літературними персонажами і читачами. Письменницькі перемоги Р. Кіплінга були здобуті не тільки талантом, але й важкою працею. Різні життєві враження і досвід сформували в нього свій погляд на життя. І якщо доля підкидала йому запитання, то він користався досвідом військової школи (діяти згідно з правилами, терпіти). Про правила гри і закони життя написані усі книги Кіплінга. Головна – «Книга Джунглів» [416]. Становлення самосвідомості (ідентифікація особистості) відбувається у відповідному середовищі, тому письменник стає послідовником цінностей цієї

соціокультурної спільноти, її системи кодів і знаків або стає в опозицію до них і викриває їх у творах [341]. Такий приклад наочно демонструє студентам зразок інтеграції різних контекстів, економію часу на уроці зарубіжної літератури.

Робота педагога над життєписом автора вимагає відтворення інокультурного середовища: хронотопного, національного (світоглядний код нації, її символіка, мова, традиції, звичаї, характерні особливості), історико-культурного і соціального (цінності його представників, характеристика системи освіти та буття). Усі вони пов'язані з біографічним простором письменника (схема 3.7).

Схема 3.7

Цінності особистості та її життя в системі історико-культурних та соціокультурних чинників

Запропонована схема – один з алгоритмів вибудовування моделі життя письменника, один з етапів підготовки повідомлення про нього і самого уроку [143]. Студентам пропонувалися приклади біографій письменників – сучасників національно-визвольної боротьби: патріотизм пронизував усе суспільство, визначальними у творах митців були поняття «свобода», «нація», «народ», «державна». Формування готовності студентів до вивчення біографії зарубіжного письменника та міжкультурного діалогу передбачає знання та врахування ними усіх контекстів, подолання бар'єра сприйняття учнями культури іншого часу та

іншого народу, доступну етнолінгвокультурну комунікацію із зарубіжним письменником, його твором, реалізацію мети і завдань уроку.

Під час теоретичної та практичної підготовки студенти засвоюють і практично відпрацьовують **засоби творення інокультурної атмосфери на уроці літератури**: *вербальні* (інформаційна історико-культурологічна довідка, слово вчителя (письменника або його сучасників) про життя країни цього періоду, повідомлення учнів, самопрезентація митця (слово про себе, час і життя з листів або відступів у творах) тощо), *ілюстративні* («дорожня карта» подорожей письменника країною (країнами) та основних етапів його життєвого шляху, хронологія суспільних подій та особистісного становлення, порівняльна таблиця етапів життя митця та періодів творчого становлення, портрети, гравюри, фотоматеріали (особисті речі і малюнки, рукописи автора, символіка та атрибути іншої культури), *демонстраційні* (презентації, відеоролики, навчальні фільми, буктрейлери), *психолого-педагогічні* (діалог, інсценізація, імітація тощо). Досліджуючи біографію митця як культурно-історичну проблему, доцільно звернути увагу на інтелектуальну еволюцію, середовище спілкування, творчі союзи митців різних видів мистецтв [393]. Міжмистецькі зв'язки під час вивчення життєпису митців створюють можливість показати роль дружби, мистецтва, цінностей у формуванні творчої особистості.

Особистісні цінності письменника віднаходимо у його ставленні до Бога, держави, народу, до себе, у його класовій приналежності і соціальному статусі, у його суспільній активності. Зміст лекції повинен дати відповідь на питання «Що має знати студент про життєві та соціокультурні цінності, щоб поєднати програмовий твір з життєвою і мистецькою позицією письменника, проблематику та біографію митця, епоху та країну?». Ключовими питаннями для студентів мають стати такі: «Якими письменник бачив свій час, країну, народ та його історію?», «Які фактори і події мали найбільший вплив на формування його світогляду?», «Чим митець жертвував заради свого народу і країни?». *Цінність біографії на занятті полягає у її достовірності, досвіді, наочності прикладу та його повчальності*. Багато «різного» про себе розповідали О. Бальзак, А. Чехов та

інші. Наприклад, М. Лермонтов любив власну вигадку про «свого пращура» – іспанського герцога Лерму, написав його портрет, навмисно робив помилку в писемному варіанті свого прізвища – «Лермантов» (від «Лерма»), звертався з відповідними запитами до Мадридського архіву. Під час лекції доцільно наголосити на тому, що вивчення біографії письменника у школі має розглядатися у двох взаємопов'язаних площинах – особистість (розкривати митця як людину (риси характеру, інтереси, духовний світ, світоглядні цінності), *творця* (здібності, становлення), *громадянина і патріота, читача*) і її життя.

Моральність – основа оцінки біографії письменника, його сенсу життя і творчого діалогу зі світом [273, с. 145]. Що робити учителю, якщо учні довідались про приклад недосконалої поведінки письменника? Пояснення учням може бути різним: 1. «Складно бути безгрішним у цьому світі, де життя розставляє тенета» (А. Камю) – кожна людина недосконала. 2. Ми вивчаємо літературу, що увійшла до скарбниці мистецтва слова. 3. Ми вивчаємо творчість видатного письменника і ті факти його життя, що цьому сприяли. 4. І добре, і погане – повчальне, головне – з життєвих прикладів зробити правильний висновок. Розуміння педагогом основних етичних цінностей – добра, зла, щастя, істини, правди, свободи, відповідальності, совісті, обов'язку – дозволяють максимально наблизитись до досконалого узагальнення.

Концепція життя видатної особистості – служити людям, мистецтву, добру, справедливості; її можна знайти у вислові самого митця про своє життя (гасло життя, його самооцінка (життєве кредо, переконання, прагнення, надпис на надгробку тощо); з-поміж висловлювань митця про роль мистецтва в житті людини і завдання власної творчості; в автобіографічному творі, що розкриває світоглядні цінності; у творі письменника (його проблематика вказує на концептуальні складові життя самого митця, може відкрито або контекстуально містити провідну думку, роздуми про життя); зробити підсумок-узагальнення на основі аналізу особистісних цінностей автора. Студентам доцільно запропонувати підказку-орієнтир «Митець у системі епоха – країна – особистість»:

«Митець у системі епоха – країна – особистість»:

ОБРАЗ ЕПОХИ	античність / середньовіччя / Новий час: історико-літературознавчий контекст
ОБРАЗ КРАЇНИ	розташування, культура, традиції: географічний та культурологічний контексти
ОБРАЗ ПИСЬМЕН- НИКА	<p>громадянин: любить і береже рідну мову, культуру, природу, поважає закони своєї країни і дотримується їх;</p> <p>патріот: віддано любить свій народ, Батьківщину; знає історію, традиції, звичаї свого народу; національно свідомий, готовий захищати інтереси свого народу і держави;</p> <p>трудівник: поважає працю, не нехтує нею;</p> <p>митець: шукає нові шляхи реалізації творчих задумів, естетичного, відстоює засади загальнолюдської моралі у художній образній формі;</p> <p>сім'янин: любить і піклується про своїх рідних;</p> <p>миротворець: відстоює мир між народами, захищає інтереси знедолених, слабших</p>

Ф. Петрарка відповідно до цінностей свого часу (епоха Відродження) увібрав у себе прагнення бути вільним (народився у сім'ї вигнанця) і керуватися тільки розумом та почуттями. Мислитель-гуманіст вбачав у людині прекрасне, вважав внутрішню свободу людини найважливішою цінністю життя, захоплювався античністю; прийняв духовний сан і прибуткову службу з можливістю подорожувати; жив-писав (віршував, усамітнення на лоні природи, пізнання та можливість писати робили його щасливим: «Самотність без наук – вигнання, в'язниця, мука, але приєднай до неї науку – і отримаєш батьківщину, свободу, насолоду»; започаткував традицію листування) і помер-писав (помер за книжкою з пером у руці за день до свого сімдесятиріччя). Концепція життя Ф. Петрарки – «бути вільним» – демонструє здатність людини бути щасливою за будь-яких обставин.

Особистість відомого французького письменника Ф. Стендаля (Анрі-Марі Бейля) формувалась у складних умовах – заможність різко змінилась бідністю, руйнування родинних зв'язків (рання смерть матері і відчуженість батька), демократизм поглядів діда (захоплення просвітництвом і Вольтером) та нав'язування релігійного догматизму вихованцю католицьким абатом Ральяну, любов до читання (В. Шекспір, М. Сервантес, Мольєр) і математики, французька революція з прихильністю до Наполеона, участь у воєнному поході на Росію та

жахи зимового відступу французької армії, захоплення філософією, театром. Усе це заклало у письменника любов до життя і простого люду, співчуття бідним, готовність допомагати іншим, ненависть до зла, повагу до історичного минулого, прагнення прекрасного. Анрі-Марі Бейль залишив для свого надгробка останні слова: «Писав. Кохав. Жив.». Ці домінанти чітко визначають концепцію його біографії – творчість, кохання, саме життя. Переконавання щодо свободи особистості та ролі знань у самореалізації знаходимо у романі «Червоне і чорне».

Цінності особистісного життя письменника складають його **аксіосферу**: ставлення до Бога, держави, уявлення про щастя, система особистих орієнтирів та переконань, знання, досвід, вчинки, висловлювання, стан здоров'я, риси характеру, суспільно-громадська активність, відкритість до людей / замкнутість, соціальні умови життя. Її створення вимагає дотримання принципів науковості, системності, інтеграції знань, дидактичності, відповідності віку, особистісної спрямованості, етичності, емоційності.

Типово *усі письменники з дитинства захоплювалися читанням і творчістю*, тому мистецтво літератури стало важливою цінністю їхнього життя. Г. Данилевський згадував слова матері М. Гоголя: «Малютка Гоголь сидел у стола, глубокомысленно задумавшись над каким-то писанием. Капнисту удалось, просьбами и ласками, склонить ребенка-писателя прочесть свое произведение. <...> обнимая маленького сочинителя, сказал: «Из него будет большой талант, дай ему только судьба в руководители учителя-христианина» [265, с. 458]. Леся Українка свій перший вірш «Надія» написала у дев'ятирічному віці. Кожен письменник – це, в першу чергу, читач, і його становлення як творчої особистості і подальша самореалізація відбувалися в активному діалозі з тими текстами світової літератури, які стали для нього найважливішими. Відомо, що у дитинстві на В. Вітмена великий вплив мали твори В. Шекспіра і Д. Мільтона, на Лесю Українку – лицарська поезія, на В. Скотта – твори античних письменників і шотландські балади. Цінність таких фактів біографії полягає у їхньому впливі на літературний розвиток учнів: вони розкривають індивідуальні особливості світогляду письменника, його зв'язок зі своєю та іншими епохами і культурами,

шлях до письменства та життєвої філософії. *Особистісні цінності можуть змінюватися впродовж життя*, тому важливо враховувати етап життя митця (дитинство, митець-початківець, зрілий письменник). Відомі факти з життя М. Гоголя, Г.-Х. Андерсена, О. Бальзака та інших видатних письменників, які ще дітьми переконували свою родину у майбутній своїй величі, а зусилля і таланти допомогли їм у цьому. Бажання досягти успіху – одна з характеристик соціального [455, с. 239-240], творчості. Прагнення митців до слави і багатства – умова незалежної творчості (А. Фет, О. Бальзак та ін.) та визнання результату їхньої діяльності. Проте типово незалежні від влади митці були бідними, а визнання до них приходило після їхньої смерті («слава – завжди вдова» (О. Бальзак). Творчість розкриває культурологічну й історико-літературну складові історії мистецтва та життя письменника (надання переваги певному жанру, новаторство у мові та художніх рішеннях, внесок у світове мистецтво тощо).

Таблиця 3.3

Поняття	Значення	Критерії
Індивід	приналежність до роду людей	певного зросту, статі, ваги, віку, освіти та інших ознак
Індивідуальність	особливості сукупності соціально-побутових, соціально-правових, соціально-етнічних та інших ознак суб'єкта	рівень здібностей освоювати світ і змінювати себе
Особа	суспільні ознаки приналежності до соціальних структур – груп, колективів, організацій, рухів, партій	її місце серед інших людей, має погляди на себе і світ, наміри та ін.
Особистість	соціальна зрілість як члена суспільства, поліфункціональність, багатогранність, соціальна активність	носій прав і обов'язків, здатний відтворювати і змінювати себе, суспільство, світ

Аналіз становлення особистості впродовж її життя вимагає розуміння студентами понять «індивід», «індивідуальність» та «особистість» (табл. 3.3),

їхніх культурологічних відмінностей: особистість сама «створює неповторний світ артефактів культури» [407, с. 192], «виступає як культурний об'єкт, що формується під впливом самостворення та самодетермінації» [151, с. 99], «натомість індивідуальність – виконує культурні норми» [407, с. 192]. Це свідчить про цінність біографії в контексті проблем творчості письменника. Щоб у майбутній професійній діяльності педагог не допускав некоректності, студентам доцільно наголосити на використанні поняття «особистість» стосовно письменників.

У рамках підготовки студентів викликає інтерес не людина загалом, а конкретний митець, який синтезує своє світосприйняття. Увагу студентів доцільно звернути на такі *складові самосвідомості письменника*, як ціннісне ставлення до себе, свого імені, тіла, духовного «я»; до часу (минулого, сучасного, майбутнього); свого соціального простору, визнання; ідеаційності [390]. Спостереження життєписів письменників свідчить про те, що поряд із митцями-патріотами і побожними прихожанами у «чистому вигляді» є чимало прикладів «змішаного» типу. Тому педагог має *підкреслити домінуючу позицію в поглядах письменника, що знайшла відображення у програмовому творі автора*. Наприклад, своїм життям А. Данте утверджував діяльнісне християнство (був у цеху цілителів і фармацевтів, Раді народу, групі «Мудреці», входив до Ради Ста, виступав з дипломатичною місією); Ч. Діккенс вірив у Бога, силу добра і був дієвим гуманістом («співчував бідним, знедоленим і пригнобленим»: організував будинок для соціалізації жінок із в'язниць, зібрав кошти на розширення дитячої лікарні, допомагав потерпілим в аварії потяга тощо), Д. Лондон вірив у силу людського характеру, О. Бальзак – у залежність людини від суспільного розвитку та працьовитості, а у М. Гоголя і М. Булгакова християнська віра межувала з інтересом до темних сил потойбічного. В усі часи релігійна самоідентифікація виступала провідною рисою людини. Наявність віри пов'язана із засадами національної історії та культури, віком, вихованням, суспільними зламами [146, с. 336]. Релігійні переконання та любов до національних традицій письменника розкривають витoki світогляду його

персонажа та авторське ставлення до нього. Т. Еліот наголошував на органічній природі культури («Культура – це те, що має рости», тому не можна будувати дерево), взаємозалежності субкультур, ролі християнства в межах європейської культури [444, с. 122-124]. Отже, можна впевнено говорити про християнські цінності у його світогляді та творчості.

Для вибудовування аксіосфери письменника студентам корисними стануть узагальнені М. Паращевінім особливості віруючих та атеїстів (табл. 3.4) [146, с. 331]. Таблиця не є абсолютним алгоритмом, але виконає роль підказки, спростить пошуки, допоможе студентам з висновками.

Таблиця 3.4

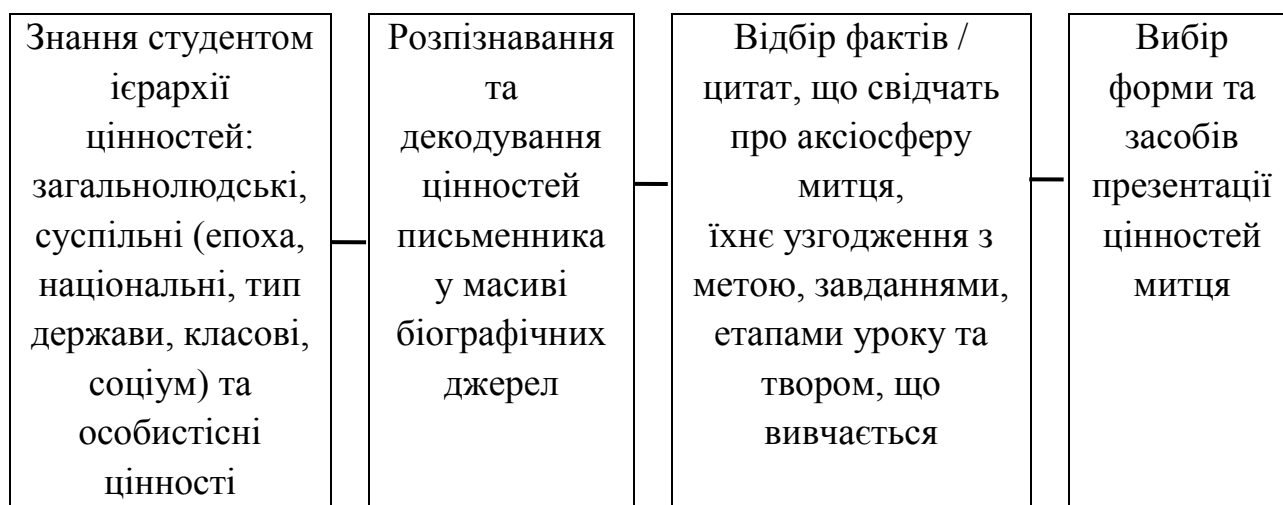
Типові особливості віруючих та атеїстів (М. Паращевін)

Віруючі	Атеїсти
<p>Більше тих, хто за рівність усіх людей; допомога іншим – складова життя; їм важливо жити в безпеці; життя за правилами та законами (конформність); наслідування традицій; дбати про природу – обов'язок;</p> <p style="text-align: center;">традиціоналізм</p>	<p>Більше прагнуть багатства; постійно шукають пригод та новизни в житті; орієнтуються на гедонізм, самостійність; більше творчих особистостей;</p> <p style="text-align: center;">розкутість</p>

Ціннісні орієнтири особистості (наявні і бажані: здоров'я, родина, кохання, свобода, досягнення, визнання, кар'єра тощо) створюють аксіосферу письменника і виявляються у його висловлюваннях, помітні у його вчинках і творах, наголошуються у спогадах очевидців. Студентам під час лекції було запропоновано завдання на 2-3 хвилини: подумати і визначити п'ять основних цінностей свого життя. Якщо вони називають здоров'я (усі знають його безцінність), а у буденному житті ним нехтують, то це не є особистісною цінністю, адже на цьому етапі життя є щось інше, більш значиме. Ця навчальна ситуація не тільки примусить студентів замислитися, а й виконає роль *навчального міні-тренінгу*, результатом якого стануть *розуміння обсягу* (5-7 цінностей життя), *критеріїв* (значущість у житті та творчості) та *джерел особистісних цінностей*. Студентам доцільно наголосити, що аксіосфера письменника може визначатися через усе, що мало вплив на його особистість:

походження, ставлення у родині і до нього, добробут або злидні, переживання несправедливості щодо нього або інших, систему виховання та освіти, суспільні події, захоплення, знання, життєвий досвід, особистісні цінності, рівень взаємодії з світом і людьми (спосіб життя), рівень досягнення нею основних моральних категорій [406, с. 507, 547]. Цінності діяльності і самого життя знаходимо в авторських сповідях (самооцінка, самоаналіз), листах, сентенціях, спогадах сучасників, відступах у творах («закодована»). Наведемо приклад, щоб показати обсяг цих фонових знань до уроку. *Аксіосфера О. Генрі: життєвий оптимізм* (його називали «великий розрадник»: «Я люблю, коли люди сміються», «гумор – рятівне коло на хвилях життя»); кохання і родина (люблячий чоловік та батько; продав годинник, щоб на кордоні зустрітися з важкохворою коханою дружиною, яка продала свій одяг і надіслала йому до годинника золотий ланцюжок); пізнання (освіта, кілька років постійно носив із собою енциклопедичний словник, самостійно вивчив іспанську, французьку, німецьку мови тощо); література (читав із захопленням, розповідав веселі історії та писав дотепні листи дочці); любов до людей («Вони (його персонажі – прості бідні американці. – Г. О.) – це я, а я – це всі вони», біограф-сучасник В. Вільямс про нього писав: «Він мав рідкісний дар уважної доброти, великодушності і співчуття, і це приваблювало людей до нього, попри всю його відчуженість, замкнутість і повну гідності стриманість»); творчість та шанобливе ставлення до свого народу («американці люблять куці правдиві історії з гумором», «в оповіданні мають поєднуватися гумор і глибоке почуття», «читач повинен не тільки сміятися, а й співчувати»). Цей ціннісний портрет письменника – ключ до вивчення його творів «Останній листок» і «Дари волхвів» та розуміння головних персонажів. Маючи його, педагог вміло поєднає біографію і твір автора, краще вибудує навчальну ситуацію з цими матеріалами (чітко сформулює проблемне запитання, вміло окреслить логіку системи запитань для евристичної бесіди з учнями, якісно сформулює дослідницьке завдання, буде керувати уважним читанням учнів тощо). Аксіологія розглядає людину як синтез внутрішнього і зовнішнього, етики та естетики – «у людини прекрасним має бути усе» (А. Чехов). Світоглядні

цінності письменника вибудовують його образ і художнє інобуття його творів. *Розуміння особистісної шкали цінностей людини в ієрархії цінностей вважаємо обов'язковою умовою підготовки учнів до сприйняття твору та професійної підготовки майбутніх педагогів.* Студентам важливо уважно ставитися до ціннісної складової життя кожного автора окремо, *розмежовувати ціннісний, понятійний та образний компоненти* [242]. Тому нами запропонована **логіка вибудовування педагогом системи цінностей письменника та введення їх у канву уроку:**

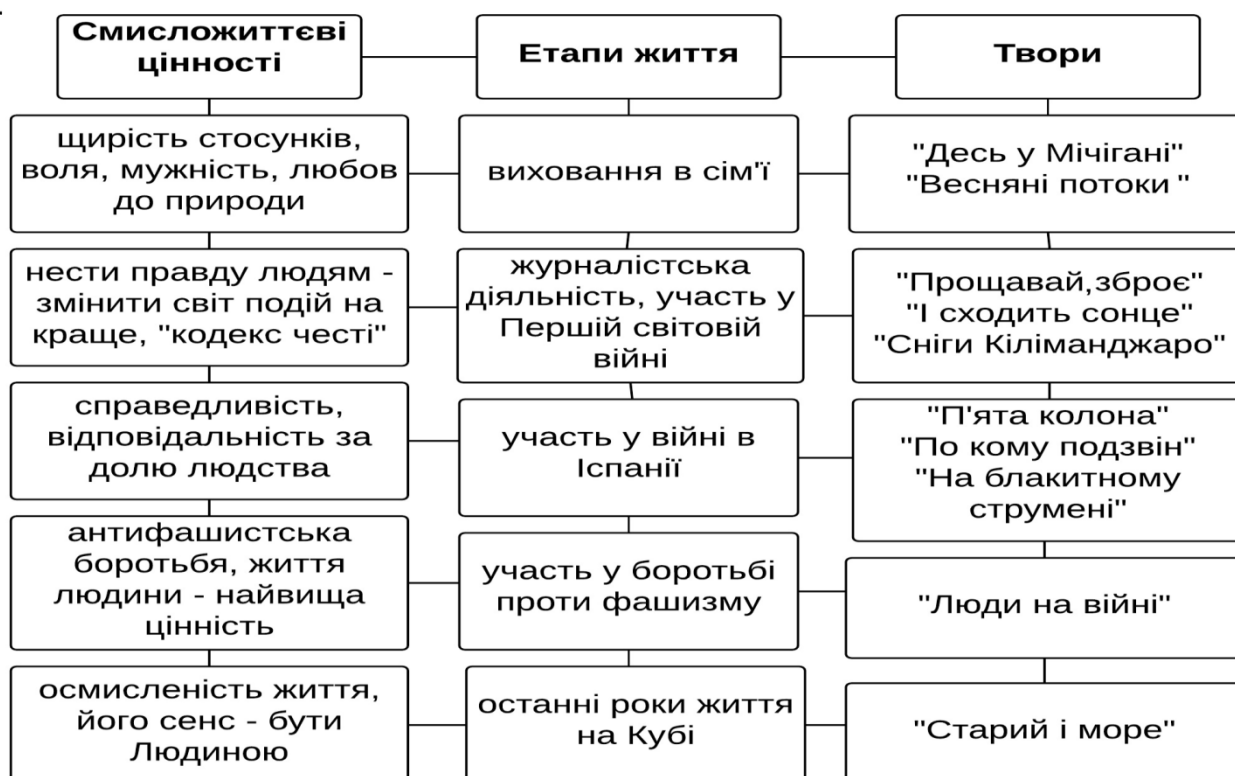
Аксіосфера письменника може бути подана у різних формах: повідомлення-характеристика, повідомлення-образ, схематичне гроно, сенкан тощо. **Засоби презентації** можуть бути традиційними (словесні, текстові, графічні) і технічними (аудіовізуальні, ІКТ). Наприклад, аксіосфера письменника може бути представлена у формі:

- схеми-гроно:

- синхроністичної таблиці цінностей:

Е. Хемінгуей

- кодексу честі Е. Хемінгуея: «не будь байдужим, ти – це частка світу, будь оптимістом, люби природу, будь шляхетним для себе, людина народжена не для поразки, не дай шансу іншим зруйнувати твою особистість – умій постояти за себе, без гідності немає сенсу жити».

Під час роботи над світоглядними цінностями письменника та його самооцінкою студенти побачать певну повторюваність у характеристиках та цитатах, що дозволить *виявити домінуючу рису характеру* (боротьбу за життя та справедливість Е. Хемінгуея, гостинність А. Чехова, загострений патріотизм Ф. Г. Лорки, виснажливу працелюбність О. Бальзака), яка поєднає усю роботу над образом митця. **Домінанта** допомагає «*нанизуванню*» навчальних ситуацій уроку. Наприклад, домінанта «мрія» (її логіка – прагнення, можливості, перепони, зусилля, результат) діє на рівні і біографії О. Гріна, і долі персонажів твору «Пурпурові вітрила», і навчальної діяльності учнів у ході уроку. Робити це поетапно чи паралельно – творчий вибір учителя.

Твір письменника – мистецька цінність, частина подієвої та внутрішньої біографії митця (задум, тривалість роботи, пошук і художнє вибудовування

образів-персонажів, їхнього життєвого простору – інтер'єру помешкання, найближчого оточення, часу і країни, пошук засобів самовираження, вболівання за результат тощо). Вступом до його прочитання мали б бути факти про задум та творчий процес, а після аналізу твору доцільно звернутися до порівнянь авторських прагнень і самооцінки досягнутого ним результату. Усім відомий факт спалення М. Гоголем другого тому «Мертвих душ» – п'яти років кропіткої праці. Автор писав: «Нелегко було спалити п'ятирічну працю, створену з такою болючою напругою, де кожен рядок дістався потрясінням, де було багато такого, що складало мої найкращі помисли і займало мою душу. Але усе було спалено, і до того ж у ту мить, коли бачив перед собою смерть і мені дуже хотілося залишити після себе хоч що-небудь, що про мене найкраще нагадуватиме» [231, с. 428]. Без молитви письменник не брався до роботи. Цікаво, що твір став цінністю душі письменника і навіть засобом її порятунку: у листах М. Гоголь писав М. Щепкіну, щоб той після вистави «Ревізор» влаштував продаж цієї книжки – гроші з її видання автор жертвував на користь бідним. У «Розв'язці «Ревізора» М. Гоголь пояснював справжній зміст комедії: «місто, у якому розігрується дія, це є «наше душевне місто», ревізор – «наша совість, яка прокинулася», «у потворному нашому місті, яке у кілька разів гірше за будь-яке інше місто, безчинствують наші пристрасті, як потворні чиновники, обкрадаючи казну власної душі нашої» [231, с. 445].

Мова – важлива цінність суспільного життя та складова характеристики людини, яка розкриває цінність пізнання та категоризації митцем світу, його «культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій» (В. Карасик) [289, с. 3-16], зв'язок його життєвого досвіду і творчості, мови й мислення, мови та свідомості, образність думки («заговори, щоб я тебе побачив» Сократ); вона формує життєвий і духовний сенс, силу переконання, встановлює зв'язок смислів і людей. Мова – це діяльність, а для письменника вона має творчий характер і виступає вагомою цінністю та свідченням його життя [358, с. 102]. Вважаємо за доцільне у рамках дослідження зупинитися на мові зарубіжного письменника як засобі виявлення цінностей його

життя та особистості, які втілені в авторських висловлюваннях.

З одного боку, робота з перекладеними творами ускладнена перекладацькою версією, з другого боку, і оригінал, і переклад поєднують спільні поняття, які прожив і висловив у своєму творі письменник. *Концепт* (у перекл. – думка, уявлення, емоційно прожите поняття) прямо або опосередковано передається як в авторському творі, так і у його опрацьованій перекладачем версії – «визнання концепту планом змісту мовного знаку означає, що він містить у собі, крім предметного співвіднесення, усю комунікативно значиму інформацію» [241, с. 64]. Науковці (Н. Арутюнова, Г. Вежбицька, В. Виноградов, К. Голобородько, Т. Єщенко, В. Кононенко, О. Корнілов, Д. Лихачов, В. Маслова, Н. Слухай, Ю. Степанов та інші) вважають, що **мовний портрет письменника** розкриває його «індивідуально-авторську концептосферу» (Д. Лихачов), тобто індивідуальний набір концептів. Концептуальна модель світу письменника більша за мовну, адже поєднує не тільки знання, досвід, спосіб бачення світу носіїв мови, історичну та національну колективну пам'ять народу, а й фантазію, уяву, їхнє творче структурування. «Це образна, «олюднена» картина, у якій особистість поета постає як відображення її існування» [322, с. 42, 192], це «семантичний простір мовної особистості, сформований на базі ментального авторського світу, який актуалізується у когніютипах, концептах...» [33, с. 295]. Кожна людина має свій активний набір концептів, що фіксують у її свідомості набуті нею знання про світ (Д. Лихачов, Ю. Лотман). Отже, людина живе, спілкується і діє у світі концептів: авторський набір найбільш активних концептів – це ціннісна характеристика його мовної особистості та проблематики його творів.

Вважаємо за можливе відтворити мовний образ митця, адже смислові складові концепту містять загальнолюдські уявлення (об'єктивне), когнітивну пам'ять (суб'єктивне) і систему духовних цінностей носіїв мови (національне). У когнітивній лінгвістиці відомі лінгвокультурологічний та лінгвоконцептуальний підходи до характеристики концептів у текстах (зокрема у художніх творах майстрів слова, у їхніх листах і спогадах). У дослідженні за допомогою

концептного підходу ефективним стало поєднання біографії письменника і його твору, цінностей епохи та його життя. Концептуальний світ зарубіжного письменника визначає, за яких умов формувалася його *національна мовна особистість*. Концепти підтримують зв'язок поколінь, приналежність до усіх людей, нації або окремої соціокультурної групи [433, с. 45; 206, с. 170, 348], це код культури [232, с. 7], знання про життя і смерть, рай і пекло, добро і зло, світ і дім [365, с. 40-41]. У зв'язку з тим, що мовна картина світу у кожного народу своя (Ю. Апресян, В. Гумбольдт, Ю. Караулов, Б. Серебренніков та ін.), відповідно до теорії модальності *загальнолюдські поняття набувають етнокультурної та індивідуальної авторизації* (власний смисл відповідно до досвіду життя): суб'єкт мови – думка – оціночний вислів. Концептосферу зарубіжного письменника розкривають географічний, історичний, загально- та етнокультурний, соціальний, релігійний чинники через соціальні, гендерні, вікові, професійні, абстрактні поняття, національні символи [233, с. 1; 394], ментальні (стереотипи мислення і поведінки), через спілкування [323, с. 57], що можуть бути систематизовані у загальнолюдські, етнічні, групові та особистісні цінності. Ці культурномовні характеристики виступають критеріями моделювання мовної особистості письменника.

Наприклад, концепт «жінка» на загальнолюдському рівні втілює анатомічний образ людини, здатної народжувати дітей, і асоціюється з материнством. Суспільна роль жінки у різні часи змінювалася від домінування (матріархат), повної залежності від чоловіків (більшість епох та країн) до сучасної незалежності і самодостатності (фемінізм). У східній культурі, зокрема мусульманській, жінка займає нижче становище в суспільстві. В українській культурі жінка викликає асоціації з матір'ю, берегинею родини, дружиною. На особистісному рівні асоціації різних людей будуть різними (від глибокої пошани до зневаги) в залежності від ролі жінки у їхній долі та від системи їхнього родинного виховання. Усі ціннісні зв'язки знайдуть відгук у світогляді письменника і через його мову розкриються у творі автора. *Центром концепту виступає цінність культури, нації, її національної мовної свідомості, її*

специфічного ставлення до світу – системи її цінностей, що формують її духовний світ (внутрішню біографію), який Л. Виготський назвав видатним завоюванням думки [245, с. 429]. Тріада типове–індивідуальне–духовне дозволяє розкрити внутрішній світ особистості, а концептний підхід поєднає особистість митця, його життя і твір.

Концепти «душа», «істина», «свобода», «щастя», «любов» та інші зараховують до високих загальнолюдських духовних цінностей. Назвемо їх *базовими концептами*, що поєднують людину зі світом, надають їй високого призначення, дозволяють відчувати себе «всередині світу», «у зв'язку з етнічно визначеними образами часу» [347]. Цінність концептів для дослідження полягає передусім у неможливості під час перекладу замінити їх на інший концепт. Через них виявляється модальність загального, окремого і особистісного – зрозумілого кожному незалежно від країни та часу народження («Дружбу я пізнаю за відсутністю розчарувань, справжнє кохання – за неможливістю бути ображеним», «Справжнє кохання починається там, де нічого не очікують натомість» (А. де Сент-Екзюпері)). Одними з базових концептів і принципів буття особистості виступають любов (до життя, людини, справи) і кохання, які розкривають безмежність можливостей окремої особистості та єднають її з іншими людьми. Л. Карсавін писав «Любовь – начало личности нашей. В любви моей познаю я, что моя личность лишь часть высшей личности, другая половина которой в любимой моей» [291, с. 169]. Життєві концепти (щастя, кохання, природа, родина, дім, дитинство тощо) у мові письменника розкривають його особистісне через семантичну систему національно-культурного [313, с. 3-9; 206, с. 348; 395, с. 40]. Концепти формують вертикальну зв'язність будь-якого тексту, що має значення для вибудовування повідомлення про митця і самого уроку літератури. Отже, *концептний підхід на рівні загальнолюдських цінностей знівелює відмінності сприйняття творчої особистості викладачем і студентом, учителем та учнем, оригінальних і перекладних текстів та роботу з ними, поєднає біографію і твір автора*. Це становить наукову новизну як на рівні дослідження, так і на рівні методики викладання зарубіжної літератури, зокрема і

нового аксіологічного підходу до побудови уроку.

Вважаємо за доцільне дати студентам **орієнтовний перелік концептів**, щоб вони могли одразу розпізнавати їх у перекладному тексті:

- **життєві**: життя, смерть, час, мир, війна, любов, щастя, кохання, природа, батьківство, дім, дитинство, дорога, здоров'я;

- **антропологічні**: людина, дитина, родина, доля, дружба, праця;

- **соціальні**: громадянин, селянин, трудівник, патріот, борець, миротворець, митець, новатор, сім'янин тощо;

- **моральні**: правда, істина, совість, свобода, добро, зло, воля, душа, честь, благо;

- **емоційні**: радість, туга, страх, успіх, тривога тощо.

У рамках дослідження наведений перелік концептів зараховуємо до смисложиттєвих цінностей – зрозумілих і близьких кожній людині.

Особливість видатних постатей – їхня життєва та творча спрямованість на високі загальнолюдські, суспільні та моральні цінності, тому перелік-підказка має і практикоорієнтовану спрямованість.

У вивченні програмових творів автора цінними виступають:

- акцент на життєвих концептах біографії письменника як орієнтирах щодо відбору інформації та доступності її сприйняття учнями;
- встановлення концептуального змісту художнього твору через актуалізацію його мовних одиниць;
- виявлення спільного для вибудовування смислових зв'язків та логіки уроку.

Тексти програмового твору і життєпису митця містять підказки ціннісних смислів (символи, концепти), що можуть бути вербалізованими або візуалізованими на занятті: у прикладі слова вчителя про Р. Кіплінга – це білі та індуси, заможні та бідні, дім і школа. Вербалізація смислів під час такої роботи передбачає стислі коментарі педагога, інформаційні картки, історичні або біографічні довідки; візуалізація смислів – роботу з портретами, фото- та відеоматеріалами, схемами і таблицями.

Пізнання унікальності культури іншого народу відбувається передусім

через емоційно-вольову готовність особистості долучитися до скарбів світової культури через самопізнання, самоактуалізацію суб'єктивних смислів і ціннісних орієнтацій «своє та інше». Використання концептів у практиці підготовки майбутніх учителів літератури сприятиме реалізації ними україноцентричного вивчення зарубіжної літератури на рівні розкриття відмінностей між різними культурами в контенті базових цінностей (людина та її ціннісна картина світу), формування етнокультурної компетентності школярів як «інтегральної властивості особистості сприймати специфічні етнічні картини світу, національно-ціннісні духовні смисли, характери, особливості ментальності українців, віддзеркалені в художніх творах різних видів мистецтва, усвідомлювати роль і місце цих творів у світовій культурі»; «усвідомлення власного патріотизму, бажання спрямовувати свою суспільну, інтелектуальну і трудову діяльність на благо розвитку держави і нації...» [176, с. 162].

Спрямованість на спільне та погляд на чуже як оригінальне – основа правильної установки читача, адже мовна картина світу у кожного народу своя. На думку А. Летової, в англійській культурі надають перевагу позиціям «душа і розум» та «питання буття», тоді як у росіян переважають позиції «людина як суспільна істота», «соціальна організація і соціальні інститути», гастрономія. Спостерігається не менш ніж 90%-а кореляція порівнюваних культур за такими окремими базовими концептами як «світосприйняття», «щастя» і майже 99%-а – кореляція за концептами «знання/розум» та «вдача/ризик» [311, с. 10]. І. Франко підкреслював вагому роль природи у національній культурі різних народів, у їхньому художньому мисленні [181, с. 45-119]. Наведемо приклади порівняння змістового наповнення концепту «природа» письменниками різних країн:

- в українській літературі «природа завжди на чільному місці» (Л. Костенко), співзвучні позиції «душа і рідна земля»: широкий степ, Дніпро, лани і кручі, соловейко, синє море, вільна воля свідчать про відкритість і безмежну глибину української душі, її емоційно-духовне багатство; природа і людина утворюють нерозривну єдність, це гармонія, краса, велич, стихія, співзвучна бунтівному настрою ліричного героя; природа відтворює національні

символи-цінності українців: калина, «садок вишневий біля хати», мальви і соняшник – символи України, рідної землі, лелека – символ родини, туги за Батьківщиною, барвінок – вірного кохання, спів солов'я – кохання, весни (Тарас Шевченко, Леся Українка та інші);

- у *корейській романтичній літературі* природа – дім, частина світу, негативний образ сонця – руйнівна чоловіча сила, обожнювання місяця – жіноча енергія, зорі – втілення надії та віри, незалежності від японського гніту, море – вічність, життя, невідоме, несприятливе і загрозливе; пташка – символ духовності, свободи людини, а спів птаха – сум за Батьківщиною (Кім Суволь, Пак Намсу) [86; 260];

- у *японській поезії XIX–XX ст.* природа – всесвіт, символ свободи; місяць – втілення самоти; дерево – символ людини, весна – юність, кохання, пристрасть, надія; осінь – старість, зима і сніг – сон, холодна байдужість, смерть (Такахама Кьосі, Танеда Сантока, Одзакі Хосай, Томіта Моппо, Ііда Дакоцу);

- у *творах російських письменників* природа співзвучна з настроєм ліричного героя (Олександр Пушкін, Іван Тургенєв та інші);

- у *реалістичній прозі* природа – це супротивник, сильна і подекуди ворожа частина світу, що прагне підкорити і зламати людину (Джек Лондон, Чарльз Діккенс, Ернест Хемінгуей), нерідко співзвучна з непокорою і обуренням та узагальнює свободу;

- у *фентезійному світі* Джона Толкіна («Володар перснів») та Ніка Перумова («Перстень темряви») природа – віддзеркалення зла і смерті (пустеля, хащі, болота, туман, глибокий темний ставок, нічні птахи, їхні крики пронизливі, мертві попелища, чад).

Використання концептів у методиці – це можливість вивчати біографію письменника в цілісності з його твором, поєднати цінності національного та особистого життя і цінності мистецтва. Реалізувати концептний підхід до вивчення біографії зарубіжного письменника допоможуть також концепти з авторських оцінок свого життя, афоризмів, гасел, життєвого девізу, яких у чуттєвій формі відображено категорії та життєві принципи письменника – носія

мови та філософії свого народу. Вивчаючи з учнями твір Д. Лондона «Жага до життя», студенти знайдуть спільні концепти у біографії та творі – світ (життєві випробування автора професіями і чужими краями (Клондайк, Японія) і його персонажа: «Він знову озирнув те коло світу, в якому залишився. Невесела картина – одноманітна пустеля, ані деревця, ані кущика, ані травинки»); воля до життя (у житті Д. Лондон завжди вірив у свій успіх, як і його герой «кинув виклик смерті та відмовився помирати»); золото (працелюбність принесла славу і заможність; його герой віддає перевагу життю над золотом). У боротьбі духовного і матеріального важіль на користь життя повернула саме воля людини. Отже, антропоцентризм – основа світоглядної системи цінностей Д. Лондона.

М. Гоголь писав: «...время мне дорого. Работа – моя жизнь; не работается – не живется. О себе скажу, что бог хранит, дает силу работать и трудиться.» [231, с. 550, 552]; у розмовах часто наголошував на вдячності Богу, важливості книг і читання. За біографією та творами письменника, вважаємо, важливим концептом життя М. Гоголя була дорога, що пов'язувала відстані між рідним домом та чужими містами і країнами, творчість, пошуки Бога і себе, чужу культуру і духовно рідне (П. Куліш згадував, що у Василівці він бачив збірник 228 малороських пісень, які в селян спеціально для М. Гоголя записали його сестри).

Вивчаючи творчість А. Чехова, доцільно зупинитися на концепті *мистецтво*, що поєднає мистецтво оповідача, творчості, спілкування, життя письменника, його вміння дружити і підтримувати близьких. Концепт *оповідач* пов'яже факти життя (його «тітка і мати були чуттєвими і вмiли прекрасно розповідати», у домі Чехова завжди було багато гостей, автор був чудовим оповідачем і вмiв розважити їх цікавими історіями) та образ оповідача у новелах. *Музика* була постійним супутником митця з дитинства, він мав друзів-музикантів, «музичною тональністю почуттів він нагадував Шопена» (А. Моруа).

Отже, можемо говорити про те, що біографія письменника перебуває у системі ціннісних зв'язків: життєпис розкриває митця як соціокультурну особистість (як представника цінностей епохи (однієї з світоглядних систем), як представника певної країни (громадянин класичної для того часу системи

виховання і рівня освіти, патріот), певного етносу (національна ментальність), соціального стану, найближчого оточення), історичну (свідка або учасника подій) та мовну особистість (митця – носія особистісних, суспільних загальнолюдських цінностей). *Концепти усіх змістових рівнів заняття (біографії, епохи, тексту твору, навчальних завдань) утворюють єдину систему – аксіосферу уроку, у якій стрижневими в його побудові стають високі цінності життєпису видатної особистості. Тому доцільно розглянути місце біографії письменника в системі уроку літератури.*

Софія Русова писала про те, що кожен педагог повинен мати «філософічне» розуміння життя і власного, і громадянського, народного розуміння моралі. Життєпис митця дає можливість вирішити ці завдання, адже кожна біографія письменника – яскравий приклад цілеспрямованості, стійкості, патріотизму, людяності, щирості – чеснот, які має демонструвати майбутній педагог. **Учитель повинен знати мету свого життя, мету власної діяльності** (професійної, освітньої, навчальної), осмислити її структуру, її зумовленість оточенням та реакцією на світ [267, с. 217], адже «хто не знає, куди прямує, дуже здивується, потрапивши не туди» (М. Твен), «хто не знає, в чому полягає його призначення, той і не має особливого призначення» (Л. Фейєрбах). На прикладі біографій письменників студенти спостерігають, як, не зважаючи на різні перешкоди, митці йшли до мистецтва – за мрією творити, як ця мета і статус зобов'язували бути зразком людяності, патріотизму, громадянськості.

Мета освіти – розвиток особистості. Мовно-літературна освіта передбачає залучення учня до читання [119] та діалогу з найкращими творами світового красного письменства, авторською життєвою позицією представників іншомовних культур [115-116; 132; 135]. Якісне вивчення біографії зарубіжного письменника допомагає учням зрозуміти програмовий твір, зануритися в іншу культуру і систему цінностей митця та бути толерантними до представників інших народів, переглянути власні погляди на життя і світ, змінити ставлення до навчання, читання і творчості. *Цінність вивчення життєвого шляху письменника полягає в тому, що цей яскравий і емоційний матеріал стає надбанням учнів у період*

становлення їхніх особистісних цінностей і знаходиться в системі ціннісних зв'язків уроку (рис. 3.1). Діалогічний характер заняття передбачає взаємозв'язок різних контекстів тріади буття, мислення і мовлення письменника, його смисло-ціннісної діяльності впродовж життя.

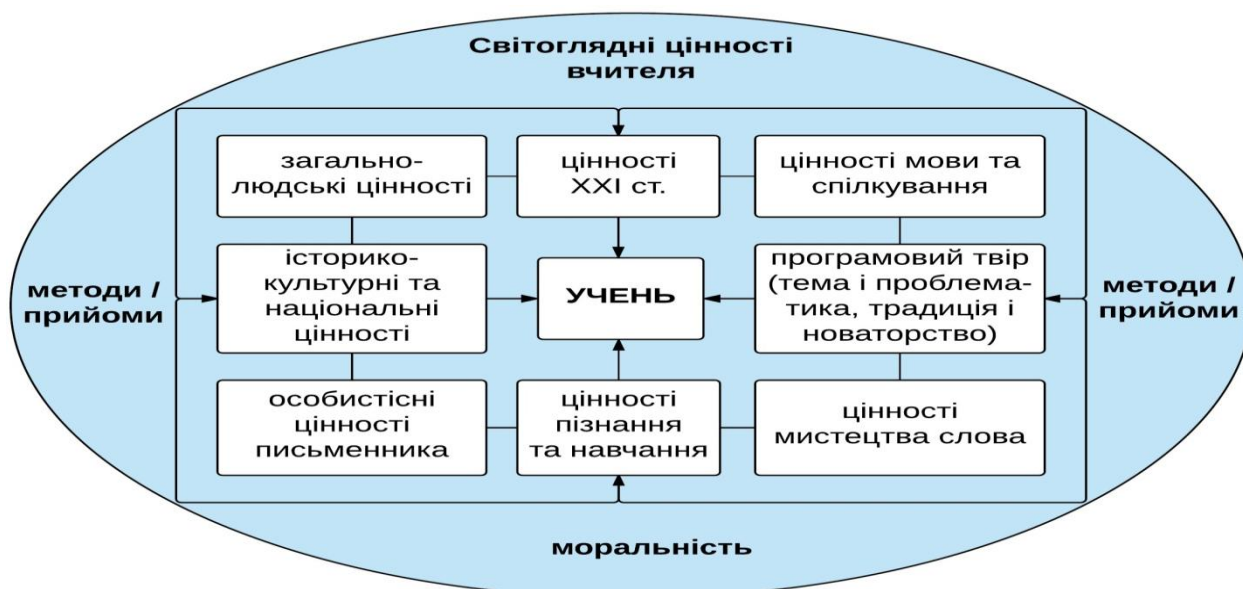

Рисунок 3.1. Аксіосфера уроку літератури

Вважаємо, що одним із шляхів вирішення проблеми може стати поєднання цінностей епохи, письменника, його життя і твору, мети і завдань заняття в єдину ціннісну систему – **аксіосферу уроку** [108]. Ціннісна структура уроку літератури може бути представлена у формі діаманта, де кожна грань – важлива цінність. Відповідно до мети освіти *ядро аксіосфери уроку літератури – літературний розвиток учня*. Тому важливе значення має врахування вікових інтересів учнів, їхніх пізнавальних можливостей та мети введення біографії письменника в урок літератури. Біографія письменника, його твір, цінності літератури, загальнолюдські, історико-культурні (епохи, держави, національні), навколо учня пізнання, мови та спілкування, з якими «звірявся» митець, утворюють ціннісно-сміслову коло. Зовнішнє коло аксіосфери – методичні цінності (підказують вектор діяльності учителя з кожним елементом цілого на встановлення відповідних зв'язків) та світоглядні цінності учителя літератури. *Усі цінності уроку літератури базуються на моральності (як меті, засобі і результаті освіти та умові поваги до іншої особистості – письменника,*

представника іншої культури, учня). Завдання учителя літератури – виявити та поєднати усі цінності в єдину систему.

Обсяг біографії і її завдання на уроці корелюються педагогом так, щоб ефект був максимально позитивним:

у **5-6 класах** – *епізодичне «вкраплення»* для осмислення учнями вибору письменником теми, образів, сюжету, формування його особистості відбирають 1-2 факти біографії, які безпосередньо цікаві учням за віком (світ дитинства, пригоди, захоплення читанням, подорожі, дружба тощо) і пов'язані з твором, що вивчається; для навчального процесу важливе значення має емоційність учнів середньої ланки у процесі моральної оцінки прикладів з життєпису (вияв добра, милосердя, турботи, піклування, цілеспрямованості, працелюбності тощо);

у **7-8 класах** *додають 2-3 епізоди біографії* (доленосні факти, перша закоханість, стосунки дорослих і дітей тощо) для загального розуміння особливостей епохи, у яку творив письменник, його «художнього світу», розмежування понять «життєва правда» і «художній вимисел», для «інформаційно-емоційного заглиблення» в мистецтво художньої літератури;

у **9-11(12) класах** *розглядають історію життєвого шляху митця і проблематику його творчості в контексті історико-літературного процесу*; акцент робиться на проблемах особистісного та громадянського становлення письменника з метою розуміння учнями творчих і світоглядних пошуків митця, їхнього національно-патріотичного та громадянського виховання; учням юнацького віку цікавими будуть приклади цілеспрямованості, життєвого вибору, світоглядних орієнтирів, що дуже важливо для подолання розриву у сприйнятті творчості митця юним читачем ХХІ ст. і розвитку його критичного мислення. Для навчального процесу важливе значення має виявлення старшокласниками автобіографічних паралелей у творах митця, його ціннісних орієнтирів у житті, виконання завдань проблемного та дослідницького характеру, висловлювання власної громадянської позиції та емоційно-ціннісного ставлення до поглядів та проблематики твору письменника.

Окремих письменників вивчають у середній і старшій ланках. Тому в

навчальних програмах та роботі педагога важливо визначити мету і завдання на кожен етап, щоб реалізувати принцип наступності у літературній освіті учнів.

Студент вже знає про життєві та соціокультурні цінності (інтеграція знань з вивчення життєпису у філософії, психології, історії, соціології, культурології). Під час занять з літературознавства він засвоює *цінності мистецтва художнього слова* (образ, слово, стиль, жанр, зміст, форма, образна картина світу), які відтворюють загальнолюдські уявлення про досконале у літературі. Одне із завдань підготовки студентів – практичне використання цих знань в описі життя письменника. *Біографія письменника цінна тим, що допомагає вибудовувати зв'язки між усіма складовими аксіосфери уроку відповідно до обраної форми заняття* (дослідження, зустріч, мистецький салон, засідання круглого столу, сходження до вершин творчості, подорож у часі, екскурсія в музей митця, майстер-клас, творчий кабінет, мандрівка стежками письменника тощо) та *типу уроку літератури* (засвоєння нових знань, формування умінь та навичок, застосування умінь та навичок, узагальнення та систематизації знань, перевірки знань, умінь та навичок, комбінованого).

Біографія письменника – складова роботи над твором автора. Підказкою майбутнім педагогам стане виявлена у характері митця *домінуюча риса*: відданість (чесність, порядність, щирість тощо) у житті, спілкуванні, коханні, вірі, мистецтві (творчості) – на рівні біографії, долі персонажів, навчально-виховного процесу (прожите на парі обговорення стане зразком для роботи з учнями). Цінності біографії письменника і змістові складові уроку поєднає *наскрізна тема* (наприклад, патріотизм, кохання, праця, творчість, дитинство тощо) або *домінуючий образ* (вікно, мрія, портрет, мандри, дорога, вогонь тощо) – їхній вибір зумовлює наявність загального символічного образу у фактах життєпису та у творі письменника (дюйм у Д. Олдріджа; вікно, листок або біле полотно життя / майбутнього шедевра в О. Генрі, доля в М. Шолохова тощо). Система таких практичних завдань готує майбутнього педагога до побудови аксіосфери уроку. Обов'язкова умова – при обговоренні та моделюванні заняття задіяти усі складові тріади «особисте – суспільне – загальне». Корисно на

початку заняття прийняти спільні правила (бути щирими, толерантними, поважати думку іншого, співпрацювати тощо), провести нетривалу дискусію про необхідність цієї чесноти у житті.

Цінність біографії письменника в системі змісту та організації шкільного навчання:

- інформаційна, пізнавальна та світоглядна основа творення інокультурної атмосфери на уроці літератури – цінності іншої епохи, країни, народу;
- етнокультурний код іншої нації – основа формування соціокультурної компетентності та міжкультурного діалогу на занятті;
- цінність життя як головна екзистенційна цінність – ціннісно-орієнтуюча спрямованість навчання;
- цінність індивідуального прояву життя – наочний приклад самореалізації, цілеспрямованості, розвитку творчих здібностей – подієва та внутрішня біографія;
- цінність творчості та мистецтва літератури у житті людини;
- мотиваційна – емоційно привабливий образ письменника (візуальний, психологічний, діяльнісний, мовний, творчий, світоглядний або комплексний портрет розкриває грані особистісного становлення митця);
- підготовка до сприйняття програмового твору: твір письменника – важлива частина біографії митця, що репрезентує його особистісні погляди на життя, світ, суспільство, мистецтво слова;
- виховна – це приклад творчої діяльності, громадянської позиції, патріотизму;
- життєпис – сполучна ланка усіх змістових елементів уроку.

Відповідно біографічні відомості на уроці літератури виконують різні **функції**: соціокультурну, міжкультурного діалогу, інформаційну, пізнавальну, розвивальну, виховну, комунікативну, ціннісно-орієнтуючу, світоглядну, емоційну, підготовчу до сприйняття програмового твору, *що корелюють з триединою метою уроку*. Кожна з функцій спрямована на певну екзистенційну цінність – буття, спілкування, пізнання світу і себе, вихованість, міжособистісні

зв'язки, світогляд людини, її почуття, розвиток та навчання.

Для вивчення твору письменника на уроці літератури *в школі цінність мають ті факти та свідчення життєпису митця, що безпосередньо пов'язані з програмовим твором і з виховною метою уроку.* Завдання педагога – зацікавити учнів постаттю письменника, системою його поглядів на життя та мистецтво, його творчістю, тому **цінним є відбір біографічної інформації відповідно до таких позицій:**

- зв'язок життя письменника з його часом (цінності епохи, держави, системи виховання та освіти, подій суспільного та мистецького життя, що вплинули на його світогляд);
- ставлення письменника до життя, Бога, батьків, дітей та інших людей, рідного дому, Батьківщини, історичного минулого, творчості, кохання, дружби, праці, навчання (пізнання), мови, природи, тварин – усе це розкриє світоглядні цінності особистості;
- діяльність письменника як громадянина, патріота своєї країни;
- ставлення письменника до мистецтва (традицій, мети, розвитку);
- мета і проблематика творчості – цінний матеріал для розуміння позиції творчої особистості (творити, висловитися, виразити свої емоції та стан душі, описати долю народу, викрити суспільні суперечності, переконати у необхідності змін, проаналізувати та передати нащадкам в образній формі своє розуміння життя, розважити дітей, поставити виставу, прославитися тощо; проблематика творів типово пов'язана зі світоглядними переконаннями письменника, суперечностями його життя);
- результативність життя (досягнення та здобутки, задоволеність / невдоволення собою, активне насичене / бездієве життя, любляча родина / самотність, творча спадщина, нагороди, визнання / забуття).

Усі ці складові життєпису мають ціннісне для уроку значення, якщо вони співвідносяться з темою уроку і проблематикою програмового твору. Методично доцільно запропонувати студентам після начитки лекції *візуальну опору щодо місця біографії в системі цінностей:*

Цінність життя певної особистості – це історія окремого світу	
Загальні ціннісні орієнтири:	Ціннісні складові біографії митця: аксіосфера письменника
<ul style="list-style-type: none"> - загальнолюдські цінності; - суспільні цінності епохи; - тип держави; - система вірувань; - національні цінності народу; - цінності мистецтва і національної літератури 	<p>час життя, класова приналежність, віра, освіта, світоглядні цінності, події, чесноти (зокрема працелюбність, прагнення знань), зв'язок з історією свого народу, суспільна активність, особистісне ставлення до творчості і мистецтва</p>
Загальнонаукові принципи поєднання:	
<p>достовірність, логічність, коректність, об'єктивність, етичність суджень</p> <ul style="list-style-type: none"> • життя суспільства – життя людини; • цінності суспільства – цінності письменника; • мистецька традиція – самовираження митця; • мова (узагальнений досвід) – мова письменника (індивідуальний світ) 	

Єдність життєпису письменника і його твору розкривається на уроці через прийоми-підказки:

- *концептуальної інтерпретації* – через поєднання концептів мовної особистості та цінностей її життя, соціокультурних та мистецьких цінностей часу;

- *домінанти* – обмежена інформація про митця та час заняття спонукають обрати за доцільне один спільний акцент (домінанта в О. Ухтомського) у діалозі «життєпис – твір» (наприклад, світоглядні цінності епохи, цінність волі до життя, проблему співіснування людини і суспільства або людини та природи, поняття добра чи щастя тощо) і вибудувати на ньому усю роботу;

- *порівняльного аналізу* (біографія – твір, цінності життя – цінності творчості, кредо митця – життєве гасло персонажа тощо);

- *наскрізної теми*, яка є спільною ознакою для системи цінностей, характеристики особистості, її життя та творів (дитинство, кохання, патріотизм, любов до природи тощо);

- *незавершеності* (жодна біографія не розкриває особистість повною мірою, тим більше обмежена інформація про митця), тому доцільно окреслену в

загальних рисах систему зв'язків залишати відкритою (для роздумів та подальших пошуків);

- *асоціативного поля* – вибудовується за принципом модальності або логічного ланцюжка (факт життя – фонові знання – твір – висновок).

Кожна біографія зарубіжного письменника – це приклад життя, світоглядних цінностей, можливість зацікавити культурою та мистецтвом іншого народу, підготовка учнів до їхнього сприйняття, а отже:

- цінність біографії письменника – це яскравий приклад індивідуального досвіду розвитку творчих здібностей, цілеспрямованості до самореалізації та щастя, становлення власних світоглядних цінностей;
- біографічні відомості на уроці літератури виконують різні функції: соціокультурну, міжкультурного діалогу, інформаційну, пізнавальну, розвивальну, виховну, комунікативну, ціннісно-орієнтуючу, світоглядну, емоційну, підготовчу до сприйняття програмового твору, що корелюють з триєдиною метою уроку;
- кожна з функцій біографії спрямована на певну екзистенційну цінність – буття, спілкування, пізнання світу і себе, вихованість, міжособистісні зв'язки, світогляд людини, її почуття, розвиток та навчання;
- можемо говорити про багатоаспектність ціннісних зв'язків біографії письменника з епохою, історією власного народу, цінностями життя, мистецтва художнього слова, літературної освіти;
- можливість впровадження у шкільну практику світоглядного, історико-культурологічного, історико-літературного, краєзнавчого, діяльнісного, ціннісного, комплексного напрямів роботи з біографією письменника і їхній вибір спрямовує планування уроку літератури.

Біографія письменника в системі філологічної освіти студентів виконує інформаційну, навчально-змістову, мотиваційно-ціннісну, ціннісно-орієнтуючу, світоглядну, емоційну, підготовчу функції. Студенти практично опановують застосування біографічного методу в системі їхньої професійної підготовки –

дослідження життєпису письменника як представника своєї епохи, свого часу, свідка або учасника подій (особистість історична, соціокультурна, національна, соціальна, творча, психологічна, мовна) дозволяє цілісно побачити митця та розкрити його неповторність у нерозривному зв'язку з його твором.

Розуміння місця біографії письменника в системі ціннісних зв'язків дає можливість студентам засвоїти *основні положення підготовки до її викладання*:

- відповідальний підхід до біографії людини як предмета вивчення на основі загальнолюдських і національних цінностей;
- відбір та наслідування кращого в біографії творчої особистості;
- необхідність пошуку причинно-наслідкових зв'язків біографії письменника з історичними, національними та соціальними подіями;
- визначення причинно-наслідкових зв'язків біографії письменника з його творами: підбір для вивчення доленосних фактів і прикладів прагнення письменника до творчості і самореалізації як особистості, пошук зв'язку якостей характеру і вчинків, поглядів і висловлювань, подій життя і вчинків персонажів творів, суперечливостей їхніх переконань та авторських поглядів;
- важливість з'ясування, що саме в житті письменника сприяло появі і прояву геніального (виховання, національне, прагнення суспільного блага тощо);
- добір тих біографічних відомостей, що безпосередньо пов'язані з програмовим твором;
- повідомлення про письменника мають вирізнятися в жанрі, стилі, засобах візуалізації;
- академічний виклад життєпису митця у школі є неприпустимим;
- форма подачі біографії повинна носити етичний характер, бути цікавою учням та емоційною і не спотворювати самих фактів;
- біографію доцільно поєднувати з часом і місцем життя митця та його твором.

Цінність біографії письменника та її вивчення розкривається студенту через використані **методи навчально-пізнавальної діяльності**:

- *репродуктивний* – це лекція про шляхи, форми та умови вивчення біографії з учнями, розповідь про цікаві і повчальні епізоди з життєпису митця, пояснення викладачем завдань та способів виявлення автобіографічних паралелей, світоглядних та життєвих цінностей письменників, умов уведення фактів життя та світоглядної позиції автора в аксіосферу уроку літератури; засвоєння та відтворення студентом теоретичних знань та їхнього застосування на рівні способу діяльності;

- *евристичний* – бесіда про життєвий шлях митця та суперечності його світогляду, діалог про систему його життєвих і творчих цінностей, обговорення громадянської та мистецької позиції письменника, дискусія про зв'язок цінностей епохи та цінностей автора твору;

- *творчого читання* – усі види читання (зокрема аналітичне, критичне, асоціативне), аналізу тексту, його інтерпретація;

- *проблемно-пошуковий* – пошук та відбір інформації за певними критеріями, її опрацювання: зіставлення біографічної інформації з різних джерел, асоціативні та причинно-наслідкові зв'язки, пошук автобіографічних паралелей; виявлення цінностей епохи, країни, письменника, порівняння цінностей головного персонажа твору з авторськими, пошук спільної домінанти в системі ціннісно-змістових зв'язків: біографія – особистість – твір – тема уроку тощо).

На рівні засобів формування готовності студентів використовуються: слово викладача, опрацювання різних джерел біографічної інформації, порівняльний аналіз фактів; пошук соціокультурних цінностей часу життя та країни зарубіжного письменника, розроблені і запропоновані студентам схеми моделювання аксіосфери митця та уроку літератури; рекомендації щодо роботи з портретом митця, з підготовки різних видів повідомлень про письменника; сучасні стратегії підготовки – впровадження ІКТ, технології проектування, інтерактивного навчання, рольової гри та заохочення творчості майбутніх учителів зарубіжної літератури.

Біографія письменника в системі підготовки студентів виступає об'єктом дослідження, змістом і засобом навчання. Студенти набувають необхідні знання

використання біографічного методу як аналізу біографічної інформації про письменника, її відбору та реконструкції його образу на рівні психології особистості, виявлення зв'язків із життям свого часу, народу, художнім твором. Цінності виступають «ключем» поєднання мети, змісту, завдань та логіки навчання, системи зв'язків «особисте–суспільне–мистецьке (загальнолюдське)», «письменник – твір», «письменник – читач» та формування психологічної готовності майбутніх фахівців. Використання ціннісного ключа в технології підготовки студентів забезпечує очікувані результати: студенти здобувають необхідні базові знання щодо роботи над біографією (ефективного опрацювання великого масиву інформації і відбору тільки необхідної для уроку, вибудовування аксіосфери письменника) та з організації відповідного навчання інших; переглядають свої життєві ціннісні орієнтири і удосконалюють власну систему цінностей, відповідальніше ставляться до навчання та персональної інформації про інших людей, більш критично перевіряють та оцінюють результати своєї підготовки.

Засвоєння і використання загальної системи цінностей, етичних та естетичних критеріїв оцінки життєпису і твору письменника під час навчального процесу; «моральне навчання» (використання таких прикладів і навчальних ситуацій з біографії письменника, що сприятимуть зростанню рівня оціночної свідомості та етичної поведінки майбутнього педагога), відповідальне ставлення до себе і свого життя, до своїх знань, умінь та переконань; оптимізм і моральність у ставленні до інших (викладач, студент, учень, письменник); викладацькі емоційність, майстерність і знання; заохочення до позитивних змін у міркуваннях та навчальних досягненнях студентів забезпечують їхній професійний та особистісний розвиток.

На етапі професійної підготовки важливо, щоб майбутній учитель усвідомив ціннісну значущість біографії письменника як складової літературної освіти та власну відповідальність за якість її викладання учням. Спеціально розроблена логіка поетапного набуття навичок (відбору інформації, її обробки, ціннісного аналізу, моделювання аксіосфери та образу митця, вибудовування і подання

біографічного повідомлення, введення його у структуру уроку зарубіжної літератури) відповідає основним дидактичним принципам, базується на наявному у студентів досвіді роботи з інформацією, мотивує та удосконалює їхні вміння щодо спеціальної, методичної та загально-професійної готовності.

Висновки до 3 розділу

Біографія давно досліджується різними науками як історія життя людства, нації, людини. В системі підготовки студентів вона виступає предметом дослідження, змістом і засобом навчання. Огляд філософських, соціологічних та історико-культурних розвідок про життя людини дозволяє визначити концептуально-теоретичні положення, які мають засвоїти студенти:

- біографія людини – складова історії буття людства, вона підпорядкована закону загальної аналогії і має цінність як самореалізація особистості;

- час та простір поєднують біографію людини і розвиток суспільства, тому простежуються культурно-антропологічні подібності у долі представників певної епохи, народу, соціального стану, професії;

- у науці співіснують різні підходи до аналізу біографії;

- концепції життєвого шляху людини змінювалися історично від антропології (історія людства, національна біографія) до мікроісторичних досліджень внутрішнього світу людини («світоглядна біографія»);

- дослідження життя людини як триєдиної сутності має розглядатися у взаємозв'язку індивідуального – суспільного – загального;

- світоглядні цінності мають соціальну та історичну зумовленість: епоха і її ціннісні домінанти задають кордони і способи самореалізації людини;

- світогляд виступає стрижневим елементом спрямованості духовного світу в житті особистості, її зв'язку з історією свого народу;

- мислення та діяльність людини взаємопов'язані, мають причинно-наслідковий характер і регулюються цінностями;

- різні естетичні та світоглядні засади породжують різні концепції суспільства і особистості у мистецтві;

- мистецтво як форма свідомості концептуалізує проблеми життя та ціннісні орієнтири письменника.

Огляд філософських, соціологічних та історико-культурних концепцій вивчення біографії заклав теоретичні основи наукового бачення проблеми як системи різноспрямованих поглядів на життя людини та інтересу до нього.

Психолого-педагогічні розвідки забезпечили розуміння того, що особистість і її сприймання виступають центром системи знань студентів про біографію письменника. Акцент на різних методах вивчення життєпису людини, словесних та практичних видах роботи, пошукових та дослідницьких завданнях, самостійній роботі та наочних засобах заклав теоретичну основу їхньої професійної компетентності, можливість вибору власного шляху вирішення проблеми, розвиток критичного мислення, дослідницьких та творчих здібностей.

Аналіз досліджень біографії письменника літературознавцями забезпечив засвоєння студентами таких базових положень:

- біографія – це опис (текст) життя і ключ до творчості митця, тому має передувати інтерпретації твору автора;
- творчість письменника та його біографія – цілісне утворення;
- історизм виступає фундаментальним принципом дослідження біографії, а біографічний метод має розглядатися у зв'язку з іншими методами вивчення літератури;
- біографіка – це синтез фактологічного, ідеологічного, національного, тому необхідно враховувати суб'єктивно-ціннісну парадигму мислення письменника і його біографів у рамках актуальної їм ідеаційності;
- біографія за стилем може бути науковою, публіцистичною, художньою, епістолярною та різною за жанром;
- образ письменника змінювався історично від ідеалізованого до цілісного і потребує цікавого оповідача, має відповідати певній ідеї і розкривати постать митця цілісно;
- мовна особистість письменника – складова його внутрішньої біографії, її

розкривають концепти у його творах.

Визначені положення виступають теоретичною основою знань студентів та спрямовують їх до роботи над біографією як текстом, до виявлення типового та особливого в образі та житті письменника, у його творчій та мовній особистості.

«Ключем» поєднання мети, змісту, завдань та логіки навчання, системи зв'язків «особисте – суспільне – мистецьке», «письменник – твір», «письменник – читач» та формування психологічної готовності майбутніх фахівців виступають цінності. Було розкрито цінність знань життєпису письменника у професійній підготовці студентів та педагогічній діяльності через висвітлення цінностей життя, прагнення кожної людини до щастя, зв'язки з епохою, історією власного народу, мистецтвом художнього слова, шкільною літературною освітою – метою і основними положеннями її вивчення в школі, функціями, зв'язком з уроком літератури. Студенти усвідомили ціннісну значущість біографії письменника як складової літературної освіти та власну відповідальність за якість її викладання учням.

Отже, у підготовці студентів важливою є інтеграція знань з різних наук про етапи життя людини, фактори впливу на формування особистості, відображення національної свідомості та світогляду у мові на фоні історії народу цього періоду. У студентів формувалось загальне розуміння життя, смисложиттєвих цінностей, моралі. Така теоретична підготовка студентів з вивчення біографії письменників є значимою через самоаналіз, самоактуалізацію себе як особистості та педагога (соціалізація) на основі пізнання чужого досвіду життя, розпізнавання та засвоєння загальнолюдських цінностей і спеціально-методичних базових знань та умінь, мотивації до відповідального ставлення до себе і свого життя, навчання, переконань, ефективної професійної діяльності. Теоретична підготовка студентів до вивчення біографії зарубіжного письменника містить усі ціннісно значимі компоненти загальних знань, які доповнювалися та набували практичної спрямованості на рівні набуття спеціально-методичних навичок.

РОЗДІЛ 4

ОПИС ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ – ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА

4.1. Формування навичок відбору фактів біографії та встановлення автобіографічних паралелей

Майбутні учителі літератури опановують у закладах вищої освіти загальнофахові та психолого-педагогічні дисципліни. Досліджувана методична підготовка студента-філолога має супроводжуватися постійним удосконаленням його літературознавчих знань та умінь. Це різні види роботи з текстом, зокрема опрацювання джерел про життєвий шлях письменників, виявлення цікавих фактів, висловів про ставлення до життя, людей, творчості, суспільства, історичного минулого, оцінка митцем власного життя. У такий спосіб формується стійкий інтерес до біографії письменника і потреба набуття навичок продуктивної діяльності, морально-ціннісних установок та наукового світогляду майбутніх педагогів (мотиваційно-ціннісна складова підготовки); вміння знаходити біографічні відомості в різних джерелах та використовувати різні методи їхньої обробки в залежності від цілей і завдань педагогічного процесу (інформаційна компетентність); пізнавальна самостійність і творче мислення, професійно значимі якості особистості (навчальна компетентність), набуваються навички з організації навчально-пізнавальної діяльності учнів щодо вивчення біографії письменника (спеціальнометодична).

Відповідно до логіки навчально-пізнавальної діяльності студентів з вивчення життєпису письменника нами виокремлено наступні **етапи формування практичної готовності студентів:**

- I. **Збір та відбір інформації** (за рубриками, за алгоритмом, за планом).
- II. **Образотворчий** (моделювання образу епохи, країни, письменника – митця, патріота, громадянина, трудівника...).
- III. **Формотворчий** (моделювання змісту та форми повідомлення про

життєпис митця).

IV. Проектувальний (моделювання навчальної ситуації відповідно до теми, мети та завдань уроку та введення її у канву заняття, вибір ефективних методів та прийомів вивчення біографії з учнями).

Зупинимося на етапі збору та відбору інформації. Сьогодні доступна велика кількість фактів і джерел біографії, тому учитель має знати джерела інформації та мати відповідний план дій. Типово посібники для педагогів пропонують біографії, які зовсім не співвідносяться з твором для вивчення. У методичних рекомендаціях студент читає, що її має бути небагато (у середній ланці це кілька фактів, у старших класах – стислий опис становлення творчої особистості). Водночас міра «небагато» (стисло) в кожного своя і це дезорієнтує педагога. Орієнтація майбутнього вчителя літератури на цьому етапі – усвідомлення мети педагогічної діяльності – розвиток особистості учня; мети літературної освіти – залучення учня до читання та мети вивчення біографії письменника – дослідження умов формування творчої особистості митця та фактів його життя, що зацікавлять учня творчістю, спонукатимуть до прочитання програмового твору та дозволять глибше його зрозуміти. Цей етап підготовки майбутнього учителя літератури передбачає набуття ним навичок цілеспрямованого відбору та структурування інформації для подальшої роботи. Формування практичних навичок студентів залежить від їхньої активної навчальної та науково-методичної роботи під час практичних та лабораторних занять, самоосвітньої діяльності і передбачає поетапність та системний характер. Основні орієнтири відбору біографічної інформації студенти обговорюють і опрацьовують на заняттях.

У зв'язку з тим, що кожен зарубіжний письменник – носій життєвого, соціального, мистецького досвіду, культурного коду своєї країни, він – особистість, що «створює неповторний світ артефактів культури» [407, с. 192], і ми маємо справу з досвідом іншомовної особистості, спільноти, суспільства [441, с. 183], студенти за навчальною літературою визначили **умовні напрями роботи**

з біографією зарубіжного письменника: світоглядний (особистісний), краєзнавчий, історико-культурологічний, літературознавчий, комплексний.

Вартісною стає не сама біографічна інформація (завдяки появі Інтернету її кількість величезна), а здатність педагога її сортувати, аналізувати, інтерпретувати, застосовувати. У цьому і полягає значущість першого етапу підготовки спеціаліста – формування вміння відібрати практично значиму інформацію. Учитель має чітко визначити мету пошуків, обсяг і критерії (план) відбору, добре знати роль та вимоги до біографічних матеріалів на уроці в ЗНЗ, щоб найповніше розкрити життєпис письменника в найстислішій за часом формі повідомлення. Висока майстерність педагога-філолога виявляється у здатності відбирати факти з життя письменника і «перетворювати їх в елементи літературної правди...» [210, с. 147] так, щоб, з одного боку, не спотворити їхню достовірність, а з другого – захопити учня постаттю митця та спонукати до прочитання твору.

Студенти на занятті занотували:

- **принципи і критерії відбору і застосування біографічних відомостей:** достовірності, науковості, інтеграції знань, дидактичності, відповідності темі і проблематиці програмового твору, віку учнів, особистісної спрямованості на учня, етичності, емоційності;

- **мету вивчення біографічних відомостей** про письменника у школі – заохотити учнів до читання та допомогти їм осмислити програмовий твір;

- **завдання учителя** – розкрити витoki і складові формування та самореалізації творчої особистості; взаємозв'язок особистості, суспільства і мистецтва, національної і світової культури; виховні можливості життєпису.

На цьому етапі студенти засвоюють різні способи відбору інформації, адже відомості про письменників за глибиною і обсягом різні (ледь окреслені у прадавніх і маловідомих митців, детально розписані біографами Нового часу або самим митцем). У підготовці студентів на цьому етапі нами був використаний сучасний *підхід agile* (у перекладі з англійської «гнучкість»), що спрямований на *адаптивність та зміни в залежності від обсягу та змісту біографічної*

інформації і передбачає варіативність рішень та методичну гнучкість майбутнього педагога. Біографія письменника – це фонові знання, тому час на її вивчення на уроці обмежений і потрібні чіткі орієнтири їхнього відбору. Студенти занотували і практично відпрацьовували такі **способи відбору інформації:**

1. За міні-блоками: дата – історичні події – наука і філософія – література – інші види мистецтв (за Л. Мірошніченко).

2. За рубриками («епоха», «родина», «світогляд», «перші кроки творчості», «видатний митець»).

Підказка-орієнтир щодо відбору тез може мати такий вигляд: епоха та її ознаки (поняття, цінності, мораль у філософії, канони в релігії, типові образи у мистецтві), суспільне (тип держави, право, мораль), індивідуальне (походження, розвиток, світогляд, спосіб життя (особа соціальна, державна, політична), знання, досвід, мова, творчість, психологія).

Епоха характеризується своїми світоглядними пріоритетами, на які має «озиратися» педагог: античний (войовничо-рабовласницький), середньовічний (теоцентричний), ренесансний (гуманістичний), Нового часу (націоцентричний), новітній (соціоцентричний). Тому зверталась увага студентів на провідні характеристики часу та суспільства, у яких розгорталось життя митця. Відповідно до освітньо-виховних завдань шкільного вивчення літератури відібраний матеріал про письменника розкриває чинники і шлях формування творчої особистості, її зв'язок із соціально-історичним життям своєї країни і народу (громадянська, суспільно-політична, патріотична діяльність), її значення для розвитку національної та світової культури, що сприятиме зацікавленню учнів творчістю митця, викличе емоції, матиме виховний вплив і відповідатиме їхнім віковим можливостям та інтересам [423, с. 76]. «Біографія – це ключ до творчості, до розгадки феномена митця і культурного феномену народу» [165, с. 181-182].

3. Культурологічний спосіб розкриває географію та риси національної культури його народу (відмінне в ідеалах, способі життя, традиціях) та їхній

вплив на формування митця, його світосприйняття [353, с. 198-200]. Студенти виявляли їх через національні символи та штампи (англійський гумор, німецька пунктуальність, французький романтизм), автентичну мову, геополітичні приклади, національне у творчості, систему виховання, національні уявлення про щастя, працьовитість, правду, сміливість, мужність та інші моральні якості, факти життя та авторські образи у контексті конкретної культури та її мовного середовища – ментальності, що «визначає спосіб будови світу в тій чи іншій культурі» [324, с. 6]. Результатом культурологічного способу відбору інформації стало *створення на занятті відповідного етнокультурного середовища та розкриття національної ідентичності письменника* – особливостей його особистості. Наприклад, вивчення японських поетів супроводжувалось прикладами японської традиційної музики, ілюстрацій про національні цінності народу (прапор – символ Країни сходу сонця, імператор, гора Фудзіяма, хризантема і сакура, історія країни та кодекс самурая, національний одяг кімоно тощо), географічні особливості (ландшафт Японії складається з понад 6800 островів, на яких 2/3 території займають гори, пустелі, вулкани (близько 200 вулканів); це постійна небезпека землетрусів та цунамі); японська філософія спрямована на беззаперечну волю імператора, прагнення досконалості й естетики, розуміння даного і можливого, єдність з природою і суспільством – загальна готовність кожного спільно вирішувати проблеми, довгострокове мислення тощо. Такі культурологічні коментарі забезпечили основу сприйняття хокку та танка японських поетів, способу їхнього життя.

Студенти експериментальних груп легко відбирали матеріал за трьома вищеперерахованими підходами, причому 30% майбутніх учителів вже на цьому етапі виявили «відокремленість» цієї інформації і необхідність її поєднання з особистістю митця. У контрольних групах студенти теж відібрали інформацію за рубриками, проте вважали цей етап вже завершеним результатом, що свідчить про формальну реакцію на виконання завдання, відсутність установки на пошук змістових зв'язків. Культурологічний підхід студентами обох груп легко реалізувався, адже він чітко спрямований на формування відповідного середовища

на занятті. Студенти експериментальних груп показали кращий результат за часом і змістом в середньому на 26%, адже не захоплювались накопиченням інформації, а виважено її відбирали.

4. За алгоритмом або за планом (студенти отримали перелік загальних орієнтирів для відбору біографічної інформації):

- епоха та її цінності;
- країна зарубіжного письменника (національна символіка / цінності);
- система суспільних відносин, освіти і виховання того часу як основа суспільних цінностей;
- мистецькі пріоритети часу за життя митця;
- світоглядні та мистецькі цінності письменника;
- приклади з життя митця (2-3), що схвилюють учнів відповідно до їх вікових інтересів;
- твір, що зробив письменника відомим;
- творча спадщина митця, її тематика і проблематика;
- авторське розуміння сенсу свого життя та призначення мистецтва;
- відгуки про письменника;
- вшанування письменника.

Перші чотири позиції тільки окреслюють хронотопні рамки життя письменника, тоді як інші розкривають його як митця. Цей підхід показав високий рівень ефективності: досвід перших позицій студентами експериментальних груп був уже відпрацьований, тому легко розпізнавався; інші позиції типово віддзеркалені у підручниках. Труднощі викликали цінності митця та пошук авторського розуміння сенсу свого життя. Студенти експериментальних груп їх подолали завдяки орієнтирам лекції «Біографія письменника в системі загальних знань учителя-філолога», що допомогла розібратися з поняттями цінностей і сенсу життя. У звичайних групах студенти «збрали усе, що знайшли», не розуміючи, що входить до світогляду, що – до життєвих загальнолюдських цінностей, а що – до рис характеру митця.

5. Хронологічний спосіб, який ще називають «від колиски до смерті». В його основі стисле хронологічне відтворення основних етапів та подій становлення особистості впродовж її життя. Для уроків у 5-6 класах він діє вибірково. Студенти експериментальних груп на основі прослуханих лекцій окреслили для учнів середньої ланки етапи життя письменника і відібрали приклади з дитинства; студенти контрольних груп накопичили усю інформацію у хронологічній послідовності, що свідчить про нерозуміння меж та вимог до підготовки життєпису.

6. Тематичний відбір визначають тема та мета уроку, тема програмового твору (сфера пошуків звужиться до дитинства, кохання, пригод, історії та захоплення нею, природи чи мистецтва тощо). Теми твору завжди пов'язані з категоріями загального та окремого, причини та наслідку і «викристалізовані» епохами та національними літературами, їх називають вічними темами: сенсу життя, війни, природи, патріотизму, кохання, дружби, материнства тощо. Тематика може бути національною, історичною, внутрішньолітературною (самопізнання творця, процес творчості, творчі пошуки). Тематичний відбір інформації легко реалізували студенти як експериментальних, так і контрольних груп. Тематичний відбір – основа проблемно-тематичного відбору фактів біографії.

7. Проблемно-тематичний спосіб поєднує твір і біографію, виступає основою виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Він полягає в тому, що письменник сам обирає тему твору і описує її проблеми не випадково – це внутрішня потреба висловитися, що реалізується в художній формі (зв'язок психології особистості та її творчості). У відборі фактів біографії акцент робиться на основній проблематиці програмового твору:

- *філософській*: життя і смерть, війна і мир, людина і всесвіт, людина і природа, час життя, сенс життя, життєвий вибір, пізнання;
- *етичній*: боротьба добра і зла, свободи і необхідності, любові і ненависті, кохання і обов'язку, моральності, святості;
- *соціокультурній*: національно-визвольної боротьби, національної або

суспільної нерівності, національної мови, нового і традицій, батьків і дітей;

- *екологічній*: шанобливого ставлення до природи і життя;
- *психологічній*: прагнень, характеру, волі, самоаналізу.

Проблемно-тематичний спосіб окреслює обсяг та зміст пошуків і спрямовує рухатися від порушених автором у творі проблем до фактів біографії – розгляду життєпису в контексті проблем творчості. Цей «зворотній», на відміну від традиційного, шлях відкидає зайву інформацію ще на етапі її відбору, скеровує до пошуку витоків творчого задуму (голодне дитинство, свідок безправності або несправедливого покарання злиденних, прогресивні погляди батьків або викладачів університету, участь у студентських братствах або інших політичних організаціях тощо). Напрями пошуку визначає проблематика твору – філософська, соціокультурна, психологічна, творча (мистецька) тощо. Тому це передбачає відповідний відбір інформації, її структурування та подання. Суспільно-історична і соціокультурна тематика вимагає документальних матеріалів, спогадів сучасників, відповідних засобів унаочнення про час та умови життя, вирішальні фактори впливу (події, особистості, цінності). Такий спосіб, по-перше, є ефективним і не суперечить науковим підходам; по-друге, дозволяє вирішити питання щодо кількості та якості відбору інформації про життя митця; по-третє, встановлює прямий зв'язок між життям особистості і її твором: розкриває причинно-наслідкові зв'язки мовно-мисленнєвої діяльності письменника і краще готує до сприйняття та аналізу програмового твору.

Відбір біографічної інформації відбувався відповідно до такої логіки:

-метод творчого читання забезпечив знання студентами змісту програмового твору (самостійне читання);

-дослідницький метод допоміг визначити тему і проблематику твору – дав орієнтири до пошуку і відбору біографічної інформації;

-сукупність цих двох методів визначила критерії відбору біографічної інформації відповідно до теми і проблем твору.

Під час опрацювання проблемно-тематичного способу відбору біографічної

інформації майбутні учителі літератури переконалися у тому, що тема або система проблем творчості – це орієнтири відбору матеріалу. Як зв'язки між текстом і біографією ці смислові містки «працюють» на сприйняття та розуміння авторського задуму. Студенти експериментальних груп швидко віднаходили необхідну інформацію в джерелах, адже були зорієнтовані під час лекцій на концепти як тематичні підказки в тексті. Цей спосіб студенти контрольних груп не обрали зовсім, а запропоновані за ним завдання виконували удвічі довше.

8. Ціннісний спосіб спрямовує до пошуку відповіді на питання: «Що ця людина найбільше цінувала у житті?». Такий відбір біографічної інформації спрямований на виявлення способу бачення письменником світу, життя, подій, часу, народу, суспільства, Батьківщини, держави, її історії, батьків, рідного дому, кохання, дружби, служби, природи, людини, мистецтва, колег-письменників (обмін ідеями, підказка теми, прототип образу тощо), оцінки їхньої значимості у системі цінностей самим автором і подання у творі митця. Цей спосіб вимагає за фактами і цитатами бачити цінності світогляду та життя людини. Тому учитель має розрізняти загальнолюдські (життєві, гуманістичні), суспільні (національні, класові) та особистісні цінності і пам'ятати, що видатна людина орієнтована на загальнолюдське. Цінності письменника вибудовують його аксіосферу [108]. Вона може містити такі складові: філософ, прозаїк, титан праці, сім'янин, учитель, психолог, шукач істини (про Л. Толстого). Їх доцільно представити у формі групування, списку, циклу, ієрархії (рисунків SmartArt).

Студенти експериментальних і контрольних груп впоралися із завданням, проте другі витратили вдвічі більше часу, адже захопилися накопиченням інформації, плутали цінності і факти, губили головне за деталями.

9. «Самореалізації» – цей спосіб дає перелік того, що робить митця щасливим у житті (творчість, родина, пізнання, кохання тощо): завдяки певним чинникам людина стає сильнішою і щасливою або через свою неспроможність самореалізуватися вважає себе нещасливою, а світ – поганим.

Загальнолюдський ідеал – це гармонійне життя людини з природою та суспільством. Водночас відомий письменник Едгар По так сформулював чотири

умови щастя: 1) жити на природі; 2) бути коханим; 3) відмовитись від честолюбних задумів; 4) творити. У кожного свій набір критеріїв. А що Вам необхідно, щоб стати щасливим? (Студенти експериментальних груп через проблемне запитання та самоаналіз під час лекції засвоїли «механізм» виявлення прагнень письменника), а орієнтири пошуку інформації їм було запропоновано у схемі самореалізації особистості (схема 3.4): здібності, прагнення, воля, працелюбність, цілеспрямованість, здоров'я, життєвий оптимізм, кохання, визнання тощо. Письменник може і сам дати підказки в листах, власних творах, сповідях-підсумках прожитого. Студентам пропонували як орієнтир слова німецького філософа А. Швейцера: «Життя тоді сприятливе, коли людина здатна гармоніювати зі світом та собою»).

Виконаний відбір інформації за принципом самореалізації особистості в експериментальних групах дав 55-76% результативності, у контрольних цей показник був на рівні 10-15% (студенти обирали одну складову щастя – або творчість, або кохання).

10. «Світоглядний» спрямовує до пошуку відповіді на питання «Яким письменник бачив світ?». Світогляд (світосприйняття) є специфічним для кожної епохи, народу, культури, людини; це складова існування людини і визначальний фактор у розумінні творчості письменника. Світогляд передбачає знання, віру, переконання, систему особистісних цінностей, ставлення до суспільства та оточуючих. Індивідуальна картина світу людини складається з відомостей, уявлень і образів – концептуального рівня (абстрактнотеоретичні уявлення з конкретних наук) і емпіричного (упорядковані досвідом знання, особисте чуттєвонаочне образне мислення). Лев Толстой, коли називав Гі де Мопассана талановитим, мав на увазі його здатність бачити сутність речей (цілісно, сутнісні зв'язки, розуміти їх як процес, їхню зумовленість тощо).

Світоглядні (смісложиттєві) цінності та способи пізнання регулюють діяльність людини (її зовнішню біографію), і навпаки. Тому для реалізації цього способу необхідно звернути увагу студентів на факти, що розкривають процес формування характеру (родина, система виховання, перші випробування, дитячі

захоплення (вивчення кола читання письменника, його художніх інтересів), освіта, прагнення самовдосконалення; що у житті любив, що ненавидів, чого чекав від себе та інших). Візуально це можна подати студентам у формі схеми-підказки «Біографія письменника в літературному розвитку учня» (схема 4.1):

Схема 4.1

Цей спосіб дозволяє краще побачити глибинний зв'язок між автором та його твором, підвести учнів до більш глибокого сприйняття змісту і форми тексту, виступає важливою складовою аксіосфери уроку.

Опрацювання студентами експериментальних груп світоглядного підходу до життєпису письменника виявило, що вони замислилися про власні цінності, виявили невідповідність своїх знань і власних переконань про важливе в житті (здоров'я, родину, кохання, роботу, творчість тощо), зрозуміли на прикладах біографій письменників особливості їхньої індивідуальної системи цінностей та порівняли з власною. Студенти контрольних груп «відбулися» загальними фразами з наданих текстів біографій (надавав перевагу..., любив понад усе..., приділяв більше часу...) і не вийшли на цінності життя та творчості – самі не розуміють і відповідно не зможуть формувати оціночну свідомість учнів.

11. «Діяльнісний», або активної життєвої позиції письменника (дипломатія Д. Дефо, антифашистська боротьба А. Камю, вистежування ворожих підводних човнів Е. Хемінгуейм, розвідувальні польоти А. де Сент-Екзюпері, захист тварин та прав людини А. Ліндгрена та інші): підказки для відбору інформації – орієнтири діяльності людини (громадянська, суспільно корисна, творча, професійна, пошукова (етнографічна, фольклорна, історико-літературна тощо))

та паралелі між письменником та його сучасниками – позиції «між тими, хто обирає, і тими, хто пасивно сприймає те, що відбувається, між тими, хто створює, і тими, хто руйнує...» [224, с. 51].

Студенти експериментальних груп відповідно до запропонованих їм орієнтирів виявляли усі прояви активної життєвої позиції письменника. Студенти контрольних груп назвали тільки типові – патріотизм або новаторство в мистецтві та ті, що виявилися «на поверхні» наявних текстів (наприклад, допомагав бідним) і не були націлені на свідомий пошук.

12. Спосіб «За схемою-підказкою» розкриє письменника як особистість (схема 3.6 «Триєдина сутність особистості письменника»). Студентами експериментальних груп позитивно сприйнята ідея розкриття особистості письменника через його мовну особистість та витoki її формування, ідею модальності – через виявлення взаємозв'язку «загальнолюдське – суспільне – особистісне». Тому і якість відібраних ними матеріалів на 25-51% вища, ніж у контрольних групах, де студенти діють на рівні загальних знань та інтуїції.

13. За планом-характеристикою образу (в основі відбору біографічної інформації план характеристики образу-персонажа):

- портрет;
- самооцінка (що думає про своє життя і про себе);
- оцінка письменника іншими (рідними, друзями, очевидцями);
- друзі і однодумці;
- світогляд (походження, родина, система виховання, освіта, віра, ставлення до життя, переконання, захоплення);
- красномовна деталь (стиль одягу, спілкування, звички, захоплення, ставлення до природи);
- красномовні вчинки;
- риси характеру;
- мова письменника (цитати про життя і мистецтво);
- узагальнена оцінка (висновок, цитата, порівняння тощо).

Під час практичних занять студентам було наголошено на тому, що самооцінка людини нерідко буває необ'єктивною (завищеною або заниженою), тому оцінка письменника іншими виявляє істину і рівень його вимог до себе. Власний погляд митця на своє життя – безцінна інформація для розуміння його творчості та особистості. Водночас упродовж життя вона може змінюватися або на певних етапах мати суперечливі позиції. Педагог у цьому випадку не просто виявляє зміну або її причини, а обирає значиму позицію митця з огляду на загальнолюдські уявлення та твір, що вивчається. Висновок може складатися з слова, речення, кількох тез, бути представленим у формі сенкану, гронування.

Відбір біографічної інформації студентами за планом-характеристикою образу дав найвищий результат і в експериментальних і в контрольних групах – 80-96% від максимально можливого до відбору, адже цей алгоритм роками проживався у шкільній практиці при аналізі образу-персонажа і був уперше застосований до самого письменника.

14. Спосіб «За ставленням письменника до...» розкриває емоційно-ціннісне ставлення митця до своїх батьків, рідного дому, до себе, до людей, до історичного минулого свого народу, до держави, культури, мови, мистецтва, праці, природи. Цей спосіб вимагає уваги не тільки до вчинків, а й до міркувань митця. Свідомість людини функціонує на індивідуальному (характер, воля, уявлення про сенс свого існування, світогляд (егоїстичний, гуманістичний, антигуманний, шовіністичний, космополітичний), віра, прийняття / заперечення життя та його самооцінка) і соціальному рівнях (товариськість, дружба, служба, відповідальність, професія тощо) і відповідно до конкретно-історичних умов вибудовує життєву траєкторію людини. Кожен із названих рівнів потребує уваги і може стати критерієм відбору інформації. Окремий факт біографії (вчинок, намір, світогляд) має розглядатися педагогом у взаємозв'язку з іншими вище переліченими як складова цілісного образу митця, як підхід до його аналізу та етичний критерій. Тому, крім роботи з готовими біографіями, цей підхід потребував пошуку і аналізу листів, спогадів, нарисів, мемуарів письменника. Трудомісткість реалізації цього підходу підкреслили студенти

експериментальних груп на етапі рефлексії і водночас зазначили більшу глибину та цінність відібраного ними матеріалу. Студенти контрольних груп також впоралися з цією роботою, але виявили схематизм – відібрали те, що було доступно «на поверхні», і їм не вистачило для роботи необхідних коментарів викладача, які отримали студенти експериментальних груп.

15. «Життєвий подвиг: громадянин і патріот». Цей спосіб корисний під час вивчення творів національно-патріотичного спрямування, громадянської лірики, що вимагають визначення місця Батьківщини у житті письменника, його громадянської позиції. Тому у біографічних джерелах увага звертається на національність (національну ідентифікацію, яка не завжди чітко визначена, а подекуди виступає як національно-інтегративна особливість: Ф. Кафка, Р. М. Рільке, П. Целан та ін.), час життя письменника – період визвольного руху у країні, особливості національного характеру, психології народу, любов до своєї країни і народу, дитинство та доросле життя з позиції формування революційно-демократичних або громадянських поглядів, патріотичних почуттів і сміливих ідей (політичні погляди), їхній благородний характер, близькість до передових людей того часу (друзі, соратники), співчуття трудовому народу. З позиції індивідуального життєвого простору мають значення такі життєві характеристики особистості як громадянин, патріот, творець, сім'янин, творча реалізованість, новаторські досягнення та відкриття, визнання.

Для апробації способу «Життєвий подвиг: громадянин і патріот» студенти отримали **міні-план відбору інформації:**

- письменник і доля народу;
- письменник та визвольний рух;
- письменник і революція (війна);
- ідейні та моральні переконання письменника.

При відборі інформації про митця студенти звертали увагу на події, пов'язані із суспільними зламами та їхнім відображенням у творах письменника, відбирали приклади про сміливість ідей, проголошених митцем, благородство його

поглядів і патріотичні почуття, близькість до передових людей того часу, любов і співчуття до трудового народу, політичні погляди, участь у визвольній боротьбі, революції, у вирішенні долі робітників чи селян, роздуми митця про роль мистецтва в цей період.

Апробація цього способу не викликала проблем ані в експериментальних, ані у контрольних групах. Студенти зробили узагальнення про ефективність використання цього способу під час вивчення з учнями громадянської лірики та творів національно-визвольної тематики.

16. За синхроністичною таблицею «Суспільне – особисте»:

Найголовніші події життя письменника	Роки	Важливі суспільні та літературні події

Цей спосіб передбачає виявлення паралелей між життям письменника і життям суспільства. Студенти стовідсотково справилися з цією роботою. Проте студенти експериментальних груп визначили цей етап як проміжний до твору і запропонували виконати це завдання учням випускних класів, мотивуючи це тим, що їхнє знання історії та літератури вже достатнє, як і рівень готовності до такої діяльності. У контрольних групах студенти не могли точно пояснити мету такого відбору і спрогнозували як роботу «покроково» на уроці над окремими рубриками «історія країни», «історія письменника» тощо.

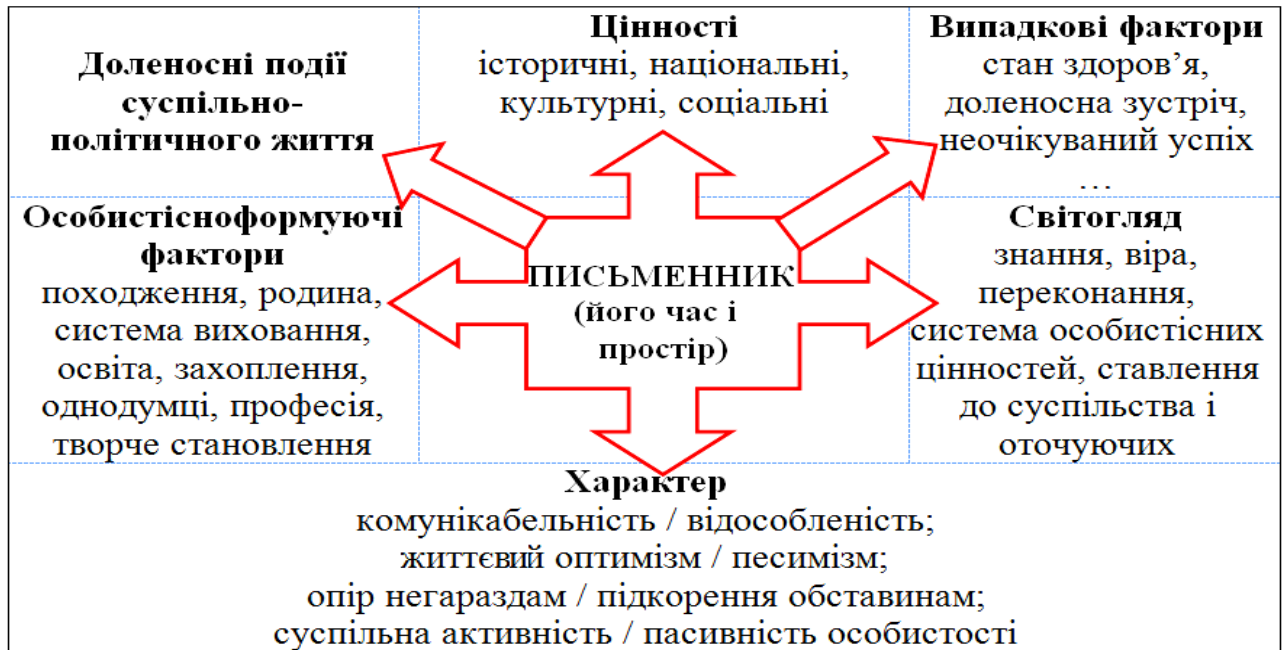
17. Комплексний спосіб певним чином «поглинає» усі вище перераховані і передбачає відбір фактів, що відтворять життєвий світ (життєсферу) письменника: біографічна картина світу особистості може служити характеристикою життя суспільства і навпаки. Студентам для роботи було запропоновано таблицю-підказку «Біографічний простір письменника», завдяки якій факти життя митця мають «знайти» аналогії в змісті твору (схема 4.2). До цього способу відбору у студентів експериментальних груп щодо окремих письменників уже була накопичена інформація за більшістю позицій.

Новими до опрацювання були позиції «випадкові фактори» та «характер», проте зазначені у таблиці орієнтири пошуку дозволили максимально швидко

виконати це завдання.

Схема 4.2.

Комплексний аналіз біографії письменника

Студенти контрольних груп витратили на це завдання вдвічі більше часу, спостерігалась розгубленість через великий масив інформації, невміння «відсікати» зайве, неготовність бачити та гармонійно показати митця на фоні його часу.

18. «Концептний» спосіб розкриває мовну особистість митця [350], «як відображення її існування» [322, с. 42, 192], національну свідомість народу, яку засвоїв письменник з дитинства впродовж власної соціалізації. Наприклад, концепт «дім» – це інформація не про затишок і комфортність житла англійців, а передусім про заможність та класову приналежність сім'ї: «...у Великій Британії концепт «клас» займає одне з найважливіших місць в ієрархії цінностей і є особливо важливим для формування британського національного менталітету» [3]. Показниками класової приналежності англійців виступають мова, манера говорити, регіональний акцент, інтонація, опис житла. Це має важливе значення під час перекладу творів, згодом їхнього відповідного прочитання та подальшого коментування. У наведеному прикладі педагог легко може помилитися, відбираючи описи і картини домашнього інтер'єру, роблячи акцент на

домашньому затишку.

Під час роботи студентів експериментальних груп спостерігалися проблеми на етапі швидкого розпізнавання концептів у запропонованих листах О. Бальзака і М. Гоголя. Студенти виявили ціннісні орієнтири письменників, порівняли ранні листи Гоголя і більш пізні, зробили висновок про легкість перших та важкий моралізаторський дидактизм других, віднайшли причини цього в життєписі митця.

Підходів до відбору біографічної інформації багато, зокрема концептний та «трикутник модальності» студенти детально опрацювали на етапі виявлення автобіографічних паралелей. Кожний з вищеназваних способів передбачав відбір студентами емоційних та повчальних фактів, які несуть світоглядну та розвивальну функції, розкривають високу моральність митця та можуть бути наочно візуалізовані. Студенти експериментальних груп показали на 27% більше таких прикладів, натомість студенти контрольних груп на цю професійну спрямованість підготовки не звернули увагу.

Для відпрацювання практичних навичок студентам пропонували наведений перелік способів відбору інформації та завдання – знайти та відібрати факти за різними підходами до 2-3 письменників різних епох та країн.

Під час занять студенти експериментальних груп отримали **вимоги до обсягу біографії письменника, що регламентують її кількість на уроці:**

Для учнів молодших та 5-6 класів учитель має відібрати 1-2 епізоди-«вкраплення» (*нарація про вчинок*) – витоки формування особистості письменника (дитячі роки), вибору ним теми, образів, сюжету: яскравий епізод з дитинства чи дорослого життя митця (дружба, пригоди, цікаві дитячі захоплення, любов до читання і тварин, особливі здібності, ставлення до навчання, незаслужене покарання), що буде близьким по духу і віку школярам та викличе в них захоплення, співчуття, сміх або інші емоції; підведе до прочитання твору і усвідомлення вибору письменником теми, образів, сюжету.

Наприклад, у різних джерелах (підручники, монографії, Вікіпедія тощо) є достатньо різноманітної інформації про біографію О. Пушкіна, але для шкільного вивчення студенти мали відібрати його дитяче захоплення читанням, постійне

перебування серед високоосвічених людей, вплив Марії Олексіївни Ганнібал на знання майбутнім поетом російської мови (серед дворян тоді було нормою спілкуватися тільки французькою), інтерес до російської народної словесності завдяки няні Арині Родіонівні, розвиток поетичного таланту в ліцейський період, постійну самоосвіту, емоційність і любов до правди. У такий спосіб у розповіді про Пушкіна будуть названі умови розвитку таланту і доцільним буде перехід до казки, правди та вигадки у творі, художніх засобів зображення.

Для учнів 7-8 класів доцільна *нарація про етап життя* (доречно брати 2-3 епізоди періоду особистісного самовизначення або зрілості) – доленосні факти біографії для загального розуміння особливостей епохи, в яку творив письменник, факторів впливу на розвиток його особистості (юнацькі роки), його «художнього світу», для розмежування понять «життєва правда» і «художній вимисел». Це період старшого підліткового віку (13-14 років) і перших романтичних вражень, закоханості. Тому учнів більше емоційно схвилюють приклади внутрішнього життя людини: її моральних *пошуків справедливості, честі, кохання, дружби, свободи*. На фоні соціокультурних, національних та особистісно значимих прикладів біографічний опис має містити *прикладі мужності, прояву волі і наполегливості, ставлення до дружби та кохання*. Під час вивчення творів пригодницького змісту доцільно звернути увагу на витоки авантюрних рис з дитинства, *прагнення та пошук пригод, мандрів*. Значимою є ідея звернення до *доленосних ситуацій у житті та реакції на них*. Криза, надемоційне випробування чи суспільна небезпека – це завжди можливість переоцінки цінностей, змінитися, впасти або піднятися. Кілька фактів з життя письменника мають поєднатися у цілісний образ, характеристику, історію.

Історія життєвого шляху митця у **9-12 класах** вивчається у *контексті історико-літературного процесу*: *дискурс* про становлення особистості має містити вплив історичних та культурологічних факторів на життя і самореалізацію особистості, цілісно розкривати світоглядні та творчі пошуки письменника, що вимагає відповідної інформації. Старшокласників типово цікавлять питання пошуків свого місця у житті, суспільстві, родині, тому доцільним стане приклад

аналізу митцем свого життя і творчості. Біографія письменника має розкрити його особистість, містити інформацію для вибудовування його образу, тому доцільно звернути увагу на такі критерії відбору, як прагнення віднайти смисл життя, воля до життя, ідеали, свобода вибору, здатність любити, совість, відповідальність, почуття гумору. Отже, студенти практично засвоїли, що необхідно відбирати ту інформацію, яка буде близькою учням відповідно до їхнього «рівня розвитку естетичних почуттів, досвіду, розуміння мистецтва», «усвідомлених переживань» [285, с. 91].

Студентам було запропоновано завдання: ознайомитися з фактом біографії Ф. Достоєвського (творчість якого вивчається в 10 класі). Великий гуманіст програв у карти останні сімейні гроші, тоді як його власні діти разом із хворою матір'ю сиділи вдома голодні й чекали на тата, який повинен був принести їм шматок хліба. Звичайно, його твір «Гравець» («Игрок») від такої ситуації тільки виграв. Можемо говорити про автобіографічні паралелі. Як бути з думкою Достоєвського про неприпустимість сльозинки дитини? Чи можна після цього вірити авторській концепції у програмовому романі «Злочин і кара»? Чи потрібно учням розповідати про цей випадок? Позиція студентів експериментальних груп розділилася: 41% вважали, що старшокласники спроможні усвідомити неідеальність митця, 48% категорично радили не згадувати цей факт, а 11% не могли визначитися. У контрольних групах 87% студентів були проти оприлюднення такого факту учням. Це свідчить про впевненість у собі, відкритість та готовність до діалогу перших (на наш погляд, цьому сприяли діалогічність занять, бесіди про щастя та суперечливість людини) та «обережність» і стереотипність других.

У процесі апробації різних способів відбору інформації студенти експериментальних груп навчилися застосовувати спільний для багатьох наук біографічний метод дослідження: відбирати та аналізувати доленосні для формування творчої особистості факти, виявляти в них та мові митця суспільні та світоглядні особисті цінності письменника, його моральний образ, розпізнавати та використовувати ненаративні тексти енциклопедичних та

наукових видань, автобіографічні нарації (авторські сповіді, листи, автобіографії), засвоїли мету, обсяг та критерії відбору інформації до уроку (відповідно до теми і мети уроку, програмового твору, віку та інтересів учнів, виховних можливостей). Під час експериментальних занять використовувалися яскраві і суперечливі приклади з життя автора, проблемні та провокаційні запитання, проблемно-пошукові завдання, що вимагали від студентів критичного мислення, логічних та аналітичних висновків. Щоб майбутні учителі літератури не забували мету відбору біографічної інформації (за стислий час повідомити учнів про особистість письменника і його життєпис, зацікавити цією інформацією і залучити до читання твору) та формували спеціальну методичну компетентність вже на цьому етапі, їм було запропоновано консультативну методичну рекомендацію [356, с. 62].

Консультативна картка на допомогу учителю літератури

1. Відберіть тексти з інформацією про письменника.
2. Прочитайте тему уроку, визначте його мету, спрогнозуйте, який матеріал з біографії письменника допоможе її розкрити.
3. Перечитайте тексти про життя письменника, постійно зіставляючи їх з темою і метою уроку.
4. Робіть позначки до тих тез, інформація у яких співзвучна темі і меті уроку та корелює з віковими інтересами учнів.
5. Продумайте, у якій формі ви запропонуєте цю інформацію учням.
6. Оберіть спосіб та форму свого повідомлення (мультимедійна презентація, буктрейлер, інформаційний плакат, кроссенс, заочна екскурсія у музей автора, мандрівка сторінками життя митця, повідомлення життєпису письменника: оповідь, есе, проблемний виклад, спіч, біографічна довідка, нарис).
7. Підготуйте матеріал до уроку.
8. Зробіть у повідомленні необхідні акценти (підкресліть ключові слова).
9. Продумайте, які мовні засоби виразності можна використати.

При відборі студентами інформації з життєпису митця викладач методики звертає увагу на *автобіографічні паралелі – подібні факти в житті письменника та у його творі*, запропонованому шкільною програмою для вивчення.

Погоджуємося з Ф. Феліні у тому, що усе мистецтво є автобіографічним. Автобіографізм відтворює життєву пам'ять митця, його власний досвід,

переосмислений у творі. Було наведено приклади автобіографічних паралелей «автор – персонаж»: факт кепкування та образ з боку однокласників в дитинстві Г.-Х. Андерсена став основою його казки про чарівне перетворення гідкого каченяти, якого усі цькували за худорбу і високий зріст, на прекрасного лебедя. Відомо з біографії письменника, що перша спроба дати йому освіту виявилась невдалою: батьки віддали Ганса вчитися до вдови рукавичника, але після першої прочуханки Ганс Крістіан Андерсен забрав свій буквар і гордо пішов геть. Його персонаж зробив те саме: «...Качки скубли його, кури клювали, а дівчина, яка годувала птахів, штовхала його ногою. Нарешті каченя не витримало, побігло і перелетіло через паркан». Візуальний приклад (рисунок 4.1) поєднує тези біографії, твору, фотоепізод мультфільму.

Рисунок 4.1

Особистісне – основа лірики. Студенти експериментальних груп відтворювали зв'язок між фактами біографії М. Лермонтова та його любовною лірикою [355, с. 77-78]. У такий спосіб вони наочно побачили автобіографічні паралелі, спосіб їхнього використання у шкільній практиці, зрозуміли важливість уваги до них при відборі біографічної інформації та аналізі твору з учнями. Під час засвоєння знань та формування навичок студенти дізналися, що автобіографічні паралелі можуть простежуватися в описах місцевості, подій,

їхніх учасників, рисах характеру, портретних характеристиках тощо. Прекрасний приклад – «золота лихоманка» в Америці та досвід золотошукача Д. Лондона, які письменник зумів передати у творі «Жага до життя»: суворі умови виживання, людське поневір'яння, випробовування характеру та цінностей на міцність.

Студенти експериментальних груп самостійно опрацьовували поняття «**прототип**» – людина, з якою автор зустрічався у житті або яку наділив власними поглядами чи рисами характеру. О. Бальзак своїх майбутніх персонажів, їхні імена та назви вулиць збирав, блукаючи бідними кварталами, старими цвинтарями; багато спільного у Гобсека від автора – обізнаність про життя та людей, захоплення дорогими речами, колекціонування картин, постійний підрахунок грошей, характер [123]. У Ф. Кафки, А. Чехова та інших письменників, що мали професії клерків чи лікарів, була можливість бачити велику кількість різних характерів: їх персонажі – результат авторських спостережень та переосмислення чужого досвіду. У цьому випадку можемо говорити про *опосередкований автобіографізм* і важливість уваги до професії.

Студенти переконалися на практиці, що автобіографічні паралелі доцільно виявляти у таких тематичних площинах, як дитинство та юність, освіта, професія, автор – свідок суспільних подій, найближче оточення митця, опис будинку і природи в листах (спогадах) та творі. Дослідницько-пошукова діяльність студентів виявила автобіографічні рефлексії в художніх творах та епістолярній спадщині М. Гоголя, О. Бальзака, А. Чехова, Ф. Лорки та інших: «Милі, прекрасні, хоч простенькі й безпретензійні розваги далекого юнацтва; милі, чарівні далекі образи з імлі минулого!.. Пізніше я не раз викликав в уяві й не міг не поплакати, не посумувати над ними, оспівуючи їх» [188, с. 545].

Для відпрацювання навичок проведення автобіографічних паралелей студентам експериментальних груп було запропоновано *вправи на порівняння та пошук спільного*. Порівняння «**персонаж – письменник**» спрямоване на виявлення світоглядних позицій автора. Результати порівняння «персонаж – письменник» у різних творах виявили різні позиції:

- *рівність* – автор вкладає в постать персонажа свої принципи та погляди, свій

спосіб життя («В його житті не було нічого, крім праці» – і про О. Бальзака, і про Гобсека (філософія життя, спосіб життя, ставлення до справи));

- *персонаж «вище»* (він – ідея, ідеал, його позиція протистоїть іншим): «Злих людей немає на світі», – говорить Ієшуа в М. Булгакова, проте в реальному житті митець потерпає від огульної критики, опали, гоніння;

- *персонаж «нижче»*, адже письменник не поділяє його поглядів (має протилежні): Акакій Акакійович М. Гоголя, Родіон Раскольников Ф. Достоевського, Доріан Грей О. Вайльда та інші.

Порівняння автора з персонажем виявляє такі риси письменника, як співчуття і гуманізм, засудження та глибокий психологізм, естетизм і віра в силу мистецтва та людської моралі. Протилежні позиції містять важливу інформацію про погляди письменника – негативну оцінку певної людської якості або несприйняття окремих ідей.

Студенти експериментальних груп звернули увагу на інформацію, що має потенційно автобіографічний характер: **краєзнавчий контекст** (опис природи, дому, деталі інтер'єру, краєвид з вікна), **культурологічний** (народні та родинні традиції, ремесла і опис їхньої технології, етнографічні замальовки тощо), **хронотопний** (час і місце подій у творі збігаються з періодом життя в цій місцевості письменника). Вони відбирали лише ті відомості з життя митця, які поєднуються із загальними закономірностями його художньої творчості, своєрідною творчою манерою письменника і які визначаються завданнями шкільного аналізу літературного твору (тема, ідея, проблематика, система образів, жанр, стиль). Органічне поєднання аналізу твору з життєписом автора вимагає навичок порівняння та пошуку автобіографічних паралелей, що сприяє більш глибокому проникненню в підтекст твору, його ідейно-змістовий рівень сприйняття. Варіативність пошукових і творчих рішень студентів при виконанні ними завдань спиралася на достовірність фактів та етичність узагальнень.

У зв'язку з тим, що жодна біографія не розкриває особистість повною мірою через обмеженість чи поверховість використаної інформації та часу на презентацію митця, студентам було наголошено на потенційних можливостях

відкритої (незавершеної) оповіді з лакунами, що спонукають до роздумів, пошуку відповідей та інформації. А це означає необхідність підбору таких яскравих й емоційних фактів, які вимагали б продовження оповіді та пошуку відповідей (лист М. Булгакова Сталіну, прагнення О. Бальзака розпочати власний бізнес, мрія О. Гріна про мореплавство та її крах, боротьба неба і землі за А. де Сент-Екзюпері, прагнення ув'язненого О. Генрі зробити дочці різдвяний подарунок [352, с. 30] тощо).

Працюючи з біографією, студенти експериментальних груп засвоїли, що *життєвий простір письменника вміщує в себе географічну, часову, історичну, культурну та світоглядну складові* і вимагає поєднання історико-культурологічних, соціокультурних, психологічних, лінгвокультурологічних та аксіологічних знань і пошуку зв'язків між ними [134, с. 16-21].

Семантика мови письменника тісно пов'язана з концептосферою його народу. Опрацювання студентами експериментальних груп різноманітних біографічних текстів та творів митця дозволило їм вибудувати концептосферу зарубіжного письменника, виявити його світоглядні цінності, що формують авторську картину світу. Підказкою до пошуку інформації про митця стали концепти (орієнтовний перелік концептів студенти отримали на лекційному занятті). За кожним концептом стоїть особистісний контент – смисл, який людина вкладає відповідно до своїх знань, переконань, досвіду. Концепти – можливість виявити автобіографічні паралелі, це спосіб поєднання різних текстів та змісту уроку, основа для завдань учням.

Студентам для набуття навички було запропоновано виконати за допомогою персонального комп'ютера та Інтернету *практичне завдання*:

1. Відкрийте на робочому столі word-документ. Створіть таблицю:

Факти біографії Г. Аполлінера	Концепти	Вірш «Міст Мірабо»
--------------------------------------	-----------------	---------------------------

2. Знайдіть в Інтернеті текст вірша «Міст Мірабо», скопіюйте і вставте у відповідну колонку.

3. Попрацюйте з текстом: уважно читайте кожен рядок і кожне слово – виявіть перший концепт – любов, виділіть його червоним кольором та внесіть у

середню колонку. Поверніться до тексту і з першого його слова і до кінця виявіть та виділіть червоним кольором усе, що стосується слова «любов».

4. Поставте на шрифт зелений (синій) колір і віднайдіть наступний концепт у тексті вірша, виділіть його кольором і внесіть у середню колонку. Знову уважно по слову читайте текст та виділяйте зеленим (синім) кольором усе, що стосується названого концепту, – читаємо все, окрім червоного тексту.

5. Те саме зробіть з третім концептом – читаємо незатушований текст.

6. Знайдіть в Інтернеті біографію Г. Аполлінера. Відберіть ті факти, які перегукуються з часом написання твору і концептами одночасно (по 1-2 речення до кожного) та скопіюйте їх у таблицю.

7. Зробіть висновок-узагальнення.

8. Спрогнозуйте можливості організації роботи вчителя з учнями, які відкриває заповнена таблиця.

У виконаній правильно роботі весь текст буде у трьох кольорах відповідно до концептів «любов», «час», «життя» (табл. 4.1). Залишаться позначеними чорним шрифтом лише кілька допоміжних слів. У колонці біографії студенти вставляли інформацію про народження, кохання та час життя Аполлінера [142, с.281-282].

Г. Аполлінер – обділена любов'ю позашлюбна дитина, яка пережила перше дитяче нерозділене почуття, болісні для серця захоплення Марі Лорансен, Луїзою де Коліньї-Шатійон, бідність і злидні, проблему громадянства, коротке подружнє життя і смерть у 38 років. Життя сприймалося поетом як численні знаки його невизнаності світом. Любов (кохання) для поета – мрія, щасливі миті швидкоплинного часу життя, прийняття його суспільством. Висновок підказують концепти твору (любовні страждання автор порівнює з повноводною рікою: життя, кохання, час спливають, як і вода в Сені, але надія на краще майбутнє жива, доки живе людина), вони ж спрямовують до точного відбору біографічної інформації.

**Відбір матеріалів з біографії Г. Аполлінера за допомогою
концептного аналізу вірша «Міст Мірабо»**

Факти біографії Г. Аполлінера	Концепти	Вірш «Міст Мірабо»
<p>1. Позашлюбний син італійського офіцера і польської дворянки (Анжеліки Костровицької, російської підданої (нещасливе кохання матері))</p> <p>2. Перше невзаємне кохання до Анни Плейден.</p> <p>3. П'ять років взаємного кохання з Марі Лорансен, за його словами, «можливо, були найважливішими» у житті. Їй присвятив вірш «Міст Мірабо».</p> <p>4. Під час Першої світової війни Аполлінер іде добровольцем на фронт, де був важко поранений (роздуми про плинність часу і надія на краще майбутнє).</p>	<p>Любов</p> <p>Час</p> <p>Життя (доки є життя, є надія)</p>	<p>Під мостом Мірабо струмує Сена Так і любов Біжить у тебе в мене Журба і втіха крутнява шалена Хай б'є годинник ніч настає Минають дні а я ще є Рука в руці постіймо очі в очі Під мостом рук Вода тече хлюпоче Од вічних поглядів спочити хоче Хай б'є годинник ніч настає Минають дні а я ще є Любов сплива як та вода бігуча Любов сплива Життяхода тягуча Надія ж невгамовано жагуча Хай б'є годинник ніч настає Минають дні а я ще є Минають дні години і хвилини Мине любов І знову не прилине Під мостом Мірабо хай Сена плине Хай б'є годинник ніч настає Минають дні а я ще є</p>

Таблиця дозволяє наочно побачити економію часу в підготовці до уроку та відборі відомостей з життєпису митця (студенти витратили на це 20 хвилин), дає можливість спрогнозувати завдання для учнів:

1. Опрацювати біографію поета та провести паралелі між життям автора та відображенням думок ліричного героя у вірші «Міст Мірабо».
2. Робота у групах «Любов», «Час», «Життя»: знайти відображення цих понять у тексті вірша та виявити, за допомогою яких художніх засобів вони виражені.

Студенти експериментальних груп практично переконались, що *концептний підхід дає вчителю-словеснику важливі критерії для відбору*

біографічного матеріалу про письменника, забезпечує його якісну підготовку, а також взаємозв'язок усіх змістових елементів заняття (теми і мети уроку, аналізу твору, повідомлення про митця, практичної роботи учнів), виступає основою ефективного педагогічного спілкування на уроці та формування читацької компетенції учнів. У вірші Г. Аполлінера «Міст Мірабо» чітко простежуються концепти «час» (час життя біжить, спливає), «любов», «життя» (доки «я є», є надія і немає смерті), відповідно до яких легко відібрати біографічну інформацію і вибудувати урок. При встановленні концептів у творах письменників (дослідницькій роботі, порівняльному аналізі двох мовних особистостей) додатково пропонувалося використати комп'ютерний програмний інструмент Wordset Generator [477]. Програма відтворює тематично упорядкований список за частотою вживання автором слів у творі. Найбільш часто вживані слова створюють активний лексикон письменника. Для підготовки до читання твору мовою оригіналу це підказка з вивчення необхідних іноземних слів. По-перше, для практичного навчання студентів обираємо невеликий доступний текст, де таких слів менше – один вірш або один розділ твору (до 80 тис. знаків з пробілами і переносами), адже тоді викладачу і студенту легше проаналізувати отриманий результат. По-друге, чим швидше студент отримає осяжний результат, тим вищою буде його мотивація. Нас цікавлять верхні рядки за частотою вживаних слів – вони утворюють характеристику мови письменника (про неї також свідчать і оригінальні авторські слова внизу списку (у детективі А. Крісті (After the Funeral) їх до 300, а в «Уліссі» Д. Джойса їх понад 2000). Найбільш активно вживані слова утворюють тематичний набір – тематику твору. Комп'ютерна програма, у яку завантажується оригінальний текст, миттєво видає таблицю з готовою частотою і набором слів (див. фото з обробки вірша Г. Аполлінера «Міст Мірабо» в оригіналі) та вираховує іменники (на фото це кохання, Сена, плинність, час, життя – позиції 2-6, першу позицію займає прийменник «над»). Завдання друге – перекласти їх українською (для цього є Інтернет-перекладач) і посортувати у творі кольором. Це доведеться зробити вручну.

#	word	Тематичность	Лок. част.	Кол-во	Гл. част.
1	sou	11.39	1515	2	0
2	amour	10.88	1515	2	0
3	seine	10.01	1515	2	0
4	passé	9.03	758	1	0
5	temp	7.75	758	1	0
6	vie	7.21	758	1	1
7	bra	6.99	758	1	1
8	main	4.81	1515	2	12
9	regard	4.55	758	1	8
10	pass	3.27	758	1	29

Рисунок 4.2. Обробка вірша Г. Аполлінера «Міст Мірабо» програмою Wordset Generator

Студенти отримали алгоритм роботи з програмою:

1. Зайти у програму Wordset Generator та у відповідне віконце вставити текст (уривок) для його обробки.
2. За допомогою програми створити список найактивніших авторських іменників.
3. Об'єднати їх у спільні групи – теми (найбільша кількість слів за активністю утворює основну тему і відповідний концепт).
4. Відкинути зайве.
5. За визначеними концептами-орієнтирами підібрати факти з біографії письменника.

Отже, під час занять студенти експериментальних груп практично засвоїли, що інформацію про письменника можна відбирати, використовуючи різні способи, **методи** (творче читання, евристичну бесіду, репродуктивний, дослідницький);

шляхи вивчення (перед вивченням твору, під час читання та аналізу твору, незалежно); через самопідготовку, слово учителя, роботу з підручником чи іншим джерелом інформації, дослідницьке завдання тощо. Б. Шоу писав, що «єдиний шлях до знань – це діяльність». Для реалізації принципу дієвості знань та практичної спрямованості підготовки студентів їм пропонували завдання з підготовки інтерв'ю з поетом, проголошення промови про письменника, дослідження епістолярного матеріалу, розробки екскурсії, складання географічної та хронологічної карти життя тощо. Такі завдання мали на меті *«переломити» свідомість студента, спрямовану на накопичення інформації і роль виконавця, на усвідомлення діяльності педагога, мотивацію до самонавчання.*

Порівнюючи завдання з біографії для учнів, запропоновані студентами експериментальних та контрольних груп, можна зазначити, що перші виявляли більшу точність у їхньому формулюванні, винахідливість на рівні завдань-зв'язків «суспільство – письменник – твір», технічного забезпечення (відео, буктрейлер, подорож сторінками життя митця у програмі Prezi), натомість у других переважали розповідь педагога, мультимедійна презентація, кросворд та евристична бесіда.

Ефективний вид роботи у підготовці студентів експериментальних груп з вивчення біографії письменника – **створення креолізованих текстів**. Креалізований текст містить вербальну і невербальну складові – різноманітні вставки: фото, колажі, рекламу, цифрові матеріали, систему позначок. Для педагога в рамках досліджуваної проблеми це інформаційна картка біографічного характеру, в якій на одній сторінці зібрано актуальну інформацію про митця – його *фото, біографічна довідка, підбірка цитат, афіша вистави або фото рукопису чи обкладинки першого видання відомої книжки, питання до них, система навігації (цифрова послідовність прочитання інформації або виконання завдань, стрілочки, схематизація тощо)*. Креалізований текст може мати вигляд буклета, буктрейлера (відеоролика на 2-3 хв.), коміксів, постера (плаката), фотоколажу, скрайбінга (оформлення у єдину наочність репродукцій, фотоматеріалів та вирізок), ментальних карт (схем-підказок з поняттями, іменами, назвами, картинками) тощо. Невеликі обсяг і формат спонукали

студентів чітко відбирати матеріал з життєпису, структурувати, виявляти його зв'язок з програмовим твором. Студентам були запропоновані приклади креалізованих текстів, які містять портрет письменника, анотацію до біографічної монографії, уривок з твору або автобіографії, відгук сучасника про письменника. Завдання полягало у прочитанні та аналізі інформації та відповіді на запитання: «Який митець?» Це завдання стимулювало не тільки пошук, а й уявлення про те, що необхідно відібрати з потоку біографічної інформації, щоб таке завдання можна було виконати. Читання та обробка інформації з біографій письменників опосередковано були спрямовані на особистість студента, адже його рефлексія та самоосвіта виступають запорукою його професійної успішності, а знання загальних вимог до комунікативно-візуальної наочності забезпечують його якісну підготовку. Креалізований текст – вид сучасної наочності з вивчення біографії письменника. Мета – зацікавити постаттю митця та його творчістю, втримати увагу учнів на яскравому факті та красномовній тезі, поінформувати, здивувати, створити можливості для різних пізнавальних та розвивальних завдань. Надпис формулюється чітко, лаконічно, читабельно, цікаво, інформативно, емоційно. Зображення має спокійний фон, яскравий і цікавий образ, промовисту та захоплюючу динаміку (сцену):

Варіативність, гнучкість та творчість виконання студентами завдань одночасно вимагали точності й вираженості у відборі інформації. Щоб навчити студентів ефективно вибудовувати креалізовані тексти або поєднувати різну

інформацію, їм було запропоновано тренувальну вправу «**Трикутник модальності**». У зв'язку з тим, що погляди автора на життя могли бути не пов'язаними з його походженням, соціальним або суспільним станом, акцент робився на найважливіших історичних, літературних і біографічних фактах, їхньому значенні через висловлювання та вчинки письменника, що узагальнено розкриває його моральний образ. Тріада модальності передбачає увагу до загальнолюдського, суспільного та індивідуального в біографічних відомостях про письменника. В основі вправи лежить ідея поєднання трьох позицій інформації або подібних фактів: історичної (національної), особистісно-біографічної та художньої (авторського твору). Три позиції пояснюють назву «трикутник». До категорій модальності зараховують: можливість, дійсність, необхідність, властивість і якість. А це означає, що модальний – зумовлений обставинами [406, с. 273]. Завдання студентам – віднайти цю логіку і побудувати судження. Тому важливо правильно підібрати такі три факти, щоб судження мало достовірний характер. «Трикутник модальності» утворюють три факти: 1) суспільно-історична довідка (стислий коментар епохи, події); 2) подія(ї) в житті та творчості письменника, яка(ї) вплинула(и) на формування світогляду; 3) теза з твору / репліка персонажа / визначна подія / підсумок життя митця або його героя.

Для виконання завдання студентам було запропоновано два набори текстів – біографічна довідка на сторінку та різноманітні цитати письменника. Завдання – вибудувати трикутник модальності і сформулювати судження (це може бути цитата митця). Наведемо приклади трикутників модальності.

Е. Хемінгуей

1. Військовий журналіст; на своїй яхті вистежував ворожі підводні човни.
2. Дід – учасник Громадянської війни 1861-1865 рр., приклад завзятої і мужньої щоденної праці. Батько – лікар, привчав сина до полювання, спостережень за незвичним життям індіанців, за природою. Мати захоплювалася музикою та живописом. Ернест був редактором шкільної газети «Трапеція» й одним із кращих серед однолітків у стрільбі.

3. Особистість формує особистість: борець з фашизмом, автор мужнього Сантьяго («Старий і море»), Нобелівський лауреат.

Модальність: «Проникнути у саму суть явищ, зрозуміти послідовність фактів і дій, що викликають ті чи інші почуття, і так написати про дане явище, щоб це залишалось дієвим і через рік, і через десять років» (Хемінгуей).

О. Бальзак

1. Клас буржуазії у Франції усе міцніше стоїть на ногах: вона має гроші, проте в неї ще немає достатньої влади.

2. Бальзак був по вуха у боргах, проте мав тростину – дорожку, ніж у самого короля.

3. Гобсек-мільйонер мав гроші, владу над людьми, проте недоїдав та замерзав заради накопичення.

Модальність: влада, слава, багатство не роблять людину щасливою.

Що робить людину щасливою? Для Бальзака – це творчість, проте він мріяв про кохання, славу, багатство і навіть штори для власної вітальні.

Д. Лондон

1. Золота лихоманка (знайти золото, щоб жити заможнo).

2. Життєві поневір'яння, авторський досвід золотошукача на півночі.

3. «Жага до життя».

Модальність: золото не може бути дорожчим за життя; життя можна присвятити творчості, коханню, порятунку іншого життя, та аж ніяк не багатству.

Під час експериментального навчання студентів набуті ними навички кількісного відбору біографічної інформації викликали якісні зміни у їх підготовці (вузлова лінія співвідношення мір за Г. Гегелем) – «запустили» механізм творчого проектування розповіді про митця, мотивації ретельно опрацьовувати біографічні джерела.

У виконанні завдань з відпрацювання необхідних навичок відбору інформації та встановлення автобіографічних паралелей важливе значення мав зв'язок аудиторної та позааудиторної підготовки. Самостійна позааудиторна робота була спрямована на закріплення знань та відпрацювання способів відбору

інформації, удосконалення набутих навичок.

Студентам пропонували різноманітні за спрямованістю завдання. Наведемо окремі приклади таких завдань:

- **на набуття навички роботи з різними джерелами:** порівняти факти про дитинство чи особистісне становлення письменника в академічному виданні, ЖЗЛ, Вікіпедії та шкільному підручнику; мета такої роботи полягає у порівнянні наявної у джерелах інформації, її якості та стилю подання, можливостей для використання на уроці;

- **на вміння аналізувати наявну інформацію:** аргументувати на прикладі біографії одного з письменників, що біографічні відомості виконують пізнавальну, розвивальну, комунікативну, світоглядну функції;

- **на виявлення типового та індивідуального:** провести паралелі між проблематикою творів, біографіями і образами зарубіжних письменників одного періоду (зарубіжних та українських).

Студенти також отримали рекомендації щодо роботи з біографією:

- визначити джерело інформації: офіційний документ (про народження, освіту тощо), рукопис, запис у щоденнику, лист, автобіографія, біографія в офіційних джерелах, біографія в художній літературі;
- з'ясувати достовірність джерела: первинне – документ, вторинне – переказані відомості або документи з коментарями та оцінкою;
- встановити час появи інформації: запис було зроблено під час подій чи він з'явився пізніше;
- з'ясувати участь письменника в описаних подіях: сторонній спостерігач, очевидець, активний учасник;
- визначити об'єктивно чи упереджено висвітлюється біографія митця: порівняти з іншими джерелами, зокрема з підручниками, чи наявні пробіли і суперечності в датах та фактах, наскільки переконливі аргументи;
- аргументувати (за необхідності) цю інформацію за допомогою фото-, відео-, кіно- або інших матеріалів [107].

Сучасний кінематограф багатий на фільми про письменників на основі

біографічних матеріалів («Ошибка Оноре де Бальзака», «Бальзак», «Лев Толстой», «Гемінгвей і Геллхорн», «Міс Поттер», «Життя без кохання», «Єсенін» тощо), які були використані в навчальному процесі під час експерименту (при створенні буктрейлерів, перегляд зразків та уривків на парах). Досвід роботи засвідчив корисність такої візуальної наочності, необхідність у студентів знань щодо роботи з такою інформацією про митця [107]. Студентам було запропоновано **пам'ятку по роботі з біографічним фільмом:**

- назва фільму і дата його створення, мета появи (з анонсу або трейлера);
- авторство (належить співвітчизникам письменника / інша країна, відомі / маловідомі автори сценарію, режисери);
- жанр (художній, навчальний, історичний, публіцистичний, розважальний);
- аудиторія, на яку розрахований фільм, – діти, молодь, глядачі середнього та старшого віку;
- які презентуються біографічні свідчення (загальновідомі, документальні, очевидців, літературних критиків, науковців, професійних біографів, письменників, журналістів, опосередковані («як відомо», «за переказами свідків подій»), фейкові);
- який період життя письменника висвітлює фільм («від колиски до смерті», суспільного та мистецького становлення, історія кохання, слави, кризи творчості, останні роки життя);
- яка ідея подання біографії (привернути увагу до постаті, запропонувати свій погляд, розкрити різні погляди на особистість, проінформувати про діяльність, з'ясувати походження та ставлення сучасників тощо);
- смислове наповнення образу письменника (патріот, національний герой, митець, енциклопедичність знань, борець, громадянин, жертва обставин);
- роль інших образів (свідки, оповідачі, «аргументи» достовірності);
- настроїв фільму (урочистий, констатуючий, ліричний, іронічно-жартівливий, критичний, пригодницький, філософський тощо);
- відповідність / невідповідність візуального і змістового образів письменника,

їхня повнота і достовірність (порівняння фільму з біографічними документами: чи враховані головні факти та свідчення життєпису).

Створення креалізованих текстів, вибудовування модальності, робота з документами та кіноматеріалами і закріплення цих навичок при самостійній позааудиторній роботі покроково формували впевненість студентів у собі та основу для їхнього подальшого професійного розвитку.

До принципів відбору біографічної інформації вважаємо коректним віднести запропоновані у наступних розділах зразки, плани, алгоритми відтворення образу письменника, системи його світоглядних цінностей, побудови словесного портрета. Усі вимоги, зразки роботи та завдання для самостійного опрацювання було розміщено у доступному студентам форматі у відповідній папці на Google-диску (може міститися на сайті викладача).

Після кожного виконання студентами завдань проводився моніторинг ефективності:

- поточний контроль робіт викладачем;
- обговорення (що вдалось, що викликало запитання (труднощі), що вдається добре);
- презентація власних матеріалів – коментарі однокурсників і викладача – порівняння результатів у групі – оцінювання / взаємооцінювання;
- самооцінювання: знаю, вмю, можу навчити іншого.

Під час виконання практичних завдань студенти експериментальних груп набули необхідні знання та практичні навички використання біографічного методу як аналізу біографічної інформації, її відбору та реконструкції образу і життєвого шляху письменника на рівні:

- психології особистості (виявлення та аналіз причинно-наслідкових зв'язків значимих для особистості подій, їхнього впливу на подальше життя, особистісний вибір): самоспостереження митця та його самоаналіз, аналіз кола спілкування, подій, вражень, міркувань тощо (на яких наголошували науковці Б. Ананьєв, І. Єрмаков, Н. Логінова, В. Мясіщев, М. Рибніков, С. Рубінштейн, Д. Пузіков та інші);

- літературознавства (біографія і особистість митця розглядаються як визначальні у творчості [81, с. 89], встановлюються зв'язки художнього твору з біографією письменника);

- історії, соціології, культурології та інших наук (розкривають зв'язок життя цієї людини і суспільства), їхнього зв'язку з іншими методами літературознавчих досліджень – порівняльно-історичним, типологічним, структурно-системним, джерелознавчим, описовим (Н. Дензін, Б. Томашевський, А. Флієр, І. Хеллінг та інші [441, с. 183; 399, с. 7; 408, с. 203; 458, с. 7]).

Студенти засвоїли, що біографічний метод має на меті дослідити усе життя людини через спільне в різних науках; нарація – це аналіз однієї життєвої події або певного періоду біографії, що тяжіє до пошуку причинно-наслідкових зв'язків на рівні особистісного в певний момент життя митця.

Отже, під час відпрацювання різних видів завдань з пошуку та відбору біографій з різних джерел, виявлення автобіографічних паралелей, використання знань про біографічний метод і різні способи відбору інформації та їхньої обробки відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу на лабораторних заняттях з методики вивчення літератури та під час самостійної роботи було створено умови для розвитку пізнавальних інтересів, пізнавальної самостійності і творчого мислення студентів з набуття ними необхідних спеціально-методичних компетенцій та перших операційних навичок з побудови навчальної ситуації і введення її в урок літератури.

4.2. Формування навичок виявлення світоглядних цінностей письменника та відтворення його образу

Вік студентів (17-25 років) – доленосний період пошуків свого покликання, визначення ціннісних пріоритетів, перевірки теорії життям, професійного самовизначення, працевлаштування, кохання, створення сім'ї. Це супроводжується переглядом цінностей, формуванням переконань, визначенням у життєвому виборі, прийняттям доленосних рішень, це час активного формування соціальної зрілості. Зростають свідомі мотиви поведінки, здатність

до самоконтролю та саморегуляції, стійкі якості характеру й інтелекту, працездатність. Саме у студентські роки посилюється інтерес до проблем життя, його сенсу, самореалізації [309]. Очевидно, що саме у такому віці майбутні письменники визначалися зі своїм творчим призначенням.

Візуальний і світоглядний портрети митця – це змістова та ціннісна складові уроку, які допомагають учням розкрити особистість письменника і краще зрозуміти його твір, забезпечують основу для розмови про цінності життя та мистецтва світової художньої літератури. Тому у підготовці студентів до вивчення біографії письменника важливе значення має образотворчий етап – моделювання образу епохи, країни, письменника як людини, митця, патріота, громадянина, трудівника (зовнішній і внутрішній портрети).

Опис внутрішнього світу людини, особливо представника іншого часу та культурного простору, – непросте завдання. Педагог у розкритті біографії митця нерідко розглядає його портрет відокремлено від внутрішнього світу цієї людини, що не зовсім відповідає уявленню про особистість та її цілісний образ. Ці окремі складові характеристики митця можуть бути в особистості узгодженими, а можуть бути суперечливо невідповідними. У підготовці студентів акцент робимо на гармонійності / контрасті цих складових як ключі до розуміння митця та його творчості. Наприклад, *внутрішня біографія* М. Гоголя – це ідея обраності, усвідомлення свого призначення, меланхолійний характер, власна програма виховання, суперечності постаті (дуалізм національного, душі, пошуків, віри), мотив дороги [110, с. 80-81].

Опис світогляду письменника зі студентами розпочинаємо з роботи над портретом митця:

- Роздивіться уважно портрет відомого письменника.
 - Які риси характеру митця підкреслює художник?
 - Який етап життя цієї людини зафіксував портрет?
 - Які події відбувалися у біографії письменника у цей період?
 - Що переживає митець і до яких висновків приходять?
- (авторські цитати, спогади його сучасників).

Шкільна літературна та мистецька освіта дозволяє студентам у загальних рисах дати відповідь. Проте незнання ними біографії призводить до «візуального зчитування» портрета, вгадування, адже образ людини на певному етапі її життя формує не тільки зовнішність, а і її впевненість у собі, соціальний статус, пережиті події, забезпеченість тощо. Психологи акцентують увагу на спрямованому впливі інформації на оцінку особистості (одну й ту саму людину з фото діаметрально по-різному охарактеризують ті, що будуть описувати «видатного дитячого хірурга», і ті, кому запропонували фотографію «жорстокого злочинця»). Біографічні відомості спрямовують студентів до пошуку високодуховного і значимого в особистості видатного письменника.

Робота з портретом письменника – один зі способів поєднання його біографії, твору та уроку літератури [111, с. 145]. Формування навичок опису світогляду письменника та його образу в експериментальних групах забезпечила теоретична підготовка. Під час лекційного заняття студенти засвоїли основні знання про портрет та його види. Наведемо стисло окремі тези.

- Портрет – це зображення людини; жанр у мистецтві (живопису, скульптури, графіки, літератури, кіно), що відтворює образ людини (візуальний, історичний, соціальний, психологічний, діяльнісний).

- Мета портретного жанру – найбільш точно передати зовнішній вигляд, риси характеру та душевний стан людини.

- Портрет відтворює типові риси особистості як представника певної епохи. Тому за портретом можна багато сказати про епоху, соціальну приналежність, національність, вік, професію, здоров'я, настрої зображеного.

- У різних видах мистецтва він представлений по-різному: маска, гравюра, портрет, літературний портрет, меморіальна дошка, погруддя, медаль, монета, характер. Портрет – найскладніший жанр образотворчого мистецтва як за виконанням, так і за сприйняттям.

- Учитель літератури має володіти елементарними знаннями про різновиди портретів. Зібрані орієнтири про них представлено в таблиці «Різновиди портретів» (додаток 3, табл. 4.2).

Студенти отримали опорну таблицю, проте для формування навички цього недостатньо. Майбутнім педагогам було запропоновано виконати завдання: проаналізувати фотографії та портрети письменників, використовуючи орієнтир – план аналізу портрета.

План аналізу портрета письменника:

1. Прізвище художника, назва картини.
2. Різновид портретного жанру.
3. Поза зображуваного (її зв'язок з характером).
4. Костюм (ознаки соціальної приналежності: увага до деталі).
5. Обличчя: очі, губи, міміка (внутрішній стан людини).
6. Положення рук як свідчення про внутрішній стан зображуваного.
7. Форма полотна (втягнута, квадратна, кругла, овальна), яка підкреслює позу, велич, настрої тощо.
8. Настрої зображеного і зображення (поєднання світла й тіні, кольори та напівтони); аналіз і узагальнення вражень від сприймання [116, с. 10-13].

Позитивний ефект дала робота студентів з різними зображеннями митця – поруч стояли класичні портрети та фотографії сучасних письменників (різні за стилем і виконанням). Студенти визнали, що на фото сучасні митці (Д. Роулінг, П. Коельо, А. Ліндгрєн та інші) виглядають невимушено, іноді позують, типово присутній смисловий фон (логотип студії, урочиста червона доріжка, природа або кімната), руки нерідко «підпирають» підборіддя (поза мислителя) або щось тримають (книгу, ручку тощо), одяг – від вечірньо-помпезного до домашнього. На фото сучасні письменники нерідко стоять поруч зі своїми «персонажами» (акторами), видавцями, ілюстраторами, читачами. Класичний портрет Л. Толстого, О. Бальзака, М. Гоголя та інших, на думку студентів, типово відтворює митця у статичній позі, у стриманих тонах і у відповідному до часу та статусу одязі на нейтральному фоні полотна.

Наведемо приклад роботи з портретом Р. М. Рільке.

Зчитуються слова М. Бажана з «Варіації на тему Рільке», який порівнює поета з землею, вітром, водою, травою:

Очі – як вода беззвучна в ополонці.

Губи – репані, немов кора землі.

Лоб – як пагорб, вицвілий на сонці.

Чуб – як сивина на ковилі.

– Подивіться на портрет Райнера Марії Рільке. Як би ви описали поета?

– Порівняємо наші роздуми з «Автопортретом 1906 року» самого Рільке (табл. 4.3) [145, с. 213].

Таблиця 4.3

Риси Р. М. Рільке за «Автопортретом 1906 року»

Підкреслюємо в тексті	Визначаємо риси характеру митця
«шляхетської породи»	гідність
«тверда постава брів»	воля, характер, упевненість
«дитячий ляк ще голубів»	довірливість, щирість
«знак чулої, мов у жінок, природи»	емоційність, чуттєвість
«він марних слів не вимовить»	відповідальність, знає ціну словам
«не здатний до омани й неправди»	чесність, відвертість, відкритість
«тихий зір, що радо в тіні мрів»	спокій, мрійливість...

Студенти роблять висновок про те, що живописний і словесний портрети демонструють велич людини та її чеснот, тому розповідь про митця вимагає особливої інтонації. Щоб точно передати потрібний емоційний стан та навчитись «зчитувати» портрети і стан учня, зі студентами проводять *вправу «Проекція»*:

– поміркуйте про розпізнавання виразу обличчя: наслідувати можна не тільки силу духу, відданість ідеї, народу, Батьківщині, а й вираз обличчя (діє так званий закон проекції) [22, с. 37, 186];

– перенесіть вираз обличчя з портрета на власний досвід міміки та емоцій, прожитих життєвих подій і творчості, відчуйте стан людини та емоції, що вирують у ній у цей момент.

Для вправи було запропоновано галерею різних портретів саме через їхню емоційність: від суворох античних, поважних періодів золотого та срібного століття – до веселих та романтичних фотографій сучасних письменників (Астрід Ліндгрєн з голубом і вінком на голові або монтажним ломом, Джоан Роулінг з книгою або собакою, Пауло Коельо з рукою на серці, з ручкою біля губ або

великою стопкою книг у руках). Портрет (фото) розглядався не як твір мистецтва, а передусім як історія життя, мить настрою, як спалах-відкриття або результат спостереження за видатною особистістю («художник довго вивчає характер і звички, щоб передати на полотні найхарактерніший вираз» [384, с. 131, 133-134]). Порівнювалися створені у різні роки портрети митця (наприклад, І. Тургенєва художників В. Перова, І. Рєпіна, І. Харламова, В. Маковського).

Під час порівнянь та вправи «Проекція» студенти експериментальних груп зробили висновок про те, що розпізнавання і відтворення емоційного стану письменника відбувається повноцінно через власне емоційне його проживання. Отже, студенти практично зрозуміли емоційний ефект першої зустрічі-погляду на людину і важливість опанування роботи з портретом.

Студентам було запропоновано логічні **підходи до роботи з портретом** письменника на уроці:

1) *типово*: від портрета до біографії і твору;

2) *зворотньо*: від емоційно-художнього сприйняття прочитаного художнього твору до відомостей про письменника, бесіди про сенс життя до узагальнення – характеристики епохи (Н. Станчек) [308, с. 20];

3) *через спільне*: поєднати естетичну природу творів образотворчого мистецтва та літератури, проблематику, біографію та логіку сприйняття навчального матеріалу спільним елементом (досконалість, глибина, душа, творчість, засоби тощо).

Названі підходи були апробовані студентами експериментальних груп та дали перший досвід пошуку «характерного» для митця, «продиктованого» програмовим твором, ефективного у роботі педагога і у засвоєнні учнями.

Студентам експериментальних груп було *запропоновано завдання* – *переглянути кілька портретів і обрати той, що сподобався, підібрати або створити до нього якісний коментар*. Щоб вони краще зрозуміли завдання, як зразок їм було зачитано коментар О. Шарова: «Дон Кіхот увібрав у себе <...> усе життя цієї безстрашної людини: солдата, який втратив у битві руку і був винагороджений долею за подвиги багатьма роками рабства; раба, який,

зневажаючи тортурі і смерть, організовує одну за одною зухвалі та безнадійні втечі; жебрака, чия сестра, намагаючись зібрати гроші на викуп брата, продає себе; не визнаного театрами драматурга; фантазера, що сотні разів у сутичках з життям кожен раз отримував нову рану» [421, с. 286-287]. У цій коротенькій анотації студенти простежили тернистий життєвий шлях волелюбної, сміливої, цілеспрямованої особистості, світоглядні цінності якої стали основою його відомого персонажа Дон Кіхота. Інший приклад – *супровід портрета поезіями колег по перу*. Наприклад, Вергілія віршем М. Зерова «Вергілій».

Студенти експериментальних груп ознайомилися з досвідом Л. Толстого, який при написанні роману «Війна і мир» використовував портрети своїх дідів князя М. Волконського і графа І. Толстого та їхню допомогу в роботі над образами старих князів Болконського і графа Ростова [367, с. 151-152], – це пояснює їхній «зримий» образ, чітко виписаний характер, цільність, глибоку повагу автора. Усі наведені яскраві приклади мали на меті переконати студентів у тому, що цінність праці митця над образом – у його уважності та інформаційній виваженості, цільності деталей, шанобливому ставленні до людини, а це вимагає ретельного спостереження за його особистістю та життям, обережності і відповідальності. Під час заняття було звернуто увагу студентів на дату створення портрета (за життя / після смерті), написання з натури або по пам'яті; чи були художник і письменник особисто знайомі: випадкова зустріч / товаришували / незнайомі (додаток М). Ці «тонкощі» для учителя є свідченням достовірності / оманливості портрета (через особисті стосунки і дружбу людина розкривається в усій глибині, незаангажований погляд «збоку» на письменника вихоплює мить його життя, якусь визначальну видиму грань цієї особистості).

Студенти експериментальних груп відпрацювали **пошук сполучних елементів між портретом та біографією** – «мотиви виникнення думки», ціннісні характеристики суспільного життя у структурі авторської свідомості (духовність, світогляд) [244, с. 357]. Використовувались метод творчого читання, евристична бесіда за портретом, діалог, обговорення проблемного запитання, дослідницькі, пошукові та творчі завдання різного рівня складності. Студенти *опрацювали*

поняття «духовність» та «світогляд», якими їм доведеться оперувати у своїй роботі під час вивчення з учнями біографії письменника. Як приклад наведемо стислий коментар викладача методики викладання літератури:

«Духовність пов'язана з внутрішнім світом людини. Її ототожнюють з високою моральністю – орієнтацією системи мотивів, потреб, поглядів, вірувань людини на високі цінності життя, дружби, кохання, пізнання і самовдосконалення, свободи, гуманістичного ставлення до природи та кожної особистості. Загальнолюдські прагнення виокремлюють постать із натовпу: видатна людина повинна мати не тільки чесноти, а й здатність діяти належним чином, нести за них відповідальність (Аристотель, Ф. Бекон, В. Розанов). Духовний світ письменника розкривається у його автобіографічних роздумах, листах, творах або авторських відступах: «Бути людиною – це відчувати свою відповідальність перед злиднями, які ніби і не залежать від тебе. Пишатися кожною перемогою, здобутою товаришами. Усвідомлювати, що кожна покладена тобою цеглинка допомагає будувати світ» (А. де Сент-Екзюпері). В автобіографічній касиді «Скарга на старість» віднаходимо **біографічну візитівку** Рудакі та його світоглядні переконання в молодості: «Не знав ціни я ні красі, ні пінному напою <...> І був тоді для мене вірш – як стяг і булава. <...> Не мав ні жінки, ні дітей, ні дому, ні сім'ї. Я вільно жив. <...> був найпершим у еміра. <...> був поетом Хорасану!». Але «змінився світ, і я змінивсь». Аналіз поезій пояснює визнання творів видатного східного митця Рудакі і розкриває його справжні *світоглядні цінності*: життя («вбивать не смій!»), часу («часу не гай, бо світ наш – тільки сон, не забувай»), можливості людини («на корабель життя не покладайся»), кохання («твое лице – як день осяйний, день воскресіння правовірних», «якщо ти приймеш Рудакі до себе в рабство (кохання. – Г. О.) вічне, він не віддасть своїх оков за всі багатства світу!»), дружба («...перепросить не бійся: не випада шукать щодня нового друга»), унікальність кожної людини («не родить мати двох таких, як ти, нема на світі двох такого крою!»), щастя, яке поруч («не замикає Бог тобі дверей, не відчинивши сто перед тобою!»), щирість («правди вісником по світу ідеш дорогою пророків»), прагнення знання («знання

для серця – світоч найясніший, знання для тіла – панцир найміцніший») та самовдосконалення («зразком високим стати», «честь одна» – «висока гідність серця і ума», «надто мало ти уміння маєш»), оптимізм («якщо над кожним лихом горювати, то горюватимеш над багатьма»), здатність прощати («прощати всіх – цим правилом предивним скрутив себе, мов путом нерозривним...»).

На цьому етапі студенти експериментальних груп засвоїли, що **портрет може бути візуальним і словесним** (поетичним або у формі одного з біографічних жанрів); **робота над образом письменника виконує інформаційну, орієнтаційну, виховну та розвивальну функції**, *може супроводжуватися виразним читанням уривків з художніх та епістолярних творів митця, письменницьких афоризмів, стислими повідомленнями за літературознавчими, науково-популярними і науково-художніми матеріалами або оглядом творів автора.* У такий спосіб було поєднано особистісний та творчий портрет письменника. Студенти ж контрольних груп були обізнані тільки з типовим підходом – починати урок літератури з портрета письменника, схематично демонстрували роботу з ним як жанром живопису, ніяк не пов'язуючи його з іншими видами портретів та складовими уроку, не бачили зв'язків цього виду мистецтва та життя, що підкреслює їх неготовність та відсутність основи для якісного вивчення біографії письменника з учнями, творчого підходу до цього процесу.

Від портрета і внутрішньої біографії письменника студенти експериментальних груп перейшли до розуміння суспільної складової його образу (**письменник-діяч**), що передбачало приклади та узагальнення про *державну, суспільну, громадську, професійну діяльність митця.* Вони отримали кілька таких прикладів:

1. «Джеймс Олдрідж народився 1918 р. в Австралії у великій багатодітній родині, де був п'ятою (наймолодшою) дитиною. На формування особистості майбутнього письменника значною мірою вплинула мати, яка навчила його бути справедливим і чесним, захищати слабших, любити природу. Навчався Олдрідж у комерційному коледжі в Мельбурні, згодом в Оксфордському університеті, працював журналістом. Його літературна діяльність розпочалася з роботи у

редакції газети «Дейлі скетч». Він побував у різних країнах Європи, Америки, Африки, у Радянському Союзі, підтримував боротьбу прогресивних сил проти фашизму. Журналіст, письменник, антифашист, борець за мир, автор фронтових репортажів, творів політичного змісту, пропагандист моральної стійкості людини – такий спектр діяльності Олдріджа».

2. «Дитинство Джонатана Свіфта пройшло в постійних нестатках, і лише завдяки матеріальній допомозі дядька він отримав вищу освіту в Дублінському університеті. Пізніше він їде до Англії, де отримує посаду особистого секретаря у відомого в ті часи можновладця і свого далекого родича Вільяма Темпля. Тут юнак бачить перших урядовців та культурних діячів королівства, дізнається про дипломатичні таємниці, буває з дорученнями у королеви Англії Анни. Усе це, з одного боку, розширює світогляд молодого людини, а з іншого – породжує недовіру до офіційної державної політики. На формування світогляду Свіфта мав вплив і сам Темпль – дипломат, письменник-есеїст, у розкішному маєтку якого була чудова бібліотека. 1694 р. за сімейною традицією Свіфт прийняв сан священника Англіканської церкви і отримав парафію в Ірландії. Але його більше цікавила політична та літературна діяльність. Великий вплив на життя народу і рішення влади мали памфлети Свіфта: завдяки ним зняли з посади головнокомандувача англійського війська герцога Мальборо, припинилася війна між Англією і Францією (що тривала 13 років), припинився обіг мідної монети (яка не мала відповідної вартості) багатого англійського ділка Вуда на землях Ірландії, чим митець захистив і так пограбовану і зруйновану економіку цієї країни. Хоча Свіфт і не був ірландцем, він брав активну участь у національному русі, а у своїх памфлетах відстоював думку про політичну та економічну незалежність Ірландії» [145, с. 228-229].

3. «Життя О. Генрі нагадує одну з його новел. У три роки він залишився сиротою, але завдяки своїй тітці і вчительці Евеліні Портер отримав добру освіту. Він захоплювався читанням (особливо йому подобались романи Ч. Діккенса, У. Теккерея, В. Скотта), самостійно вивчав різні мови, багато працював зі словниками (вишукував нові слова і нові значення вже відомих).

Став банківським працівником. Одного разу його звинуватили у крадіжці і посадили до в'язниці. Саме там, побоюючись, що його дочка залишиться без різдвяного подарунка, він написав свою першу новелу. І сталося диво: новели принесли йому всесвітню відомість. О. Генрі – автор близько трьох сотень новел. Особливості новел О. Генрі: демократизм, людяність, поєднання сумного і смішного (гумор, іронія, гротеск), елементи казкового, точність спостережень, думки про самоту людини, жорстокість і байдужість світу, дух джентльменства, щаслива розв'язка» [352, с. 30-31].

Отримавши зразки для наслідування, студенти самостійно досліджували та вибудовували **творчий портрет митця** за основними рисами його творчості [236, с. 113], естетичними принципами у мистецтві того часу, на основі авторських оригінальних художніх рішень, приналежності до мистецьких течій та напрямків, особливостей мовного світу письменника [235, с. 191]. Творчий портрет митця був представлений студентами у формі грона і схем (від імені митця стрілочки спрямовували до складових творчості та їхньої конкретизації – цитати, жанри, назви творів).

Набувши знання і навички роботи з живописним та творчим портретом, майбутні вчителі відпрацьовували вміння побудови **світоглядного портрета** – «духовного обриса особистості» [4, с. 134]: *робили узагальнення від фактів і тез до цінностей особистості – цінностей життя, його мети, мотивів діяльності, віри, переконань, чеснот людини.* Перед початком роботи студенти експериментальних груп отримали стислий коментар викладача: «Світогляд людини зумовлений епохою, походженням, освітою, життєвим досвідом, системою філософських, релігійних, естетичних та інших орієнтирів особистості, способом та умовами життя, його зв'язком з історією свого народу. Світогляд об'єктивується у мові [4, с. 91], це своєрідна форма самовизначення, тому орієнтиром для педагога виступає передусім авторська самооцінка себе і власного життя. Такий коментар вдихає життя у факти, події, зображення. Світогляд (егоїстичний, гуманістичний, антигуманний, шовіністичний, космополітичний) функціонує на індивідуальному (характер, воля, уявлення про

сенс свого існування, світогляд, віра, прийняття / заперечення життя та його самооцінка) і соціальному (товариськість, відповідальність, дружба, служба, професія тощо) рівнях відповідно до конкретно-історичних умов. Це внутрішнє «ядро» особистості, сукупність її поглядів і переконань, знань та цінностей, сприйняття світу і людей, життєвих принципів та своєї діяльності; це розуміння суспільства і себе в ньому, свого призначення, які у підготовці студентів стають орієнтирами не тільки відбору інформації, а і її застосування на рівні вибудовування його особистісного образу». Студенти контрольних груп не отримали відповідної базової теоретичної підготовки щодо проявів світогляду та його складових як необхідних орієнтирів практичної діяльності і не прожили етап їхнього розпізнавання.

Студентам експериментальних груп було запропоновано опрацювати твір Р. Кіплінга «Якщо» для виявлення світоглядних позицій митця [145, с. 355-356]. Результат їхньої роботи представлено у формі таблиці (табл. 4.4) [143, с. 55]. Під час обговорення результатів студенти зауважили, що без скромності ці якості, виставлені напоказ, стають недоліками (самовпевненість, впертість, безоглядність, простакуватість тощо).

Бесіда зі студентами про витоки світогляду особистості закріпила та актуалізувала набуті теоретичні та практичні знання:

- *світогляд письменника сформувало життя* (країна, національне (історія та культура), соціальне, родинне; класична освіта, вимоги професії, суспільні події);

- *світогляд – це власний внутрішній потенціал і прагнення* (віра, переживання, цінності, переконання, самоосвіта та самовдосконалення);

- *світогляд формується впродовж життя*, і на певних типово «болючих» його етапах втрат та піднесень відбувається *переоцінка власних переконань і пріоритетів* – окремі його складові можуть змінитися на протилежні (віра перерости у зневіру, суспільна байдужість – у громадянську позицію та патріотизм);

- для розуміння твору письменника, його аналізу і розповіді учням

обирають той етап світоглядного становлення, що відповідає періоду написання твору.

Таблиця 4.4

Світоглядні цінності Р. Кіплінга за твором «Якщо»

«Тільки тій Людині належить Земля, яка знає, для чого вона живе» (Р. Кіплінг)	
Програма дій для кожного	Якості справжньої Людини
Бути в житті борцем, бути собою.	Віра у життя;
Допомагати іншим стати кращими.	доброта, розважливість;
Долати зло – це творити добро.	цілеспрямованість, чесність, наполегливість;
Приймати життя в усіх його барвах (і темних, і яскравих).	стійкість, воля;
Долати труднощі і знаходити сили піднятися, почати спочатку.	оптимізм, мужність, рішучість, працьовитість;
Пам'ятати про інших, про справедливість.	людяність і простота; честь та совість;
Усе робити на повну силу, по совісті, з радістю від життя.	активність, відповідальність, розуміння свого призначення.

Отже, студентами було визначено **основні орієнтири світогляду письменника**: у що вірив, що любив і цінував, у чому був переконаний, які суперечності долав, чого прагнув у житті. Студентами експериментальних груп був опрацьований *алгоритм роботи «письменник – опановував, захоплювався, прагнув, мріяв, любив, виборював, змінив»*. Наприклад, О. Бальзак вірив, що «у кожного покоління людства тут, на землі, є свої сузір'я душ, своє небо, свої ангели» [210, с. 168]; вважав обов'язком митця добре знати життя та суспільство («Люди, яким ми зобов'язані великими поемами, завжди вивчали стан розумової атмосфери суспільства. Вони вдивлялися в нього, слухали пульс свого часу, відчували його хвороби, спостерігали його фізіономію, досліджували його настрої; їхні книги чи персонажі завжди були виблискуючим гучним закликком, якому відповідали в кожну епоху сучасні ідеї, народжені фантазії, приховані пристрасті» [210, с. 160]). Всесвітній успіх Бальзак вбачав у правдивості [210, с. 148], вважав, що справжнє мистецтво вище за правду життя («правда природи

не може бути і ніколи не буде правдою мистецтва; а якщо мистецтво і природа точно збігаються в якомусь творі, то це означає, що природа <...> підкорилася умовам мистецтва; геній художника виявляється у здатності відбирати природні обставини і перетворювати їх в елементи літературної правди» [210, с. 147], а образ – втілення ідеї або почуття («Будь-який образ відповідає певній ідеї, або, точніше, почуттю, яке є сукупністю ідей, але ідея не завжди призводить до образу» [210, с. 163]). Письменник захоплювався мовою та риторикою («Готуючи промови по класу риторики, він почав захоплюватися красою французької мови» [365, с. 31]; «будь-яка історія може зацікавити нас лише тоді, коли її добре розповіли. Будь-який сюжет потребує своєї особливої форми» [210, с. 146]), живопису та естетики; його світ – література образів, ідей, еkleктики («Етюд про Бейля») [210, с. 162].

Студенти підкреслили *важливість поєднання світоглядного та живописного портретів письменника, розповіді про його зв'язок з Україною для посилення сприйняття творчої особистості*. Окремо на занятті звернено увагу на значний вплив на світогляд людини типових та передових поглядів у суспільстві, національного чинника, ідеаційності [12, с. 13-15]. Студентам було запропоновано наочні *приклади* [140, с. 34-37] та *опори-підказки* «Складові історико-літературного портрета епохи на уроці»: 1) часові рамки; 2) визначні історичні постаті у політиці, науці, мистецтві; 3) 1-2 приклади свідчень очевидця подій (історика, письменника); 4) характеристика епохи з позиції життєвих цінностей людини: коментар учителя про домінуючі цінності цього періоду (додаток К, табл. 4.5).

Вибудовування студентами світоглядної моделі образу письменника реалізовувалося у вигляді схеми, колажу, таблиці, переліку, слайдів, буктрейлера тощо. Під час такої роботи були задіяні інформаційні, орієнтаційні та розвивальні вміння студентів, формувався стійкий інтерес до біографії письменника, розвивались навички уважного критичного читання, роботи з потоком інформації (враховувалися історичні та соціальні взаємовпливи, порівняльний аналіз джерел, асоціативні зв'язки з твором

митця) та моделювання, перевірялись знання загальної системи цінностей. Студенти досліджували витoki патріотизму письменників, їхню громадянську позицію, ставлення до свого народу, проводили історико-літературні та автобіографічні паралелі:

- «Батько Р. Бернса намагався прищепити своїм дітям знання, любов до книг і Шотландії, тому щовечора їм читав і розповідав про честь і обов'язок. Пізніше поет у вірші «Був чесним фермер батько мій» напише:

Учил достоинство хранить, хоть нет гроша в кармане,

Страшнее – чести изменить, чем быть в отрепьях рваных! [215, с. 31]»;

- «У віці двадцяти шести років Д. Дефо пише памфлет «Лист з міркуваннями про останню декларацію його високості стосовно свободи совісті» – перший літературний виступ, який характеризує його як зрілого громадянина і письменника. У сатиричній формі митець викривав несправедливі закони та утиски бідних («Клопотання бідняка»), утверджував право пишатися не власним походженням, а величчю Великої Британії та відвагою заради неї («Чистокровний англієць»). На честь Шотландії ним було написано поему «Каледонія», «Історію об'єднання двох королівств» та «Подорожі Англією і Шотландією». Це чудовий приклад любові до Батьківщини і історії свого народу»;

- «У важкі часи війн та революцій митці стають голосом свого народу, його совістю, агітаторами, трибунами. В інтерв'ю Ф.-Г.Лорка сказав: «Художник має бути разом з народом, ридати, коли ридає народ, і сміятись, коли він сміється. Досить милуватися ліліями, гайда до тих, хто, захлинаючись у багнюці, шукає лілії, і допоможемо їм». Цю позицію відстоювали Т. Шевченко, В. Стус, А. Ахматова, В. Маяковський та інші».

Студенти експериментальних груп практично «пройшли» *шлях від епохи до письменника і мистецтва слова як логіки пояснення, рубрик уроку, способу поєднання інформації*. Студенти контрольних груп схематично окреслили світогляд письменника – «вгадали» окремі його складові за підказками у текстах життєпису, одиниці інтуїтивно пов'язали світогляд митця з епохою та загальними тенденціями розвитку суспільства.

Студентам експериментальних та контрольних груп було запропоновано завдання – *відібрати з біографічної довідки про письменника значимі у житті митця світоглядні орієнтири*. Студенти отримали текст біографічної довідки про Е. Хемінгуея. Завдання: прочитати та визначити головні цінності світогляду митця: «Шлях Е. Хемінгуея до Нобелівської премії був кропітким. 1936 р. він написав нарис «Блакитна вода» про старого рибалку, який спіймав велетенську рибу. Довгі роки він працював над романом, який відхилила критика. Під час Другої світової війни разом з друзями приєднався до боротьби з фашистами: вистежував німецькі підводні човни. 1950 р. на безгрошів'ї швидко пише повість на основі сюжету з нарису, розмірковуючи над питаннями гармонії природи і людини, її сили і безсилля та самоти у суспільстві і світі. Хемінгуей жив на Кубі, тому човен, вітер, сонце, чайки і океан з рибами та черепахами були його постійними супутниками».

Студенти експериментальних груп назвали такі світоглядні пріоритети Хемінгуея, як природа, право усіх на життя і свободу, справедливість, здатність любити світ та людей, відповідальність, працелюбність, наполегливість, творчість. Світоглядну модель Хемінгуея майбутні учителі літератури оформили у вигляді *матриці* (в центрі було прізвище письменника, навколо – його світоглядні цінності), *презентації* (3-4 схематично окреслені слайди про розуміння письменником цінностей життя, світу природи, суспільства) та *грона чеснот особистості*. Отже, студенти набули навичок **моделювання світоглядного образу митця**. Студенти контрольних груп на основі навичок уважного читання назвали такі характерні для письменника риси, як працелюбність, наполегливість, талант і любов до природи. Порівняння результатів виконаних завдань засвідчило більшу глибину знань та узагальнень студентів експериментальних груп у порівнянні з контрольними.

Важливим у формуванні мотиваційно-ціннісної складової професійної готовності студентів стало *обґрунтування митцями свого існування, їхнього зв'язку з іншими людьми та світом*. Теоретичними орієнтирами для практичної роботи студентів стали визначені В. Франклом *складові ядра особистості*

(свобода волі, воля до смислу, смисл життя) та духовного: смисл, ідеали, свобода вибору, натхнення, здатність любити, совість, відповідальність, гумор, інтуїція [409]. Студенти віднаходили їх у біографічних текстах та творі письменника. Студенти експериментальних груп **вчилися вибудовувати трикутник модальності** «індивідуальне – суспільне – абсолютне», де *світогляд і факти біографії митця розкривали їх служіння вічним цінностям* (миру, свободі, національній незалежності, мистецтву, суспільній справедливості, милосердю), які найкраще помітні у листах та сповідях митця [118] (приклади наведено в розділі 4.1). Побудова світоглядного портрета митця передбачала увагу студентів експериментальних груп до стилю життя письменника – важливого свідчення його світогляду, що акумулює основні життєві цінності, досвід та орієнтири, визначає унікальність особистості: відкритість і публічність, широке коло однодумців, участь у зібраннях / відособленість, скромність, нерідко приховування творчості, муки невпевненості та невизнаності. **Стиль і культура життя письменника** визначалися майбутніми педагогами як «спосіб свідомої організації особистістю свого життя, що забезпечує її всебічний розвиток і повноту життєвих проявів» у вимірі «великого часу» [391, с. 5]. Враховуючи те, що моральний вибір особистості – це індивідуальна система її координат, при оцінці складових світогляду письменника студенти використовували як міру значимі полюси «добра – зла», «свободи – залежності», «відповідальності – безвідповідальності», «правди–істини», «відкритості – закритості. Отже, вони *опановували зміст біографій, етичних категорій, відбувалася практична підготовка та ціннісний вплив на особистісне та професійне зростання майбутніх педагогів* [137]. Студенти контрольних груп не приділяли увагу стилю життя митця через свою необізнаність і відсутність відповідних акцентів під час занять та у навчальній літературі.

Наступний крок підготовки студентів – **формування вміння поєднати портрет, факти біографії та модель світоглядних цінностей митця**. Для цього *студенти шукали авторську оцінку себе і свого життя, виявляли домінуючу рису характеру* (надзвичайна любов до природи і людей, виснажлива

працьовитість, патріотизм, волелюбність, загострене почуття справедливості тощо).
 Позицію – миротворець, філософ, вигнанець, мандрівник – визначали через виявлення та порівняння біографічних фактів, оцінку свого життя самим письменником за біографічними відомостями і власною концепцією буття: Д. Дефо, А. Ліндгрєн – миротворці, О. Бальзак, Л. Толстой – працелюби (трудоголіки), М. Островський, Д. Байрон – борці. Звісно, Л. Толстого можна одночасно назвати і філософом, і працелюбом, проте *педагог, в залежності від ідеї уроку, обирає позицію, до якої йому варто пристати*. На вправі «Трикутник модальності» студенти опрацювали й інший спосіб поєднання портрета, світогляду і фактів життя – відібрали ті вчинки та висловлювання письменника, що змальовують його високий моральний образ на фоні його життєвого простору – системи суспільних та історичних вимог до особистості.

На закріплення знань про світоглядні орієнтири та навичок спеціальної методичної компетентності з вивчення біографії письменника студентам пропонували різні вправи та завдання. Наприклад, за допомогою схеми складових щастя (схема 3.4) виявити життєві цінності митця, *поєднати біографію, твір і тему уроку за запропонованим планом*:

- розстановка ціннісних акцентів: смисл життя та творчості митця, його ставлення до світу;
- виявлення спільного в житті та творі митця;
- виявлення спільного в життєписі, творі митця та темі уроку.

Пошук зв'язку світогляду письменника і програмового твору не викликав труднощів: студенти експериментальних груп вже вміли проводити автобіографічні паралелі, виявляти культурологічні, історичні та мистецькі подібності, визначати ціннісні орієнтири, тому легко поєднали їх з темою і метою уроку.

Біографія – це текст, тому важливе значення мають навички роботи з текстом [356], зокрема вміння студентів виявляти головне у житті митця. Концепція життя письменника – це сукупна ідея усіх взаємозв'язків його життєвого світу [358, с. 104], яка вибудовується на основі висловлювань митця

та його персонажів (концептосфера – система основних концептів); одночасно і зміст, і критерій оцінки якості відібраної інформації про митця, що узгоджується з «моделлю» життєвого шляху відповідно до епох. Наприклад, концептосфера М. Лермонтова містить такі концепти, як кохання, воля, доля, душа, честь, обман, гідність, молодість, минуле / майбутнє, світське суспільство, його «молва», відчуття зайвості («гоним повсюду») [355, 77-78].

Студентам було запропоновано опрацювати алгоритм роботи з різними текстами. Мета такої роботи – формування цілісного уявлення про життя письменника («Історію людства творять особистості», «Злих людей немає на світі, є – нещасливі» (М. Булгаков)), удосконалення навичок роботи з різними джерелами інформації на виявлення найбільш достовірної.

Алгоритм виявлення концепції життя письменника:

- вислів (цитата) самого митця про своє життя, його оцінка;
- підсумок-узагальнення аналізу фактів біографії;
- автобіографічний твір, який розкриває світоглядні цінності;
- твір письменника, який дає можливість визначити концепцію життя з проблематики твору і вийти на концептуальні складові життя: завжди є чітко прописана провідна думка (яка «напрошується» контекстуально) або цитата – гасло життя (у Л. Толстого життя – це вічна тривога, праця, боротьба, здатність віддавати; для А. Франса – це діяльність, для В. Шекспіра – театр, а «люди в ньому – актори»).

Студенти експериментальних і контрольних груп легко працювали з різними текстами, проте перші не тільки швидко розпізнали цінності життя письменника, а й виявили цілісність його бачення, виокремили головне, простежили спільне. Студентам пропонували опрацювати різні джерела біографії М. Булгакова та заповнити таблицю концепції його життя. Зразком роботи стала таблиця за романом «Майстер і Маргарита» (табл. 4.6).

Концепція життя людини у М. Булгакова («Майстер і Маргарита»)

Проблематика	Провідна ідея	Текстуальний коментар
Свобода слова («правду говорити легко і приємно»)	Свобода особистості	Для віруючої людини життя – вічне, тому політика, людська заздрість, підлість – це суєта: «перерізати волосинку напевно може тільки той, хто підвісив»
Свобода совісті (анти-Пілат)		
Свобода вибору (Маргарита)		
Свобода творчості (Майстер)		
Свобода віри (Іешуа)		
Людина і суспільство «будь-яка влада є насиллям над людьми...»	Неможливо бути вільним від суспільства	«Ніколи не просіть у тих, хто сильніший за вас»

Відібрані цитати («неможливість писати дорівнює похованню живцем», «Я – письменник містичний», «Я пропоную СРСР абсолютно чесного, без всякої тени вредительства спеціаліста, режисера і актера, який береться добросовісно ставити будь-яку п'єсу») визначили такі концепти його життя: творчість (життя, добро, свобода), заборона писати («злидні, вулиця, смерть»), кохання, відповідальність, професіоналізм. Модальність їхнього поєднання: «свобода особистості – головна умова творчості письменника».

У процесі такого активного навчання студентів домінують методи творчого читання та дослідницький (пошук, порівняння, аналіз, синтез), розвиваються методичні, удосконалюються філологічні, пізнавальні та креативні навички майбутніх спеціалістів. Студенти на прикладі життєписів зарубіжних письменників переконалися, що вивчення життя особистості передбачає увагу до її життєвого простору (тривалість, насиченість, позиція, світосприйняття), соціокультурну зумовленість, самореалізацію на різних рівнях (суспільно-політичному, культурно-освітньому, родинно-побутовому, професійному, творчому, визначення смисложиттєвих цінностей, життєвих суперечностей, самовиховання), що в комплексі визначає успішність та повноту життя. Студенти практично навчилися розпізнавати такі світоглядні позиції особистості, як сенс життя, його мета, засоби її реалізації, життєве кредо, умови самореалізації,

ознаки соціальної та психологічної зрілості, що, безперечно, вплинуло на їхнє відповідальне ставлення до власного життя та підготовки [49, с. 276]: *вибудовування концепції життя письменника має принципове значення у формуванні власної життєвої стратегії майбутніх педагогів та їх учнів* (аксіологічна складова). Опанувавши нові види роботи, студенти експериментальних груп продемонстрували вміння швидко орієнтуватися у змісті біографіки та відтворювати світогляд митця, натомість їхні однокурсники у контрольних групах не виявили ані інтересу, ані вміння чітко розкривати внутрішню біографію особистості зарубіжного письменника (її світоглядні цінності), повторювали готові фрази з біографічних довідок, їхні узагальнення були поверхові, а концепція життя митця (їм пропонували вибудувати систему життєвих орієнтирів) мала однобокий характер, у більшості випадків була суб'єктивно надуманою, неповною (тільки третина респондентів окреслила головні орієнтири – віру, інтереси, переконання) – в експериментальних групах з цією роботою на високому рівні впорались 2/3 студентів. Засвоївши роботу над портретом, світоглядом та концепцією життя митця, студенти експериментальних груп були спрямовані на формування цілісного образу письменника як умови його представлення учням. Для цього їм було запропоновано підказку **«Образ письменника»**:

- портрет;
- слово митця «про себе» у формі гасла життя, афоризму, цитування з листів, автобіографічних творів, його висловлювання з різноманітних питань щодо суспільного життя і літератури;
- характеристика поглядів: на світ, смисл життя, людину, дружбу, кохання, мистецтво (естетичні та етичні погляди), любов митця до життя, батьківщини, неприйняття несправедливості, що зумовили ідейно-художню своєрідність твору, його концепцію;
- умови формування світогляду і мотиви творчості (стосунки у сім'ї, оточення, вплив та підтримка інших, читацькі і творчі захоплення, особисте життя; прагнення слави, успішності, визнання, багатства, переконати себе чи

батьків у своїй спроможності, викликати повагу; віра у сили мистецтва, людини, любові як сили, що стоїть над людиною, тощо), уподобання, характер, вдача (темперамент);

- риси характеру (наприклад, загострене почуття соціальної несправедливості, цілеспрямованість, працьовитість, почуття обов'язку);

- суспільні суперечності, що викарбувалися у долях письменника та його персонажів;

- загальнолюдський характер образів і творів;

- перекладацька діяльність.

Як бачимо, з більшості позицій студенти експериментальних груп вже мали досвід роботи, останні позиції пов'язують митця і його твір на світоглядно-ціннісному рівні, адже автобіографічні та світоглядні наративи, на відміну від наукового факту, є не завжди очевидними [468]. Це вимагає **декодування образу письменника**: О. реальний – О. осмислений сучасниками та авторами минулого (неоднозначний у різних джерелах) – О. інтерпретований авторами ХХ–ХХІ ст. – О. інтенціональний (спрямований на учня та мету уроку).

Для цього студенти експериментальних груп інтегрували соціокультурні відомості, знання біографії та читання творів письменників. Наведемо приклад організації зі студентами такої роботи над образом Ф. Кафки (шлях від твору до митця) під час лабораторного заняття:

1. *Самостійне читання студентами коротких новел Кафки («Дерева», «Ті, що проходять повз», «Міст» або ін.).*

2. *Проблемна ситуація.* Зачитуємо: «Бо ми як зрубані дерева взимку. Здається, що вони просто скотилися на сніг, злегка штовхнути – і можна зрушити їх з місця. Ні, зрушити їх не можна – вони міцно примерзли до землі. Але, ти диви, і це тільки здається» («Дерева») [292, с. 314]. Що можна сказати про сприйняття світу і людей у Кафки? (неоднозначність, реальність та ілюзорність життя в нього дивним чином переплітаються).

3. *Робота студентів у парах над біографією письменника (за навчальними посібниками або роздрукованими матеріалами): визначаються умови*

формування світогляду, погляди, риси характеру, суперечності у долях письменника та його персонажів. Студентам було запропоновано відібраний і змодельований з різних джерел такий текст життєпису:

«Письменник народився 3 липня 1883 року в єврейській родині в Празі (Австро-Угорська імперія) в німецькомовному оточенні (це відділяло його від чеського населення, хоч сам він володів чеською, німецькою, французькою, але зовсім не знав ідиш) і був далекий від релігійних та культурних традицій свого народу. Співчував робітникам, але був чужим їм як син торговця. Франц зовсім не поділяв комерційні інтереси батька. Міжнаціональна і міжстанова відчуженість існування створювали відчуття нестабільності, чужорідність в будь-якому середовищі, незахищеність, непристосованість. Німецький критик Гюнтер Андерс писав про Кафку: «Як єврей, він не був повністю своїм у християнському світі. Як індіферентний єврей, – а таким він спочатку був, – він не був повністю своїм серед євреїв. Як німецькомовний, не був повністю своїм серед чехів. Як німецькомовний єврей, не був повністю своїм серед богемських німців. Як богемець, не був повністю австрієць. Як службовець зі страхування робітників, не зовсім належав до буржуазії. Як бюргерський син, зовсім не належав до робітників. Але і в канцелярії він не був цілком своїм, бо відчував себе письменником. Але і письменником він не був, бо віддавав усі сили сім'ї». «Боязкий, сором'язливий, нерішучий, і в найточнішому сенсі слова закомплексована людина» [278, с. 240]. Дитинство було непростим – батько постійно придушував волю сина (своє накопичене обурення Кафка згодом «вихлюпне» у «Листі батькові»). Франца віддали до ліцею в десять років, тому він виявився одним з наймолодших: більшість його товаришів по навчанню були на рік або два старші за нього. Щороку він боявся провалитися на іспиті. Не знаючи, чим зайнятися в житті, вибрав юриспруденцію, щоб професія менше його хвилювала. Роки навчання були найбільш безбарвними у його житті. Згодом Кафку будуть переслідувати відчуття провини перед батьком (за невиправдані надії) і неможливість присвятити всього себе творчості (через необхідність працювати в конторі). Для Праги напередодні Першої світової війни (час юності

та молодості Ф. Кафки) були характерні антисемітизм, відчуженість і бюрократизм відносин, відчуття краху світу і його ворожість. Але політика юнака не цікавить (про зіткнення в Празі між німцями, євреями і чехами та про народження чехословацької держави він не напише жодного рядка). Він «був відлюдник, і його не любили» [279, с. 164]. Відомо про декількох жінок, які були готові розділити життя з Кафкою, двічі він був зарученим, а потім сам розривав стосунки: страждав від самотності і боявся хоч щось змінити у своєму житті, соромився свого високого зросту, свого прізвища, боявся своїх почуттів, майбутнього. 1924 р. у празькій газеті «Народні листи» про Ф. Кафку писали: «Він бачив світ, наповнений незримими демонами, що рвуть і знищують беззахисну людину...». Важка форма туберкульозу та необхідна ізоляція тільки посилили відчуження, сприяли глибокому самоаналізу світу і власного життя [279, с. 164]. Тематика творів Кафки – провина, покарання, виправдання [278, с. 244], які «балансують» на межі закону і моралі. Новела «Перевтілення», яку вивчають учні в школі, – це історія «маленької людини», яку можна порівняти з комахою – найнижчою сходинкою в ієрархії живих організмів. Це твір про безмірну самоту серед близьких людей. Автор в оригінальній формі зображує роздуми про долю своїх сучасників, біль власної душі («не відбулася особистість і опора сім'ї»). Люблячий син і брат Грегор, як і сам Кафка, виявляється самотнім у протистоянні зі світом. Світ виявляється сильнішим і знищує його.»

Внутрішня біографія письменника дозволяє краще зрозуміти програмовий твір, проте у різних джерелах автори по-різному представляють образ митця. Студенти експериментальних груп визначили, що реальний образ Ф. Кафки – це самотня з придушеною волею людина, сучасники вважали його чужим, критики ХХ століття – «закомплексованим відлюдником». Учням доцільно презентувати Ф. Кафку як «маленьку людину у безмежному ворожому світі, яку прославили дивним чином описані нею її життєві страхи». Студенти зрозуміли, що **інтенціональний образ митця** – це образ, зумовлений особливостями його творчості, близький художній системі письменника, спрямований програмовим твором та метою уроку літератури: реалізм заперечуватиме заглиблення у

портрет-карикатуру, автора історичного роману доцільно розкрити достовірно точно у рамках документальності; автора оповідей про дітей краще розкрити з позиції його дитинства та духу бешкетництва тощо.

Практичні навички закріплювали під час самостійного виконання студентами інших вправ:

1. У коментарях до творчості Франца Кафки знаходимо «повноту зображення безвиході, трагізму відчуження, самотності людини в світі», що пояснюють передусім обставинами особистої біографії. Проте у підручниках немає жодних згадок про те, що Франц Кафка зазнав літературного визнання ще за життя, що його кохали і що він не марив від голоду, як норвежець Кнут Гамсун у пошуках заробітку (повість «Голод») або українець Михайло Драй-Хмара в радянських таборах (див. листи письменника). Натягнуті стосунки з батьком – це вічна як етнічно, так і хронологічно проблема взаємин «батьків і дітей». Прочитайте вислів самого Ф. Кафки: «Ти не маєш потреби виходити з дому. Залишайся за своїм столом і слухай. Ба навіть не слухай, лишень чекай. Ба навіть не чекай, просто мовчи і будь самотнім. Усесвіт сам напрошуватиметься на викриття, він не може інакше, він у судомах звиватиметься перед тобою». Дайте відповідь на запитання «Так у чому полягає секрет Кафки-модерніста?»

Студенти пригадали особливості модернізму: елітарність, зв'язок з філософією, пошук нових художніх засобів невидимого, обраність творчої особистості, абсолютизація форми, нова концепція світу та особистості, міфологізм, інтерес до внутрішнього світу людини, її свідомості (суб'єктивність); відмова від соціально-історичного обґрунтування поведінки людини, позиція ілюзорності знань про реальність; зображувальні засоби: монтаж, «потік свідомості», фрагментарність, гра, іронія, абсурд, метафора, символіка [304, с. 264-265]. Підсумком дослідницької роботи студентів стали висновки щодо таких особливостей творчості Ф. Кафки: простота сюжету оповідання та абсурдність ситуації; втрата персонажем самоідентичності, асоціативність, здатність поєднати логіку і абсурд повсякденності, через незначну деталь розкрити важливу життєву проблему.

2. Парадоксально, що у творах Кафки, які нерідко справляли враження «незрозумілих», «дивацьких», навіть «хворобливих», впізнавали себе різні покоління читачів. Це здається тим більше невірогідним, якщо взяти до уваги, що Ф. Кафка, як зазначав український дослідник його творчості Д. Затонський, завжди писав «про себе і для себе». Поясніть цей феномен на прикладі новели «Перевтілення». (Відмова Ф. Кафки від соціально-історичного обґрунтування поведінки Грегора Замзи зробила його твір про відчуженість людини актуальним і сьогодні.)

3. Накресліть схему світоглядної системи Ф. Кафки, визначте ціннісні орієнтири письменника [462, с. 118] та підготуйте біографічний буктрейлер або живу презентацію – портрет письменника з розповіддю про його життя.

Студенти визначили, що щастя передбачає гармонію між особистим та суспільним. Світогляд Кафки – продукт його невизначеності у житті (він зовсім не цікавився суспільством, яке його оточувало), тому заглибився у філософію і власний світ. Схеми студентів графічно мали різний вигляд (спільне в них – відмежованість від життя суспільства власним світом уяви, проєкцій та символів: замок, дерева, яблуко, процес, комаха тощо) і стали основою розповіді про митця.

Вимогами до виконання завдань були: достовірність фактів, логіка побудови, яскравість і конкретність змісту, наявність глибини та асоціацій; доступність, простота та оригінальність подання інформації / презентації, ефективність такого виду роботи з учнями.

Наведемо приклад підготовленої студентами світоглядної характеристики А. Міцкевича як основи сприйняття його «Кримських сонетів»: «Поет народився у сім'ї збіднілого шляхтича М. Міцкевича біля маленького провінційного містечка Новогрудка, саме повітря якого було насичене легендами. З юнацьких років Адам Міцкевич належав до передової за своїми поглядами молоді, тому його переслідували, судили і зіслали до віддалених губерній Польщі, згодом Росії і України. Він твердо вірив у право кожної людини на щастя і любов, радість надій незалежно від звання та походження. Поет не міг бути щасливим без Батьківщини (вимушений жити у Німеччині,

Швейцарії, Італії), вести розмірене життя, коли страждав його народ. У 1830 році поет отримав звістку про польське повстання і намагався повернутися, проте народні виступи майже одразу були жорстоко придушені владою. Міцкевич оселився у Парижі, де польська еміграція назвала його «поетом-вождем свого народу». Роки його життя пройшли у великій бідності та пошуках заробітку. 1855 р. Міцкевич їде до Туреччини для створення польських легіонів, які б узяли участь у російсько-турецькій війні, проте в далекому Константинополі поет раптово помирає від холери. Його тіло перевозять спочатку до Парижа, а через 40 років прах Міцкевича був перепохований у Кракові (Польщі). Серце Міцкевича усе життя вболівало за долю не лише польського, а й інших поневолених народів».

Такі завдання для студентів удосконалили їхні навички роботи з джерелами біографії, вміння працювати над портретом та світоглядом письменника, поєднувати у єдиний процес презентацію митця та його творів відповідно до його індивідуальної концепції життя.

Студенти експериментальних груп під час цілеспрямованої підготовки практично переконалися, що *світогляд та образ митця поєднують стислу характеристику його життя та творів письменника з роздумами про долю людини*. Це засвідчили результати контрольних зрізів – 40% студентів показали високий результат, 51% – достатній і 9% ці зв'язки розкрили недостатньо. У контрольних групах, де подібної підготовки не проводили, студенти теж виконали запропоновані завдання, проте в їхніх роботах не простежувались логіка, спільні підходи, результати мали проміжний характер. Тому високий результат не показав ніхто, 41% студентів виявили достатній рівень, 59% не розкрили світоглядну складову життєпису письменника.

Отже, під час впровадження авторської технології формування у студентів-філологів навичок опису світогляду письменника та його образу були досягнуті такі результати:

- майбутні вчителі літератури навчилися самостійно вибудовувати образ письменника та розпізнавати світоглядні цінності його особистості, що

позитивно вплинуло також і на їхнє ставлення до власного життя та підготовки;

- практично переконалися, що світогляд і образ митця поєднують стислу характеристику його життя та твір письменника з роздумами про долю людини;

- зрозуміли важливість поєднання світоглядного і живописного портретів письменника для посилення сприйняття його особистості учнями;

- зрозуміли, що образ митця має бути у гармонійному зв'язку з метою уроку, формою його проведення і програмовим твором;

- пройшли логічний шлях моделювання образу письменника:

- робота з портретом;
 - опрацювання біографіки на виявлення цінностей епохи та світоглядних цінностей письменника;
 - порівняння результатів з оцінкою письменником себе і свого життя;
 - визначення його домінуючої риси;
 - поєднання образу митця з метою уроку, формою його проведення і програмовим твором (вибудовування інтенціонального образу);
- реалізувався компетентнісний підхід у підготовці студентів – зміст навчання було спрямовано на формування необхідних для професійної діяльності спеціальних методичних навичок учителя літератури щодо роботи з портретом, відтворення світогляду та образу письменника.

4.3. Формування навичок побудови повідомлення про письменника

Типово кожна тема з літератури у школі розпочинається життєписом письменника. На основі відпрацьованих алгоритмів та вправ студенти швидко і якісно навчилися відбирати необхідну інформацію. Проте форма повідомлення ними обиралася інтуїтивно. На початку експерименту було з'ясовано, що 83% практикуючих учителів та студентів обирають найлегший і непродуктивний спосіб повідомлення – біографічну довідку про письменника – стислий хронологічний опис життя від народження до смерті. Прослухавши повідомлення один одного, майбутні учителі літератури визнали, що така традиційна форма подання інформації не викликає інтересу в учнів і, як наслідок, не вмотивовує до читання додаткових джерел біографіки та твору письменника. На важливу роль повідомлення про автора звертали увагу у своїх дослідженнях Т. Браже, М. Боришевський, Н. Волошина, В. Дробот, С. Максименко, Л. Мірошніченко, Ю. Михайлова, Л. Орбан-Лембрик, Є. Пасічник, О. Родіонова, М. Савчин, О. Швед, Т. Яценко та інші. Т. Браже, Л. Шейман детально описали окремі жанри повідомлень учителя, але підготовка до їх створення під час вивчення біографій зарубіжних письменників світової літератури ще й досі залишається нерозкритою. Тому важливо розглянути реалізацію формотворчого етапу практичної підготовки студентів – формування навичок побудови повідомлення про письменника та вміння емоційно його представити.

Технологія підготовки повідомлення вчителем літератури – це цілеспрямований процес моделювання логіки, змісту, форми, жанру та емоційного фону презентації біографії письменника як передумови вивчення з учнями програмового твору. Технологія передбачає такі взаємопов'язані складові, як знання вимог до побудови повідомлення про письменника, його жанру, стилю, критерії оцінки та формування навичок практичної реалізації поставлених завдань. Під час експериментальних занять було відпрацьовано і практично перевірено такі питання: зв'язок жанру повідомлення про митця та наявних матеріалів біографіки; взаємозв'язок

повідомлення про автора і його твору з формою проведення уроку.

Розглянемо хід експерименту за кожним з питань.

Лабораторне заняття починалося з міні-вступу про мету та вимоги до життєпису письменника на уроці. Наведемо окремі тези такого вступу.

- Мета повідомлення біографії письменника – зацікавити учнів мистецтвом літератури і особистістю письменника, заохотити їх до прочитання програмового твору та дати орієнтири для його розуміння, викликати прагнення досліджувати і творити.

- Біографія письменника може займати від кількох хвилин до уроку в залежності від наявності годин у програмі на вивчення творчості письменника. У сучасних програмах зі світової літератури типово відводять одну годину на вивчення твору митця.

- Слово про письменника перед вивченням його твору – це коротке, яскраве, емоційне і логічно вибудоване біографічне повідомлення, яке має зацікавити учня постаттю митця та спонукати до прочитання його творів.

- Головні вимоги до усіх видів повідомлень біографії: лаконічність (обмежений обсяг), яскраві враження в учнів – від здивування до захоплення, мотивація до роботи над твором.

Цю інформацію засвоїли студенти як експериментальних, так і контрольних груп під час лекційного заняття (за типовими програмами).

Студентам експериментальних груп було запропоновано тренувальні завдання – *написати повідомлення-довідку за біографією письменника та самопрезентацію (розповідь про себе або іншого)*. Результати роботи продемонстрували формальність підходу до їхнього виконання, до самого об'єкта розповіді, відсутність у них орієнтирів для наслідування. Це був шлях від наявного досвіду до усвідомлення цінності навчання – наочний і переконливий аргумент для студентів переглянути своє ставлення до цього етапу підготовки.

Біографія письменника – це текст, тому повідомлення передусім передбачає необхідне змістове наповнення. Студенти експериментальних груп *отримали пам'ятку з підготовки повідомлення*.

Пам'ятка підготовки повідомлення

1. Початок (вступ) – це місток між промовцем та слухачами: має бути емоційним, цікавим, зверненим до слухача, викликати на діалог та роздуми, інформативним, оригінальним.

2. Основна частина: кожна теза повинна підкріплюватися доказом (аргумент, цитата); логіка може бути різною: від слабших доказів до сильних (наростаюча), від узагальнення до прикладів (спадаюча), бути послідовною, переконливою і виходити на зв'язок з програмовим твором – важливою частиною внутрішньоособистісної, подієвої та творчої біографії автора. Доцільно використовувати «правило рамки» (починати з сильних доказів і такими самими доказами закінчувати).

3. Висновок – це підсумок усього сказаного, тому передбачає логічне і яскраве завершення розповіді про внесок письменника в національну та світову літературу.

Промова повинна бути цікавою, лаконічною, емоційною, діалогічною (унікайте категоричності суджень), містити риторичні звертання та питання, крилаті вислови, логічні наголоси.

Оповідач має враховувати, що його виправдані темп, виразність міміки і жестів, манера мовлення і поведінки, виділення головного, паузи, потужність голосу та емоційність впливають на сприйняття інформації.

Перший аспект, який перевіряли студенти практично, – зв'язок жанру повідомлення про митця та наявних матеріалів біографіки. Студенти з'ясували, що для створення якісної і цікавої розповіді необхідно мати яскраві приклади та цитати, щоб розкрити образ митця та його життєвий шлях. З другого боку, було практично доведено, що за наявності у всіх однакової інформації створений ними «продукт» відрізнявся кардинально – були оригінальні і цікаві та водночас «сірі» і формальні повідомлення. Отже, було зроблено висновки: *відбір інформації має бути чітко спрямованим на жанр повідомлення* – зайве накопичення матеріалів обмежує час на його написання; якість слова про письменника залежить від емоційно-ціннісного ставлення оповідача до цієї особистості, вміння зацікавити своєю розповіддю та створити ефект спілкування, імпровізації, орієнтації на емоційну реакцію слухача і на питання «Без чого учні не зрозуміють твір автора?», а також спонукати їх до роздумів і творчості.

Розповіді про людину можна з різним настроєм – урочисто і публічно або дуже особисто та сокровенно, відверто пафосно і безособово стримано, детально багатослівно і лаконічно точно, науково виважено і по-дружньому жартівливо, фактологічно та образно, діалогічно і монологічно. Академічний виклад біографії у школі неприйнятний. Важливе значення має наочний супровід повідомлення.

Спільно було окреслено формулу роботи «зміст+форма» або «що+як» («що?» (відберу і розкажу учням) + «як?» (спосіб / форма повідомлення) [345, с. 94]), мету цього етапу підготовки учителя – знайти ефективний спосіб та жанр емоційно репрезентувати постать письменника, щоб зацікавити його особистістю та творчістю. Йшли від відомого до складного, від загального до конкретизації окремих жанрів. Студенти занотували, що інформацію про письменника можна подавати, використовуючи різні методи, шляхи (до вивчення твору, паралельно, незалежно), через самопідготовку учнів (індивідуальне повідомлення, діалог, рольова гра, презентація, прес-реліз тощо), слово учителя, дослідницьке завдання, у паперових або електронних версіях.

Форми повідомлення про митця:

- *графічна хронологія з датами та сходинками-етапами життя;*
- *словесна (дискурс або нарація різних жанрів: біографічні довідка, візитівка, похвала, подяка, літературний портрет, епітафія, есе, спіч тощо), слово письменника про себе (інтерв'ю, автобіографія, автобіографічний вірш), образ митця за його листами, рольова гра тощо;*
- *наочна (мультимедійна презентація, колаж, відео, буктрейлер про видатну особистість, буклет, виставка портретів та книг, схема тощо);*
- *комбінована (поєднає вище перелічені).*

Студентам було роздано таблицю з жанрами біографічних повідомлень (додаток Л, табл. 4.7) та наголошено, що візитівка може стосуватися країни (національна символіка, національні і культурні цінності), епохи (теологічні, світоглядні, соціокультурні цінності), письменника. Через наведені *наочні приклади та консультацію викладача* [120, с. 71-73, 69-70] студенти дізналися

про те, що **жанр і стиль повідомлення пов'язані з функціональними завданнями біографії** (*поінформувати, розважити, схвилювати, настановити, зацікавити* тощо); про можливі **способи побудови змісту життєпису** (*хронологічно* – «від колиски до смерті», *структуровано* (за рубриками або етапами) та *інтегровано* – факти біографії поєднуються з відомостями про епоху, літературний процес, твори (додаток К, табл. 4.5) із самооцінкою письменника), використовуючи відповідні навички відбору фактів біографіки; про **способи ознайомлення учнів з життєписом письменника**: *пасивний*: прослуховування повідомлення / виступу педагога (однокласника), *активний*: самостійне опрацювання різних джерел (підручник, листи, нариси, мемуари, спогади, інтерв'ю, Інтернет-ресурси тощо) про епоху, спосіб життя конкретного народу і митця, його цінності та твір, *інтерактивний*: зустріч, інтерв'ю, рольова гра, дискусія, дебати, різні види роботи в парі / групі: дослідницька робота, розробка проектів, презентації, буктрейлера, вікторини.

На основі прослуханих лекцій та проведеної зі студентами бесіди було з'ясовано, що **обсяг і жанр повідомлення та його зміст пов'язані з віковими особливостями учнів**:

- у 5-6 класах повідомлення про 1-2 факти біографії письменника (дитинство), його захоплення читанням, інтерес до народної творчості, перебування серед високоосвічених людей, перші прояви таланту, любов до природи, мрійливість: біографічна оповідь або візитівка;

- у 7-8 класах увага у повідомленні спрямовується до моральних питань внутрішнього життя митця (добра, милосердя, турботи, піклування, дружби, кохання), його ціннісної свідомості – це біографічна оповідь, довідка, літературний / творчий портрет письменника.

Логіка повідомлення у світоглядно-ціннісному контексті:

- оригінальний початок (про певне етичне поняття);
- стислий аналіз доленосних етапів життя у світоглядній еволюції митця;
- життєві та мистецькі ідеали письменника;

- моральні та суспільні проблеми (перелік), що зачепили митця і дотичні до твору (цитовання);

- стисла характеристика творчості письменника (жанри творчої спадщини, які з його творів мають національне та світове значення, новаторство у мистецтві);

- вшанування таланту митця (пам'ятники, почесні звання, музеї, премії);

- у 9-11(12) класах життєпис розкривається у контексті історико-літературного процесу, творчих і світоглядних пошуків письменника, містить аргументи та їхній причинно-наслідковий аналіз, автобіографічні коментарі, оцінку; використовуються усі жанри повідомлень.

Логіка повідомлення про життєвий шлях митця у контексті історико-літературного процесу:

1. Загальна історико-культурна характеристика епохи та національного життя країни.

2. Соціокультурна складова біографії: соціальний статус, відповідні йому система виховання, освіта, найближче оточення письменника, що заклали основи світогляду митця.

3. Мистецька складова біографії: шлях формування творчої особистості (здібності, захоплення, інтереси, вплив інших) та сходження до вершини слави – твори і новаторство.

4. Життєві ідеали, світоглядні цінності та суперечності поглядів письменника у його творах – тематика і проблематика творчості.

Формувальний експеримент відбувався шляхом **написання студентами повідомлень різних жанрів та обговорення їхніх переваг і недоліків**. Майбутні педагоги мали можливість бачити *опорні матеріали про жанри біографії зі стислими коментарями про їхній зміст та готові зразки*, творчо виконати поставлене завдання і обговорити можливі способи презентації учням створеного ними життєпису митця. Студенти переглянули таблицю «Жанри біографічних повідомлень» (додаток Л, табл. 4.7), до якої *додали з лекції біографію-похвалу і спіч* (публіцистична), *біографію-характеристику*

(художня, подібна до літературного портрета). Виконані студентами завдання оцінювали з позиції дотримання ними вимог жанру. **Критерії оцінки повідомлення:** зміст (достатність фактів, їхня яскравість, розвивальне та виховне значення, наявність етичного узагальнення або влучної цитати), форма, обсяг відповідно до жанру, стиль (публіцистичний, художній), ставлення оповідача до митця (зацікавленість / відособленість, захоплення митцем / байдужість), емоційність мовлення, вміння зацікавити.

Наведемо приклади окремих етапів занять, наочних матеріалів та виконаних за зразком робіт. Як зразок студентам було запропоновано самовізитівку К. Станіславського: «Долго жил. Много видел. Был богат. Потом обеднел. Видел свет. Имел хорошую семью, детей. Жизнь раскидала всех по миру. Искал славы. Нашел. Видел почести, был молод. Состарился. Скоро надо умирать. Теперь спросите меня: в чем счастье на земле? В познании. В искусстве и в работе, в постигновении его. Познавая искусство в себе, познаешь природу, жизнь мира, смысл жизни, познаешь душу-талант. Выше этого счастья нет» [392]. Студенти мали можливість ознайомитися з візитівкою Р. Кіплінга: «Кіплінга можна назвати пілігримом чи мандрівником тому, що цей англійський письменник народився в Індії та побував у багатьох країнах світу. А маленьким він називав себе тому, що був невеликого зросту. І ось доля цього «маленького пілігрима» склалася так, що у 23 роки він став відомим у своїй країні, в 24 прославився майже на весь світ, а в 42 отримав найвищу премію – Нобелівську» [55, с. 23]. Візитівка Р. Кіплінга містить усю необхідну інформацію, відповідає віку учнів і відштовхується від дитинства та зрозумілих цьому віку понять (народився, маленький зріст, мандрівник), до яких природно у доступній формі приєдналися нові (пілігрим, Нобелівська премія).

Студенти експериментальних груп отримали завдання – *написати візитівку зарубіжного письменника*. Наведемо приклади їхніх робіт.

«Г.-Х. Андерсен – автор відомих у всьому світі казок. Його батьківщина – далека північна країна Данія. Він народився 2 квітня 1805 року в домі бідного кравця. Батьки прищепили йому любов до книг. Талановитий хлопчик-фантазер

дуже хотів навчатись. Важкою працею він заробив собі на чоботи і вирушив до Копенгагена, де закінчив школу та університет. Андерсен вірив, що театр – його покликання, тому брав уроки музики, співу і танців. Відомість йому принесли казки. Усього він написав 156 казок («Стійкий олов'яний солдатик», «Гидке каченя», «Снігова королева», «Дюймовочка» та інші).» (Ірина О.).

Під час обговорення роботи студенти зазначили, що візитівку доцільно зачитувати на фоні *електронної візитівки* – портрет письменника, прапор та карта Данії, фото дому в Оденсе, фото обкладинок казок Г.-Х. Андерсена та відповідних їм персонажів з діснеївських мультфільмів. Розмову продовжити запитанням: «А скільки казок цього письменника прочитали ви?»

«Генріх Белль (1917-1985) – член Баварської академії мистецтв, президент Міжнародного ПЕН-клубу, лауреат Нобелівської премії, автор всесвітньо відомих романів і новел. Розпочав писати у дванадцятилітньому віці. Його творчість відточувалась під впливом російського письменника Ф. Достоєвського. У виступі з приводу вручення йому Нобелівської премії він сказав: «Сам я просто німець; єдине посвідчення особистості – це мова, якою я пишу». Пізнавши усі жахи війни та післявоєнне відродження, у світову літературу він увійшов як автор антивоєнних творів. Світ дитинства та світ мертвих – що може їх поєднати? І чому «побачити свій надпис – гірше, ніж побачити себе самого в дзеркалі»? Відповіді знаходимо в оповіданні «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа ...»» (Марія Л.).

Під час обговорення цієї роботи студенти експериментальних груп зазначили, що вдалося розкрити постать автора у «біографічному просторі» особистості, який передбачає історію його географічного, культурного і літературного життя. **Які елементи життєпису ввести у розповідь про письменника, педагог має вирішити на основі теми та мети уроку, теми і проблематики програмового твору.** Запропонували такі способи презентації життєпису Г. Белля: портрет письменника (або німецького солдата у касці), з одного його боку – кольорові фотографії школи (усміхнені учні на фоні портретів у кабінетах історії і літератури), з другого – чорно-білі фото

зруйнованих будівель та біженців; дві різні за настроєм мелодії (веселу та загрозливу за інтонацією).

Студенти зробили загальний висновок, що у візитівці акцент робиться на сфері діяльності людини (сучасна візитівка презентує фахівця певної галузі).

Студенти вправлялися у написанні біографічних довідок. Наведемо приклади. *Довідка про М. Гоголя*: «Великі Сорочинці Полтавської області – батьківщина прозаїка, драматурга, критика, публіциста і класика літератури Миколи Васильовича Гоголя. Народився він 20 березня (1 квітня) 1809 р. у старовинній козацькій родині, навчався у Полтавському повітовому училищі та Ніжинській гімназії, де зробив перші кроки у літературній творчості. Любов до рідної мови та відчуття слова заклалися в нього ще у дитинстві українською піснею, домашніми сценічними постановками батька – В. Гоголя-Яновського – та впливом бабусі по матері (Тетяни Семенівни). Найвідоміші твори М. Гоголя – це збірки «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», «Миргород», повість «Тарас Бульба», комедія «Ревізор», поема «Мертві душі». Старовина, традиції українського народного життя та суспільне життя російських поміщиків – основна тематика творів. Як любов до українських пісень та історії обернулася творчістю російською мовою? Відповідь дають гіркий сміх та мертві душі, пошуки митцем віри, істини та спалення автором твору, що втілив найважливіші його світоглядні і творчі ідеї.» (Віра Г.).

Під час редагування своїх робіт студенти зробили висновок, за яким у біографічній довідці про письменника подається стисла інформація про життя митця та **«мотиватор інтересу»** («Світ дитинства і світ мертвих – що може їх поєднати?», «Як любов до українських пісень та історії обернулася творчістю російською мовою? Відповідь дають гіркий сміх та мертві душі»). *«Мотиватор інтересу» в повідомленні – це те, що викличе інтерес, створить інтригу, примусить читати, пов'яже біографію письменника з програмовим твором.* Мотиваторами можуть бути: суперечності світогляду, факти біографії письменника (позашлюбна дитина, позбавлена любові та економічної підтримки, невизначеність статусу (національного, соціального, економічного), дія всупереч

батькам і загальноприйнятим нормам (індивідуальний протест), участь у суспільному русі (соціальна активність), боротьба за виживання або відмова від неї, пошук власного шляху тощо); відкрита (незавершена) оповідь, риторичні та інтригуючі запитання, введення авторських понять (на зразок «мертвих душ»), засоби фасцинації: аргументоване переконання, вербалізація емоцій («мені дуже подобається», «мене надзвичайно схвилювало» або «ви дуже здивуєтесь, дізнавшись»), вдалий музичний супровід, міміка, жести тощо. Усі вони відпрацьовувалися під час самостійної підготовки та на лабораторних заняттях. Окрема увага приділялася мотиваторам у повідомленні (лист М. Булгакова Й. Сталіну, прагнення О. Бальзака розпочати власний бізнес, мрія О. Гріна про мореплавство та її крах, боротьба неба і землі за А. де Сент-Екзюпері тощо).

Ефективність акценту на жанрі та використанні мотиваторів засвідчили і результати робіт студентів експериментальних груп: 51% – високий рівень, 42% – достатній (тих, хто не впорався, не було, проте 7% не витримали стиль, забули про висновок-узагальнення, не виявили свого ставлення до митця). Студенти контрольних груп при написанні біографічної візитівки наводили дати життя письменника, країну, назви міст, твори автора та їх тематику, місце поховання, інші факти. Роботу студенти виконали, однак діяльність письменника «розчинилась» в іншій інформації, візитівка перевищила обсяг, мала діловий стиль інформування, не спонукала до прочитання твору. Відповідно у відсотках високий рівень не показав ніхто, достатній – 61%, низький – 39%. У коментарях до презентації візитівки учням усі студенти пропонували фото символіки країни, краєвиди рідного міста письменника, національну музику, колаж фотографій митця, виставку його книг.

З метою закріплення теоретичних знань про жанри біографічних повідомлень студенти експериментальних груп отримали зразки біографії-епітафії – посмертного надпису: «Імператор Цезар Август, син божественного (Юлія), верховний жрець, дванадцять разів головнокомандувач, одинадцять разів консул, чотирнадцять разів трибун, що передав Єгипет під владу римського народу, присвятив цей дарунок Сонцю»; «Тут упокоївся Джонатан Свіфт, декан

церкви, і жорстоке обурення вже не може терзати його серце. Іди, мандрівнику, наслідує, якщо можеш, ревного поборника мужньої свободи»; «Жив. Любив. Страждав» (Ф. Стендаль). Студенти експериментальних груп мали можливість проаналізувати спіч – коротку урочисту вітальну промову, що типово використовують як тост [398, с. 754]. Вони *отримали орієнтовну схему-підказку підготовки спіча*: походження (1-2 речення) – риси характеру (1 речення) – кількість творів (1 речення) – головна тема творчості (1 речення) – особисте щастя (1 речення) – переклади (1-2 речення) [5, с. 57].

В експериментальних групах *студенти поєднали спіч і подяку*: «Ми сьогодні вшановуємо того, хто з дитинства вирізнявся фантазією, любов'ю до книги та читання, прагненням знань і вмінь, хто пережив бідність та насмішки і кого згодом визнали юрби городян, єпископи, вчені, король Данії і увесь світ, – Ганса Христиана Андерсена. Ми вдячні Данії, у якій народився видатний казкар. Ми вдячні батькам і діду Андерсена, які прищепили йому любов до читання і старанність. Ми вдячні письменнику за його талант та цілеспрямованість, фантазію і вміння бачити диво у всьому навколо. Без грошей і підтримки у 14 років він вирушив у Копенгаген, де з мріями про театр вивчав літературу, хореографію, мови (данську, німецьку, латину). Андерсен писав вірші, поеми, нариси, романи, але ми вдячні за сто п'ятдесят шість його казок – добрих, людських, веселих, у яких перемагають любов, відданість, розум, сміливість і кмітливість («Нове вбрання короля», «Гидке каченя», «Дюймовочка», «Снігова королева» та інші). Ми вдячні Г.-Х. Андерсену за його життя і твори, які вселяють оптимізм і віру у добро. Щиро дякуємо.» (Леся С.).

Проаналізувавши та порівнявши жанри візитівки, епітафії та спіча, студенти експериментальних груп виявили їх спільне – стислий обсяг, найважливіші життєві досягнення особистості, лаконічну і шанобливу позицію оповідача. Було зауважено, що для уроку епітафія не підходить через її вузьку спрямованість, недостатній за змістовим наповненням обсяг, відсутність цікавого «мотиватора». Це підтвердили і студенти контрольних груп на основі визначення

жанру та наведених прикладів.

Студентам були запропоновані *приклади біографічних оповідей для учнів середньої ланки* (Астрід Ліндгрєн, Антуан де Сент-Екзюпері).

«Дитинство Астрід Ліндгрєн було щасливим, а родина – джерелом натхнення на усе подальше життя. У школі її знали як велику фантазерку і відмінницю з літератури, а один з її творів навіть надрукували у місцевій газеті. Білява дівчинка з косами «бубликами» була ще тією бешкетницею... Вона першою з дівчат містечка обрізала коси, сама поїхала до Стокгольма. Там їй довелося дуже важко працювати, щоб не пропасти у великому і зовсім чужому місті. Ставши дорослою, вона вийшла заміж і народила доньку. Астрід розповідала їй веселі пригоди незвичайної дівчинки, якою теж була колись. А ще через кілька років книга про Пєппі Довгупанчоу прославила її на увесь світ. Саме завдяки Астрід Ліндгрєн Швеція стала першою у світі країною, де законодавчо заборонили тілесні покарання дітей; вона домоглася прийняття закону про захист тварин, активно виступала на захист природи. У Швеції дуже поважали письменницю і прислухалися до її думки. А ще... вона на усе життя зберегла світ Дитинства у своїй душі» [172, с. 13].

«Антуан де Сент-Екзюпері народився у Франції. З дитинства майбутній письменник був закоханим у небо, тому став льотчиком-штурманом військового літака. Може, тому його принц так легко мандрує у часі і просторі. У житті Сент-Екзюпері захищав небо і землю від фашизму, а його твори робили людей кращими. Небо, кохання, дружба і творчість – головні цінності життя письменника. Троянда, яку оберігає його Маленький принц, втілює красу і вередливість дружини письменника. Лис – мудру і надійну дружбу у житті автора. Усі люди подібні до всіх, але друг і дружина для Антуана де Сент-Екзюпері – єдині і найдорожчі у цілому світі. Він був відважний і відповідальний, грав на скрипці і малював – ніколи не сидів без діла. Сент-Екзюпері вважав, що «...зустріти людину – це подарунок долі». Він завжди прагнув бути потрібним, тому і вирушив у свій останній політ – захищати тих, кого любив». Студентам було наголошено, що акцент у довідці можна робити на

спільній домінанті (мрія / добро / щастя) або на зв'язку цінностей життя і творчості письменника, його патріотизмі [114].

Щоб студенти експериментальних груп практично зрозуміли відмінність обсягу та змісту повідомлень про письменника для учнів різних вікових груп, їм було запропоновано *приклад биографічних оповідей для старшокласників та завдання з їхнього написання*. Наведемо приклад виконаної студентської роботи: «Франц Кафка – відомий австрійський письменник. Народився 03.07.1883 року у Празі в чеськомовній єврейській сім'ї, яка національних традицій не дотримувалася. Він постійно потерпав від деспотичної дисципліни батька, тому став замкненим і мовчазним, почувався самотнім (однолітки його теж не розуміли). Навчався у школі, гімназії, університеті і став юристом, як того хотів його батько. Ф. Кафка добре володів чеською та французькою мовами, а свої твори писав німецькою. Про його творчість мало хто знав. За його життя було надруковано новели «Вирок» і «Перевтілення», збірки «Опис однієї боротьби», «Споглядання», «Сільський лікар», які не принесли йому визнання. Його невпевненість у собі та депресивний стан не дозволили створити сім'ю та почуватися щасливим, хоч він кохав, був коханим та неодноразово зарученим... Кафка вважав, що «опора у житті – це ґрунт, на якому ти стоїш», і він не може бути більшим, ніж можуть покрити дві ступні. У боротьбі зі світом ставав на його бік. Мистецтво для Ф. Кафки було справою особистості («Література – це я сам»), тому віддзеркалює усю трагічність його існування та відчуття незахищеності. Під час тривалої важкої хвороби він попросив свого друга М. Брода знищити усі його рукописи. Помер письменник 3 червня 1924 року. Як сталося, що майже через сорок років після смерті Ф. Кафки весь світ став читати його романи «Процес», «Америка», «Замок» і який стосунок до цього мають банки Цюриха (Швейцарія) і Тель-Авіва (Ізраїль)? Читайте його біографію» (Наталія М.).

Під час аналізу виконаних робіт студенти експериментальних груп зауважили, що біографічна оповідь близька до довідки за своїм змістом і структурно, але пишеться у художньому стилі, що більш цікаво і легше

сприйматиметься учнями. Наведені приклади оповідей майбутні учителі літератури пропонували «посилити» інтерактивною наочністю: портрет Ф. Кафки, під ним цитата Д. Затонського «Кафка – письменник, створений своєю біографією», від них – промені на складові життя за його ставленням до родини, навчання, кохання, літератури, творчості, світу. Отже, *вдалося поєднати зміст повідомлення, наочну осяжність образу та емоційну активність аудиторії*. Під час практичної роботи студенти переконалися у тому, що біографічна довідка близька до візитівки, але ширша за змістом. У старших класах вона містить топонімію країни і життя митця, національну символіку, 2-3 приклади з життєсфери письменника, перелік його світоглядних цінностей, розкриває вплив умов і оточення на формування світогляду та духовних ідеалів письменника, на написання ним основних творів (виникнення і втілення замислу), завершується яскравою цитатою про життя (творчість, читання, літературу, особисте прагнення тощо). Студенти експериментальних груп під час лабораторного заняття чітко засвоїли, що на уроках зарубіжної літератури учні мають відкрити для себе цікаву людину, творчу особистість, приклади оригінального художнього мислення, волі, цілеспрямованості, самопожертви. Кожне наступне тренування з написання біографічного повідомлення відточувало їх практичну навичку «відчуття» жанру та пошуку «мотиватора інтересу» через засоби фасцинації, спорідненість інтересів з митцем, знання вікової психології.

Найскладніший жанр для студентів і для учнів – *есе*, проте розуміння його ключа – філософського або психологічного аналізу (самоаналізу) – створює усі умови для формування необхідної навички щодо його написання та введення у канву уроку зарубіжної літератури. У зв'язку з тим, що творчість у цьому жанрі потребує певного настрою та часу на роздуми, студентам було запропоновано виконати це завдання самостійно позааудиторно: через словники та Інтернет *ознайомитися з жанром та вимогами до його написання, відібрати 1-2 зразки; написати біографічне есе про улюбленого письменника*. Наведемо одну з робіт – *есе про Дж. Джойса*:

«Кожен з нас вважає, що ніхто не може зрозуміти наш внутрішній світ. А

чи так легко нам самим у цьому розібратися і чи готові ми розкрити його іншим? Це під силу обраним, навіть серед письменників. Відомо, що найкраще це вдалося Джеймсу Джойсу. І не тому, що він був добрим сином, батьком, чоловіком... Навпаки, добрий і зразковий, найімовірніше, не має часу на такі «дурниці». Потік думок і почуттів, настрою і світосприйняття, постійні переїзди (Ірландія, Франція, Німеччина, Італія), пошуки свого місця у житті, істини, заробітку, творчих рішень – усе вимірювалось дублінським світом, який першим «прорвався» у свідомість автора. Безмежний і недосконалий у своїх вільних проявах світ людської душі – головна цінність роману Дж. Джойса «Улісс». У творі автор і його персонаж поєдналися, щоб удосконалити один одного, упіймати і зберегти душу. «Кожне покоління саме відповідає за свою душу», – писав Т. С. Еліот. Цікаво, хто і як опише душу мого покоління?». (Уляна Н.)

Написання повідомлень студентами відбувалося так:

- 1) осмислення мети, завдання і вимог до повідомлення;
- 2) прогнозування ефективності: за повідомленням учні дізнаються..., зрозуміють..., захочуть...;
- 3) проектування форми та моделювання змісту повідомлення (складання плану, підбір фактів та цитат, пошук «мотиватора»);
- 4) творче виконання (написання, редагування, підготовка навчально-методичного супроводу);
- 5) рефлексія (емоційно-оціночна перевірка результативності).

Під час роботи над жанрами студенти експериментальних груп мали можливість спостерігати і самостійно створювати повідомлення різного жанру та обсягу. Наведемо приклади окремих студентських робіт.

Біографічний нарис про Р. М. Рільке

«За словами М. Рудницького, «Рільке не був зв'язаний тісно з ніякою країною, з ніяким напрямом». Народився і виховувався майбутній поет у Празі, навчався у Німеччині, мандрував Росією, Україною, Італією, Іспанією. Помер у Швейцарії. Він – мандрівник душею й тілом, шукач правди й відповідей на усі запитання буття. Райнер Марія Рільке писав вірші не тільки німецькою, а й

французькою і навіть російською мовою. Він перекладав «Слово о полку Ігоревім», поезії М. Лермонтова, п'єси А. Чехова. У мандрах і подорожах Р. М. Рільке супроводжували самотність, пошуки відповідей на болючі і вічні запитання змісту буття, непорозуміння між людьми. Їхнє поетичне висвітлення робить творчість поета актуальною і сьогодні. Коли митці багатьох європейських країн шукали засобів створення «нової сучасної літератури», Р. М. Рільке прагнув злитися з усім, що є на землі, осмислити багатогранність буття, дослідити глибину внутрішнього світу, вловити незриме і незбагненне у природі, явищах, речах. Завдання поета, на думку Рільке, – оспівувати земне життя в усіх його природних та людських проявах. Творчість Рільке – це пошук взаємозв'язку і гармонії у всесвіті: між величним і незначним, духовним та тілесним. Душа поета заявила: «всесвіт – я». Однак з часом поет зрозумів незбагненність і ворожість світу, недоступність ангелів, зневірився у силі кохання, тому обрав тактику мовчання, несподіваних пауз («душа моя одіта в тишу»). Саме це дало йому можливість усвідомити, що всесвіт і життя необхідно приймати всупереч усьому. У своїх «Сонетах до Орфея» він робить висновок, що «бути на землі – прекрасно» (увага до епіграфа). Поет любив життя і приймав завжди: «Життя завжди має рацію, у будь-якому випадку». Тому закликав любити світ всупереч усьому, навіть тоді, коли немає сил, – любити вперто. Усі твори Рільке написані з любов'ю до життя» (Світлана П.).

Біографічна візитівка Р. М. Рільке

«Райнер Марія Рільке – поет всесвіту, любові до усіх людей і країн без кордонів, творчості поза часом, голосу мудрості та миру, пошуку гармонії. Він писав про «життя і пісні», години та картини, сонети і елегії, речі та образи, радість і темні плачі – «їм храм воздвиг співливий чарівник». Поет-мандрівник і тілом, і душею поєднав реальне й ідеальне, життя і вічність – Орфей у літературі» (Оксана І.).

Під час аналізу робіт студенти експериментальних груп зауважили, що нарис має відтворити багатогранність особистості і життя письменника,

особливості його світогляду, примусити учнів замислитися і тим самим наблизити їх до розуміння художнього твору (знання хронології життя письменника не є метою нарису). Студенти зрозуміли, що **розповідь учителя про біографію письменника має бути чітко продумана, адже виконує різні функції на уроці:** інформаційну, пізнавальну, розвивальну, виховну, ціннісно-орієнтуючу, контекстну (в межах творчості митця, національної літератури, світового літературного процесу), інтегруючу (цілісна картина діяльності). Під час заняття студенти експериментальних груп практично переконалися, що не кожна оповідь з біографії обов'язково повинна реалізувати одразу їх усі, але разом вони мають створювати єдину систему. Студенти контрольних груп не могли назвати функції біографії і відповідно не могли їх врахувати у своїх повідомленнях.

Завдання учителя – показати письменника як людину так, щоб учень зміг побачити його фігуру, вираз обличчя, одяг, характер, погляди – «щоб він постав перед учнем мов живий» [168, с. 182], розкрити шлях духовно-морального розвитку його особистості, яка ставить високу мету і цілеспрямовано крокує до неї, має переконання та діє відповідно до них. Прослухавши лекції про засади вивчення біографії письменника, студенти експериментальних груп засвоїли, що особистісний портрет письменника може мати візуальний, психологічний, діяльнісний, мовний, творчий, аксіологічний або комплексний зміст. Як зразок було наведено *портретну характеристику А. Чехова*: «Антон Павлович був простим у спілкуванні, людиною чуттєвою, делікатною, скромною, надзвичайно тактовною і співчутливою. Він постійно усім робив добро (лікував, прихищав, годував). Художник К. Коровін згадував, що А. Чехову можна було довірити найважливіше, що є в кожного у душі. Він вмів переконати в поважному і бережливому ставленні до них, тому його любили. Людність – ось що приваблює читачів усього світу у творах письменника, тому вони перекладені більш ніж на 100 мов, а його п'єси понад століття ставлять у багатьох театрах світу і України».

Студенти отримали **вимоги до портрета-повідомлення:** об'єктивність,

достовірність, образність, цілісність образу (не розчинити індивідуально-неповторне у типовому, за оригінальним не втратити спільного для усіх), емоційно-ціннісне ставлення до того, про кого повідомляється. Студентам було запропоновано вибудувати портрет митця на основі вже відомих їм алгоритмів відбору інформації (характеристики, світоглядних цінностей, загальних цінностей життя, творчої манери). Орієнтиром для студентів стала біографія О. Гріна, на якій і було спільно проілюстровано різні види портретів-повідомлень:

1. Психологічний портрет О. Гріна: «О. Гріна згадують як «довгов'язого, слабогрудого, з загостреною недовірою, почуттям справедливості і власної гідності, запального, непередбачливого» [334, с. 18]. Його можна описати як відкрите погляду і сонцю схвильоване як нерв море – надзвичайну симфонію фарб і звуків. Життя подібно до стихії випробовувало О. Гріна з самого дитинства, наносячи удар за ударом, висікаючи у вразливій душі характер і волю. <...> Варто згадати «убозство глушини життя родини, однаково жалюгідної і у бідності, і в достатку, насилля над свідомістю і гідністю людини..., соціальну і майнову нерівність». «Нерозуміння переслідувало його з дитинства». У сім'ї хлопчика «висміювали за його пристрасть до книг, за написання віршів, за прагнення пригод – у лісі і на річці, за постійні протести з приводу будь-якої заборони. Сором'язливий Сашко страждав і плакав, коли його принижували, але образи не прощав, люто захищався». Це залишилось назавжди – надмірна чуттєвість, гордість, непокора. Страждання, особливо незаслужені, нерідко озлоблюють і спустошують душу. Звідки тоді узялась романтика у творчості і у душі митця? «Як письменник він весь вийшов з протесту», – читаємо про О. Гріна. Після смерті матері у 15 років він став жити окремо, а у 16 сам вирушив до Одеси, щоб стати моряком. Жебракував, голодував, розчарувався у грубому і зовсім неромантичному житті моряка-чорнороба. ...Власні страждання навчили його розуміти біль інших і розвинули в нього дивне та цілком природне прагнення привнести у життя людей надію, тепло і добро» [334, с. 5-6].

2. *«Грін і щастя»*: «Життя Гріна важко назвати щасливим. Що робить людину щасливою? (Любов рідних, кохання, здоров'я, можливість займатися улюбленою справою, самореалізація, мрія). Найбільше О. Грін мріяв з дитинства про море. Він усе зробив, щоб стати матросом, спостерігав за морем до останнього свого подиху з кримського берега Феодосії. У пошуках свого місця у житті Олександр Грін перепробував різні ремесла (писар, кресляр, рибалка, чорнороб, робітник у залізничних майстернях, лісоруб, золотошукач, шахтар, солдат). На мою думку, щастя він знайшов у творчості та своїх читачах. У світі О. Гріна знають як «лицаря мрії», письменника-романтика, який «творює диво» для інших. Мрія творити добро і змінити світ знайшла яскраве втілення у його творі «Пурпурові вітрила» (Ольга П.).

3. *«Грін-читач»*: «Одним з найбільших захоплень у житті Олександра Гріна було читання. Він навчився читати у 6 років. Першою прочитаною ним книгою стали «Мандри Гуллівера», потім були книги про пригоди, мореплавців та золотошукачів (Жуля Верна, Майна Ріда, Брета Гарта та інших). У його «Пурпурових вітрилах» батько навчив восьмирічну Ассоль читати й писати, а його мандрівний збирач пісень та легенд Егль клянеться «Гріммами, Езопом і Андерсеном». Від маленького читача хлопчик пройшов шлях до відомого письменника-романтика, який захоплює своїми творами величезну світову спільноту читачів художньої літератури» (Надія Л.).

4. *«Світоглядний портрет»*: «Якими очима на світ дивився О. Грін? Його світ не складався, як у всіх, зі щасливого дитинства та серйозного дорослого буття. Для О. Гріна життя розділилося на безмежний світ суворої реальності та потаємний світ мрій. Суворая реальність стосувалась дитинства (постійне лупцювання, стояння на колінах, відсутність друзів), перших кроків самостійного виживання простим матросом і важкого подальшого дорослого життя (неодноразові ув'язнення за революційні погляди, заслання, армія, злидні, проблеми зі здоров'ям). З дитинства він був замкненим у собі – світ реальності сприймав як чужий і ворожий. Його «натуру надзвичайно мрійливу» сформували читання (про екзотичні країни та дивовижних людей, добро і людяність,

романтику стосунків), писання віршів, блукання лісом у пошуках пригод та споглядання моря. Про що мріяв О. Грін? Відповіді шукайте у творах автора «Шукач пригод», «Та, що біжить по хвилях», «Пурпурові вітрила»» (Уляна Н.).

Метою практичного вправлення студентів експериментальних груп з написання різних видів портретів було закріпити їхні знання про жанр та образ, розвинути необхідні навички підготовки повідомлень про письменника та переконати у виховних та мотиваційних можливостях словесного портрета. Обговорюючи свої роботи, студенти експериментальних груп зазначили, що жанр портрета найкраще розкриває людину та її високі моральні якості – патріотизм, гуманізм, прагнення справедливості, що має значний виховний вплив на учнів та мотивує їх до прочитання твору письменника. Світоглядний портрет митця їм було легко створювати за алгоритмом відбору інформації «ставлення письменника до» (до себе, людей, світу, держави і суспільства, природи, кохання, культури, читання, творчості) та алгоритмом роботи «письменник опановував, захоплювався, прагнув, мріяв, любив, виборював, змінив».

Щоб уникнути розриву у сприйнятті особистості письменника та його творчості, необхідно супроводжувати біографії авторськими коментарями – цитатами з мемуарів, листів, творів письменника [118]. Для цього *студентам було запропоновано вести «Нотатник про митців», у якому для кожного нового передбачити по 2-3 аркуші і занотовувати цікаві авторські вислови про життя, доленосні події, вплив книг та читання, людей, скільки знав мов, де побував за життя, враження про Україну і себе, хто хвалив та як критикував.* Їх студенти заповнювали під час занять та самостійної підготовки та використовували при виконанні завдань. Наприклад, за занотованою тезою А. Камю «Спорт та гра у команді вплинули на формування мого ставлення до моралі і обов'язку» і його власним планом творчого розвитку (театр, філософія та література) студенти склали огляд життєвого шляху письменника (через значний обсяг приклад роботи не наводиться). На основі нотаток та за допомогою ІКТ та відповідних носіїв в аудиторії студенти виконували різні

вправи у групах (*виступ за біографією, виступ зі зміною оповідача*: розповідь від імені письменника, його рідних або друга, дослідника, критика, свідка подій; *підготовка біографії з коментарем* (власними (висловлюваннями-оцінками) або авторськими коментарями). Однокурсники в цей момент виступали у ролі активних слухачів – критиків, допитливих журналістів або учнів, вели подорожні нотатки («Історія однієї мандрівки», «Епоха і особистість митця», «Формування світогляду письменника»), писали оповідання («Він був чужим серед своїх», «Людина народжена не для поразки»), лист (батькові, матері, майбутньому читачеві), спогади про видатну людину або надзвичайну подію у її житті, репортаж з місця подій (за вибором).

Одним з видів жанрової та комунікативної підготовки студентів експериментальних груп була *вправа «Переказ від першої особи життя письменника»*. Студентам були надані такі підказки-вставки: «Коли думаєш про життя, воно здається нескінченним, тому часто замислююся про...», «Ви любите театр? Змалку він підкорив мою уяву...», «Хто не любив у дитинстві вилазити на дерево та мріяти на самоті? От і я часто замислювався про...». У такому повідомленні небезпечною стає позиція вшанування митця після смерті, що передбачає підступні позиції – «на моїй могилі написані слова...» або «мені поставили багато пам'ятників...». Тому студенти зробили висновки, що «власна» розповідь стосується тільки періоду життя і у жоден спосіб не може стосуватися дати смерті і подальших подій, що виходять за межі життєпису людини.

Для об'єктивної оцінки життя іншої людини студенти застосовували аналіз біографічних даних та соціокультурного контексту, асоціативне моделювання і реконструкцію подій, порівняльний аналіз та стратегію контрасту: типове і нетрадиційне, свобода / несвобода дій, набір можливостей та життєвий вибір представника певного суспільного стану. Під час обговорення робіт студенти експериментальних груп зазначили, що типове у житті для соціального статусу письменника доцільно озвучувати у звичайній тональності, а його сміливу опозицію та заперечення, що сьогодні визнаються прогресивними для того часу, подавати більш виразно й емоційно.

Різні види робіт показали студентам експериментальних груп широкий діапазон можливостей подання біографії творчої людини та жанри повідомлень. В кінці кожного заняття серед студентів визначалася найкраща робота. Під час лабораторних занять, заліків та екзамену 17,8% студентів експериментальних груп у повідомленнях про письменника активно використовували мотиватор інтересу, щоб розкрити індивідуальність митця і зацікавити його твором.

Студенти експериментальних груп на основі здобутого досвіду практичної роботи *узагальнили вимоги до повідомлення біографії митця*: логіка побудови «факти (характеристика) – актуалізація фонових знань з історії / культурології – пошук зв'язків із твором – емоційно-ціннісний висновок»; поєднання достовірності і зацікавлення, фізичного та духовного обрису особистості; посилення змісту влучною цитатою і мотиватором інтересу відповідно до віку учнів; емоційність оповідача, заглиблення у додаткові факти і приклади світоглядних та творчих пошуків митця (якщо у програмі до письменника звертаються неодноразово за весь курс літератури).

Відповідно до шести етапів аналізу життя людини Ф. Шутце було визначено **етапи підготовки повідомлення про життя письменника**: 1. Прочитання (перегляд) та відбір корисної біографічної інформації. 2. Поділ її на змістові частини та видалення зайвих. 3. Стислий опис кожного з етапів життя або тільки значимих(-ого) для уроку. 4. Виявлення домінуючих складових індивідуальної траєкторії життя митця за допомогою прийомів порівняння та контрасту (типового і неповторного). 5. Побудова «біографічної моделі» (схема, логіка, система, перелік домінант життя тощо) або використання авторської (цитата з оцінкою власного життєвого шляху, гасло життя, власні правила, «кодекс честі» тощо) і підготовка висновків. 6. Написання повідомлення (жанр, стиль, елементи фасцинації) та його редагування.

У підготовці студентів було використано такий вид роботи, як *«подорож разом з письменником»*, або *«шлях за маршрутом»*. Він передбачав реальну або віртуальну участь в екскурсіях, складання географічних схем-маршрутів,

підготовку на їх основі розповіді вчителя, запитань до бесіди / дискусії / вікторини, підбір епіграфа до уроку. Це вимагало від майбутнього вчителя не тільки навичок методики викладання літератури, а й організаторських здібностей та комунікативної компетентності. Щоб розвинути і удосконалити мовленнєві навички студентів, їм було запропоновано ознайомитися з вимогами до мовлення учителя-словесника (табл. 4.8) [120, с. 72].

Таблиця 4.8

Мовлення учителя-філолога

Функції	Реалізація	Вимоги до мовлення	Учасники діалогу
Комунікативна	Встановлення контакту з учнями, залучення їх до комунікації	Чітке, лаконічне, щире, образне, емоційне, живе, інтонаційно виразне, особистісно забарвлене, захоплююче; діалогічне (ефект спілкування), шанобливе і зацікавлене щодо митця та учня, орієнтування на реакцію слухача та виділення головного, майстерність слова	Педагог–учень
Евристична	Створення діалогу, бесіди як умови засвоєння / перевірки / узагальнення навчального матеріалу		Письменник–твір–учні–педагог
Пізнавальна	Надання інформації, джерел, способів діяльності, завдань; мотивація пізнавальної активності		Культури–епохи–країни–учень (самопізнання)–письменник–твір–педагог
Організаційна	Управління пізнавальною діяльністю учнів		Педагог–учень
Етична	Створення атмосфери поваги та довіри		Педагог–учні–письменник
Естетична	Виховання любові до рідної мови		Педагог–учень–перекладач

Діалогічний характер навчання – це не тільки комфортна атмосфера для засвоєння знань, відпрацювання навичок, обговорення виконаних завдань, їхньої корекції, а й удосконалення образності мови, формування вміння донести інформацію, зробити її особистісно значимою та виваженою – усе це забезпечило

формування комунікативної компетентності майбутніх учителів літератури [107, с. 104]. Під час обговорення робіт студентів увага зверталась на емоційність та виразність їхньої мови як один із критеріїв оцінки повідомлення і комунікативної компетентності майбутнього вчителя, умови залучення учнів до читання [119; 135]. З тренувальною метою студентам експериментальних груп було запропоновано вправу «*Оманливе читання*» [120]:

1. Прочитати газетний матеріал (наприклад, про футбольний матч) так, ніби розповідаєш цікаву казку – під час читання необхідно постійно утримувати відчуття таємничості, чарівності, інтриги.

2. «Перенести» це відчуття на новий текст – біографію відомого письменника.

3. Відкоригувати виразне читання: ліквідувати невиправдані емоційні наголоси.

4. Переказати біографію відповідно до заданого настрою першого читання та вимог до мовлення вчителя.

На запитання про зв'язок лексики повідомлення з його змістом студенти як експериментальних, так і контрольних груп не змогли дати чітку відповідь. Тому в експериментальних групах *студенти отримали опорну орієнтовну лексику для характеристики письменника як людини і діяча* (табл. 4.9), яка активно використовувалась під час підготовки ними повідомлень.

Студенти експериментальних груп засвоїли, що розповідь має бути цікавою, стислою, обгрунтованою, особистісно значимою, що важливе значення мають наочність, темп та здібності оповідача, а також переживання, уява, майстерність і творчість (К. Станіславський) [319, с. 6]. Відпрацьовувалися як жанри, так і окремі елементи повідомлення. Наприклад, студенти засвоїли, що *вступ обсягом в одне речення обов'язково має бути пов'язаний з відповідним у розповіді періодом життя (дитинство, юність, зрілість): «прекрасна пора дитинство...», «в юності здається, що увесь світ тобі підвладний».*

Таблиця 4.9

Орієнтовна лексика педагога

Узагальнена характеристика	Вид і приклади лексики
Особистість	Морально-психологічна: делікатний, чесний, справедливий, порядний, дружелюбний, співчутливий, ввічливий, духовний, товариський, працьовитий тощо.
Громадянин	Суспільно-політична: свідомий, ідейний, учасник антидержавного руху, представник свого класу, суспільний діяч, автор передових статей до журналів, законослухняний тощо.
Патріот Націоналіст	Національно-культурна: воля, незалежність, борець, непримиренний, «неблагонадійний», захисник інтересів, шанобливе ставлення до історії свого народу, любов до рідної мови, збирач етнографії свого народу та його фольклору; знавець народних пісень та легенд. Соціокультурна: в описах одягу, життєвого середовища митця (наприклад, українського: кріпак, жупан, скриня, лави, образи, оксамит, репс, сорочка з лиштвом, намисто з коралів), цитатах.
Митець	Літературознавча: стиль, манера письма, ритм, гармонія, образність, точність, естетичність, новаторство, художнє мислення, етичність, проблематика, символіка тощо.

Окремий факт біографії – складова загального досвіду і системи зв'язків, тому логічним буде використання мовних зворотів: «А чи знаєте ви, що...», «Усім відомо, але не усі знають», «Багато різних історій з нами стається у житті, але я розповім нову...», «Ми усі чули, але мало хто замислювався...» тощо. Запропоновані вирази (їх умовно названо *«мовні кліше словесника»*) – це навчальна підказка-орієнтир (додаток П). Вони стали доречними при виконанні студентами завдань. Відповідно до образу письменника майбутні педагоги обирали жанр і форму повідомлення, наповнювали їх власним емоційно-ціннісним ставленням і цікавим змістом про неповторну особистість митця. Перевірка виконаних студентами завдань з написання повідомлень про письменника показала, що кропівка цілеспрямована теоретична та практична

робота над мовним компонентом повідомлення дає свій позитивний результат: студенти експериментальних груп у своїх роботах активно використовували запропоновані на заняттях опорні мовні кліше та орієнтовну лексику, творчо доповнювали їх власними знахідками, тому їх роботи були цікавими та емоційними. У більшості робіт студентів контрольних груп використовувались безособова та нейтральна манери оповіді, вузькоспрямований набір лексики (народився, здобув, боровся тощо).

З метою реалізації принципу дієвості знань студентам були запропоновані до виконання такі завдання, як *написання мінідосліджень з мемуарного та епістолярного матеріалу, підготовка рецензій на біографічні повідомлення однокурсників* – усе це закріплювало і удосконалювало сформовані навички підготовки повідомлень, розвивало критичне мислення та цілісність бачення роботи з біографією митця. У контрольних групах таку підготовку не проводили.

Студентами експериментальних груп під час лабораторних занять були зроблені узагальнення:

- *життєпис письменника може бути фоном уроку* (психологічним, філософським, історико-літературним, соціокультурним, виховним (національно-патріотичним, етичним, естетичним), на якому аналізується твір);

- *біографія письменника може подаватися у різний спосіб, але орієнтиром на жанр життєпису має виступати форма проведення заняття* (урок-дослідження, урок-репортаж, урок-спостереження, урок творчості, урок-пошук, урок-проект, урок-мистецький салон, урок-презентація, урок-подорож, урок-змагання, урок-зустріч, урок-образ тощо);

- *форма повідомлення пов'язана з його жанром та формою проведення уроку*: історичну мандрівку доречно супроводжувати малюнком або хронікою життя суспільства і письменника в їхньому тісному взаємозв'язку, філософську поезію краще супроводжуватимуть біографічні есе, хоку, танка, рубаї, психологічна проза «вимагає» портретної характеристики.

Для виявлення рівня набутих навичок побудови розповіді про письменника та його життя студентам було запропоновано написати повідомлення. Із

завданням впоралися студенти усіх груп, проте у контрольних групах майже всі обрали візитівку, яка у виконаних роботах перевищила обсяг, в більшості мала діловий стиль інформування, зовсім не спонукала до прочитання твору; особистісний портрет письменника «розчинився» в іншій інформації або був повністю відсутнім (39% – низький рівень). Результати студентів експериментальних груп були значно вищими – на заняттях вони отримали пам’ятку з підготовки повідомлення, таблицю з жанрами та мали достатній досвід вправлянь – половина студентів у групах на високому рівні виконала роботу (тих, хто не впорався, не було). Проте 7% у візитівці не витримали стиль, забули про висновок-узагальнення, формально підійшли до роботи (низький рівень). Уся проведена робота з формування у студентів навички побудови повідомлення про життєпис письменника відповідає технологічній організації навчання [128, с. 40]:

Технологічна карта підготовки повідомлення студентом

визначення типу біографії – вибір жанру – наповнення змісту відповідно до вимог – обрання форми повідомлення – редагування змісту відповідно до форми – відпрацювання емоційності та виразності подання інформації учням

Поетапність формування навички підготовки повідомлення про життя письменника:

Етап 1. Ознайомлювальний (10-15 хвилин):

- ознайомлення з вимогами до слова вчителя про життя письменника;
- приклади різних за жанром та обсягом повідомлень;
- з’ясування навчально-виховних можливостей запропонованих викладачем

(Інтернет-ресурсами) прикладів повідомлень.

Ознайомлювальний етап відбувається у формі словесної демонстрації (розповіді), за допомогою інформаційних карток, шкільних підручників, друкованих зошитів або ІКТ (платформа дистанційного навчання, спільнота / сайт викладача, електронні конспекти уроків, електронні збірки біографій для шкільного вивчення тощо). Небажаною є ситуація затягування процесу ознайомлення – втрачається не тільки темп, а й ефект порівняльної емоційності

сприйнятої інформації – у цей момент кожен зі студентів інтуїтивно обирає для себе оптимальну (еталонну) версію повідомлення.

Етап 2. Тренінг з розвитку необхідної навички та навчальної мобільності: спрямований на спільну практичну роботу і передбачає такі структурні складові:

- *об'єднання студентів у групи;*
- *налаштування членів групи на спільну роботу:* побажання усім успіху (усі сідають у коло і беруться за руки, перший промовляє лівому від себе члену групи одну з необхідних якостей-побажань (комфорту, уваги, толерантності, виваженості, мудрості тощо) і далі по колу);
- *ознайомлення з біографією письменника* (обсяг – до 2-х аркушів, містить факти життя, творчого зростання, цитати з роздумами автора про власне життя та творчість, авторськими відступами і крилатими висловами з творів): швидке читання з коментарями, аналіз прочитаного;
- *проектування роботи групою:* визначення навчальної мети біографічного повідомлення, пошук притаманного саме цьому письменнику способу повідомлення (концепція, логіка, жанр, стиль, настрій), відбір компонентів змісту, ідея початку та кінцівки повідомлення, вид наочності та розподіл ролей (хто «малює» каркас, хто – деталі, хто встановлює зв'язки);
- *спільне написання повідомлення;*
- *виступ з повідомленням (зачитування вголос версії групи);*
- *аналіз / обговорення запропонованої моделі* (її відповідності меті, програмовому твору, визначення відповідності жанру, стилю і образу письменника, перспективних напрямів удосконалення змісту та форми, оцінки емоційності прочитання та рекомендацій);
- *прийняття / заперечення пропозицій:* внесення правок та редагування;
- *взаємооцінювання ефективності індивідуальної роботи кожного члена групи.*

Така форма спільної роботи сприяла швидкому пошуку кращого рішення, формувала у студентів навички підготовки повідомлення, організаторську та комунікативну компетентності, толерантність, навички переконання. За наявності необхідної інформації про життя та твори митця тривалість підготовки

одного з жанрів колективно не перевищувала 15 хвилин, індивідуально – 25 хвилин (час коливається в залежності від рівня мобільності та готовності групи студентів до виконання завдання). В рамках експерименту за однією інформацією на занятті студенти одночасно готували 2-3 різні за жанром, стилем та настроєм повідомлення (одночасно працюють 3-4 групи) з метою демонстрації варіативності рішень, порівняння якості підготовки, вибору найкращої версії за ефективністю вирішення навчально-виховних завдань. Різні за якістю повідомлення були підготовлені і студентами контрольних груп, проте відсутність базових знань, єдиних підходів та вимог позначилася на якості виконання завдань.

Етап 3. Тренувальні індивідуальні вправлення з написання повідомлень інших жанрів, їхня взаємоперевірка (до 30 хвилин).

Етап 4. Підбір додаткових засобів повідомлення біографії та оцінювання їхньої ефективності (10 хвилин). Викладач пропонує різні зразки музики, живописних творів або студент запозичує їх з Інтернету відповідно до мети і потреб навчання (зокрема з репозитарію навчального контенту: <http://ua.lokando.com/start.php>). Використання додаткових засобів під час повідомлення оцінювалося додатково: за доцільністю, мірою, наочністю.

Етап 5. Рефлексія: визначення результативності власної роботи та повідомлення (що учні мають зрозуміти і зробити після моєї розповіді?) та організації навчання на парі (проектування, написання повідомлення, відпрацювання навичок комунікації, співпраці, кооперації і навчальної мобільності). Рефлексія дозволила студентам виокремити головні їхні навчальні досягнення та пріоритети у підготовці повідомлення, звірити їх з вимогами, визначити ефективність управлінсько-консультативних дій викладача під час заняття як зразка власної майбутньої педагогічної діяльності.

Поетапний підхід (проектування, творення, апробації, редагування та самооцінки роботи) дав можливість послідовно відпрацювати кожен складову формування навички з підготовки повідомлення про письменника. Розвитку та удосконаленню навички роботи з біографічними матеріалами і підготовки на

їхній основі повідомлень сприяли такі творчі колективні завдання:

«Творча реклама»

Презентація життя, твору письменника, огляд творчості. Використовуємо прес-реліз як план роботи. Реклама має творчий характер, адже умовою її створення виступають вибір ідеї, стилю подання, засобів (відео, мультимедіа-презентація, інтерв'ю, буклет, буктрейлер тощо).

«Усний журнал»

Кілька студентів (редакційна колегія) пишуть рубрики і наповнюють матеріалом сторінки журналу, присвяченого зарубіжному письменнику. Орієнтовні рубрики – «Надзвичайні новини», «Репортаж з місця подій», «Творча знахідка», «З перших уст», «Запитай у митця».

«Біографічний колаж» (або буктрейлер)

На основі фотографій / портретів, листів, спогадів, свідчень очевидців створити фотоколаж (відеоролик). Ідея поєднання матеріалів – історія життя письменника.

Творчий вечір «Портрет видатної особистості»

У рамках сценарію – робота з портретами (візуальним, психологічним, світоглядним, як громадянина, патріота і митця); мультимедійна подорож на батьківщину в епоху митця, робочий кабінет письменника; огляд творчості, його внесок у світову літературу (культуру). Результат роботи – узагальнений портрет-характеристика видатної особистості.

«Засідання прес-клубу»

Обговорення біографії або статей про митця у пресі. В обговоренні використовуються терміни «факт», «інтерпретація», «позиція журналіста», «позиція письменника», проводиться «бій» цитат. Наслідком обговорення стає спільний продукт діяльності – стаття, відкритий лист, звернення тощо.

Круглий стіл «Життя та його сенс»

Предметом обговорення стають такі категорії, як щастя, свобода, воля до життя, його сенс, творчість у контексті біографії конкретного письменника та підготовка його світоглядного портрета.

Навичка створення біографічного повідомлення формувалася за

принципом наростання складності (збір інформації, відбір фактів, складання плану повідомлення, підготовка повідомлень (від біографічної візитівки до детального опису життєвого шляху письменника), відпрацювання навичок розповіді та організації різних видів роботи за життєписом). Під час формування навички одночасно були задіяні теоретична і практична підготовка, мотивація та педагогічна рефлексія (схема 2.3). Студенти експериментальних груп засвоїли жанри життєписів та особливості їхнього змістового наповнення, отримали вимоги до повідомлення про письменника та відповідні зразки. Контрольні зрізи ефективності когнітивної складової підготовки студентів виявили, що добре знають і називають жанри повідомлень життєпису письменника 36% студентів експериментальних груп, 37% допускають неточності, решта змішують способи повідомлень та жанри (низький рівень). У контрольних групах результативність знань залишилась на рівні констатувального експерименту: традиційна підготовка цей аспект враховує недостатньо (називали біографічну довідку 6% респондентів; інші не дали правильної відповіді). При системному характері цього процесу формувалась і комунікативна складова професійної компетентності майбутнього вчителя літератури: розвиток комунікативних навичок вплинув не тільки на успішність навчальної діяльності майбутніх спеціалістів, а й на ефективність педпрактики в школі – рівень сприйняття їх повідомлень і взаємодія з учнями на уроці були вищими, ніж у студентів контрольних груп. Інтерактивне навчання та технологічний характер підготовки максимально забезпечили ефективність формування необхідної навички майбутніх учителів зарубіжної літератури – вміння донести до учня життєпис письменника.

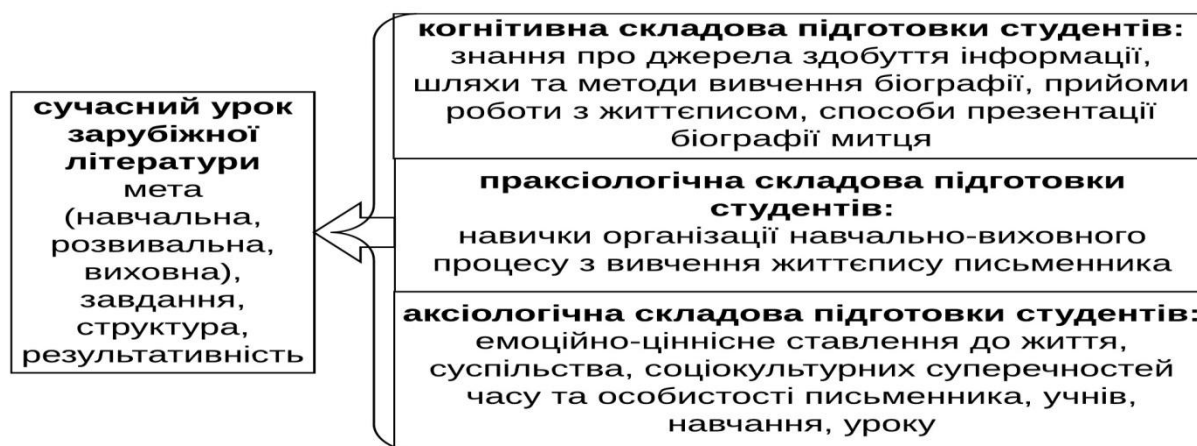
4.4. Моделювання біографії письменника в аксіосфері уроку літератури

Після того як студенти навчилися якісно відбирати інформацію з біографіки, виявляти цінності життя письменника, вибудовувати його образ та створювати зразки повідомлень відповідно до теми заняття і віку учнів, важливе значення має розуміння ними, де та у який спосіб вводити цей матеріал у структуру уроку, як

змодельовати завдання, щоб забезпечити якісний зв'язок біографії письменника та його твору. Чітко розставляти ціннісні акценти у змісті і завданнях для учнів та налагоджувати між ними необхідні зв'язки – це вміння учителя відіграє важливу роль у побудові цікавого та ефективного уроку літератури. На цьому етапі підготовки студенти формували навички введення біографії письменника в аксіосферу уроку літератури [108] – вправлялися з розробки завдань за життєписом письменника, визначення його місця в структурі та системі ціннісних зв'язків заняття, встановлення взаємозв'язку жанру повідомлення біографії митця з формою проведення уроку, проводилось оцінювання ефективності цієї роботи. Урок, як основна форма навчального процесу у школі, має триедину мету, яку ми співвіднесли зі складовими системи підготовки майбутніх педагогів (теоретична, практична, аксіологічна) та інтелектуальною, діяльнісно-вольовою й емоційно-ціннісною сферами особистості студента (схема 4.3).

Схема 4.3

Зв'язок мети уроку зі складовими системи підготовки студентів

Отже, була забезпечена особистісно та практико орієнтована спрямованість професійної підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури. Аксіологічна її складова виступила сполучною ланкою між змістом і організацією навчання студентів, теорією та практикою, виконувала мотиваційну функцію і виявляла ціннісне ставлення майбутніх педагогів до своєї роботи на усіх її етапах – відбору матеріалу з біографіки, побудови повідомлення про митця, моделювання навчальних ситуацій за життєписом та твором письменника, введення їх у

структуру уроку.

Цей етап підготовки студентів передбачав розвиток їхніх умінь моделювати різні навчальні ситуації з життєписом письменника відповідно до теми, мети та завдань уроку, обирати ефективні методи і прийоми вивчення біографії з учнями. Першим кроком підготовки студентів стала схематизація основних ціннісних орієнтирів письменника – аксіосфери митця як складової аксіосфери уроку. Виявлення важливих подій, інтересів, прагнень дозволяє окреслити коло цінностей людини, якими та вимірює своє життя і буття загалом. Студенти експериментальних груп отримали завдання: на основі фактів біографії письменника (цитати з листів, спогадів, творів) *побудувати систему життєвих цінностей письменника*. Такий вид роботи вчителю доцільно проводити з учнями старших класів. Щоб студентам було легше упорядковувати відібрану з життєпису інформацію, їм було запропоновано пригадати складові історико-літературного портрета епохи, використовувати вже набуті навички побудови концепції життя письменника та його світоглядного портрета або звернутися до підказки «Біографічний простір письменника» (рис. 4.3).

Рисунок 4.3. Біографічний простір письменника

У такий спосіб закріплювалися знання з попередніх занять і створювалася основа для розуміння місця біографії митця на уроці. Наведемо окремі приклади

робіт, виконаних студентами експериментальних груп. Надія Т. за біографією А. Камю покроково йшла від фактів до рис характеру і поглядів митця, вже тоді визначала цінності:

Факти життя А.Камю (1913-1960)	Особистісна та світоглядна характеристика	Цінності
Французький алжирець , важке дитинство («Я перебував на півдорозі між злиднями і сонцем»), самоідентифікація: «я відчуваю себе європейцем саме тому, що люблю мою країну»	Воля і стійкість, працьовитість, патріот	Життя, робота, любов до Франції
Освіта: «зусилля, праця і щиросердність» педагогів Луї Жермена і Жана Гренье: прагнення знань, захоплення філософією, вдячний учень: «Лист до вчителя»	Допитливість	Знання, освіта, вдячність
Активний учасник Руху Опору: «письменник, який ніколи не здається», «з несправедливістю або співпрацюють, або борються»	Борець за мир і справедливість, сенс життя у діяльності	Життя, мир, свобода, справедливість
Захоплення філософією Ф. Ніцше, А. Шопенгауера; твір А. Камю «Бунтівна людина» – одна з найгрунтовніших філософських праць, її тема – «митець і суспільство»	Екзистенціаліст, письменник, Нобелівський лауреат	Самоосвіта, самовдосконалення, гуманізм, творчість

Тетяна В. визначила такі життєві цінності О. Бальзака:

Факти біографії	Їхнє значення у житті Оноре де Бальзака
1. Батько письменника – селянин за походженням Франсуа Бальса – після Французької революції 1789 року зумів стати заможним чиновником.	Дав добру освіту сину Оноре 1899 р.н. (Вандомське училище, приватні пансіони, юридичний факультет у Сорбоні). <i>Цінність знань</i>
2. Суворі дисципліна у батьківському домі і Вандомському училищі.	Прагнення до самостійного життя, мрія стати письменником. <i>Цінність свободи і самовизначення у житті</i>
3. Відставка батька без пенсійного забезпечення, невдалі перші твори...	Позбавлений батьківської фінансової підтримки, борги, важка праця, прагнення стати багатим, безперервна багаторічна важка праця митця... <i>Цінність праці, добробуту</i>

У контрольних групах під час лекцій не приділялася увага способам

виявлення цінностей митця, у наведених прикладах біографій вони отримували готові висновки, тому більшість студентів не змогла виконати таке завдання.

Добре проаналізована система життєвих та світоглядних цінностей письменника допомогла студентам експериментальних груп практично встановити зв'язок між особистістю, її біографією і творчістю, побачити важливість навичок чіткого відбору інформації та легкість вибудовування на їхній основі запитань і завдань (перевагу студенти надали евристичному, дослідницькому методам та методу творчого читання). *Використовуючи структуровані ними матеріали, студенти легко вибудовували завдання для учнів:*

1. Назвіть події життя А. Камю, які вплинули на формування його світогляду.
2. Прочитайте за підручником життєпис митця. Поясніть, які інтереси та захоплення сформували його характер.
3. Складіть карту життя письменника (передбачає тривалість життя та його простір: доленосний вплив родини, освіти, спільноти, соціуму, подорожей, вплив (участь) суспільних подій, твори, найбільші надбання).
4. Підтвердіть цитатами, що твір А. Камю має автобіографічний характер.
5. За словником прочитайте визначення поняття «екзистенціалізм» та у формі схеми (грона) розкрийте його значення у розумінні А. Камю (цінність життя, опір насильству над особистістю, свобода вибору (скоритись чи бунтувати), творчість, ризик, пошук сенсу життя, самотворення, діяльність, бунт – це протистояння абсурду буття, відчуття правоти, саме життя).
6. Чи погоджуєтеся ви з думкою про те, що життя і творчість А. Камю можна вкласти у три слова – бунт, абсурд, любов?
7. За романом та висловлюваннями автора про його ставлення до життя схематично розкрийте усі можливі значення слова «чума».
8. Л. Толстой говорив, що «люди немов ріки». Побудуйте «ріку життя» зарубіжного письменника за планом: виток (родина) – русло (історія життя) – береги (національна історія / культура цього періоду) – водоспади (життєві кризові ситуації) – гирло (досягнення).

Проектування навчальних завдань для учнів передбачало спрямованість на досягнення мети уроку та визначення ціннісних орієнтирів письменників, створення ситуацій етичного вибору, пошук способу розв'язання проблеми через

діалог і взаємодію у групах [126, с. 88]. Наведемо приклади студентських робіт з експериментальних груп:

I. За темою уроку «Проблеми життя і смерті, дружби й зрадництва у творі Джека Лондона «Жага до життя» студенти запропонували учням у групах виконати такі завдання:

- Прочитати цитату Е. М. Ремарка «Доки людина не здається, вона сильніша за свою долю» і проілюструвати її фактами нелегкого життя Д. Лондона.

- Знайти автобіографічні паралелі у творі автора «Жага до життя».

- За твором вибудувати грона до словосполучень «Сила життя» і «Слабкість людини», порівняти грона та знайти ключ переходу одного в інше.

- Скласти колаж «Жити тому, що...».

II. За темою уроку «Філософський зміст казки-притчі «Маленький принц» Антуана де Сент-Екзюпері»:

- Пояснити значення слів «Людина» (особистість, гідність, повага, мудрість, любов, відданість, досвід, знання, милосердя), «принц» (типово розбещений, вередливий, вимогливий, нетолерантний).

- Дати характеристику Маленькому принцу.

- Знайти спільне у долі автора і Маленького принца.

- Створити книгу життєвих істин А. де Сент-Екзюпері (цитати) або його Маленького принца (що він зрозумів під час подорожі); обрати ту істину автора або його персонажа, яка в цей момент для них є найбільш важливою.

Студенти також розробили за біографією М. Гоголя «маршрутний лист життя», діаграму життєвих сходжень письменника (досягнень і випробувань), його аксіосферу, підготували кросворд, «дерево життєвих інтересів» (коріння – родина, стовбур – усна народна творчість, гілля – віра, сатира, друзі-митці, творчий пошук (роздуми про мету творчості), подорожі).

Важливе практичне значення мала робота усіх студентів експериментальних груп над одним текстом біографії конкретного письменника, що дозволило їм простежити **варіативність творчих рішень в межах одного завдання**. Це стало для них переконливим аргументом і прикладом-мотиватором

до творчості, пізнавальної активності, наполегливого пошуку різних можливостей та оригінальних рішень.

Студенти відпрацювали **навичку правильного прочитання теми** (уроку, виступу, курсової, дипломної). Тема уроку спрямовує та підказує подальші кроки – відбору прикладів біографіки, побудови повідомлення про письменника, завдань учням і заняття в цілому. У формулюванні теми завжди є дві підказки – про що писати і як її розкрити. Наприклад, «У житті завжди є місце подвигу». Слово «подвиг» – перша підказка, це – тема героїчного. А друга? Студенти називають «у житті», але це неправильно. Друга підказка – слово «завжди», це – ідея, яка спрямовує до минулого, сьогодення і майбутнього (як розкрити тему, що довести). Без фрази «Ця земля здатна народжувати героїв і у майбутньому» тему не буде розкрито. Цей приклад в аудиторії студенти спільно «прожили», інші тренувальні теми прочитували самостійно з подальшою перевіркою: «Герой (тема) нашого часу (ідея)», «Проблема (ідея) жіночого щастя (тема) у творчості М. Некрасова», «Прийоми (ідея) сатиричного зображення (тема) поміщиків М. Гоголем» тощо [356, с. 61].

Формування навички введення біографії у систему ціннісних зв'язків уроку передбачало розуміння майбутніми учителями місця життєпису письменника у структурі уроку. Для реалізації цього завдання студентам експериментальних груп було запропоновано переглянути кілька уроків (конспекти, спостереження досвіду педагогів-практиків під час пасивної практики в школі) та визначити, на якому етапі уроку, як і у якій формі учителі літератури презентують життєпис письменника в школі [140; 145; 352]. Для виконання цієї роботи та подальшої самооцінки свого уроку студенти отримали **план аналізу подання життєпису письменника на уроці:**

1. Мета уроку _____
2. Місце біографії письменника (початок уроку, актуалізація знань, засвоєння нових знань, набуття практичних навичок, узагальнення, підсумки уроку) */підкресліть/*
3. Як пов'язаний біографічний матеріал з попереднім уроком, яка його роль

у вивченні наступного матеріалу? _____

4. Чи раціонально було витрачено час на біографічні відомості, чи логічним був перехід до завдань або іншого етапу уроку? _____

5. Назвати методи, прийоми та види навчальної діяльності учнів _____

6. Які форми навчання використовувались у процесі роботи над біографією письменника? (підкресліть: пасивна / активна / інтерактивна)

7. Чи близькі проблеми життєпису учням, чи враховані вікові інтереси та навчальні можливості учнів? (так / ні / частково)

8. Чи зумів педагог зацікавити учнів особистістю митця? (так / ні / частково)

9. Як використовувалась на уроці наочність при засвоєнні учнями знань про життя письменника? (жодним чином / частково / ефективно: портрет, презентація, фільм, фотоколаж, інше _____)

10. Як педагог ввів біографію митця у структуру уроку (прийом _____) та поєднав з твором і метою заняття? (соціокультурний, аксіологічний, історико-літературний, концептний принципи поєднання)

11. Дайте оцінку ефективності використання вчителем біографії письменника на уроці (+ / - / ?).

У звітах власних спостережень щодо способів повідомлень життєпису письменників педагогами-практиками студенти експериментальних груп зазначили відсутність зв'язку між словом про письменника і загальним ходом заняття, типовість розповіді про митця учителем на початку уроку (пасивна форма навчання учнів з візуальними засобами: портрети батьків і самого митця, мультимедійна презентація) та окремі звернення на рівні етичної або філософської проблематики твору під час його аналізу; 70% – «часткові» врахування інтересів учнів у слові вчителя, індивідуального і цікавого в особистості письменника, логіки переходу до твору (як виняток – поодинокі випадки доповнення розповіді про митця уривками фільму або анімації за його твором). Подібні результати показували і студенти контрольних груп під час педагогічної практики. Натомість студенти експериментальних груп використовували різні підходи та способи подання біографії письменника,

надавали перевагу активним та інтерактивним видам роботи (бесіда, дослідницькі завдання, проблемні ситуації, побудова життєсфери митця, його ціннісного світу, поєднання роботи з портретом живописним і літературним тощо). Цьому сприяла цілеспрямована теоретична та практична підготовка студентів, зокрема з введення біографії в систему уроку.

Оргмомент у традиційній педагогіці – це початок уроку, який передбачає перевірку готовності учнів до заняття та їхню мотивацію. Вдалий початок уроку створює відповідний настрій. Цей етап уроку ми пов'язуємо з налаштуванням учнів на роботу, мотивацією їх до навчання, вступом до теми. Оргмомент тривалістю 1-3 хвилини може проходити у формі вітання, зустрічі, подяки, інтриги, міні-історії, бліц-опитування тощо. *Оргмомент має стати вступом до проголошення теми та мети уроку, бути дотичним до форми проведення заняття.*

Студенти експериментальних груп отримали *алгоритм введення в урок літератури навчальних ситуацій за біографією письменника*. У такий спосіб студенти добре засвоїли структурні етапи заняття та їхню тривалість, практично переконалися у можливості введення життєпису письменника у кожен із них, пригадали про вибір форми засвоєння знань, характеру діяльності учнів, методів навчання – усе це дієво вплинуло на ефективність формування готовності до вивчення з учнями біографії письменника та загальної методичної компетентності майбутніх учителів літератури. Наведемо приклад спільно виконаної в аудиторії роботи за темою уроку «Ідея радості життя й відкриття світу у творі Е. Портер «Поліанна». Студенти запропонували ввести відомості про письменницю та її твір у структуру уроку у такий спосіб:

оргмомент – експрес-опитування «Радість життя – це...» (усі відповіді поєднає оптимізм – вміння бачити добро в усьому);

актуалізація знань – обговорення проблемного питання «Чи в кожній ситуації життя людини є добро?» (ні, але оптиміст знайде);

засвоєння нових знань – аналіз біографії письменника: «Чи була Е. Портер щасливою і що їй у цьому допомогло?» (часті переїзди впродовж життя, зустрічі з різними людьми, постійний пошук позитивного на новому місці; була

оптимістом, любила дітей, допомагала сирітським притулкам; автор найвідомішої книги, визнана за життя);

розвиток умінь та навичок – гра «Пінг-понг» (назвати добрі справи письменниці у житті та Поліанни у творі), **«бій» цитат** «Корисні поради автора-оптиміста»;

підсумки уроку – намісто Поліанни (рис характеру, що допомагають у житті).

Оптимізм (радість життя, допомоги, знань, навчання) – спільна сполучна, яка поєднує ціннісні складові уроку

Під час лабораторних занять студенти отримали завдання: на основі алгоритму та підказки способів подання біографії *підготувати навчальну ситуацію і визначити її місце у структурі уроку світової літератури*. Для тренувальних вправ спільно обрали біографію А. Чехова та тему уроку «Викриття пристосовництва, підлабузництва в оповіданнях А. Чехова «Хамелеон», «Товстий і тонкий». Наведемо приклади робіт студентів.

I. Групі учнів (3-5) **створити проект** «Мистецтво А. Чехова бути людиною» (етап розвитку умінь та навичок). Підказки складових: людяність (багатодітна родина, характер, професійне спостереження фізичних людських страждань), допомога ближнім (приклади вчинків: лікував людей, годував голодних, допомагав тваринам – був готовий допомогти усім [96, с. 158]), дружба (з письменниками В. Короленком, Д. Григоровичем, В. Немировичем-Данченком, художником І. Левітаном, музикантами), гостинність (у домі А. Чехова завжди було повно гостей, «він мав борги: мусив оплачувати квартиру, утримувати родину, підробляти, щоб мати пристойний стіл, адже і на обід, і на вечерю, і на чай приходило 2-3 друзів чи знайомих», бували і просто випадкові люди, які використовували гостинність письменника), щирість, мистецтво спілкування («тітка і мати були чуттєвими та вмili прекрасно розповідати», Чехов-оповідач, образ автора у новелах «Хамелеон», «Товстий і тонкий»), любов до тварин (у Чехових завжди жило багато собак: одних заводили, інші приходили самі; на щирі ласку Антона Павловича вони відповідали йому своєю собачою відданістю) [238, с. 129-130; 133].

Для ефективності виконання учнями завдання та економії на уроці часу студенти запропонували їм готові підказки рубрик, змістове наповнення вкласти у розповідь про письменника, з якою учні будуть працювати; образ автора учні знайдуть у текстах творів хрестоматії.

II. *Робота з портретами* (етап засвоєння нових знань)

Підібрати два портрети (молодого і зрілого А. Чехова), під ними розмістити підписи А. Моруа: «Яким був Чехов у двадцять років? <...> Щирий, сміливий погляд, безстрашно спрямований на світ. Він уже встиг чимало вистраждати, і страждання зробили його сильнішим. Ніколи ще розум чесніший не спостерігав людей»; «Втомлене обличчя, пенсне, яке робить його погляд тьмяним, борідка дрібного буржуа – це не справжній Чехов. Хвороба, смерть, що насувалася, неймовірна втомленість позначились на його погляді, <...> музичною тональністю почуттів він нагадував Шопена» [96, с. 114]. Порівняти портрети живописні та описові. На основі прочитаних оповідань автора написати мініатюру з 5 речень «Мій Чехов».

III. *Вибудувати карту кроків пізнання Чехова-українця* (етап узагальнення і підсумків уроку).

Робота над навчальними ситуаціями під час занять супроводжувалась прогнозуванням студентами результату: учні дізнаються про... учні навчаться робити... учні зрозуміють, що... [139, с. 181]. Моделювання та обговорення студентами експериментальних груп результатів своєї роботи стали ефективною перевіркою їхніх прогнозів щодо організації навчання учнів, критерієм самоконтролю, позитивного ставлення до оцінки, озвученої викладачем методики.

Студенти були спрямовані на майбутню професійну діяльність, тому виконані ними завдання були різноманітні і поетапно продумані.

Алгоритм побудови і введення в урок навчальних ситуацій (НС)

1. Тема, мета, завдання уроку.

2. Спроектуйте учням завдання за біографією письменника та внесіть їх у таблицю відповідно до етапів уроку, визначте їхню спільну сполучну:

№	Етап уроку	Зміст етапу	Ціннісна сполучна (назвати)	Проектування завдань
1	Оргмомент	Атмосфера, настрої, увага		(Як?)
2	Актуалізація знань / досвіду	Міжкультурні, міжмистецькі, міжпредметні, предметні, життєві, навчальні		(Які і як?)
3	Засвоєння нових знань	Пізнання як процес, його спосіб		(Як?)
4	Розвиток умінь	Спосіб їх набуття		(Які і як?)
5	Підсумки	Перевірка результатів (знання, уміння, навички, переконання)		Які набуто

3. Визначте місце НС у системі уроку (заповніть таблицю):

Етап уроку	Оргмомент (1-3 хв.)	Актуалізація опорних знань (5-7 хв.)	Засвоєння нових знань (10 хв.)	Розвиток / застосування умінь та навичок (20 хв.)	Підсумки уроку (5 хв.)
Тривалість НС					
Форма засвоєння знань (пасивна / активна / інтерактивна)					
Характер діяльності (репродуктивний / дослідницький / творчий)					
Засоби реалізації (аудиторні / додаткові)					
Ціннісні орієнтири (конкретизуйте!)					

У контрольних групах таку роботу не проводили, тому місце біографії письменника у структурі уроку було визначене стереотипно (на початку заняття), завдання за життєписом митця мали традиційне формулювання («знайдіть», «прочитайте» і «випишіть»).

На основі виконаних завдань та спрямованої дії викладача методики під час занять студентами експериментальних груп було узагальнено **прийоми введення біографічних відомостей у структуру уроку:**

1. *«Вкраплення»:* незалежно від етапу уроку згадується факт, епізод чи дається міні-довідка про біографію митця.

2. *«Поблочної участі»:* біографічні відомості про митця гармонійно вплітаються в кожний блок уроку (історична основа, національні традиції, літературний процес, аналіз твору). Блоками уроку можуть виступати рубрики «Візитівка» (епохи, країни, письменника), «Суспільне життя і доля людини» («Близька по духу проблема», «Погляд автора», «Діалог з митцем»), «Підсумки зустрічі».

3. *«Краєзнавчий»:* в основі уроку – історико-культурологічна ідея «письменник – представник свого часу і свого народу»: доля письменника в центрі уваги на фоні світової та регіональної історії, цитати про вплив на життя громади і любов до рідного краю, автобіографічні твори письменника, програмовий твір як відображення загальної ідеї.

4. *«Мистецький»:* від низки портретів, відомостей про захоплення музикою / живописом / поезіями, творчу атмосферу у родині, дружбу з представником іншого виду мистецтва до програмового твору автора (наприклад, дитяча любов О. Пушкіна до народних пісень та казок – збирач казок – «метаморфози» народних казок у авторській – поема «Руслан і Людмила» – порівняльний аналіз народної та літературної казок).

5. *«Аксіологічний»:* на кожному етапі уроку розглядаються цінності (загальнолюдські – національні – особистісні письменника – персонажа твору – учнів-читачів (особистісні пояснюємо через виховання письменника у родині, освіту, доленосні події у житті) – навчальні (досягнення, старанність)). Добре

використовувати *символи-підказки*, за якими приховані цінності особистості і за якими учні змогли б презентувати постать митця: Англія, перо, шпага, книга, дорога, сонет, театр – В. Шекспір; Ірландія, священник, памфлет, кумир жебраків, миротворець – Д. Свіфт; Шотландія, шериф, історія, роман – В. Скотт; Диканька, козацький рід, театр, скрипка, мавки, шинель, сміх крізь сльози, паломник – М. Гоголь; австрієць, мандрівник душею й тілом, пошук гармонії – Р. М. Рільке та інші.

б. *«Домінанти»*: усі етапи уроку та навчальні ситуації, твір і життєпис письменника пов'язує спільне ключове слово (наприклад, полум'я сімейного тепла, війни, злиднів, відданої праці, боротьби, кохання, життя, серця, азарту, віри тощо). Під час вивчення життя та твору Д. Лондона домінантою буде життя, А. Ліндгрена – дитинство, Дж. Олдріджа – дюйм (мить), О. Генрі – шедевр тощо. На етапі підготовки змістового наповнення уроку добре визначена домінанта спрямує до більш чіткого відбору матеріалів: фактів біографії письменника, епізодів програмового твору, висловлювань автора, ілюстрацій тощо.

Аксіосфера уроку літератури містить *цінності пізнання* (зміст і процес навчання, ефективність його організації), *цінності мистецтва художнього слова*, *світоглядні цінності письменника і учасників навчально-виховного процесу* (рис. 3.1), тому було важливо, щоб студенти навчилися усе поєднувати в єдину логіку, віднаходити спільну домінанту (сполучну) – ключове слово, навколо якого вибудовується кожен етап уроку і все заняття в цілому.

Домінанта – це «фізіологічна основа уваги, спрямованості мислення і поведінки людини» [152, с. 110]; ціннісний орієнтир, що упорядковує та збирає навколо себе усі компоненти уроку: тему, біографію, соціокультурний та історико-літературний контексти, твір автора та змістову логіку заняття. Домінанта – багатозначне слово: *вікно* (на вулицю, у світ, у життя, у пізнання, як межа між світами), *тепло* (сонця, дому, материнської любові, вогню, життя, дружньої підтримки, порозуміння та співпраці), *іскра* (вогню, надії, любові, осяяння), *храм* (душі, віри, любові, знань) тощо [133].

На запитання «Який взаємозв'язок повідомлення про письменника та форми проведення уроку?» на початку експерименту 60% студентів дали відповідь «немає», 2% поставили прочерк, 32% зазначили «є, але не можу пояснити, який», а 6% пояснили, що «повідомлення та зміст уроку повинні мати спільну тему або ідею». Тому важливо було з'ясувати, чи відбулися зміни у розумінні студентами зв'язку між життєписом та формою уроку після експериментального навчання. Під час підготовки в експериментальних групах студенти засвоїли, що урок літератури може бути проведений у формі візиту, подорожі, зустрічі, дослідження, екскурсії, подяки, образу, сходження, літературного журналу, засідання круглого столу, мистецького салону, конференції, навчальної гри тощо; під час моделювання повідомлень вони з'ясували, що етапи уроку, зокрема з повідомленням життєпису письменника, підпорядковані зазначеній формі. Вона втілює певну цінність (*візит* – відкриття / зустріч з новим, *сходження* – цілеспрямованість руху до мети, набуття (досвіду, знань) чи долання перепон і досягнення успіху / визнання; *подяка* – поцінування зробленого добра чи особистого внеску; *подорож* (світами, країною, знаннями) тощо). Домінанта надає уроку образності, логічної цільності, виконує одночасно і пізнавальну, і естетичну, і виховну роль; розширює межі навчально-виховного процесу та його організації до мистецтва образотворення. У процесі продуктивного навчання студенти експериментальних груп вибудовували власні знання – вони на практиці переконалися, що функцію сполучної на уроці можуть виконувати домінанта, концепт, символ. Проілюструємо це на прикладі моделювання та «проведення» ними різних форм уроку:

Урок-подяка за твором Ф. Достоєвського «Злочин і кара»:

Оргмомент: вправа «Подяка» (студенти стають у коло і дякують сусіду праворуч).

Актуалізація опорних знань: обговорення питання «Подяка – це...». Студенти спільно називають значення слова – почуття вдячності за щось, вид плати за добро, послугу, піклування (словесний, матеріальний, емоційний,

послугою тощо), здатність високо цінити наявне або зроблене для неї тощо.

Пояснення нового матеріалу: біографія письменника у формі подяки (відомі митці про вплив на них творів Ф. Достоєвського, подяка батькам письменника, його дружині за терпіння тощо).

Формування умінь та навичок: під час аналізу твору (пообразний або проблемно-тематичний) учасники заняття давали відповідь на запитання: «Хто, кому і за що у творі має подякувати?» (Раскольников має бути вдячним Соні – вона підштовхнула його до очищення совісті каяттям, поїхала за ним до Сибіру; рідним за підтримку і любов; перехожому, який не дав його совісті заснути; Соня Мармеладова вдячна Богу за віру і підтримку, Катерина Іванівна та її діти – Соні).

Підсумки уроку: усі вдячні один одному (за знання біографії письменника та тексту твору, співпрацю, старанність, досвід).

Урок-образ складався з таких змістових частин: 1. *Оргмомент* – складання образу (письменника, персонажа, поняття) з картинок і символів (мозаїка, пазли). 2. *Актуалізація опорних знань* – з'ясування змісту поняття «образ в художній літературі». 3. *Засвоєння нових знань* – презентації епохи та країни (образ часу, суспільного життя, народу), образу письменника (візуального, світоглядного, творчого). 4. *Розвиток умінь і навичок* – робота над характеристикою головного героя або пообразний аналіз, узагальнена характеристика, виявлення авторської позиції у творі (відступи, через улюбленого персонажа). 5. *Підсумки* – бесіда / колаж «образ уроку». На основі домінанти, наприклад, образу вогню урок-образ мав таку логіку: багатозначність слова «вогось», вогось у житті людини, тепло вогню зігрівало рідний дім письменника, вогось революції (війни, хвороби) обпалив митця, полум'я оповіди митця (вогось кохання, боротьби персонажа з...), вогось пізнання, іскра відкриття на уроці тощо [133].

Урок цінностей. 1. *Оргмомент* було запропоновано провести у формі вітання учнів один з одним: «Мені подобається в тобі те, що ти...» (позитивне ставлення до іншої людини). 2. *Актуалізація опорних знань* – з'ясування змісту поняття «цінності»: «Що люди цінують найбільше у житті?» (бесіда). 3. *Засвоєння нових знань* – цінності життя та особистості письменника, знань, твору

автора. 4. *Розвиток умінь і навичок* – цінність права обрати свій шлях, захищати власну позицію, вміння і самостійності у житті. Вправи: I. Прочитайте висловлювання письменників: «Що за майстерний витвір – людина! Яка шляхетна розумом. Яка безмежна хистом! Дією подібна до ангела! Тямою до божества! Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створінь» (В. Шекспір) /Людина – ідеальне створіння/; «Гріхи інших судити так сумлінно рветесь, почніть зі своїх і до чужих не доберетесь» (В. Шекспір), «Складно бути безгрішним у цьому світі, де життя розставляє тенета» (А. Камю) /Людина – гріхозна/. Зробіть узагальнення про ставлення письменників до людини. Порівняйте свої припущення з біографічними відомостями митця. Проведіть паралель з програмовим твором (чи простежуються ваші узагальнення на рівні теми, проблематики твору, його персонажів). II. Проблема ситуація: «Якщо людина – найбільша цінність, то чому люди не цінують одне одного?». 5. *Підсумки уроку* – бесіда за запитаннями: «Чи змінилось ваше ціннісне ставлення до людини? Хто або що на уроці на це вплинуло?».

Урок-журнал містив сторінки життя митця, репортаж з дому письменника, повідомлення з місця подій твору, у кінці заняття передбачав записи-відгуки у «книзі знань про враження від письменника та його твору».

У ході практичного моделювання студенти експериментальних груп навчилися створювати навчальні ситуації за життєписом письменника та вводити їх у структуру заняття, переконалися у їхньому зв'язку з логікою заняття та формою його проведення, зрозуміли, як прогнозувати його ефективність, усвідомили свою відповідальність за використання ціннісної складової заняття у формуванні аксіосфери учня.

Наведені приклади навчальних ситуацій та змодельованих студентами експериментальних груп форм проведення уроків переконливо свідчать про високий рівень їхньої підготовки, на відміну від контрольних груп.

Наступний етап технологічного процесу передбачав не тільки розуміння студентами важливості цілісності процесу навчання, а й практичне моделювання

аксіосфери уроку.

У зв'язку з тим, що досвід планування уроку у студентів незначний, вони отримали **алгоритм моделювання аксіосфери уроку:**

- чітке визначення теми, мети і завдань уроку;
- визначення ціннісних орієнтирів змісту уроку (у темі заняття, меті, творі (у темі і проблематиці), епосі та національній культурі країни письменника, у його житті і світогляді);
- моделювання (схематизація) системи зв'язків – аксіосфери письменника;
- вибір ціннісної сполучної уроку (ключова цінність аксіосфери письменника, наскрізна тема, домінанта, символ);
- змістове наповнення уроку: відбір фактів біографії письменника, епізодів програмового твору, цитат, ілюстрацій, завдань;
- наведення логічних містків між змістовими частинами відповідно до ціннісної сполучної;
- визначення стратегії побудови уроку (дослідницької, дискусійної, творчої), методів навчання, видів роботи та форми проведення заняття (урок-роздум, урок-дослідження, урок-дискусія, урок-творча майстерня, майстер-клас тощо).

Запропонований алгоритм роботи ставить майбутніх педагогів у ситуацію продуктивної діяльності: відбору матеріалу, його систематизації, аналізу і синтезу, проектування уроку, поєднання ціннісних орієнтирів. Як наслідок – студенти експериментальних груп не зупинялися на рівні копіювання або нагромадження літературознавчої інформації, а були спрямовані на вирішення методичних завдань.

Критерії оцінки аксіосфери заняття: чітке визначення та взаємозв'язок виховної мети уроку, цінностей його змістового наповнення на усіх етапах заняття, форми його проведення, наявність логічних містків між ними та програмовим твором, життям та діяльністю письменника, спрямованість змісту і засобів навчання на особистісний розвиток учня, моральність формулювання запитань / завдань та оцінок педагога.

Коли студентами експериментальних груп були набуті основні базові

навички спеціальної методичної компетентності, тоді вони отримали **узагальнюючі завдання:**

1. Доведіть на прикладі біографії одного з письменників, що біографічні відомості виконують пізнавальну, розвивальну, комунікативну, світоглядну, аксіологічну функції.

2. Підготуйте урок з вивчення біографії письменника та його твору у середніх класах. Обґрунтуйте обрані вами форму і прийоми, їхню ефективність.

3. Підготуйте урок з вивчення біографії та твору письменника у старших класах.

4. Підготуйте і проведіть під час педагогічної практики урок у формі екскурсії, подорожі, літературно-краєзнавчого дослідження, Інтернет-конференції, засідання круглого столу (на вибір).

Упродовж занять постійно здійснювалося **консультування з боку викладача** – індивідуальне та колективне у формі інструктажу перед початком роботи та методичної корекції та рівні окремих студентів або роботи груп (робимо... – добре вдається... – потрібна підказка).

Постійно проводилися аналіз та порівняння робіт студентів з метою відзначення найкращих і коректного спрямування інших до високого рівня, адже, за словами Гельвеція, «будь-яка істина є завжди результатом правильного порівняння подібностей і відмінностей, відповідностей та невідповідностей» [255, с. 153].

Студенти отримали **завдання для самостійного опрацювання:**

1. Запропонуйте систему запитань (5-7) за біографією письменника для підсумкового уроку (вказіть форму його проведення та етапи).

2. Запропонуйте 3-5 цікавих творчих завдань учням 7-8 класів за біографією письменника.

3. Складіть для старшокласників план-зразок підготовки біографії письменника у форматі мультимедійної презентації, відеоролика, скріншота тощо.

4. Розробіть план-порадник для учня з виявлення автобіографічних паралелей у творі.

5. Запропонуйте практичні і конструктивні поради для учня з написання реферату про письменника або твору у вигляді консультативної картки.

6. Розробіть план рольової гри («Інтерв'ю з письменником», «Гість уроку», «Дебати двох митців», «Дослідницька експертиза біографічних матеріалів», «Кінорепортаж: в гостях у митця», «Галерея життєвого шляху», «Експурсія в минуле століття» тощо).

7. Підготуйте конспект уроку літератури за однією з форм (творча майстерня, сходження, тематичний круглий стіл, дискусія, конкурс), використовуючи активні форми роботи на занятті («займи позицію», моделювання ситуацій, інсценізація, «килим ідей», «інформаційні кути», «асоціативний куц» тощо) на запропоновані теми: «Роль книги у житті видатних письменників», «Життя – це постійний вибір» (М. Гоголь, А. Камю, Е. Хемінгуей), «Між небом і землею» (А. де Сент-Сент-Екзюпері), «Творити долю власними руками» (А. Чехов), «Людина сильніша за свою долю, доки бореться» (Д. Свіфт, Е. М. Ремарк), «Украдене щастя?» (Ф. Кафка).

Для підготовки студентам пропонувалося використовувати підручник «Методика викладання світової літератури» Л. Мірошніченко, практичний матеріал з життя письменників на різних носіях (підручники, роздатковий матеріал, картки та портрети на комп'ютері, мультимедійні презентації, навчальні фільми, Інтернет), шкільні підручники, ТЗН тощо.

Отже, у формуванні практичних навичок готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури було використано поєднання продуктивного навчання (індивідуального моделювання та інтерактивного) з репродуктивним (теоретичне з інструктивними алгоритмами); реалізувалась тріада підготовки до рівня свідомої цілеспрямованості (хочу + знаю + вмію) [201, с. 78]; новизною стало те, що у процесі продуктивного навчання майбутні учителі літератури неодноразово самостійно конструювали власні знання.

4.5. Використання сучасних стратегій навчання та контролю знань у підготовці студентів до шкільного вивчення біографії письменника

Сьогодні у педагогіці напрацьовано багато ефективних систем, технологій, моделей, нового інструментарію підготовки майбутніх спеціалістів (Б. Вільфсон, М. Кларін, З. Малькова, О. Мещанінов, Т. Поясок, Г. Селевко та ін.). Педагоги вишів намагаються переходити від інформаційно-репродуктивних до проблемно-продуктивних методів навчання, від пасивних до активних форм засвоєння знань, тому зростає роль самостійної роботи студентів. Важливим стає активне впровадження сучасних інновацій для підвищення ефективності підготовки майбутніх спеціалістів (діалог культур, ІКТ, інтерактивне і проблемне навчання, проектна технологія тощо). Проте питання використання інновацій у підготовці студентів до вивчення з учнями біографії письменника залишається відкритим. Тому важливо окреслити ефективні стратегії формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення життєпису видатного митця.

Під час підготовки студентів використовувалися усі форми навчально-пізнавальної активності (пасивна, активна, інтерактивна). Когнітивна складова навчання на усіх видах занять (лекційні, практичні, лабораторні) поєднувала теорію, консультування (акценти викладача, алгоритми, схеми, плани) і самостійну роботу, продуктивне навчання (індивідуальне і колективне), а також мала діалогічний характер. *Активна та інтерактивна форми навчально-пізнавальної діяльності студентів* на занятті в експериментальних групах (тренінг, спільні узагальнення, аналіз, порівняння біографічних текстів, створення повідомлень про митця, розробка аксіосфери письменника і уроку літератури, робота в групах і парах) забезпечили набуття досвіду і знань через самостійну роботу, навички дослідницької діяльності, цілеспрямовану вмотивованість, практичну активність студентів; розвинули їхнє ціннісне ставлення до власного життя, усвідомлений та емоційно ціннісний характер оцінки життя письменника.

Проблемне навчання та діалог культур реалізувалися на рівні

порівняння студентами експериментальних груп національних цінностей письменників, виявлення автобіографічних паралелей у програмовому творі автора, виконання дослідницьких завдань (соціокультурні та світоглядні витoki новаторства митця), моделювання навчальних ситуацій і завдань проблемно-пошукового та етичного характеру за біографією письменника. Студенти ознайомилися з біографіями письменників доби Середньовіччя, визначили спільні провідні ознаки їхнього стилю життя, особистісні цінності, проблематику їхньої творчості та її зв'язок з основними подіями життя суспільства. Потім ті самі завдання вони виконали за біографіями письменників доби Романтизму. Студенти порівняли результати вивчення біографій як на рівні однієї епохи, так і між ними і зробили висновки про те, яку функцію виконує подання цих фактів та висновків на кожному етапі уроку літератури у школі.

Високий результат у підготовці студентів дало **поєднання кількох моделей навчання**. Ефективно поєднувалися такі інноваційні моделі навчання: *контекстне навчання* (інтеграція різних видів діяльності студентів (навчальної, наукової, практичної); створення умов, максимально наближених до реальних) з *імітаційним* (інтерактивні вправи, навчальна гра, імітація навчального процесу в ЗНЗ); *модульне навчання* (зміст навчального матеріалу структурувався поетапно, відповідно до максимально повного його засвоєння, супроводжувався обов'язковими блоками вправ і контролю за кожним фрагментом) з *проблемним* (самостійне вирішення студентом навчальних проблем та ситуацій, створених на занятті викладачем); *традиційного з продуктивним* (студенти через практичні вправи, завдання та їхнє обговорення самостійно набували знання).

Розробка навчальних проектів із введення біографії письменника у структуру уроку удосконалила у студентів навички дослідницької діяльності, порівняльного аналізу. Майбутнім учителям літератури було *запропоновано тематику навчальних проектів*: «Воля до життя у Д. Лондона та її втілення в однойменній повісті автора», «Порівняльний аналіз життєвих цінностей Ф. Стендаля та головного героя його роману "Червоне і чорне"», «Два світи у житті та творах О. Гріна», «Соціокультурні цінності епохи, життя та творів

античних письменників», «Суперечності світогляду Ф. Кафки, їхні витоки та відображення у новелі «Перевтілення», «Ціннісна картина світу Г. Аполлінера («Міст Мірабо»)), «Складові щастя у житті Роулінг та її персонажів» тощо. Робота виконувалась за творами шкільних програм. Студенти експериментальних груп на високому (28%) та достатньому (56%) рівнях показали практичні знання та вміння виявляти та поєднувати цінності епохи та світогляду письменника з його твором, структурувати такий матеріал та планувати його місце у структурі уроку [462]. Більшість студентів контрольних груп увела розповідь про життя письменника в етап пояснення нового матеріалу (89%), інші 11% (низький рівень) надали інформацію без зазначення її місця в системі уроку. Студенти експериментальних груп показали можливість введення біографічних відомостей на усіх етапах заняття.

Написання курсової роботи з методики вивчення літератури передбачало **самостійну пошукову роботу** студента, поєднання теоретичних досліджень з практикою шкільного вивчення літератури, аналізу життя автора та його зв'язку з програмовим твором: «Життєві цінності О. Бальзака та Гобсека у змісті уроку зарубіжної літератури», «Аксіосфера П. Коельо та її значення під час вивчення з учнями повісті «Алхімік»», «Аксіосфера уроку літератури з вивчення творчості Д. Байрона», «Шлях пізнання автора і його персонажа (Й. Гете «Фауст»))» тощо. *Спрямованість на аксіологічну складову* повністю себе виправдала, адже вимагала уваги до застосування базових знань та умінь з вивчення біографії письменника. Високий бал отримали 25%, достатній – 67% студентів експериментальних груп. У контрольних групах цей показник був нижчим: 5% і 48% відповідно.

Формування готовності студентів до вивчення біографії письменника передбачало оптимізувати начитку лекцій (інформування) до рівня самостійного опрацювання теорії і переносу акценту на аудиторну практичну складову (розуміння та застосування знань і умінь на семінарських та лабораторних заняттях). Цей підхід сьогодні називають «**перевернутий клас**». Для реалізації цієї ідеї студент мав бути забезпечений усім необхідним (джерелами біографій,

шкільними програмами і підручниками, курсом лекцій (посібник, спецкурс). **Інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ)** у навчанні студентів виступали як викладач-консультант, джерело біографіки та теоретичної інформації, «індивідуальний інформаційний простір, тренажер, засіб діагностики та контролю, наочності» [26, с. 308-313], технічні засоби навчання, програмне забезпечення (конструктор уроків, конструктор тестів, навігаційна карта тощо), ілюстративно-демонстраційна база (бібліотеки, музеї, портретні галереї, презентації, фільми тощо), навчально-методичне забезпечення (електронні підручники, наукові публікації), навчальне середовище, взаємодія на рівні спільноти тощо. ІКТ поєднують у собі інтегровані можливості технічних засобів навчання (можливості демонстрації), програмного забезпечення персонального комп'ютера (збереження та оформлення матеріалів про письменника в електронному вигляді у текстовому, візуальному або аудіовізуальному режимах, текстотека, фонотека), вихід до Інтернет-ресурсів (інформаційна база джерел про митця), навчальне середовище (навчання у хмарах). Тому підготовка студентів та робота викладача з методики вивчення літератури у ВНЗ передбачала високий рівень їхньої ІКТ-компетентності (адже учні і студенти «озброєні» різноманітними гаджетами: смартфони, планшети, нетбуки, ноутбуки). Під час виконання завдань студенти використовували широкі можливості Інтернету для пошуку і обробки інформації про життєпис письменника (наприклад, з виявлення концептів у творі «Міст Мірабо» і підбору фактів біографії Г. Аполлінера та ін.). По-друге, відпрацьовувалось розуміння того, з якими джерелами біографічної інформації в Інтернеті доцільно працювати, а яких необхідно уникати (студентські курсові, авторські блоги, учительські сайти – це вторинний суб'єктивний продукт з можливими помилками і недостовірними фактами). Натомість рекомендувалися фахові наукові електронні журнали, дисертації, статті, монографії, підручники, що мають відповідний індекс цитування або гриф МОН. У підготовці студентів поєднувалися робота з методичними посібниками та електронними сайтами і матеріалами, синхронне (online) або асинхронне (offline) спілкування, консультування групове та індивідуальне, аудиторне та за допомогою гаджетів та

електронної пошти (email). Рівень ефективності такого поєднання варіювався відповідно до готовності викладача ВНЗ. Це забезпечило вагомий результат – значно підвищився рівень мотивації студентів. Завдяки ІКТ студенти отримали доступ до електронних навчальних матеріалів на власному сайті педагога та платформі дистанційного навчального середовища (Moodle, Google+ тощо), де було розміщено навчально-методичний комплекс з вивчення біографії письменника (тематика занять, матеріали лекцій, плани семінарських, практичних, лабораторних занять, завдання для практичного виконання та самоперевірки, контрольні / тестові завдання). У такий спосіб ефективно реалізувалися технічне управління навчальним процесом і особистісно орієнтований підхід до підготовки майбутніх педагогів (індивідуальне планування навчання у зручний час, дозування обсягу та кількості підходів, самостійне здобуття знань, розвиток особистісних можливостей тощо) [143].

Дистанційне навчання використовувалося не як альтернатива очній формі підготовки, а як *один із видів самостійної навчальної діяльності студентів*. За допомогою платформи дистанційного навчання Moodle було організовано якісне опрацювання студентами теоретичного матеріалу, виконання практичних вправ. Упровадження дистанційної моделі навчання сприяло:

- врегулюванню кількісно-якісних умов вивчення цієї теми відповідно до навчальної програми;
- повному навчально-методичному забезпеченню теми;
- створенню умов для індивідуалізації навчання (студент отримав вибір часу, обсягу, кількості спроб опрацювання теоретичного матеріалу, виконання практичних вправ);
- набуттю необхідних практико орієнтованих умінь;
- розвитку ІКТ компетентності студентів, навичок самонавчання та самоосвіти;
- удосконаленню мотиваційно-ціннісного ставлення до власного професійного розвитку [128, с. 41].

За такої організації навчання зросла ефективність підготовки студентів.

Усе це вимагало від викладача вмінь роботи з ІКТ та впровадження у

навчальний процес різнорівневих, різноспрямованих та комплексних завдань на формування у студентів необхідних навичок.

Наприклад, за допомогою платформи дистанційного навчання **Moodle** викладач, розмістивши матеріали у платформі, надав доступ студентам, які здійснили реєстрацію у цьому навчальному середовищі. Педагог вніс кожному групі користувачів (за спеціальністю, напрямом підготовки) під окремим кодом, визначив терміни роботи (календар), з якими студент міг ознайомитися. Консультавання щодо теми, плану роботи студент отримав також дистанційно на цій платформі, адже педагог «бачить» активність студента (кількість входжень у систему, час перебування, надсилання звітів (тема, план, курсова, тести тощо) (додаток Р, рис. 4.4-4.8). Терміни виконання завдань призначались відповідно до навчальних планів та робочих програм університетів, а технічне середовище Moodle дозволило зробити це швидко і окремо для кожної навчальної групи. Платформою для роботи та створення навчального середовища викладача з методики був використаний відомий усім **Google** (<https://sites.google.com/site/edugservis/gmail>). Головна умова організації такого навчання – наявність електронної поштової скриньки в системі gmail та елементарні навички ІКТ. Викладач методики розмістив папку з назвою курсу з усіма матеріалами, надавав до них доступ студентам відповідно до термінів вивчення тем, організував консультавання та тестування. Кожну лекцію, завдання або питання анкет і тестів викладач робив «доступним» окремо, що дозволило за необхідності вносити корективи на рівні як змісту, так і організації навчання (питання та завдання переставляли місцями, оновлювали, додавали або відкидали). Подібна технічна можливість мала практичне значення при підготовці анкет та тестів: система Google передбачає «переміщення» запитань і миттєвий результат перевірки. Адже не секрет, що студенти передають один одному «досвід» роботи над тестовими завданнями. Використовувалася тестова платформа Google для створення різних тестових завдань (на відповідності, одного чи множинного вибору, надання визначення тощо) на рівні як первинної діагностики, так і виявлення результату навчальної підготовки студентів (додаток Р, рис. 4.9-4.11).

Щоб студент отримав завдання, викладач завантажив його зміст у навчальне середовище, надав до нього доступ студентам певної групи користувачів з відповідним повідомленням їх через електронну пошту: 1) заповнив вікно оповіщення, наприклад, «Заповніть анкету»; 2) відібрав тих, кого це завдання стосується (зелена кнопка «Для усіх» або вибір користувачів); 3) натиснув «Поділитись», і завдання стало доступним користувачам (додаток Р, рис. 4.12-4.13). У тести та анкети було закладено *оцінювання студентами своїх досягнень*, що дозволило порівняти їхню самооцінку з реальним рівнем готовності (додаток Р, рис. 4.14). На платформі результати анкетування одразу обробляються і упорядковуються в таблицю у відсотках або діаграмах (додаток Р, рис. 4.15).

Потреба у застосуванні технології дистанційного навчання була зумовлена, по-перше, обмеженою кількістю годин, призначених на вивчення теми, широким масивом теоретичної і біографічної інформації, необхідністю набуття студентами інформаційної компетентності. По-друге, можливістю формування зрозумілої і візуально осяжної загальної картини системи знань студента; по-третє, у такий спосіб з'являється більше можливостей для самонавчання та самоудосконалення практичних навичок майбутніх учителів літератури, студент сам обирає час, темп і тривалість власного навчання. Завантаження необхідної інформації спрощує не тільки підготовку студентів, а й перевірку її якості (тестування перевіряється програмою автоматично, немає суб'єктивності викладача, студент одразу отримує результат на свою електронну адресу, а викладач на свою – усю статистику).

Інформаційні та технічні засоби дозволили ефективно наводити автобіографічні «містки» між біографією і твором, поєднуючи портрет, життєпис і твір автора. «Я надела узкую юбку, чтобы казаться еще стройней» – рядки поезій А. Ахматової автобіографічного характеру. Поєднання у поетеси східних рис, темного одягу простого крою, «турецькоподібної» шалі (М. Цветаєва) та вузьких довгих спідниць європейської моди початку ХХ ст. стало символом її стилю і в одязі, і в поезії, який можна визначити «мінімалізм і витонченість»

[290]. Завдання, яке виконували студенти (близьке їм за інтересами), – підтвердити думку портретами та цитатами А. Ахматової до уроку за темою «Срібне століття» російської поезії».

Інтернет створює унікальну *можливість онлайн роботи з біографічними довідниками різних країн* – стислими джерелами біографії письменників. Під час підготовки студенти мали можливість працювати з такими онлайн довідниками, як *Wielka Brytania: Dictionary of National Biography (1884-1900, 63 tomy)* і *Oxford Dictionary of National Biography, Allgemeine Deutsche Biographie (1875-1912, 56 tomów)* і *Neue Deutsche Biographie, Dictionary of Canadian Biography (od 1959, dotychczas 15 tomów)*, *Australian Dictionary of Biography (od 1957, dotychczas 17 tomów)*, *Francja: Nouvelle Biographie Générale (1853-1865, 46 tomów)*, *Dictionary of American Biography* (рис. 4.16) [436; 451; 475]. За відсутності необхідного рівня знань іноземної мови студенти експериментальних груп під час роботи використовували *онлайн-перекладачі*.

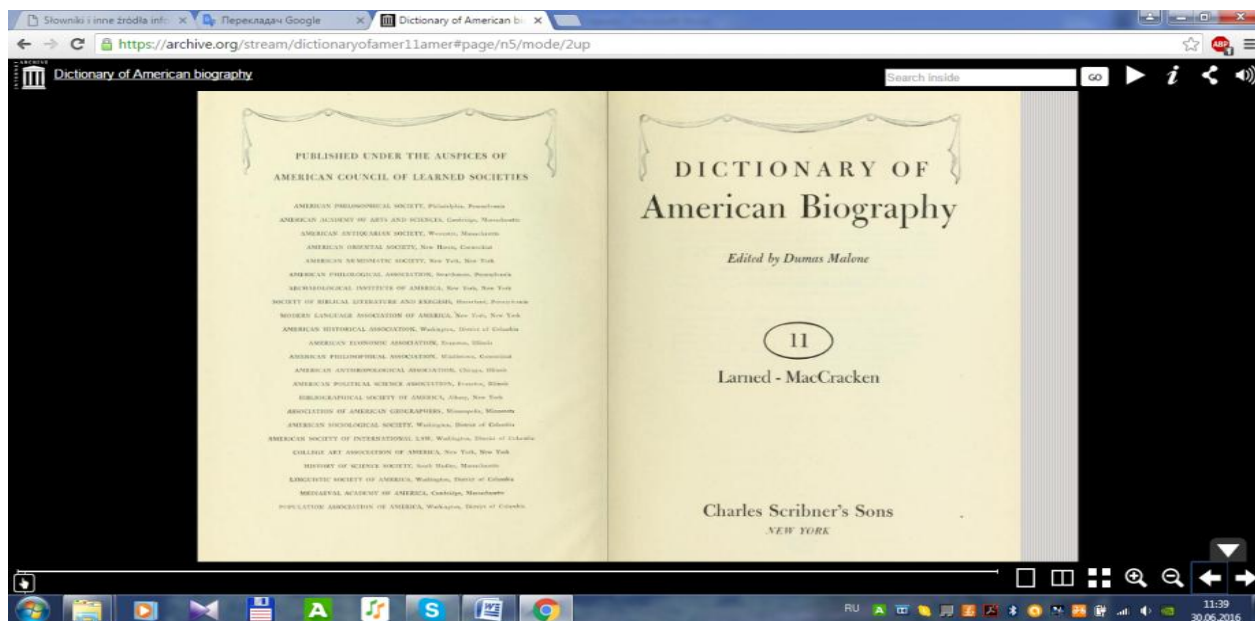

Рисунок 4.16

У підготовці (самопідготовці) майбутні вчителі літератури зверталися до екранізацій біографій письменників та їхніх творів – пошук паралелей та опрацювання матеріалу формували необхідні навички критичного мислення, уважної роботи з інформацією, її узагальнення та систематизації. Студенти формували навички підготовки презентацій у *Power Point*; розкадровки (знімка)

за допомогою клавіші *PrtSc*, програми *Movie Maker* (фільм зупиняється – обираємо необхідний кадр на екрані, на панелі натискаємо на значок «фотоапарат», відкриваємо вікно «Зберегти як...», присвоюємо назву або порядковий номер кадру). Студенти самостійно робили підбірку сайтів та Інтернет-адрес з фільмами (навички Інтернет-пошуку закладаються ще у школі на уроках інформатики), аудіокнигою у форматі *YouTube*, обирали кращі з них для роботи з біографічним матеріалом (*wikipedia.org*, *biografiya.com.ua*).

Ефективність вивчення біографії письменника, раціональне використання часу на уроці безпосередньо залежать від уміння вчителя оптимізувати подачу інформації, унаочнити і систематизувати матеріал, виділивши головне. Відкриття письменника – це відхід від звичайної презентації митця, це спроба осмислення його особистості і творів з позиції часу та цінностей. *Аксіологічний підхід, ІКТ, прийоми модальності, конкретизації, читання з помітками роблять* підготовку студентів методично змістовною і ефективною, вчать спостерігати, виділяти найсуттєвіше, розвивають навички відбору інформації, зіставлення, аналізу, стають основою аргументації власних висловлювань, синтезу думок, дискусії, відтворення психологічного і світоглядного портретів, орієнтирів трактування постаті: через творчість, ключовий образ, діяльність, захоплення, світоглядні цінності. ІКТ створює додаткові технічні можливості якісно працювати з інформацією (різними джерелами одночасно, деталями портрета, проводити порівняльний аналіз портретів різних етапів життя та художників), оформляти приклади життєпису у слайди, колажі, *презентації* (у програмах *Power Point* і *Prezi*), *буктрейлери*. При підготовці уроку студенти використовували різні програмні продукти. Електронні презентації *Power Point (Prezi)* дали можливість при мінімальних навичках і незначних витратах часу підготувати наочність до уроку, що зробило його видовищним і ефективним у роботі з інформацією (рис. 4.17-4.18). Кожен слайд-кадр презентацій додавався до попередніх, накладався, переплітаючись і утворюючи цілісну смислову та візуальну картину.

Інформаційна компетентність належить до восьми загальних і обов'язкових компетентностей випускника школи і відповідно виступає важливою умовою

методичної компетентності сучасного педагога як програмний та технічний інструментарій.

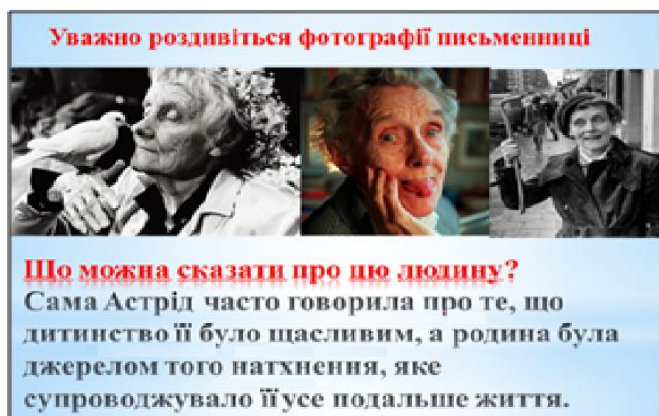

Рисунок 4.17

Рисунок 4.18

Використання ІКТ сьогодні як ніколи вносять істотні зміни в діяльність педагога, ставить нові високі вимоги до його професійної майстерності у викладанні предмета. Тому під час експериментального навчання студентів акцент робився на нестандартних і необхідних у підготовці сучасного учителя літератури вміннях *створення буктрейлерів і скрайбінгів*, які дозволяють складний теоретичний матеріал подати у доступній формі, вкласти у малюнок, асоціативну схему-опору, інфограму, замальовку. Використовувалися для цього і авторські замальовки на рукописах письменників. Педагогічна практика підтвердила, що учні не тільки захоплюються, а й більше довіряють учителю, який розуміє їхні проблеми, використовує цікаві їм засоби інформаційно-комунікаційних технологій та сучасні електронні пристрої – мобільний телефон, цифрову відеокамеру, фотоапарат, комп'ютер. Цей «механізм» авторитету та довіри розповсюджується і на сприйняття інформації та наслідування діяльності учителя, що підтвердили високі відгуки учнів про уроки студентів експериментальних груп. Отже, це ще більше стимулювало майбутніх учителів літератури до *застосування інновацій у вивченні біографії та творів письменників*. Студенти навчилися створювати *креалізований текст* (ілюстрований нарис) і *буктрейлери* (3-хвилинні відеоролики про письменника та його твір) у програмі персонального комп'ютера *Windows Movie Maker* і онлайн програмі *Wevideo.com*. Використовувалися щоденникові записи, згадки

сучасників про митця, його світогляд і твори, сучасні розвідки, проблемні запитання, фотографії, слайди, кадри (уривки) фільмів.

Рисунок 4.19

Рисунок 4.20

Така добре продумана наочність виступає своєрідним мотиватором до активної пізнавальної роботи на уроці, візуальним «ключем» для розкриття епохи та світогляду письменника.

Ефективний результат у роботі зі студентами дали не тільки посилання на папку на Google-диску з необхідним теоретичним та практичним забезпеченням, навчальну платформу або Інтернет-ресурс з біографічним матеріалом, а й безпосередньо створені студентами на занятті або позааудиторно навчально-методичні продукти (тематичний банк матеріалів (фонотека, текстотека, бібліотека, аудіозбірка, тематична папка, каталог), ілюстративний та демонстраційний матеріал (модель, схема, презентація, відеоролик тощо), запропонований для перегляду та обговорення учнями, студентами, педагогами.

Студенти експериментальних груп зробили висновок, що ефективність ІКТ-супроводу заняття залежить від готовності з методики вивчення життєпису письменника, наявності програмних засобів та доступу до Інтернету в аудиторії. Вміле використання ІКТ підвищує інтерес до особистості та її життєпису, процесу навчання, сприяє розширенню навчального середовища та світогляду, створює комфортні умови для проведення практичної роботи,

допомагає розвинути творчі і спеціальнометодичні навички майбутніх спеціалістів.

Викладач методики на кожному занятті звертав увагу на такі складові підготовки, як мотивація студентів до навчання, активна пізнавальна діяльність, прикладне застосування знань (як під час аудиторного заняття, так і педагогічної практики), адже ціннісні потреби учнів різноманітні та гнучкі.

Дотримання інформаційної та професійної етики стало обов'язковою нормою у роботі студента з різноманітними джерелами.

Отже, внаслідок поєднання різних стратегій та моделей навчання у студентів формувалась готовність не тільки до вивчення з учнями біографії письменника, а й до ефективного застосування інновацій у вивченні життєпису та творів письменників, самоосвіти, творчої та дослідницької діяльності.

Висновки до 4 розділу

Зміст практикологічної складової навчання був спрямований на формування необхідних для професійної діяльності учителя літератури компетенцій: робота з інформацією, портретом, над образом письменника, підготовка повідомлення та введення життєпису митця у структуру уроку літератури. Поетапність набуття окремих навичок забезпечила формування спеціальної методичної компетентності – гармонійне поєднання в єдину здатність усіх набутих умінь: ефективно працювати з біографікою письменника (різні види відбору інформації, її систематизація відповідно до мети, завдань і віку учнів), виявляти автобіографічні паралелі у творі; відтворювати образ епохи, країни, письменника; моделювати зміст та форму повідомлення життєпису митця, використовуючи мотиватори інтересу до нього; творчо вибудовувати навчальні ситуації відповідно до теми, мети та завдань уроку та вводити їх у структуру заняття, поєднувати з його формою та твором письменника; обирати ефективні методи та прийоми вивчення біографії з учнями.

Під час підготовки студенти опановували систему різноманітних підходів до відбору біографічної інформації про письменника, відпрацювали методи та

прийоми вивчення біографії письменника з учнями середньої та старшої вікових категорій; навчилися розробляти навчальні ситуації із застосуванням ілюстративно-демонстраційних засобів навчання, визначати місце та тривалість їх у структурі уроку зарубіжної літератури; опанували логіку «нанизування» навчальних ситуацій та «ключ» поєднання біографії, твору автора, складових уроку літератури та форми його проведення, набули вміння виявляти концепти у творі письменника та використовувати їх для відбору фактів життєпису та побудови завдань для учнів.

Студенти отримали вимоги до мовлення та повідомлення про письменника, жанри оповіді за біографією і особливості їхнього змістового наповнення, приклади-зразки, пройшли етапи формування спеціальної професійної навички – цікаво розповісти життєпис митця: майбутні педагоги вправлялися з написання повідомлень різних жанрів та емоційності подання інформації, варіативності її презентації учням сучасними засобами візуальної наочності.

Студенти набули вміння чітко розставляти ціннісні акценти у змісті життєпису письменника, повідомленні про нього та завданнях для учнів, вибудовувати біографічний простір і аксіосферу митця, дізналися про прийоми їхнього введення у структуру уроку, які відпрацювали практично, – вони зрозуміли ціннісну єдність процесу навчання та важливість моделювання аксіосфери уроку учителем.

Інтерактивна взаємодія, технологічний характер навчання та методична підтримка викладача максимально забезпечили ефективність та мобільність формування необхідної навички майбутніх учителів зарубіжної літератури – вміння донести до учня біографічну інформацію про письменника.

Діалогічна форма навчання та обговорення виконаних завдань розвивали комунікативну компетентність майбутнього вчителя літератури. Використання ІКТ у підготовці студентів (опрацювання біографій, навчальних матеріалів, робота з мультимедійними презентаціями, створення буктрейлерів, фото- та відеоколажів) формувало їхню інформаційну компетентність та досвід впровадження сучасних технологій у вивчення біографії письменника з учнями

та в організацію уроку літератури.

Студенти отримали критерії-орієнтири ефективності виконання завдань, що стали основою для їхнього самоконтролю.

Отже, реалізувався компетентнісний підхід у підготовці студентів: було створено умови для набуття ними спеціальної методичної компетентності – готовності до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі, інформаційної і комунікативної, життєвої та загальнокультурної компетентностей, розвитку пізнавальних інтересів, пізнавальної самостійності і творчого мислення.

РОЗДІЛ 5

ОПИС ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ТА АНАЛІЗ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ

Експериментальне дослідження здійснювалося впродовж 2009-2016 років і складалося з таких основних етапів відповідно до плану експериментальної роботи:

- **організаційно-підготовчий (2009-2011 рр.):** проводився теоретичний аналіз проблеми, визначення її актуальності; формулювалася гіпотеза, проводилася розробка системи укладання програми експерименту, визначалися діагностичний інструментарій та експериментальна база, складався план експериментальної роботи;

- **констатувальний (2012-2013 рр.):** проводились діагностика та аналіз готовності до вивчення біографії письменника у випускників вищих закладів освіти та молодих учителів (до 5 років стажу);

- **формувальний (2014-2016 рр.):**

- *теоретичний:* розробка методичної системи підготовки студентів, навчально-методичного забезпечення лекційних, лабораторних і практичних занять, системи оцінювання (рівні, критерії, карти спостережень за роботою студентів на занятті та оцінювання проведеного уроку, опитувальники, практичні завдання), методичних рекомендацій для викладачів з вивчення студентами біографії письменника;
- *практичний:* перевірка ефективності системи підготовки студентів; апробація авторського навчально-методичного комплексу з вивчення студентами 4-х курсів біографії письменника, корекція завдань; перевірка впливу експерименту на його учасників;

- **узагальнювальний (2017 р.)** передбачав кількісний та якісний аналіз результатів формувального експерименту (моніторинг теоретичної, практичної і мотиваційно-ціннісної підготовки студентів); порівняння результатів

експерименту з його метою та завданнями, корекцію у системі підготовки студентів та розробка методичних рекомендацій; узагальнення матеріалів і видання монографії.

У рамках експериментальних досліджень було **визначено базові заклади вищої освіти для проведення формувального експерименту (2014-2016):** Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Севастопольський міський гуманітарний університет, Київський університет імені Бориса Грінченка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Криворізький державний педагогічний університет, Івано-Франківський ОППО.

Затверджено учасників експериментальних та контрольних груп 636 студентів-філологів 4 курсів спеціальності 6.02.03.03 «Філологія. Мова і література» (англійська, німецька, російська, українська, освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр; семестри 7, 8), 12 викладачів ВНЗ з методики викладання літератури, 127 учителів зарубіжної та української літератури Івано-Франківської області зі стажем до п'яти років (курсова підготовка, проекти «Біографія письменника» і «Школа молодого словесника» на базі Івано-Франківського ОППО), «Літня наукова філологічна школа» (м. Севастополь); проведено робочі зустрічі з експертами-науковцями з даного питання. У Севастопольському міському гуманітарному університеті експеримент було розпочато, але не завершено.

Готовність – це особливий психічний, активно-дієвий стан особистості, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії [41, с. 282-288]. Під час експерименту спостерігалися і вимірювалися аксіологічна (мотиваційно-ціннісна), когнітивна (теоретична) та праксіологічна (практична) складові готовності.

Прогнозування результатів. Готовність до вивчення біографії письменника з учнями буде сформованою за умов відповідної теоретичної,

практичної та мотиваційно-ціннісної підготовки.

Завдання – експериментальним шляхом перевірити ефективність методичної системи та авторської технології підготовки студентів до вивчення біографії письменника в школі:

- провести аналіз ефективності запропонованих теоретичних положень та способів набуття студентами знань;
- перевірити логіку та якість набуття ними необхідних для роботи з життєписом митця навичок;
- дослідити вплив ціннісного компонента на ефективність підготовки майбутніх педагогів до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі.

Очікувані результати: впевненість майбутніх учителів у роботі з біографічною інформацією – її відборі та застосуванні при підготовці повідомлення про митця, завдань учням і уроку літератури; обізнаність та ефективне практичне використання вікових особливостей сприйняття інформації про життя письменника; розуміння ролі біографії і автобіографічних паралелей у сприйнятті учнями твору, що вивчається; поєднання набутих фахових компетенцій (інформаційної, етичної, комунікативної, організаційної, методичної) та навичок використання ІКТ, активних та інтерактивних методів і прийомів вивчення з учнями біографії письменника, базових педагогічних якостей (комунікативності, пізнавальної активності, креативності, наполегливості в ефективному виконанні професійних завдань).

Методи дослідження визначені стандартизованими методиками якості вищої освіти, призначеними для кількісного та якісного оцінювання досягнутого особою рівня сформованості професійних знань, умінь і навичок, світоглядних якостей: теоретичний аналіз, експертне опитування, педагогічний експеримент, спостереження, анкетування, оцінювання – поточне, тестування, екзамен (оцінювались глибина знань та якість створення навчальної ситуації з використанням біографічної інформації, розробки етапу уроку, написання конспекту уроку), якісний аналіз емпіричних даних, статистичні методи обробки

досліджень.

Відповідно до завдань експериментальної підготовки студентів було розроблено **критерії її результативності:**

- 1) відповідність змісту, обсягу, характеру відібраного студентом матеріалу темі, меті, завданням уроку та віковим можливостям сприйняття учнів;
- 2) наявність взаємозв'язку біографії письменника з дидактичними та виховними завданнями уроку;
- 3) наявність взаємозв'язку біографічних відомостей з твором, що вивчається;
- 4) вміння бачити та виокремлювати цінності життя зарубіжного письменника та пов'язувати їх з темою уроку та проблематикою твору;
- 5) навички виявлення автобіографічних паралелей;
- 6) обізнаність з різноманітними способами та жанрами подання інформації про творчу особистість;
- 7) вміння побудувати цікаву розповідь про митця (використання мотиваторів) і обрати ефективну форму її презентації;
- 8) вміння поєднати розповідь про митця з роботою над його портретом та твором;
- 9) вміння створювати цікаві навчальні ситуації для учнів на основі життєпису митця та вводити їх у структуру уроку;
- 10) вільне володіння ІКТ і педагогічними технологіями у вивченні біографії письменника;
- 11) ціннісне ставлення до іншої особистості та її життя, етичність їхньої оцінки;
- 12) вмотивоване ставлення до власної підготовки.

Критерії когнітивної, практиологічної та аксіологічної підготовки подано у підрозділах 2.2.1-2.2.3 (студенти мають знати, мають вміння, засвоять) і оцінювалися у студентів за трьома рівнями. Рівень ефективності експериментального навчання розглядається як ступінь опанування змістом і професійною діяльністю [237, с. 144]. **Трирівнева оцінка готовності майбутніх педагогів до вивчення біографії зарубіжного письменника містить знання,**

діяльнісну та емоційно-ціннісну готовність студентів вирішувати завдання відповідно до їх складності як учнів-виконавців, студентів-дослідників та учителів-модераторів. В усіх групах під час спостережень, поточного оцінювання і тестування фіксувалися показники знань та умінь відповідно до рівнів підготовки (1-2 бали – низький рівень, 3-4 бали – достатній рівень, 5 – високий).

Рівні готовності студентів та їх характеристика:

Низький (відтворювально-адаптаційний: рівень «учень») – студент виявляє відсутність або несистематизованість базових знань, неправильно або неточно тлумачить поняття «біографія», «автобіографічні паралелі», «цінності», мету вивчення життєпису митця, не орієнтується в жанрах і системі цінностей, не розпізнає цінності в житті письменника, більше зорієнтований на відтворення інформації (переказ біографічних джерел, копіювання розповіді), йому притаманні автоматизовані способи розв'язання завдань за знайомими зразками (складання хронологічних біографічних таблиць, конспектів, планів, бесід за запитаннями); виконання вправ з біографіями зарубіжних письменників реалізує за допомогою репродуктивного методу, не вміє зацікавити, не бачить зв'язків між біографічним матеріалом і твором, завдання для учнів пропонує за підручником у формі запитань та переказу інформації; робить однозначні висновки, потреба у саморозвитку на рівні вдосконалення вже набутих навичок; добрий виконавець, під час спілкування демонструє толерантність.

Достатній (ситуативно-моделюючий: рівень «студент») – студент демонструє наявність базових знань, допускає фрагментарні неточності на рівні системних зв'язків, добре тлумачить поняття «біографія», «автобіографічні паралелі», «цінності», знає мету вивчення життєпису митця, орієнтується в жанрах і системі цінностей, формально вміє виявити окремі цінності в житті письменника, легко відтворює біографічну інформацію, намагається адаптувати її до теми уроку, самостійно виявляє навчальні та виховні можливості біографічних матеріалів, відбирає значиму для заняття та цікаву для учня інформацію у необхідному обсязі; вміє добре підготувати повідомлення про митця; на практиці застосовує перевірені власним досвідом методичні прийоми

та види навчальної діяльності, які моделює і вводить у структуру заняття; допускає окремі неточності; рівень педагогічної рефлексії дозволяє йому вчасно виправляти помилки; етичні висновки мають ситуативний характер; прагне до визнання своєї спроможності якісно виконувати поставлені завдання, узагальнення прив'язує до загальнолюдських і національних цінностей, у спілкуванні та взаємодії з іншими демонструє лідерські якості.

Високий (творчо-моделюючий: рівень «учитель») – студент повною мірою володіє цілісною системою знань та базових понять про біографію, її вивчення, способи подання учням, жанри повідомлень; студент повною мірою виявляє вміння ефективного відбору біографічних матеріалів, їхнього творчого переосмислення та моделювання у цілісну модель заняття в різних його формах з використанням спільної наскрізної теми, вміє зацікавити життєписом митця у різних жанрах та способах, організувати роботу з виявлення цінностей життя та світогляду письменника та їхнього зв'язку з твором, завдання учням пропонує в цікавій формі; у практичній діяльності використовує моделювання, творчий експеримент, методичний пошук, інноваційні технології; завдання виконує творчо; має високий рівень сформованості педагогічної рефлексії, впевнений у собі та готовий до творчої професійної самореалізації, прагне бути кращим у виконанні завдань, не боїться пропонувати своє оригінальне рішення, у пізнанні іншої людини намагається «докопатися до істини», робить філософські узагальнення; прагне знати і вміти більше, підвищити рівень підготовки, під час спілкування та взаємодії з іншими демонструє виваженість.

На лабораторних заняттях використовувалась карта спостережень за підготовкою студентів з метою виявлення результативності різних видів їхньої навчально-пізнавальної діяльності (під час заняття робились відмітки) (табл. 5.1).

Фіксувалися результативність складових методичної системи підготовки студентів та набуття ними спеціальних компетенцій (інформаційна, пошукова, технологічна, моделююча, творча, організаційна, методична, аксіологічна).

Експериментальні групи йшли за розробленою системою, контрольні – за традиційною. Показники анкет, спостережень, оцінки результативності

виконання практичних завдань вносилися у розроблені таблиці оцінювання за 5-бальною системою в експериментальних та контрольних групах за кожен рік.

Таблиця 5.1

Карта спостережень підготовки студентів

Тема заняття:		Діяльність викладача: наводить приклади, дає основні теоретичні положення та алгоритми роботи, формулює завдання, запитує, консультує, спрямовує до джерел, забезпечує матеріалами, перевіряє результат			
Діяльність студента					
Пізнавальна		Праксіологічна		Емоційно-ціннісна	
прослухав прочитав, занотував, побачив взірець	знає, розуміє, пояснює	отримав план, алгоритм роботи, взірець, схему, завдання	вміє знайти, відібрати, порівняти, вибудувати, змоделювати, створити, узагальнити, застосувати	отримав текст біографії, підбірку цитат письменника, портретів, запитання / завдання проблемного характеру	приймає рішення, обирає, дає оцінку, виявляє ставлення

Результати початку і закінчення експерименту порівнювалися за критеріями та рівнями. Для цього за кожен експериментальний рік визначався середній показник в експериментальних та контрольних групах (вираховувався відсоток студентів за трьома рівнями успішності) і середні показники формувального експерименту за 2014-2016 роки (сума ділилася на три). Різниця показників респондентів, що показали достатній та високий рівні у контрольних та експериментальних групах, свідчить на користь ефективності розробленої системи підготовки студентів. Зазначимо, що у контрольних групах, відповідно до програм, на тему відводилось 2-6 годин, тому їх показники незначною мірою відрізняються від констатувального етапу. Позитивний розрив ефективності формувального експерименту в експериментальних групах пов'язуємо з цілеспрямованою підготовкою студентів та відповідною кількістю часу (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Тематика занять програми експериментального навчання

Тема лекції	Лабораторне	Практичне	Самостійна робота
1. Біографія людини як предмет наукового інтересу (Лекція-занурення -2 год.)	-	Біографія письменника в сучасній методиці вивчення літератури (Дослідження -2 год.)	Біографія митця в історії методики вивчення літератури (2 год.)
2. Біографічний метод у науці та вивченні життєпису письменника. Автобіографізм (Лекція-діалог - 2 год.)	Відбір інформації про письменника (способи та критерії) (Тренування-2 год.)	Зв'язки твору з життям його автора. Автобіографізм (Дискусія - 2 год.)	-
3. Біографія письменника в системі загальних знань учителя-філолога (Лекція-огляд) 2 год.	Аксіосфера уроку літератури: цінності життя, епох, митця (Майстер-клас, тренінг - 2 год.)	-	Аксіосфера (людини, епохи, уроку). Вікові особливості учнів-читачів (2 год.)
4. Типи та форми занять з використанням біографії письменника, види завдань з вивчення його життєпису (Лекція-презентація - 2 год.)	Завдання за життєписом митця та форми уроків літератури (Моделювання - 2 год.)	Типи та форми уроків літератури: пошук зв'язків та способів побудови (Дослідження – 2 год.)	Типологія занять у педагогіці та методиці вивчення літератури (2 год.)
5. Образ письменника та його літературний портрет (Лекція-діалог - 2 год.)	Постать письменника на уроці. Урок-образ (Творча майстерня - 2 год.)	-	Образ і портрет у мистецтві слова і живопису (2 год.)
6. Повідомлення учителя про особистість та життя письменника: способи, жанри, вимоги (Літературознавчо-методичний екскурс - 2 год.)	Повідомлення біографії митця (Тренінг - 2 год.)	-	Жанри біографіки. Storytelling у навчанні (2 год.)
7. Підготовка уроку зарубіжної літератури із застосуванням біографічних матеріалів (Настановча лекція- 2 год.)	Моделювання біографії письменника в аксіосферу уроку (Творча майстерня - 4 год.)	-	-
8. Використання сучасних педагогічних стратегій у вивченні з учнями біографії письменника (Лекція-майстер-клас-2 год.)	Візуалізація життєпису митця на уроці (Обмін досвідом - 2 год.)	-	Сучасні педагогічні та інформаційні технології навчання (2 год.)

(Дослідження, порівняльний аналіз, підготовка схем, презентацій буктрейлерів тощо)

Позааудиторно студенти переглядали фільми про письменників, опрацьовували теоретичний матеріал, біографічні джерела, проводили

дослідження, порівняльний аналіз портретів, розробляли схеми, презентації, буктрейлери, завдання учням, конспекти уроків різних форм. Під час педагогічної практики проводили уроки у формі дослідження, подяки тощо.

Ефективність формування готовності до вивчення життєпису письменника визначалася шляхом спостереження за студентами під час занять та анкетування. Після експериментального навчання усім студентам пропонувалось заповнити анкету з питаннями на визначення рівня їхнього мотиваційно-ціннісного ставлення до своєї підготовки:

- Що таке біографія?
- Чи важливим, на вашу думку, є вивчення біографії у школі?
- Яка мета підготовки до її вивчення у ВНЗ?
- Чи задоволені ви досягнутим результатом набутих знань, умінь та навичок з вивчення життєпису зарубіжного письменника?
- Наскільки впевнені ви у своїх професійних навичках роботи з біографією, побудови повідомлення про митця і уроку зарубіжної літератури загалом?
- Як вплинуло вивчення життєпису митця на ваше ставлення до життя та професії?

Чітке розуміння студентами поняття «біографія», на наш погляд, виступає вихідною позицією оцінки результативності когнітивної, праксіологічної та аксіологічної складових підготовки. На етапі констатувального експерименту 49% респондентів не дали точного визначення терміна «біографія», випустили з уваги її важливу складову – опис. Після формувального експерименту правильну відповідь дали 97% студентів експериментальних груп. У контрольних групах цей показник збільшився тільки на 7% і склав 56%. Різниця в 41% ефективності пояснюється різною підготовкою та кількістю відведеного на тему часу: у контрольних групах студенти прослухали одну загальну лекцію і опановували матеріал самостійно, а тому однократний акцент викладача на слові «опис» у визначенні біографії у жоден спосіб не був підкріпленим практично і залишився поза увагою майбутніх учителів; в експериментальних групах ідея «біографія –

текст» була присутня на усіх етапах технологічного процесу, зокрема постійно наголошувалась і відпрацьовувалась під час формування навичок побудови повідомлення.

На запитання «Чи важливим, на вашу думку, є вивчення біографії у школі?» позитивну відповідь дали усі студенти експериментальних та контрольних груп, що на 9% вище за констатувальний показник. Це свідчить про усвідомлення ними практичної значимості вивчення теми у підготовці вчителя літератури, зростання їхнього мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності.

Аналіз спостережень та анкет студентів після формувального експерименту засвідчив, що в них значною мірою понизився ступінь психологічної напруги під час виконання завдань: з 50% констатувального зрізу в експериментальних групах він упав до 15%, на відсутність труднощів у роботі над біографією вказали на 29,6% більше студентів експериментальних груп, задоволеність досягнутим результатом набутих умінь висловили 62%-68%, прагнення до подальшого вдосконалення виявили 36%. Зросла впевненість студентів у своїх можливостях щодо використання життєпису митця у навчально-виховному процесі ЗНЗ з 64% констатувального експерименту до 92% (середня ефективність – 28%). На початку експерименту робота над біографією типово мала безособистісний характер – 71% студентів пов'язували виконання своїх професійних функцій з інформаційною обізнаністю та організаційно-методичною діяльністю учителя. Проблемний виклад теоретичного матеріалу з вивчення життєпису письменника; створення ситуацій вибору, варіативність рішень, педагогічне моделювання, зорієнтованість на конкретний результат та самомотивацію до удосконалення сприяли тому, що важливість для учителя науково-методичних знань з вивчення біографії письменника визнали 61% студентів експериментальних груп на противагу 39% контрольних (порівняно з констатувальним експериментом показник ефективності склав 12%).

Важливо було з'ясувати, чи зросла у студентів відповідальність за свою підготовку і власне життя (за С.Цвейгом «людина відчуває смисл і мету

власного життя тільки тоді, коли усвідомлює свою необхідність для інших»). На запитання «Як вплинуло вивчення життєпису митця на ваше ставлення до життя та професії?» відповідь «ніяк» в експериментальних групах дали 8% респондентів, у контрольних – 19%. З метою більш об'єктивної перевірки ціннісного ставлення студентів до життя та навчання було використано методику М. Рокича. Повторне анкетування майбутніх педагогів після експериментального навчання засвідчило, що серед важливих п'яти термінальних цінностей студентів експериментальних груп з'явилися позиції 4, 18 (*цікава робота, впевненість у собі*); до важливих п'яти інструментальних цінностей додалися позиції 14, 6, 10 – терпимість, незалежність, раціоналізм. У студентів контрольних груп серед показників анкет теж з'явилася позиція 4, на рівні інструментальних цінностей змін практично не відбулося. Показник «цікава робота» було виявлено у 14% студентів контрольних груп і 21% експериментальних. Порівняння результатів анкет та тестування (середні показники 11% – контрольні групи, 20% – експериментальні: показник ефективності 9%) засвідчили позитивний вплив на усіх студентів прикладів з життя письменників та досліджуваної теми з методики вивчення літератури.

Відбулося помітне зростання і рівня етичної складової готовності філологів – ціннісні оцінки митця студентами експериментальних груп стали більш виваженими. Після мотивації та задоволення від успішного виконання завдань, консультативної підтримки викладача на занятті та критичної оцінки допущених недоліків у виконаних завданнях, переосмислення термінальних та інструментальних цінностей кількість студентів-екстералів з відвертими проявами емоційного невдоволення в експериментальних групах помітно знизилась (0-1 на групу), у контрольних групах таких змін не відбулось. В усіх групах після формувального експерименту змінилися середньорічні показники оцінки студентами рівня своєї готовності – вони засвідчують зростання їхньої упевненості в собі на 11%. В експериментальних групах на 4% зменшилась кількість тих, хто вважає свій рівень високим. Це свідчить про зростання їхньої самокритичності та відповідальності (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

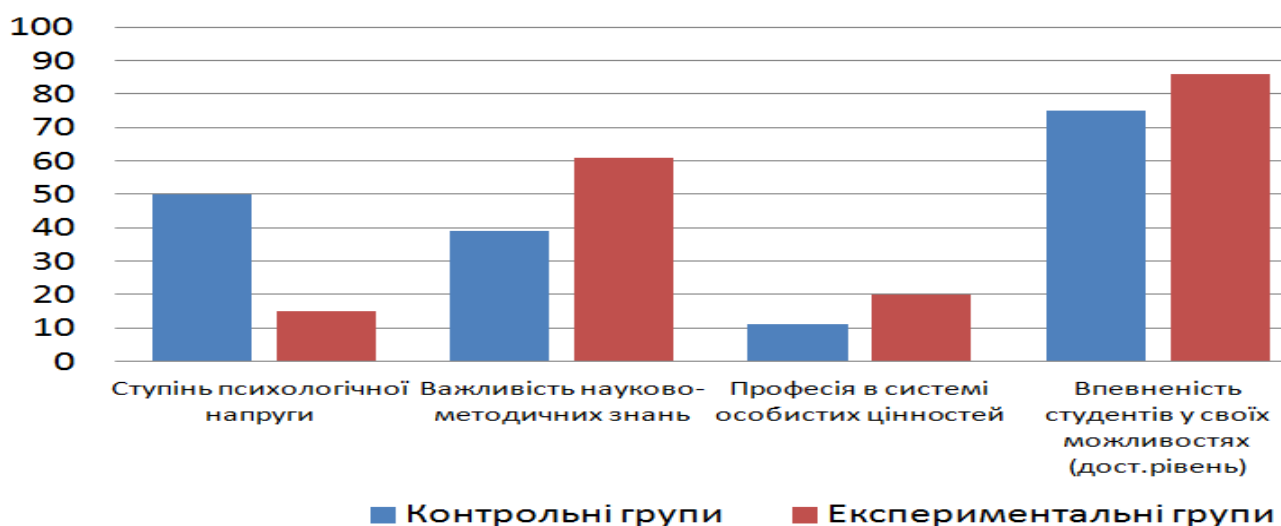
Рівень самооцінки

Етапи	Рік	Низький	Достатній	Високий
Констатувальний моніторинг	2013	36,4%	63,6%	-
<i>Самооцінка свого рівня</i>		5,5%	78,5%	16%
<i>Середній показник</i>			71%	16%
Формувальний експеримент	2014			
Контрольні групи		2%	75%	23%
Експериментальні групи		-	86%	12%
% різниця показників		2016	-	4-15
Показник ефективності експериментальної підготовки		-	9,5%	1,5%
			11%	

За усіма вимірними показниками було визначено середньостатистичний показник ефективності впливу експериментальної технології на мотиваційно-ціннісне ставлення студентів до навчання (діаграма 5.1), який склав 18% результативності.

Діаграма 5.1

Мотиваційно-ціннісна складова підготовки

Вищі показники мотивації до навчання та більша впевненість студентів експериментальних груп у собі свідчать про позитивний вплив на них глибокого вивчення теми, збільшення годин на неї в системі підготовки та впровадження

авторської технології, яка зорієнтована на ціннісний компонент.

Моніторинг когнітивної складової підготовки студентів стосувався виявлення рівня їхніх базових знань з таких позицій:

- 1) знання визначення, джерел і складових біографії, вимог до відбору біографічної інформації;
- 2) знання мети, шляхів та способів вивчення біографій письменників у школі;
- 3) знання різновидів портрета письменника і складових його образу (візуальна, світоглядна, психологічна, суспільно-діяльнісна, творча);
- 4) знання форм і жанрів повідомлення життєпису, вимог до його змісту та обсягу;
- 5) знання ціннісних складових біографії митця, його епохи і культури, їхнього зв'язку з етапами та формою проведення уроку.

Студенти і експериментальних, і контрольних груп правильно називали джерела біографічної інформації, проте в контрольних групах майже в 50% майбутніх учителів спостерігалось нечітке уявлення про вимоги до її відбору для уроку: вони випускали з уваги внутрішню біографію митця, його світогляд, складові життєвого простору. Дають чітке визначення меті вивчення біографії письменника 39% студентів експериментальних груп, майже точно – 48%, неточно розкривають 13%. У контрольних групах відповідні показники становлять 23%, 37% та 40%. Отже, показник успішності експериментальних груп у порівнянні з контрольними (табл. 5.4) є на 27% вищий.

Таблиця 5.4

Рівень знань мети вивчення біографії

Етапи	Рік	Низький	Достатній	Високий
<i>Констатувальний</i>	2013	63%	20%	17%
<i>Формувальний</i>	2014- 2016	40%	37%	23%
Контрольні групи		13%	48%	39%
Експериментальні групи			17 / 28%	6 / 22%
% різниця показників			11%	16%
Показник ефективності експериментальної підготовки			27%	

Студенти експериментальних груп показали набуті ними знання різновидів живописного та словесного портретів письменника, складових його образу (візуальний, світоглядний, діяльнісний, творчий), назвали логічні підходи до роботи з портретом письменника на уроці (типово, зворотно, через спільне), зв'язок портрета з біографією та програмовим твором (коментар і ціннісні характеристики суспільного життя). У контрольних групах, згідно із навчальним планом, студенти не мали можливості отримати цю важливу для роботи інформацію під час однієї лекції, тому виявили низький рівень знань з цього питання. Усі студенти знають про повідомлення учителем життєпису, загальні вимоги до його змісту та обсягу, проте форми (графічна, словесна, наочна, комбінована) та жанри повідомлень добре засвоїли студенти експериментальних груп за цілеспрямованою підготовкою: високий рівень показали 36%, достатній – 37%, низький – 27% (плутають форми повідомлень та їхні жанри). У контрольних групах результативність знань жанрів залишилась практично на рівні констатувального експерименту: 6% респондентів називали біографічну довідку (достатній рівень), інша частина респондентів називала повідомлення, розповідь, оповідь, реферат, доповідь (які стосуються форми, а не жанрів) або не дала жодної відповіді. Отже, стає зрозумілим, що цей вагомий аспект готовності учителя літератури у традиційній підготовці не враховується, зокрема й через відсутність у навчальних програмах необхідних годин на цю тему. 60% ефективності результатів студентів експериментальних груп переконливо свідчать, що знання ними форм і жанрів повідомлення розширюють їхні можливості зацікавити учнів письменником та його твором, активізувати їхню пізнавальну активність на занятті, зробити урок ефективним і оригінальним. Після цілеспрямованої підготовки студентів експериментальних груп 74% дали чітке визначення автобіографічних паралелей, продемонстрували знання джерел та критеріїв їхнього виявлення (описи місцевості, подій, рис характеру, портретних характеристик, інтер'єру тощо), розуміння їхньої ролі у вивченні літератури та побудові єдиної логіки уроку літератури. У студентів контрольних груп відповідна підготовка не проводилась, показники їхніх знань у порівнянні з

констатувальним зрізом майже не змінилися, адже тільки третина цих респондентів самостійно змогли наблизитися до достатнього рівня знань (табл. 5.5).

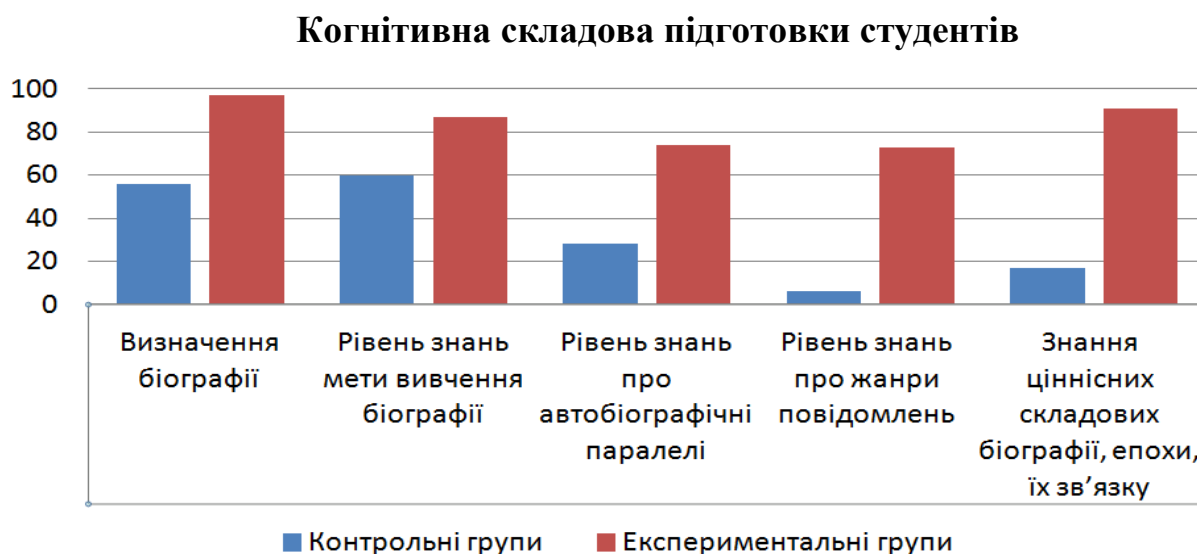
Таблиця 5.5

Рівень знань про автобіографічні паралелі

Етапи	Рік	Низький	Достатній	Високий
<i>Констатувальний</i>	2013	76%	24%	-
<i>Формувальний</i> : контрольні гр.	2014	72%	28%	
експериментальні	-	33%	34%	33%
Показник ефективності експериментальної підготовки	2016		46%	

За критерієм «Знання ціннісних складових біографії митця, його епохи і культури, їхнього зв'язку з етапами та формою проведення уроку» студенти експериментальних груп показали вищі результати з виявлення ціннісних характеристик суспільного життя та світоглядного портрета митця – навели на 27% більше прикладів і форм проведення занять, ніж студенти контрольних груп, які змогли пояснити тільки громадянську та патріотичну позицію письменника. 91% студентів експериментальних груп підкреслили зв'язок життєпису письменника з усіма етапами уроку і відповідною формою його проведення. У контрольних групах 83% майбутніх учителів пов'язали біографію митця тільки з етапом засвоєння нових знань, 17% – з формуванням (застосуванням) умінь та навичок аналізу твору, з пов'язаних форм проведення заняття усі назвали урок з вивчення життєвого шляху митця (за середній показник результативності взято 17%). Це свідчить про цілеспрямованість та результативність підготовки студентів експериментальних груп. За вимірними показниками (діаграма 5.2) було обчислено середньостатистичний показник ефективності впливу експериментальної технології на когнітивну складову підготовки студентів, який склав 49% результативності.

Діаграма 5.2

Впевненість у собі та рівень знань самі по собі не визначають професійної готовності до діяльності, тому важливо було провести моніторинг ефективності практикологічної складової експериментальної підготовки студентів. З цією метою під час лабораторних занять відстежувалися та фіксувалися показники рівня набутих практичних навичок майбутніх учителів літератури, а під час педагогічної практики, заліку й екзамену – виконання ними діагностичного інтегрованого завдання з написання конспекту і проведення уроку літератури. Наведемо отримані результати за проаналізованими критеріями.

Після формульовального експерименту за критерієм «збір інформації про письменника» було порівняно результати анкетувань та практичної підготовки студентів. У відповідях анкет на запитання «Як Ви відбираєте інформацію про письменника?» студенти експериментальних груп проігнорували позиції «випадково» та «інтуїтивно», зазначили «за рубриками» – 63%, «за наскрізною проблемою» – 11,8%, «темою уроку» – 22,3%, «концептами» – 2,9%. Під час виконання ними контрольних завдань було з'ясовано, що третина студентів експериментальних груп активно використовували концепти як спільну основу теми, проблематики твору та життєпису письменника. Моніторинг відібраних студентами матеріалів в експериментальних групах виявив, що їхня якість вища, ніж у контрольних групах, де студенти діють на рівні загальних знань, досвіду та інтуїції (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Відбір матеріалу біографіки	Рівень якості матеріалу						Різниця показників
	Низький		Достатній		Високий		
	Е	К	Е	К	Е	К	
За рубриками, концептами, проблемно-тематично	24%	49%	25%	36	51%	15	76-51=25%
За планом-характеристикою	4%	6%	30%	58%	66%	36%	96-94=2%
За самореалізацією особистості	24%	85%	50%	10%	26%	5%	76-15=61%
Автобіографічні паралелі	18%	94%	46%	6%	26%	-	72-6=66%
Показник ефективності							38%

Найбільш істотні зрушення спостерігалися за показником виявлення автобіографічних паралелей, самореалізації особистості та квоти часу на виконання завдань. Наприклад, кількість майбутніх педагогів, які досягли високого рівня проведення автобіографічних паралелей, була на 20% вища в експериментальних групах у порівнянні зі студентами контрольних груп, які навчалися за традиційною методикою (високий рівень не показав ніхто, достатній – 6%). Пояснюємо це тим, що необхідні теоретичні і практичні установки та вправлення у підготовці студентів контрольних груп були відсутніми. Високий результат у порівнянні з контрольними групами показало виконання студентами експериментальних груп завдання з побудови світоглядного портрета письменника та його образу (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Завдання	Рівень						Різниця показників
	Низький		Достатній		Високий		
	Е	К	Е	К	Е	К	
Побудова світоглядного портрета письменника та його образу	9%	59%	51%	41	40%	-	91-41=50%

У контрольних групах, де підготовка проводилась традиційним шляхом,

студенти теж виконали запропоновані завдання і змогли відтворити образ митця, проте в їхніх роботах не простежувалась логіка, результати мали проміжний характер, було схематично окреслено або не розкрито зовсім окремі складові світогляду письменника, студенти не пов'язали життєві цінності особистості з цінностями різних епох. Тому достатній рівень якості виконаних робіт продемонстрували тільки 41% студентів контрольних груп.

Для виявлення рівня набутих навичок побудови розповіді про письменника та його життя студентам було запропоновано написати повідомлення. Із завданням впоралися студенти усіх груп, проте у контрольних групах майже усі обрали візитівку, яка у виконаних роботах перевищила обсяг, в більшості мала діловий стиль інформування, зовсім не спонукала до прочитання твору; особистісний портрет письменника «розчинився» в іншій інформації або був повністю відсутнім (39% – низький рівень). Результати студентів експериментальних груп були значно вищими – на заняттях вони отримали пам'ятку з підготовки повідомлення, таблицю з жанрами та мали достатній досвід тренувань: половина студентів у групах на високому рівні виконала роботу, таких, хто не дав би раду, не було. Проте 7% не витримали стиль у візитівці, забули про висновок-узагальнення, формально підійшли до роботи (низький рівень). Ефективність з формування зазначеної навички за запропонованою технологією склала 32%. В експериментальних групах студенти демонстрували набуті навички з написання повідомлень інших жанрів. Під кінець експериментального навчання повідомлення майбутніх учителів літератури стали спрямованими на виявлення ціннісного в особистості письменника, його неповторності, особистісного внеску у світовий літературний процес. Вислови студентів втратили загальний характер, а натомість набули емоційності, оціночної забарвленості. Отже, експериментальні завдання не тільки розвинули необхідні навички, а й вплинули на підвищення загальної підготовки та мовної культури особистості студента.

Під час моніторингу було визначено переваги студентів експериментальних груп і за іншими показниками: використання мотиваторів

інтересу до митця і його твору – 17,8%; якість підготовки навчальних ситуацій для учнів – 7,9%; оптимальність бюджету часу на виконання завдань – 40%; ІКТ (пошук, копіювання, підготовка наочності) – 16%.

Швидке виконання завдань студентами експериментальних груп пояснюється чітко спрямованими критеріями відбору інформації, добре відпрацьованими під час лабораторних занять та самостійного виконання завдань навичками та продуманою системою завдань, зокрема з використання ІКТ у вивченні біографії письменника. Використання мотиваторів у підготовці студентами повідомлень про письменників переконало у значних перевагах сприйняття їхніх біографій, а тому це питання потребує додаткової уваги.

Навичка введення біографії у систему ціннісних зв'язків уроку ще не розглядалась у методиці вивчення літератури, тому не могла бути виявленою у студентів, які навчалися за традиційною програмою. Для порівняння ефективності результатів підготовки експериментальних та контрольних груп було прийнято рішення дослідити, на яких етапах уроку, як і в якій формі майбутні вчителі літератури презентують життєпис письменника в школі. Для цього було проаналізовано розроблені ними конспекти уроків та проведено заняття під час педагогічної практики. З'ясовано, що студенти експериментальних груп на 44% краще вміють на практиці реалізувати взаємозв'язок біографії митця та форми проведення уроку (вони проводили урок-зустріч, урок-дослідження, урок-творчу майстерню, урок-подяку тощо). Студенти експериментальних груп практично на усіх етапах уроку планували активні та інтерактивні види роботи з життєписом – роботу з живописним і літературним портретом письменника, аналіз цінностей його життя, побудову життєсфери митця, бесіду, дослідницькі завдання на порівняння життєпису і твору, створювали проблемні ситуації; застосовували спільну доміную тему уроку, мети, біографії письменника та твору тощо. Зауважимо, що таким результатам сприяла цілеспрямована теоретична та практична підготовка студентів експериментальних груп: під час занять вони отримали план аналізу подання життєпису письменника на уроці, алгоритм побудови та введення в урок навчальних

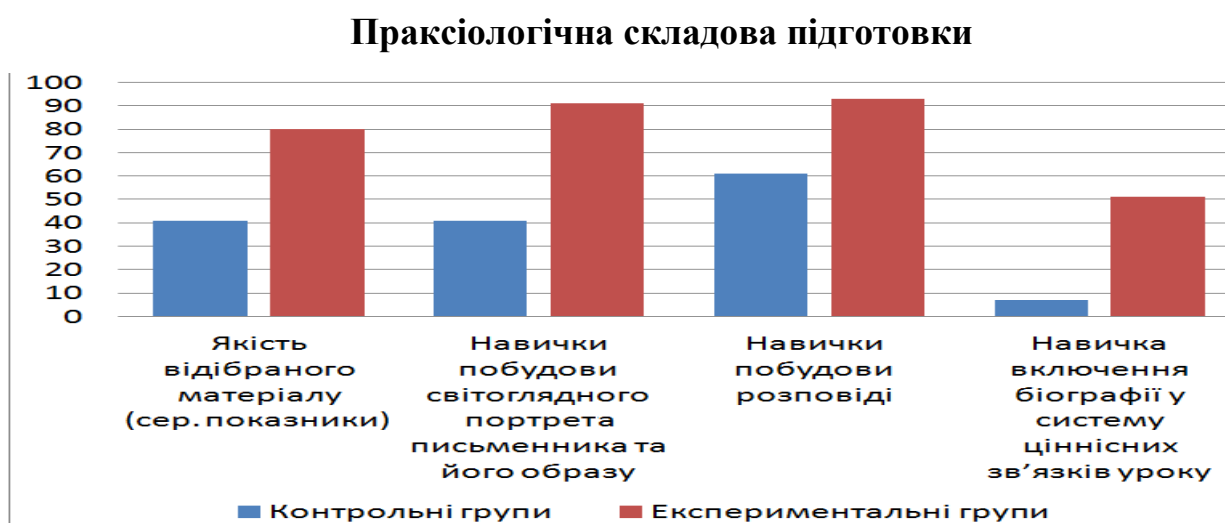
ситуацій, прийоми введення біографічних відомостей у структуру заняття, зразки різних форм проведення уроку з матеріалами біографії, спільно в аудиторії вибудували урок-подяку, добре засвоїли структурні етапи заняття та їхню тривалість. У контрольних групах домінувала пасивна форма навчання учнів з використанням візуальних засобів (портрет, мультимедійна презентація); результати змін підготовки у порівнянні з констатувальним експериментом незначні – розуміння зв'язку біографії з темою уроку і твором на різних етапах уроку показали 7% студентів, інші зупинились на одномоментній зустрічі з митцем на етапі засвоєння нових знань (шлях до вивчення твору). Про це свідчать узагальнені результати моніторингу (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Навичка введення біографії у систему ціннісних зв'язків уроку	Рівень		
	Низький	Достатній	Високий
Формувальний (2014-2016):			
контрольні групи	54%	7%	
експериментальні групи	49%	27%	24%
Показник ефективності підготовки		44%	

Для експериментальних груп характерним є інтенсивне зростання показників за усіма критеріями (діаграма 5.3):

Діаграма 5.3

Отже, реалізувався компетентнісний підхід у підготовці студентів

експериментальних груп – навчання було спрямованим на формування необхідних для професійної діяльності компетенцій, які допоможуть учням розкрити особистість митця та краще зрозуміти авторський твір, створять основу для розмови про цінності життя та мистецтва світової художньої літератури. Загалом 83% студентів експериментальних груп добре розуміють значення роботи над біографією письменника, правильно обирають форму подання інформації про життя творчої особистості, жанр повідомлення, можуть самостійно підібрати та створити візуальну наочність, вибудувати урок різної форми його проведення. Третина з них роблять це на високому рівні. Для експериментальних груп характерне інтенсивне зростання показників за усіма критеріями на рівні якості засвоєння знань, базових умінь роботи з біографією, урахування спільного і ціннісної складової світогляду митця, його твору, уроку літератури та інтересів учня-читача.

За усіма вимірними показниками було визначено середньостатистичний показник ефективності впливу експериментальної технології на практиологічну підготовку студентів, який в середньому склав 30% результативності. У досліджуваних позиціях чітко простежувався розрив у показниках ефективності традиційної та експериментальної систем підготовки. Усі показники кількісних і якісних змін було узагальнено та визначено загальну ефективність проведеного формувального експерименту в експериментальних групах. Впровадження експериментальним шляхом розробленої методичної системи та технології формування готовності студентів до вивчення біографії письменника засвідчило 32% їхньої результативності.

Результатом експериментального навчання студентів стали їхня здатність сприймати особистість митця в єдності з його творчістю, суспільним життям, епохою, набуті вміння показати цей зв'язок при моделюванні повідомлення, завдань та уроку зарубіжної літератури. Наведені показники ефективності та рівнів готовності студентів експериментальних груп переконують у доцільності розробленої системи, а їхні конспекти та проведені під час педагогічної практики уроки підтверджують правомірність висунутої гіпотези – якість вивчення біографії

письменника з учнями безпосередньо залежить від відповідної теоретичної, практичної та мотиваційно-ціннісної підготовки учителя.

Результати моніторингових досліджень переконують у дієвості та ефективності методичної системи та авторської технології підготовки студентів до вивчення біографії письменника у школі:

1) поєднання аудиторних активних та інтерактивних форм навчання з різними видами самостійної роботи і впровадження авторської технології сприяли глибшому засвоєнню студентами знань та практичних умінь роботи з біографікою і портретами, з виявлення автобіографічних паралелей, світоглядних цінностей митця;

2) практичним шляхом підтверджено ефективність консультативної допомоги викладача та практичних зусиль студентів з конструювання знань та набуття ними навичок і практичного професійного досвіду; логіки набуття необхідних базових навичок для роботи з життєписом митця – від відбору біографічної інформації до побудови образу письменника, повідомлення про його особистість та життєвий шлях, завдань для учнів та уроку літератури, що забезпечує цілісність та якість сформованої спеціальної компетентності майбутніх учителів літератури;

3) підтверджено ефективність впливу ціннісного компонента підготовки студентів до вивчення ними життєпису письменника як на рівні змісту (розуміння місця біографії у системі загальних знань), так і на рівні антропологічної моделі навчання майбутніх учителів літератури: постійно задіяні на заняттях внутрішня та операційна пізнавальна активність студентів, що інтеріоризувала компоненти їхньої професійної готовності (мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінковий) у спеціально-методичні та фахові компетентності.

Студенти експериментальних груп більш усвідомлено набували знання та навички, їхні ціннісні визначення стали більш обґрунтованими та виваженими. Отже, підтверджено ефективність технологічного процесу та розробленої авторської методичної системи.

Висновки до 5 розділу

Експериментальне навчання підтвердило, що запропонована методична система формування готовності учителів літератури дає можливість простежити динаміку ефективності набуття студентами базових знань та навичок.

Ефективність діагностики експериментального навчання забезпечували:

- загальні принципи моніторингу якості освіти;
- чітко визначені критерії готовності студентів до вивчення з учнями біографії письменника – спеціальні компетенції;
- різні підходи до забезпечення об'єктивності та ефективності аналізу експериментального навчання (анкети, тести, спостереження, поточний та підсумковий контроль);
- фіксація результатів та використання методів математичної і статистичної обробки даних, їхній порівняльний аналіз.

Усі показники знань, умінь та ціннісного ставлення співвідносилися з рівнями готовності студентів.

Ефективність методичної системи визначалася на основі порівняння результатів експериментальних та контрольних груп за усіма показниками, зіставлення з констатувальними показниками.

Найточніший результат когнітивної підготовки дали анкети та опитування. Виконання контрольних завдань і спостереження за роботою студентів під час аудиторних занять показали ефективність набуття ними навичок з відбору інформації, розробки навчальних ситуацій до уроку, встановлення автобіографічних зв'язків, опису світогляду письменника, побудови повідомлення про нього та моделювання уроків.

Моніторинг підтвердив значний розрив у рівнях знань та вмінь студентів експериментальних і контрольних груп. Було виявлено позитивну динаміку змін на рівні ціннісної складової готовності студентів, їхніх теоретичних знань і практичних умінь з методики шкільного вивчення біографії письменника.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження засвідчили досягнення мети, ефективність реалізації завдань, підтвердили достовірність висунутої гіпотези й дали підстави зробити такі висновки:

1. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю підготовки учнів до читання та сприйняття творів зарубіжних письменників – представників іншого часу, народу, світоглядних ціннісних орієнтирів і неготовністю вчителів ефективно реалізувати це завдання через відсутність єдиної системи їх підготовки, необхідної системи знань та практичних умінь. У методиці вивчення зарубіжної та української літератури науковці постійно піднімають цю проблему, однак методична система формування готовності майбутніх учителів літератури до шкільного вивчення біографії зарубіжних письменників розглядається вперше.

2. На основі вивчення наукових джерел вперше запропоновано визначення поняття готовність майбутніх педагогів до вивчення з учнями біографії письменника – це внутрішньо вмотивована здатність ефективно вирішувати професійні завдання на основі сукупності міждисциплінарних знань про сутність та складові життя людини, особливості їх сприйняття учнями, спеціальних умінь і навичок, етичних та фахових якостей. Визначено критерії та місце цієї спеціальної методичної компетентності в системі професійної компетентності вчителя. Поставлена проблема вимагала паралельного дослідження питань готовності учителя і вивчення біографії письменника і вибудовування спільної стратегії.

3. Вперше розроблено й теоретично обґрунтовано антропоцентричну модель навчання, яка сприяє поглибленню фахових знань та створює можливості якісного наповнення змісту і форми як шкільної літературної освіти, так і професійної підготовки учителів-словесників.

4. Методологічні засади обґрунтування готовності до професійної діяльності та вивчення життя людини стали теоретичною основою авторської системи підготовки студентів до шкільного вивчення біографії зарубіжних

письменників, яка містить низку складників: змістовий, процесуально-діяльнісний, мотиваційний, технологічний, організаційний, контролюючий. У центрі методичної системи особистість майбутнього вчителя літератури, його інтелектуальна, діяльнісно-вольова та емоційно-ціннісна сфери, його розвиток та підготовка. Впроваджено авторську модель технології підготовки студентів до шкільного вивчення біографії зарубіжних письменників та експериментально підтверджено її ефективність. Результат її реалізації – набуття майбутніми учителями необхідних спеціальних методичних компетенцій в рамках професійної компетентності: знання вимог та уміння чіткого добору біографічної інформації, факторів впливу на становлення творчої особистості – представника іншого історичного та культурного середовища, мети їх застосування у практиці вивчення програмового твору зарубіжного письменника в школі (*інформаційна, пошукова*); знання та навички різних способів виявлення автобіографічних паралелей у творі (*технологічна*); знання та навички створення особистісного та літературного портрета письменника за фактами біографії, підготовки різного виду завдань для учнів (*моделююча*); знання різних жанрів презентації життєпису митця та вміння їх підготовки (*творча*); знання вимог та вміння організації навчально-виховного процесу з шкільного вивчення біографії зарубіжного письменника (*організаційна*); уміння відбирати ефективні методи та прийоми навчання відповідно до специфіки вивчення життєпису письменника в основній / старшій школі (*методична*); розпізнавання закладеної у біографії та творі письменника професійно значимої проблематики (етичної, мистецької, суспільної), цінностей епохи, культури, літератури та особистості і вмілого їх впровадження у навчальний процес; моральність оцінок та діяльності педагога (*аксіологічна*). Технологічний процес забезпечив поетапність набуття студентами необхідних знань та навичок роботи над біографією письменника та ефективного введення її у зміст уроку зарубіжної літератури, побудови нових форм його проведення.

5. Експериментальним шляхом доведено, що методична система реалізує такі функції: дидактичну (забезпечує спеціальну підготовку з методики вивчення

біографії письменника, удосконалює загальну підготовку з методики вивчення літератури, навички навчальної діяльності тощо); аксіологічну (закладає систему ціннісних орієнтирів мисленнєвої та поведінкової діяльності учителя літератури); розвивальну (літературний розвиток і загальні уявлення про способи життя, життєві принципи та стратегії, їх реалізацію у мистецтві; навички роботи з біографією, побудови повідомлень про життєпис письменника, уроку літератури за допомогою наскрізної теми або домінанти); виховну (закладає основи готовності до постійного вибору у різних життєвих обставинах, професійної культури та толерантності до людей, критичного переосмислення досвіду митця, його персонажа, атмосфери навчального середовища); соціалізуючу (спрямована на здобуття досвіду професійної діяльності через спілкування, співпрацю та взаємодію з іншими); діагностичну (зорієнтована на визначені критерії контролю та самоконтролю знань, навичок і переконань студентів).

6. Ефективність методики забезпечили такі принципи підготовки студентів: особистісно-орієнтований і системний характер навчання; практико-орієнтована спрямованість підготовки, активна пізнавальна діяльність здобувачів освіти, поєднання психолого-педагогічних та аксіологічних засад навчання; міжпредметна інтеграція знань.

7. Встановлено, що біографія митця та навчальний процес стають особистісно значимі для студентів, якщо їхнє ціннісне наповнення накладається на цінності майбутніх спеціалістів. Особистісна спрямованість методичної системи на студентів забезпечила інтеріоризацію їх пізнавальної активності у компоненти їх професійної готовності, а увага до цінності людини і її життя – зв'язок змісту та аксіологічної підготовки майбутніх педагогів. Аксіологічна складова методики поєднала усі складові технологічного процесу, виступала орієнтиром і критерієм підготовки (цінне у знаннях і навичках, на уроці і сприйманні учнів, житті письменника і студента, темі уроку і проблематиці твору митця), поєднала набуття знань про вивчення життєпису митця і формування спеціальних методичних навичок, когнітивну лінгвістику та

методику навчання, теорію та практику виявлення спільного у житті та творі зарубіжного письменника, його світогляді та мові, сучасні стратегії навчання; забезпечила розуміння цінності людини, взаємозв'язку особистості та суспільства, мислення і мовлення, світогляду письменника як індикаторів його творчості; інтеграції знань про особистість та систему цінностей (епохи, нації, держави, освіти, мистецтва художнього слова, учителя і уроку літератури), розвивала творчість студентів (інтерпретаційність, модальність, варіативність педагогічних рішень). Таким чином, студенти поетапно просувалися від теорії цінностей, визначення їх у власному житті і біографії письменника до цінностей уроку літератури.

8. Вперше запропоновано поняття «аксіосфера уроку», визначено її складові та доведено її зв'язок з результативністю заняття, впроваджено концептний підхід з вивчення біографії письменника, роботу над національними цінностями, аксіосферою творчої особистості, аксіосферою уроку літератури для формування спеціальної методичної компетентності, навичок міжкультурного діалогу, зняття бар'єру сприйняття твору іншомовної культури та її представника – зарубіжного письменника.

9. Встановлено, що результативність підготовки студентів забезпечують їхня свідома вмотивованість та активна пізнавальна діяльність, діалогічна форма побудови занять та створення під час них ситуацій морального вибору, відкрите комфортне педагогічне середовище, поєднання різних моделей і форм навчання, впровадження інноваційних педагогічних технологій; ефективне використання біографіки та системи цінностей для професійного та особистісного розвитку студента; практико-орієнтований характер усього процесу професійної підготовки.

10. Доведено ефективність контенту та методичного інструментарію для підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури: конкретизовані мета, завдання, функції біографії письменника в школі, узагальнено основні положення її вивчення, запропоновані авторські способи відбору інформації про

письменника, алгоритми опису його світогляду і образу, підготовки повідомлень про митця, їхнього введення в урок.

11. Розроблена методика відповідає сучасним тенденціям в освіті і передбачає ціннісне ставлення майбутнього учителя літератури до життя, автора твору, учнів, мистецтва слова, формує готовність розпізнавати закладену в біографіях і творах письменників професійно значиму проблематику (етичну, мистецьку, суспільну), здійснювати ефективний відбір, інтерпретацію та моделювання біографічних матеріалів у повідомлення, завдання для учнів, урок літератури.

Теоретичні, практичні та експериментальні дослідження засвідчили ефективність та практичну значимість впровадження розробленої методичної системи формування готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення з учнями біографії письменника, її позитивний вплив на ефективність планування уроку, шкільного вивчення біографії та твору письменника. Презентоване дослідження сприятиме підвищенню загально-професійної, фахової, етичної компетентності вчителів-словесників.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів проблеми.

Перспективними напрямками подальшого наукового пошуку можуть бути питання україноцентричного вивчення біографії зарубіжного письменника, формування національної ідентичності учнів при вивченні життєписів зарубіжних письменників, візуалізації біографії письменника в умовах відкритого інформаційного навчального середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з латини О. Кислюка; передм. В. Котусенка. Київ : Основи, 2000. 794 с.
2. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.
3. Бабій Л. Культурний стереотип як спосіб реалізації концепту «клас» у британській мовній картині світу [Електронний ресурс]. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2014/kulturnyj-stereotyp-yak-sposib-realizatsiji-kontseptu-klas-u-brytanskij-movnij-kartyni-svitu/> (дата звернення: 15.02.2015).
4. Безлепкіна О. Мовно-стильові особливості прози Євгенія Замятіна. *Слово і час*. 2008. № 3. С. 91-96.
5. Белей Н. І. «Лицарі в усі часи і всі епохи...» Урок-роздум за романом В. Скотта «Айвенго». *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2002. № 11. С. 57-60.
6. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: монографія. Київ : Світич, 2006. 304 с.
7. Беляк О. Визначення професійно значущих якостей майбутнього вчителя-словесника. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2011. Вип. 38. С. 6-16.
8. Білоус О. С. Дидактичні основи формування творчої активності студентів у процесі особистісно орієнтованого навчання (на матеріалі музичних дисциплін): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09; Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки. Луцьк, 2005. 20 с.
9. Бітківська Г. В. Інформація про круглий стіл «Образ автора в художньому творі...», або Вектори вирішення проблеми автор-читач, учитель-викладач, учень-студент. *Зарубіжна література в школах України*. 2010. № 2. С. 13-18.
10. Бондар В. Критичне мислення – атрибут компетентності суб'єктів загальної і професійної освіти. *Обрії*. 2010. № 2(31). С. 41-43.
11. Бондаренко Ю. Історична свідомість: проблема дефініції. *Рідна школа*. 2005. № 2. С. 7-10.

12. Бондаренко Ю. Методика шкільного вивчення літератури на засадах ідеаційно-концептуального підходу: теорія і практикум: навч. посіб. для студ. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 199 с.
13. Бондаренко Ю. Філософсько-історичні підходи до вивчення біографії письменника. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2009. № 4. С. 5-7.
14. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138-144.
15. Братко В. О. Майстерність письменників-новелістів. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2005. № 10. С. 26-30.
16. Бугайко Т. Ф., Бугайко Ф. Ф. Навчання і виховання засобами літератури. Київ : Рад. шк., 1973. 176 с.
17. Булаховський Л. А. Слово наукове – слово поетичне. *Мовознавство*. 1983. № 2. С. 37-39.
18. Вандишев В. М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 474 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
20. Вивчення життєпису художника слова в середній школі: метод. посіб. для вчит. / Бойко М. І. Київ : Рад. шк., 1975. 148 с.
21. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 127. Арк. 16.
22. Вітгенштайн Л. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. Київ : Основи, 1995. 311 с.
23. Вітченко А. О. Теорія і технологія формування інтерпретаційної компетенції старшокласників у процесі вивчення світової драматургії : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 465 с.
24. Вітченко А. О., Вітченко А. О. Проектування професіограми викладача

- вищої школи для системи неперервної педагогічної освіти. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. Вип. 55. С. 174-180.
25. Волинець І. М. Методика вивчення літературного краєзнавства в курсі зарубіжної літератури у старших класах загальноосвітньої школи: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2008. 21 с.
 26. Волкова Н. П. Педагогіка. Київ: Академія, 2001. 576 с.
 27. Волох С. : 1) Виховне значення творів Т. Г. Шевченка. *Світло*. 1911. Кн. 6. С. 7; 2) По святах. *Світло*. 1911. Кн. 7. С. 21.
 28. Волошина Н. Й. Вивчення біографії письменника в єдності з його творчістю. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 8. С. 2-4.
 29. Галич О. А. Мемуари: масова чи елітарна література? *Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва*. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. С. 191-196.
 30. Гельо Т. Д. Три дні з життя Олександра Блока. Використання фонових знань під час вивчення лірики російського символіста. 11 клас. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2003. № 3. С.11-12.
 31. Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. Курс лекцій з філософії : навч. посіб. Київ: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 1999. 422 с.
 32. Гладишев В. В. Використання автобіографічних матеріалів у процесі вивчення життя і творчості письменника в курсі зарубіжної літератури (XI клас): автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.02; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 1995. 23 с.
 33. Голобородько К. Когнітивна лінгвістика: дослідницький інструментарій та моделювання концептосфери митця. *Науковий вісник ХДУ. Серія: «Лінгвістика»*: зб. наук. праць. Херсон, 2006. Вип. IV. С. 295-300.
 34. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник : 2 вид., доп. і випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

35. Грегуль Г. П'ять проблем сучасної біографістики. *Сучасний погляд на літературу*: зб. наук. праць. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2000. Вип. 9. С. 230-239.
36. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
37. Гузь О. Від міфу до постмодернізму. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 208 с.
38. Дацюк О. Особливості жанрової еволюції сучасної художньої біографії: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01; Рівненський держ. пед. ін-т, Рівне, 1997. 16 с.
39. Дейвіс Норман. Європа: Історія / переклад з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ : Основи, 2006. 1464 с.
40. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М. Ф. Грушевський; упоряд. і авт. післям. Я. Левчук. Київ : Либідь, 2006. 256 с.
41. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
42. Дмитерко-Карабин Х. М. Смишлужиттєві орієнтації особистості: теорія, діагностика, рефлексія у психотерапевтичній групі: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. 160 с.
43. Дорошенко Д. І. Нарис історії України.; передм. І. О. Денисюка. Львів : Світ, 1991. 576 с.
44. Дорошкевич О. Шевченко в приватному листуванні. *Записки історично-філологічного відділу УАН*. 1926. Кн. 7-8. С. 369-385. [Електронний ресурс]. URL: <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/doroshk.htm>.
45. Дятленко Т. І. Методичні знання та вміння як основа методичної компетентності майбутніх учителів української літератури. [Електронний ресурс]. URL: <http://int-konf.org/konf022015/996-k-ped-n-/dyatlenko-t-metodichn-znannya-ta-vmnnya-yak-osnova-metodichnoyi-/kompetentnost-maybutnh-uchitelv-ukrayinskoyi-literaturi.html>.
46. Євшан М. Суспільний і артистичний елемент у творчості. *Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.*: в 3

- кн. Київ : Рось, 1994. Кн. 3. 687 с.
47. Ємельянова Т. Біографізм як засіб інтерпретації творчої індивідуальності: Макс Дессуар. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2011. № 1. С. 24-28.
 48. Єрмаков І. Г., Пузіков Д. О. Життєвий проект особистості: від теорії до практики : практ. зорієнт. посіб. Київ : Освіта України, 2007. 212 с.
 49. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. Київ : Богдана, 2003. 520 с.
 50. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ : Основи, 1993. 126 с.
 51. Заклинський Р. Спомини про громаду станіславців в роках 1867-1877. Львівський ЦДІА України. Ф. 309. Оп. 1. № 1359 [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/kony01.htm>.
 52. Закон України «Про освіту» (2017) [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
 53. Закон України «Про вищу освіту» 1) Закон України «Про вищу освіту»: від 01.07.14 р. № 1556-VII. *Голос України*. № 148. 06.08.14 р. 2) Закон України «Про вищу освіту»: Зі змінами, внесеними згідно із Законом №380-IV (380-15) від 26.12.2002. *Вища школа*. 2002. N 6. С. 74-120.
 54. Записки Наукового Товариства імені Т. Г. Шевченка. 1896. Т. IX. Кн. I. С. 35-37.
 55. Ісаєва О. О. Організація та розвиток читацької діяльності школярів при вивченні зарубіжної літератури : посіб. для вчит. Київ : Ленвіт, 2000. 184 с.
 56. Історія України: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 686 с.
 57. Карпенко З. С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. *Методологічні і теоретичні проблеми психології*: хрестоматія / упоряд. З. С. Карпенко, І. М. Гоян. Івано-Франківськ : Плай, 2000. 128 с.
 58. Кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності педагогічних працівників. Аналітичний звіт за результатами дослідження з освітньої політики: в 2 кн. / за заг.ред. Г. В. Єльнікової. Київ-Черкаси, 2010. Кн. 1. 128 с.

59. Кирилюк З. В. Рецензія на монографію І. В. Козлика «Вступ до історії західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації. Історико-культурний макроетап рефлексивного традиціоналізму. Доба Середньовіччя та епоха Відродження». Івано-Франківськ, 2003. *Зарубіжна література*. 2005. № 10. С. 62-63.
60. Клименко Ж. В. Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи: монографія. Київ, 2006. 340 с.
61. Клочек Г. Літературна освіта: занепад і шляхи відродження [Електронний ресурс]. URL: <http://osvita.ua/school/reform/53707/>.
62. Книш А. Є. Поняття готовності до професійної діяльності в роботах вітчизняних та зарубіжних учених. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2015. № 2. С. 37-45.
63. Кобилянська О. Про себе саму (Автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького). *Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.*: у 4 кн. 4 вид. Київ : Рось, 1995. Кн. 4. 704 с.
64. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Наказ МОН № 641 від 16.06.15 р.) [Електронний ресурс]. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.
65. Коваль В. О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах : монографія. Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. 455 с. С. 137-144.
66. Ковбасенко Ю. І. Біографія письменника і викладання літератури. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2002. № 10. С. 9-17.
67. Козлик І. В. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження («Картина світу». Естетика. Поетика) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. 344 с.
68. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року

- [Электронный ресурс]. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.
69. Косів М. Право на історичну пам'ять – не привід до нинішніх поррахунків. *Віче*. 2003. № 6. С. 67.
 70. Костюк Г. С. Вікова психологія. Київ : Рад. шк., 1976. 277 с.
 71. Крамаренко К. Категорія життєвого успіху в соціологічному дискурсі *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. праць. Київ : Інститут соціології НАН України, 2008. Вип. 11. 368 с. С. 74-84.
 72. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. *Енциклопедія українознавства*: в 2-х т. / за гол. ред. В. Кубійовича і З. Кузелі. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949-52; репр. відтворення вид. 1949 р.; Київ, 1994-95. Т. 2. Заг. ч. (ЕУ-І), 1230 с. С. 708-718.
 73. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя : перекл. з нім. А. Онишко. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
 74. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): навч. посіб. Київ : Освіта України, 2009. 464 с.
 75. Куценко Л. Історична біографія в Україні: в пошуках самодостатності. *День*. 2003. 13 грудня.
 76. Левченко Т. І. Європейська освіта: конвергенція та дивергенція: монографія. Вінниця : Нова книга, 2007. 653 с.
 77. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*: гол. ред. А. Волков; Буковинський центр гуманітарних досліджень. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
 78. Лист В. Липинського до Богдана Шемета, писаний у Райхенау 12 грудня 1925 р. у відповідь на поставлене питання. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ : Генеза, 1996. 942 с. С. 745-746.
 79. Лист МОН України від 26.10.2015 № 1/9-510. Щодо погодження проектів галузевих стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм, засобів діагностики. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2015. № 12 (грудень). С. 88-89.

80. Литвиненко С. А. Теоретико-методологічні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: автореф. дис. ... доктора. пед. наук: 13.00.04; НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2005. 40 с.
81. Літературознавчий словник-довідник / Р. Е. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
82. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. [2-е вид. доп.]. Київ : Вища шк., 2001. 487 с.
83. Малішевська І. Автобіографія: витоки, становлення та критика жанру. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Вип. 17. / наук. ред. М. М. Сулима. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2010. 210 с. С. 37-40.
84. Маслова В. А. Homolingualis в культурі. М. : Гнозис, 2007. 320 с.
85. Мелашенко К. Життєвий успіх у гендерному вимірі: соціологічні розвідки. *Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць*. Київ : Інститут соціології НАН України, 2009. Вип. 1 (12). 432 с. С. 208-218.
86. Мельник Л. О. Концепт природи в корейській романтичній літературі. *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві* (м. Львів, 30-31 жовтня 2015 р.). Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2015. [Електронний ресурс]. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/fil/07oct2015/23.pdf>.
87. Менжулін В. Структуралізм, «Смерть автора» і біографізм. *Магістеріум*. Вип. 39: Історико-філософські студії. С. 12-19. [Електронний ресурс] URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Magisterium/Ist_f/2010_39/02_menzhulin_v.pdf.
88. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / авт.-укл. О. В. Малихін, І. Г. Павленко, О. О. Лаврентьєва, Г. І. Матукова. Київ : КНТ, 2014. 262 с.
89. Неділько В.Я. Методика викладання української літератури в середній школі: підручник для вузів / В. Я. Неділько. Київ : Вища шк., 1978. 248 с.
90. Методика викладання української мови і літератури. Республіканський навч.-метод. зб-к. Вип. 8. / за ред. О. Мазуркевича. Київ : Рад. шк., 1978.

168 с.

91. Методика викладання української мови і літератури. Республіканський наук.-метод. зб-к. Вип. 9. Київ : Рад. шк., 1983. 144 с.
92. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). Київ: Наук. думка, 1990. 190 с.
93. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. Київ : Вища шк., 2007. 415 с.
94. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. Київ : Вид. Дім «Слово», 2010. 432 с.
95. Мірошніченко Л. Ф. Формування професійної готовності студентів-філологів до викладання світової літератури: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02; НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 403 с.
96. Моруа А. Мистецтво і життя : зб.; поряд., вступ. стаття, приміт., імен. покажчик і пер. з фр. І. М. Овруцької. Київ : Мистецтво, 1990. 360 с.
97. Назарук О. Галицька Делегація в Ризі 1920 р. Спомини учасника. /О. Назарук. Львів : Накладом Укр. християн. організації, Львів, 1930. 169 с. (Укр. дип. мемуаристика). С. 59.
98. Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933 / за ред. О. В. Сухомлинської та ін. Київ: Заповіт, 1996. 304 с.
99. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.
100. Науменко Є. І. Кращі уроки зарубіжної літератури. Вип. 1-2. Харків : Основа, 2010. 268 с.
101. Науменко Є. І. Кращі уроки світової літератури. Вип. 3. Харків : Основа, 2010. 173 с.
102. Наумчук Т. В. Інноваційна компетентність педагога як фактор індивідуалізації освітньо-виховного процесу: професіограма вихователя ДНЗ. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. ст. Київ : АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, 2006. Т. 4. Вип. 3. С. 275-290.
103. Ніколенко О. М. Доба Середньовіччя як етап розвитку світової культури

- (Урок-огляд, 9 клас). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2002. № 10. С. 33-36.
104. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
105. Нормативно-правове забезпечення освіти: у 4 ч. Харків : Основа, 2004. Ч. 1. 144 с.
106. Ортега-і-Гасет Х. Дегуманізація мистецтва. *Вибрані твори*. Київ : Основи, 1994. С. 261-262.
107. Островський В. План роботи з історико-культурологічними джерелами. *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід: навч.-метод. мат. для учит. св. літ.: у 2 ч. / за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2012. Ч. 1. 92 с. С. 16-24.*
108. Островська Г. О. Аксіосфера уроку літератури. *Науковий огляд*. 2014. № 5(6). С. 109-115.
109. Островська Г. Актуальні проблеми формування комунікативної компетентності учнів на уроках літератури (аналіз досвіду впровадження інтеракцій у школі). *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. / Ред. кол. Г. Г. Філіпчук, І. С. Руснак та ін. Вип. 338: Педагогіка та психологія. Чернівці: Рута, 2007, 208 с. С.133-138.*
110. Островська Г. О. Біографія письменника як предмет дослідження. *Методика. Досвід. Пошук. Проблеми вивчення шкільних курсів мови та літератури: наук.-метод. зб. Вип. XI. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 239 с. С. 75-82.*
111. Островська Г. О. Взаємопов'язане вивчення учнями життєвого та творчого шляху письменника. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. Вип. 1. 192 с. С. 143-147.
112. Островська Г.О. Використання елементів компаративного аналізу при вивченні роману А. Камю «Чума» (на матеріалі повісті В. Шевчука «Мор»).

Вісник Глухівського державного педагогічного університету: збірн. наук. праць./ Ред. кол. О. І. Курок, В. П. Зінченко та ін. Серія «Пед. науки». Вип. 7. Глухів: ГДПУ, 2006, С.179-182.

113. Островська Г. Використання сучасних стратегій навчання у підготовці студентів до вивчення біографії письменника. *Inovativny v'yskum v oblasti vzdelavania a sociálnej práce. Medzinárodná vedecko-prakticka konferencia: zbornik z medzinárodná vedeckej konferencie 10-11 marca 2017, Sládkovičovo, Slovenska republika: Vysoká škola Danubius.* Р .74-77.
114. Островська Г. О. Виховуємо громадян та патріотів України на прикладах життя зарубіжних письменників та їх творів. *Джерела. Наук.-метод. вісник.* 2016. № 1-2 (81-82). С. 10-14.
115. Островська Г. Діалогічне вивчення світової літератури у школі. *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід : навч.-метод. мат. для учит. св. літер.;* за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. Ч. 1. 92 с. С.6-9.
116. Островська Г. Діалог мистецтв на уроці: методичні рекомендації учителю літератури. *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід : навч.-метод. мат. для учит. св. літер.;* за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. Ч. 1. 92 с. С.10-16.
117. Островська Г. Діапазон можливостей аксіологічного підходу до вивчення життя та творчості зарубіжного письменника. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва.* Вип. 3. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 108 с. С. 98-102.
118. Островська Г. О. Епістолярна спадщина письменника як джерело вивчення його творчості. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України.* 2009. № 3. С. 27-28.
119. Островська Г. О. Зробити читання потребою, а не необхідністю. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України.* 2010. №2. С.7-8.
120. Островська Г. О. Комунікативна складова готовності майбутніх учителів до

- ознайомлення учнів з біографією письменника. *Вісник Прикарпатського національного університету*. Серія «Педагогіка». 2013. Вип. XLIX. 374 с. С. 71-75.
121. Островська Г. О. Культурологічний підхід до вивчення літератури в школі як методична проблема. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 10. С. 2-4.
122. Островська Г. О. Логічно-змістовий аналіз проблеми вивчення біографічних відомостей про письменника та його творчості у шкільному курсі «Зарубіжна література». *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 2. С. 7-9.
123. Островська Г. О. М. Алданов про О. Бальзака: «В нього мистецтво і життя були неподільні» (про вивчення творчості письменника у тісному зв'язку з його біографією). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2010. № 9. С. 21-25.
124. Островська Г. Методичні рекомендації по реалізації завдань Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти при вивченні у 5 класі життєдіяльності письменників (світова література). *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід* : навч.-метод. мат. для учит. св. літер.; за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. Ч. 2. 84 с. С.6-11.
125. Островська Г. О. «Найперше – музика у слові»: вчимося писати твір на уроках зарубіжної літератури. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 1. С. 2-4.
126. Островська Г. О. Науково-методичне забезпечення профільного навчання (вивчення життя та творчості письменника в профільних класах). *Обрії*. 2008. № 2. С. 87-89.
127. Островська Г. Не про морок. Валерій Шевчук і Альбер Камю на уроці позакласного читання в 11 класі. *Українська мова та література*, 41-43 (489-491), листопад 2006. С.36-38.
128. Островська Г. О. Організація навчального процесу з формування готовності

- майбутніх учителів літератури до вивчення біографії письменника. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology* [Budapest]. 2015. III (21), Issue 43. P. 39-42.
129. Островська Г. Педагогічна культура учителя (етична складова) як фактор соціалізації особистості учня. *ІМІДЖ сучасного педагога*. 2006. № 9-10. С. 59-61.
130. Островська Г.О. Підготовка студентів до проведення автобіографічних паралелей та їх застосування у практиці вивчення світової літератури в школі. *Язык и личность в поликультурном пространстве: сб. ст. [Текст]; под ред. О. С. Фисенко, Л. В. Адониной. М.: Рибэст, 2013. (Серия «Молодой филолог»)*. Вып. 3. 343 с. С. 276-280.
131. Островська Г. О. «Письменники народжені, щоби втручатися» (Мистецтво художнього слова проти війни. 7 клас). *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 1. С. 26-29.
132. Островська Г. О. Принцип діалогічного вивчення літератури як мистецтва слова. *Книжка. Твір. Читання. Дитячий дискурс: матеріали науково-практичної конференції «Дитина читає...» в рамках книжкової виставки-ярмарку «Форум видавців – дітям» (м. Львів, 8-10 травня 2008 р.) / ред. кол. Л. Ф. Мірошніченко, М. Г. Жулинський та ін. Київ–Львів. 2008. 160 с. С. 108-114.*
133. Островська Г. О. Принцип доміанти режисури уроку вивчення біографії та творчості письменника. *А. П. Чехов та світова культура: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження А. П. Чехова. Луцьк, 2010. 224 с. С.195-200.*
134. Островська Г. О. Реалізація принципу діалогічності під час вивчення життя та творчості письменника. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 3. С. 16-21.
135. Островська Г. О. Роль родини і учителя літератури у формуванні готовності юного читача до діалогу з мистецтвом художнього слова. *Джерела*. 2009. № 3-4. С. 46-52.

136. Островська Г.О. Самоактуалізація як основна складова формування в учнів навичок самостійної роботи у сучасній практиці вивчення літератури. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: збірн. наук. праць / Ред.кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій та ін. Вип. 5 (15). К.: НПУ, 2006. 224 с. С. 203-207.
137. Островська Г. О. Соціально-педагогічний вплив життєпису письменника на майбутніх учителів літератури. *International Scientific-Practical Conference «Actual questions and problems of development of social sciences»*: Conference. June 28-30, 2016. Kielce: Holy Cross University. 200 p. P. 31-34.
138. Островська Г. О. Теоретичне обґрунтування системи підготовки майбутніх педагогів до вивчення у школі біографії письменника. *Теория и технология обучения филологическим дисциплинам в вузе и школе*: кол. монографія; / под ред. М. И. Лапенко, И. Н. Авдеевой]. Белгород–Севастополь–Харьков : ООО «Щедрая усадьба плюс», 2013. 440 с. С. 280-300.
139. Островська Г. О. Упровадження ідей професора Л. Ф. Мірошніченко щодо вивчення біографії зарубіжного письменника. *Науково-методична школа професора Л. Ф. Мірошніченко: історія, сьогодення та перспективи розвитку*: зб. наук.-метод. праць / за ред. О. Ісаєвої. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. 248 с. С. 176-183.
140. Островська Г. О. Філософсько-художній синтез середньовічної культури у поемі «Божественна комедія» Данте, її алегоричний зміст (матеріали до вивчення творчості Данте). *Зарубіжна література в школах України*. 2011. № 11. С. 34-37.
141. Островська Г. Формування комунікативної компетентності учнів на уроках зарубіжної літератури як педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук праць / Ред. кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій, (відповідальні редактори) та інші. Вип. 6 (16). К.: НПУ, 2007. 220 с. С.203-206.
142. Островська Г. Формування професійної готовності майбутніх учителів

- зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі: монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. 472 с.
143. Островська Г. О. Формування у студентів навичок відтворення світогляду та образу письменника при вивченні його біографії. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2017. № 7(15). Р. 53-57, 66.
144. Островська Г.О., Храброва В.Є. Формувати вищі цінності людського життя (урок-діалог в рамках «круглого столу» за віршем Р. Кіплінга «Якщо...»). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. №4. С. 26-27.
145. Островська Г., Храброва В. *Зарубіжна література*. 7 клас: кн. для вчит.: навч.-метод. вид. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 424 с. (гриф МОН).
146. Паращевін М. Релігійність та цінності особистості. *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. пр. Київ : ІС НАН України, 2009. Вип. 1 (12). С. 327-336.
147. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: посіб. для студ. вищ. закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
148. Педагогічна майстерність: підручник для вищ. навч. закл. [3-тє вид. доповн.], упор. І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
149. Петриченко Н. Г. Методика використання епістолярних матеріалів у процесі вивчення української літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Ін-т педагогіки НАПН України; Київ, 2003. 20 с.
150. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ : Дніпро, 1991. 443 с.
151. Попович О. В. Біографія як феномен та об'єкт культури. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 2. С. 96-103.
152. Психологічна енциклопедія / авт.-упор. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
153. Ратушняк О. М. Формування інтерпретаційної компетентності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури: дис. ... канд.

- пед. наук: 13.00.02 ; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2009. 231 с.
154. Резнік В. Приватна власність крізь призму соціологічного інституціоналізму. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 4. С. 119-131.
155. Сафарян С. І. Фонові знання як засіб поглибленого вивчення художнього твору в шкільному курсі зарубіжної літератури: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.02; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2003. 20 с.
156. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 404 с.
157. «Секрет японського дива – це дух японської нації» (Інтернет-розмова О. Микитенко з Людмилою Скирдою). *Всесвіт*. 2004. № 11-12. С. 46-55.
158. Сидоренко В. В. Модель професійної компетентності вчителя української мови і літератури в контексті впровадження компетентнісно зорієнтованого підходу. *Наукова скарбниця освіти Донеччини : науково-методичний журнал*. Донецьк, 2011. № 1(8). С. 72-77.
159. Сімакова Л. А. Проблема наступності в культурі як один з головних аспектів у процесі викладання літератури в школі. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2012 рік*: наукове видання. Київ : Інститут педагогіки, 2013. 352 с. С. 180-181.
160. Сіробаба М. Вивчення біографії письменника студентами-філологами педагогічного інституту на заняттях з історії української літератури: зб. наук. праць. *Наукові записки / відп. ред. Г. Д. Клочек*. Кіровоград, 2002. Вип. 47. С. 259-263.
161. Сковорода Г. Твори: у 2 т. / ред. О. І. Білецький, Д. Х. Острянин, П. М. Попов; упор. І. А. Табачников. Київ : АН УРСР, 1961. Т. 1. 639 с.
162. Словники української мови онлайн. *Всесвітній словник української мови* [Електронний ресурс]. URL: [//https://uk.worldwidedictionary.org](https://uk.worldwidedictionary.org).
163. *Словник української мови: в 11 т.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970. Т. 1. [Електронний ресурс]. URL: [//http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh](http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh).
164. Слухай Н. В. «Перцептивний прототип» в парадигмі понять когнітивної

- семантики. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2011. Вип. 39. 495 с. С. 304-309.
165. Снегірьова В. В. Культурологічний контекст вивчення біографії письменників. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2012 рік*: наук. видання. Київ : Ін-т педагогіки, 2013. 352 с. С.181-182.
166. Соболева Н. І. Соціологія суб'єктивної реальності. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2002. 296 с.
167. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за ред. В. І. Воловича Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.
168. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі: метод. посіб. для вчит. Київ : РВЦ «Проза», 1995. 246 с.
169. Стус Д. Біографія: суб'єктивізація об'єкта. *Київська старовина*. 2002. № 2. С. 28-43.
170. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / пер. з англ. В. Кулика. Київ : Либідь, 1994. 240 с.
171. Сучасний словник іншомовних слів / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
172. Сучасні стратегії організації читацької діяльності школярів: навч.-метод. мат. для учит. св. літ. / за заг. ред. Г. Островської, Я. Козленко. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. 80 с.
173. Танчин К. Я. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2005. 20 с.
174. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
175. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ : Міленіум, 2002. 320 с.
176. Уліщенко В. В. Формування етнокультурної компетентності на уроках української літератури [Електронний ресурс]. URL:

http://www.vmurol.com.ua/upload/publikatsii/nauka/2017/Formuv_etnocult_kompetentnosti_2011_3_28.pdf.

177. Уроки, розроблені Т. М. Середюк. *Зарубіжна література: Книга для вчителя: календарне планування та розробки уроків. 6 клас 12-річної школи* / Ковбасенко Л. В. та ін. Київ : Грамота, 2006. 408 с.
178. Федунь М. Р. Українська мемуаристика в Галичині кінця XIX – початку XX століття: жанрово-стильові особливості. автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2001. 19 с.
179. Філософія. Курс лекцій : навч. посіб. / Бичко І. В., Табачковський В. Г., Горак Г. І. та ін. Київ : Либідь, 1993. 576 с.
180. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 49. 810 с.
181. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1981. Т. 31. 596 с.
182. Хабермас Ю. Пізнання й інтерес. *Читанка з історії філософії* : у 6 кн. / за ред. Г. І. Волинки. Київ : Фірма «Довіра», 1993. Кн. 6: Зарубіжна філософія XX ст. 239 с. С.228-238.
183. Хорошилова А. В. Зарубіжна література. 5 клас: посіб. для вчит. Харків : Основа, 2006. 96 с.
184. Храброва В. Є. Методика вивчення «наскрізних» тем у шкільному курсі «Зарубіжна література» : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02; Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2006. 233 с.
185. Хроменко А. І. Літературно-музичний салон «Великий романтик»: вечір портрета Віктора Гюго. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2001. № 1. С. 55-62.
186. Чайковський А. Чорні рядки. Спомини за час від 1.XI.1918 – 12.V.1919. *Дзвін*. 1990. № 6. С. 44.
187. Черкасенко С. Шевченко про «інородців». *Світло*. 1914. Кн. 6. С. 13-14.
188. Черкасенко С. Лист шістдесят дев'ятий від 10. II. 936; 28. II. 936. *Автобіографія в листах*. Прага : Український громадський Видавничий фонд. Фонд № 122с. Арх. № 278.

189. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956. С. 376-410. [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/chyzh/chy15.htm>.
190. Чижевський Д. Лекції з історії української літератури. *Українська література. Історія української культури* / В. Петров, Д. Чижевський, М. Глобенко, І. Мірчук. Мюнхен; Львів: [б. в.], 1994. 373 с. С. 127-158.
191. Читанка з історії філософії : у 6 кн. / за ред. Г. І. Волинки. Київ : Фірма «Довіра», 1992. Кн. I. 207 с.
192. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ : БМТ, 1996. 240 с.
193. Чоповський В. «А ти, славно Україно, не забудь за мене!»: Участь галичан у національно-визвольних змаганнях за самостійність, державність і духовне відродження краю у ХХ столітті. Львів ; Брошнів-Осада : Таля, 2008. 411 с.
194. Чоповський В. Ю. Нариси історії України : навч. посіб. Львів: [б. в.], 2010. 304 с.
195. Швед О. М. Вплив комунікативних особливостей студентів на ефективність навчання у вищому навчальному закладі: автореф. ... дис. канд. псих. наук: 19.00.07; Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
196. Шіллер Ф. Твори : пер. з нім. М. Лукаша, Б. Тена, Ю. Назаренка; вступ. ст. О. Непорожнього. Київ : Молодь, 1968. 415 с.
197. Штейнбук Ф. Методика викладання зарубіжної літератури у школі: навч. посіб. Київ, 2007. 316 с.
198. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України : [3-тє вид., перер. та розшир.]. Київ : Критика, 2006. 584 с.
199. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности. *Психология формирования и развития личности*. М. : Наука, 1981. 366 с. С. 19-44.
200. Аверинцев С. С. Судьба. *Большая советская энциклопедия*. [3-е изд.] М. : Советская энциклопедия, 1977. Т. 25. Кн. 2. 576 с. С. 55.

201. Акимов С. С. Готовность бакалавров технологического образования к научно-исследовательской деятельности. *Информационные технологии в образовании* : VIII открытая научно-практическая конференция студентов и аспирантов. М. : Изд-во СПбГУИТМО, 2005. 85 с.
202. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л. : ЛГУ, 1968. 339 с.
203. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2 т. М. : Педагогика, 1980. Т. 1. 232 с.
204. Андроников И. Собрание сочинений : в 3-х т. М. : Худ. лит., 1980. Т. 2. 432 с.
205. Антология мировой философии: в 4 т. М. : Мысль, 1969. Т. 1. Ч. 1. 936 с.
206. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. *Избранные труды*: в 2 т. М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. Т. 2. 767 с.
207. Ариес Ф. Возрасты жизни. *Философия и методология истории* / под ред. И. С. Кона. М. : Прогресс, 1977. 332 с. С. 216-244.
208. Аристотель. Сочинения: в 4 т. М. : Мысль, 1981. Т. 3. 613 с.
209. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения. М. : Педагогика, 1977. 256 с.
210. Бальзак О. Собрание сочинений: в 24 т. М. : Правда, 1960. Т. 24. 375 с.
211. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. М. : Прогресс, 1989. 409 с.
212. Беленький И. Л. Биография и биографика в отечественной культурно-исторической традиции. *История через личность: историческая биография сегодня* / под ред. Л. П. Репиной. М. : Кругъ, 2005. 720 с. С. 37-55.
213. Белинский В. Г. Статьи и рецензии 1836-1838 годов. *Полное собрание сочинений*: в 13 т. М. : Изд-во АН СССР, 1953. Т. 2. 763 с.
214. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. М. : Правда. 1989. 608 с.
215. Бернс Р. Стихотворения: сб-к. / сост. И. М. Левидова. На англ, и русск. яз. М.: Радуга. 1982. 705 с.
216. Биографическая энциклопедия [Электронный ресурс]. URL:

- <http://www.biografija.ru/> (дата звернення: 27.06.14).
217. Блонский П. П. Личность ребенка и воспитание. *Психология и дети*. 1917. № 1. С. 4-15.
218. Богданова О. Ю., Леонов С. А., Чертов В. Ф. Методика преподавания литературы: учебник для студ. пед. вузов / под ред. О. Ю. Богдановой. [3-е изд.]. М. : Изд. центр «Академия», 2004. 400 с.
219. Бок Д. Университеты в условиях рынка. Коммерциализация высшего образования / пер. с англ. С. Карпа. М. : Изд. дом Высш. шк. экон., 2012. 224 с.
220. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. URL: <http://www.vedu.ru/bigencdic/7118/> (дата звернення: 03.07.14).
221. Браже Т. Г. Изучение биографии и личности писателя. *Пособие для учителя: к учебнику и хрестоматии «Русская литература XIX века». 10 кл.* / под ред. Г. Н. Ионина. М. : Мнемозина, 2001. 207 с. С. 31-41.
222. Браже Т. Г. Проблемы изучения литературы в 9 классе вечерней школы: кн. для учит. М. : Просвещение, 1986. 175 с.
223. Бронте Ш. Джен Эйр: Роман : пер. с англ. В. Станевич. М. : Худ. лит., 1989. 384 с.
224. Бубер М. Беседы о еврействе. *Избранные произведения*. [Без м. и.], 1979. С. 29-72.
225. Бубер М. Проблема человека. Два образа веры / пер. с нем.; под. ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лёзова. М. : Республика, 1995. 464 с. С. 138-142.
226. Бурвинкова Н. Д., Костомаров В. Г. Единицы лингвокультурного пространства (в аспекте толерантности). *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности*: кол. монография / отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. М. : ОЛМА ПРЕСС, 2005. 542 с.
227. Буслаев В. Ф. Русская хрестоматия: памятники древней русской литературы и народной словесности, с историческими, литературными и грамматическими объяснениями, с словарем и указателем : для средних учебных заведений /

- составил Ф. Буслаев. [6-е изд., без испр.]. М. : Типография Э. Лиснера и Ю. Романа, 1894. IV, 480 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.prlib.ru/history/Pages/Item.aspx?itemid=1198>.
228. Бэкон Ф. Афоризмы о создании первой истории / Субботин А. Л. *Фрэнсис Бэкон. (Мыслители прошлого)*. М. : Мысль, 1974. 175 с. С. 158-169.
229. Бэкон Ф. Сочинения: в 2 т. М. : Мысль, 1971. Т. 1. 582 с.
230. Валевский А. Л. *Основания биографики*. Київ: Наук. думка, 1993. 110 с.
231. Вересаев В. Гоголь в жизни: Систематический свод подлинных свидетельств современников / предисл. Ю. Манна; коммент. Э. Безносова. Харьков : Прапор, 1990. 680 с.
232. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. М. : Русский язык, 1980. 320 с.
233. Вилинбахова Е. Л. Модели репрезентации стереотипов в русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 ; Санкт-Петербургский гос. Ун-т, СПб., 2011. 21 с.
234. Вильсон А. Биография как история. М. : Наука, 1970. 187 с.
235. Вильчинская Т. Ф. Образ автора художественного текста в парадигме современных лингвистических исследований. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. Т. 26 (65). № 1. С. 190-194.
236. Виноградов В. В. О теории художественной речи. М. : Высш. шк., 1971. 239 с.
237. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. М. : НМЦ СПО, 1999. 538 с.
238. Вокруг Чехова / сост., вступ. ст. и примеч. Е. М. Сахаровой. М. : Правда, 1990. 656 с.
239. Волков Г. Н. У колыбели науки. М. : Молодая гвардия, 1971. 224 с.
240. Вольтер. Поэмы. Философские повести. Памфлеты / пер. с фр. предисл., сост., примеч. В. И. Пашенко. Киев : Политиздат Украины, 1989. 493 с.
241. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании.

Филологические науки. 2001. № 1. С. 64-72.

242. Воробьев В. В. Лингвокультурологическая парадигма личности: монография. М. : Изд-во РУДН, 1996. 170 с.
243. Восприятие учащимися литературного произведения и методика школьного анализа: пособ. для учит. / под ред. А. М. Докусова. М. : Просвещение, 1974. 190 с.
244. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования. М. : Лабиринт, 1996. 416 с.
245. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. М. : Педагогика, 1982. 488 с.
246. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. М. : Прогресс, 1988. 704 с. С. 421-426.
247. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. М. : Сов. писатель, 1988. 445 с.
248. Гегель Г. В. Ф. Философия природы. *Сочинения* : в 14 т. М. : Гос. изд., 1934. Т. 2. Ч. 2. 767 с.
249. Гегель Г. В. Ф. Философия религии / пер. с нем.: в 2 т. М. : Мысль, 1977. Т. 2. 576 с.
250. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. *Сочинения*: в 3 т. М. : Госполитиздат, 1956. Т. 3. Ч. 3. 371 с.
251. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в 4 т. / под ред. и с предисл. М. Лифшица. М. : Мысль, 1971. Т. 3. 623 с.
252. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. СПб. : Наука, 1993. 479 с.
253. Гейне Г. К истории религии и философии в Германии. Романтическая школа. Дух стихий. *Собрание сочинений* : в 10 т., М. : Гос. изд. худ. лит., 1958. Т. 6. 472 с.
254. Гейштор Л. Воспоминания о доме Короленко. *Зарубіжна література в навчальних закладах.* 2001. № 2. С. 51-53.
255. Гельвеций. *Сочинения*: в 2 т. / сост. и общ. ред. Х. Н. Момджяна. М. : Мысль, 1974. Т. 2. 687 с.

256. Герцен А. И. Избранные философские произведения : в 2 т. М. : ОГИЗ: Госполитиздат, 1946. Т. 1. 340 с.
257. Гетманская Е. В. Взаимосвязи гимназического и университетского литературного образования в России XIX – начала XX века: монография. [Электронный ресурс]. URL: <https://rucont.ru/file.ashx?guid=dc7b3e9e-14c1-4f6c-90ce-27c502cb9e13>.
258. Гиршман М. М. Актуальность диалогических идей М. Бубера для современного гуманитарного сознания и культуры. *Русский язык, литература, культура в школе и вузе*. 2011. № 3. С. 16-21.
259. Гладких В. Г., Емец М. С. Формирование профессиональной педагогической готовности бакалавра технологического образования как научная проблема. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2011. № 2 (121). С. 133-139.
260. Го Сун Ми. Национальное своеобразие эстетического идеала в татарской и корейской романтической поэзии. *Научный Татарстан*. 2012. № 1. С. 140-147.
261. Голубков В. В. Методика преподавания литературы. М. : Гос. уч. пед. изд. МП РСФСР. 1962. 495 с.
262. Губман Б. Л. Ценности. *Культурология. XX век. Энциклопедия*: в 2 т. СПб. : Универ. книга, 1998. Т. 2. 447 с.
263. Гуковский Г. Изучение литературного произведения в школе: Методологические очерки о методике. М. : Просвещение, 1966. 266 с.
264. Гусева Е. В. Культурная единица «дорога»: атрибутивно-семантические свойства: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01; Нижегор. гос. архитектур.-строит. ун-т. Н.Новгород, 2001. 30 с.
265. Данилевский Г. П. Знакомство с Гоголем: из литературных воспоминаний. *Н. В. Гоголь в воспоминаниях современников / ред., предисл. и коммент. С. И. Машинского*. М. : Гос. издат. худ. лит., 1952. С. 434-463.
266. Диденко М. Концептуализация публичности: основные подходы. *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. праць. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2008.

Вип. 11. 368 с.

267. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах. *Культурология. XX век: Антология*. М. : Юрист, 1995. 703 с. С. 213-254.
268. Дробот В. Изучение биографии писателя в школе: пособ. для учит. Киев : Рад. шк., 1988. 192 с.
269. Дробот В. Н. Совершенствование изучения биографии писателя во взаимосвязи с его творчеством.: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Киев, 1984. 205 с.
270. Дьяченко М. И., Кандибович Л. А. Психологическая проблема готовности к деятельности. Минск : БГУ, 1976. 176 с.
271. Есенин С. А. Стихотворения и поэмы / вст. ст. Ю. Л. Прокушева. [5-е изд.]. М. : Дет. лит., 1978. 191 с.
272. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: учебн. пособ. [6-е изд.] М. : Флинта, Наука, 2004. 248 с.
273. Жизненный путь личности (вопросы теории и методологии социально-психологического исследования); отв. ред. Л. В. Сохань и др. Киев : Наукова думка, 1987. 280 с.
274. Жирмунский В. М. Введение в литературоведение : курс лекций. СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. 440 с.
275. Жуков Д. А. Биография биографии : Размышление о жанре. М. : Сов. Россия, 1980. 135 с.
276. Завалишина Д. М. Способы идентификации человека с профессией. *Психология субъекта профессиональной деятельности* / под ред. А. В. Карпова. М.–Ярославль : ЯрГУ, 2001. С. 104-128.
277. Зарубежная литература в школе: кн. для учит. / Ф. И. Прокаев, И. В. Долганов, Б. В. Кучинский. Киев : Рад. шк., 1987. 287 с.
278. Зарубежная литература XX века: учебник для вузов / Л. Г. Андреев, А. В. Карельский, Н. С. Павлова и др.; под ред. Л. Г. Андреева. [2-е изд., испр. и доп.]. М. : Высш. шк., 2003. 559 с.

279. Зарубежная литература. XX век.: учебник для студ. пед. вузов / Н. П. Михальская, В. А. Пронин и др.; под общ. ред. Н. П. Михальской. М. : Дрофа, 2003. 464 с.
280. Ибраева Ж. Б. Преподавание словесности в первой трети XIX в. [Электронный ресурс]. URL: <http://900igr.net/prezentatsii/literatura/Methodika-prepodavaniya-literatury/013-N.-I.-Novikov-1744-1818.html>.
281. Иванов В. П. Жизненный мир личности: выступление на круглом столе. *Філософська думка*. 1982. № 1. С. 12-17.
282. Изборник (Сборник произведений литературы Древней Руси). М. : Худ. лит., 1969. С. 146-171. [Электронный ресурс]. URL: http://www.drevne.ru/lib/monomah_s.htm.
283. Изучение современной зарубежной литературы в 10 классе. Киев : Рад. шк., 1982. 182 с.
284. Искусство преподавания литературы в школе : учеб. пособ. для студ. и учит. Луганск : Альма-матер, Луганский нац. пед. ун-т им. Тараса Шевченко, 2004. 100 с.
285. Кабалевский Д. Б. Воспитание ума и сердца: кн. для учит. [2-е изд., испр. и доп.]. М.: Просвещение, 1984. 206 с.
286. Кан-Калик В. А., Хазан В. И. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе : учеб. пособ. М. : Просвещение, 1988. 255 с.
287. Кант И. Критика чистого разума. *Сочинения* : в 6 т. М. : Мысль, 1964. Т. 3 799 с.
288. Каплан И. Е. Изучение биографии писателя. *Методика преподавания русской литературы в старших классах национальной школы*: пособ. для учит. нац. школ союз. респ.; под ред. К. В. Мальцевой и И. Е. Каплана. Л. : Просвещение, 1979. 198 с.
289. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. *Языковая личность: культурные концепты*: сб. науч. тр. ВГПУ. Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. 259 с. С. 3-16.

290. Каратеева Т. Вещи Анны Ахматовой. *Теория моды. Одежда. Тело. Культура*. 2012. № 23 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/2127>.
291. Карсавин Л. П. Малые сочинения: монография. СПб. : Алетейя, 1994. 532 с.
292. Кафка Ф. Роман. Новеллы. Притчи / пер. с нем. М. : Прогресс, 1965. 616 с.
293. Коган Л. Н. Социология культуры : учеб. пособ. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1992. 120 с.
294. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. М. : Учпедгиз, 1955. 655 с.
295. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М. : Политиздат, 1984. 335 с.
296. Кон И. С. Постоянство и изменчивость личности. *Психологический журнал*. 1987. Т. 8. № 4. С. 126-137.
297. Кон И. С. Социологическая психология. М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. 560 с.
298. Коновальчук Ю. В. Художественная криптография и её дешифровка в пьесе М. Булгакова «Кабала святош» («Мольер») (статья первая). *Русский язык, литература, культура в школе и в вузе*. 2008. 4 (22). С. 18-23.
299. Конфуций. Суждения и беседы / пер. с кит. П. С. Попова. СПб. : Азбука-классика, 2004. 224 с.
300. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. [2-е изд., испр. и доп.]. М. : ЧеРо, 2003. 349 с.
301. Кривцун О. А. Искусство как феномен культуры. *Культурология: Дайджест РАН. ИНИОН* / ред. кол.: И. Л. Галинская и др. М. : ИНИОН, 2011. № 1 (56). 236 с. С. 123-132.
302. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. М. : Высш. шк., 1990. 119 с.
303. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования / под ред. И. Ф. Исаева. Белгород : Изд-во БГУ, 1999. 151 с.
304. Культурология в вопросах и ответах: учебн. пособ. [2-е изд., перер. и доп.].

- Ростов н/Д : Феникс, 2001. 416 с.
305. Кумок Я. Биография и биограф. «Жизнь и деятельность»: нерешенные проблемы биографического жанра. *Вопросы литературы*. 1973. № 10. С. 16-33.
306. Левидов А. М. Автор – образ – читатель. 2-е изд., доп. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1983. 348 с.
307. Левитан К. М. Основы педагогической деонтологии. М. : Просвещение, 1995. 191 с.
308. Лекции по методике преподавания литературы. Вып. 1. / З. Я. Рез (отв.ред.), М. Г. Качурин, Н. А. Станчек. Л. : ЛГПИ, 1975. 160 с.
309. Леонтьев А. Н. Психологические вопросы формирования личности студента. *Психология в вузе*. 2003. № 1-2. С. 232-241.
310. Леонтьев Д. А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира. *1-я Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: материалы сообщений* / под ред. Д. Леонтьева, Е. Мазур, А. Сосланда. М. : Смысл, 2001. С. 154-158. С. 100-109.
311. Летова А. Д. Лингвокультурологический концепт «Английская национальная личность» в сопоставительно-контрастивном описании афористики: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20; РУДН, М., 2004. 200 с.
312. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01, 13.00.04. Киев, 1996. 403 с.
313. Лихачев Д. С. О филологии. М. : Высш. шк., 1989. 207 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://philologos.narod.ru/texts/Lihachev/index.htm>.
314. Личность в XX столетии: Анализ буржуазных теорий / редкол.: М. Б. Митин (отв. ред.) и др. М. : Мысль, 1979. 260 с.
315. Локк Д. Педагогические сочинения : пер. с англ. Ю.М. Давидсона, вступ. ст. А. Ф. Шабаевой; под ред. И. Ф. Свядковского. М. : Учпедгиз, 1939. 320 с.
316. Лосев А. История античной философии в конспективном изложении. М. :

- Мысль, 1989. 204 с.
317. Лосиевский И. Научная биография писателя: проблемы интерпретации и типологии. Харьков : КРОК, 1998. 424 с.
318. Лотман Ю. Избранные статьи: в 3 т. Таллин : Александра, 1992. Т. 1. 472 с.
319. Лук А. Н. Эмоции и личность. М. : Знание, 1982. 176 с.
320. Лурия А. Р. Мозг человека и психические процессы. М. : Педагогика, 1970. Т. 2. 495 с.
321. Маранцман В. Г. Биография писателя в системе эстетического воспитания школьников. М.–Л.: Просвещение, 1965. 75 с.
322. Маслова В. А. Поэт и культура : Концептосфера Марины Цветаевой: учеб. пособ. М. : Флинта, 2004. 256 с.
323. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособ. Минск : ТетраСистемс, 2004. 256 с.
324. Маслова В. А. Homolingualis в культуре. М. : Гнозис, 2007. 320 с.
325. Мелетинский Е. М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа. М. : Наука, 1986. 318 с.
326. Методика преподавания литературы / под ред. З. Я. Рез. М. : Просвещение, 1977. 383 с.
327. Методика преподавания литературы в советской школе : хрестоматия. / сост. Я. А. Роткович. М. : Просвещение, 1969. 375 с.
328. Методика преподавания литературы: в 2 ч., пособ. для студ. и препод. / под ред. О. Ю. Богдановой и В. Г. Маранцмана. М. : Просвещение, Владос, 1995. Ч. 1. 288 с.; Ч. 2. 288 с.
329. Методика преподавания литературы: учеб. для студ. пед. ин-в по спец. № 2101 «рус. яз. и лит.» / Р. Ф. Брандесов, Т. В. Зверс, М. Г. Качурин и др.; под ред. З. Я. Рез. [2-е изд., дораб.]. М. : Просвещение, 1985. 368 с.
330. Методика преподавания русского языка и литературы. Республиканский науч.-метод. сб-к. Вып. 8. Киев : Рад. шк., 1973. 162 с.
331. Методика преподавания русской литературы в национальной школе / К. В. Мальцева, М. В. Черкезова, И. Х. Майорова и др.; под ред.

- К. В. Мальцевой и М. В. Черкезовой. Л. : Просвещение, 1983. 232 с.
332. Милюков П. Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформа Петра Великого. [2-е изд. репр. изд.], 1905 г. СПб. : Альфарет, 2012. 700 с.
333. Митин М. Б. Проблема человека в современной буржуазной философии. *Личность в XX столетии: Анализ буржуазных теорий* / редкол.: М. Б. Митин (отв. ред.) и др. М. : Мысль, 1979. 260 с. С. 7-39.
334. Михайлова Л. Александр Грин: жизнь, личность, творчество. М. : Худ. лит., 1972. 192 с.
335. Михайлова Ю. А. Научно-методические подходы к изучению писательских биографий на уроках литературы в основной школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. М., 2003. 24 с.
336. Мишатина Н. Л. Речевое и литературное освоение концептов русской культуры (на примере концепта благоговение). *Литература в школе*. 2007. № 5. С. 27-31.
337. Можейко М. А. Онтология. *Новейший философский словарь* / сост. А. А. Грицанов. Минск : Изд. В. М. Скакун, 1998. С. 486-487.
338. Моляко В. А. Психологическая готовность к труду на современном производстве / В. А. Моляко, М. Л. Смутьсон. Киев : Знание, 1985. 96 с.
339. Монтень М. Опыты. *Зарубежная литература. Эпоха Возрождения* : учебн. пособ. для студ. филолог. специальностей пед. ин-в. / сост. Б. И. Пуришев, пер. Г. И. Ярхо, изд. 2. М. : Просвещение, 1976. 638 с.
340. Монтень М. Опыты : в 3 кн., 2 изд. М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1960. Кн. I. 567 с.
341. Мухина В. С. Проблемы генезиса личности. М. : Изд-во МГПИ, 1985. 286 с.
342. Нартов К. М. Зарубежная литература в школе: пособ. для учит. М. : Просвещение, 1976. 287 с.
343. Наумова Н. Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. М. : Наука, 1988. 197 с.
344. Никольский В. А. Методика преподавания литературы в средней школе. М. :

- Просвещение. 1971. 256 с.
345. Никольский В. А. Преподавание литературы в средней школе: пособ. для учителя. [2-е изд., доп.]. М. : Госучпед МП РСФСР, 1963. 292 с.
346. Ноэль Э. Массовые опросы. Введение в методику демоскопии. М. : Прогресс, 1978. 381 с.
347. Обухов А. В предверии личности: концепт души человека в традиционных культурах. *Развитие личности*. 2006. № 2. С. 82-90.
348. Островская Г. Аксиологический подход к изучению жизни и творчества зарубежного писателя. *Горизонты образования. Психология. Педагогика*. Севастополь : Рибэст, 2012. № 3 (36). Т. 3. С. 51-56.
349. Островская Г. Компетентностный подход к изучению жизнедеятельности писателя в общеобразовательной школе. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школе и вузе*: сб. науч. тр. / ред. кол. Е. П. Голобородько, Л. В. Вознюк и др., под общ. ред. Л. А. Кудрявцевой. Киев, 2011. 512 с. С. 491-494.
350. Островская Г. А. Концептный подход к изучению биографии зарубежного писателя. *Горизонты образования. Психология. Педагогика*. Севастополь : Рибэст, 2013. № 3 (39). С. 55-58.
351. Островская Г. А. Проблема изучения биографии писателя в методике преподавания литературы. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школе и вузе*: сб. науч. тр. / ред. кол. Е. П. Голобородько, Л. В. Вознюк и др., под общ. ред. Л. А. Кудрявцевой. Киев, 2009. 442 с. С. 432-436.
352. Островская Г. А. Стремиться к добру, несмотря на всю жестокость окружающего мира. Уроки по изучению творчества О'Генри. *Русская словесность в школах Украины*. 2009. № 1. С. 30-33.
353. Островская Г. А. Культурологический подход к изучению биографии зарубежного писателя в высшей школе. *Диалог культур: лингвокультурологическая база гуманитарного образования*. Материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 45-летию

- кафедры методики преподавания филологических дисциплин и 40-летию международного образования в СГУ-ТНУ. Симферополь: Доля, 2013. 202 с., С. 198-200.
354. Островская Г. А. Основные подходы к изучению биографий писателей в подготовке учителей литературы. *Uluslararası çok kültürlü alanda rus filolojisinin güncel problemleri sempozyumu (11-13 Kasım): bildiriler kitabı. Erzurum*. Материалы Первой Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы русской филологии в поликультурном пространстве»: сб. статей. Эрзурум: Атаюркский университет, 2013. 407 с. С. 182-184.
355. Островская Г. Подготовка к изучению биографии писателя (на примере любовной лирики М. Ю. Лермонтова). *Doğumunun 200. yilinin dünya kültüründe M.Y. Lermontov uluslararası sempozyum (25-26 Haziran): bildiriler kitabı. Erzurum*. Материалы Международной научно-практической конференции «Русская классическая литература в мировой культуре и научных исследованиях»: К 200-летию со дня рождения М. Ю. Лермонтова. Эрзурум : Атаюркский ун-т, 2014. 177 с. С. 77-79.
356. Островская Г. А. Работа с текстом в профессиональной подготовке студентов к изучению с учениками биографии писателя. *Чтение как искусство: герменевтический аспект*: кол. монография; / сост. и науч. ред. Е. О. Галицких. Киров : ООО «Радуга-ПРЕСС», 2013. 470 с. С. 58-65.
357. Островская Г. А. Философские основы школьного изучения биографии писателя. *III Международные Севастопольские Кирилло-Методиевские чтения*: сб. науч. работ. Севастополь: Гит пак, 2009. Т. 1. 448 с. С. 391-398.
358. Островская Г. А. Активизация познавательной деятельности студентов при изучении биографии писателя. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology [Budapest]*. 2013. Vol. 9. P. 102-105.
359. Острогорский В. П. Двадцать биографий образцовых русских писателей: с портретами: для чтения юношества. М. : Народное образование, 1995. 142 с.
360. Папуш М. Психотехника экзистенциального выбора. М. : Институт

- общегуманитарных исследований, 2001. 544 с.
361. Парсонс Т. Социальные системы (статья из Международной энциклопедии социальных наук). *Личность. Культура. Общество*. 2003. Т. V, вып. 1-2 (15-16). С. 169-203.
362. Педагогическая энциклопедия: в 4 т. / гл. ред. А. И. Каирова. М. : Сов. энциклопедия, 1988. Т. 3. 880 с.
363. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 3 т. М. : Изд-во АН СССР, 1961-64. Т. 1. 507 с.
364. Полосухин В. Проблема изучения взаимосвязи бытийной и творческой биографии автора в условиях повышения профессионального мастерства учителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08; Институт художественного образования. М., 2006. 24 с.
365. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с.
366. Пузиков А. И. Портреты французских писателей. Жизнь Золя. М. : Худ. лит., 1975. 524 с.
367. Пузин Н. Портреты предков Толстого. *Яснополянский сборник*. Тула, 1962. С. 151-152.
368. Пушкарская В. М. Изучение классической зарубежной литературы в школе: пособ. для учит. / под ред. А. С. Чиркова. Киев : Рад. шк., 1983. 128 с.
369. Родионова О. А. Изучение биографии писателей в 5-11 классах с привлечением краеведческого материала: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Оренбургский гос. пед. ун-т, Оренбург, 2006. 239 с.
370. Розанов В. В. Гоголь. *Собрание сочинений. О писательстве и писателях* / под общ. ред. А. Н. Николюкина. М. : Республика, 1995. 734 с. С. 119-124.
371. Розанов В. В. Сочинения / сост., ком. А. Л. Налепина, Т. В. Померанской. М. : Сов. Россия, 1990. 592 с.
372. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Проблемы общей психологии*. М. : Педагогика, 1973. 424 с.
373. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2 т., М. : Педагогика, 1989.

Т. 1. 488 с.

374. Руднев В. Модернистская и авангардистская личность как культурно-психологический феномен. *Русский авангард в кругу европейской культуры* / под ред. Н. П. Гринцер. М. : РАН, Культурная инициатива, 1993. С. 189-193.
375. Русско-украинский словарь. Киев : Гл. ред. укр. сов. энциклопедии, 1980. 845 с.
376. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании. *Хрестоматия по истории зарубежной педагогики* / сост. и авт. ввводн. ст. А. И. Пискунов. М. : Просвещение, 1971. С. 22-252.
377. Рыбников Н. А. Биографии и их изучение. М. : ГИЗ, 1920. 48 с.
378. Рыбникова М. А. Очерки по методике литературного чтения. М. : Учпедгиз, 1941. 280 с.
379. Сартр Ж.-П. «Экзистенциализм – это гуманизм». *Сумерки богов: З. Фрейд, Э. Фромм, А. Камю, Ж.-П. Сартр*. М. : Политиздат, 1989. 400 с. С. 319-337.
380. Сборник постановлений и распоряжений по гимназиям и прогимназиям ведомства министерства народного просвещения. 1874. *Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения*, Т. 4. (1865-1870), СПб. : типография Императорской Академии Наук, 555 с. С. 206-207.
381. Семенов С. Создать теорию жанра. *Вопросы литературы*. 1973. № 10. С. 47-53.
382. Сенека Луцилий Антей. Нравственные письма к Луцилию / пер., прим., подг. изд. С. А. Ошерова. Отв. ред. М. Л. Гаспаров. М. : Наука, 1977. 383 с.
383. Сент-Бев Ш. Литературные портреты. Критические очерки / пер. с фр., сост., вст. ст., ком. М. Трескунов. М. : Худ. лит., 1979. 582 с.
384. Сербин П. К. Литература и живопись. (Из опыта занятий по методике преподавания литературы). *Методика преподавания русского языка и литературы*. Республиканский научно-методический сборник. Вып. 10. Киев: Рад. шк., 1975. 196 с. С. 130-139.
385. Слостенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. М. : Просвещение, 1976. 159 с.

386. Соболева Н. И. Мироззрение и жизненный выбор личности. Київ : Наукова думка, 1989. 120 с.
387. Совершенствование преподавания литературы в школе: пособ. для учит. / Г. И. Беленький, Ю. И. Лысый, Н. Л. Крупина и др.; под ред. Г. И. Беленького. М. : Просвещение, 1986. 191 с.
388. Современный словарь по педагогике / сост. Е. С. Рапацевич. Минск : Современное слово, 2001. 928 с.
389. Соловьев Э. Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования. *Вопросы философии*. 1981. № 9. С. 132-143.
390. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. М. : Политиздат, 1992. 543 с.
391. Сохань Л. В. Культура жизни личности: проблемы теории и методологии социально-психологического исследования. Київ : Наукова думка, 1988. 189 с.
392. Станиславский К. Письмо Н. В. Тихомировой [Электронный ресурс]. URL: http://az.lib.ru/s/stanislawskij_k_s/text_0060.shtml.
393. Стасов В. В. Лжехудожество и лжехудожники. *Новости*. 1905. № 229 (20 ноября). С. 2.
394. Стендаль Ф. Красное и черное: Роман / пер. с фр. С. Боброва, М. Богословской. М. : Дет. лит., 1982. 573 с.
395. Степанов Ю. С. Константы. *Словарь русской культуры. Опыт исследования*. М., 1997. 825 с. С. 41-42.
396. Табачников И. А. Григорий Сковорода. (Мыслители прошлого). М. : Мысль, 1972. 207 с.
397. Тимофеев Л. И. О преподавании теории литературы в школе. *Литература в школе*. 1946. № 3-4. С. 81-84.
398. *Толковый словарь русского языка* / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; РАН, Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова. [4-е изд., доп.]. М : Азъ Ltd, 1992. 955 с.
399. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособ.; вступ. ст. Н. Д. Тamarченко; ком. С. Н. Бройтмана при уч. Н. Д. Тamarченко. М. :

- Аспект Пресс, 1999. 334 с.
400. Тураев С. В., Чавчанидзе Д. Л. Изучение зарубежной литературы в школе (VIII–X кл.): пособ. для учит. М. : Просвещение, 1982. 160 с.
401. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Д. Н. Узнадзе; пер. с груз. Е. Ш. Чомахидзе; под ред. И. В. Имедадзе. СПб. : Питер, 2004. 413 с.
402. *Украинский советский энциклопедический словарь*. СЭС: в 3 т. / А. В. Кудрицкий. Киев : Гл. ред. укр. сов. энциклопедии, 1988. Т. 1. 756 с.
403. Ухтомский А. А. Учение о доминанте. *Собрание сочинений*: в 6 т. Л. : АН СССР, ЛГУ, 1950. Т. 1. 329 с.
404. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / редкол.: Столетов В. Н. (пред.) и др. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. 488 с.
405. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. М. : Педагогика, 1974. Т. 2. 438 с.
406. *Философский энциклопедический словарь*. М. : ИНФРА-М, 2002. 576 с.
407. Флиер А. Культурология для культурологов : учебн. пособ. М. : Академ. проект, 2000. 496 с.
408. Флиер А. Я. Культура. *Культурология. XX век. Словарь*. СПб: Универ. книга, 1997. 630 с. С. 203.
409. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана. / общ ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева: вст. ст. Д. А. Леонтьева М. : Прогресс, 1990. 368 с.
410. Фромм Э. Иметь или быть? М. : Прогресс, 1986. 238 с.
411. Фуко М. Что такое автор?: Выступление на заседании Французского философского общества 22 февраля 1969 года в Колледж де Франс / пер. с фр. С. Табачниковой. *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет*. М. : Касталь, 1996. С. 7-46.
412. Фурье Ш. Избранные сочинения / пер. с фр. и коммент. И. И. Зильберфарба; под общ. ред. В. П. Волгина. М. ; Л. : Изд-во АН СРСР, 1951. Т. 1. 427 с.
413. Храброва В., Островская Г. Материалы к урокам литературы. 7 класс: метод. пособ. в помощь учит. рус. яз. и лит. Севастополь : Рибэст, 2007. 116 с.

414. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Путешествие в страну Литературию : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (5 кл.). Севастополь : Гит пак, 2010. 74 с.
415. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Я – гражданин страны Литературии : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (6 кл.). Севастополь : Гит пак, 2011. 98 с.
416. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Тайны страны Литературии : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (7 кл.). Севастополь : Гит пак, 2011. 98 с.
417. Хрестоматия по зарубежной литературе. Для VIII-IX классов средней школы / сост. В. А. Скороденко. [3-е изд.]. М. : Просвещение, 1972. 606 с.
418. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : учебн. пособ. для студ. пед. ин-в.: авт.-сост. А. И. Пискунов. [2-е изд., перераб.]. М. : Просвещение, 1981. 528 с.
419. Цвейг С. Вчерашний мир. Воспоминания европейца; перевод Г. Кагана. М. : Вагриус, 2004. 770 с.
420. Чирков А. С. Изучение современной зарубежной литературы в 10 классе. Киев : Рад. шк., 1982. 183 с.
421. Шаров А. Волшебники приходят к людям: Книга о сказке и о сказочниках / рис. Н. Гольц. М. : Дет. лит., 1974. 304 с.
422. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций. *Русистика*. 2008. Вып. 8. С. 4-7.
423. Шейман Л. А. Изучение биографии писателя. *Методика преподавания русской литературы в национальной школе* / К. В. Мальцева, М. В. Черкезова, И. Х. Майорова и др.; Под ред. К. В. Мальцевой и М. В. Черкезовой. Л. : Просвещение, 1983. 232 с.
424. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность. М. :МОСУ. 2001. 272 с.
425. Шпильрейн И. Н. Проблемы упражнения и развития в прикладной психологии. *Проблемы современной психологии* /за ред. К. Н. Корнилова. Ленинград: Госиздат, 1926. 253 с. С. 124-135.

426. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / пер. с нем. и англ. М. : РОССПЭН, 2004. 1056 с.
427. Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология / ред.-сост. А. Л. Пископпель, В. Р. Рокитянский, Л. П. Щедровицкий. М. : Шк. культ. полит., 1997. 656 с.
428. Щербаков А. И. Совершенствование системы психологического образования. *Вопросы психологии*. 1981. № 5. С. 13-18.
429. Этика: конспект лекций в схемах. М. : Приор-издат, 2004. 160 с.
430. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. М. : Наука, 1978. 391 с.
431. Юдин Э. Г. Деятельность как объяснительный принцип и как предмет научного изучения. *Вопросы философии*. 1976. № 5. С. 65-78.
432. Яковлев В. П. Социальное время. Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1980. 160 с.
433. Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова. *Вопросы языкознания*. 1998. № 3. С. 43-49.
434. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М. : Политиздат, 1991. 527 с.
435. Яшкова Е. В. Формирование ценностных отношений к человеку у студентов вуза в процессе профессиональной подготовки: дис. ... кандидата пед. наук 13.00.08; Волж. гос. инж.-пед. ун-т. Нижний Новгород, 2006. 187 с.
436. Australia: Australian Dictionary of Biography (od 1957, dotychczas 17 tomów) [Электронный ресурс]. URL: <http://adb.anu.edu.au/> (дата звернення: 30.04.14).
437. Baltušīte R. Pedagoģijas studentu gatavība profesionālai darbībai skolas vidē. The Pedagogy Students' Readiness for Professional Activities in the School Environment. Promocijas darbs. Jelgava: LLU, 2013. 184 p.
438. Brown A. C. Arthur Evans and the Palace of Minos. Oxford : Oxford Ashmolean Museum, 1983. 110 p.
439. Chaturvedi P. Axiological competences: The role of teacher training programme in strengthens it. IOSR Journal of Research & Method in Education (IOSR-JRME). Vol. 4, Issue 2 Ver. IV (Mar-Apr. 2014), PP. 19-23 [Электронный

- ресурс]. URL: <http://www.iosrjournals.org/iosr-jrme/papers/Vol-4%20Issue-2/Version-4/D04241923.pdf>.
440. Dalton Stephanie Stoll. Five Standards for Effective Teaching: How to Succeed with All Learners, Grades K-8 (Jossey-Bass teache), John Wiley & Sons, 2007. 304 p.
441. Denzin N. The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods, 3rd ed. Englewood Cliff: Prentice Hall, 1989. 306 p. P. 183.
442. Dictionary of American Biography (1872, 1933) [Электронный ресурс]. URL: <https://archive.org/stream/dictionaryofamer11amer#page/n635/mode/2up> (дата звернення: 23.06.14).
443. Dilthey W. Gesammelte Werke, Bd. VII. Stuttgart, 1992. 381 p.
444. Eliot T.S. The Unity of European Culture. Notes towards the the Definition of Culture. London, 1948. P. 122-124.
445. ETUCE (European Trade Union Committee for Education). Teacher Education in Europe. An ETUCE Policy Paper. Brussels : ETUCE, 2008. 170 p.
446. Habermas J. The theory of communicative action / Translated by Thomas McCarthy. Volume two: Lifeworld and system. Boston: Beacon Press, 1987, 457 p. P. 135.
447. Heider F. The Psychology of Interpersonal relations. New York : Wiley, 1958. 322 p.
448. Hellerstein S. The problem of the training of the intellectual functions Ninth International Congress of Psychology. Princeton, New Jersey, 1930. P. 218-219.
449. Helling I. Metoda badan biograficznych, W: Kultura i Spoteczenstwo, 1985, nr 3, ss. 93-115.
450. Husserl E. Formale und transzendente logic. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft. Halle, 1929. S. 205-235.
451. Kanada: Dictionary of Canadian Biography (od 1959, dotychczas 15 tomów) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.biographi.ca/index-e.html> (http://www.biographi.ca/en/about_us.php (дата звернення: 18.05.14)).

452. Katane I. Izglītības ekoloģija: starpdisciplinārs virziens mūsdienu izglītības pētniecībā / I. Katane, L. Pēks, // Educational Ecology: Interdisciplinary Trend of Modern Educational Research. Sērija "Izg lītības ekoloģija". Jelgava: LLU IMI, 2006. P. 32.
453. Kepaitē A. Peculiarities of Prospective Teachers' Reflection / A. Kepaitē // ATEE, Spring University, Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching, Rīga, 2008. pp. 83- 88.
454. Levinson D., Levinson J. The seasons of a woman's life. New York : Knopf, 1996, 438 p.
455. Mannheim K. Essays on the Sociology of Knowledge. New York: Oxford University Press, 1952. P. 239-240.
456. Meadows P. Young men on the margins of work: an overview report. Joseph Rowntree Foundation. Work and Opportunity Series / P. Meadows – York: Joseph Rowntree Foundation. 2001. No. 23. 48 p.
457. Merleau-Ponty M. Phenomenology of Perception. N.Y. Humanites Press Inc., 1975. P. 5-17.
458. Metoda badań biograficznych, W: Kultura i Społeczeństwo, 1985, nr 3, ss. 93-115.
459. Murray H. Ethical Principles in University Teaching / H. Murray, E. Gillese, M. Lennon, P. Mercer, M. Robinson. Society for Teaching and Learning in Higher Education. 1996. 386 p.
460. O`Neil H. F. Workforce Readiness: Competencies and Assessment / H.F. O`Neil – NY: Psychology Press, 2014. 467 p.
461. Ostrovska G. O. Values' system in the teacher training. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні*: зб. тез наук. робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 серпня 2016 р.). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. 104 с. С. 67-70.
462. Ostrovska G. Axiological component of teacher training (the teachers of literature in particular). *Intercultural Communication: Pedagogical approach [Józefów]*.

2016. Vol. 1/1. P. 101-113.
463. Parker B., Chusmir L. H. A comparison of men and women managers' and nonmanagers' perceptions of success. *Human Resource Development Quarterly*, Vol. 3 (1992), p. 73-84.
464. Proust M., *Correspondence*, ed. P. Kolb, III (1914), 9 paris, 1985, P. 16.
465. Rolland R., *Journal des annees de guerre, 1914-19*, ed. R. Rolland (Paris, 1952).
466. Renier G. J. *The Criterion of Dutch Nationhood: An Inaugural Lecture at University College, London, 4 June 1945*, P. 16-17.
467. Ricouer P. *Husserl. An Analasis of His Phenomenology*. Horthwestern University Press, Evenston, 1967. P. 143-154.
468. Rosenthal G. *The Healing Effects of Storytelling: On the Conditions of Curative Storytelling in the Context of Research and Counseling*. *Qualitative Inquiry*. 2003. № 9. P. 915-933.
469. Sampson A. *The New Europeans: A Guide to the Workings, Institutions, and Character of Contemporary Western Europe*. London: Hodder and stoughton, 1968. 462 p. P. 4-5.
470. Serednicki A. *Ukrainiec z wyboru. Z sasiedztwa polsko-ukraińskiego*. Warszawa, 2000.
471. Stahl Michael J. *Managerial and Technical Motivation: Assessing Needs for Achievement, Power and Affiliation*. New York : Praeger, 1986, 165 p. P. 5.
472. *Teacher Education Development Programme*. Ministry of Education, Department of Education and Research Policy. Helsinki, 2001. 9 p.
473. *The Course of Human Life: A Study of Goals in the Humanistic Perspective* / ed. by C. Buhler, F. Massarik. N.Y., 1968. [Электронный ресурс]. URL: http://www.koob.ru/byuler_karl/teoriya_yazika.
474. *The Letters of Thomas Mann, 1889–1955*, ed. R. and C. Winston. London, 1970, I, Letter to Heinrich Mann (7 Aug. 1914). p. 69-70.
475. *Wielka Brytania: Dictionary of National Biography (1884-1900, 63 tomy) i Oxford Dictionary of National Biography (2004, 60 tomów)* [Электронный

- ресурс]. URL: <http://archive.org/details/dictionarynatio43stepgoog> (дата
звернення: 18.05.14).
476. White H. Poetyka pisarstwa historycznego. Krakow: Universitas, 2000. ss. 390.
477. Wordset generator [Электронный ресурс]. URL: [http://tools.skyeng.ru/sandbox/
wordset-generator/](http://tools.skyeng.ru/sandbox/wordset-generator/)(дата звернення: 3.10.15).
478. Zieliński P. Słowniki i inne źródła informacji biograficznej: Encyklopedia PWN
online [Электронный ресурс]. URL: [http://bu.uwm.edu.pl/sites/default/files
/files/pdf/slowniki_i_inne_zrodla_informacji_biograficznej.pdf](http://bu.uwm.edu.pl/sites/default/files/files/pdf/slowniki_i_inne_zrodla_informacji_biograficznej.pdf) (дата звернення:
30.06.14).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкети для учнів та вчителів

АНКЕТА ДЛЯ УЧНІВ	АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Біографія – це... 2. Чи вивчаєте ви на уроках літератури біографію письменників? 3. Як ця інформація подається на уроці? (розповідає учитель, готують учні, читаємо за підручником тощо) 4. Чи вважаєте ви цю інформацію необхідною для вивчення в школі? 5. Чи допомагають вам відомості з біографії письменника при вивченні його творів? Як саме? 6. Що, на вашу думку, доцільно зробити, щоб цей матеріал викликав інтерес? 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Біографічний метод вивчення літератури – це... 2. Автобіографічні паралелі при вивченні творчості письменника виявляються шляхом... 3. Біографія письменника вивчається у школі у... класах. 4. Досвід яких науковців Ви використовуєте при вивченні біографії письменника? 5. Які методи традиційно застосовуються Вами при вивченні біографії митця? 6. Яким прийомам Ви віддаєте перевагу при вивченні біографії письменника? 7. Чи звертаєте Ви увагу на форму подання біографічних відомостей? Наведіть приклад.

Сторінка 1 з 1

Вивчення біографії письменника

анкетування передбачає визначення рівня готовності студентів до вивчення з учнями біографій письменників

Чи обов'язкове звернення до біографії письменника на уроці літератури?

- обов'язкове
- не завжди
- не обов'язкове

Що таке автобіографічні паралелі?
(дати визначення або своє розуміння)

Скільки часу і на якому етапі уроку відводимо на біографічні відомості про письменника?

ІКТ при вивченні біографії письменника дозволяє використовувати

- окремі електронні бібліотеки та каталоги
- соціальні мережі
- конструктори уроків та тестових завдань
- усі технології, що використовуються для спілкування та роботи з інформацією.

Мій диск - Google Диск x Вивчення біографії пис... x Вивчення біографії пис... x

Надежный | https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Rt2olrDSfTepdckTl9tukbZzR7xTrrhQdD_W9XnKqc_4/edit#gid=1227174596

Вивчення біографії письменника (Відповіді) ☆

g20081967@gmail.com

Файл Редагувати Вигляд Вставити Формат Дані Інструменти Форма Доповнення Коментарі Спільний доступ

100% грн. % .0_ .00 123 Arial 10 B I S A Більше

fx Позначка часу

	A	B	C	D	E	F
1	Позначка часу	Чи обов'язкове зверненн	Що таке автобіографічні	Скільки часу і на якому є	ІКТ при вивченні біограф	Оцініть ваш ріє
2	24.06.2015 14:21:14	обов'язкове	автобіографічні паралел	Думаю, хвилин 5-10 на п	окремі електронні бібліотеки та каталоги	
3	24.06.2015 14:23:34	обов'язкове	розповідь про себе	один урок	окремі електронні бібліо	маю окремі нав
4						

Аналіз шкільних програм з досліджуваного питання

Програми та їх автори	Формулювання теми уроку, вимоги до змісту	Вимоги до знань та умінь учнів
<p>Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання</p> <p>«Зарубіжна література. 5-11 класи» (1998, 2003) / автори: Д.С. Наливайко, Ю.І. Ковбасенко, К.О. Шахова, М.І. Борецький, Н.М. Нагорна, Г.М. Гребницький, Л.В. Ковбасенко, Л.І. Білань. 20.01.2003</p>	<p>«Брати Грїмм – відомі збирачі німецьких народних казок», «Лїричний герой і автор» (І. Такубоку), «В. Скотт як засновник жанру історичного роману», «Гоголь і Україна», «Булгаков і Київ», «Трагічна доля поета» (Маяковського)...</p>	<p>Знання біографій та відповідні уміння не передбачені.</p> <p>Проблема зовсім випадає з поля зору педагога, програма залишає це питання на розсуд педагога, не наголошуючи на її важливості чи доцільності на уроці.</p>
<p>Програми для загальноосвітніх навчальних закладів.</p> <p>«Зарубіжна література. 5-11 класи» (2001 р.) / за редакцією: Д.В. Затонського, К.О. Шахової, Є.В. Волошук; автори: Б.Б. Шалагінов, Л.Ф. Мірошніченко, О.О. Ісаєва, Ж.В. Клименко, О.А. Корнієнко, Н.І. Дорофєєва, С.В. Рудаківська. 22.08.2001</p> <p>[http://www.ae-lib.org.ua/texts/_school_program_2001__ua.htm]</p>	<p>У 5-8 класах пропонується надавати учням «короткі відомості про авторів» (про життя і особистість); розкрити зв'язок письменників (В. Короленко, М. Гоголь) з Україною.</p> <p>У 8 класі запропоновано вивчати життєвий і творчий шлях Г. Гейне.</p> <p>У 11 класі: педагог має розкрити трагічні суперечності життєвого і творчого шляху Максима Горького, «життєвий і творчий шлях Томаса Манна, його активно-гуманістичну життєву позицію», «особистий досвід участі у Другій світовій війні Г. Белля».</p>	<p>У 9 класі знаходимо «знати окремі відомості про життя та творчість письменника»; у 10-11 класах – «знати головні етапи життєвого й творчого шляху письменників».</p> <p>Жодні уміння (зокрема на встановлення автобіографічних паралелей) не передбачаються.</p>

<p>Програми для класів філологічного профілю середніх навчальних закладів з українською мовою навчання «Зарубіжна література. 8-11 класи» (2003) / укладачі: Д.С. Наливайко, Ю.І. Ковбасенко, Н.О. Висоцька, В.І. Фесенко, Н.М. Нагорна, Г.М. Гребницький, Т.Б. Недайнова, Н.О. Півнюк, К.Н. Баліна, Г.В. Бітківська, Л.В. Ковбасенко / [http://www.aelib.org.ua/texts/_school_program_2003_a_ua.htm].</p>	<p>У 8 класі учні вивчають «Порівняльні життєписи» Плутарха; знайомляться з «великими китайськими поетами Лі Бо і Ду Фу, їхніми дружніми і творчими взаєминами, історією кохання Петрарки до Лаури; звертаються до тем «Данте – великий мислитель і поет Італії», «Життєвий шлях та ідейно-творча еволюція поета», «Нелегка доля письменника Сервантеса», «Життєвий шлях і еволюція творчості Мільтона» та ін.</p>	<p>Філологічний профіль передбачає увагу до біографії письменника, але у вимогах до знань та умінь учнів жодного слова про біографію письменника, тому педагог може не заглиблюватися у зазначені теми.</p>
<p>Програми із зарубіжної літератури. 5-12 класи (2005 р.) / За ред. Д.С. Наливайка, авт. колектив: Ю.І. Ковбасенко, Г.М. Гребницький, Н.О. Півнюк, К.Н. Баліна, Г.В. Бітківська</p>	<p>У 5-8 класах вивчаються епізоди біографії, які безпосередньо пов'язані з твором, що вивчається. У 9-12 класах повідомити «короткі відомості про життя і творчість Вольтера», «духовні й творчі шукання та здобутки» Л. Толстого, автобіографічність образу Левіна. Немає звернення до біографій митців Гете, Шіллера, Гофмана, Гейне, Байрона, Міцкевича. Пошук паралелей між творчістю та особистістю митця (10 клас): «світогляд і естетичні погляди Бодлера і збірка «Квіти зла», «Психологічне есе “Джакомо Джойс” і його автобіографічний характер» тощо).</p>	<p>Учень 5 класу «переказує зміст та знаходить автобіографічні мотиви повісті “Пригоди Тома Сойера”», повинен вміти розповідати про зв'язки з Україною та її культурою Гоголя та Рільке. Неузгодженість змісту та вимог до знань та умінь учнів різних вікових груп.</p>

<p>Програма для загальноосвітніх навчальних закладів.</p> <p>Зарубіжна література. 5-9 класи (2012 р.) / За ред. О.М. Ніколенко, авт. колектив: К.В. Таранік-Ткачук, С.П. Фоміна, О.В. Ревнивцева, Т.П. Сегеда, Н.В. Онищенко</p>	<p>У 5 класі учні засвоюють «зв'язок книги Л. Керрола із біографією письменника та життям Англії».</p> <p>У 6 класі вивчають основні відомості про життя і творчість письменниці Ліндгрєн; окремі факти біографії і музеї М. Гоголя в Україні (Гоголеве, Великі Сорочинці).</p> <p>У 7 класі вивчають дитинство і юність О.С. Пушкіна; віхи життєвого і творчого шляху Шолом-Алейхема.</p> <p>У 8 класі вивчають світогляд Ду Фу, історію кохання Ф. Петрарки.</p> <p>У 9 класах передбачено вивчення основних віх творчості та світогляду Бальзака, петербурзький етап життя і творчості Гоголя, українські сторінки життя і творчості М. Булгакова...</p>	<p>У 5 класі учень «знає основні відомості» про Л. Керрола.</p> <p>Учні 6 класу мають розповідати про окремі факти біографії та зв'язки М. Гоголя з Україною, знати окремі факти життєвої і творчої біографії митців, про літературні музеї письменників.</p> <p>У 7 класі учні повинні знати основні відомості про життя і творчість письменників, характеризувати образ автора і засоби вираження авторської позиції.</p> <p>У 8 класі учень має розповідати про основні віхи життя й творчості письменників Середньовіччя та Відродження.</p> <p>Учень старших класів має розповідати про основні факти життя і творчості усіх митців.</p> <p>Неузгодженість змісту та вимог до учнів.</p>
--	---	---

Аналіз Програми О. Ніколенко для 7 класу

Спрямування теми програми	Вимоги програми до учня	Орієнтовні дії учня	Орієнтовні дії педагога з контролю
В. Скотт – засновник історичного роману... Тема уроку до біографії митця не спрямовує	має знати основні відомості про життя і творчість письменників Скотта, Бикова	прослухав розповідь учителя, прочитав у підручнику	учитель проводить фронтальне опитування, дає контрольну роботу або тести
Тема уроку до біографії митця не спрямовує	має розповідати про основні факти життя і творчості митців Олдріджа, Кіплінга	прослухав розповідь учителя, прочитав у підручнику	учитель має опитати
Дитинство і юність О. Пушкіна. 19 жовтня – День Лицею. Лицейські друзі поета. Уславлення дружби й вірності у вірші О. Пушкіна «19 жовтня 1825 року». Віхи життєвого і творчого шляху Шолом-Алейхема	вміє виявляти факти біографії Пушкіна у вірші «19 жовтня 1825 року»; знає і розповідає про основні факти життя і творчості митців, їхні зв'язки з Україною, увічнення їхньої пам'яті в літературних музеях, пам'ятниках	прочитав у підручнику і прослухав розповідь учителя про біографію поета на уроці, побачив, як практично виявляти її у творі, отримав зразок роботи, спробував практично це зробити	учитель дає запитання та завдання на виявлення вміння знаходити автобіографічні паралелі
Тема уроку до біографії митця не спрямовує	розповідає про ключові віхи життя і творчості Е. По, К. Дойла, А. Азімова	прослухав розповідь учителя або прочитав у підручнику	учитель має опитати

Гене́за програм з підготовки педагогів-філологів

*Університетська освіта в Росії к. ХІХ – поч. ХХ ст.***Петербурзький університет****1. Русская литература с древнейших времен до XVII в.**

4 часа в неделю + 2 совещательных часа в неделю на квартире профессора.

Ординарный профессор О. Ф. Миллер.

Пособия:

История литературы Порфирьева; такое же сочинение Галахова (последнее издание)

2. Русская народная словесность.

2 часа в неделю. Ординарный профессор О. Ф. Миллер.

Пособия:

Сборники Киреевского, Рыбникова, Гильфердинга.

Очерки древней русской словесности и искусства.

3. Пушкинский период русской литературы (Грибоедов, Лермонтов, Гоголь). 2 часа в неделю. Приват-доцент А. И. Незеленов.**4. Карамзинский период русской литературы (Жуковский, Крылов, Батюшков и второстепенные писатели).**

2 часа в неделю + 1 совещательный час. Приват-доцент А. И. Незеленов.

Казанский университет**1. История литературы Московского государства XV–XVII вв.**

6 часов в неделю, из них 2 часа – практические занятия. Экстраординарный профессор А. С. Архангельский.

Пособия:

История русской церкви преосвященного Макария, Т. 7, гл. 9-12.

История русской словесности Галахова, Т. 1.

2. Общий курс новой русской литературы от Петра Великого до Карамзина.

5 часов в неделю, из них 2 часа – практические занятия. Экстраординарный профессор А. С. Архангельский.

Пособия: Пекарский. Наука и литература при Петре Великом: в 2 т. 1862.

Пекарский. История Академии наук в Петербурге: в 2 т.

Булич. Сумароков и современная ему критика. Спб., 1854.

Кн. Вяземский «Фонвизин», Спб., 1848.

Грот. Жизнь Державина по его письмам и сочинениям. Спб., 1880.

Гимназійна освіта в Росії к. XIX – поч. XX ст. (табл. Черепанова)

Классы	Программа словесности 1872 г.	Программа словесности 1912 г.
IV	Краткое учение о главнейших видах прозы и поэзии	Элементарные сведения о составе и форме литературных произведений на основе практического ознакомления с «некоторыми видами стихотворений и произведений художественной прозы»
V	Образцы новой русской литературы: от М. В. Ломоносова до М. Ю. Лермонтова	Систематический курс литературы начиная с «народной словесности» до М.Ю.Лермонтова
VI	Образцы новой русской литературы: от М. В. Ломоносова до М. Ю. Лермонтова	Систематический курс литературы начиная с «народной словесности» до М. Ю. Лермонтова
VII	Краткий очерк древней русской литературы; изучение образцов иностранной литературы в русском переводе (отрывки из «Илиады» и «Одиссеи» Гомера, «Эдипа» Софокла, «Фауста» и «Германа и Доротеи» И. В. Гете, «Орлеанской девы» Ф. Шиллера, «Юлия Цезаря» В. Шекспира), систематический курс формальной логики	Окончание систематического курса литературы (Н. В. Гоголь, И. С. Тургенев, И. А. Гончаров, А. Н. Островский, Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевский, Н. А. Некрасов, А. Н. Толстой, А. А. Майков)

Матеріали таблиць подано відповідно до оригіналу: Гетманская Е. В. Взаимосвязи гимназического и университетского литературного образования в России XIX – начала XX века : монография, 2-е изд., стер. М. : ФЛИНТА, 2014. 232 с. С. 120. [Электронный ресурс].

URL: <https://rucont.ru/file.ashx?guid=dc7b3e9e-14c1-4f6c-90ce-27c502cb9e13>

Програми педагогічних інститутів 90-х років

Назва курсу	Зміст
1984 рік	
Курс «Введение в литературоведение», авт. Ревякин О., Тростников В. // Программы педагогических институтов. Сб. № 3. – М. : Просвещение, 1984. –224 с.	Тема «Література і життя»: розглянути світогляд і творчість письменника, їх суперечності на прикладі Толстого і Бальзака [с. 6-7].
Курс «Русская литература XVIII века», авт. Западов В., Федоров В. [там само]	Звертається увага на суспільно-політичну діяльність Кантеміра, життя та особистість Лермонтова , стислі біографічні відомості про Сумарокова, біографію Фонвізіна , стислу біографію Княжніна, початок літературної діяльності Карамзіна, життя та діяльність Радіщева , ранній період творчості Крилова [с. 30-42].
Курс «Русская литература XIX века» [там само]	Глибоко за періодами вивчається біографія Пушкіна; пора учнівських пошуків Лермонтова , ідейно-естетичне формування письменника; творчий шлях Тютчева , його складність і суперечливість, світогляд поета, романтична концепція світу і людини [с.80], суперечливість суспільної позиції та творчості Толстого, початок творчого шляху Чехова.
Курс «Литературное краеведение», сост. Милонов М. [там само]	Тема «Архівні документи»: з'ясувати значення архівних документів у вивченні біографії письменника, його родоводу, службової та суспільної діяльності, у розкритті зв'язку письменників з визвольним рухом, переслідування владою [с. 189]. Тема «Мемуари»: розкрити через спогади визначні події життя краю (приїзд письменника), ставлення до нього письменників.
1986 рік	
Курс «Литература средних веков и эпохи Возрождения» // Программы педагогических институтов. Сб. № 7. – М. : Просвещение, 1986. –88 с.	Ознайомлення з біографією окремих письменників: життя і творчість Данте, біографія Шекспіра та періодизація його творчості, творчий і життєвий шлях Сервантеса.

<p>Курс «Методика преподавания русской литературы в национальной школе» [там само]</p>	<p>На лекції з монографічних і оглядових тем відводяться дві години, по годині на практичне і лабораторне вивчення біографії. За темою «Монографічні і оглядові теми» – «своєрідність подачі біографічних відомостей про письменника: біографічна довідка (як вид вступного заняття до вивчення програмного твору) і біографічний нарис. Монографічна тема у старших класах – вивчення життя і творчості письменника. ...Особистість письменника. Виховний аспект вивчення біографії. Принципи відбору біографічного матеріалу і форми його повідомлення. Використання документальних матеріалів і відомостей про письменника...» [с. 18-19]. Пропонується звертатися до серії книг «ЖЗЛ», «Письменник у спогадах сучасників».</p>
<p>Курс «Русская литература XIX века» [там само]</p>	<p>Програма продовжує закладені у програмі 1984 року позиції і додає нові: особливості світогляду і творчого шляху Крилова, особистість Грибоедова і його літературна діяльність; особливості таланту і світогляду Гоголя, педагогічна діяльність [с. 41]; особистість, великий подвиг та виховне значення біографії Чернишевського; рання творчість Некрасова, у курсі «Зарубіжної літератури 17-18 ст.» розглядалися життя та творчість Мольєра.</p>
<p>Курс «Русская литература XX века (дооктябрьский период), автор І. Крук // Программы педагогических институтов. Сб. № 8. / отв. ред. С.В. Тураев. – М. : Просвещение, 1986. –62 с.</p>	<p>Пропонується дослідження біографії Горького: його життєві «університети», роль України і Кавказу в його житті та творчості, детальний аналіз творчості за періодами [с. 7-8]; вивчається біографія Маяковського: основні етапи, участь у революційній роботі, автобіографічність творів [с. 16]. Тільки пореволюційний період творчості розглядається в письменників О. Серафимовича, О. Толстого, В. Вересаєва та ін. Програма пропонує розглядати шлях у літературу, шлях письменника, Україну у житті письменника [с. 12].</p>
<p>Курс «Зарубежная литература XIX века» (авт. И. Дубашинский) [там само]</p>	<p>Програму побудовано за літературними напрямами та представниками, проте на біографію увага не звертається (Гофман, Байрон, Купер, По, Бальзак, Діккенс та ін.). Окремі позиції простежити можна: вплив національно-визвольного руху в Ірландії на формування поглядів Шеллі, історичні і соціальні погляди Скотта, ідейна еволюція Гюго та активізація громадянської позиції після 1851 р., участь у наполеонівських походах Стендаля, неприйняття</p>

	<p>революційної боротьби у світогляді Флобера... <i>Практичні заняття спрямовані на підготовку майбутніх учителів для проведення уроків у 8-9 класах; «у курсах методики літератури особливості викладання творчості іноземних письменників, як правило, не розглядаються, тому практичні заняття повинні мати також і методичну спрямованість»;</i> рекомендуються до використання посібники для учителів С. В. Тураєва і Д. Л. Чавчанідзе «Изучение зарубежной литературы в школе» (М., 1982; глави про Байрона і Бальзака) і посібник для студентів «Практические занятия по зарубежной литературе» под ред. проф. Н. П. Михальской и проф. Б. И. Пуришева (М., 1981) [с.21].</p>
<p>Курсы «Зарубежная литература XX века и современная зарубежная литература» (автор А. Спектор) [там само]</p> <p>«Зарубежная литература (1917-1985 гг.)» [там само]</p>	<p>Оповідь про творчість іноді охоплює і біографічні відомості: «рання творчість і буржуазно-демократичні ілюзії Твена»; «участь Лондона у соціалістичному русі, Лондон і російська революція 1905-1907 р.р., Лондон і Горький»; «багатогранність особистості Тагора – письменника, поета, драматурга, філософа, актора, педагога, музиканта, суспільного діяча, вченого» [с. 46], які потребують відповідних фактів та коментарів.</p> <p>Розглядаються життєвий шлях Гашека, Фучика [с. 54], участь у міжнародному антифашистському русі Неруди [с. 58].</p>
1988 рік	
<p>Курс «Русская советская литература» (сост. Гура В. и др.) // Программы педагогических институтов. Сб. №26. – М. : Просвещение, 1988. – 138 с.</p>	<p>Курс побудовано за історико-літературним підходом, а «вивчення етапів розвитку органічно поєднується з ретельним монографічним вивченням творчості найбільш видатних письменників, які зробили значний внесок у літературу» і «передбачає загальну характеристику творчості письменника і найважливіших її етапів» [с. 4-5]. Студентам пропонується вивчати шлях у революцію Блока; культурну і громадську діяльність Горького у роки громадянської війни, третю частину автобіографічної трилогії «Мої університети», організаційну та публіцистичну діяльність письменника у 20-30-ті роки; участь окремих письменників у громадянській війні або революції. Студентам пропонується вивчати «долю і</p>

	<p>своєрідність особистості» М. Островського, автобіографічний матеріал у його романі; ставлення О. Толстого до революції, його участь у «сменовеховському» русі, перелам світогляду і повернення у Радянську Росію; фактори впливу на формування творчої індивідуальності О. Фадеєва; О. Твардовський у роки Великої Вітчизняної війни та його робота у фронтовій пресі.</p> <p>У списку рекомендованих студентам посібників двотомник «Советские писатели» (М., 1959) та монографії про життя та творчість письменників за програмою [с. 35].</p>
<p>Курс «История зарубежной литературы (1917-1945; 1945-1980) / отв. ред. В. Богословский) [там само]</p>	<p>Курс передбачає «поєднання проблемних оглядів національних літератур ... з монографічним висвітленням творчого шляху видатних письменників» [с. 38]. «Головне завдання курсу – навчити студентів оцінювати твори зарубіжних письменників з правильних ідеологічних позицій, сприяти формуванню в них марксистсько-ленінського світогляду» [с. 66]. Особлива увага приділяється історичним подіям, участі та позиції письменників у революції та війні. У літературах окремих країн розглядаються і біографічні факти: організаційна та творча діяльність Л. Арагона у роки фашистської окупації; творчий шлях письменника (1917-1945 рр.) Г. Манна, Т. Манна, Б. Брехта, суперечливість світогляду Й. Бехера, К. Чапека; участь у національно-визвольній боротьбі Ш. О'Кейсі та значення книг автобіографічної епопеї «Я стукаю у двері» та «На порозі». Водночас студентам <i>пропонується дослідити життєвий та творчий шлях письменника-борця</i> Ю. Фучика. Багато цікавих біографій письменників США, Англії, Іспанії просто не згадуються. При вивченні історії зарубіжної літератури 1945-1980 рр. увага приділяється міжлітературним та міжособистісним впливам («Т. Драйзер, Ш. Андерсон, У. Фолкнер вважали Ф. Достоевського своїм учителем; Е. Хемінгуей захоплювався Л. Толстим, Ф. Достоевським, І. Тургенєвим») [с. 67].</p> <p>У цьому курсі студенти ознайомлюються з участю А. Камю в Опорі, суперечностями світогляду О. Гріна, життєвим і творчим шляхом Х. Гойтисоло, творчим шляхом Х. Лакснесса.</p>

<p>Курс «Детская литература» (авт. Т. Полозова) [там само]</p>	<p>Курс «у монографічних темах розкриває творчість письменників, які присвятили свій талант дітям», «ці теми містять біографічні відомості» [с. 95-96]. Студенти засвоюють біографічні довідки С. Маршака, Л. Кассіля, С. Міхалкова, А. Барто, М. Носова, А. Алексіна; ознайомлюються з книгою М. Добролюбова «Алексей Васильевич Кольцов, его жизнь и произведения», особливостями побудови книги біографічного жанру [с. 106]; педагогічною практикою та творчою лабораторією Л. Толстого, його автобіографічною трилогією; співробітництвом М. Горького з дитячими виданнями; жанром біографічної повісті О. Свирського («Рыжик»), В. Короленка («История моего современника») та ін. [с.112]. На семінарських заняттях біографічна тематика не передбачена. На допомогу викладачам пропонується список джерел з монографіями «Жизнь и творчество С. Маршака» (ще семи письменників), фахових видань.</p>
<p>1990-91 рр.</p>	
<p>Курс «Введение в литературоведение» // Программы педагогических институтов. Сборник №2. – М. : Просвещение, 1990. – 104 с.</p>	<p>За темою «Література і життя» програма пропонує студентам розглядати питання світогляду і творчості письменника, їх суперечності на прикладі Л. Толстого і О. Бальзака (Література і життя) [с. 3], складність світогляду письменника, причини його суперечностей і творчості (Тема та ідея)[с. 6]. У курсі «Теорії літератури» вивчення історії науки передбачає засвоєння методів вивчення художньої літератури, зокрема біографічного. Відповідно до нього студенти мають сприймати біографію як одне з джерел художньої творчості, що розширює соціальний зміст і значення художнього твору [с. 18]. При вивченні методики викладання літератури пропонується окрема <i>лекція з вивчення біографії письменника</i>. При засвоєнні монографічної теми на занятті студенти, крім відомих положень у попередніх програмах, розглядають роботу з портретами письменника, вступні і заключні заняття [с. 66]; на практичних опрацьовуються види роботи учнів при вивченні біографії письменника, оглядових тем [с. 70].</p>

<p>Программа «Школьный курс русской литературы» и методика ее преподавания для студентов специальности 02.17.00 «Русский язык и литература» / Сост. Г.В. Самойленко – К.: РУМК, 1991. – 24 с.</p>	<p>Основні завдання курсу – підготувати студента до проведення уроків з російської літератури в українській школі [с. 11]. До переліку тем для лекцій вивчення біографії письменника окремою темою не внесено, а розглядається в контексті інших тем (4 год. лекцій та 2 год. практичної роботи). До лекції V. «Оглядові та монографічні теми» пропонується такий план: «Поняття про монографічну тему. Біографічні відомості про письменників у середній ланці. Особливості вивчення життя та творчого шляху письменника у старших класах. Листи, щоденники, мемуари та інші документи як матеріал для характеристики життя та творчості письменника. Значення знайомства з особистістю письменника у вихованні та літературній освіті школярів. Основи монографічного вивчення великих творів. Місце письменника та його творчості в російсько-українських літературних зв'язках [с. 11]. За темою XI «Наочні та технічні засоби у викладанні літератури» студентам пропонуються до уваги такі питання: «Словесно-графічна наочність при вивченні монографічних та оглядових тем», «Застосування наочності та ТЗН при вивченні біографії і творчого шляху письменника» тощо [с. 17-18]. У переліку тем для практичних та лабораторних занять до позиції № XIII «Підготовка та проведення уроку» пропонуються орієнтовні теми, зокрема «підготовка і проведення уроку, присвяченого вивченню біографії і творчого шляху письменника» [с. 7].</p> <p>Отже, під час роботи над оглядовою темою студенти отримують ключові теоретичні знання, передбачено розробку і проведення уроку за біографією письменника. Водночас не презентується розмаїття жанрових форм повідомлень про митця; при такому розподілі годин на вивчення біографії письменника, на нашу думку, студенти не спроможні розвинути необхідні навички застосування знань на практиці.</p>
<p>1999 рік</p>	
<p>Методика преподавания литературы. Программы дисциплин предметной</p>	<p>У Пояснювальній записці до Програми О. Богданової наголошується, що у 5-7 класах «важливо забезпечити розуміння літератури як мистецтва у контексті творчості письменника, його ціннісних орієнтацій» [с. 7]. За темою 8 передбачається розгляд таких питань: «Питання історії літератури у шкільному</p>

підготовки по спеціальності 021700 – філологія. – М. : Фланта: Наука, 1999. – 80 с.

вивченні», **«Принципи вивчення біографії письменника, зв'язок світогляду з суспільними подіями епохи, громадянський та моральний образ художника, його творча індивідуальність. Витоки біографії письменника. Вивчення життя та творчості письменника як фактор громадянського та морального виховання школярів»** [с. 16]. Програма пропонує теми лекційних занять (18. Етапи вивчення монографічної теми у старших класах. **Вивчення біографії і творчого шляху письменника**), за якими вперше наголошується на **відборі матеріалу, активізації діяльності школярів, формах «зворотного зв'язку», місці уроків-лекцій, уроків-семинарів, уроків-заліків у структурі монографічної теми** [с. 20]. Програма пропонує теми практичних занять, одна з яких «Біографія письменника і його творчий шлях. Робота з портретами письменників» – в межах вивчення монографічної теми... [с. 21]. Контроль знань студентів пропонується провести **«шляхом підготовки розгорнутого плану уроку з вивчення біографії письменника у ст. класах (нарис життя і творчості – на вибір), уроку – заочної екскурсії як шляху осягнення особистості письменника** [с. 24]. У програмі О. Богданової для іноземної аудиторії за темою 8 студенти повинні засвоїти питання **«Біографія письменника. Використання наочних матеріалів. Вивчення літературно-критичних статей. Робота над тезами»** [с. 30].

Аналіз проблеми вивчення біографії письменника в сучасних програмах з методики викладання літератури

Севастопольський міський гуманітарний університет. «Методика викладання зарубіжної літератури». Автор: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови і світової літератури В. Храброва:

Тема XI. Вивчення біографії письменника. Нерозривний зв'язок творчості письменника з обставинами його життя. Особливості вивчення біографії письменника учнями різних вікових груп. Проблема вивчення біографії письменника. Джерела вивчення біографії майстрів слова. Ознайомлення учнів з творчою лабораторією майстра художнього слова (усього на тему – 6 год., з них: **2 год. – лекція, сам. робота – 4 год.**) Самостійне вивчення передбачає конспектування розділу 12 «Вивчення біографії письменника» з підручника Л. Ф. Мірошніченко «Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах» та виконання завдань: 1. Розкрийте специфіку вивчення біографії письменника в середніх і старших класах. 2. Розробіть завдання для творчої групи учнів по відбору матеріалу для вивчення фрагментів біографії В. Шекспіра і творчого шляху О. де Бальзака. 3. Розробіть методичні рекомендації з використання наочності під час вивчення біографії письменника. 4. Підготуйте конспект уроку з вивчення біографії письменника у середніх і старших класах відповідно до програми за вибором.

Для розробки власного навчального проекту студентам пропонуються різні теми, серед яких «Вивчення біографії письменника в 10 класі» (на матеріалі творчості О. де Бальзака), «Прийоми роботи з засвоєння біографічних відомостей про письменника». Надавши теорію за одну лекцію, чи можна сподіватися на якість виконання такого обсягу завдань?

Серед понад тридцяти питань, які виносяться на екзамен, тільки два – про особливості вивчення життя та творчості письменника в середніх та старших класах з практичним завданням навести приклад розповіді про письменника. Отже, одна лекція і самостійне вивчення та відпрацювання навичок. Перевіряються знання та вміння розповідати.

[Храброва В.Е. *Методика преподавания зарубежной литературы: Программа учебной дисциплины.* – Севастополь : Рибэст, 2009. – 41 с.]

Київський міський педагогічний університет імені Б.Д. Грінченка. «Методика викладання світової літератури». Автор: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Л. Удовиченко:

На вивчення біографії письменника в курсі методики відводиться **10 год. (лекція – 2 год., семінар – 2 год., сам. робота – 4 год., інд. р. – 2 год.).** За темою №5 на лекції «Етапи вивчення художніх творів світової літератури в основній і старшій школі» наголошується на необхідності створення історико-літературного та історико-культурного фону доби, зв'язку літературного твору з життям письменника. Лекція №8. Вивчення біографії письменника в курсі літературної освіти: Навчально-виховна роль вивчення життєвого і творчого шляху письменника на різних етапах літературної освіти учнів. Програмові вимоги до знань учнів про автора твору, що вивчається. Своєрідність вивчення біографічних відомостей про письменника в основній школі (біографічна довідка). Зміст, форми і методи вивчення біографії письменника в середніх класах, компоненти знань про життєвий і творчий шлях письменника. Монографічна тема в старших класах – вивчення життєвого і творчого шляху митця. Загальна характеристика найбільш значущих творів і текстуальне вивчення програмових творів. Особистість митця. Виховний аспект вивчення біографії. Принципи відбору біографічного матеріалу. Взаємозв'язок

методів засвоєння учнями знань про творців зарубіжної літератури, ефективні форми роботи. Джерела знань про відомих представників літературного процесу, використання документальних матеріалів. Зв'язки з представниками українського літературного процесу. Основні поняття теми: монографічна тема, життєвий і творчий шлях письменника, біографічна довідка, слово про письменника, розповідь про письменника, джерела біографічного матеріалу. На семінарському занятті (відповідно до розбивки годин) теоретично опрацьовуються не розкриті на лекціях питання. Практичне заняття №8. «Вивчення біографії письменника в основній і старшій школі як методична проблема» передбачає розгляд таких питань: Вивчення біографії письменника у школі як методична проблема. Сучасні дискусії з питання. Роль вивчення біографії письменника в літературній освіті учнів. Специфіка відбору навчального матеріалу для вивчення біографії письменника в основній школі. Специфіка вивчення біографії письменника в старшій школі. Шляхи вивчення біографії письменника. Ефективні методи, прийоми і види робіт. Роль наочності різних видів у вивченні біографії письменника у школі. Практично студентам пропонується підготувати план-конспект уроку вивчення біографії письменника (за календарно-тематичним планом з теми «Із літератури Франції. Оскар Уайльд» (із розрахунку 3 години на вивчення теми загалом згідно з вимогами програми для 11-річної школи); розробити методику вивчення біографії письменника різними шляхами. Самостійна робота №8 «Вивчення біографії письменника в курсі літературної освіти» передбачає опрацювання таких питань: Принципи відбору біографічного матеріалу. Взаємозв'язок методів засвоєння учнями знань про творців зарубіжної літератури, ефективні форми роботи. Джерела знань про відомих представників літературного процесу, використання документальних матеріалів. Зв'язки з представниками українського

літературного процесу. Українознавчий компонент у вивченні світової літератури. (Форма звітності: підготовка комп'ютерної презентації та її захист).

Отже, викладачем найбільше годин відведено на аудиторну роботу (4). Програма передбачає теоретичну підготовку та практичне набуття студентами навичок планування уроку, підготовки комп'ютерної презентації. Майбутнім учителям пропонується практично розробити не тільки план-конспект уроку, а й «методику вивчення біографії письменника різними шляхами». Модульна контрольна №2 містить запитання «Вивчення біографії письменника в основній та старшій школі», що охоплює увесь теоретичний матеріал з проблеми. Водночас питання, які винесені на самостійне опрацювання, дублюють лекційні. Серед тем, запропонованих для написання рефератів, немає жодної з біографії.

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. «Методика викладання української літератури». Автор: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури О. Слоновьська:

На вивчення теми відводяться 2 год. – лекція, 2 год. – сам. робота. На лекції №3 педагог порушує три проблеми одночасно: «Розкриття біографії письменника у зв'язку з його творчістю; вивчення художнього твору у старших класах та критерії оцінювання знань учнів». Забезпечення лекції – уривки моделей уроків. На самостійне опрацювання виносяться принципи вивчення біографій письменників. Форма контролю – опитування. У 7-8 семестрах студентам на самостійне опрацювання пропонується написати біографії відомих українських письменників (Марійки Підгірянки, Олени Пчілки, Григорія Косинки, Олеся Бердника, Миколи Хвильового та ін. – усього у списку 25 прізвищ). Форма контролю – реферат. Проблема порушується, але як одна з трьох складових лекції, подається стисло, принципи вивчення біографії виносяться на самостійне опрацювання. Окрім цього, студенти накопичують

досвід збирання та оформлення біографій письменників, але не набувають практичних навичок моделювання навчальних ситуацій на основі цієї інформації, створення біографічних повідомлень різних жанрів. Запропонована форма контролю не спрямована на формування необхідних умінь та навичок.

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. «Методика викладання світової літератури». Автор: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри світової літератури А. Мартинець:

До переліку тем для лекцій **вивчення біографії письменника окремою темою не внесено**, а розглядається в контексті інших тем (2 год. – лекція, 2 год. – практична робота, 3 год. – сам. робота). Під час лекції «Монографічна тема» розглядаються і такі питання, як: Біографічні відомості про письменників у середній загальноосвітній школі. Листи, щоденники, мемуари та інші документи як матеріал для характеристики життя та творчості письменника. Методи вивчення біографії письменника в середніх класах. Серед питань, винесених на екзамен, є питання «Вивчення біографії письменника». Питання порушується під час роботи над оглядовою темою, студенти засвоюють загальні теоретичні відомості з проблеми, передбачено розробку і проведення уроку за біографією письменника. Водночас програмою **не передбачено окремих лекційно-практичних занять з досліджуваної проблеми**. Вивчення біографії письменника відбувається в контексті інших тем, тому немає акценту на важливості добору, подання та застосування цих матеріалів. Відповідно студенти не спроможні розвинути необхідні навички, не презентується розмаїття форм повідомлень біографічних відомостей про митця. На нашу думку, таке вивчення біографії письменника студентами не формує необхідні навички застосування знань на практиці.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського (м. Сімферополь). «Методика викладання української літератури у ВНЗ».

Автор: кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії української літератури К. Покотило:

На лекції №2 «Вивчення біографії та стилю письменника в ВНЗ» (2 год.) увагу студентів звертають на принципи вивчення біографії, роль літератури у вихованні учнів. За **темою №8** серед питань, які розглядаються на лекції «Робота над образом, персонажем у процесі вивчення літератури», запропоновані і такі: складові елементи монографічних тем: біографія письменника...; види вступних занять до вивчення монографічних творів; вивчення біографії письменника як важливий фактор усвідомлення місця його творчості в літературному процесі; виховне спрямування вивчення біографії; особлива роль наочності, документальних матеріалів у вивченні життєвого шляху письменника. Отже, під час лекції студенти отримують базові знання із зазначеної проблеми, але не передбачені особливості вивчення біографії автора у пропедевтичному та системному курсах та відпрацювання професійно необхідних практичних навичок у майбутніх педагогів.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. «Методика викладання світової літератури». Автори: доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та методики вивчення світової літератури О. Ісаєва, кандидат педагогічних наук, доцент А. Мельник:

На вивчення теми відводяться **2 год. – лекційні, 5 год.– сам. робота.** У **Модулі II** передбачено висвітлення таких питань: «Вивчення біографії письменника. Освітньо-виховні завдання та шляхи вивчення біографії письменника на уроках літератури у середній школі. Особливості вивчення біографії письменника у середніх та старших класах. Основні форми та методи вивчення біографії письменника. Взаємозв'язки зарубіжних та українських письменників». На екзамен виносяться питання: 1. Особливості вивчення життя і творчості письменника в середніх класах. Головні завдання, основні

форми та методичні прийоми вивчення біографії письменника у середній ланці загальноосвітньої школи. 2. Особливості вивчення життя і творчості письменника в старших класах. Головні завдання, основні форми та методичні прийоми вивчення біографії письменника у старшій ланці загальноосвітньої школи. Практичний блок пропонує студентам навести приклади фрагментів уроків з вивчення біографії письменника у середніх і старших класах (необхідно вказати та обґрунтувати обрані форму і прийом опанування біографії письменника, їх ефективність). Формулювання «навести приклади» не передбачає їх власної розробки. Теми курсових та дипломних робіт з методики викладання світової літератури передбачають питання «Особливості вивчення біографії письменника на уроках зарубіжної літератури у середніх класах», «Вивчення біографії письменника на уроках зарубіжної літератури у старших класах», що дістануться для розробки 1-2 студентам групи. Отже, під час лекції студенти отримують базові знання із зазначеної теми, але є значні проблеми з формування професійно необхідних навичок роботи над біографією.

Отже, відсутність необхідної кількості годин, спільного підходу до викладання цієї теми у підготовці фахівців, системи формування практичних навичок у студентів (немає чіткої логіки набуття знань, розвитку навичок відбору та обробки біографічних матеріалів та їх застосування при плануванні уроків та позакласної роботи, побудови повідомлення про митця) унеможлиблює результативність зусиль науковців та викладачів.

Визначення особистісних цінностей студентів за методикою М. Рокича

Список А

№	Термінальні цінності
1	- активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2	- життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
3	- здоров'я (фізичне і психічне);
4	- цікава робота;
5	- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
6	- любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
7	- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
8	- наявність хороших і вірних друзів;
9	- суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
10	- пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
11	- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей);
12	- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
13	- розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
14	- свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);
15	- щасливе сімейне життя;
16	- щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства загалом);
17	- творчість (можливість творчої діяльності);
18	- впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б

№	Інструментальні цінності
1	- акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
2	- вихованість (гарні манери);
3	- високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
4	- життєрадісність (почуття гумору);
5	- ретельність (дисциплінованість);
6	- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
7	- непримиренність до недоліків у собі та інших;
8	- освіченість (широта знань, висока загальна культура);
9	- відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово);
10	- раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
11	- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
12	- сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;
13	- тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);
14	- терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани);
15	- широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
16	- чесність (правдивість, щирість);
17	- ефективність у справах (працелюбність, продуктивність в роботі);
18	- чуйність.

Різновиди портретів

	Види	Коментарі
за кількістю осіб	персональний, парний, груповий	плани зображення: митець – єдиний візуальний об’єкт або є фон природи, інтер’єру, міста, перехожих, натовпу
за настроєм	парадний	урочисті одяг і пози
	побутовий	буденний одяг і невимушені пози
	надмогильний	скорботний, величний або відчайдушний
за віком особи	дитячий / дорослий	їх порівняння дозволяє виявити характерну рису
за позою	статичний / динамічний	погрудний / у повний зріст; у процесі руху
за авторством	автопортрет / створений іншою людиною портрет	їх порівняння дозволяє виявити суб’єктивність автора
за характером	правдивий / оманливий	об’єктивний (історична і фотографічна достовірність, характерна деталь) / суб’єктивний (власний погляд)
	Алегорія	портрет – втілення мудрості, значущості, величі, шляхетності
	карикатура	навмисне до смішного спотворення образу або окремої риси особи
за способом зображення	історичний	відтворює ознаки епохи, часу, статусу
	монументальний	пов’язаний з архітектурою, містобудівництвом (фреска, мозаїка, мурал): спрямованість на вічне, масштабність, епічність, громадянський пафос, символічність, філософське наповнення, суспільно значимий зміст
	станковий	картина, скульптура, статуя, погруддя...
	декоративний	виконаний з квітів, тварин, птахів, овочів, фруктів, книг або інших речей, металевих деталей, дерев’яних стружок тощо

Домінувальні цінності епох

	Історико-літературна ціннісна характеристика епохи
Античність	<p>Войовничість, життєлюбність (цінність земного), суспільна ієрархія (патриції, плебеї). Міфологічність мислення і мистецтва, його спрямованість на людину і естетику – пошук досконалого на рівні якостей, пропорцій, форм і понять у людині, мистецтві, філософії; мистецтво славить героїв, викриває суперечності життя, носить дидактичний характер. Горизонтальна будова світу (Боги, герої та люди); пересічна людина розчинена у загальному, в масі. Поет, як і його герої, наближений до богів. Він – «тип «невизнаного генія», «незбагненого новатора», «торувальника нових шляхів», який може сподіватися хіба на вдячність нащадків», це система фіксованих рис і властивостей ... орієнтована на спостереження [67, с. 19]. Ідеал – фізична і духовна краса людини.</p>
Середньовіччя	<p>Період державотворення (служба – обов'язок), розвиток народної творчості (героїчний епос); панування Церкви в усіх сферах життя суспільства – теоцентризм світогляду (небесна ідеалізація), ієрархія світобудови (вертикальність світу: небо, земля, пекло) та суспільних відносин (боротьба феодалів за владу). Канонічність, символізм, паралелізм і сакральність мистецтва; відкриття внутрішніх сил людини та індивідуалізація (єдність з народом і власні переживання), започаткування милосердя та гуманістичного світогляду. Поет (особливо східний) мав знати основи багатьох наук, основи класичної літератури, вміти творити в межах прийнятих канонів і водночас імпровізувати на рівні змісту, мати музичну освіту. Середньовічний поет – це «закоханий філософ», нерідко вигнанець, бідний мандрівник або підопічний багатого покровителя. Теми вина та сильного нерозділеного кохання як спроба звільнення від релігійних та суспільних пут. Ідеал – Бог.</p>
Відродження	<p>Втрата Церквою своєї цілісності і влади. Головні цінності – антропоцентризм, гуманізм, оптимізм, пантеїзм. Людина – володар долі, творець. Кожен митець цього часу цінний і відомий; асоціальність мистецтва. Культ неповторності автора: духовної, індивідуальної, новаторської. Ідеал – гідна людина з різнобічними талантами (наприклад, Леонардо да Вінчі).</p>

Ціннісна характеристика епохи	
Просвітництво	Релігійна боротьба, нерівномірність економічного розвитку народів, демократія, буржуазія і кріпацтво; поява академій та наукових гуртків. енциклопедичність знань, світ та людина доступні пізнанню [189, с. 378.] Мета творчості – вільний розвиток особистості у справедливому суспільстві, її громадянське та просвітницьке виховання. Поет-філософ може впливати на свідомість мас. Поєднання національних літератур у світову літературу. Ідеал – наука і прогрес людського розуму, ідеальний герой втілює розсудливість, чесність, працьовитість і великодушність.
Романтизм	«Бог височить понад усяким раціональним пізнанням, але відкривається нам через почуття та в традиції ... світ – живий організм, людина багатогранна [189, с. 380]; «розум – лише одна зі здатностей людського духу, та й то не найвища...», «поезія стає поруч науки, як інший, але не нижчий шлях пізнання» [189, с. 378]. «Поет має бути пророком, учителем, провідником, вільним творцем. ... Культ поета», «вільної творчості» та «вільної форми»..., символіка [189, с. 383-384]; інтерес до таємничого; звернення до минулого, історичної свідомості, народності, захоплення фольклором – націоцентризм, втеча від дійсності в уявний вигаданий світ; нереалізованість в основній професійній сфері [274, с. 140-141]. Образ вмираючого поета, який не розв'язав життєвих проблем, живе у злиднях, а слава приходить занадто пізно. Ідеал – національне визволення, відродження.
Реалізм	Пізнавально-аналітичне сприйняття недосконалості світу (суспільна і майнова нерівність, несправедливість, природні та соціальні катастрофи), віра / зневіра, «принцип життєво-правдивого зображення світу утверджується з найбільшою повнотою, в найбільш розвинутих формах» (О. Анікст), «типове у глибокому розумінні» (Б. Брехт), автор і його життєподібний герой – «маленька людина», яка має щодня долати проблеми, показувати світ таким, яким він є, бути «його секретарем» (О. Бальзак), окреслювати шляхи виходу з суспільних проблем... Автор – це власний погляд, своя концепція життя через художній твір.
XX ст.	Соціоцентризм. Ідеал – рівність людей і справедливість у суспільстві.

Жанри біографічних повідомлень

Жанр	стисла характеристика
біографічна візитівка	мінімальна схематична інформація з життєпису письменника, що окреслює загальне уявлення про людину (час її життя, країна, походження, досягнення, напрям діяльності)
біографічна довідка	це коротке повідомлення, що у хронологічній послідовності розкриває основні події життя, світогляд та твори письменника
оповідь про епізоди з життя автора	коротка захоплююча розповідь про окремі епізоди життя письменника, яка розкриває його життєву позицію або риси характеру в художній формі (спіч, подяка, похвала, епітафія, епіграма)
есе	це невелика художня замальовка з оригінальною манерою оповіді: фрагментарна характеристика письменника та його життя поєднується з філософськими роздумами про долю людини, сенс її життя, щастя або інші категорії, через парадоксальність міркувань, суб'єктивний погляд, риторичні запитання
літературний / творчий портрет письменника	цікава оповідь-презентація – «цілісна реконструкція індивідуальності» [47, с. 25], яка розкриває цінності життя митця (наприклад «за ставленням до...»), особливість його творчої манери як письменника, визначальні риси характеру (наприклад, загострене почуття соціальної несправедливості), мотиви творчості (наприклад, віра в сили мистецтва, людини, мови, любові та ін.)
структурована біографія	підпорядкована логіці, виконує функцію «фіксації життєвого шляху» за періодами життя, світоглядними та мистецькими пошуками
біографічний нарис	розповідь, у якій повідомляються основні факти соціокультурного життя письменника та розкривається його особистісна характеристика; мета – дати образне уявлення про багатогранність письменника як представника свого часу, людини і діяча (митця, громадянина, патріота), його високі моральні якості, патріотизм, гуманізм, боротьбу за справедливість, моральні прагнення
огляд життєвого шляху	детальне хронологічне розкриття усіх етапів життя письменника та його становлення як митця

Міжмистецькі зв'язки на уроці літератури

Робота з портретом

1. Розглянути портрет.
2. Описати зображуваного за планом: поза, костюм, обличчя, настрій (опис може бути у формі словесного малювання, виступу від першої особи, інтерв'ю з художником, спогадів очевидця тощо).
3. Підібрати по можливості посилання на згадки сучасників або самого письменника про портрет та процес його написання, цей період у житті митця.

Наприклад, до портрета М. Лермонтова, який був написаний К. Горбуновим, можна запропонувати коментар І. Тургенєва: «Лермонтова я бачив усього двічі: в будинку однієї петербурзької дами... і кілька днів тому на маскарадї... під новий 1840 ... На Лермонтові був мундир лейб-гвардії гусарського полку... У зовнішності Лермонтова було щось лиховісне і трагічне, якоюсь недоброю силою, задумливим презирством віяло від його смаглявого обличчя, від його великих і нерухомо-темних очей. Їх тяжкий погляд дивно не узгоджувався з виразом майже по-дитячому ніжних і виступаючих губ. Уся його постать... збуджувала відчуття неприємне, але властиву йому силу негайно усвідомлював кожний. Відомо, що він якоюсь мірою зобразив самого себе в Печоріні. Слова: «Очі його не сміялися, коли він сміявся»...» і т.п., дійсно, можна віднести до нього... Мені тоді вже відчулося, що я помітив в обличчі його чудовий вираз поетичної творчості.»

(Лермонтов в воспоминаниях современников / под общ. ред. В. В. Григоренко и др. – М. : Худ. литература, 1964. – 583 с. – С. 236-237).

4. Пригадати ті факти біографії письменника, які пояснюють костюм, риси характеру тощо.

Творчі завдання

- Підібрати портрети (портретна галерея) та музичний супровід до повідомлень про певний період життя письменника або біографії.

- Підготувати проект (мультимедійну презентацію) на тему «Таємниця одного портрета: погляд крізь віки».

Аналіз скульптури

За основу береться план аналізу портрета, однак враховуються такі ознаки скульптури як об'єм, пластика, світлотінь, ракурс.

Педагог має звернути увагу на рік її створення, ставлення митця до письменника (захоплення чи ледь знайомі), за яких обставин вона з'явилася (письменник позував або образ створювався за фотографією і спогадами).

Наприклад, Давид д'Анже ще за життя письменника висік бюст Бальзака з мармуру. Одночасно з ним інший скульптор – Етекс – також прагнув зробити погруддя Бальзака, але Давид отримав згоду першим. Зберігся і малюнок Бальзака у профіль, зроблений скульптором.

Давид д'Анже – автор бюстів Шатобріана, Гюго, Гете, Купера.

Принципи підбору музики до біографічних матеріалів

1. Будь-яка форма спілкування з музикою має вчити дітей сприймати її, а під час вивчення біографії допомогти посилити враження про історію життя митця.
2. Адекватність сприймання біографічних відомостей напряму пов'язана з добре підібраним музичним твором.
3. Динаміка життєвого шляху людини має бути співзвучною природі музичного мистецтва.
4. Особистісно зорієнтований підхід до використання музики на уроці:
 - Виявлення внутрішніх резервів особистості у музичному сприйманні.
 - Цілеспрямована взаємодія вчителя і учнів.
 - У центрі уваги вчителя має бути не стільки твір мистецтва музики, скільки результат його впливу на учня.
 - Зміст художньо-творчого спілкування на уроці – естетичні, художні та життєві враження школярів.
5. Передусім використовувати музику, яка була в числі найулюбленіших у митця.
6. Віддавати перевагу не бурхливим і важким симфонічним композиціям, а спокійним мелодіям, адже музика – це фон, тому він не може бути домінувальним ні за потужністю, ні за емоційністю.

Мовні кліше словесника

Вступ до розповіді про митця:

- Багато тем є для розмов, але найцікавіша – про людину...
- Сьогодні ми поговоримо про видатну людину...
- Вас дуже здивує, але ми вирушаємо з вами в подорож до країни... (в епоху)
- Сьогодні ми з'ясуємо, як людина може досягти успіху...
- А чи знаєте ви про те, що цілеспрямованість та наполегливість ведуть до...
- Мало кому відомо, що читання може вплинути на долю людини...

Мотивація до участі у розмові

- Що можна сказати про людину на портреті?
- Хто бажає висловитися з приводу теми уроку?
- Хто може доповнити розповідь про біографію письменника?
- А якщо розглянути автора з позиції...(ставлення до...)
- Що ви думаєте про... (щастя, добро, сенс життя, мету творчості, своє покликання...)?
- Як ви вважаєте, чому так сталося?
- Хотілося б знати вашу думку про...
- Як ви ставитеся до думки митця...

Посилання на джерело інформації

- Як написав письменник у листі (автобіографії, мемуарах, творі ...)?
- У своєму творі автор (переконує, повідомляє, висловлює думку...)
- Зі слів критиків творчості письменника...
- Як написав про митця його біограф (перекладач, товариш, брат...)?
- У біографічному довіднику пишеться про те, що митець...

Оціночне ставлення до письменника або фактів його життя

На щастя,...	Добре, що сталося саме так...
На жаль,...	Непросто довелось...
Добре, що...	Нелегка доля його спіткала...
Шкода, що...	Життя було до нього прихильним...
Прикро, що...	Добре, що йому у житті зустрівся...
На мій подив...	(довелось)

Узагальнення поданої інформації

- Отже, ...
- Отже, можна зробити висновок...
- Ми дійшли думки, що...
- Ми дійшли висновку, що...

Використання платформи дистанційного навчання Moodle і Google+ у підготовці студентів

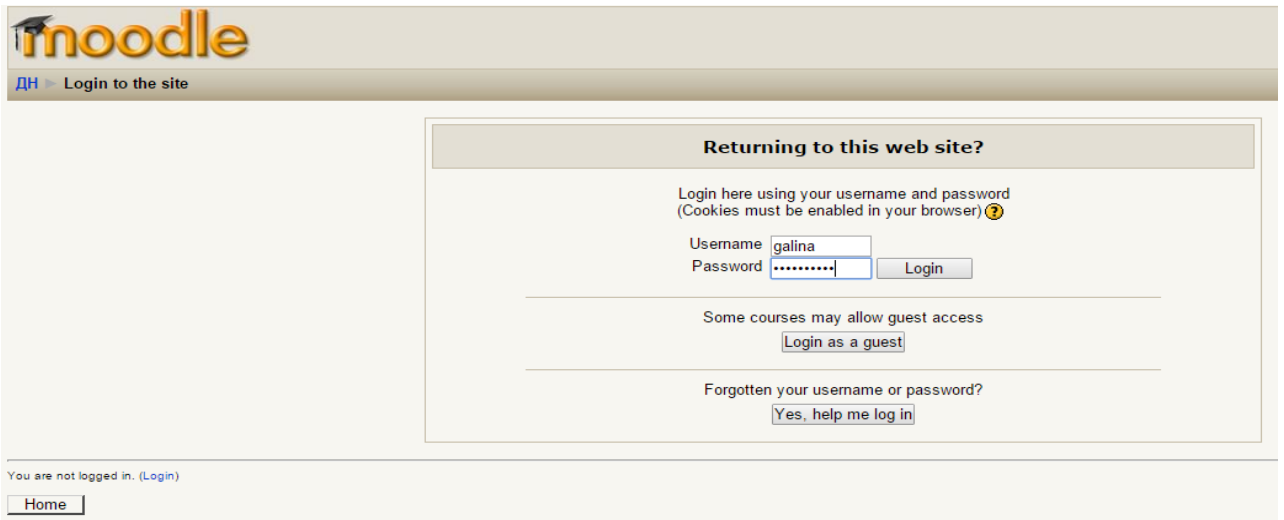

Рисунок 4.4

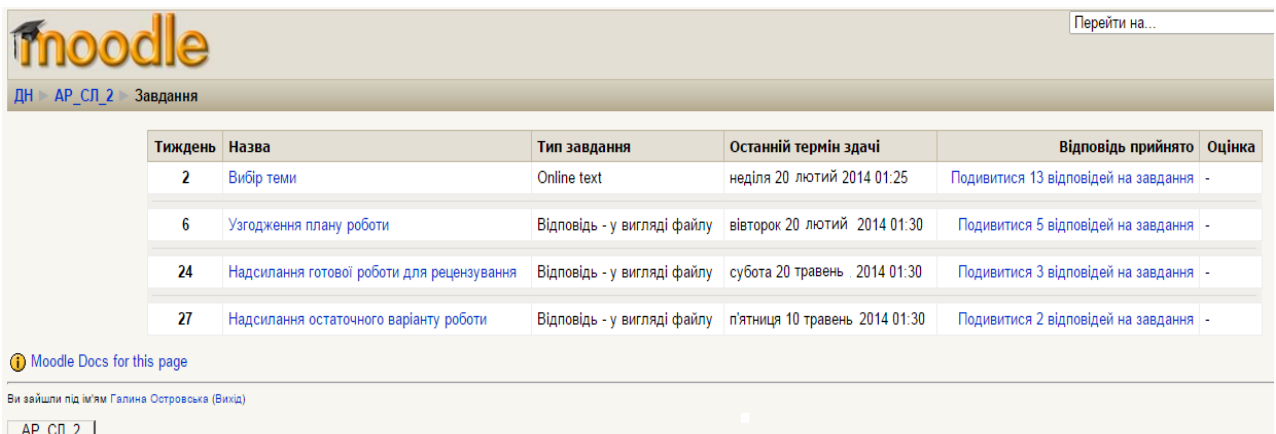

Рисунок 4.5

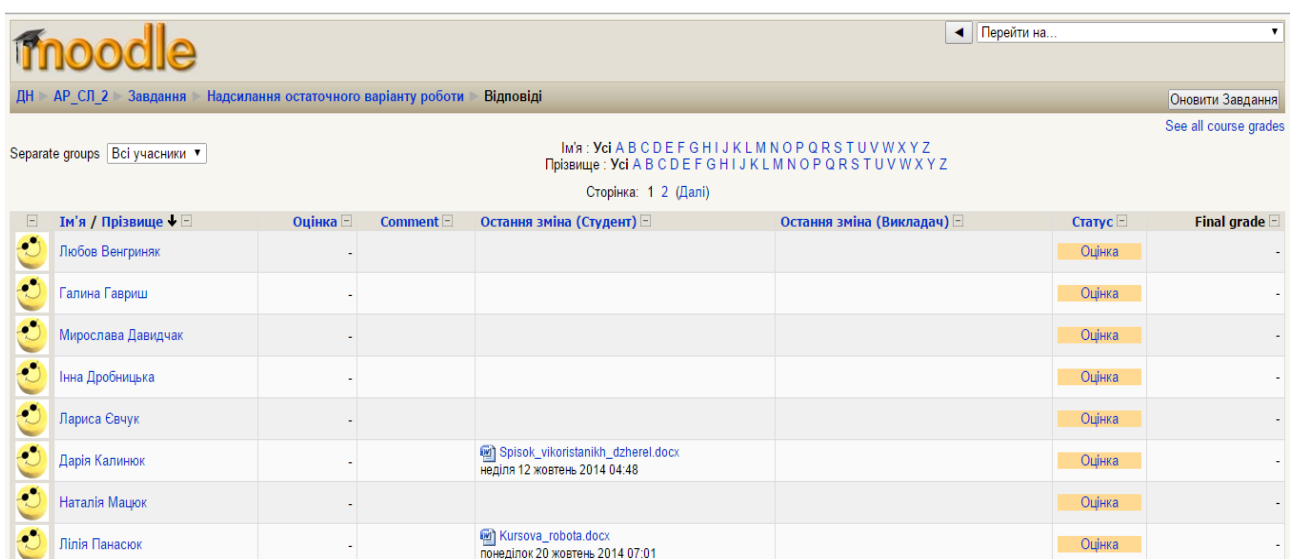
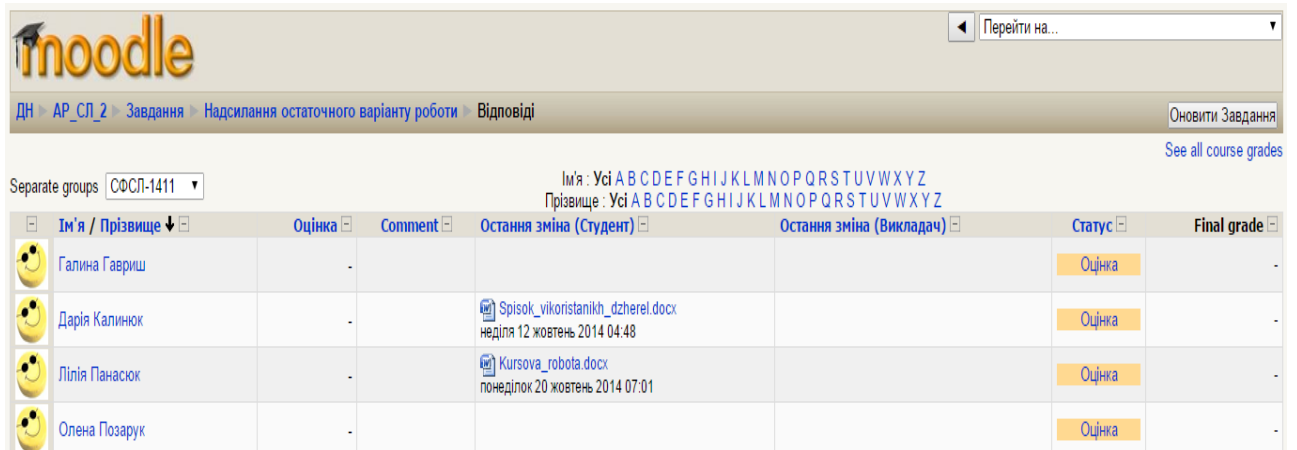

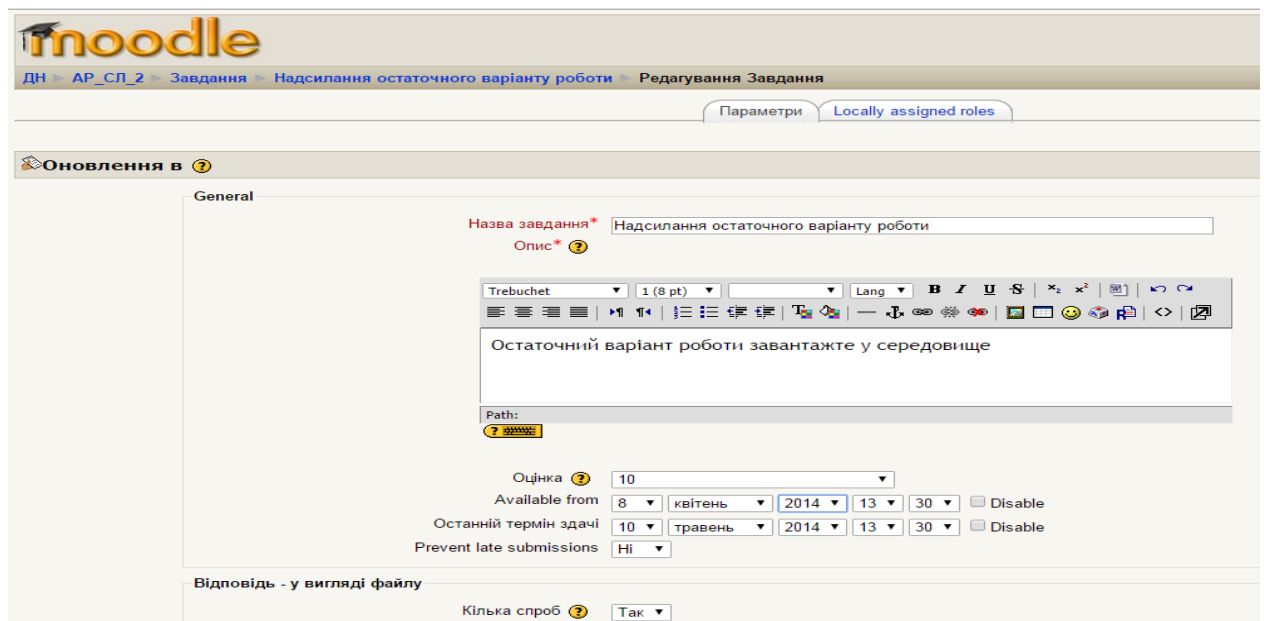
Рисунок 4.6

Мoodle course page showing a gradebook for the activity "Надсилання остаточного варіанту роботи". The page includes a navigation breadcrumb, a search bar, and a table of student grades.

Ім'я / Прізвище	Оцінка	Comment	Остання зміна (Студент)	Остання зміна (Викладач)	Статус	Final grade
Галина Гавриш	-				Оцінка	-
Дарія Калинюк	-		Spisok_vikonstanikh_dzherel.docx неділя 12 жовтень 2014 04:48		Оцінка	-
Лілія Панасюк	-		Kursova_robota.docx понеділок 20 жовтень 2014 07:01		Оцінка	-
Олена Позарук	-				Оцінка	-

Рисунок 4.7

Moodle 'Edit Activity' page for "Надсилання остаточного варіанту роботи". The page shows the 'General' tab with various configuration options.

General

Назва завдання* Надсилання остаточного варіанту роботи

Опис*
Остаточний варіант роботи завантажете у середовище

Path:

Оцінка 10

Available from 8 квітень 2014 13:30

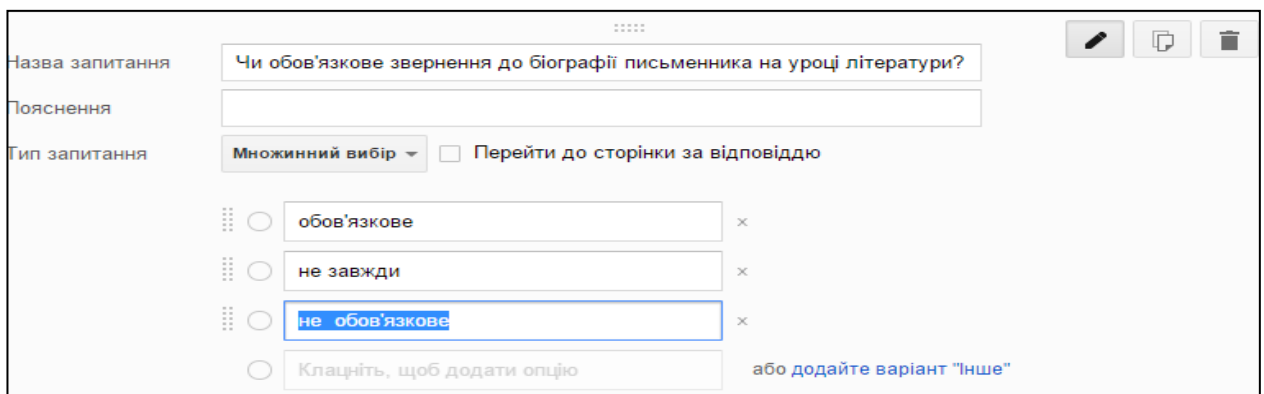
Останній термін здачі 10 травень 2014 13:30

Prevent late submissions Ні

Відповідь - у вигляді файлу

Кілька спроб Так

Рисунок 4.8

Moodle 'Edit Question' page for a multiple-choice question.

Назва запитання Чи обов'язкове звернення до біографії письменника на уроці літератури?

Тояснення

Тип запитання Множинний вибір

Перейти до сторінки за відповіддю

обов'язкове
 не завжди
 не обов'язкове
 Клацніть, щоб додати опцію

або додайте варіант "Інше"

Рисунок 4.9

Вивчення біографії письменника ☆ ■

Файл Редагувати Вигляд Вставити Відповіді (0) Інструменти Доповнення Довідка Усі зміни збережено на Диску

Редагувати запитання Змінити тему Переглянути відповіді Переглянути опубліковану форму

Вивчення біографії письменника

анкетування передбачає визначення рівня готовності студентів до вивчення з учнями біографій письменників

Чи обов'язкове звернення до біографії письменника на уроці літератури?

обов'язкове

не завжди

не обов'язкове

Що таке автобіографічні паралелі?
(дати визначення або своє розуміння)

Скільки часу і на якому етапі уроку відводимо на біографічні відомості про письменника?

ІКТ при вивченні біографії письменника дозволяє використовувати

окремі електронні бібліотеки та каталоги

соціальні мережі

конструктори уроків та тестових завдань

усі технології, що використовуються для спілкування та роботи з інформацією.

Рисунок 4.10

Вивчення біографії письменника (Відповіді) ☆ ■

Файл Редагувати Вигляд Вставити Формат Дані Інструменти Форма Доповнення Довідка

грн. % .0 .00 123 - Arial 10 B I A

f_x Позначка часу

	A	B	C	D	E	F	G
1	Позначка часу	Чи обов'язкове зверненн	Що таке автобіографічні	Скільки часу і на якому	ІКТ при вивченні біограф	Оцініть ваш рівень гото	Оцініть ваш рівень гото
2	24.08.2015 14:21:14	обов'язкове	автобіографічні паралел	Думаю, хвилин 5-10 на	окремі електронні бібліотеки та каталоги		маю окремі навички
3	24.08.2015 14:23:34	обов'язкове	розповідь про себе	один урок	окремі електронні бібліо	маю окремі навички	маю окремі навички

Рисунок 4.11

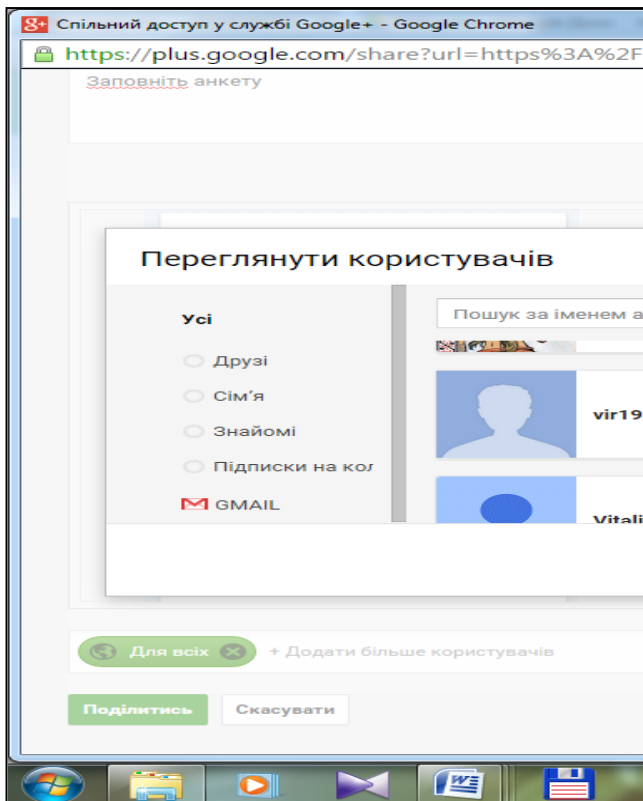

Рисунок 4.12

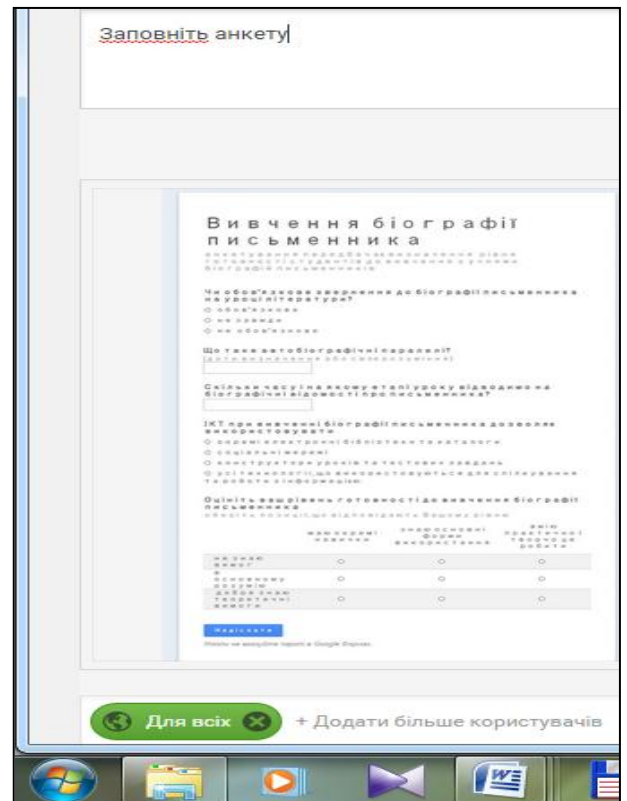

Рисунок 4.13

М Надіслані - g20081967@... x Google+ x Дякуємо! x Мій диск - Google Диск x Вивчення біографії пись x Google+

← → ↻ https://docs.google.com/forms/d/1e8gAubUsoCts9WWotZ9IzfVoY4RtTSyhR1aWGAUL_Fg/edit

Вивчення біографії письменника ☆

Файл Редагувати Вигляд Вставити Відповіді (0) Інструменти Доповнення Довідка Усі зміни збережено на Диску

Редагувати запитання Змінити тему Переглянути відповіді Переглянути опубліковану форму

ІКТ при вивченні біографії письменника дозволяє використовувати

- окремі електронні бібліотеки та каталоги
- соціальні мережі
- конструктори уроків та тестових завдань
- усі технології, що використовуються для спілкування та роботи з інформацією.

Оцініть ваш рівень готовності до вивчення біографії письменника
оберіть позиції, що відповідають Вашому рівню

	маю окремі навички	знаю основні форми використання	вмію практично і творчо це робити
добре знаю теоретичні вимоги	☐	☐	☐
в основному розумію	☐	☐	☐
не знаю вимог	☐	☐	☐

Рисунок 4.14

Відповідей: 2

[Переглянути всі відповіді](#)[Опублікувати дані аналітики](#)

Усі відповіді

Зведення

Чи обов'язкове звернення до біографії письменника на уроці літератури?

обов'язкове	2	100%
не завжди	0	0%
не обов'язкове	0	0%

Рисунок 4.15

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені М.П. ДРАГОМАНОВА

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Телефон 234 -11- 08

Факс 234 -11- 08

17.10.17 № 07-10/7750
На № _____

Довідка

про впровадження результатів докторської дисертації

Островської Галини Олександрівни з теми

«Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі» з спеціальності

13.00.02. – теорія і методика навчання (зарубіжна література)

У 2012 році докторантом було проведено аналіз навчальних програм з методики вивчення літератури і констатувальну діагностику готовності випускників ВНЗ до вивчення з учнями біографій письменників. Упродовж 2014-2016 навчальних років проводилось експериментальне навчання студентів 4 курсів спеціальності 6.02.03.03 «Філологія. Мова і література» (англійська, німецька, українська, російська; освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) – упродовжувалася авторська методична система формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями життєпису письменників. У системі формування готовності майбутніх педагогів до цього виду діяльності були задіяні усі форми експериментальної роботи: пасивні (лекції, спостереження, рекомендації), активні (самостійної пошукової та творчої діяльності), інтерактивні (моделювання навчальних ситуацій уроку у парах та групах під час лабораторних занять), консультування. Впроваджувалися сучасні стратегії підготовки студентів до вивчення біографії письменника (діалог культур, проблемне навчання,

проектна технологія, ІКТ, поєднання різних моделей навчання). Апробовано теоретичну та практичну складові методичної системи з набуття студентами знань та навичок відбору біографічної інформації, побудови навчальної ситуації, проведення автобіографічних паралелей, відтворення світогляду письменника та його образу, побудови повідомлення про митця, порівняння життєписів українських та зарубіжних письменників, включення біографічних відомостей у структуру уроку.

Системний підхід, раціональна дидактична структурованість теоретичного і практичного навчального матеріалу та переконливі результати моніторингу успішності студентів свідчать про доцільність впровадження авторської методики у практику навчального процесу вищих навчальних закладів.

Довідка про впровадження результатів докторської дисертації Островської Г.О. заслухана і затверджена на засіданні кафедри (Протокол №2 від «13 вересня» 2017 р.).

Проректор з наукової роботи

Торбін Г.М.

Завідувач кафедри

методики викладання світової літератури

Ісаєва О.О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(КДПУ)

пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50086, тел. (0564) 71-57-34, факс (0564) 71-76-74
 E-mail : kdpu@kdpu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 40787802

25 ВЕР 2017

№ 09/1 - 561/3

На № _____

Довідка

про впровадження результатів докторської дисертації
Островської Галини Олександрівни з теми
«Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної
літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній
школі» зі спеціальності
13.00.02. – теорія і методика навчання (зарубіжна література)

Упродовж 2014-2016 рр. у навчальний процес студентів 4 курсів денної форми навчання спеціальності 6.02.03.03 «Філологія. Мова і література» (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) упроваджувалася авторська методична система формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення з учнями життєпису письменників. В основі підготовки студентів – вивчення біографії письменника на ціннісних засадах. Аксиологічний підхід забезпечив єдність теоретичної, практичної та емоційно-ціннісної складових підготовки майбутніх учителів літератури.

Апробовано теоретичну та практичну складові методичної системи з набуття студентами знань та навичок відбору біографічної інформації, побудови повідомлення про митця та навчальної ситуації для учнів, проведення автобіографічних паралелей, відтворення світогляду письменника та його образу, порівняння життєписів українських та зарубіжних письменників, включення біографічних відомостей у структуру уроку. У навчальному процесі студентів буди задіяні різні форми експериментальної роботи, впроваджувалися сучасні стратегії підготовки студентів до вивчення біографії письменника (поєднання різних моделей навчання, діалог культур, проблемне навчання, проектна технологія, ІКТ).

Системний підхід до підготовки студентів та чітка структурованість навчального матеріалу забезпечили високі результати успішності студентів з вивчення теми «Біографія письменника», що свідчить про доцільність впровадження авторської методики у практику навчального процесу вищих навчальних закладів.

РЕКТОР

Я. В. ШРАМКО

№ 1715

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY

Інститут філології

Institute of Philology

Вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, м. Київ, 04212,
Україна, тел. +380 44 428-34-16
e-mail: if@kubg.edu.ua, www.if.kubg.edu.ua

13-B, Marshala Tymoshenko St., Kyiv, 04212,
Ukraine, tel.: +380 44 428-34-16
e-mail: if@kubg.edu.ua, www.if.kubg.edu.ua

18.09.2014р. № 189

№ _____ від _____

АКТ

**про впровадження результатів докторської дисертації
Островської Галини Олександрівни з теми
«Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної
літератури до вивчення біографії письменників
у загальноосвітній школі»
зі спеціальності 13.00.02. – теорія і методика навчання
(зарубіжна література)**

У 2012 році Г. О. Островська у Київському університеті імені Бориса Грінченка проаналізувала навчальні програми з методик викладання української і зарубіжної літератури, провела констатувальну діагностику готовності випускників ВНЗ до вивчення з учнями біографій письменників.

Упродовж 2014-2016 навчальних років на базі університету здійснювалася апробація результатів дисертації Г. О. Островської з теми «Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі». Експериментальним навчанням були охоплені студенти 4-х курсів спеціальності 6.020303 «Філологія. Мова і література (англійська, німецька, іспанська, італійська, французька, китайська, японська), освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр). Упродовж експерименту упроваджувалася авторська методична система формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення життєпису письменників. У системі формування готовності майбутніх педагогів до цього виду діяльності були задіяні усі форми експериментальної роботи: пасивні (спостереження, рекомендації, консультації), активні (лекції, пошукова і творча робота), інтерактивні (моделювання навчальних ситуацій уроку у парах та групах упродовж практичних занять). Упроваджувалися сучасні стратегії підготовки студентів до вивчення біографії письменника (діалог культур, проблемне навчання, проектна технологія, ІКТ, поєднання різних моделей навчання). Апробовано теоретичну та практичну складові методичної системи із набуття

студентами знань та навичок відбору біографічної інформації, побудови навчальної ситуації, проведення автобіографічних паралелей, відтворення світогляду письменника та його образу, побудови повідомлення про митця, порівняння життєписів українських та зарубіжних письменників, включення біографічних відомостей у структуру уроку.

Системний підхід, раціональна дидактична структурованість теоретичного і практичного навчального матеріалу та результати моніторингу свідчать про доцільність впровадження авторської методики у практику навчального процесу вищих навчальних закладів.

Результати впровадження матеріалів докторської дисертації Г.О. Островської отримали високу оцінку при обговоренні й були затверджені на засіданні кафедри української літератури і компаративістики Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 1 від « 30 » серпня 2017 р.)

Директор Інституту філології
Київського університету
імені Бориса Грінченка
доктор філологічних наук, професор

[Signature] О.В. Єременко

Завідувач кафедри
української літератури
і компаративістики
доктор філологічних наук, професор

[Signature] О.О. Бровко

Міністерство освіти і науки України
 Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс: (0342) 53-15-74
 e-mail inst@pu.if.ua Код ЄДРПОУ 02125266

07.09.2017 № 01-15/06-07-1298
 На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів докторської дисертації
 Островської Галини Олександрівни з теми
«Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі»
зі спеціальності
13.00.02. – теорія і методика навчання (зарубіжна література)

У 2012 році докторантом було проведено аналіз навчальних програм з методики вивчення літератури викладачів О. Слоньовської і А. Мартинець, констатувальну діагностику готовності випускників ВНЗ до вивчення з учнями біографій письменників.

Упродовж 2014-2016 навчальних років проводилось експериментальне навчання студентів 4 курсів спеціальності 6.02.03.03 «Філологія. Мова і література» (англійська, німецька, українська, російська), освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр. У навчальний процес упроваджувалася авторська методична система формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення життєпису письменників (навчально-методичний комплекс з вивчення студентами біографії письменника, розроблених практичних завдань з набуття навичок відбору біографічної інформації, побудови навчальної ситуації, проведення автобіографічних паралелей, відтворення світогляду письменника та його образу, побудови повідомлення про митця, порівняння життєписів українських та зарубіжних письменників, включення біографічних відомостей у структуру уроку).

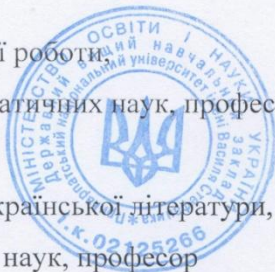
У системі формування готовності майбутніх педагогів до вивчення з учнями біографії письменника були задіяні усі форми експериментальної роботи: пасивні (лекції, спостереження, рекомендації), активні (самостійної пошукової та творчої діяльності), інтерактивні (моделювання навчальних ситуацій уроку у парах та групах під час лабораторних занять), консультування. Впроваджувалися сучасні стратегії підготовки студентів до вивчення біографії письменника (діалог культур, проблемне навчання, проектна технологія, ІКТ, поєднання різних моделей навчання).

Питання підготовки майбутніх педагогів до вивчення з учнями біографії письменника було висвітлено на сторінках Вісника Прикарпатського національного університету (Серія «Педагогіка», 2013, Випуск XLIX. – С.71-75), під час виступів на конференціях («Література для дітей та юнацтва: стан, тенденції, перспективи» в рамках III Міжнародного симпозиуму «Література. Діти. Час» (21 травня 2012 р.), «Особистість в історії та літературі» (24 листопада 2015) та ін.).

Інформаційна конкретика, системний підхід, раціональна дидактична структурованість практичного навчального матеріалу та результати моніторингу свідчать про доцільність впровадження авторської методики у практику навчального процесу вищих навчальних закладів.

Довідка про впровадження результатів докторської дисертації Островської Г.О. заслухана і затверджена на засіданні кафедри (Протокол № 1 від «4» вересня 2017 р.).

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук, професор

А.В. Загороднюк

Завідувач кафедри української літератури,
доктор філологічних наук, професор

С.І. Хороб

Міністерство освіти і науки України
**НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

вул. Графська, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., 16602
 тел.: (04631) 7-19-67, факс: (04631) 2-53-09
 e-mail: ndu@ndu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125668

№ 05/304

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 ОСТРОВСЬКОЇ Галини Олександрівни на тему
**«Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до
 вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі»**, представленого на здобуття
 наукового ступеня доктора педагогічних наук
 зі спеціальності **13.00.02. – теорія і методика навчання** (зарубіжна література)

Упродовж 2014-2018 навчальних років у навчальний процес Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя у підготовці студентів 4 курсів спеціальності 6.02.03.03 «Філологія. Мова і література» (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) упроваджувалася методична система Островської Г.О. з формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення життєпису письменників. У курсі методики навчання української та зарубіжної літератур використовувався авторський навчально-методичний комплекс з вивчення студентами біографії письменника, система авторських завдань з формування базових навичок, сучасні стратегії підготовки, комп'ютерні методи навчання та тестування, змішане навчання (поєднання різних моделей навчання).

Упровадження авторської системи сприяло підвищенню вмотивованості студентів до вивчення біографії письменника, зростанню рівня їх теоретичних знань і практичних умінь, позитивним змінам у ціннісному ставленні до результативності своєї професійної підготовки.

Результати моніторингу свідчать про доцільність впровадження авторської методики у практику навчального процесу вищих навчальних закладів.

Довідка про впровадження результатів докторської дисертації «Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі» Островської Г.О. заслухана і затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу (протокол № 7 від 21 лютого 2018 р.).

Ректор університету

О.Г.Самойленко
 О.Г.САМОЙЛЕНКО

Відповідальний виконавець: Самойленко Г.В.
 (04631) 7-19-77

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ, НАУКИ ТА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ
 Івано-Франківської обласної державної адміністрації
**Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної
 освіти**

26.03.2018 № 01/352

76018, Україна, м. Івано-Франківськ, пл. Мішкевича, 3
 тел. (факс) (0342) 53-23-87,
 тел.: (0342) 53-24-93
 mail@oippo.if.ua

Довідка

про впровадження результатів докторської дисертації

Островської Галини Олександрівни на тему
 «Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної
 літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі» зі
 спеціальності

13.00.02. – теорія і методика навчання (зарубіжна література)

Упродовж 2009-2016 років в ІФОІППО Островською Г.О. проводились діагностика готовності випускників ВНЗ та молодих учителів (до 5 років стажу) до вивчення біографії письменника, анкетування учнів та педагогів області, вивчення передового педагогічного досвіду (внесено в обласну картотеку два ППД), розроблялась і упродовжувалася в системі курсової підготовки методична система формування готовності учителів зарубіжної та української літератури до вивчення життєпису письменників (лекційно-практичні заняття за спецкурсом «Теорія та практика вивчення біографії письменника», «Нобелівські лауреати в галузі літератури», розробка навчальних проєктів), проводилось навчання учителів в проєктах «Біографія письменника» та «Школа молодого словесника», започатковано щорічну науково-практичну конференцію «Особистість в історії та літературі».

Апробовано теоретичну та практичну складові методичної системи з набуття педагогами знань та навичок відбору біографічної інформації, побудови повідомлення про митця та навчальної ситуації для учнів, проведення автобіографічних паралелей, відтворення світогляду письменника та його образу, аксіосфери митця, порівняння життєписів

українських та зарубіжних письменників, включення біографічних відомостей у структуру уроку.

Під час занять упроваджувалися система авторських завдань з формування базових навичок педагогів, сучасні стратегії підготовки, комп'ютерні методи навчання та тестування, поєднувалися аудиторна та дистанційна форми навчання.

Упровадження авторської методики сприяло підвищенню вмотивованості педагогів до вивчення з учнями біографії письменника, зростанню рівня їх теоретичних знань і практичних умінь, позитивним змінам у ціннісному ставленні до своєї професійної підготовки, що свідчить про доцільність впровадження авторської методики у практику курсової підготовки інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Довідка про впровадження результатів докторської дисертації «Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі» Островської Г.О. заслухана і затверджена на засіданні кафедри теорії та методики навчання ІФОІППО (протокол №1 від «11»січня 2018 р.).

Ректор ІФОІППО

Р.М. Зуб'як.

Список публікацій здобувача та відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення дослідження відображено у 55 публікаціях: 1 одноосібній монографії, 5 статтях у наукометричних фахових зарубіжних виданнях, 22 статтях у провідних фахових виданнях України (1 у співавторстві), 19 публікаціях у наукових збірниках, матеріалах конференцій, у 2 колективних монографіях, 2 – методичних посібниках (у співавторстві, один з них з грифом МОН), 3 робочих зошитах для учнів 5-7 класів (у співавторстві), 3 статтях у збірках навчально-методичних матеріалів для учителів світової літератури (співредактор). Одноосібних праць за темою дисертації – 49, поміж них дотичних до теми – 5.

Монографії, посібники

1. Островська Г. Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі: монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. 472 с.

Публікації у наукових фахових виданнях України

2. Островська Г. Педагогічна культура учителя (етична складова) як фактор соціалізації особистості учня. *ІМІДЖ сучасного педагога*. 2006. № 9-10. С. 59-61.

3. Островська Г. О. Використання елементів компаративного аналізу при вивченні роману А. Камю «Чума» (на матеріалі повісті В. Шевчука «Мор»). *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*: збірн. наук. праць./ Ред. кол. О. І. Курок, В.П. Зінченко та ін. Серія «Пед. науки». Вип. 7. Глухів: ГДПУ, 2006, С. 179-182.

4. Островська Г. О. Самоактуалізація як основна складова формування в учнів навичок самостійної роботи у сучасній практиці вивчення літератури. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць / Ред.кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій та ін. Вип. 5 (15). К.: НПУ, 2006. 224 с. С. 203-207.

5. Островська Г. Не про морок. Валерій Шевчук і Альбер Камю на уроці

позакласного читання в 11 класі. *Українська мова та література*, 41-43 (489-491), листопад 2006. С. 36-38.

6. Островська Г. Формування комунікативної компетентності учнів на уроках зарубіжної літератури як педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук праць / Ред. кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій, (відп. редактори) та інші. Вип. 6 (16). К.: НПУ, 2007. 220 с. С. 203-206.

7. Островська Г. Актуальні проблеми формування комунікативної компетентності учнів на уроках літератури (аналіз досвіду впровадження інтеракцій у школі). *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. / Ред. кол. Г. Г. Філіпчук, І. С. Руснак та ін. Вип. 338: Педагогіка та психологія. Чернівці: Рута, 2007, 208 с. С. 133-138.

8. Островська Г. О. «Найперше – музика у слові»: вчимося писати твір на уроках зарубіжної літератури. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 1. С. 2-4.

9. Островська Г. О. Культурологічний підхід до вивчення літератури в школі як методична проблема. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 10. С. 2-4.

10. Островська Г. О. Науково-методичне забезпечення профільного навчання (вивчення життя та творчості письменника в профільних класах). *Обрії*. 2008. № 2. С. 87-89.

11. Островська Г. О. Логічно-змістовий аналіз проблеми вивчення біографічних відомостей про письменника та його творчості у шкільному курсі «Зарубіжна література». *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 2. С. 7-9.

12. Островська Г. О. Реалізація принципу діалогічності під час вивчення життя та творчості письменника. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 3. С. 16-21.

13. Островська Г. О. Роль родини і учителя літератури у формуванні готовності юного читача до діалогу з мистецтвом художнього слова. *Джерела*.

2009. № 3-4. С. 46-52.

14. Островська Г. О. «Письменники народжені, щоби втручатися» (Мистецтво художнього слова проти війни. 7 клас). *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 1. С. 26-29.

15. Островская Г. А. Стремиться к добру, несмотря на всю жестокость окружающего мира. Уроки по изучению творчества О'Генри. *Русская словесность в школах Украины*. 2009. № 1. С. 30-33.

16. Островська Г. О. Епістолярна спадщина письменника як джерело вивчення його творчості. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2009. № 3. С. 27-28.

17. Островська Г. О. М. Алданов про О. Бальзака: «В нього мистецтво і життя були неподільні» (про вивчення творчості письменника у тісному зв'язку з його біографією). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2010. № 9. С. 21-25.

18. Островська Г.О. Зробити читання потребою, а не необхідністю. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2010. №2. С.7-8.

19. Островська Г.О., Храброва В.Є. Формувати вищі цінності людського життя (урок-діалог в рамках «круглого столу» за віршем Р. Кіплінга «Якщо...»). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. № 4. С. 26-27.

20. Островська Г. О. Філософсько-художній синтез середньовічної культури у поемі «Божественна комедія» Данте, її алегоричний зміст (матеріали до вивчення творчості Данте). *Зарубіжна література в школах України*. 2011. № 11. С. 34-37.

21. Островская Г. Аксиологический подход к изучению жизни и творчества зарубежного писателя. *Горизонты образования. Психология. Педагогика*. Севастополь : Рибэст, 2012. № 3 (36). Т. 3. С. 51-56.

22. Островская Г. А. Концептный подход к изучению студентами биографии зарубежного писателя. *Горизонты образования. Психология. Педагогика*. Севастополь : Рибэст, 2013. № 3 (39). С. 55-58.

23. Островська Г. О. Комунікативна складова готовності майбутніх учителів до ознайомлення учнів з біографією письменника. *Вісник Прикарпатського національного університету*. Серія «Педагогіка». 2013. Вип. XLIX. 374 с. С. 71-75.

Публікації у виданнях, внесених до наукометричних фахових зарубіжних видань

24. Островская Г. А. Активизация познавательной деятельности студентов при изучении биографии писателя. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology* [Budapest]. 2013. Vol. 9. P. 102-105. (p-ISSN 2308-5258; e-ISSN 2308-1996)

25. Островська Г. О. Аксіосфера уроку літератури. *Науковий огляд*. 2014. № 5(6). С. 109-115. (p-ISSN 2311-4509; e-ISSN 2311-4517)

26. Островська Г. О. Організація навчального процесу з формування готовності майбутніх учителів літератури до вивчення біографії письменника. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology* [Budapest]. 2015. III (21), Issue 43. P. 39-42. (p-ISSN 2308-5258; e-ISSN 2308-1996)

27. Ostrovska G. Axiological component of teacher training (the teachers of literature in particular). *Intercultural Communication: Pedagogical approach* [Józefów]. 2016. Vol. 1/1. P. 101-113. (ISSN 2451-0998)

28. Островська Г. О. Формування у студентів навичок відтворення світогляду та образу письменника при вивченні його біографії. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2017. № 7(15). P. 53-57, 66. (ISSN 2519-4976)

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. Островська Г. О. Принцип діалогічного вивчення літератури як мистецтва слова. *Книжка. Твір. Читання. Дитячий дискурс*: матеріали науково-практичної конференції «Дитина читає...» в рамках книжкової виставки-ярмарку «Форум видавців – дітям» (м. Львів, 8-10 травня 2008 р.) / ред. кол. Л. Ф. Мірошніченко, М. Г. Жулинський та ін. Київ–Львів. 2008. 160 с. С. 108-114.

30. Островська Г. О. Біографія письменника як предмет дослідження. *Методика. Досвід. Пошук. Проблеми вивчення шкільних курсів мови та літератури*: наук.-метод. зб. Вип. XI. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009.

239 с. С. 75-82.

31. Островская Г. А. Философские основы школьного изучения биографии писателя. *III Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения: сб. науч. работ.* Севастополь: Гит пак, 2009. Т. 1. 448 с. С. 391-398.

32. Островская Г. А. Проблема изучения биографии писателя в методике преподавания литературы. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школе и вузе: сб. науч. тр. / ред. кол. Е. П. Голобородько, Л. В. Вознюк и др., под общ. ред. Л. А. Кудрявцевой.* Киев : Изд-во КНУ им. Т. Шевченко, 2009. 442 с. С.432-436.

33. Островська Г. О. Принцип домінанти режисури уроку вивчення біографії та творчості письменника. *А. П. Чехов та світова культура: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження А. П. Чехова.* Луцьк, 2010. 224 с. С.195-200.

34. Островская Г. Компетентностный подход к изучению жизнедеятельности писателя в общеобразовательной школе. *Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школе и вузе: сб. науч. тр. / ред. кол. Е. П. Голобородько, Л. В. Вознюк и др., под общ. ред. Л. А. Кудрявцевой.* Киев, 2011. 512 с. С. 491-494.

35. Островська Г. О. Взаємопов'язане вивчення учнями життєвого та творчого шляху письменника. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва.* Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. Вип. 1. 192 с. С. 143-147.

36. Островська Г. Діапазон можливостей аксіологічного підходу до вивчення життя та творчості зарубіжного письменника. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва.* Вип. 3. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 108 с. С. 98-102.

37. Островська Г. О. Теоретичне обґрунтування системи підготовки майбутніх педагогів до вивчення у школі біографії письменника. *Теория и технология обучения филологическим дисциплинам в вузе и школе: кол. монография; / под ред. М. И. Лапенко, И. Н. Авдеевой].* Белгород–Севастополь–Харьков : ООО «Щедрая

усадыба плюс», 2013. 440 с. С. 280-300.

38. Островська Г.О. Підготовка студентів до проведення автобіографічних паралелей та їх застосування у практиці вивчення світової літератури в школі. *Язык и личность в поликультурном пространстве*: сб. ст. [Текст]; под ред. О.С. Фисенко, Л.В. Адониной. М.: Рибэст, 2013. (Серия «Молодой филолог»). Вып. 3. 343 с. С. 276-280.

39. Островская Г. А. Работа с текстом в профессиональной подготовке студентов к изучению с учениками биографии писателя. *Чтение как искусство: герменевтический аспект*: кол. монография; / сост. и науч. ред. Е.О. Галицких. Киров : ООО «Радуга-ПРЕСС», 2013. 470 с. С. 58-65.

40. Островская Г. А. Культурологический подход к изучению биографии зарубежного писателя в высшей школе. *Диалог культур: лингвокультурологическая база гуманитарного образования*. Материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 45-летию кафедры методики преподавания филологических дисциплин и 40-летию международного образования в СГУ-ТНУ. Симферополь: Изд-во «Доля», 2013. 202 с., С. 198-200.

41. Островська Г. О. Упровадження ідей професора Л. Ф. Мірошніченко щодо вивчення біографії зарубіжного письменника. *Науково-методична школа професора Л. Ф. Мірошніченко: історія, сьогодення та перспективи розвитку*: зб. наук.-метод. праць / за ред. О. Ісаєвої. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2013. 248 с. С. 176-183.

42. Ostrovska G. O. Values' system in the teacher training. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні*: зб. тез наук. робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 серпня 2016 р.). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. 104 с. С. 67-70.

43. Островська Г. О. Виховуємо громадян та патріотів України на прикладах життя зарубіжних письменників та їх творів. *Джерела*. Наук.-метод. вісник. 2016. № 1-2 (81-82). С. 10-14.

Публікації апробаційного характеру в зарубіжних виданнях

44. Островская Г. А. Основные подходы к изучению биографий писателей в подготовке учителей литературы. *Uluslararası çok kültürlü alanda rus filolojisinin güncel problemleri sempozyumu (11-13 kasım): bildiriler kitabı. Erzurum*. Материалы Первой Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы русской филологии в поликультурном пространстве»: сб. статей. Эрзурум: Ататюркский ун-т, 2013. 407 с. С. 182-184.

45. Островская Г. Подготовка к изучению биографии писателя (на примере любовной лирики М. Ю. Лермонтова). *Doğumunun 200. yilinin dünya kültüründe M.Y. Lermontov uluslararası sempozyum (25-26 haziran): bildiriler kitabı. Erzurum*. Материалы Международной научно-практической конференции «Русская классическая литература в мировой культуре и научных исследованиях»: К 200-летию со дня рождения М. Ю. Лермонтова. Эрзурум : Ататюркский ун-т, 2014. 177 с. С. 77-79.

46. Островська Г. О. Соціально-педагогічний вплив життєпису письменника на майбутніх учителів літератури. *International Scientific-Practical Conference «Actual questions and problems of development of social sciences»: Conference. June 28-30, 2016. Kielce: Holy Cross University. 200 p. P. 31-34.*

47. Островська Г. Використання сучасних стратегій навчання у підготовці студентів до вивчення біографії письменника. *Inovativny výskum v oblasti vzdelvania a sociálnej práce. Medzinárodná vedecko-praktická konferencia: zborník z medzinárodná vedeckej konferencie 10-11 marca 2017, Sládkovičovo, Slovenska republika: Vysoká škola Danubius. P. 74-77.*

Наукові праці, що додатково відображають результати дисертації

48. Храброва В., Островская Г. Материалы к урокам литературы. 7 класс: метод. пособ. в помощь учит. рус. яз. и лит. Севастополь : Рибэст, 2007. 116 с.

49. Островська Г., Храброва В. Зарубіжна література. 7 клас: кн. для вчит.: навч.-метод. вид. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 424 с. (гриф МОН)

50. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Путешествие в страну Литературию : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины

мира (5 кл.). Севастополь : Гит пак, 2010. 74 с.

51. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Я – гражданин страны Литературии : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (6 кл.). Севастополь : Гит пак, 2011. 98 с.

52. Храброва В., Островская Г., Дашко Е. Тайны страны Литературии : иллюстрированная тетрадь по формированию образной картины мира (7 кл.). Севастополь : Гит пак, 2011. 98 с.

53. Островська Г. Діалогічне вивчення світової літератури у школі. *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід* : навч.-метод. мат. для учит. св. літер.; за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. Ч. 1. 92 с. С. 6-9.

54. Островська Г. Діалог мистецтв на уроці: методичні рекомендації учителю літератури. *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід*: навч.-метод. мат. для учит. св. літер.; за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. Ч. 1. 92 с. С.10-16.

55. Островська Г. Методичні рекомендації по реалізації завдань Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти при вивченні у 5 класі життєдіяльності письменників (світова література). *Сучасний урок світової літератури: діалогічний підхід* : навч.-метод. мат. для учит. св. літер.; за заг. ред. Островської Г. О., Козленко Я. В.: в 2 ч. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. Ч. 2. 84 с. С. 6-11.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження оприлюднено на наукових і науково-практичних конференціях, симпозиумах, конгресах та педагогічних читаннях різного рівня:

- 26 міжнародних: «Дитина читає»: форум видавців «Дітям», (2008, м. Львів), «Гоголь і світ» (2008 р., м. Луцьк); II, III, IV, V, VI, VII «Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения» (2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 р., м. Севастополь), V, VI «Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в школах и вузах» (2009, 2011 рр., м. Київ), «Творча спадщина

Миколи Гоголя і сучасний світ» (2009 р., м. Ніжин), I-III Міжнародні симпозиуми «Література. Діти. Час» (2010-2012 рр., м. Львів; м. Івано-Франківськ), «Формування мовної особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (2013 р., м. Івано-Франківськ), «Язык и личность в поликультурном пространстве» (2013 р., м. Севастополь), IV Международная филологическая научная школа «Славянский мир и славянские языки в XXI веке» по теме «Инновационные подходы к преподаванию филологических дисциплин в школе и вузе» (2013 р., м. Севастополь), IV конференція «Діалог культур: лінгвокультурологічна база гуманітарної освіти» (2013 р., м. Сімферополь), «1 Uluslararası çok kültürlü alanda rus filolojisinin güncel problemleri sempozyumu» («Актуальные вопросы русской филологии в поликультурном пространстве») (2013 р., м. Ерзурум, Ататюркський університет, Туреччина), «Doğumunun 200. yilinin dünya kültüründe M.Y. Lermontov uluslararası sempozyum «Русская классическая литература в мировой культуре и научных исследованиях»: К 200-летию со дня рождения М. Ю. Лермонтова» (2014 р., м. Ерзурум, Ататюркський університет, Туреччина), «Modern problems of education and science» (2013, 2015 рр., м. Будапешт, Угорщина), «Current issues and problems of social sciences: aktualne pytania i problemy rozwoju nauk społecznych» (2016 р., м. Кельце, Республіка Польща), II-III International scientific conference «Socio-cultural, economic and innovation factors of rural development: European experience» (2015-2016 р., м. Пултуск / м. Івано-Франківськ, Польща-Україна), «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (2016 р., м. Львів), «Inovativny výskum v oblasti vzdelavania a sociálnej práce» (2017 р., м. Сладковичево, Словацька Республіка);

- 10 всеукраїнських: «Актуальні проблеми формування навчально-виховного середовища в сільських загальноосвітніх навчальних закладах» (2008 р., м. Івано-Франківськ); «Чехов та світова культура» до 150-річчя від дня народження А. П. Чехова (2010 р., м. Луцьк), «Літературне краєзнавство Поділля в системі сучасної освіти: стан, проблеми, перспективи» (2011 р., м. Вінниця), «Сучасний урок мови й літератури: проблеми, пошуки, перспективи» (2012 р.,

м. Глухів), «Театр корифеїв і українська драматургія кінця XIX – початку XXI ст.» (2012 р., м. Глухів), «Літературний процес: Територія Гутенберга чи віртуальна реальність?» (2013 р., м. Київ), «Науково-методична школа професора Л. Ф. Мірошниченко: історія, сьогодення та перспективи розвитку» (2013 р., м. Київ), «Інтеграція науки і практики як чинник розвитку післядипломної освіти в умовах інформаційного суспільства» (2014 р., м. Івано-Франківськ), «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури й культури» (2016 р., м. Ізмаїл), «Актуальні проблеми літературної освіти в середній та вищій школі» (2017 р., м. Київ);

- 5 *регіональних*: «Інноваційні технології в освіті: реалії, проблеми, пошуки» (2007 р., м. Чернівці), «Творчість М. В. Гоголя в контексті світової культури» (до 200-річчя від дня народження) (2009 р., м. Івано-Франківськ), І-ІІ «Особистість в історії та літературі» (2015-2017 рр., м. Івано-Франківськ).